श्री

॥ श्रीभामिनीभूषण ॥

तृतीय अलंकार.

रचनार.

श्री

शार्दूलविक्रीडित वृत्त.

સાચે જો ભામિની ભૂષણ તણાં, [illegible] ધારશો,
તો આ પુસ્તક હસ્તમાં, [illegible] —તાત્પર્ય [illegible]
જો સંસારે સદા ભટકવા [illegible]
[illegible]

દોહા

[illegible]
છે, તો આ [illegible] ભામિની [illegible]

प्रसिद्ध करनार

वीरक्षेत्र, राजनगर तथा विविध स्थलांतवासी

श्रेयःसाधकअधिकारिवर्ग.

अमदावाद

आर्योदयप्रेसमां मुद्रांकित कर्यो.

संवत् १९४७. नू. ३८. इ० स० १८९१.

मूल्य रु. १—०—०

श्री

॥ श्रीभामिनीभूषण ॥

तृतीय अलंकार.

रचनार.

श्रीँ

श्री

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

સાચે જો ભગિની ભવાબ્ધિ તરવા, ઇચ્છા ઉરે આદરો,
લો આ પુસ્તક હસ્તમાં, હૃદયમાં,–તાત્પર્યને તો ધરો;
ને સસારતાપે સદા ભટકવા, મિથ્યા દુરાશા કરો,
તો બીજા જગના પ્રધાન ઘરમાં, સ્નેહે ભલે સંચરો.

દોહરો.

ભોગમોક્ષ એ ઉભયનો, દાતા છે શુભ પંથ ?
છે, લો આ સઉ સિદ્ધિદા, ભામિનીભૂષણ ગ્રંથ.

प्रसिद्ध करनार

वीरक्षेत्र, राजनगर तथा विविध स्थलनिवासी

श्रेयःसाधकअधिकारिवर्ग.

अमदावाद.

आर्योदयप्रेसमां मुद्रांकित करयो.

संवत् १९४७. नृ. ३८ इ० स० १८९१

मूल्य रु. १—०—०

ગીતિ વૃત્ત.

ક્લેશવૃદ્ધિકર ગ્રંથો, ને વળિ પંથોતણો નથી તોટો;
ભામિનીભૂષણસમ કો, ક્લેશનિવારક થયો નથી મોટો.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

રે રે ભામિનિઓ કુલીન કુલની, ક્લેશે સદા શું વસો !
ઇચ્છો જો ઉર, ટાળવા કલહને, તો તો કટિને કસો;
વાંચો પ્રેમવડે, વળિ સમજિને, દોષો દહીને હસો,
આ તો ગ્રંથ સુપંથમાં જ ધરતો, ના ના ખુણે નાંખશો.

દોહરો.

ભૂષણ આ છે ભામિની, દૂષણ કરશે દૂર,
સુખ ચાહો તો ઉર ધરો, ન તો વહો ભવપૂર.

— કર્તા

ग्रंथमाहात्म्य.

મંદાક્રાંતા વૃત્ત.

આ સંસારે, શરિર ધરિને, જીવનું કામ જે છે,
જેથી અંતે, પરમ સુખ છે, ગ્રંથમાં સર્વ તે છે,
માટે વાંચો, તન મનવડે,—પ્રેમથી, સાર એ છે,
ના કો ગ્રંથે, સરસ રસ તે, ભામિનીભૂષણે છે. ૧
સારી સારી, વિવિધ રસની, સત્કથાઓ વદે છે,
ન્હાજો પ્રેમે, સકળ જળથી, જે ન ગંગા વહે છે,
ક્લેશો ટાળી, સુજન ઉરમાં, જે સદા જ્ઞાન દે છે,
એવા ઝાઝા, અકથ ગુણ તે, ભામિનીભૂષણે છે. ૨
સાદી ભાષા, સરસ વચને, શ્રોતણાં ચિત્ત ચિત્રે,
દે છે શોભા, સુગુણ વચનો, જે વદ્યાં સુજ્ઞ મિત્રે,
જે જે પામી, જગત જન આ, તૃપ્તિથી નિત્ય વે'છે,
તે તે સાચું, સુખદ બળ આ,—ભામિનીભૂષણે છે. ૩
ઝાઝા લોકો, શરણ હરિનું, પામવા તીર્થ સેવે,
દેશે દેશે, ભ્રમણ કરિને, રાખતા ભક્તિ દેવે,
ના જે તેથી, સુખદ ફળને, શાંતિસાથે રળે છે,
તેવાઓને, પણ સુફળ આ,—ગ્રંથથી તો મળે છે. ૪
કામી ક્રોધી, કુમતિ જનના, ક્રોધ ને કામ ટાળે,
લોભીઓ ને, અધમ સહુના, દોષને સદ્ય બાળે,
મોટા મોટા, સુગુણ હૃદયે, સ્થાપિને કીર્ત્તિ આપે,
ઊંડાં મૂળો, અનીતિતરુનાં, ગ્રંથ આ નિત્ય કાપે, ૫
રે શામાટે, કરચરણ આ, બાંધિને દુઃખ પામો,
હાટે ઘાટે, સુગમ કળથી, કષ્ટને કાં ન વામો ?
ના'વે છેડો, રુદન કરતાં,—દુઃખનો, સદ્ય જાણો,
આણે છેડો, સકળ સુખ દે,—વાંચી આ ગ્રંથ, માણો. ૬
ગ્રંથો બીજા,—સકળ, જગ આ,—ગ્રંથ આગે ભરે છે,
વાતો મોટી, વદન વદતાં, કાર્ય ના તે કરે છે,
આ તો સાચે, યુવતિ નરને, ભુક્તિ ને મુક્તિદાતા,
તેથી મોટા, દશ દિશવિષે, ગ્રંથની કીર્ત્તિ ગાતા. ૭
સાચા સ્વામિ, જગતજનનાં, કષ્ટ ને ક્લેશ કાપે,
માગે એવાં, સકળ સુખ કે, સિદ્ધિઓ અષ્ટ આપે,
એથી છોડે, હૃદયછળને, ત્રોડિને મોહ મોડે,
એવો છે આ, અમરકર જો,—વાચકો ચિત્ત ચોડે. ૮

श्रेयः साधकअधिकारिवर्ग,

॥ ॐ ॥

॥ अथ प्रसिद्धकर्तृकृत मंगलम् ॥

ब्रह्मादीश गणः सर्वैः सर्गादिकारकोऽपियम् ।
वर्ततेऽभिन्नमात्मानं तं नृसिंहं नुमो मुदा ॥१॥
अनाधारश्च नाधारो ऽप्याधारो जगतः श्रुतः ।
तं परेशं नृसिंहेति नाम्ना सर्वे स्तुमोऽनिशम् ॥२॥
यस्योपासनया मोक्षमेति सुज्ञोऽनहंकृतिः ।
यद्विमुखो गतिं घोरां सजयीनो गुरुः सदा ॥३॥
अवतारयन् स्मृतिपथं प्रिय प्रतिज्ञां जनार्दनेन धृतां ।
अविरलतमसि निमग्नान् स्वरोचिषा धवलयन् जनान् सर्वान् ॥४॥
आनंदयन्नुदितो ऽगीदतो योगिलोक संदोहान् ।
आश्चर्यदृशादृष्टो जयतितमां श्री नृसिंह मुखचंद्रः ॥५॥

पुण्योदयात्प्रेम परं दधाति
रागाद्यपृक्ते सुकृतीहि यस्मिन् ।
द्वेषं दुरात्मा निरयोऽचलं स
आनंदरूपो विजयी नृसिंहः ॥ ६ ॥

निदानं जन्मादेरखिल जगतश्छेदरहितो
निराकारो ऽनामा तदपि विपरीतस्तनुधियाम् ।
नृसिंहेति ख्यातो वि ल हृदयानां प्रियतमः
स एवोपास्यो नोऽद्वय विभु महेशोऽति सुखदः ॥७॥
अंशैः शुभ्रै जगति सततैः सर्वतो दृष्टयाते—
र्दुग्धं क्षिप्रं खलजनकुलं लीलया येन सर्वम् ।
भक्त वृन्दैः सुरभि कुसुमं दर्शनीयाकृतिः सः
प्रीतः पायात् सकल सुजनान् श्रीनृसिंहो दयालुः ॥८॥

અર્થઃ—૧ શ્રી બ્રહ્મા વિગેરે જગતના ઇશ્વરો, સૃષ્ટિ આદિના

કરનાર પણ, પોતાના આત્મારૂપ ગણીને જેમના અભિમુખ રહે છે, તે શ્રીનૃસિંહ ભગવાનને અમે ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૨ જેનો કોઈ પણ પદાર્થ આધાર નથી, અર્થાત્ જે આધેય નથી તેમ જ જે આધારરૂપ પણ નથી, છતાં જે વિશ્વના આધારરૂપ શ્રુતિથી મનાયા છે, તે એક ઈશ્વરનું અમે સર્વ નૃસિંહ નામના આરોપ-પૂર્વક નિરંતર સ્તવન કરીએ છીએ.

૩ જેમની ઉપાસનાવડે પોતાના અભિમાનની નિવૃત્તિ કરીને સુજ્ઞ પુરૂષો મોક્ષને પામે છે, તથા જેમનાથી વિમુખ ઘોર ગતિને અર્થાત્ અધોગતિને પામે છે, તે અમારા શ્રીસદ્ગુરૂ સદા વિજયી છે.

૪–૫ શ્રીકૃષ્ણે કરેલી પ્રિય પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરાવતા, તથા ગાઢ તમસ્માં નિમગ્ન થયેલા સર્વ લોકોને પોતાના પ્રકાશદ્વારા ધવલ કરતા, તથા ઉદાસ થઇ ગયેલા યોગિ લોકોના સમૂહને આનંદ આપતા ઉદય થયેલા, તથા લોકોની આશ્ચર્યદૃષ્ટિના વિષય થયેલા શ્રીનૃસિંહ ભગવાનના મુખરૂપ ચંદ્રમા અતિ વિજયી છે.

૬ જે રાગદ્વેષાદિના સ્પર્શથી રહિત પરમાત્માને વિષે પુણ્યવાન્ પુરૂષો પુણ્યના ઉદયથી અપાર પ્રેમ ધરે છે, તથા જેમને વિષે નરકરૂપ દુરાત્મા અચલ દ્વેષને ધારે છે તે પરમાનંદરૂપ શ્રીનૃસિંહ ભગવાન્ વિજયી છે.

૭ જે સમગ્ર જગત્ના, જન્મ જેનો આદિ છે એવાં જન્મ, સ્થિતિ અને લયના મૂળ કારણરૂપ છે, જે ત્રણે પ્રકારના પરિચ્છેદથી રહિત છે, અર્થાત્ જે સર્વ કાળે હોવાથી કાલકૃત પરિચ્છેદથી રહિત છે એટલે નિત્ય છે, સર્વ વસ્તુમાં હોવાથી વસ્તુકૃત પરિચ્છેદથી રહિત છે એટલે સર્વરૂપ છે, અને સર્વ સ્થળે હોવાથી દેશકૃત પરિચ્છેદથી રહિત છે એટલે સર્વ વ્યાપક છે, જે નિરાકાર છે, જે નામાતીત છે, જે એમ છતાં મંદબુદ્ધિ જનોની દૃષ્ટિમાં વિપરીતરૂપે ભાસે છે, એટલે અનુક્રમે અલ્પશક્તિસરખા, એકદેશાવચ્છિન્ન, એકકાલાવચ્છિન્ન, અને એક વસ્તુથી અવચ્છિન્ન સરખા સાકાર તથા નામવાળા ભાસે છે, જે નૃસિંહ એ નામથી જગત્માં પ્રસિદ્ધ છે, જે વિમળ હૃદયવાળા પુરૂષોના પરમપ્રેમના સ્થાનરૂપ છે, તે જ અદ્વય, વિભુ, અને પરમ સુખ વા મોક્ષ આપનાર મહેશ્વર અમારા ઉપાસ્ય દેવતા છે.

૮ જગત્માં દશ દિશામાં પ્રસરેલા પોતાના અખંડિત શુભ્ર કિરણોવડે સંપૂર્ણ ખળોને જેમણે લીલાવડે તત્કાળ દગ્ધ કરયા છે, તથા તેથી દેવતાઓથી કરાયેલી સુગંધિ દિવ્ય પુષ્પની વૃષ્ટિવડે વિશે-

યતઃ રમણીય કાન્તિથી શોભતા દયાલુ શ્રીનૃસિંહ ભગવાન્ પ્રસન્ન થઇ સર્વ સુજનોનું રક્ષણ કરો.

श्रेयः साधकअधिकारिवर्ग.

પ્રસિદ્ધકર્તૃકૃત સૂચના.

આ શ્રીભાગિનીભૂષણ ગ્રંથનો તૃતીય અલંકાર પ્રસિદ્ધિમાં મૂકીએ છીએ. અધિક હર્ષપ્રદ વાર્તા એ છે કે સુજ્ઞ વાચકવર્ગવડે અધિક પ્રેમપૂર્વક આગ્રહ કરાયાથી આ અલંકારને પ્રકટ કરવાનો રૂડો અવસર આવ્યો છે. જનરૂચિનો અનુકૂળ બોધ આવવાથી જે ગ્રંથનું ઉત્તરોત્તર સ્વરૂપે પ્રકટવું થાય છે તે જ ગ્રંથ થયો સાર્થક ગણાય છે.

પ્રથમ તથા દ્વિતીય અલંકારમાં રાખેલો વિષયનો જ અનુક્રમ આ તૃતીય અલંકારમાં પણ છે. આ ગ્રંથ કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા ગૃહસ્થ મનુષ્યને જાણવા યોગ્ય સર્વ વાર્તાનો જણાવનાર છે તેથી જેવો પ્રધાનપણે સ્ત્રીઓને ઉપયોગી છે, તેવો જ પુરૂષવર્ગને પણ ઉપયોગી છે. ઉત્તરોત્તર ભાષામાં તથા વિષયમાં કોઇ કોઇ સ્થળે કઠિનતા જણાય તો તે ગ્રંથાનુક્રમે ઘટિત ગણી રાખી છે, એમ જાણવું.

પ્રથમના બે અલંકારો પ્રસિદ્ધ થઇ ચુકયાથી આ ગ્રંથ સર્વ પ્રકારે સુપ્રસિદ્ધ છે એટલે અધિક અત્ર લખવા હવે પ્રયોજન રહ્યું નથી.

વીરક્ષેત્ર (વડોદરા)
સંવત્ ૧૯૪૭ ફાલ્ગુન
શુકલપક્ષ ૧૧

श्रेयः साधकअधिकारिवर्ग.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

રે રે દીનદયાળ આ જગતમાં, શાંતિ સદા સ્થાપજો,
કલેશો આ સહુ જીવના હૃદયના, આણી દયા કાપજો,
દોષો ટાળિ, સુધર્મ ધારિ, રળવા, સારી ગતિ આપજો,
જે વાંચે જન તે તણા હૃદયમાં, આ ગ્રંથને છાપજો.

શુદ્ધિ પત્ર.

પૃષ્ટાંક	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૧૯	સાચ ।	સાચા
૧૨	૨૪	ચીંતા	ચિંતા
૧૨	૨૪	અત્યારથ	અત્યારથી
૧૩	૧	તૃતીયા લકીદ	તૃતીયાલંકાર
૧૪	૨૯	સમે	શમે
૧૫	૫	આપ ણો	આપતણો
૧૫	૩૦	નાંખે છે ?	નાંખે છે !
૧૮	૩૨	દશાનથી	દર્શનથી
૨૦	૧	અ	આ
૨૧	૫	પણુ	પક્ષી
૩૫	૨૩	પરસ્પર ને	પરસ્પરને
૩૭	૧	કયો	કયો છે
૩૭	૨	તથાતુંમે	તથા
૪૧	૨૭	આણુતાં	આણુતાં
૪૫	૧૦	બરાંબુદ્ધિ	બૈરાંબુદ્ધિ
૫૧	૧૧	અતે	અંતે
૫૩	૨૧	આ યાવના	આવ્યાવના
૬૨	૨૪	વ ાર	વધાર
૬૮	૨૩	વરતુ	વસ્તુ
૭૬	૨૯	વ્યહવાર	વ્યવહાર
૮૦	૧૬	ક્ષણુ	ક્ષણે
૮૨	૧૫	શાસ્ત્ર	શાસ્ત્ર
૮૪	૧૫	સધ્યાથી	સંધ્યાથી
૮૭	૧૯	તેજ કે તમે	તે જ તમે કે
૯૩	૨૨	કમમાં	કર્મમાં
૯૪	૨૪	सम	समं
૯૪	૨૫	भायु	मायु
૯૭	૫	વર્તા	વાર્તા
૯૮	૧૦	અવલેકનથી	અવલોકનથા.
૯૯	૩૧	નિદાષ	નિર્દોષ
૧૦૨	૧૧	સતોષ	સંતોષ

૧૦૩	૩	ગરજુન	ગરજુનાં
૧૦૫	૩	એગા	એમાં
૧૦૫	૧૫	વાતા	વાર્તા.
૧૨૯	૧૯	ગન	ગને
૧૨૯	૨૭	જાદી	જૂદી
૧૩૦	૩	અધ્યનના	અધ્યયનના
૧૩૨	૨૯	પશ્ચાતાપ	પશ્ચાત્તાપ
૧૩૫	૩૩	એક બાહીને	એકબીજાને કહીને
૧૫૧	૧૫	બાધે	બાંધે
૧૫૪	૮	પરમેશ્વ	પરમેશ્વર
૧૫૬	૩૦	ભો વે	ભોગવે.
૧૬૩	૨૪	દયા	ધ્યાન
૧૬૫	૨૨	સમથ	સગર્થ
૧૬૭	૨૪	ત્રનને	ધનને
૧૬૮	૨૧	ગણુવાનું	ગણાવાનું
૧૭૭	૩૪	પટંતરે	પટાંતરે
૧૭૮	૨૦	નિમળ	નિર્મળ
૧૭૮	૨૫	પટંતરે	પટાંતરે
૧૮૯	૧૦	પ્રર્વતને	પર્વતને
૨૦૦	૧૮	સપિ	સર્પિ
૨૧૫	૮	રાગદ્રૂષ	રાગદ્વેષ
૨૩૭	૧૯	ગ જ	મેં જ
૨૪૦	૨૨	ગત્રના	માત્રના
૨૪૨	૩૪	સધારતા	સંધારતા
૨૫૨	૩૧	પોતાની	પોતાના
૨૬૩	૩૨	સપ	સર્પ
૨૮૧	૪	કષ્ટ	કષ્ટે
૨૮૧	૩૧	પત્નિ	પતિ

॥ ॐ ॥

॥ तत् सत् ॥

॥ श्री सद्गुरवे परमात्मने नमः ॥

॥ श्रीभामिनीभूषण ॥

॥ तृतीयालंकार. ॥

॥ अथ मङ्गलम् ॥

સર્વે અર્થની સિદ્ધિ જેના નિરંતર સ્મરણથી થાયછે એવા, અને જેના વડે આ દ્રવ્ય, ક્રિયા, તથા જ્ઞાન વિધમાન રહી જગદાકાર પરિણામને પામ્યાં પ્રતીત થાય છે એવા સર્વેશ્વરશ્રીને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર કરૂંછું. શુભાશુભ કર્મના સાક્ષી, પ્રાણી પદાર્થના અંતર્, મધ્ય, તથા બહિર્ સદા રહેલા છતાં નહિવત્ પ્રતીત થતા કેવળ નિ-ર્ગુણ, ચેતનસ્વરૂપ, વિશ્વેશ્વરશ્રીને અનિવાર્ય પ્રેમવડે આ કાર્યના આ-રંભમાં વળી વળીને નમસ્કાર કરૂંછું. જેની સત્તાના પ્રાદુર્ભાવથી પદાર્થ માત્રની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, તથા લયની પ્રતીતિ થાય છે, અને જેની તે સત્તાના તિરોધાનથી આ નામરૂપ જગતનો લય થાય છે, એવા મહેશ્વરશ્રીને દીનવૃત્તિથી દંડવત્ નમસ્કારપૂર્વક યજુંછું. જે, સર્વેશ્વર, વિશ્વેશ્વર તથા મહેશ્વરાદિ અસંખ્ય સંજ્ઞાઓવડે ઓળખાએલા છે, તથા સ્મરણ કરનાર ભક્તને નિષ્પાપ કરી નિઃશ્રેયસને[1] પ્રાપ્ત કરેછે, એવા દેવાધિદેવશ્રીને 'આ કાર્યને નિર્વિઘ્ન કરવા પ્રસન્ન થાઓ' એમ મુખથી માગ્યાવિનાજ સ્મરૂંછું.

दिवस १५.

મનોહર—(સવારમાં ઉઠીને).

---

[1] મોક્ષને.

શાર્દૂલ વિક્રીડિત છંદ.

આ સંસાર અસારમાં ઉપજિને, જેણે ધણી ના લહ્યા,
જીવ્યા વર્ષ સહસ્ર તોય ગણિએ, મૃત્યુમુખે તે વહ્યા,
જાણીને પદ જેહનાં તનુ ગયાં, તે તો વહ્યા ના, રહ્યા,
માટે મે સમજી હવે મનહરા, જે નિત્ય વેદે કહ્યા.

શિખરિણી વૃત્ત.

સદા શાંતિ દેજો, જગતપતિ દોષો દુર કરી,
ભવાબ્ધિથી લેજો,–શરણ હરિ, ના દે તનુ ફરી,
દિયો તો તો રે'જો,–હૃદય, નવ જાઉં હું વિસરી,
રખે મૂકો વે'તો, મનહર હું ગાઉં ભય ધરી.

વિઠ્ઠલજી—(સામી બારીએ બેશી પ્રભાત ગાય છે.)

પ્રભાત.

જ્યાં લગી જગતના નાથ ના નિરખિયા, ત્યાં લગી જન્મીને વ્યર્થ મરવું.
વિષયના ભોગમાં રોગવશ મૂઢ જે, ક્યાં થકી તેહને હોય તરવું.
શબ્દ ને સ્પર્શ રસ રૂપ ને ગંધમાં, મગ્ન જે પ્રાણિઓ તે ન સુખિયાં,
અવર જે રાજસી તામસી જીવ તે, નિજ સ્વભાવે રહે નીચ દુઃખિયાં.
સાધકો વિષયમાં દોષ દેખી હઠે, તે દુઃખી તદપિ સુખકાજ જાણો,
અનુભવી સ્વરૂપને ભોગી સુખના થશે, વસ્તુતઃ દુઃખિ તેને ન નાણો.
મુક્ત સાચ સુખી સફળ તે જન્મીયા, અવર વસુધાવિષે ભાર કર્તા,
એક મનહર પ્રભુ પદવિના વિશ્વમાં, કો નથી જીવનાં દુઃખહર્તા.

કાવેરી—(પોતાના ઘરમાં પ્રભાત ગાય છે.)

પ્રભાત. રાગ વેળાવળ.

હે મન તજીને મૂઢતા, ભજ હરિહર નિત્યે,
ભવભ્રમણ ભય ભાગવા, ત્યજ દુર્ગુણ પ્રીતે.
જે જે વિષયમાં તું રમે, તે તે અચળ ન રહેતા,
નામ રૂપ જેતું જાણીયું, તે તે જાણ્યાં વહેતાં.
દુઃખદાતા તે વિનાશિને, વળી વળી તું ઈચ્છે,
પણ ન વિવેક ધરી તું કાં, દુઃખરૂપતા પ્રીછે ?
જાય વિષય દુઃખ દેઇને, સૌને અનુભવ આવે,
તોપણ નિત્યસમા લહે, કાં ન લજ્જા લાવે ?
સમજી સવેળા આ જગે, પ્રભુપદ ધર પ્રીતિ,

મનહર જે જગદીશની, સુખરૂપ નિત્ય નીતિ.

ચંચળા—(પોતાના ઘરમાં ગાય છે.)

પ્રભાત.

દાસ તણી દયા રે, જાણે જે સાચા ધણીરે,
અવર હરામી ન જાણે કોય,
મારે જીવ તું કરજે રે, સેવા સાચા શેઠની રે,
શાખ જેની જગમાં સર્વત્ર હોય, દાસ૦
વ્યાપાર તો ચાલે રે, જેનો દશ દિશવિષે રે,
જેને ઘેર કદી ન મળે અન્યાય,
ધણીપણું કોનું રે, જેને શિર ના મળે રે,
જે સુખસ્વરૂપ સ્વતંત્ર ગણાય, દાસ૦
થાપણ મુકેલી રે, કોની નવ ઓળવે રે,
જ્યારે માગે ત્યારે દે શતપટ દામ,
અધિક પટ આપે રે, વસ્તુ કેરા નિયમથી રે,
સંખ્યા જેની કહી ન શકાય તમામ, દાસ૦
ખોટ નવ આવે રે, કદી જેના કામમાં રે,
એવા જે છે સાવધ ધણી જગદીશ,
મનહર તે પ્રભુને રે, સાચે દિલે સેવજે રે,
સોંપી સુત, વિત્ત, સ્ત્રી, તનુસહ શિશ, દાસ૦

બાળ૦—(દાતણ કરી મોં ધોઈને હાથ જોડી આંખો મીંચીને.)

રાગ આશાવરી.

જે જે સી ગોવડદનઢાડી, ડેજો ભક્ટિ નિટચ ટમાડી,
જેમ નાઠ ગોકુલમાં બિડાજી, માડયા ઝાઝા ડૈટો પાજી.
ટેમ આ ટનુ ગોકુલમાં બેસી, ડુસ્ટ ડિપુને માડો ડૈસી,
જે જે જસોડાનંડન કાન, ડેજો અંટે મુક્ટિડાન.
સકટ પુટના ટડુનાવંટ, અઘ બગ વચ્છનો આન્યો અંટ,
વૃસભ વ્યોમને કેસી હન્યા, ટેના ભાડ ટમે ના ગન્યા.
નાગ નાઠી ડાવાનલ ગલ્યો, ગોપ ગાયનો ભય સૌ ટલ્યો,
ટેમ ડાસપડ કડુના કડી, ભય ડુઃખ સઘલાં લેજો હડી.
માડી કંસને નિડભય કડયાં, માટ પિટાનાં ડુઃખ સૌ હડયાં,
ભકટટની લીઢી સંભાલ, એવા છો પ્ડભુ ડીનડયાલ.

અંટડમાં નિટ બેસી નાઠ, મુજ મસ્ટક ડેજો નિજ હાઠ,
કામ કોઢ ભય લોભજ હની, ડેજો સાંટિ જગટના દની.
બાલમુકુંડ હું ચડને નમું, ડેજો મટિ જે ટમને ગમું,
આ સંસાડે સુખઠી ડમું, અંટે આપ સડુપમાં સમું.

ત્રિભુવન૦—(બારી આગળ પથારીમાં બેશીને)

પ્રભાત.

જાગીએ ગિરિધારીલાલ, નંદકુંવર કાળા,
દર્શનને કાજ આવી, ઉભી ગોપ બાળા, જાગીએ૦
સૂર્ય ઉદય થશે હવે, ત્રોડે વચ્છ ગાળા,
પક્ષીઓ કલ્લોલ કરે, છાંડીને નિજ માળા, જાગીએ૦
ઉઠો કુંવર યશોદાના, ધરો ગુંજમાળા,
મર્કટ ને બાળ મળી, રમે કરી ચાળા, જાગીએ૦
વૃષભ ઘુઘરમાળવાળા, જોતરી છોગાળા,
દ્વારથકી વહે શકટ, ગાય ગાડીવાળા, જાગીએ૦
મંદિરમાં ઘંટ વાગે, કરે આરતિ પાળા,
કીજીએ પયપાન પ્રીતે, કઢેલાં ગોપાળા, જાગીએ૦
ત્રિભુવનના નાથ રસિક, જાગીએ રીસાળા,
ભાનુકિરણસંગ ભળે, મુખકિરણ પ્રભાળા, જાગીએ૦

દાસ—(બારીએથી વિઠ્ઠલજીને) કેમ વિથ્થલજી ! અસ્નાન કયાં કે હવે ?

વિઠ્ઠલજી—હવે તૈયારી છે દાસ ! તમે સ્નાન કરયાં કે નહિ?

દાસ—ના’વાની ટો ટૈયાડી છે હેથલ, પન જડા બેથો, એટલામાં ટો ચોગડડમઠી કિડટનનો નાડ આવ્યો, ટેના સ્વાડમાં વિચાડ કડટો બેથો કે આહા! આ આપના ભતજી માડાજના પુનપડટાપ જેજેકાડ ઠૈ ડહ્યો છે! બાકી આ સુડજનાડનના ઉગટા પહેલાં ટો ગાલાગાલીનાં મંગલ ઘેડેઘેડ ગવાટાંજ હોટ ! કેમ ખોતું કહું છું વિથ્થલજી ?

વિઠ્ઠલજી—ના ખરૂં કહો છો. ભટજીની દયાથી તો આ મહોલ્લો કૈલાસપુરી સરખો દીસે છે, અને હજી થોડા દિવસ પછી સાક્ષાત્ કૈલાસજ બની રહેશે. ચાલો હવે નહાવા જઇએ. (જાય છે).

દાસ—(ત્રિભુવનને) કેમ ટીભુ કાકા ! આજ ટો ટમે પન અહ્રાડના પો'ડમાં ભગવાનૂને જગાડટા એથા છો !

ત્રિભુવન૦—હા બાલુભાઈ ! મારે તો રોજ વહેલા ઉઠવાની ટેવ ખરી, પણ હવે અવસ્થાનું કામ એટલે ઘણું વહેલું ન'વાતું નથી. બાકી તો રોજ ચાર વાગતામાં નાહીને ઠાકોરસેવામાં પેસતો.

દાસ—હસે, ટેની સી ચંટા છે. ઘદાં માનસને સઘલી બાબટની છૂત છે. (નહાવા જાય છે.)

વિજળી—

પ્રભાત.

દર્શન દો ઘટ ઘટના વાસી, નિત્ય નિત્ય નમી હું યાચું રે,
વિષયતણાં સુખ ખોટાં તોપણ, ઇચ્છે આ મન કાચુંરે, દર્શન૦
ઉપજે ને ખપી જાય વિષય તે, નથી કો સુખના દાતારે,
માટે આપ સ્વરૂપ અવિનાશી, ઈચ્છુંછું હું ત્રાતારે, દર્શન૦
મારૂં મારૂં કરી કરી જગમાં, દિન દિન દુઃખ બહુ ભોગું રે,
જગપતિ તે હુંમારૂં ટાળી, દેજો સુખ હું જોગું રે, દર્શન૦
મિથ્યા મમતા ધરી મરવાથી, જન્મમરણદુઃખ આવેરે,
માટે મનહર પ્રભુપદ સ્થાપી, દેજો જે સુખ ભાવેરે, દર્શન૦

પ્રાણકોર—અલી વીજળી ! આ પરભાતીયું વળી ક્યારે શીખી આવી? એ તો નવું જણાય છે !

વીજળી—તેં નો'તું સાંભળ્યું એટલે નવું ! બાકી એ તો બહુ દહાડાથી મને આવડે છે. વળી નવું સાંભળવું હોય તો સાંભળ, આ કમળા પાડોશણ ગરબો ગાય છે તે.

કમળા—

ગરબો.

સખી સદ્‌ગુરૂની શીખ શ્રવણે ધરો જો,
નીતિભક્તિ ધારી જન્મ આ સફળ કરો જો, સખી૦
તજી વેર જગે હળી મળી ચાલીએ જો,
આપ આપણાં સુખોમાં સઉ મ્હાલીએ જો,
સાચો ભક્તિ કેરો માર્ગ સુખદ ઝાલીએ જો, સખી૦
અસત્ વેણ નવ મુખથકી ઉચ્ચારીએ જો,
મનને પાપથકી રાત્રિદિવસ વારીએ જો,
સકળ સદ્‌ગુણોને હૃદયવિષે ધારીએ જો, સખી૦
સખી કોઇઉપર ક્રોધ નવ કીજીએ જો,

ભૂલ કરે તેને શીખક્ષમા દીજીએ જો,
તજી લોભ, મોહ, શાંતિરસ પીજીએ જો, સખી૦
જેમ માર્જનીથી ઘરને નિત્ય વાળીએ જો,
જેમ ચાળણીથી લોટ સદા ચાળીએ જો,
તેમ હરિભજનથી હૃદયમળ ટાળીએ જો, સખી૦
જેમ દિવસપ્રતિ જળને આપણ ગાળીએ જો,
દુરાચરણથી પ્રજાને જેમ ખાળીએ જો,
તેમ દોષ ટાળી મનહર મતિને પાળીએ જો, સખી૦

વીજળી—અલી કમળા ! તારા જેવી પાકી તો મેં કોઈએ ના દીઠી ! આવાં કેટલાંએક નવાં શીખી છે જે ?

કમળા—તું બહુ કાચી છે તે હું કે દહાડે નથી જાણતી ! તારાં જેટલાં મને ક્યારે આવડે છે જે !

વીજળી—લે હશે, હવે એક દહાડો આપણે જેને જેટલાં આવડે એટલાં બધાંએ ગાઈ સંભળાવવાં, એટલે પછી કોઈ કોઈને નવા જૂની રહે નહિ. ચાલ બહેન ! હું તો સેવાથી પરવારીને રાંધવા પેસું. મારે તો દાળ દાઝી જશે.

કમળા—મારે પણ આજે તો ઉતાવળાં રાંધી પરવારવાનું છે. (સોસૌને કામે લાગે છે.)

વિજયા—(મનોહરને સેવામાંથી પરવારયા પછી) કેમ હવે કંઈ અગત્યના કામમાં છો કે ? મારે કાંઇ પૂછવું છે તે પૂછું ?

મનોહર—ના, હમણાં તેવું કાંઈ ખરૂં કામ નથી; તારે પૂછવું હોય તે સુખેથી પૂછ. (એમ કહી બેસે છે.)

વિજયા—આ આખું જગત્ જે ઇચ્છા કરે એવી વસ્તુ તે શી હશે ?

મનોહર—આ આખું જગત્ જે ઇચ્છે છે, તે તો એક સુખ છે. આ પ્રશ્ન તો ઘણો સહેલો છે. કારણ કે જગતમાં આપણે જોઇએ છીએ કે દુઃખ કોઇને ગમતું નથી, અને દુઃખ આપે એવી વસ્તુને કોઈ ચહાતું નથી. જ્યાં ત્યાંથી સુખને મેળવવા સૌ ફરે છે, અને જેમાં જેમાં સુખ દેખાય છે, તેને જગત્ સંઘરે છે, અને જેમાં દુઃખ દેખાય તેને છોડે છે. તેથી એ તો સહજ જણાય છે કે સૌ સુખને જ ઇચ્છે છે. કોઇને પણ આપણે પૂછીશું તો તે દુઃખ લેવાને રાજી નહિ થાય.

વિજયા—હા, એ વાત તો સાચી છે, પણ આખું જગતૂ જ્યારે સુખને જ ઈચ્છે છે, ને સુખને જ સંઘરે છે, ત્યારે આ ઘણા લોકો દુઃખી દેખાય છે એ શું ?

મનોહર—સુખને ઇચ્છે છે સઘળા, પણ સૌને મળે છે ક્યાં! અને ખરા સુખને જીવ ઓળખે છે પણ ક્યાં? જીવ તો માયાવશ વર્તે છે, એટલે ઉલટી રીતે વર્તે છે. સુખને ઇચ્છે છે, પણ તેના ખરા ઉપાયને જાણતા નથી, એટલે દુઃખને આપનાર ઉપાયો કરે છે, ને પછી સુખ નહિ મળતાં જ્યારે દુઃખ દેખાય છે, ત્યારે પછી પસ્તાય છે. એમને એમ આ આખો સંસાર દુઃખમાં જ ડૂબી ગયો જણાય છે.

વિજયા—સાચા સુખના ઉપાય જીવ જાણતા નથી, ત્યારે એમને સુખ તે શી રીતે મળશે?

મનોહર—સુખ તો સુખના અનુભવનારા સત્પુરૂષોવડે સમજીને મેળવે ત્યારે.

વિજયા—આજે એવા સત્પુરૂષો કોણ જાણે ક્યાં હશે? અને તેમને ઓળખીયે પણ શી રીતે? તે પણ જોતાં તો માણસ જેવા જ દેખાતા હશે કેની?

મનોહર—દેખાય તો માણસ જેવા ખરા, પણ તેમના મનની તથા શરીરની સ્થિતિની, તથા તેમના અંતર્બાહિરના સઘળા વ્યાપારની સમીપ રહીને ધીરે ધીરે ચોકસી કરવાથી જણાય ખરૂં કે આ જગત્નાં બીજાં માણસ જેવા એ દેખાય છે ખરા, પણ તે માણસોથી આ કંઇ જૂદા છે, એટલું સમજાય ખરૂં. બાકી એ તો ખરૂંજ છે કે સત્પુરૂષને જેમ છે એમ તો તેવા બીજા પુરૂષ હોય તે જાણે, અથવા વિવેકી પુરૂષ હોય તે જાણે.

વિજયા—તો એવા પુરૂષ સૌને ક્યાંથી મળે, ને ન મળે ત્યારે સુખ મેળવવાના ખરા રસ્તા કંઇ સૌને જાણવામાં આવે એવા નહિ જ હોય?

મનોહર—નહિ કેમ હોય! આપણા પૂર્વજોથી ચાલતી આવેલી એ સુખ મેળવવાની સઘળી કળા આપણા વડીલો લખી ગયા છે, પણ તેને જેમ છે એમ સમજવી જોઇએ કેની? તે સમજનારા આજે છે ખરા, પણ થોડા છે, માટે તેવા તે સુખના ઉપાયને જાણી પોતે સુખને મેળવતા જાય છે, અને જે પૂછે છે તેને તે રસ્તા દેખાડતા જાય છે. તેવા પુરૂષોના સમાગમ કરી તેઓ સમજી લે ને તે માર્ગે ચઢે તો પછી ધીરે ધીરે તેમને સુખ મેળવવાનો સમય આવે.

વિજયા—(કોઇને ઘરમાં આવતું જોઇને) જુઓને આ પેલું કોણ આવ્યું? કોઇ તમને પૂછે છે કે શું?

મનોહર—(તે તરફ જોઇને) હા એ તો મને મળવા જ આવ્યા જણાય છે. (એમ કહી ઉઠીને તે તરફ જાય છે, અને વિજયા

પોતાના રસોઇના કામમાં લાગે છે.)

મનોહર—આવો ભૂધરભાઇ! તમે ક્યાંથી આવ્યા? કોઇ દિવસ નહિ ને!

ભૂધર—મહારાજ! અમારા ભાગ્યમાં હોય ત્યારે તમારે ઘેર અવાય કેની? એવાં અમારાં પુન ક્યાંથી હોય કે તમારે ઘેર ચાલીને આવીએ! ને તમારાં દર્શન કરીએ! આજ વળી કંઇ દિવસ ફરયો હશે, ત્યારે સવારના પહોરમાં એજ વિચાર આવ્યો કે આજે તો ગમે તેમ કરીને પણ ભટજી મહારાજનાં દર્શન કરૂં.

મનોહર—ભલે પધારયા. તમે તો આપણા મહોલ્લાના રહ્યા એટલે લોકરીતિએ ભાંડુસરખા થયા. કહો શી ઇચ્છા છે? શે કામે આવવું થયું છે? સજ્જનોનો એવો ધર્મ, શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે કે આપણે ઘેર કોઇ પણ આવે તો તેને પ્રથમ આવકાર દેઇને પછી તરત સુખસમાચાર પૂછીને આવવાનું કારણ પૂછવું. કેમકે આવેલા માણસનો સ્વભાવ શરમાળ હોય તો તેનાથી કહેવાની વસ્તુ કહી શકાતી નથી. માટે પૂછુંછું કે કહો ખુલાસાથી, જે કામે આવવું થયું હોય તે.

ભૂધર—ભટજી મહારાજ! આ જગત્‌માં તમારા જેવા મોટા પુરૂષ થોડા હોય છે. હું આજ કેટલા દિવસથી સાંભળુંછું કે તમે આ મોલાના લોકોને સુધારવા સારૂ ઘણી મહેનત લો છો ને રોજ રાત્રે કથા કરોછો; પણ મારે મારા ઘરના સંતાપમાંથી છૂટા થઇને આવવાનું બનતું નથી. જાણોજ છો કેની, સંસાર નરચો દુઃખનો ભરેલો છે આ અમારા સામાં રહે છે, તે વીજળી, પ્રાણકોર, કમળા એ મહા નજીસ બૈરાં હતાં, પણ હું જોઉંછું તો આ આજ દસ દિવસમાં એમના સ્વભાવજ બદલાઇ ગયા છે. એ સૌ આપના પરતાપ. એ જોઇને મારા મનમાં પણ ખરૂં પૂછો તો એમ આવ્યું જે આપના પરતાપથી આ અમારા ઘરનો કલેશ મટે તો ઘણું સારૂં, તેથી કહ્યું લાવ, એકવાર એકાંતમાં જઇને ભટજીને મળી આવું. અમારા ભાઇઓ છે, તેમને ને અમારે તો હળીમળીને ચાલતું હતું, પણ બૈરાંની મરજીથી સૌએ જૂદા રહેવું ઠેરવીને આજ આઠેક દિવસથી સૌનું ખાવાપીવાનું જૂદું કર્યું છે, પણ હજી વેપાર રોજગાર એકઠો છે, અને હજી રોજ ઘરમાં ટંટાનાં કારણ મટતાં નથી. હું મોટો રહ્યો એટલે મારે સઘળું વિચારવાનું રહ્યું. આ દુઃખે ઘરમાં રોજ કંકાસથી હારેલો. હવે એ સૌને આપના સમાગમમાં લાવવા ધારૂંછું, માટે આ એકાંતમાં મળીને કહેવાનું તો એટલુંજ છે કે દયા કરીને સૌને એવો બોધ આપો જે અમારા ઘરમાંથી કંકાસનું મૂળ જાય.

મનોહર—ઠીક છે, પરમેશ્વરની મરજી હશે તો બધો ક્લેશ મટશે, ધીરે ધીરે. જુઓ ભૂધરભાઇ ! કંકાસ બધો અજ્ઞાનનોછે. ઘટે એવી સમજણ ન હોય, ને બુદ્ધિ ઓછી હોય, એટલે કોઇનું કર્યું એકદમ મનમાં ઉતરે નાહ, તેથી હળવે હળવે સારૂં થશે. સંસારમાં સારી સંગાતાવના સ્વભાવ ફરતો નથી, માટે મારી સલાહ તો એજ છે કે ઘરનાં સઘળાં માણસે સારી શિખામણ આપનાર સજ્જનનો રોજ સંગ કરવો જ જોઇએ, જેથી બોધ સાંભળીને મનનો સુધારો થાય અને આ જૂદા રહેવા વિષેનો બંદોબસ્ત તમે કર્યો છે, એ તો ઘણું જ સારૂં કરયું છે. ઇશ્વર કરશે તો થોડે દહાડે સૌનો સુધારો થશે, એટલે આ એક બીજાસાથેનો વિનાકારણનો ક્લેશ સઘળો છૂટી જશે; અને તમને સુખ થશે. માટે ઈચ્છામાં આવે તે પ્રમાણે સારી સંગતિમાં જોડાવું જોઈએ. અહીં આવવાની તો કોઇને જ મના નથી, તો તમને કે તમારા ઘરનાંને તો ના કહેવાયજ કેમ ? આ તો તમારૂં ઘર જ છે, એમ જાણજો. હાલ તો મારે જમવાની તૈયારી છે, અને વળી બહાર જવાની જરૂર છે.

ભૂધર—બહુ સારૂં. ત્યારે હું નિરાંતે આવીશ. માફ કરજો તમને ખોટી કરયા તે. (એમ કહી નમીને જાય છે.)

મનોહર—(ઘરમાં જઇને વિજયાને) કેમ વારૂ, કેટલી વારછે!

વિજયા—મારે તો કંઇ વાર નથી. આપ પધારો એટલી જ વાર છે. (મનોહર જમવા બેસે છે, ને જમી પરવારી બહાર જાયછે.)

કમળા—(પોતાના પતિ ગોકળને જમતાં જમતાં) કેમ વારૂ, હવે તમારૂં મન આનંદમાં રહે છે કે નહિ? પહેલાં તો તમારૂં મન ઉતરેલું, જાણે સંતાપમાં હો તેવું દેખાતું.

ગોકળ—હા, હવે મને સુખ રહેછે. પહેલાં તો તારો સ્વભાવ જોઈને રાતદહાડો મને બહુ બળાપો થતો, અને હવે તો તું આનંદમાં રહે છે, એટલે તને ખુશી દેખીને હું પણ ખુશીમાં રહું છું. ભલું થજો એ ભટજી મહારાજનું કે આ આપણને બોધ આપીને સુધારે છે. અરેરે! આટલા દહાડા તો ફોકટ આવરદામાંથી ઓછા કરયા. બુદ્ધિ સુધરયાવિના સુખ થતું નથી, એ વાત સાંભળતા તે સાચી ખરી, અને સારા માણસની સોબતવગર બુદ્ધિ સુધરતી નથી, એ વાત પણ બરોબર છે.

કમળા—ખરૂં પૂછો તો હવે તો મને આ ઘરેણાં ને સારાં

સારાં લુગડાં પહેરવાં, ને બહાર દેવદર્શન કરવાને બહાને ફરવાનું મન મુદ્દલ થતું નથી. હવે તો એવું સમજાય છે કે આ પહેરવું, ઓઢવું, ખાવું, પીવું, નકામું ફરવું હરવું, એમાં શું સુખ છે? કંઈજ નહિ. સાચામાં સાચી તો એક ભગવાન્‌ની ભક્તિ છે કે જેનાથી જન્મોજનમ આપણને સુખ મળે. હવે તો સાચું પૂછો તો મને તો આ બીજાં બૈરાંઓની પેઠે નકામું બોલબોલ કરવું પણ ગમતું નથી. કેમકે બોલવામાં અમથી લોકની નિંદા થાય ને આપણો સવારથ બગડે. કેમ ખરૂં કેની?

ગોકળ—એ તો ખરૂં જ છે; ને જો! હવે તને સંતોષ વળ્યો ત્યારે હવે જે જોઇએ તે મળવાનું પણ ખરૂં. આ દસ દહાડામાં પરમેશ્વરની દયાથી સો રૂપીયા ખરચ કાઢતાં કમાણી થઈ છે, તેમાંથી તારે સારૂ કંઇ કરાવીશું. તારા કલ્લાના રૂપીયા પણ બે ચાર દહાડામાં આપી દેવાશે એવો જોગ આવ્યો છે. આ બધું સંતોષનું ફળ છે. જે ઈશ્વર આપે તેમાં સંતોષ માનીએ તો તે આપણું કંઇ અડચું રાખતા નથી. માટે સબૂરીમાં સુખ છે, ને હવે તને સબૂરી આવી છે, એટલે બધું સુખ થશે.

કમળા—મને તો હવે કંઈ મન થતું નથી. વખતે ઉલટો એવો વિચાર આવે છે કે આ સંસારમાં જે જે થાય છે તે સઘળું જવાનું છે, ને ગયા પછી પણ તેમાં જો આપણી પ્રીતિ હોય તો તે દુઃખ દીધા જ કરે છે. ત્યારે એવી ચીજો હેત કરીને મેળવીને તેને સાચવીએ, અને અંતે તે જાય તોએ દુઃખ, અને આપણે મરીએ તોએ દુઃખ. કેમકે આપણું મન તેમાં ને તેમાં રહે. તેથી હવે તો ખપ જોગી જ જંજાળ માંડવી, એમ થાય છે. પછી તો ભગવાનૂની મરજી. કથામાં આવ્યું'તું કેની કે આ ભટકતા મનનો કોઈએ ભરોંસો રાખવો નહિ.

ગોકળ—આજે આ તારી વાત સાંભળીને મારો આત્મા પ્રસન્ન થયો છે. હવે મને તારો ધાક મટયો છે, એટલે મને લાગે છે કે હવે આપણા દિવસ ફરયા છે. (આપ્રમાણે વાત કરતાં જમી રહે છે, ને પાન ખાઈને બહાર જાય છે.)

કમળા—(વીજળીને) અલી વીજળી! પરવારી કે? આજે તો વહેલા જવાનુ છે.

વીજળી—એ હું તો જમવા બેઠી છુ. જમીને એઠાંઅબોટ કરીને પછી એ જ વિચાર.

કમળા—પેલાં પ્રાણકોર પાડોસણ પરવાર્યાં છે કે વાર છે? તેની પણ તપાસ લેજો.

વીજળી—(પ્રાણકોરને બૂમ પાડીને) અલી પ્રાણકોર ! જમી પરવારી કે શું? ક્યારની કંઈ બોલતી સંભળાઇ નથી તે!

પ્રાણકોર—આ હમણાં જ જમી ઉઠી છું, ને પાન ખાઉંછું. એઠાંઅબોટ કરૂં એટલી મારે તો વાર છે.

ચંચળા—(વિજયાને ઘેર પરવારીને આવે છે, અને) કેમ વિજયાલક્ષ્મી બહેન! મારા સરખું કંઇ કામકાજ છે, બતાવશો?

વિજયા—આવો ચંચળ બહેન! બેસો. કામકાજ તો હું કરી પરવારી છું. હમણાં મારા મનમાં તમે સાંભર્યાં'તાં, એટલામાં તો તમે આવ્યાં.

ચંચળા—બહેન! તમે તો બહુ જ ચોખ્ખો વહેવાર રાખો છો. કોઇ દહાડો મને નથી સાંભરતું જે તમે મને કંઇ કામ સોંપ્યુ હોય કે લો ને આટલું કરવા લાગો. ના ના એગાં તે શો પાડ ચડવાનો છે જો! જુઓ અમે તો હવે તમારાં જ છીએ, એમ જાણજો.

વિજયા—આવું બોલો છો બા! હું ક્યારે તમને જૂદાં ગણું છું જો! તમારી તો અમને મોટી ઓથ છે. હરી ફરીને અમે બે જણ, તેમાં તે શું એવું વધારે કામ હોય જે હું તમને સોંપું! બાકી હોય ત્યારે તો હજાર વાર કેમ ન સોંપું ? લો ચાલો બેસીએ. હું તો પરવારી જ હતી, પણ જરા ઢાંકોઢુમો કરી લીધો, કેમકે આ બાજુ હવે સાંજસુધી આવવાનું નહિ, અને મરી, મીઠું, મસાલા ઉઘાડા રહે, ને વળી આ અથાણાંનાં ને અનાજનાં વાસણ ઉઘાડાં રહે તો વળી કંઇ પડે આખડે. ચાલો હવે આપણે બેસીએ. (બંને જણ આગલા ખંડમાં આવી બેસે છે. થોડી વાર થાય છે, એટલે વીજળી, પ્રાણકોર, કમળા, તથા ભાગીરથી, કાવેરી, પારવતી, વિગેરે સૌ આવે છે, અને પરસ્પર સુખ સમાચાર પૂછતાં બેસે છે.)

ચંચળા—કેમ ભાગીરથી બહેન! આજે આપણે સૌ વહેલાં આવ્યાં છીએ, ખરૂં ? ત્યારે હવે શું કરીએ ? અત્યારથી જ વિજયાલક્ષ્મીને મહેનત આપીએ એ કંઇ ઠીક? માટે મને લાગે છે કે તે દહાડાની પેઠે આ ગારાં કાકીજીપાસે કંઈ ચુટકો કહેવડાવીએ. આ બચારાં વિજયાલક્ષ્મી પણ સાંભળે. તે દહાડે તો એ કામમાં હતાં, એટલે એમને સાંભળવા વારો આવ્યો નહોતો.

ભાગીરથી—હા, એ તો ઘણું સારૂં. એમની વાતમાં પણ આપણને તો ઘણું સમજવા જેવું આવે છે.

પારવતી—ના રે બાપા! હું તે શું સમજાઉં જે કહું. તમે તમારી મેળે સૌ મળીને કંઈ કરો એટલે હું સાંભળું. તમે બધાં આવાં ખબરદાર થઈને મને શું આગળ હોળીના નાળિએરની પેઠે કરોછો!

વિજયા—ના ના એમ તો કેમ કહેવાયા! તમને આટલાં વરસમાં જેટલો અનુભવ થયો હશે તેટલો કંઈ અમને છે? અમે તો હજી ઉગતાં આવીએ છીએ. ભલા અમારે તો આડુંઅવળું તમારાં સરખાનું સાંભળેલું કહેવાનું, અને તમારે તો સઘળું અનુભવનું કહેવાનું.

ચંચળા—ના ના કાકીજી! કંઇ નાનું સરખું બોલો. અમને તો તમારી વાતમાંએ ઘણો રસ પડે છે. જુઓ, ખરૂં પૂછો તો મારૂં નામ ચંચળ, એટલે મારો સભાવ પણ ચંચળ. મારાથી છાનુંમાનું બેસી રહેવાય નહિ. મારામાં વળવળાટ ઘણો છે, તેથી બહુ બોલબોલ કરૂં છું.

ભાગીરથી—ના ચંચળ બહેન! તમે કંઇ એમ છેક ગેરવાજબી ગડબડ કરો એવાં તો નથી. તમારો મારી પેઠે ખરો સ્વભાવ છે, એટલે હરઘડી બોલ્યાવિના રહેવાતું નથી; બાકી તમે કંઈ મુદ્દો છોડીને કોઇ વાત કરતાં નથી. લ્યો ત્યારે હવે કંઇ ચાલતું કરાવો, એટલે તમારૂં ચંચળ નામનું ને બોલ્યાનુંએ સાર્થક થાય.

પારવતી—સો બાઇ! તમે સૌ મળીને જ્યારે એમજ કહો છો ત્યારે મને જેવું આવડે તેવું કંઇ કહું છું. આ નામની વાત ચાલી ત્યારે એવી નામ બાબતની જ એક ચાર બોલની વાત છે તે કહુંછું, સાંભળો સૌ.

એક મોટું કસ્બાજેવું ગામ હતું. તેને ચાર તો દરવાજા હતા. જાતજાતના લોકો તેમાં રહેતા હતા. એ ગામમાં એક નાતરીઆ નાતની બાળ રાંડ વીસેક વરસની હતી. તેને આગળપાછળ માબાપ કે ભાઈઓ કોઇ નહોતાં. પણ તેના પાસેના સર્વ સગામાં એક માસી હતી. તેણે કહ્યું, જો બહેન! આપણી નાતમાં થતું આવ્યું છે. તેની કંઈ ચીંતા નથી, માટે આ એક સારૂં ઠેકાણું તને ઠામ બેસાડવા શોધી કાઢ્યું છે, તે તારી મરજી હોય તો નક્કી કરીએ. પેલી રાંડેલી બાઈએ આજુબાજુનાં બૈરાંથી સાંભળ્યું કે એનું નામ તો ઢંઢણપાળ છે, ને બીજાં બૈરાં તેને લગાર હસવા લાગ્યાં, તેથી તેણે પોતાની માસીને કહેવડાવ્યું કે મારે તો એ જગાએ ઠામ બેસવું નથી. તેની માસીએ કહ્યું, શું છે જે ના કહે છે? વાહવાજેવું ઘર છે, ઘરમાં પાંચ હજારનું ઘરેણું છે, પાંચ દસ હજાર વ્યાજે ફરેછે. ઉમરે પણ તારાથી દસ વરસે મોટો છે. રૂપે, રંગે ને ગુણે સારોછે. પછી શું છે જે ના કહે છે! પેલી ભાણેજી બોલી, બીજું તો કંઈ નહિ, પણ એનું નામ નઠારૂં છે, તે આ લોકો મને અત્યારથ હસે છે, ને આગળે મને

હસશે. માટે મારે તો એ ઘર કામનું નથી. માસી બોલી, મેર રાંડ ગાંડી ! નામને શું રડવું છે ? નામ તો ગમે તેવું હોય. આપણે નામને શું મધ મુકીને ચાટવું છે ? નામ તો ઘણાંએ રૂપાળાં હોયછે, ને ઘરમાં ખાવાનુંએ ઠેકાણું હોતું નથી, તે આપણે શા કામનું ? પછી બે ચાર ડાહ્યાં મોટાં બૈરાંએ મળીને તેના મનનું સમાધાન કરવાને કહ્યું કે બે મારી બાઇ! તારા જેવી અણસમજણી તો અમે કોઇ દીઠી નહિ. આવડી મોટી થઈ પણ હજી તને દુનિયાનું કંઈ ભાન નથી. તારે નામ સાથે શી મતલબ છે ? ઘણું કહ્યું પણ પેલી કંઈ માને નહિ. પછી એક શાણી બાઇએ કહ્યું કે તને ગમે તેવું નામ એવું પાડીએ, પછી કંઈ હરકત છે? માટે ચાલ, મારી સાથે, ને ગામમાં હું તને જુદાં જુદાં નામ સંભળાવું. પછી તું કહીશ તેવું નામ એવું પાડીશું. પછી તે બંને જણીઓ દહાડો ઉગતાં ગામબહાર દરવાજાઆગળ ઉભાં રહ્યાં. એટલામાં એક માણસને લાકડાનો ભારો માથે લેઇને દોડતો આવતો દીઠો. પાસે આવ્યો તો કાળો ને કદરૂપો, તનઉપર સાબિત લૂગડું પણ નહોતું. તેને ઉભો રાખીને પૂછ્યું, અલ્યા ભાઇ ! તારૂં નામ શું ? તેણે કહ્યું, મારૂં નામ તો લાખો. પેલી બાઈએ કહ્યું, અરે ! આનું નામ લાખો, ને આ તો લાકડાં વેચીને દુઃખે પેટ ભરે છે. હશે, પાછાં ચાલો. તે પાછાં વળીને ઘરતરફ જાય છે એટલામાં એક માણસ ખાંધે ઝોળી ને હાથમાં માટીનું ઠીબડું લઇને ભીખ માગતો હતો. તેને પૂછ્યું, અલ્યા ભાઇ ! તારૂં નામ શું ? તેણે કહ્યું, મારૂં નામ તો ધનપાળ છે. પેલી બાઇ બોલી, અરેરે ! નામ ધનપાળ, ને ભીખ માગતો ફરે છે ! ત્યાંથી આગળ આવ્યાં તો કોઈ માણસ મરી ગયેલું, તેને રામ બોલતા લેઇ જતા હતા, તેમાંથી એકને પૂછ્યું, ભાઈ ! આ કોણ મરી ગયું ? તે બોલ્યો, એ તો પેલો અમરચંદ. આ સાંભળીને પેલી બાઇએ મનમાં વિચાર કરીને કહ્યું, ચાલો હવે ઘેર આપણે. મારા મનનું સમાધાન થયું છે. પછી ઘેર આવીને તેણે સૌના દેખતાં એવું જોડીને કહ્યું કે 'લાખો વેચંતો લાકડાં, માગંતો ધનપાળ; આ અમર મરતો મેં સુણ્યો, તો ભલો એ ઠંઠણપાળ', એમ કહીને પોતાની માસીને કહ્યું કે સુખેથી નક્કી કરો હવે; મારા મનનો મેલ મટ્યો છે. મેં નક્કી કરીને જાણ્યું છે કે આ સંસારમાં નામનો કંઈ મેળ નથી. પછી સૌએ મળીને તે બાઇને પેલા ઠંઠણપાળજોડે નાતરૂં કરાવ્યું. આમ છે, સાંભળ્યું ચંચળ વહુ ! માટે તમારૂં નામ ગમે એવું છે, પણ બાઇ ! તમારૂં નશીબ કંઈ નઠારું છે? લો હવે તમારૂં ચાલવા દો વિજયાલક્ષ્મી બહેનો આ

મારા અક્કલ વગરના લખારા સાંભળવામાં તમને શો સાર? તમારી વાતમાં તો શિખામણ આવે છે, ને વળી ઘડી ઘડી ભગવાનનું નામ આવે છે. તેથી કહેનારનું ને સાંભળનારનું બંનેનું કલ્યાણ થાય, ને આ તે ધુળ !

ચંચળા—વાહ કાકીજી ! એવું બોલોછો ? આમાંએ મને તો મઝા પડે છે.

વિજયા—મઝા પડે, ને વળી શિખામણ પણ લઇએ તો ઘણી છે. આપણા લોકમાં જેને છોકરાં નથી જીવતાં તે નાથીયો, કચરો, પુંજો, અમથો, મફતીયો, જાડો એવાં નામ પાડે છે, તેને ઘણા લોકો મોટપણે હસે છે, ને તેમના મનથી પણ ખોટું લાગે છે. એવાને આવી વાતથી મનનું સમાધાન રહે. અને વળી ગમે એવાં સારાં નામ પાડો, તોપણ સુખ તો નશીબપ્રમાણે જ મળે છે. માટે સારા નઠારા નામનો વહેમ છૂટવામાં પણ આવા દાખલા ઠીક છે.

ભાગીરથી—સૌ બોલો હવે સૌ 'જય જય શ્રી સદ્ગુરૂ દેવ.' (સૌ બોલે છે.)

વિજયા—કહો બહેન ! કાલે આપણે કયાંથી રહ્યું છે ? જેને યાદ હોય તે બોલો.

વીજળી—પેલો બચારો થાળીના કાનાનો કટકો લેઇને ધનના ભોંયરામાંથી બહાર નીકળ્યો, ને તેનું સઘળું ધન જતું રહ્યું તેથી તે જે વિચાર કરીને ઘર છોડી નીકળ્યો, તે વિચારની વાતથી બાકી રહ્યું હતું. કેમ ભાગીરથી બહેન ! એમ જ કેની ?

ભાગીરથી—તમારી સરત કંઇ મારા કરતાં ઓછી નથી. મારા કરતાં પણ સારી રીતે સાર કાઢીને તમે કહ્યું છે. કેમ વિજયાલક્ષ્મિ ! ખરૂં કે ખોટું ?

વિજયા—ના બરાબર. છેવટની મતલબ એમણે સારી યાદ રાખી છે. હવે સાંભળો. પ્રથમ તો ચંચળ બહેનની ઉત્તરાણી મટાડીએ, ને પછી વાર્તાનો આરંભ કરીએ.

ગરબી.

પ્રથમ પ્રણામ કરી પ્રભુ પ્રીતે, આપતણા ગુણ ગાઉંજી,
વિઘ્ન સમે વળી સુખ બહુ ઉપજે, મનથી નિર્મળ થાઉં, સુમતિ દેજોજી.
આ ખોટા સંસારતણી જે ઇચ્છા મનમાં આવેજી,
તે ટાળી સૌ વાસના બાળી, સુખ દો જે મન ભાવે, હૃદયે રહેજોજી.
જ્યાં જ્યાં મન જાતું દેખું ત્યાં, દુઃખ તણો નહિ પારજી,
એ મનને સ્થિર કરી સ્થાપો પ્રભુ, જેથી ઉતરે ભાર, સુમતિ દેજોજી.
સર્વેશ્વર સૌ સત્તાપતિ છો, પાલક સૌના તાતજી,

નવ સંભાળ લીધો બાળકની, ક્યાં જઈ કહીએ વાત, હૃદયે રહેજોજી.
આપની ભક્તિ ભાવે મનમાં, સત્સંગત નિત્ય સેવુંજી,
કર્મ કરૂં શુભ પ્રતિદિન જેથી, નવ રહે કોનું દેવું, સુમતિ દેજોજી.
પાપ પ્રજાળી પ્રેમે પાળો, ટાળો અંતર તાપજી,
મનહર હરિ હરઘડી કરી રહું છું. આપતણો શુભ જાપ, હૃદયે રહેજોજી.

ચંચળા—'જય જય શ્રી સદ્ગુરૂ દેવ' (સર્વ બોલે છે.)

વિજયા—પછી તે ધન જતું રહેવાથી ઉદાસ થઇ ગયેલો તે શેઠનો પુત્ર એકાંતમાં બેશીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'અરેરે! હવે આ શેહેરમાં રહેવાથી મારો આબરૂસર નિર્વાહ શી રીતે થશે? કાલ સવારથી લોકોની સખ્ત ઉઘરાણી ચાલશે, અને હવે જ્યારે વાયદો કરીશ, ત્યારે કોઈ સાંભળવાનું નથી. સામે મોંઢે જે લોકો આટલા દિવસ ઊંચે શબ્દે એક પણ અક્ષર બોલતા નહોતા, તે લોકો હવે મને તિરસ્કાર ભરેલાં કઠોર વચનો બોલશે. આખા નગરમાં મને દેવાળીયો છે એમ કહેશે. લોકોના ઉપર આગળ કરેલા અસંખ્ય ઉપકારોનો ગુણ માનવાને બદલે તેઓ મારી નિંદા કરશે, પણ કોઇ મને સાહાય્ય કરવાના નથી. આ સંસાર કેવળ સ્વાર્થી છે, તેથી પૈસો અથવા પદાર્થ મેળવવાની આશાએજ માણસો એક બીજાથી સંબંધ રાખે છે. કોઇ કોઈ સજ્જન પુરૂષજ સ્વાર્થવિના દયાથી દુઃખીના સંગી થતા હશે. આપ્રમાણે હોવાથી નિર્ધન થઇ ગયેલો હું કોઈને વિનયવડે મારાં કરી લેવાને ચાહીશ તોપણ કોઈ મારાં થનાર નથી, માટે હવે પ્રતિષ્ઠા ખોઈને આંગળી દેખાડામણી અવસ્થામાં મારે આ નગરમાં ન જ રહેવું જોઈએ. જે સ્થળે આગળ પાછળ પચીસ માણસોસહિત મોટા વૈભવથી હું ફરેલો, તેજ સ્થળે હું એકલો વાહન, વસ્ત્ર, અલંકાર વિગેરે વૈભવથી રહિત દુર્બળસરખો થઇને કેમ ફરી શકીશ? વળી મારા સંબંધમાં રહેનાર અનેક સારા નઠારા માણસોને મારે હા ના કહેવી, અથવા દીન મુખથી તેમને મારે જોવા, તથા મારૂં દીન મુખ તેમને દેખાડવું, તેકરતાં તે સર્વથી મારે આ સમયે દૂર થઈ જવું સારૂં છે.

અહોહો! ઈશ્વરની કળા કેવી ન્યારી છે! રાજાને રંક અને રંકને રાજા ક્ષણમાં કરી નાંખે છે? આ કાળની પણ કેવી અકળ કળા છે કે આ મારા જોતા જોતામાં હતું તે ન હતું થઈ ગયું છે! આ મારાં ગગનમાં ગાજી રહેલાં દિવ્ય ભુવનો, તે આજે મને ખંડેરસરખાં અને કેવળ નિસ્તેજ દેખાય છે! આ પ્રથમના જેટલાજ આકારના દીવા છતાં પણ આજે મને હીન

પ્રકાશવાળા જણાય છે! આ આખું નગર વસ્તીવાળું છતાં ઉજડ જંગલ જેવું આજે મને ભાન કરાવે છે! આથી એમ જ જણાય છે કે આ મન તથા ઇંદ્રિયો એક સરખી વસ્તુને પણ સુખમાં અને દુઃખમાં જૂદા રૂપ તથા આકારમાં જાણે છે તથા જુએ છે. અરે! ખરૂં જોતાં આ મારા શરીરમાંથી કંઇ ગયું નથી, તેમ કંઇ આવ્યું નથી, તેમ છતાં પણ આ એક પ્રહરમાં જાણે દશ વર્ષના મંદવાડથી થયેલી અશક્તિકરતાં પણ વધારે અશક્તિ જણાય છે, માટે આ ધનાદિ ઇષ્ટ પદાર્થો એજ જગત્માં પુરૂષાદિનું બળ છે, એમ કહીએ એ તો ચાલે. ખરે! આ ધન ગયું તે જાણે મારી યુવાવસ્થાને પણ સાથે લેતું ગયું હોય, અને મને સઘળા પ્રકારના બળવિનાની વૃદ્ધાવસ્થા આપતું ગયું હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. હવે મારાં આ અંગોમાં પણ જાણે ઘણાજ થોડા વખતમાં જીર્ણતા આવી હોય એમ જણાય છે, એટલુંજ નહિ, પણ મારા આ અંતઃકરણને પણ બળવિનાનું કર્યું હોય એમ જણાય છે. કોઇ પણ ઉત્તમ વિચાર વેગથી પ્રકટતા જણાતા નથી. બુદ્ધિ શૂન્ય થઈ ગઇ હોય એમ ભાન થાય છે. અરેરે! સર્વ રોગથી રહિત છતાં પણ જાણે હું મોટા રોગનો ભોગ થઇ પડયો હોઉં એમ જણાય છે. રે દૈવ! તારી ગતિ ન જાણી શકાય એવી હું આજ સુધી સાંભળતો તે હવે મને સાક્ષાત્ અનુભવ સિદ્ધ થઇ છે.

મોટું આશ્ચર્ય છે કે જેમને હું મારા પ્રાણકરતાં પણ વધારે પ્રિય માનતો હતો, એવાં આ સ્ત્રી તથા પુત્રને હવે હું પ્રીતિનાં પાત્રરૂપે કેમ દેખતો નથી? એમનાથી હું અનુપમ સુખને અનુભવતો, તે આજે કિંચિત્ પણ સુખનાં જનક એમને હું અનુભવતો નથી. આ મોટું માહાત્મ્ય પણ એ ધનના વિનાશનું છે, એમાં કાંઈ શંકા નથી.

અહો ભાગ્ય! હું તને શું ઠપકો આપું? હું મોટા ભાગ્યવાનને પણ આ ક્ષણે તું કેવળ ભાગ્યહીન કરી રહ્યું છે. પ્રારબ્ધ ફળ આપેછે, તે ભોગવ્યાવિના છૂટકો થતો જ નથી એવું સાંભળ્યું છે, તે જો સાચું હશે તો હવે મારે આ દુઃખને ભોગવવાના સમયમાં શું કરવું યોગ્ય છે, તેનો ખરેખરો વિચાર પણ મને સૂઝતો નથી. હવે તો 'પરમેશ્વરવિના કોઈ પણ દુઃખનો બેલી નથી' એ જન ગાત્રમાં ચાલતા નિશ્ચયને મારે પદરે બાંધ્યાવિના, બીજો કોઈ સાચો ઉપાય જણાતો નથી માટે છૂટકો નથી.

હે પરમેશ્વર! હું પ્રારબ્ધને કે કોઈ અદૃષ્ટને ખરે રૂપે જાણી શકતો નથી, તેમ જ તમને પણ હું દેખી શકતો નથી, તોપણ આ

મોટો સંસાર જે નિત્યસરખો અયથાર્થ મતિથી ભાસે છે તે કોઇ પણ ધણીવિનાનો છે એમ ધારી શકાતું નથી. તેમજ એ સંસારનો હું ચલાવનાર ધણી છું, એમ મારી ખાતરી થતી નથી. તેજ પ્રમાણે મારા સરખા આ અસંખ્ય જીવ જે કાળના કોળીયા ગણાય છે, અને કોઈની સત્તાવડે બંધાએલા બિચારા કીટાદિકની પેઠે જન્મ તથા મરણરૂપ પ્રવાહમાં નિરૂપાયસરખા થઇને વીલે મુખે ધસડાયા જાય છે, એવા સર્વને અથવા તે સર્વમાંના એકને આ જગત્‌ના ચલાવનાર રૂપે માનું તો મારા સરખો કોઈ મૂર્ખ નથી; અર્થાત્ આ જગત્‌માંનાં અસંખ્ય પ્રાણીમાંનું કોઇ પણ આ જગત્‌ના ધણીપણાવાળું હોય એમ તો અવશ્ય નથીજ; અને એમ છે ત્યારે આ પરતંત્ર જીવ માત્ર જે અલ્પજ્ઞ તથા અલ્પ શક્તિવાળા છે, તે પ્રત્યેક પોતપોતાની સ્વતંત્ર સત્તાથી રહ્યા હોય એમ પણ તેમની વિકારી દુઃખરૂપ સ્થિતિથી અનુમાન કરી શકાતું નથી.

આવિગેરે અનેક કારણોનો વિચાર કરતાં આ વિશ્વપ્રપંચના ધણી તમે સર્વના જાણનારા, સર્વ શક્તિવાળા, તથા સુખસ્વરૂપ છો, એમ માનવામાં લગાર પણ સંશય રહેતો નથી. હે સર્વના સ્વામિ! આ તમારીજ સત્તા મારા સરખા અભિમાનવાળાને મદરહિત દીન મુખવાળો કરી મુકનાર છે. તમારીજ સત્તા આ સંપૂર્ણ પ્રાણીને ઇચ્છેલું શુભ ન આપીને, તથા ન ઈચ્છેલું અશુભ આપીને વિના અગ્નિએ અગ્નિકરતાં પણ અધિક સામર્થ્યથી તપાવી તાવે છે. એ જ તમારી સત્તા ક્ષણમાં માણસને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્થાને ચઢાવી પ્રસન્નતા દેખાડે છે; અને તેને અયોગ્ય ગણે છે ત્યારે અત્યંત નીચામાં નીચા સ્થાનમાં વેગથી ફેંકી દે છે, અને દુસ્તર શોકમાં ડુબકાં ખવડાવે છે. હે વિશ્વના પાલક! આ પ્રાણી માત્રને ક્ષણે ક્ષણે તમારીજ શક્તિ સુખનું ભાન કરાવી ક્રિયામાં જોડે છે, અને અન્ય ક્ષણે તેમાંજ પુનઃ દુઃખનું ભાન કરાવીને તેને ક્રિયારહિત સરખું કરી મુકે છે. હે ન્યાયી ઈશ! આ જગત્‌માં અન્યાયરૂપ જણાતી સંપૂર્ણ વ્યવસ્થાને આ તમારી નથી જાણી જતી એવી સત્તા કયા યોગ્ય કારણોને વશ વર્તીને કરે છે એ મારાથી અનુમાન કરી શકાતું નથી. તોપણ તમને ન્યાયસ્વરૂપને આધીન વર્તનાર એ સત્તા કોઈ કાળે કિંચિત્ પણ અન્યાયને કરે એમ હું કહી શકતો નથી. હે વિશ્વેશ્વર! આ ઉત્તમ, મધ્યમ, તથા અધમ સ્થિતિમાં નિરંતર અસંતોષને પામતાં તરફડતાં પ્રાણીઓને જોઇને મને એમ તો જણાય છે કે સર્વનું કોઇ અદૃષ્ટ અનિષ્ટનું આપનાર છે, અને તેને તમારી સત્તા વેગ

આપનાર છે. તે વેગને તે ન આપે એવી અયોગ્ય માગણીને માગવા આ ક્ષણે હું ઇચ્છતો નથી, તોપણ હે દયાળુ દાતા! આ મારા અનિષ્ટને ઉતાવળે એ સત્તા શમાવે એવી ઇચ્છા તો મારા મનમાં સ્ફુરે છે. જેથી તે ઇચ્છાને વશ થયેલો હું બે હાથ જોડી વિનયસહિત વારંવાર નમસ્કાર કરીને કહું છું કે હવે મને દુઃખથી સત્વર છોડવજો. તમારી સત્તા સદા સમર્થ છે, તથાપિ મને આ ક્ષણે દુઃખમાંથી કોઇ વિલક્ષણ કારણના બળે કેવળ મુક્ત ન જ કરી શકે એમ હોય તો હે સઘળે વ્યાપી રહેલા! તે સત્તા મને અનુકૂળ વિચાર તથા બળ આપે એવી કૃપા કરો. નિરાધારના આધાર તમે જ છો એવું સર્વનું નિશ્ચયપૂર્વક માનવું આ જીવોના હિતવાસ્તે વ્યર્થસરખું કરાવશો નહિ. હે શાંતિના આપનાર! આવા સમયમાં આપ મને શાંતિ નહિ આપો તો વળતાં ક્યારે આપશો?

આવિગેરે અનેક પ્રકારનાં વચનો દીનપણે બોલતો તે થોડી વાર સ્તબ્ધસરખો થઇ રહીને પાછો વિચાર કરવા લાગ્યો કે અરે! સવાર થવામાં કાંઈ રોકાણ થવાનું નથી. માટે મારે જે કરવું ઘટે છે તેનો લાગ હવે નક્કી વિચાર કરૂં. એમ કહીને પ્રથમ તો પોતાની સ્ત્રીને એકાંતમાં બોલાવીને આ પ્રકારનાં વિવેકવચનો કહેવા લાગ્યો.

હે કુલવતિ! આ સમયમાં આપણે જે કરવું યોગ્ય છે તે વિચાર કરવા તને બોલાવી છે. માટે તું પણ તારા ધર્મને જાણનારી છે તેથી મને મદદ આપ. એ તો તું જાણે જ છે કે આ જગત્માં જેમ સૂર્ય ઉગે છે, તથા આથમે છે, તથા જેમ એ સૂર્યચંદ્ર તથા અન્ય ગ્રહો મહાન્ છતાં પણ પ્રસંગે કોઇવડે ગ્રસ્ત[1] થયેલા આપણને દેખાય છે, એ જ પ્રમાણે પ્રાણીપદાર્થ માત્રને ઉદય તથા અસ્તની અથવા તો અન્યવડે ગ્રસ્ત થવાની વેળા આવે છે. આટલો કાળ આપણે ઘણું સુખ ભોગવ્યું છે, તોપણ તે સુખના તૃપ્તિ આજે આપણને લગાર પણ જણાતી નથી. એ સુખ આ આખો સંસાર ચળ હોવાથી કદાચિત્ પણ નિર્વિકારપણે સ્થિર રહેતું નથી: કારણ તે સંપૂર્ણ નાશવાન્ વિકારી પદાર્થોવડે પ્રકટ થઇ ભાસતું હતું. એ સુખ ગયું, અને આ દુઃખ આવ્યું છે, એ બંનેને આપણે દેખતાં નથી, તોપણ અનુભવથી જાણીએ છીએ. આપણે જેના વડે પ્રસન્ન થઇએ છીએ, અને જેની આપણે વારંવાર ઇચ્છા કરીએ છીએ તે સુખ છે; અને આપણે જેના દર્શનથી અથવા જેની પ્રાપ્તિથી અપ્રસન્ન થઇએ છીએ, અને જેની આપણે કદાચિત્ પણ ઇચ્છા

---

1 ઘેરાયેલા.

કરતાં નથી પણ જેના મળવાથી આ આપણુને ન જ મળે તો સારું એવી ઈચ્છા કરીએ છીએ તે દુઃખ છે. તો આવા લક્ષણુવાળા સુખને આપણે ભોગવી રહ્યાં છીએ, અને આ બીજા લક્ષણુવાળા દુઃખનું હવે ભાન થવા માંડ્યું છે. માટે હે સદ્વિચારવાળી! આ સમયે આપણે ઘટે તેમ કર્યાવિના છૂટકો નથી એમ જાણુ. આપત્તિ કોઇને પ્રિય નથી, પણુ જેને જઈ મળે છે, તેને ભોગવાવ્યાવિના છોડતી નથી. માટે હાલ તરત આ મટે તો સારૂં એવી આપણી ઇચ્છા ઘણી યોગ્ય નથી, કેમકે એવું ટળવું ન ટળવું ઇશ્વરસત્તામાં છે. હે સ્ત્રી! ખરી રીતે જોતાં તો જેમ સૂર્યાદિને ઉદય, અસ્ત, અથવા ગ્રસ્ત થવું દેખવામાત્ર છે, તેમ આપણુને પણુ સુખ, દુઃખ દેખવા માત્ર છે. કારણુ કે આપણે ખરે સ્વરૂપે સુખી તથા દુઃખી થતાં નથી, પણુ માત્ર ઉપાધિસંયોગથી સુખીદુઃખીસરખાં થઇ રહીએ છીએ. ક્ષણે ક્ષણે જેમની સ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે, એવા પદાર્થવડે આપણે અચળ સુખની આશા બાંધવી એ જ આપણો મોટો દોષ છે, અને તે દોષથી જ આશાના ભંગવડે આપણે આપણુને દુઃખી લેખીએ છીએ. જો! આપણે જન્મ્યાં હોઇશું તે વખતે એક સૂત્રનો તાંતણો પણુ સાથે લાવ્યાં નથી, અને ત્યારપછી આજે આપણે જોઈએ છીએ તો આ વસ્ત્રસહિત છીએ; તો એટલા પણુ લાભમાં છીએ, છતાં આપણે અજ્ઞાનથી મધ્યે આવી ગયેલા પદાર્થમાં બાંધેલી પ્રીતિના ભાનવડે કહીએ છીએ કે 'અરેરે! આપણું સર્વ જતું રહ્યું,' એ કેટલી મૂર્ખતા છે! હશે, એ સર્વ વાર્તાનો વિચાર કરવાનો આ સમય નથી, તેથી માત્ર એટલું જ કહું છું કે જેમ આવેલા સુખને આપણે અનુકૂળ ગણી પ્રીતિથી ભોગવી લીધું છે, તેમ સદાકાળ નહિ રહેનાર આ દુઃખને પણુ આપણે પ્રસન્નતાપૂર્વક ભોગવી લેવું. આપણે વૈશ્ય જાતિ છીએ, તેથી દેશવિદેશ વિચરવાનો તથા જૂદા જૂદા વ્યાપારને કરવાનો આપણો ધર્મ છે. તેમાં મોટા લાભ તથા મોટી હાનિ અચાનક થવાનો આપણા પ્રારબ્ધમાં સંભવ હોય છે. માટે આ અચાનક આવેલી હાનિને નિવારણ કરવા તથા આપત્તિનો સમય, સંપત્તિને ભોગવેલે સ્થાને કાઢવો કઠિણુ પડે છે, માટે હાલ તત્કાળ પ્રદેશ નીકળવાનો મારો નિશ્ચય થયો છે. તેથી આશા છે કે તું પણુ એ જ વિચારને યોગ્ય ગણીશ. આ સંસારમાં દરેક માણસે એટલું તો જાણેલું જ હોવું ઘટે છે કે આ પ્રાણીપદાર્થનો સંયોગ તથા વિયોગ કાળે કાળે થયા જ કરે છે, અને તેથી તે સંયોગ તથા વિયોગકાળે હર્ષ તથા શોક જે થવાનો સંભવ હોય છે તેને વિવેકવડે ખા-

જાવો, અને સમયાનુસાર સદ્વિચાર કરી સંતોષમાં રહેવું જોઇએ. આ વાતોને તું તો જાણનારીજ છે, અને આપણામાં તો જાતિસ્વભાવ પણ એવો વિયોગ સહન કરવાનો હોવો જ ઘટે છે, તો તારા ખેદ વિષે મારે અધિક કાળજી કરવાનું પ્રયોજન નથી. તું થોડો કાળ ઇષ્ટસ્મરણ કરી તારા મહીયરમાં રહેજે, એટલે વર્ષ છ માસમાં હું પ્રદેશથી પાછો વળી આવીશ. સહજ પ્રસંગે પણ છ છ માસથી વધારે તારે મહીયરમાં રહેવાનો ઘણી વાર પ્રસંગ આવ્યો છે, એટલે આ કાળે વધારે શોકજનક વિયોગ ગણાશે નહિ. તું સંતોષમાં રહીને સંતાપમાં સુખનું ભાન કરાવનાર પરમેશ્વરનું નિરંતર સ્મરણ કરતી રહેજે, અને બાળકની રૂડે પ્રકારે સંભાળ રાખી આનંદમાં દિવસ કાઢજે. હું પ્રસંગોપાત્ત થોડે દિવસને અંતરે તને પત્રથી સુખસમાચાર જણાવીશ, અને તું પણ સુખદ પત્રદ્વારા મને સમાચાર મોકલતી રહેજે. યાત્રાવિગેરેમાં સુખપૂર્વક પ્રવાસ થાય છે, તેમાં આપણે સાથે જવામાં સુખ દેખાય છે, પણ આ પ્રસંગ જૂદો છે, એટલે સાથે રહેવાની અયોગ્ય ઇચ્છાનો તારા મનમાં પણ ઉદય નહિ જ થવા દેઇશ, એ મારી આજ્ઞા છે. આ સ્થળથી તને હું તારે પીહેર પહોંચાડવા યોગ્ય બંદોબસ્ત કરૂં છું, અને માત્ર એક જ દિવસનો માર્ગ છે, એટલે ચિંતા નથી; અને હું પણ વેળાસર પ્રયાણને કરીશ. માટે તું પ્રસન્ન થઇને સઘળી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી લે. આ પ્રકારનાં પતિનાં વચનને શ્રવણ કરીને નેત્રમાં આંસુ આણતી તે સ્ત્રી આપ્રમાણે બોલી, હે પતિ ! આ ટાણે મારે બોલવાનું તો ઘણું છે, પણ આપની આજ્ઞાને પાળવારૂપ મારા ધર્મનો વિચાર કરીને, તેમ જ સમય વિચારીને આપને અધિક ખેદ ન ઉપજાવતાં હું આપની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તવા કબુલ કરૂં છું. પણ જેમ બને તેમ જલદી ઘેર પધારવાની ઇચ્છા કરજો. આપણે આપણો સઘળો પદાર્થ આપીને લેણદારને સંતોષ પમાડીશું, માટે કાળજી ત્યજીને એક બે માસમાં વહેલા પધારવા ધારજો. આપ્રમાણે વિવેકવડે પરસ્પર સમાધાનથી વિચાર કરીને ધારયાપ્રમાણે સઘળી તૈયારી કરી લીધી, અને સંકેતપ્રમાણે તે શેઠ પોતાને માર્ગે ગયો, અને સ્ત્રીને સુખપૂર્વક પોતાનાં માતાપિતાને ત્યાં વિદાય કરી. પોતાની સઘળી મિલકતની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી હતી, અને ઘરના સેવકને સાચવવાને પણ રાખી લીધા હતા, અને પોતાના દ્વાર ઉપર એક પ્રસિદ્ધિ પત્ર ચોઢયું હતું, તેમાં આપ્રમાણે લખ્યું હતું કે આ મારી મિલકત તમને માગનારાઓને લગાર કસરથી પૂરી પડી રહે એટલી છે, તોપણ મારા મોટા ભંડારનો દૈવયોગથી દુરૂપયોગ

થયો છે, માટે હાલ તરત તમારા ઋણથી હું મુક્ત થયો નથી. તે સમગ્ર ધનની, અથવા અન્ય યોગ્ય ઉપાયથી મતલબ જેટલા ધનની પ્રાપ્તિ વાસ્તે મેં આ ઘર હાલ છોડયું છે. માટે જો તમને મારા પ્રમાણિકપણાનો ભરોંસો હોય તો મારી મિલકતની ગેરવ્યવસ્થા તગાદો કરીને કરશો નહિ, અને એક વર્ષમાત્ર વાટ જોજો. પણ હું ન આવું તો તમે આ મારી સર્વ મિલકતથી ઘટતાં નાણાં વસુલ કરી લેજો. આવું પત્ર દ્વારે ચોઢાવી સેવકોને ઘટતી શિક્ષા આપી પોતે માર્ગે પડયો. ફરતાં ફરતાં ઘણાં સ્થાને પોતાના પ્રારબ્ધના વેગને તપાસતો એક મોટા નગરમાં આવી પહોંચ્યો.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે, હે ધ્વજપાળ શેઠ! હવે સાંભળજો, શું થાય છે તે. એ શેહેરમાં મોટા મોટા શ્રીમાન્ શેઠોને ઘેર ફરતાં એક મોટા શ્રેષ્ઠ ધનવાન્માં ગણાતા પુરૂષપાસે તેણે એકાંતમાં જઈને આપ્રમાણે કહ્યું, 'હું નિત્ય શેર અન્ન મેળવવાની આશાથી તમારે ત્યાં આવ્યો છું. જો તમને યોગ્ય લાગે તો મને પેટબદલે નોકર રાખો: જે મારા લાયક સોંપશો તે બની શકે એવું કામ હું કરીશ.' પેલા શેઠે મનમાં વિચાર કરી જોયું કે આ પુરૂષ ચાકર રહેનારની પંક્તિનો નથી પણ કોઇ દૈવી છે, અને પ્રારબ્ધવાન્ છે, પણ દુઃખનો મારચો આવ્યો જણાય છે. આમ વિચારી બોલ્યા, ભાઇ સુખેથી રહો. મારી સાથે નિત્ય જમજો, અને આ મારા સ્થાનમાં રહેજો, અને હું સોંપું તે કામ માત્ર કરજો, ને મારી પાસે બેઠા રહેજો. આ પ્રમાણે કહેલાં વચન સાંભળીને તથા તે પુરૂષનો પ્રેમ જોઇને તે શેઠ ત્યાં જ રહ્યો. તેને ત્યાં દિન પ્રતિદિન સુખ મળતું ગયું, અને કંઇક સમાધાન સરખું લાગવા માંડયું. એમ કરતાં કેટલાક દિવસ ગયા ત્યારે એક દિવસ પેલા મોટા શેઠને ઘેર બીજા સ્થાનના સારા માણસો પરોણા આવ્યા. ત્યારે તે શેઠે પોતાના ઘરના કારભારીને આજ્ઞા કરી કે આજ પેલા સોનાના થાળ જમવા કાઢજો, કેમકે આ પરોણા મોટા ઘરના છે. આ પ્રકારનાં શેઠનાં વચન સાંભળીને તેણે ચોકસ ગણીને સોનાના થાળ કાઢયા. જ્યારે જમવાની વેળા થઇ, અને સર્વ પરોણાને સોનાના થાળ મુકયા, ત્યારે શેઠની પાસે બેઠેલા પેલા નવા ગુમાસ્તાને શું મુકવું એ વિચારમાં પેલો કારભારી પડયો. એટલામાં તો શેઠે કહ્યું કે અરે! આ ભાઇને સારૂ એક સોનાનો થાળ લાવો. પેલા કારભારીએ પાસે જઇને કહ્યું કે પેલો ભાગેલો થાળ હવે બાકી રહ્યો છે. જો આજ્ઞા હોય તો લાવું. શેઠકારભારીની વાત સાંભળીને પેલો શેઠ બોલ્યો, મને ભા-

ગેલો મુકશો તો ચિંતા નથી. હું તો તમારા ઘરનો માણસછું. પછી તે મોટા શેઠ બોલ્યો, હશે આણુ, એની કંઇ ચિંતા નથી. પછી પેલા કારભારીએ તે ભાંગેલો થાળ, આ શેઠ જે ગુમાસ્તો થઇ રહ્યો છે તેને મુક્યો. તે થાળતરફ દૃષ્ટિ જતાં જ તે આશ્ચર્ય પામીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે અરે ! આ ઘેર જ મારૂં સઘળું ધન આવ્યું છે કે શું ? આ સઘળા સોનાના થાળ મારા ઘરના જ હોય એમ જણાય છે, આ મારે નશીબે આવેલી ભાગલી થાળી છે. મારા હાથમાં ભાગી રહેલો તે એનો જ કાનો હશે. આહા ! શી ઈશ્વરની લીલા છે ! પણ અરે ! એ કટકો મારી પોટલીમાં જ છે. લાવને સરખાવી જોઉં તો આ મનમાં આવેલો સંશય મટે અને ખાતરી થાય. પછી લગાર મિષ કરીને તે આસનઉપરથી ઉઠીને પોતાની પોટલીમાંથી કોઇ ન જાણે એમ ઓટીમાં દાબીને પેલો કટકો લાવી બેઠો. પછી સઘળું પીરસાઇ રહ્યું, એટલે સર્વ જમવા લાગ્યા, તે સર્વને જમવામાં લક્ષવાળા જોઈને, પોતાતરફ કોઈનો લક્ષ ન હોય એવી તક સાધીને, પોતાના પગઆગળ તે ભાગલી બાજુ આણીને ધીરેથી પેલો કટકો તેની સાથે સરખાવી જોવા લાગ્યો. જેવો તે કટકો થાળીના કાના સાથે ધરે છે તેવો જ તે લોહચુંબકપ્રતિ લોહની પેઠે વેગ કરીને તે થાળીસાથે તત્કાળ ચોંટી ગયો, અને થાળી આખી થઈ ગઈ. આ જોઇને પેલો બિચારો તો પરમ આશ્ચર્યને પામીને તત્કાળ તો સ્તબ્ધ જ થઇ ગયો, પણ પાછો વિચાર કરીને મનમાં હસ્યો, અને વિચારવા લાગ્યો કે અરે ! આ કટકો મેં બલાત્કારે રાખ્યો તે મને અહીં સુધી ખેંચી લાવ્યો, અને એના પ્રારબ્ધનો હશે તે મને આ બુદ્ધિ ઉપજાવીને પોતે સુખપૂર્વક પોતાને સ્થળે બેઠો. ખરે, જડને પણ પ્રારબ્ધાનુસાર વેગ આવે છે, એમાં કાંઈ શંકા નથી. હશે, હવે એનાથી હું છૂટયો, એમ વિચારી સર્વસાથે એ પણ જમી રહેવા આવ્યો. પેલા મોટા શેઠે આટલી વાર આવેલા પરોણાને આગ્રહથી જમાડવામાં લક્ષ આપ્યો હતો, તેથી આ ભાઈતરફ લક્ષ આપ્યો નહોતો, પણ હવે એના તરફ લક્ષ કરતાં જ થાળીને પૂર્વે ભાગેલી જોયેલી અને હવે આખી થયેલી જોઇને આશ્ચર્ય પામતો મનમાં સમજી રહ્યો, પણ તરત કંઇ જ બોલ્યો નહિ, અને તેને જમવાના પદાર્થો આગ્રહવડે મુકાવવા લાગ્યો. પછી સર્વ રૂચિ પ્રમાણે જમી રહ્યા, એટલે ઉઠીને સર્વ પોતપોતાને સ્થળે ગયા. પાનસોપારીવિગેરે મુખશુદ્ધિના પદાર્થો ખાતા હાસ્યવિનોદ કરતા બેઠા. પેલો મોટો શેઠ તો અનેક વાર્તામાં લક્ષ આપતો જણાતો, પણ મનમાં એ જ વિચાર

કરતો કે અરે! એ તે શું થયું હશે? એને એકાંતમાં આ વાર્તા મારે પુછવાની છે. પછી થોડી વારે સર્વ થાળીયોને સાફ કરાવી ગણી લેવા કારભારી બેઠો. ત્યારે પેલી ભાગેલી થાળી ક્યાં ગઇ એમ એકદમ બોલી ઉઠયો. માણુસોને ફાળ પડી. ઘણી ચોકસીથી આ વાસણો સાફ કરી આણ્યાં છે, છતાં થાળીની ભૂલ પડે છે, તો હવે ક્યાંથી લાવીશું? અરે ભગવાન્! તમે સાચાની લાજ રાખનારા છો. આપ્રમાણે વિચાર કરી તે માણુસો બોલ્યા, અમે ઘણી સંભાળથી સાફ કરી આણી છે. તેમાં તો આટલી જ હતી. માટે બીજે જ્યાં ઘટે ત્યાં તમે તપાસ કરો. પછી પેલો કારભારી શેઠપાસે આવીને કાનમાં કહેવા લાગ્યો કે પેલા નવા ગુમાસ્તાને મુકેલી ભાગલી થાળી જડતી નથી, તેનું કેમ કરવું? શેઠે ઉત્તર આપ્યું કે જાઓ, તમે તમારાં નંગ મેળવો. આખીભાગીની વાત જવા દો. પછી નંગ ઘટે તો મને ખબર આપો. પેલાએ જઇને કાઢેલાં નંગના આંકડા પ્રમાણે નંગ મેળવી જોયાં તો બરાબર થયાં. આશ્ચર્ય પામીને પાછો આવી બોલ્યો, નંગ ગણતાં તો બરાબર થાય છે, પણ ભાગેલી થાળી આખી થાય કેમ? માટે કદાચ ભૂલ તો નહિ થઇ હોય? શેઠ બોલ્યા, ભૂલ થઇ નથી, માટે હવે એ વિષેની ચર્ચા ન કરતાં તમે તમારૂં કામ કરો. પછી બીજા સઘળા કામથી પરવારીને પેલા શેઠ એ નવા ગુમાસ્તાનો હાથ ઝાલીને તેને પોતાના ખાનગી એકાંતસ્થાનમાં તેડી ગયા, અને વિવેકથી બેસાડી બોલ્યા, કહો ભાઇ! તમને જમવા આપેલી ભાગલી થાળીનું શું થયું? પેલો બોલ્યો, જે થવાનું હતું તે થયું. તમને નુકસાન થયું હોય તો મારા પાસે લેજો. શેઠ બોલ્યા, ભાગલી તો જડતી જ નથી. પેલે ઉત્તર આપ્યું, નંગ મેળવતાં ખુટે છે કે મળી રહે છે? શેઠ બોલ્યા, એટલે શું? તેને તમે આખી કરી છે? પેલે કહ્યું, એની મેળે આખી થઈ છે. શેઠે કહ્યું, હવે ખરેખરૂં કહો કે એ શું થયું? તમે કોઈ દેવ છો કે મનુષ્ય છો? સોનાની થાળી સંધાઇને પોતાની મેળે આખી થાય એ સંભવસરખી વાર્તા જણાતી નથી! માટે પ્રથમ તો તમે કોણ છો તે ખરેખરૂં મને કહો, અને આ થાળીનું શી રીતે થયું તે મને જેમ હોય તેમ જણાવો. આ વચન સાંભળીને લગાર હસીને પેલો બોલ્યો, સાંભળજો, સત્ય વાર્તા કહું છું. હું વૈશ્ય છું. મારા પિતા નગરશેઠ ગણાતા. અપાર સરખું ધન મારા ઘરમાં હતું. તેમાં મારા હાથે બહારનું ધન પાર મુકાયું, ત્યારે પૃથ્વીમાંનું ધન હું કાઢવા ગયો, કારણ કે થાપણ મુકનારની ઉઘરાણી ચાલતી

થયેલી હતી. ધન લેવા જતાં તો તે ધન પોતાની મેળે પૃથ્વીમાં ચાલતું થયું. વેગવડે જતા ધનને જોઇ હું વિકળ તો થયો તોપણ છેવટ એક સોનાના થાળનો મોટો ચોડો ઘસડાતો જોઈને મેં દોડીને તેને કાના આગળથી દાબ્યો. તે કાનાનો દાબેલો ચાર આંગળનો કડકો માત્ર મારા હાથમાં રહ્યો, અને સઘળું તણાઇ ગયું. આમ થવાથી મારી ધારેલી કોઇ વ્યવસ્થા ઘટતી રીતે થઇ શકવાનો સંભવ ન જણાયાથી એ કડકો મારી પાસે રાખીને માત્ર વાટખરચી તથા પહેરેલાં વસ્ત્રથી ઘર છોડી બહાર નીકળ્યો. ફરતાં ફરતાં અત્રે આવી ચઢ્યો. જમવાની થાળી જોઇને મને આશ્ચર્ય થયું કે આ થાળી મારા હાથથી ભાગીને આવેલી તો નથી? એ વાતની ખાતરી કરવા માટે હું તરત ઉઠીને મારી પોટલીમાંથી એ કડકો લઇ આવ્યો અને સર્વનો મારા તરફ અલક્ષ જોઇને મેં ગુપચુપ એ કડકો ભાગલા કાનાને સરખાવી જોયો, તો તરત જ વેગવડે થાળીસાથે જેમનો તેમ જોડાઈ ગયો. સાંધો સરખો પણ દેખાયો નહિ ત્યારે મેં મારા ભાગ્યની સ્તુતિ કરી વિચાર્યું કે આ કટકો ગયો તો ગયો, પણ ચોરમાં ખપવાસરખું થયું છે. હશે, પરમેશ્વરની મરજી. અતિ દુઃખીયાને દુઃખ શું, અને અતિ ઋણીયાને ઋણ શું? એ કહેવતને સંભારી સંતોષથી બેઠો. આ મારી હકીકત કહી. હવે તમે જે જાણતા હો તે ખરૂં. આ સાંભળી પેલા શેઠનાં નેત્રમાં જળ ભરાઇ આવ્યાં, હૃદય ધડકી ઉઠ્યું, અને રૂવાડાં ઉભાં થઇ ગયાં. ગદ્ગદ્ કંઠથી બોલી શક્યો નહિ, પણ એકદમ ઉઠીને તે ગુમાસ્તાને પોતાની છાતી સાથે દાબી, ભેટ્યો અને ગળગળો થઇ બોલ્યો, અરેરે! મેં તમને મારે ત્યાં આવેલા ધનના ધણી જાણ્યા નહિ. મેં મૂર્ખે તમને ગુમાસ્તાની પેઠે આટલા દિવસ કેળવ્યા. ધિક્કાર છે મને કે મેં તમારી પ્રથમથી યોગ્ય તપાસ કરી નહિ. હું યોગ્યની અયોગ્ય રીતે સેવા ઉઠાવનાર હોવાથી મોટો પાતકી થયો છું. તમે મને ક્ષમા આપી ઈશ્વરને ત્યાંની શિક્ષાથી મુક્ત કરજો. હે ભાઇ! આ નગરમાં સર્વથી મોટો લક્ષ્મીવાન હું તમારા ધનવડેજ ગણાયો છું. મારા ભોંયરામાં અચાનક મોટો ખણખણાટ સંભળાવાથી તેના ઉપર સુતેલો હું એકદમ ઉઠીને તપાસ કરવા ગયો તો પૃથ્વીની બાજુમાંથી આ સર્વ ધનને મેં આવતું જોયું. પરમેશ્વરની તથા શ્રીલક્ષ્મીની મારા ઉપર કૃપા થઇ છે, એમ સમજીને હું ભોંયરૂં બંધ કરીને બેઠો. મારા વડિલોનું કરાવેલું એ ભોંયરૂં ખાલી થયાસરખું થયું હતું, તે આ તમારા ધનથી હાલ ભરાયું છે. આ જગતના ધણીની અકળ

કળાને આ મારા સરખો મૂઢ શું જાણી શકે ! હશે, જે થનાર હશે તે થયું. પણ મેં તમારી અયોગ્ય રીતે સંભાળ લીધી છે, તેની ક્ષમા આપો.

આ વચન તથા પ્રેમથી ભીંજેલું તેનું હૃદય જોઈ પેલો બોલ્યો; અરે ! તમે તો મારી અયોગ્યની ઘણી રૂડી રીતે સંભાળ લીધી છે, તેનો બદલો ઈશ્વર જ વાળી વળાવી શકે એમ છે. હું તો કેવળ અસમર્થ છું. આ ધન મારૂં છે એમ હું ઘણા દિવસથી માનતો હતો, તથા એ ધનની હિંમતથી હું મને પોતાને શ્રેષ્ઠ માનતો, તથા આ દૈવની પ્રબલ સત્તા જેણે આ ક્ષણે મને ધનહીન દીન કરી મુક્યો છે, તેને જાણતો નહોતો, તથા આ પ્રકારની આગળ મારી સ્થિતિ થશે, એવું અનુમાન પણ કરી શક્યો નહોતો. તોપણ પદાર્થ માત્રને રૂપાંતર તથા સ્થાનાંતર કરી સ્થાપનાર પરમાત્માની મોટી સત્તા જે જે કરે તે સર્વને સહ્યા વિના છુટકો જ નથી, એ નિશ્ચયને જાણીને હું આ સમયમાં વિકળ થતો નથી. હવે તો મારૂં મન એ પદાર્થોનો કદાચિત્ પણ વિશ્વાસ કરતું નથી. આ મારૂં મનાયેલું ધન આજે વિના આયાસે તમારૂં થઇ બેઠું છે, અને કોણ જાણે અતઃપર એ ધન એ જ પ્રમાણે કેટલાનું થયેલું કહેવાશે, એ કંઇ કળી શકાતું નથી. માટે મારો તો એ દૃઢ સંકલ્પ થઈ ગયો છે કે કોઈ પણ પ્રાપ્ત કરેલા અથવા પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થમાં દૃઢ મમત્વવડે કદાચિત્ પણ બંધાવું નહિ. પણ એ નિશ્ચયને નિભાવવો એ કેવળ ઇષ્ટને જ અધીન છે. આ અનેક સદ્વિચાર જે આપત્તિના સ્પર્શપછી જ મને વારંવાર સ્ફુરે છે તે સર્વને વિના પ્રયોજન આપના સમીપ કથન કરવા આ ક્ષણે કંઇ સબલ પ્રયોજન નથી, માટે માત્ર એટલું જ કહું છું કે આપે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. મને દીનસરખી અવસ્થાને પ્રાપ્ત જાણ્યા છતાં પણ પોતાના ભાઇ, પુત્ર કે મિત્રની પેઠે મારા પ્રતિ સ્નેહ રાખ્યો છે. મારા મનમાં ઓછું આવે એવું મદવડે આપે મારા સામું કંઇ પણ ચલણ ચલાવ્યું નથી. હું મારા પોતાના અનુભવથી કહું છું કે અંતમાં દુઃખ આપીને નાશી જનાર આ ધનને પામેલો કોઇક જ પુરૂષ નિરભિમાનપણે દીન જનોની દયાવડે સંભાળ રાખતો હશે, બાકી સર્વ દુર્મતિવાળા થઇને અનેક રંક પ્રાણીયોને નિરંતર દુઃખ જ ઉપજાવતા હશે. હે સુભાગ્યવાન્ ! હવે એ વિષે સઘળા આવતા ખેદજનક વિચારનો ત્યાગ કરો અને પ્રસન્ન રહો. મેં તો એ ધનમાંથી મમત્વ ઉઠાવ્યું છે. માટે કાળજીરહિત થઇને તમે હવે મને રજા આપો, એટલે હું પણ માર્ગે પડું. કારણ કે મારા અત્રે રહેવાથી વારંવાર તમને દુઃખ ઉત્પન્ન થશે. હું મારા

પ્રારબ્ધને અનુભવતો જ્યાં ત્યાં રહીશ.

આ પ્રકારનાં એનાં વચનો સાંભળીને પેલા શેઠ બોલ્યા, ભલે તમારે જવાની ઇચ્છા છે, તો હું તમને રજા આપું છું. પણ એક હું માગું તે મને આપો. પેલો બોલ્યો, મારી શક્તિ જોઇને માગજો. શેઠ બોલ્યા, પ્રથમ તો આ મારા મુખ્ય કારભારીને તમારા સાથે મોકલું છું, તે ત્યાં આવીને અત્રેથી જોઇતું ધન મગાવીને તમારી દુકાનનું તમામ દેવું ચુકવી આપે. એમાં તમારે લગાર પણ આનાકાની કરવી નહિ, અને પછી તમારે વ્યાપારમાં જોઇતાં નાણાંનો અત્રેથી ઉપાડ કરવો. મળે તો આપવાં, નહિ તો ઋણ સમજવું નહિ. એ મારા કારભારીને થોડી મુદત તમારે ત્યાં તમારા સેવકપ્રમાણે ગણીને રાખજો, અને જે સમયે જે જે વસ્તુ જોઇએ, તે પોતાનું ઘર જાણીને મંગાવજો. આ પ્રમાણેનું મારૂં માગણું તમે કબુલ નહિ કરો તો આ તમારૂં સર્વ ધન તમારે ત્યાં લઇ જાઓ. બેમાંથી એક કબુલ કરીને આ ક્ષણે મને સંતોષ આપો, અને જો એ બંને વાર્તાનો અનાદર કરશો તો હું અપ્રસન્ન થઈને પણ મારૂં ધારેલું કરીશ.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે, હે ધ્વજપાળ શેઠ ! આ પ્રકારનાં તે શેઠનાં આગ્રહવાળાં વચનો સાંભળીને નિરૂપાય થઈ પેલો બોલ્યો, કે આ બંને વચનમાંથી એક પણ વચન પાળવું મને તો અત્યંત અનુચિત લાગે છે, તોપણ તમારી પ્રસન્નતા જાળવવામાટે તમારૂં પ્રથમનું વચન જ હું અંગીકાર કરૂં છું, પણ તે બદલ મારૂં એટલું માગણું તમારે કબુલ રાખવું પડશે કે અત્રેથી ઉપાડેલાં તમામ નાણાં પાછાં વાળવા ઇશ્વર અનુકૂળતા આપે ત્યારે તમારે તે પાછાં લેવા બદલ ના પાડવી નહિ. આ વાર્તા તે શાણા શેઠે પણ કબુલ કરી. પછી તત્કાળ તે શેઠે પોતાના મોટા મુનીમને સઘળી સમજણ આપીને ઘણા સારા બંદોબસ્તથી તેમને પોતાને ઘેર વિદાય કરયા. જતી વખત ઘણા હેતથી એકબીજાને ભેટયા. આ અંતરની વાર્તા એ બે શિવાય કોઇના જાણવામાં આવી નહિ. પછી તે મુનીમસહિત પેલો શેઠ પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો. સેવકોને આજ્ઞા કરીને સ્ત્રીપુત્રને પાછાં બોલાવી લીધાં, અને નગરમાં પ્રસિદ્ધિપત્રો ચોટાડયાં કે જેનું મારી દુકાનમાં થાપણાદિ નિમિત્તથી આજપર્યંત નાણું રહ્યું હોય, તેમણે પોતાની મેળે આવીને લેઇ જવું. આથી સર્વના જાણવામાં આવ્યું કે એમનું ધન ઘટયું નથી, તેથી લોકોએ તગાદો કરવાનો છોડી દીધો, એટલું જ નહિ પણ તે જબરાઇથી આપતાં પણ કેટલાક લોકો તો હમણાં અમારે લેવું નથી એમ બોલતા સંતોષને

માનવા લાગ્યા. પછી ક્રમે કરીને તે પોતાનો વ્યાપાર પાછો ચલાવવા લાગ્યો. થોડા સમયમાં તેનો દિવસ ફર્યો, અને પાછો મોટો શ્રીમાન્ થઇને બેઠો, અને પછી ધનમાંથી પોતાની આસક્તિ ઓછી રાખીને ઘણું પુણ્યદાન કરીને અખંડ કીર્તિને મેળવી રહ્યો.

હે ધ્વજપાળ શેઠ! આપ્રમાણે તેને સંતોષથી સર્વ સુખ મળ્યું. હવે પૂર્વે તમને એવો સંદેહ પડયો હતો કે આ પાયા ખોદવાની જગાએથી ધન હડી ગયું, એ બનેજ કેમ? ધન તો જડ છે. એને ચાલવાનો સ્વભાવ નથી અને જ્ઞાન પણ નથી તો એ ધન શી રીતે હડી ગયું હશે? એ સંદેહનું સમાધાન કહું છું તે સાંભળો. આ જગત્માં દરેક પદાર્થને કોઇ પણ નામ, રૂપ તથા આકારમાં સ્વભાવ તથા કર્મ રચે છે, તેની સ્થિતિ કરે છે, અને અંતે તેનો વિનાશ કરે છે, અને તે નામ, રૂપ તથા આકારવાળા પદાર્થને તેમાં રહેલા સ્વભાવ તથા કર્મના સંસ્કારજ જાગ્રત્ થઇને રૂપાંતર તથા સ્થાનાંતરને પમાડે છે. ત્યાં આ દૃષ્ટાંતમાં કહેલા શેઠના ધનને ગતિ આપી લેઇ જનાર પેલા નવા શેઠના અનુકૂળ પ્રારબ્ધકર્મસંસ્કાર, અને આ મૂળ ધણીના પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધકર્મસંસ્કાર છે. તે કર્મસંસ્કાર સુષુપ્તની પેઠે પોતાને ફળ આપવાના સમયસુધી જાગ્રત્ થતા નથી, અને ફળ આપવાના થાય છે ત્યારે જાગ્રત્ થઇને જે પદાર્થને આશ્રયે તે સંસ્કારના અંશ રહ્યા છે, તે પદાર્થને તેપ્રમાણે વેગ આપે છે, અને જે પુરૂષ તે પદાર્થદ્વારા પોતાનાં કર્મફળને ભોગવનારો છે, તે પુરૂષમાં રહેલા સંસ્કારના અંશ પણ જાગ્રત્ થઇને પેલા પદાર્થમાં રહેલા પોતાના જાગ્રત્ થયેલા સંસ્કારઅંશને બળ આપી પોતાતરફ ખેંચે છે. આ નિયમને અનુસરી સમજો કે તે ધનમાં એકના અનિષ્ટ સંસ્કાર રહ્યા છે, અને એકના ઇષ્ટસંસ્કાર પણ રહ્યા છે. તે સંસ્કાર ફળ આપવાને જાગ્રત્ થયા ત્યારે તે બંને પુરૂષને ઇષ્ટ અનિષ્ટ ફળ આપવાને તે પદાર્થની પ્રવૃત્તિ કરતા હવા. જેથી ઉભય પક્ષમાં રહેલા સંસ્કારઅંશની ઉત્થાનાવસ્થા[1] જ આ ધનને ચલાવનાર છે, એમ નિશ્ચય જાણો. આ જ પ્રમાણે આ હરદત્તના અનુકૂળ પુણ્યસંસ્કાર જે આ ધનમાં રહ્યા છે, તે આ ફળ આપવાના સમયમાં જાગ્રત્ થઇને તે ધનને ખસી જવા રૂપ ગતિ આપતા હવા. હે શેઠ! આ વિષય સમજવો લગાર કઠિણ છે, તોપણ સુગમ સમજાય એમ આ ક્ષણે સંક્ષેપમાં કહ્યો છે. વળી અન્ય પ્રસંગે વિસ્તારથી એનું વર્ણન કરીશું.

---

૧ જાગ્રત અવસ્થા.

ધ્વજપાળ શેઠ કહે છે, હવે મારૂં સમાધાન થયું કે સૌને પોતપોતાનું કર્મ, ફળ આપવાને તૈયાર થાય છે, ત્યારે તે ચેતનતાવાળા તથા જડતાવાળા દેખાતા પદાર્થને ગમે તેમ ગતિ આપી હાલચાલ કરાવી શકે છે, અને સ્વભાવથી, પણ તમારા કહેવાપ્રમાણે સમજાય છે કે, પદાર્થને ગતિ મળી શકે છે; જેમ આ લોહચુંબકના સંબંધથી લોહને ગતિ આવે છે તેમ. હવે આપણી મૂળ વાર્તાને પાછા ચલાવો. ક્ષમા કરજો મેં આ વચ્ચે વિઘ્ન નાંખ્યું તે. પણ આથી મારૂં ઘણું સમાધાન થયું છે, તથા મારે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય બોધ પણ આ દૃષ્ટાંતમાં ઘણો આવી ગયો છે, એટલે આપનો આ શ્રમ વ્યર્થ ગયો નથી.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે, હા શેઠ ! હવે સાંભળો. પાછો આપણા પૂર્વ પ્રસંગને જોડું છું. તે ધનવાળી સઘળી પૃથ્વી પોતાને કબજે કરી લીધાપછી, તથા ઘટતી આશ્રમની સર્વ વ્યવસ્થા કરી રહ્યા પછી તે હરદત્ત એક દિવસ પોતાની ઈચ્છા તે મહાત્માને નિવેદન કરવાના વિચારથી શ્રી ગોકર્ણ ઋષિના સંમુખ બે હાથ જોડીને જઈ ઉભો છે, અને તેના પાછળ તેની સ્ત્રી ગિરિજા પણ બે હાથ જોડીને ઉભી છે, ત્યાંથી રહ્યું છે. હવે આગળ કહુંછું તેઉપર લક્ષ રાખજો.

વિજયા—બોલો 'જય જય શ્રી સદ્‌ગુરૂ દેવ.' કેમ હવે આ ટકાવું કેની ?

ભાગીરથી—(સૌના જય બોલ્યા પછી) હા, હવે તો અટકાવવું જ જોઇએ. વખત પણ છેક પૂરો થયો છે.

ચંચળા—હા, હજી છેલ્લું લગાર બોલાશે એટલે પછી મુદલ વખત નથી.

વિજયા—હા, ચંચળ બ્હેનની મરજી કંઇ તોડાવાની નથી, માટે તેમ જ કરૂંછું. (ગાય છે.)

ગરબી.

નમું છું નાથ, ઉભય કર જોડી રે, મનની મરતી સઉ મોડી રે,
મિથ્યા વાત વિષયની છોડી, નમું છું૦
મુજ મતિને મહેશ સુધારો રે, સઉ ટાળી હૃદયના વિકારો રે,
આણો ભવસાગરનો આરો, નમું છું૦
છે આ માયાનો દુઃસહ મારો રે, મારી માર ગુંદાવે છે ગારો રે,
હવે આપ કૃપા કરી હારો, નમું છું૦
રાગદ્વેષનું બળ છે ભારી રે, ખાળ્યું ખળતું નથી રહું હારી રે,
આપો સાહ્ય છે આશ તમારી, નમું છું૦

વહાલી વસ્તુ જતાં શોક પીડે રે, સારૂં દેખી મોહ પણ બીડે રે,
વિણ આપ કો સુખ એવું સીડે, નમું છું૦
ભય મૃત્યુનો રહેછે મનમાં રે, ઘણી પ્રીતિ રહે સુત ધનમાં રે,
યાચું સુખ કરી ઉંચું ગગનમાં, નમુંછું૦
છો સઘળે પ્રભુ હું જાણું રે, તોએ અનુભવ સુખ ના માણું રે,
આપો મનહર પ્રભુ એ સુટાણું, નમુ છું૦

ભાગીરથી—બોલો 'જય જય શ્રી સદ્‌ગુરૂ દેવ.' (સૌ બોલે છે ને પછી વારાફરતી ઉઠી ઘેર જાય છે. પછી વિજયા પોતાના કામમાં લાગે છે. મનોહર થોડી વારે ઘેર આવે છે, અને વાળુ કરવાની તૈયારી થવાથી વાળુ કરી પરવારી લે છે. વિજયા પણ પોતાના કામથી પરવારીને બેસે છે.)

વિજયા—આજે હજુ કોઈ આવ્યું નથી. બાકી રોજ તો આપણને વાળુ કરીઆપછી આટલોઅવકાશ મળતો નથી. કોઇ કોઈ પણ આવેલું જ હોય છે.

મનોહર—હા, પણ તને તે સારૂં લાગે છે કે આ તે કહે.

વિજયા—માણસ આવે તેનું તો મને દુઃખ નહિ, પણ આખા દિવસનાં છુટાં પડેલાં અત્યારે જરા નવરાશે બેશી શકીએ, તેથી કથાના વખતપહેલાં જ આવીને અમથાં બેશી રહે, તે મને લગાર ઓછું સારૂં લાગે છે. અને ખરૂં પૂછો તો કોઇ વખત તો તે પણ સારૂં લાગે છે.

મનોહર—મનમાં કંઈ પણ સારૂં લાગવું અથવા નહારૂં લાગવું, એ શાથી થાય છે, એને હજુ તું બરાબર જાણે છે કે નહિ એ મારે જાણવું છે.

વિજયા—મને તો એમ સમજાય છે કે આપણું મન સારી સ્થિતિમાં એટલે પ્રસન્નતામાં હોય ત્યારે તો બધુંએ સારૂં સારૂં લાગે છે, અને જ્યારે આપણું મન કચવાએલું હોય છે, અથવા કોઈ કારણથી નારાજી થયાજેવું હોય છે, ત્યારે તો કંઇ પણ સારૂં લાગતું નથી.

મનોહર—કચવાએલું એટલે જ નારાજી સમજવું. સમજી કે નહિ ? જ્યારે મન કચવાએલું હોય ત્યારે કંઇ પણ સારૂં લાગતું નથી, એ વાર્તા ખરી પણ મન શાથી કચવાય છે, તેના કારણને જાણવું જોઇએ.

વિજયા—તેનું કારણ મને તો એટલું જ જણાય છે કે આપણી મરજીપ્રમાણે સઘળું ન થાય ત્યારે મન કચવાએલું રહે છે.

મનોહર—આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે સઘળું નહિ થાય, એનું શું કારણ હશે, તે કંઇ તને સમજાય છે ?

વિજયા—તેમાં તો મને એમ જણાય છે કે એક તો આપણે

અજ્ઞાન રહ્યાં, એટલે સારૂં નહારૂં શું, થવાનું અથવા ન થવાનું શું, વિગેરે કશું જાણીયે નહિ, અને સારૂં શી રીતે થાય એ પણ જાણીયે નહિ, ને પછી ગમે તેમ કરીને કરવા જઇએ, તેનું ગમે તે ફળ મળે છે, ને તેથી મન કચવાય છે, ને એમ થવામાં આપણાં પાપકર્મ પણ કારણ હશે એમ લાગે છે.

મનોહર—(લગાર હસીને) હું તને પૂછું છું ત્યારે તું મને પણ અજ્ઞાન કરીને મુકે છે. તું તારૂં અજ્ઞાન કહેતી નથી, ને મહીં મને ભેળીને બોલે છે કે 'આપણે અજ્ઞાન રહ્યાં'-માટે લગાર બોલનું તોલ કરતી જતી હોય તો સારૂં. કેમ ઠીક કે નહિ?

વિજયા—ક્ષમા કરજો, મને બોલવામાં હજુ અવિવેક આવી જાય છે. પણ મેં તો સાધારણ આપણે એટલે આ બધાં મારા સરખાં માણસોને માટે કહ્યું. તોપણ હવે વળી વિચારીને બોલીશ.

મનોહર—ના ના હું તો હસવાને કહું છું. માટે આ પ્રસંગની હરકત નથી. પણ પ્રસંગે એવી ભૂલ બોલવામાં થાય છે કે સામા માણસને દુઃખ લાગવાનો સંભવ આવે.

દાસ—(દાદરે ચઢતાં) જેસી ગોપીજન વલ્લભ, ગોવિન્ડ ગોવિન્ડ. (ઉપર આવીને) પાયે લાગું છું ભતજી માહાજ! આજે મન હું જ પેહેલ કરીને આવ્યો છું.

મનોહર—પધારો, તેમાં શી ચિંતા છે. તમે તો આ ઘરના જ ગણાઓ, એટલે ગમે ત્યારે આવો જાઓ, એવિષે દાસ! તમારે કશું મનમાં લાવવું નહિ, તમને કહી મુકું છું. ને તમે તો વળી આ મંડળમાં નિશાનના હસ્તિરૂપ છો, એટલે તે તો સ્વારીમાં સૌથી આગળ જ હોય. (એટલામાં ચંચળાવિગેરે બીજી સ્ત્રીઓ તથા પુરૂષો પણ આવે છે.)

દાસ—(વિઠ્ઠલજીને આવતા જોઇ) આવો વિથ્થલજી! પઢાડો. આપના આ આસનપડ બિડાજો. ભાઇ ટમાડો ટો કઠાના આડંભમાં જ ખપ છે. કેવટ છે કેની કે 'ડીવા પાકીનું સઘલું અંદાડું.'

વિઠ્ઠલજી—શેઠ! તમે પણ કંઈ જેવી તેવી બુદ્ધિના ધણી નથી. મને તો કાલથી ખાતરી થઇ કે તમે તો એક છુપું રત્ન છો. આ બાર તેર દિવસમાં તો તમે હતા તે શેઠ જ નહિ ને!

દાસ—એ સૌ ટમાડા ને આપના ભતજી માડાજના પુન પડટાપ. હું ટો સૌના ચડનની ડજ છું.

વિઠ્ઠલજી—સૌ આવી રહ્યા સરખું હોય તો હવે ભટજી મહારાજ! શી આજ્ઞા છે?

મનોહર—હા કાલે ક્યાં સુધી થયું છે તે કહો એટલે આરંભ કરીએ.

દાસ—(ભૂધરને દાદરે ચઢતો જોઇને) ઓહો બુદ્દડભઇ! આજ ટો કંઈ આમના સુડજ આમ ઉગ્યા! ટમાડાં પગલાં અહીં કાંઠી? આવો આવો બેસો. આ ટમાડા ભાઇઓને પન ટેરી લાવ્યા ટે ઘનું સાડું ઠયું. ઘડમાંઠી પન કહીએ કેની કે આવટ ટો કંઈ ટેમનાં પન ભાયગ ખુલે. જુવો ઘડમાં બેઠાં બેઠાં સાડી સંગટવિના બુદ્ધી ખડાબ ઠઈ જાય છે. મને ટો અનુભવ ઠયો છે કે અહીં આવસે ટો ઢોડનું પન માનસ ઠસે.

ભૂધર—સેઠ! તમે ખરૂં કહો છો, પણ ભગવાન્‌ની દયા પાકી કંઇ બને છે? આજે તેમની દયા થઇ એટલે અવાયું. ઘરમાંથી પણ બધાં આવ્યાં છે.

દાસ—બહુ સાડું. બેસો નિડાંટે. બોલો સી કુંજ વિહાડીલાલકી જે. બોલો વિઠ્ઠલજી! ટકસીડ માપ કડજો. આટલું વચમાં બોલ્યો ટે.

વિઠ્ઠલજી—કંઈ ચિંતા નહિ. પ્રસંગ આવે ત્યારે બોલવું પણ પડે. સાંભળો હવે. કાલે તો કથાની સમાપ્તિમાં એ વાર્તા આવી હતી કે ભૂભાસ્કર તથા કૌશિકીને ઘેર આવેલા પેલા વૃદ્ધ અતિથિ બ્રાહ્મણે ઘણી સુબોધકારક પોતાની સઘળી કથા કહી સંભળાવી, ને પછી રાત્રિ વિશેષ જવાથી સૌ સુઇ ગયાં; અને એ કહીને પછી લક્ષ્મી માતાએ સરસ્વતીને કહ્યું કે ઘણું કરીને આજે સાંજનાં આણે નીકળેલાં માણસો અત્રે આવી પહોંચશે. તેમની આપણે પણ રૂડે પ્રકારે પરોણાગત કરવાની છે, એમ કહીને સૌ ઉઠી ગયાં.

મનોહર—('જય જય શ્રી સદ્‌ગુરૂદેવ' બોલીને) પછી બીજે દિવસે પાછાં અવકાશની વેળાએ લક્ષ્મીમાતા પોતાની છોકરીઓને બેસાડીને બોલ્યાં, હે સરસ્વતિ! પછી બીજે દિવસે સવારમાં પોતપોતાના નિયમપ્રમાણે તે ભૂભાસ્કર અને કૌશિકી તથા પેલો વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ સર્વે ઉઠીને પોતપોતાનાં સ્નાનવિગેરે કર્મમાં લાગ્યાં. પેલા વૃદ્ધ અતિથિને તો એ સ્થાનના વૃદ્ધ બ્રાહ્મણો ઓળખતા હતા, તથા થોડા સંબંધવાળા પણ હતા, તેથી તેમને આવ્યા જાણીને તે સંબંધી આવીને ઘણા આગ્રહથી પોતાને આશ્રમે જમવા તેડી ગયા; અને ભૂભાસ્કર તથા કૌશિકી પોતાના આશ્રમમાં જમ્યાં. પછી ત્રીજે પ્રહરે તો તે વૃદ્ધ પુરૂષ ત્યાંથી આગલા ક્ષેત્રમાં જવાને નીકળનાર હતા, તે બીજાને ત્યાં જમીને પાછા ભૂભાસ્કરના આશ્રમમાં આવ્યા, અને પોતાનાં વસ્ત્ર, પુસ્તક, પાત્ર વિગેરે સંભાળીને પછી ભૂભાસ્કર તથા કૌશિકીને નિકટ બોલાવીને આ પ્રકારનાં પ્રિય વચન

બોલવા લાગ્યા. હે ભાઈ ભૂભાસ્કર! હે સુલક્ષણી બ્હેન કૌશિકિ! હું આ ક્ષણે તમારા આશ્રમથી ચાલવા માંડું છું, એટલે ધીરે ધીરે સાંજ સુધીમાં એક બે કોસ જઇને વળી પવિત્ર ક્ષેત્રમાં વિશ્રામ કરીશ. મેં તમારે ત્યાં એક રાત્રિ રહીને તમને ઘણો શ્રમ આપ્યો છે, પણ તમે સ્નેહવડે તથા તમારા સ્વધર્મની રક્ષા કરવાના નિયમવડે તે શ્રમને ગણ્યો નથી. હવે મારા ઉપર કરૂણા રાખજો, અને પરમેશ્વરનું સ્મરણ તથા યજન કરીને ધર્મનું પાલન કરતાં નિત્ય સુખને પામજો. આ સંસાર મોહ કરવાસરખો જણાય છે ખરો, પણ અંતે કાળને વશ થઇ એને અવશ્ય ત્યજવો પડે છે, માટે એ સાર તથા સુખરહિત જ છે, એમ જાણીને એ સંસારના મોહથી ધીરે ધીરે છૂટતાં રહેજો. દિનરાત્રિમાં જેમ બને તેમ ચિત્તની પ્રસન્નતાવડે સદ્ગુણને આદર કરતાં રહેજો, અને દુર્ગુણ માત્રને ઓળખીને તેનાથી ધીરે ધીરે દૂર ખસતાં જજો. આ યુવાવસ્થા, બળ, તથા શરીર હવે પોતાની મેળે પ્રતિ દિવસે ક્ષીણ થતું જણાય તેથી વિકળ ન થતાં આપણા નિત્ય, અજર, અમર સ્વરૂપનો વિચાર કરી શોકમુક્ત રહેજો. આ જગત્‌માં પરસ્પરનો સંબંધ દેખવા માત્ર સુખનો હેતુ છે, પણ પરિણામે વિયોગજન્ય દુઃખથી રોકે છે, માટે ઘટતો સંબંધ રાખી પરસ્પરના વધેલા સ્નેહને શિથિલ કરી રાખજો. નિરંતર તેલ તથા ઓષધિના સિંચનવડે રક્ષાયેલા પણ આ કેશ દુર્બળ તથા શ્વેત થઈ જાય છે, અને અંતે ખરી જાય છે; તેમ જ ઉત્તમ ઓષધિવડે મંજન કરાયેલા તથા પ્રીતિવડે રક્ષણ કરાયેલા છતાં આ દાંત પણ ક્રમે કરીને નિર્બળ થઈ દુઃખ આપતાં પડી જાય છે. તેથી એવો સ્પષ્ટ નિશ્ચય થાય છે કે અનેક યત્નવડે રક્ષણ કરાયા છતાં પણ આ આપણાં શરીર રહેવાનાં નથી, તો એના પડવાના સમય પહેલાં જ, એ અંતે પડનાર જ છે એવા નિશ્ચયથી, એના પ્રતિનો જે ગાઢ સ્નેહ છે, તેને નરમ પાડી દેજો; અને વારંવાર એવા દુઃખરૂપ શરીરને આપનાર જન્મમરણના કારણરૂપ મનાયેલાં કર્મ તથા વાસનાનો ક્ષય કરવાને રૂડે પ્રકારે યત્ન કરતાં રહેજો, કારણ કે જન્મ ધર્યો તેથી જ સાર્થક થાય છે.

વળી હે સારી મતિવાળાં! એકબીજાનાં ઐહિક સુખનાં સાધનરૂપ પરસ્પરને જાણીને તથા પરમાર્થ સાધનના અનુષ્ઠાનમાં એકબીજાથી સાહાય્ય મળે છે માટે પરસ્પરમાં મિથ્યા કલેશને નજીવા કારણથી ઉત્પન્ન કરી રાખશો નહિ. અંતમાં એ જ કહું છું કે આવીને પ્રાપ્ત થતાં સુખદુઃખને શાંત ચિત્તવડે ભોગવી અંત આણજો, અને

સુખમય થઇ રહેજો. તમે પણ સદ્વિચારવાળાં છો એટલે તમને હું શું વધારે કહી શકીશ.

ભૂભાસ્કર સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને હાથ જોડી સંમુખ ઉભો રહીને બોલે છે, હે પિતા! અમને આ લોકમાં પિતા તથા સદ્ગુરૂવડે કહેવાવાયોગ્ય પ્રિય તથા હિતકર વચનોને આપવિના કોણ આવડી પ્રીતિવડે સંભળાવી જાગ્રત્ કરત. આપનો કોઇ કાળે પણ ન વાળી શકાય એવો આ અનુગ્રહરૂપ ઉપકાર થયો છે. હું રંક એનો કાંઇ પણ બદલો આપવા સમર્થ નથી. આપ કૃપા કરીને અહીં થોડા દિવસ રહો તો અમને કૃતાર્થ કરયાં જાણીશું. આપ તો કૃતકૃત્ય થયા છો એટલે સઘળે સરખું જ છે.

કૌશિકી વિનયથી હાથ જોડીને કહે છે, હે ગુરો! આપ કૃપા કરીને થોડા દિવસ રહો, અને અમને બોધ આપી આ સંસારથી પાર ઉતારો.

વૃદ્ધ કહે છે, હે શુદ્ધ સ્નેહવાળાં! તમારો પ્રેમ મને આગળ પગલું ભરવા દે એમ તો નથી જ, પણ હું કે જેણે પોતાનાં ગમાયેલાં ઘર તથા સ્ત્રીપુત્રને, સ્નેહસંબંધ દૃઢ થઇ રહેવાના ભયથી ત્યજી દીધાં છે, તથા સાચો સ્નેહ કરવાયોગ્ય તો એક પરમેશ્વર જ છે એવો નિશ્ચય ધારયો છે, તેણે હવે આ વિચિત્ર સ્વભાવવાળી છળ કરનારી માયાનો ભરોંસો કરવો ઘટતો નથી. જેથી કોઇ પણ સ્થાનમાં રહીને સ્નેહસંબંધમાં પચવું એ અયોગ્ય જણાવાથી હું યોગ્ય વિચારથી ઇચ્છાપ્રમાણે ફરૂં છું. માટે મને રાખવાનો આગ્રહ દયા કરીને કરશો નહિ. તમારૂં નિરંતર શુભ હશે. આ જગત્માં મારા સરખા સઘળી રીતે પરવારેલા પુરૂષે તો બનતા સુધી સ્વતંત્રપણે ફરવું જોઈએ. હે ભાઇ! હું જે જે સ્થળે એક રાત્રિ રહ્યો છું, તે તે સ્થળે મને ઘણા આગ્રહથી વધારે રાખવા સજ્જનો યત્ન કરતા, પણ હું ઇચ્છા ઉપરાંત વિના કારણ રહેતો નહિ. તમે વિચાર કરો કે મને એકલાને શેર અન્નથી કોઇ પણ પોષી શકે, અને કહે કે તમારે હવે આ સ્થળે જ રહેવું, પણ જો એ પ્રમાણે જ મારે રહેવું યોગ્ય હોય તો મારા સંપાદન કરેલા સઘળા પદાર્થ તૈયાર છે, ત્યાં જ રહેવું ઘટે. પરંતુ આ બહાર નીકળવાનું મુખ્ય કારણ જીવન્મુક્તિનું વિલક્ષણ સુખ લેવું એ છે, તો તે વિવિધ સ્થળે સ્વતંત્ર વિચરવામાં જ વિશેષે કરીને મને દેખાય છે. વળી એક જ સ્થળે બેઠા રહેવાથી આ શરીર પણ વિકારવાળું થાય છે, માટે અનેક કારણોથી ફરનાર મને તમે કૃપા કરીને રોકશો નહિ.

આ પ્રકારનાં તે વૃદ્ધનાં વચન સાંભળીને અંતરમાં ખેદને પામતો તે ભૂભાસ્કર બોલ્યો, એમ જ છે તો આપની ઇચ્છાપ્રમાણે કરો અને

આમારા ઉપર નિરંતર કૃપા રાખજો. પછી તે વૃદ્ધને થોડે સુધી વિદાય કરીને ભૂભાસ્કર પાછો પોતાને આશ્રમે આવી પોતાના કામમાં બેઠો.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે દીકરી સરસ્વતિ! આપ્રમાણે વળી કેટલાએક દિવસ તે ભૂભાસ્કર તથા કૌશિકી સાધારણ રીતે એકબીજાથી હળી મળીને રહેતાં. પછી એક દિવસ તે ભૂભાસ્કર જાગીને પોતાને વાંચવાનાં પુસ્તકને વાંચવા બેઠો હતો, એટલામાં તે કૌશિકી પોતાના કામથી પરવારીને પોતાના પુત્રને તેડીને ત્યાં સમીપમાં આવીને બેઠી. લગાર વાર બેસીને પછી પોતાના ભૂભાસ્કર પતિને આ પ્રકારનાં વચન કહેવા લાગી.

કૌશિકી કહે છે, લગાર વાંચવાનું બંધ રાખો, ને આ બાઇને બોલાવો. એ બિચારો તમારા સામું જોઈ રહ્યો છે, પણ શરમાઇને બોલતો નથી. જુઓ, બાળક તો હેત દેખે તેની પાસે જાય. તમે કોઇ દિવસ ખરા મનથી એને બોલાવતા નથી, માટે એ ધાઇને તમારી પાસે આવતો નથી. જુઓ, ઇશ્વરે જેને પ્રજા આપી નથી, તે બિચારાં રાત્રિદિવસ પોતાના મનમાં બળ્યા કરે છે, ને હજારો ઉપાય કરે છે, તોપણ તેના નસીબમાં નહિ તે કંઇ થતું નથી, ને તમને પરમેશ્વરની ઇચ્છાથી છે, ત્યારે તેને હેત કરીને બોલાવવાનું મન થતું નથી. આ લખવા વાંચવાનું તો રોજનું લાગ્યું જ છે. તમને એમ નથી લાગતું કે લાવ એને લઇને બે ઘડી આ કિનારાઉપર ફરૂં, કે આપણાં ક્ષેત્રોમાં એને ફેરવું, કે એને કંઇ ફળફળાદિ ખાવાનું આપું! પણ શેનું લાગે? સંસારમાં સૌને પોતાનો જીવ જેટલો વહાલો છે, એટલું વહાલું બીજું કોઇ નથી. તમે જાણો છો, પુત્રની માતાને કેટલું માન ઘટે છે તે? પુત્રી તો પારકા કુળને વધારનારી છે, તેથી તેને જન્મ આપનાર માતાને તો માત્ર વંઝા દોષ મટયો ગણાય, પણ તે કાંઇ માનવતી ગણાય નહિ, અને પુત્ર તો પોતાના પિતાના કુળની વૃદ્ધિ કરનાર હોય છે, તેથી તે પુત્રને જન્મ આપનારી માતા તો ઘણા માનને પાત્ર ગણાય છે. તેનાં સાસુસસરાએ તથા પતિએ પણ તેની સઘળે પ્રકારે મરજી સંભાળીને ઘટિત સુખ આપવું જોઈએ. આ મારે તો સાસુસસરો નથી, એટલે તે સઘળાંને બદલે તમારે જ મારી મરજી સાચવવી જોઈએ, પણ એ સંબંધીનો તમને તો કશો વિવેકવિચાર છે જ નહિ. હું મારી મેળે ગરીબ થઇને ચાલું છું, એટલે તમને સઘળી વાતે સારૂં ફાવતું આવ્યું છે. તમે તો તમારી મતલબના સગા છો, તે જમવાની વખતે તૈયાર જમીને ખસી જાઓ છો, પણ છોકરાની સંભાળ રાખવી, અને ઘરનું

સઘળું કામ કરવું, એ કેટલું કઠિણ છે, એનો તમને સ્વપ્નામાં પણ વિચાર આવતો નહિ હોય. પણ હા, એ વિચાર તમને શેનો આવે? તમે પોતાની મેળે માની બેઠા છો કે પુરૂષ મોટા, ને બૈરાંનો દરજ્જો નાનો, એટલે સ્ત્રીઓએ તો ચાકરની પેઠે મજુરી કરીને પેટ ભરવું; પણ એ વિચાર હવે છોડી દેજો. કાલથી જો તમે આ છોકરાને સંભાળવાનું કામ કરશો તો જ હું રસોઇવિગેરે કામ કરીશ, ને તમે તમારૂં કામ કરતા બેસશો, તો હું મારૂં મુખ્ય કામ છોકરાને સંભાળવાનું છે તે કરતી બેસી રહીશ, કંઇ તમે જ સમજો છો, ને હું નથી સમજતી એમ ધારશો નહિ.

ભૂભારકર આ દુઃખને લગાડનાર કઠિણ વચનોને સાંભળતાં પોથી બાંધીને ઉંચી મુકીને કહે છે, લાવ એને સંભાળવાની હું કંઇ ના કહું છું. તું અસત્ય બોલે તો ભલે, બાકી હરેક સમયે જ્યારે તું કામમાં હોય છે ત્યારે સઘળો વખત હું જ એની સંભાળ રાખું છું. સાચું પૂછે તો હું તો રાત્ર ને દિવસ તારી તથા આ પુત્રની મરજી સાચવવામાં જ ગુંથાયેલો રહું છું. તું પુત્રની માતા થઇ તેથી માનવાળી ગણાય, તો તેપ્રમાણે જોતાં તો હું પુત્રનો પિતા છું, માટે વિશેષ પૂજ્ય ગણાવાયેગ્ય છું. આ લોકમાં એવો નિયમ પણ જણાય છે કે જે સ્ત્રીઓને પ્રજા હોતી નથી, તે સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને પણ મનથી ઓછું માન આપે છે. અગર જો પ્રજા ન થવામાં ઘણે સ્થળે તો પુરૂષ તથા સ્ત્રી બંનેના દોષ કારણરૂપ હોય છે, તોપણ તે પુરૂષ, સ્ત્રીને દોષરૂપ ગણે છે, ને તે સ્ત્રી પુરૂષને દોષરૂપ ગણેછે. કવચિત્ સ્થળે એકલા પુરૂષના અથવા એકલા સ્ત્રીના દોષ જ પ્રજા ન થવામાં કારણરૂપ હોય છે, તથાપિ ત્યાં પણ તે જ પ્રમાણે પરસ્પર ને મિથ્યા દોષનાં કારણરૂપ ગણી એક બીજા સાથે ઉંચાં મન રાખી સ્નેહમાં ઘટાડો કરે છે. જ્યારે પ્રજા ન થવામાં તે સ્ત્રીઓ પુરૂષને પ્રધાનપણે દોષના કારણરૂપ માને ત્યારે પ્રજા થાય, તેમાં પણ તે સ્ત્રીઓએ પ્રધાનપણે પુરૂષને કારણરૂપ કેમ ન માનવા ઘટે? આવો વિચાર કરીને તો કોઇ કુળવતી, વિચારવતી, તથા નીતિધર્મવાળી સ્ત્રી જ પોતાને પ્રજા થવાથી પતિને એ સુખનું પ્રધાન કારણ માનીને તેને અધિક માન આપેછે, તથા દિનપ્રતિદિન તે પતિની અધિક સેવા કરવામાં તત્પર થાયછે. વળી સ્ત્રીઓને મોટી માનનારી તું તો તારા નિયમપ્રમાણે પુત્રની માતા થઈને ઓછા માનવાળી થઇ છે. અને જો પુત્રીની માતા હોત તો જ તારા વિચારપ્રમાણે તું શ્રેષ્ઠ ગણાત. આમ છતાં પણ તું ઘણી વાર મને ન ઘટે એવી રીતે તિરસ્કાર ભરેલાં વચનો સંભ-

ળાવે છે; એ કંઇ તારા પિતાના કુળને શોભા આપનાર નીતિ નથી. ઘણા કાળથી તારા આવા દુઃખ આપનાર સ્વભાવથી ત્રાસ પામતો હું વિશેષ કલેશ થવાના ભયથી લગાર પણ ન બોલીને તારાં કઠોર વચનના ઘાવ સહન કરૂં છું. પણ તેમ કરવાથી ઉત્તરોત્તર તું વધારે ઉન્મત્ત થતી જણાય છે. માટે આજે ન ચાલતાં હું તને કહેવાયોગ્ય કહું છું, તે સાંભળ, અને વિવેક વિચારવાળી થા તો સુખી થઇશ. મારૂં જોતાં તો તું પુત્રને તેડીને મારી પાસે આવી, તે મને પ્રસન્નતા ઉપજાવવા આવી એમ ગણાય, અને તેપ્રમાણે જો આ તારા બોલવાનો ભાવ વિવેકથી બોલવામાં આણ્યો હોત તો આણી શકાત, અને મારી પ્રસન્નતા પણ જળવાત. પરંતુ તેં તારા મૂળ સ્વભાવને વશ થઇને કઠોર શબ્દોવડે મારા અંતઃકરણને ખેદવાન્ કરયું છે. એનો પરિણામ સારો આવવાનો નથી. તારી ખોટી તકરારને પણ હું ખરી ખરી કહીને નિભાવતો આવ્યો તેનું ફળ એ નીપજ્યું કે તું મોટી સિદ્ધસરખી થઈને બેઠી, અને મને તૃણની પેઠે લેખવા લાગી, પણ એ તારા કુળને લાંછન લગાડનાર નીતિ છે એમ જાણજે. હું આશ્રમનો નિભાવ કરવાના હેતુથી તને વારંવાર ખેદ ઉપજાવનાર ખરાં વચન પણ કહેતો નથી. સ્ત્રીજાતિ પુરૂષના સુખનું સાધન મનાયું છે, તોપણ તે મને તો આ તારા નઠારા સ્વભાવથી દુઃખનું જ કારણ હોય એવો અનુભવ થયો છે. આજ કેટલો કાળ થયાં હું જોઉં છું કે જ્યારે જ્યારે તું મારી પાસે આવે છે, અથવા તો હું તારી પાસે આવીને બેસું છું, ત્યારે ત્યારે એવું જ થાય છે કે આખરે મારે મારી વૃત્તિને કલેશ ઉપજાવી ઉઠી જવું પડે છે. તારામાં મીઠું બોલવાનો સ્વભાવ તો બિલકુલ નાશ જ થઇ ગયો છે. આનંદવાર્તાવડે ચિત્તની પ્રસન્નતા કેમ કરવી, એનું તો તું ભાન જ ભૂલી ગઈ છે. આ કેવળ દુઃખરૂપ ગૃહસ્થાશ્રમને આ પ્રકારે સેવવામાં તને તથા મને શો લાભ છે એવિષેનો વિચાર તો તને સ્વપ્ને પણ આવતો હોય એમ જણાતું નથી. આ વાણી કેવા પ્રકારે બોલીએ તો જ તે વાણીરૂપે સાર્થક ગણાય, તેનું તો તને જ્ઞાન જ નથી. તું કેવળ મિથ્યાભિમાનને વશ થયેલી યોગ્યાયોગ્ય વિચારને કરવાયોગ્ય મતિવાળી છતાં પણ તે વિચારને વિવેકથી કરતી નથી. હવે મારે શો ઉપાય કરવો તે પણ મને સુઝતું નથી. હું તને પંડિત કરવા જતો હતો એટલામાં તો તેં મને કેવળ મૂઢ સરખો કરી મુકયો છે. હું સર્વ પ્રકારે વિદ્યા અવિદ્યાના સ્વરૂપને વિશેષે કરીને સમજું છું, પણ તને કેવે પ્રકારે પ્રસન્ન કરવી એ હું જાણતો નથી. ઈશ્વરને અનુકૂળ વર્તી તેની કૃપા

મેળવવાની, યુક્તિ અને સમજાય છે, પણ તેને અનુકૂળ સ્વભાવ કયો તથા તું મેં કઇ યુક્તિવડે તારી કૃપા મેળવી શકાયે એ હું સમજી શકતો નથી. આ તારૂં અસ્થિર અંતઃકરણ એક વેળા એક પ્રકારની વર્તણુકને અનુકૂળ ગણે છે, અને બીજી વેળા તેને જ પ્રતિકૂળ ગણી વળી બીજા પ્રકારની જ પ્રવૃત્તિને અનુકૂળ ગણે છે, તો એ અમિત ચિત્તને કેવે પ્રયોગે શાંત કરવું એ હું નિશ્ચય કરી શકતો નથી. જેમ પરમેશ્વરને અધીન વર્તનારી પ્રકૃતિ વિચિત્ર સ્વભાવવાળી હોવાથી દુર્જય ગણાય છે, તેમ તું પણ અવિદ્યા માયાની પ્રતિમારૂપ ન જય કરી શકાય એવી હવે મને લાગે છે. તારા આ દુષ્ટ સ્વભાવનો તને લગાર પણ ત્રાસ આવતો નથી એ કેવું આશ્ચર્યજનક છે? આખા આશ્રમનો ભાર જાણે તું જ ઉપાડીને થાકતી હોય તેમ જણાવીને મને સંતાપે છે. હું રાત્રિદિવસ તારી મરજી સાચવવામાં મારા સઘળા સુખનો નાશ કરી ચુકયો છું, એ વાર્તા તો તારા લક્ષમાં પણ નથી. હે સ્ત્રી! આ જેટલો કાળ થયાં અત્યંત ભયયુક્ત સ્થિતિથી, તથા મારી સઘળી વૃત્તિઓના સંકોચને સહન કરી દીનતાવડે તારી ઉપાસના કરૂં છું, એટલો જ કાળ એ પ્રકારે જો પરમેશ્વરની ઉપાસના કરી હોત તો આજે મને સિદ્ધિઓનું ઐશ્વર્ય મળવાનો સંભવ આવ્યો હોત. પણ મેં મૂર્ખતાને વશ રહી તેમ ન કરતાં આ કેવળ અનિષ્ટ ફળને આપનારી તથા સદ્વિવેકી પુરૂષોએ નિરંતર નિંદેલી તારી ઉપાસનાને સ્વીકારી. ધિક્કાર છે મનો ખરૂં જોતાં તને ઠપકો આપવો એ મને ઘટતો નથી, પણ મારે મને પોતાને જ ઠપકો આપવો યોગ્ય છે. હું ઘણા દિવસથી તને આવાં સ્પષ્ટ વચનો કહેવાને આતુર હતો, પણ અનેક વિચાર કરીને હું આવતા વેગને આજપર્યંત અટકાવતો, તે નિરૂપાય થઈ આજે બોલ્યો છું. આ હિતકર વચનોને દુઃખરૂપ ગણીશ તો તારી મરજી.

કૌશિકી કહે છે, આ સઘળું બોલીને મને આટલા દિવસના કરેલા શ્રમનું ફળ તમે સારૂં આપ્યું છે કે મારા મનમાં દુઃખ માનું નહિ. તમને આવા શબ્દો બોલતાં લગાર આચકો પણ આવતો નથી! તમારા આશ્રમમાં આવીને મેં મારી જાતને રોળી નાંખી છે, તેનો લગાર પણ તમને વિચાર નથી? યશનો બદલો ઉપાનથી વાળવાનો ઉત્તમ ધર્મ તમારા જેવા વિદ્વાન્ ન વાળે તો શું મારા જેવી મૂર્ખ વાળનાર હતી? મારાં માબાપના ઉપકારનો બદલો વાળવા તેમની સેવામાં ન રહીને તમારી સેવામાં રહી, તેનો આ બદલો મને સારો મળ્યો છે! હું તમને કઠોર વચનથી જ્યારે ત્યારે દુઃખ દઉંછું, ને તમે

તો કોમળ વચનથી મને સજ્જન છો એટલે હારો છો! આવું તમારૂં બોલવું સાંભળીને મારા ચિત્તને શાંતિ થયાવિના કેમ જ રહે?

જ્યારે જ્યારે હું તમારા પાસે આવું છું ત્યારે ત્યારે હું ક્લેશ કરાવું છું, અને તમે તો મને દરેક સમયે આનંદ અથવા સુખ જ ઉપજાવો છો, એટલે હું જ તમને કેવળ દુઃખનું કારણ થઇ પડી છું. ત્યારે મારા સરખી દુઃખ આપનારીને તમે શું કરવા જીવાડો છો? હું તો પરમેશ્વરપાસે માગું છું કે મને મોત આપીને તમને સુખી કરે; પણ પરમેશ્વર કંઇ કોઇને માગ્યું મોત આપતા નથી, એટલે મારે શો ઉપાય કરવો? તમને મારા જવાથી સુખ થતું હોય તો મને મારાં માતપિતાને ત્યાં મોકલી દો. મારી તો એ જ ઈચ્છા છે કે તમને જેમ સુખ થાય તેમ કરો. તમે અવિદ્યા માયાની પેઠે મને દુર્જય કહો છો, તો ભલે. મારા જયથી તમને વધારે શું ફળ મળનાર છે કે તેને માટે મોટો પ્રયોગ શોધો છો? એ અવિદ્યાનો જય તો મુક્તિસુખ આપનાર કહ્યો છે, માટે તેનો જય કરવા પ્રયોગ કરો, તો તે લેખે પણ લાગે. વળી તમે મારી ઉપાસના કરી કહો છો, એ પણ ઘણું અણઘટતું વચન તમે બોલ્યા છો. મેં તમને પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવાનું ક્યારે ના કહ્યું છે, અને તમને સિદ્ધિઓનું ઘણુંપણું મળે તેવી ઉપાસના છોડાવીને આ દુઃખ માત્રને જ આપનાર મારી ઉપાસના કરવાનું પણ મેં તમને ક્યારે કહ્યું છે? તમે મારાથી ભય પામતા રહો છો, એમ કહીને મને લજ્જા ઉપજાવો છો, પણ તે જ પ્રમાણે હું તમારૂં ભય ધરૂં છું તે વાર્તા મારે કોના આગળ કહેવાની છે? આ પુત્રને સંભાળવામાં તથા ઘરનાં કામ કરવામાં જે કષ્ટ છે, તે કષ્ટને તમે જાણતા છતાં ન જાણનારની પેઠે કરી કેવળ મારા દોષને જ આગળ મુકી મને ત્રાસ આપો છો, એ ન સહન કરી શકાય એવું દુઃખ પણ હવે મારે બીજા કોના આગળ કહેવાજેવું છે? વળી તમે પરમેશ્વરની ઉપાસના કરી ફળ મેળવત, તો તે જ પ્રમાણે ઉપાસના કરીને ફળ મેળવવાનો મને પણ ક્યારે અધિકાર નથી? માટે હજી હું તો કહું છું કે જેથી તમને સુખ થાય એ કરો. મારા વડે દુઃખ વેઠશો નહિ.

ભૂભાસ્કર કહે છે, હું તારો દોષ કાઢું છું એમ નથી, પણ હું તો મારો જ દોષ માનું છું. તું દુઃખને સહન નથી કરતી એમ પણ હું કહેતો નથી. તું રાત્રદિવસ કાળજીથી તારાં કામ કરે છે, તે હું જાણું છું, જેથી તેબદલ પણ તને ઠપકો આપવાસરખું હું સમજતો નથી. ટુંકામાં કહું તો તારામાં સઘળા જ ગુણ છે પણ તા-

રામાં એક બે દોષ એવા છે કે તે તારામાં રહેલા સઘળા ગુણોને ઢાંકીને ઉપરના ઉપર જ રહે છે. એ દોષો તને તથા મને બંનેને આ ન સહન થાય એવું દુઃખ નિરંતર આપ્યા જ કરે છે, પણ તું તે દોષોને જાણતાં છતાં દોષરૂપ માનતી નથી, તથા તેમને ત્યજવાને તું ધારે તો શક્તિમાન્ છતાં પણ ત્યજવાને યત્ન કરતી નથી, એ જ માત્ર મોટા શોચનું કારણ છે. હે સ્ત્રી ! હું મારા ધર્મને જાણીને જ આજ પર્યંત આ કષ્ટને સહન કરતો આશ્રમને સેવું છું, પણ તે મારૂં સેવવું ઉત્તમ પ્રકારે ફલદ ન નિવડ્યું, એ જ મને સંતાપ આપનાર થઈ પડ્યું છે. તારો તથા મારો બંનેનો એમાં દોષ કાઢવો મને ઉચિત લાગતો નથી, તોપણ જ્યારે તું મને બોલ્યાવિના ન ચાલે એવી વાણીથી જાગ્રત્ કરે છે, ત્યારે જ હું નિરૂપાય થઈને બોલું છું. પ્રારબ્ધને જ પ્રધાન માનનાર પુરૂષોના વિચારને ઘણીવાર હું લક્ષમાં લઈને મારા મનને સમાધાન આપું છું, તોપણ તારૂં ઉત્તરોત્તર હિત થાય તો સારૂં, એવી મારામાં રહેલી ઈચ્છાને વશ થઈને, તેમ જ મારો ધર્મ તને સુખપ્રાપ્ત કરવાનો જાણીને દિનપ્રતિદિન તને સુખ જ મળતું જાય, અને ક્લેશ શમતો જાય, એવાં હિતકર વચન યોગ્ય વિચાર કરી કહું છું. તેમ છતાં મારા વિરોધી પ્રારબ્ધના બળથી તે યોગ્ય વચન પણ તને અયોગ્ય લાગે છે, એટલે હવે નિરૂપાય થયો છું. આજથી હવે વળી તારી ઇચ્છાપ્રમાણે ચાલવા હાલ તો નિશ્ચય કરૂં છું, પણ સ્વતંત્રપણે ચાલનારી સ્ત્રી જે ઘરમાં હોય છે, તે આશ્રમ યોગ્ય રીતે ચાલતો નથી. માટે તારા મનથી સમજીશ તો સુખ થશે, નહિ તો પછી ઈશ્વરની ઈચ્છા બળવાન્ ગણી મારે સંતોષ માનવો પડશે.

કૌશિકી છોકરા ઉપર ક્રોધ કરી તેને પોતાની પાસેથી આઘો ઠેલી કાઢે છે, તથા મોટા રોષથી કહે છે કે તમને મારાથી સુખ નથી થયું, તો હવે મારૂં આ ઘરમાં રહેવું પણ ઘટારત જણાતું નથી. તમે મને હાથ ઝાલીને આણી છે, તેપ્રમાણે હવે તમારી નજરમાં આવે તેમ કરીને મારો અંત આણી નાંખો. ઘટે તો વિષપાન કરાવો, કે પછી રૂચે તેમ કરો. મારા કુળની મર્યાદાનો લોપ કરવા હું સમર્થ નથી, નહિ તો હું મારી મેળે ગમે તેમ કરત. મારાં માતાપિતાએ તમને આપી છે ત્યારથી આજસુધી મારાથી જે બની તે તમારી મરજી સાચવી. હવે તમને અરૂચિ થઈ, માટે ફાવે તે કરો. આટલું અધીનપણું રાખતાં પણ તમે મને સ્વતંત્ર કહો છો તો ભલે. તમે મને સુખ કરવા મહેનત કરો છો,

પણ મારા પાપથી મને સુખ પામવાજેવી બુદ્ધિ થતી નથી તેમાં હું શું કરૂં? હું તો જે ખરૂં જાણું છું તે બોલું છું, તથા તે જ પ્રમાણે ચાલું છું. આ તમારો પુત્ર અને તમે સુખથી રહો, અને મને ઘટે તે રીતે આ સંસારથી છોડવો. આજથી મને આશ્રમની ઈચ્છા નથી. આ પ્રકારે બોલતી ઉઠીને નેત્રમાં જળ લાવીને ક્રોધથી એક બાજુ જઈને બેસે છે.

ભૂભાસ્કર ભારે સંતાપને પામતો, રૂદન કરતા ઉભેલા પુત્રનું આશ્વાસન કરતો પોતાના મનમાં આ પ્રકારનો વિચાર કરવા લાગ્યો. અરેરે! આ સહજમાં ઉપજેલા મોટા વિરોધની હવે શી રીતે શાંતિ કરવી? જો એ સ્ત્રીની પેઠે હું પણ ક્રોધ કરીને આ આશ્રમ છોડીને ચાલતો થાઉં, તો એ સાહસ કરવાના સ્વભાવવાળી આત્મઘાત પણ પ્રસંગે કરે. તેમ જ આ પુત્ર જે આ ક્ષણે અનાથસરખો છે, એને વિના અપરાધ નિરાધાર છોડવો, એ પણ મોટો અધર્મ ગણાય. ઘણા મૂર્ખ અને રાજસતામસ ક્રોધને વશ વર્તનાર અધર્માચરણી પુરૂષો તો આવા અથવા આથી પણ ઓછા ક્લેશથી અસાવધ ચિત્તવાળા હોવાથી, એકદમ આશ્રમ છોડી નીકળી જાય છે, અને પછી મોટા સિદ્ધની પેઠે સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી અથવા ઈતર કોઇ સાધ્વી દીક્ષાનું ડોળ કરીને મંદમતિ લોકોને બોધ કરતા ફરે છે. તેમ જ તે ધર્મભ્રષ્ટ, અજ્ઞાન, તથા વિષય વાસનાની નિવૃત્તિવાળા ન હોવાથી પારકા વિત્તદારાદિ પદાર્થને મેળવવા અથવા તેવડે સુખ લેવા નિરંતર આતુર રહે છે, અને અંતે કોઈ પણ યુક્તિવડે પોતાની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરતા, પાખંડ ધર્મને પાલન કરતા તથા પોતાને ધર્માત્મારૂપે જણાવતા લોકસમૂહમાં વિચરે છે, તથા રહે છે. આમ થવાથી તે આશ્રમભ્રષ્ટ ધર્મભ્રષ્ટ થએલા હોય છે, અને બીજાં વિવેકને પામવાની ઈચ્છાવાળાં સમાગમી મનુષ્યોને પ્રતિકૂળ બોધવડે ધર્મભ્રષ્ઠ કરે છે. આ પ્રકારનો અનાચાર પૂર્વે થતો હશે, એમ કેટલાંક દૃષ્ટાન્તોથી જાણ્યામાં આવે છે, અને હાલ પણ સ્થળે સ્થળે જણાય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ થશે, એમ અનુમાન થાય છે; તોપણ યથાર્થ ધર્મના સ્વરૂપને જાણનાર હું તેવાં અધમ મનુષ્યોની પેઠે કરૂં એ અત્યંત અયોગ્ય છે. વળી આ સંસારના સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં સ્પષ્ઠ જણાય છે કે આ સ્ત્રી એટલી અધમમાં ગણાવા યોગ્ય નથી. ખરૂં જોતાં તો એનામાં અધર્માચરણ જે દોષરૂપ ગણવું ઘટે તેવું અન્ય તો એકે નથી. માત્ર પ્રસંગઉપર મારા વચનનું ખંડન કરી પોતાનું સત્ય કરવા મથે છે, એટલો જ

દોષ છે. તેમાં પણ એની અજ્ઞાનતાયુક્ત મતિ કારણ હોવાથી તથા અંતઃકરણમાં સત્ત્વનું વિરોધી દ્રવ્ય અધિક અંશે રહેલું હોવાથી એ યોગ્યાયોગ્ય વિચારને કરવા ઓછી શકિતમાન્ હોવી ઘટે છે. માટે એનામાં સ્વભાવ તથા કર્મવડે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત ન હોય તેમાં હાલ એને આપણે ધર્મથી ગ્રહણ કર્યા પછી દોષવાળી ગણી ત્યજવી ઘટતી નથી. ઘણી મૂર્ખ સ્ત્રીઓ તો પતિને ગાળો દે છે, અમર્યાદપણે બોલે છે, ખાનપાનવ્યવહારમાં નિરંતર દુઃખ દે છે, અને પ્રસંગે ક્રોધાવેશમાં બિચારા રંકસરખા પુરૂષને મારે પણ છે. એમ અસંખ્ય પ્રકારે પતિને સંતાપનારી અધમાધમ સ્ત્રીઓ કરતાં તો આ લક્ષગુણ સારી છે. વળી ઘણે સ્થળે એવો પણ નિયમ જણાય છે કે જે સ્ત્રી પ્રસંગાનુસાર બોલવામાં અકુશળ હોય, અને ગમે તેમ બોલી જાય છે, તેનું અંતઃકરણ પાછળથી નિર્વૈર રહે છે, અને સ્વરૂપે કોમળ પણ હોય છે; અને જે સ્ત્રીઓ ઘણું થોડું બોલે, અને પ્રસંગ વિચારી જાય એવી યોગ્યતાવાળી હોય છે, તેમાંની કોઈ તો મીઠી અને અંતરમાં ઉંડા દ્વેષને રાખનારી હોય છે, તો તેના પ્રમાણમાં આ સ્ત્રી અંદરથી ભોળી હોવી ઘટે છે. કારણ કે કલેશનું સમાધાન કરયા પછી બીજે દિવસે એ અધિક વૈર રાખતી હોય એમ જણાતું નથી. કદાચિત્ એ દોષવાળી છે તો પણ આવા અનેક વિવેકવિચારથી આ ક્ષણે જ એને ત્યજી જવાજેવી કેવળ દુષ્ટ સ્ત્રી આ નથી. વળી યોગ્ય વિચારથી જોતાં એમ પણ જણાય છે કે સ્ત્રી જાતિને તેમ જ અસાવધ પુરૂષોને કાર્યના અંતમાં ફળ મળવાની સંધિએ અથવા ફળ મળ્યાપછી પોતાના દોષનું દોષરૂપે ભાન થાય છે, તથા પાછળથી પશ્ચાત્તાપ પણ થાય છે, અને તેમ થવાથી તેમનો પ્રસંગે સુધારો પણ થાય છે. તો તે પ્રકારે આ સ્ત્રીને પણ ભારે શિક્ષા થવાકરતાં પ્રથમ એને કોઈ યુકિતથી પશ્ચાત્તાપ કરવા સરખો પ્રસંગ આણી અનુભવ કરવો યોગ્ય છે, અને તે પ્રસંગ આણતાં પહેલાં હાલ આ કલેશનું રૂડે પ્રકારે સમાધાન કરવું યોગ્ય છે, અને એમ ન કરીને અવિચારને વશ થઇ જો હું કાંઇ વિશેષ કરીશ તો તેનો પરિણામ ઘણો માઠો થવો સંભવે છે. ગૃહસ્થાશ્રમનું સાર્થક જેવડે શાસ્ત્ર માને છે, તે આ પુત્રનો વિના અપરાધ નાશ થશે, અને એ સ્ત્રી આત્મહત્યારૂપ મહા પાતકને કરશે; તો એ બંનેનો સ્થાપિત નીતિથી હું રક્ષકરૂપ મનાયેલો છતાં એમના અયોગ્ય રીતે થનાર અનિષ્ટને અલક્ષ કરી ધર્મભ્રષ્ટ થઇ અનુચિતપણે ચાલીશ તો એ સર્વ અનર્થનું નિમિત્ત કારણરૂપ થતાં હું જ એ મહા

પાતકનો ભોક્તા થઈશ, જેથી મારે આ ક્ષણે અનેક યોગ્ય વિચારથી સમાધાનમાં પ્રવેશવું ઘટે છે.

આ લોકમાં રાજાએ પ્રજાને, ગુરૂએ શિષ્યને, પિતાએ પુત્રને, ધણીએ પાળેલા વા વેચાણ રાખેલા સેવકને, અને પતિએ સ્ત્રીને, સંપૂર્ણ હિતકર યોગ્ય યુક્તિથી નિયમમાં વર્તાવવા યથાર્થ યત્ન કરયા છતાં તે સર્વમાં નિષ્ફળ થવાય તો જ તેમને પોતાની સત્તામાંથી કાઢી મુકવાં. તેમાં પણ રાજા, ગુરૂ અને ધણી તો અધિક કષ્ટવાળાં યત્ન ન કરે તો પણ તે પાપમુક્ત રહે છે. પરંતુ પિતાપુત્ર, તથા પતિપત્નીનો સંબંધ તો અનેક જન્મપર્યંત પરસ્પરનાં સુખદુઃખમાં કારણરૂપ છે, માટે તેમણે તો પ્રાણાંતસરખું કષ્ટ કરીને પણ તે પુત્ર અથવા સ્ત્રીને સુધારવાં, પણ તેમનો ત્યાગ કરીને કાઢી ન મુકવાં; અને જ્યારે પ્રાણાંતસરખું કષ્ટ કરયા છતાં પણ તેમનો સુધારો ન થવાનો દૃઢ નિશ્ચય થાય ત્યારે જ તેમનો સંબંધ છોડવો એ મુખ્ય ધર્મરૂપ છે. તેમનો સંબંધ છોડવા છતાં પણ કુલિન પિતા તથા પતિએ તો તે પુત્ર તથા સ્ત્રીનું દૂર રહીને પણ અન્નવસ્ત્રવડે દુઃખી ન થવા દેવારૂપ પાલન કરવું, કે જેથી તે પાપાચરણવાળાં થઇ કુળને કલંકવાળું કરે નહિ. આવિગરે અનેક યોગ્ય વિચારથી હાલ તો સમાધાન જ કરવું ઘટે છે.

આ પ્રકારના વિચારને કરતો તે ભૂભારકર પુત્રને છાનો રાખતાં બોલ્યો, હે પુત્ર ! તું રડીશ નહિ, ચાલ તારી માતાપાસે. હવે એ તને વઢશે નહિ. ચાલ તને ખાવાનું આપે. એમ બોલી તે બાળકનો હાથ ઝાલી હળવે ચલાવી કૌશિકીના પાસે લાવે છે, ને તે નથી બોલતી એમ જાણીને બાળક તેને ખોળે મુકે છે, ને કહે છે, આ બાળકનો તો અપરાધ નથી? આપણે તો વળી ઘડીપછી મનનું સમાધાન કરીશું; પણ ત્યાંસુધી આ નિરપરાધી બાળકની શી વલે ? ચાલ હવે રોષને ત્યજી દે. જો ! ક્લેશનો વધારો કરવાથી આપણા શરીરનું શોષણ થાય છે, ઘરમાં અલક્ષ્મીનો વાસો થાય છે, અને લક્ષ્મીનો તથા સર્વ સુખનો વિનાશ થાય છે. વળી જે ઘરમાં નિત્ય ક્લેશ હોય છે ત્યાં યમના દૂતનો નિવાસ હોય છે. તે ક્લેશવાળા આશ્રમને દેવતાઓ તથા પિતરો ત્યજે છે, જેથી આપણી દેવ તથા પિતરોને પ્રસન્ન કરવાની સઘળી ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે. આવિગેરે સઘળી વાર્તાને જાણનારી છતાં વળી કેમ ભૂલે છે ? મારો સ્વભાવ કોઇ વેળા રાજસતામસ દોષવાળો હોય છે ત્યારે મારાથી તને ખેદ ઉપજે એવું બોલાઇ જાય છે. પણ તું જેમ કોઇ વેળા બોલે છે, ને

પછી પાછળથી પસ્તાય છે, તેમ મને પણ બોલ્યા પછી જ્યારે ગારામાં સાત્વિક મતિનો ઉદય થાય છે, ત્યારે તે બોલ્યાનો ઘણો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. માટે એવા કોઈ પ્રસંગના તારા બોલવાને જેમ હું વિસ્મરણ કરૂં છું, તેમ તારે પણ સમયે વિસારો કરવો જોઇએ. હે સદ્વિચારવાળી! એ વાર્તાને તો તું રૂડે પ્રકારે જાણે છે કે ઉત્તમ સંસ્કારવાળાં અંતઃકરણમાં ઉપજેલો ક્રોધ તો ક્ષણ વાર જ રહે છે, અને મધ્યમ સંસ્કારવાળાંને તો ત્રણ દિવસ રહે છે, અને અધમવાળાંને તો ઘણાં વર્ષપર્યંત રહે છે, અને અધમથી અધમ હોય છે, તેને તો તે મરણપર્યંત રહે છે, એટલું જ નહિ પણ બીજા જન્મમાં પણ તે સંસ્કારરૂપે રહે જ છે. માટે હે ઉત્તમ અંતઃકરણવાળી! તું કોપને ત્યજીને મુખ ધોઇ નાંખ, લગાર પાણી પી, અને આ પુત્રને શાંત કર. જો! ઘરમાત્રમાં પ્રસંગ આવે છે અને કલેશ પણ થાય છે, તેથી વિચારવાળાંએ વિકળ ન થવું એ નીતિ છે. આ સંસાર કલેશમૂલક હોવાથી એમાં બિલકુલ કલેશ ન હોય એમ તો બનતું જ નથી. તેમાટે હે કુલવતિ! તું સાવધાન ચિત્તવાળી થા, અને સદ્વિચાર કર, એટલે આ મનનો ઉદ્વેગ મટશે. તારે તથા મારે કદાચિત્ આ વિષયવાસનાની ઈચ્છાના અભાવે સંસારનો અભાવ કરવો હોય તો થાવ, પણ આટલા દિવસ કષ્ટવડે પાલન કરેલા આ ગૃહસ્થાશ્રમનું ફલ જે આ પુત્ર છે તે યોગ્ય વયને ન પામ્યા છતાં એના રક્ષણનો ધર્મ આપણાથી કેમ ત્યજી શકાય? તેમાં પણ પિતાકરતાં માતાનો તો અતિ નિકટ સહવાસ હોવાથી તે દયાલુ માતાએ તો પુત્રનું પાલન કરવા અવશ્ય આશ્રમને સેવવો જોઇએ. આ લોકમાં પુત્રને માતાસમાન બીજું કોઈ પણ દૈવત નથી, એવાં વચનો શાસ્ત્રમાં પણ સ્પષ્ટ જ છે, એ કંઇ તને અજાણ્યું નથી.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે દીકરી! આવિગેરે અનેક સારાં મિષ્ટ લાગે એવાં નરમાશવાળાં વચનોને સાંભળતાં લગાર જેનો રોષ ઘટ્યો છે એવી કૌશિકી પુત્રને કેડમાં લેઇને ઉઠી, અને ઓસ્યાવની બીજા ભાગમાં જઇ મુખ ધોઇ લગાર પાણી પીને પુત્રને સંભાળતી ગૃહકામમાં ચિત્તને નાંખવા લાગી. હવે વળી ઇશ્વરની ઇચ્છા તો કાલે કહીશ. હે દીકરી! આ આણે આવેલાં મનુષ્યને પાંચ દિવસ અત્રે રાખીશું, એટલામાં આ વાર્તા તમને કહી દેઈશ, અને વળી બીજું પણ જે કહેવાયોગ્ય હશે તે કહીશ. પછી તું પ્રસન્ન થઇને સાસરે જજે. હમણાં તો ઉઠીને સૌસૌનાં કામ કરો, એમ કહી ઉઠે છે. 'જય જય શ્રી સદ્ગુરૂ દેવ.'

દાસ—બોલો 'સી કુંજબિહાડી લાલકી જે.' કેમ વિથ્થલજી આ ભૂભારકરની બુદ્ધિની કંઈ હાડિક્ ટ્ઇ સકે એમ છે? હું ટો કહું છ કે હન છે એનાં માટાંપટાને! ને એની સમજનને પન હન છે! આ સંસાડમાં ઘેડ ઘેડ એવાં જ માનસની ખોત છે.

વિઠ્ઠલજી—ખરૂં કહો છો શેઠ! પણ એવા બુદ્ધિવાન્ સબળા પુરૂષો તે ક્યાંથી હોય? ચાલો હવે, તમારે તમારી ઉઘરાણી પતાવીને ઉઠવું છે કેની? એમ હોય તો બોલો જય.

દાસ—હા, હા, બોલો 'સી ડ્વાડકાંદીસકી જે.' સાંભલજો ડે બાપ્યો, ભાઇયો સડવે એક ચિટઠી હવે ભજન, ને પછી વાટો કડવી હોય ટે ઘેડ જઈને કડજો.

મનોહર— (જય બોલીને ગાય છે.)

પદ. ગરબો.

આ જગ સુખનો ભંડાર, જોજો જ્ઞાનીને,
છે જગ દુઃખનો ભંડાર, મૂર્ખ અભિમાનીને.
આ જે જન જગ મિથ્યા જાણે છે, તેને ન હર્ષ ને શોક રે,
જેણે દગ્ધ કરી વાસના જ્ઞાને, તેને ન ઈહપરલોક, જોજો જ્ઞાનીને.
આ પદાર્થકેરૂં ભાન યથાવત્, જેને અંતર આવ્યું રે,
તત્ત્વસ્વરૂપ જેમતું તેમ જાણ્યું, તેને સુખ સઉ ફાવ્યું, જોજો૦
સઘળે એક સ્વરૂપ અનુભવતાં, છૂટ્યા રાગદ્વેષ રે,
પરમાનંદ અનુભવે આવી, શમી ગયા સઉ ક્લેશ, જોજો૦
આ જગ સાચાસમ જાણીને, મોહ કરી જે ફસીયા રે,
તે સઉ અંધ કૂપમાં જોજો, દીપ ધરી કર ધસીયા, મૂર્ખ અભિમાનીને.
આ મારૂં તારૂં કરિ કરિ વિષયે, સ્ત્રીસુતગૃહમાં મોહ્યા રે,
તે અંતે દુઃખ અતિ પામીને, હૃદય ભરીને રોયા, મૂર્ખ.
આ જગ જગપતિનું સ્વરૂપ ન જાણ્યું, નિશદિન વિષયે મ્હાલ્યા રે,
યમદૂતે તે હરિવિમુખને, નરકવિષે લઇ ઘાલ્યા, મૂર્ખ૦
માટે સજ્જન ચેતી ચાલે, સન્માર્ગે ધરી પ્રેમ રે,
મનહર પ્રભુ દુઃખથી છોડાવી, સુખ ન આપે કેમ, જોજો૦

દાસ—બોલો 'સી કસ્ન બલડેવકી જે! હડા હડા મ્હાડેવ. હન છે ભતજી મ્હાડાજ ! આવીને આવી ડયા નિડંટડ કડજો. આપનો ઉપકાડ અમે અનાહસડખાં સું વાલી સકનાડ છીએ. માડો વિસંભડ નાઠ વાલસે. કેમ વિથ્થલજી બોલ્યા નહિ?

વિઠ્ઠલજી—સત્ય છે. પરમેશ્વરવિના આનો બદલો બીજુ કોણ આપી શકે એમ છે. ચાલો સર્વે હવે. આજે સમય પણ કંઈક

વિશેષ થયો જણાય છે. (સર્વ વિવેકથી નમન કરતાં વારા ફરતી જાય છે.)

ચંચળા—(ઓટલેથી ઉતરયાપછી) હેં ભાગીરથી બચારો આ ભૂભાસ્કર પણ ઘણો ભલો હોં. બાકી બીજો હોય તો એ ઘર ચાલે નહિ.

ભાગીરથી—ખરૂં કહો છો, પણ એમ ઘર હોય ત્યાં એક એક જણે નરમગરમ રહેવું જ પડે છે. બધાં સરખાં થાય તો ચાલે કેમ? તેમાં પણ આ પુરૂષ તો ઘણો જ સગજણો છે.

વીજળી—ચંચળ બહેનો જઈએ છીએ. (એમ કહીને એ બાજુનાં બધાં પોતપોતાના ઘર તરફ જાય છે ત્યારે પ્રાણકોરને) અલી પ્રાણકોર! આપણે બૈરાંએ પણ આ કથા સાંભળીને ઘણું સમજવાનું છે હોં. બરાંબુદ્ધિ કરીને પોતપોતાના ધણીને દુઃખ દઇએ, ત્યારે આવી વાતો સંભારીને દબીને રહેવું. નકામી આપણી મોટાઇ ગણીને ટેચ મેળવીને ઘરમાં કલેશ વધારવો નહિ. કેમ અલી કમળા! સાંભળ્યું કે નહિ?

કમળા—બાઇ હું તો આ વાત જે દહાડાથી ચાલી છે, તે દહાડાથી જ સાંભળીને ટાઢી બીંત થઇ ગઇ છું. મેં કંઇ કૌશિકીની પેઠે ઝગડ્યા કરવામાં આજ લગી કસર મુકી નથી. હવે આ મનને મારવા માંડ્યું છે, એટલે કંકાસ ઓછો થયો છે. રડ્યું માણસ જાત છીએ તે વખતે લમારતગાર થઇ તો જાય, પણ તે કંઇ છેક ગણવા જેવું નહિ.

વીજળી—(વાત કરતાં ઘર આવ્યું એટલે પ્રાણકોરને) અલી આપણી પેલી વાતમાં પછી કંઈ નવાજુની જણાઇ નથી હોં. તું જાણે, હવે કંઈ જણાય ત્યારે વગર પુછ્યે કહેતી રહેજે હોં. એની વાતમાં પણ વખતે આપણે તો બોધ લેવાજેવું આવે છે. અલી સાંભળે છ કે? હવે તો આ મોહલ્લાનાં હાલીમુવાલી બધાંએ એમની મેળે આવે છે, એટલે એનીએ પાકી મરજી હોય ને કોઈ વાર બને તો ભલે આવે. વાતપર વાત આવે તો કહી દેજે, વળી તેડી જઈશું. ભલે એને રૂચશે તો આવશે. (સૌ સૌને ઘેર જાય છે, અને પોતપોતાનું ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં સુએ છે.)

મનોહર—(પોતાને સ્થળે સુતાં વિજયાને) પેલી આપણી વાત ચાલતી વચમાંથી બંધ પડી છે. પણ તેવિષે કંઇ કાળજી કરીશ નહિ. વળી નવરાશે ઇશ્વરેચ્છા તો કાલે કાઢીશું.

વિજયા—તેમાં મને ચિંતા શેની છે? આજ રાત્રિ ગઇ છે માટે હું બોલી નહિ. વળી નવરાશે થઈ રહેશે. હું મારૂં જૂદું અભિમાન રાખું ત્યારે મારે દુઃખ કેનો? અને બોલવામાં ભૂલ થાય તેની તો ક્ષમા આપો છો, પછી મારે બીજું શું જોઇએ? (ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં સુઇ જાય છે.)

दिवस १६.

વિજયા—(પ્રભાત ગાય છે.)

પદ. રાગ મેવાડો.

જગતના સ્વામિ રે, સાક્ષિ ક્ષણુ ક્ષણુતણા રે,
હૃદયે રહી દેજો સુખદાન,
જીવપણું ટાળી રે, પ્રભુપદે સ્થાપજો રે,
ગાળી સઘ દેહતણું અભિમાન, જગત્ના૦
સોની જેમ સોનું રે, ગાળી કુંદન કરે રે,
તેમ અંતઃકરણને કરજો શુદ્ધ,
શક્તિ દેજો સાચી રે, વિઘ્નભય શોષવા રે,
દેજો વળી વીરત્વ કરવા યુદ્ધ, જગત્ના૦
હણીને દુર્ગુણો રે, સેવું સઉ સદ્ગુણો રે,
એવું સત્ત્વબળ દેજો ઉરમાંહ્ય,
ગુણાતીત પદને રે, અંતે પામી સ્થિર રહું રે,
જેથી જવું આવવું કદી નવ થાય, જગત્ના૦
નિશદિન યાચું રે, નિજ ગણી પાળજો રે,
છેહ ન દેશો કદી જગદીશ,
કોટિ અપરાધો રે, પણ ક્ષમા આપજો રે,
મનહર પ્રભુ નિત્ય નામું શીષ, જગત્ના૦

ચંચળા—(નાહીને રે.વામાં બેશી ગાય છે.)

પદ.

અવર ન જગમાં ગમે, મન મારૂં, પ્રભુપદમાં જ રમે. ટેક.
આ જગ બાજીગરની બાજી, જોઇ ચિત્ત અવરનાં ભ્રમે, મન૦
વળી વળી વારે પણ નવ માને, કરિ બળને મનાવે ક્રમે, મન૦
નિશ્ચય કરી જાણે જગ મિથ્યા, પણ હૃદયે ન શમે, મન૦
વિષયવિલાસ દીસે રમણીય પણ, ક્ષણ ક્ષણ જીવને દમે, મન૦
વિષના કીટ વસે જેમ વિષમાં, (તેમ) પામર દુઃખ તે ખમે, મન૦
રીઢા પાત્રવિના રસ ન ટકે, કદી ભરીયે તો ઝમે, મન૦
વિણ અભ્યાસ હૃદયબળ વિણુ તે, વૃત્તિ ન જમાવી જમે, મન૦
વિષયાંધ પ્રાણી અબળ ગણાતાં, બળ જેનાં ઢાંકયાં તમે, મન૦
અધમ સકળ તે જીવને નાંખ્યા, નરકવિષે જ યમે, મન૦
મનહર પ્રભુ આ જાણી ત્યજી ભય, આપ પદે જ નમે, મન૦

દાસ—(ભજન સાંભળીને) ઓહો! આવું સારું ભજન ટમારે હાઠ કાંહી આવ્યું છે? મેં ટો આજે જ ટમારા મુખઠી સાંભલ્યું!

ચંચળા—એ તો હું કાલે જ સીખી રહી છું. એટલે આજથી એને સેવામાં રોજ થોડા દહાડાસુધી ગાવાનું રાખ્યું છે, એટલે પછી ભૂલાય નહિ.

દાસ—ઘનું સારું. પેલી ટમારી ઉઘડાની આજ પટાવી છે હોં. ફુડસડ હોય ટારે કેહેજો.

ચંચળા—કઇ ઉઘરાણી વારૂ? મને લગાર સંભારાવો. હું તો ભૂલી ગઇ છું.

દાસ—આ પડમાને ટો ટમારે ઘેડ સો પચાસ ખાટાં હોય ને દિન પડટે ઘની ઉઠલપાઠલ ઠટી હોય ટો ટમે ટો આવા (નસડભોલા સભાવઠી ટીજે ડારે ડેવાલું પોકડાવો, કેમ ખડું કેની? જુવો, લગાડ સડટ ડાખટાં જઇએ.

ચંચળા—સરત તો મને બધીએ રહે છે, પણ આ વાત જ ભૂલી જવઈ છે, તે લગાર સંભારી આપો તો તરત યાદ આવશે. ને દેવાળાનું કહો છો તે તો લાંબી ઉથલપાથલ હોય ત્યારે સરત રાખનાર એ તમારા સરખા હુંશીયાર ગુમાસ્તા ના રાખે? (લગાર હસીને) દુઃખ ના માનસો. મેં તો અલગતની વાત કહી છે. કહો, કહો, આજનો દહાડો મારી ભૂલ માફ કરો.

દાસ—અડે ટમાડી ટો લાખો ભૂલ હાય ટો હું કે ડારે લેખામાં ગનું છું જે. ટમને ટો સડા કાલમાતે માપી જ છે. ને ખોતું લગાદવાનો ટો ભટજી માડાજનો સકટ હુકમ જ છે કે કોઇ ગમે ટેમ બોલે, ટો ટેને

આ કાને સાંભળી પેલે કાને વિડાય કરવું, ને મટલબ જેટલું સંઘરવું એ આજનો ડારો ટો કહું છું. એ ઉમંડાની ટો પેલી ટમે મને નો'તું કહ્યું કે અહીં ભમડ ગીટાની વાટ આવે એવી એક ગરબી કરી આપજો રે છે.

ચંચળા—(હસીને) હા હા હું કેવી મુરખ છું. મારી મતલબની વાત પણ ભૂલી જઉં છું. હસે, હવે ખબરદારી રાખીસ. પણ બોલો તમે બનાવી કે સું ?

દાસ—એ ટો મલસકામાં જ ઉથીને બનાવી છે. ઇચ્છા હોય ટો હમનાં વાંચી બટાવું.

ચંચળા—હા હા, એમાં વળી ઈચ્છાનું સું પૂછવું ! પેલી કહેવત છે કે 'મીની બાઇ દૂધ પીસો, તો કે હણુહણીને જ રહ્યાં છીએ' તેમ હું તો તૈયાર જ છું.

દાસ—સાંભલો ટારે. ઓદ્ધવજીને ગોપિકાઓ પોટાના દુઃખની વાટ કરે છે, એવા સમંદનું છે.

ગરબી.

ઓ ઓદ્ધવજી, કોના આગલ કહીએ દીલનાં દુઃખને,
મનમાં બલીયે, સંભારીને ટે દિવસોનાં સુખને. ટેક.
હરટાં ફરટાં હરિને જોટાં, એનું રુપ જોઇ મનમાં મ્હોટાં,
એનું નામ લઇ પાટક ઢોટાં, ઓ ઓદ્ધવજી.
આ ચિટ હરિમાં વાનું વાટાં, એનું મુખ જોયાવિન નવ ખાટાં,
નિશદિન હરિગુન મુખથી ગાટાં, ઓ ઓદ્ધવજી.
હરિ પધારટા વનમાં જ્યારે, આમ મનમાં દુઃખ દાઝું ટારે,
જાનું હવે હરિ મલસે ક્યારે, ઓ ઓદ્ધવજી.
હરિ ગાય ચરાવીને આવે, ટાં લગી મલવું ટો ના ફાવે,
જાઉં જમનાટટ આવે ડાવે, ઓ ઓદ્ધવજી.
જલ ભરવાને બાને જાઉં, હરિ નિરખીને સુખની દાઉં,
મન દાઝે છે સુખ સું ગાઉં, ઓ ઓદ્ધવજી.
આવાટ નહીં મુખ કે'વાટી, કે'ટાં જાને ફાટે છાટી,
જલ વહી આંખો રાટી દાટી, ઓ ઓદ્ધવજી.
હરિવિજોગથી ટો મોટ ભલું, નહીં જીવ જટો મનમાં જ બલું,
કેમ બાલમુકુંદ ઢનીને ગલું, ઓ ઓદ્ધવજી.

ચંચળા—('જયજય શ્રીસદ્ગુરૂ દેવ' બોલીને) વાહ! તમે આ ગરબી તો ઘણી સારી કરી. જેવી મારે જોઇએ તેવી જ થઇ છે. આજથી એના બોલ મને આપો.

દાસ—(બોલ ગોખાવીને) કેમ હવે ટો ઇપાડ આવસે કેની?

ચાલો મારે નાહીને બે ચાર જગાએ છુધડાની જવું છે તે જઈ આવું. (નાહીને જાય છે.)

જીવકોર—(એક વૃદ્ધ ડોશી, જતનની પાડોશમાં રહેનારી પથારીમાં બેશીને) હે ભગવાન્! મેં તમારૂં શું બગાડ્યું છે, જે તમે મને આવડું દુઃખ દો છો? મેં આ જન્મ ધરીને તો કોઇ દિવસ કશું પાપ કરયું નથી. મેં કોઇનાં ઘર ભાગ્યાં નથી. કોઇની સાચીજૂઠી કરીને વહાલામાં વિરોધ કરાવ્યો નથી. કોઇનું ભલું થવામાં આ જીભ વાહી હશે, પણ કોઇનું ભૂંડું કરવામાં મેં કદી પણ જીભ વાહી નથી. કોઇની થાપણ ઓળવી નથી. કોઇને ભરોંસો આપીને તેને છેહ દીધો નથી. કોઈની બંધાએલી આસા મારા સ્વાર્થસારૂ તોડી નથી. કોઇનાં વીવીશાળ ભાગ્યાં નથી. કહીંએ પાણીની પાળ બાંધી હશે, પણ કોઇનાં બાંધેલાં પાણીની પાળ ભાગી નથી. પાણીની પરબ મંડાવી હશે, પણ કોઇની મંડાવેલી પરબ મેં ઉઠાડી નથી. આ જનમમાં મેં સાસુ થઇને વહુઓને દુઃખ દીધાં નથી, કે વહુ થઇને સાસુને દુઃખ દીધાં નથી. કોઈને બે શિખામણની વાત કહીને તેનું ઘર મંડાવ્યું હશે, પણ કોઈનું ઘર ભગાવ્યું નથી. ભલા ભગવાન્, તમને જે ગમે તે ખરૂં. કોણ જાણે કયા જનમનાં પાપ આવીને લાગ્યાં છે, તે મારે આ દુઃખ ભોગવવાનું આવ્યું છે. આ ઉગ્યા આવતા ઘણાને મોત આવે છે, પણ મારાથી તો મોતે સો ગાઉ છેટે નાસતું ફરે છે! કહેવત છે કે 'જેનો અહીં ખપ છે, તેનો ત્યાંએ ખપ છે, ને જેનો અહીં ખપ નથી તેનો ત્યાંએ ખપ નથી.' અરેરે! આ દુઃખના દહાડા મારે સારૂ કયાં ઘાલી મેલ્યા હતા! આ મારો ઓશીયાળો દહાડો શી રીતે જશે. રાતને દહાડો મોટો જમ જેવો લાગે છે. મારૂં ખાધું ને પીધું બળીને કોયલો થઇ જાય છે. દુઃખની વાત કરીને છાતી ખાલી કરવાની મારે જગા રહી નથી. કહેવત છે કે 'નાણું મુકવાની જગો મળે પણ મનની વાત કરવાની જગો જગત્માં મળતી નથી'. અરે રામ! હવે મારામાં ધંધો કરવાની હામ નથી, કે મારી મેળે જૂદી રહીને દહાડા કાઢું. મારે પેટે દીકરી હોત તો મારી દાઝ જાણત. આજ દીકરીવના મારી દુઃખની ઘડી કોણ સંભાળે એમ છે? માની જણી બહેન નથી કે મને આવીને ખબરે પૂછી જાય. દુઃખીયાનો બેલી પરમેશ્વર છે એવું સૌ કહે છે, પણ આ મારા દુઃખની દાઝ જાણતા નથી, એટલે હું કેમ માનું? હશે સુખદુઃખ જે આવે તે ભોગવી છૂટ્યાવગર કંઇ છૂટકો

છે? (આ વિગેરે બોલે છે એટલામાં તેના છોકરાની વહુ ધીરજ બોલેછે.)

ધીરજ—આ વા'ણાના પહોરમાં ઉઠયાં ત્યારથી કેમ કળકળાટ ગાંડયો છે? કયારની જોઉં છું તો ટકટકારો માંડયો છે. તે રાંડનું કાન પડયું સંભળાતું નથી! એવાં શાં દુઃખમાં ડટાઇ ગયાં છો જે? રડયું સવારના પોહોરથી તે આ કેમ ખમાય! રાતદહાડો ઘંટીટકારાની પેઠે લવારો કર કર કરો છો, તે સાંભળીને મારૂં માથું પાકી જાય છે! તમારૂં માથું કોણ જાણે લોઢાનું કે શેનું ઘડયું છે, જે આટલું કરતાંએ પાકતું નથી! દીકરી હઇને શા દારકા દારનાર હતી, ને વહુ-એ ના દારયા? દીકરી તમને રળીને રોટલો ખવાડનાર હતી! તે તો હત તો પારકાં ઘર ભરીને ઠારનાર થાત, તેમાં શા તમારા દહાડા ઉ-ઘડત! 'દીકરી તો રાંડ જ્યાં હોય ત્યાંથી જણતીએ મરજો ને પણ-તીએ મરજો' એવી કહેવત છે તે ખોટી છે? આખો દહાડો તમારી આવડી ઉઠવેઠ કરીએ છીએ તે એક ઘડીએ નવરાં પડીને પગવાળી બેસવા વારોએ આવતો નથી, તોએ તમને તો લેખામાં નથી! આ-ટલું કરતાંએ બડબડો છો તો કોઈ માથાની મળી હોત તો તમારી શી વલે થાત? ના ના કહો તો ખરાં, મેં તમને શા ઘા મારયા?

જીવકોર—બાપા ઘા મારયા હોય તે તો સારા, કે ચાર લોક જુએ તોએ જાણે. આ તો મુગો માર તે કોઈનાએ જાણવામાં ના આવે, સમજ્યાં કેની? ને એટલું છતાંએ મેં તમને કશી ગાળભેળ દીધી હોય કે એક તુકારો સરખોએ કરયો હોય તો કહો હું તો મારે ઉઠીને ભગવાનનું નામ લેતી'તી ને મારૂં દુઃખ કહેતી'તી તેએ પણ તમારા મનથી ઘંટીટકારો હશે ત્યારે મારે રાંડને તો હવે મોં સી-વીને પડી રહેવાનું જ ઠરયું કેની? મેં તમારી બેનેની ઘણીએ ઉઠવેઠ કરી છે, પણ તે તો 'પ્રસરી દાડા વીસરી,' તેને હવે કોણ સંભારનાર છે? જુવો બાવા, લોઢાનું ને લાકડાનું માથું શું કરવા કરો છો? મારે કંઇ કાઢયાં એટલાં હવે કાઢવાનાં નથી. મેં તો પાધરૂં કહ્યું કે દીકરી હોત તો દાઝ જાણીને આ ઘડપણમાં મારી ચાકરી કરત. મેં કંઈ ત-મને તો કડવો સુકન કહ્યો નથી? વગર લેવે દેવે આવડો તડુકો મારા ઉપર શામાટે કરો છો?

ધીરજ—તમને તો આવું બોલવાની ટેવ પડી છે! સાચી વા-ત કહીએ છીએ ત્યારે તમને તડુકો લાગેછે! મેં તો ખરૂં કહ્યું કે દી-કરી હઇને શી મસાણે ગાય દોવાડત, ને દીકરાએ ના દોવાડી! જેને દીકરીઓ છે, તેને તેના દુઃખની વાત પૂછી આવો ત્યારે જણાય! 'આ હું દીકરી જ છઉં તો મારી માને, પણ આ તમારા સો હાથના

ઉંડા કૂવાજેવા ઘરમાં પડીછું, તે મારી માની બચારીની ખબરસ-રખીએ પૂછવા જવાતું નથી; તો બાર મહિને ચાર જોડી લુગડાં મને કરે છે ! મારે તો આવીછું ત્યારથી આ તમારા ઘરનું વૈતરૂં કરી છૂટવાનું છે. મારી માને હું શા કામે આવી ? તેમ તમારી દીકરીને કેમ સામ નું ઘર મંડાવવું નો'તું કે કેમ ? તમારી પાસે બેસાડી મુકીને તેનો જન્મારો બગાડવો હતો કે શું ? એવો નમારમુંડો જમાઇ તમને કેમ જાણ્યું જે મળનાર હતો કે તમારી દીકરીને તમારે ઘેર બેસાડી મુકત ! લગાર સમજણ રાખીને બોલો તો મને આવડું લાગે નહિ ! તમારી દીકરી હોત તો તમને સુખ દેત એવું કહોછો, ત્યારે હું વહુ તો તમને આટલું કરતાં એ દુઃખ દેનાર જ ઠરી કેની? તમારૂં કામ કરી મરીએ ને અંતે આખરે 'જસના બદલે જુતી.' રોજ ઉઠીને આમ કરશો તો તમને આટલું પાણી પાવાનુંએ મન નહિ થાય, એવો મનફતાર થઇ જશે, માટે સંભાળીને બોલતાં રહેજો.

જીવ૦—બાઈ, મને તમારી પેઠે હવે બોલવાનું જોર નથી. બીજાને શિખામણ દેતાં તો સૌને આવડે છે! મને કહો છો કે સંભાળીને બોલતાં રહેજો, ને તમારા મોંમાંથી ફુલ ગરે છે, તેનો તો લગાર વિચાર કરો. 'વાણાના પહોરથી કળકળાટ માંડયો છે' એવું તમે બોલ્યાં, ત્યારે વાણામાં કળકળાટ તો કાગડી કરે છે, ત્યારે તમે તો મને રાંડને કાગડી કહી કેની ? એવાને એવા બધા બોલ તમે બોલ્યાં તે હું કંઇ સમજતી નથી ? બધુંએ સમજુંછું, પણ શું કરૂં, એક તો મારા હાથ પગ અટક્યા છે, એટલે લાચાર થઇ પડીછું; ને બીજું મારા છોકરામાં દૈવત નથી; બાકી તેનો લગારે ધાક હોય તો તમારાથી આવડું મને કહેવાય કેમ? મારે આવડું દુઃખ ન હોય તો છોકરીને મારે શામાટે સંભારવી પડે? ને આ ઘર તમારા મનથી કૂવા જેવું થયું, પણ તમારાં માબાપે કૂવો જાણીને નાંખ્યાં હશે ત્યારે તમે પડયાં કેની? એમાં અમારો શો દોષ છે? મારો છોકરો કંઇ કુંવારો રહે એવું નો'તું!

ધીરજ—તમને તો સવારનો પો'ર થયો એટલે વાક વાક કરવાનું ને દાંતીયાં કરવાનું જોર આવે છે ! મને આ કામ કરવું પડે છે તે મારા જીવને પૂછવું પડે છે ! તમને તો નવરાં નવરાં બીજો ધંધો સૂજતો નથી, તે લડવાનું જોર હોય, પણ મને તો આ કર્મે લાગેલા કામના રગડાઆગળ લડવાની નવરાશ નથી !

જીવ૦—બાપા તમને નવરાશ નથી ત્યારે મને એવડું લડવાનું જોર ક્યાં છે ? હું તો મારા દુઃખમાં મરી રહી છું ! આટલું બો-

ક્યા છતાંએ હજી કહોછો, લડવાની નવરાશ નથી! મને પહેલી કાગડી કહી, ને આ વળી કુતરી ને વાંદરી કહી, કેમકે વાઉ વાઉ કુતરી કરે ને વાંદરી દાંતીયાં કરે છે. ભલે બાવા તમારે ગમે તે કહો, મારે આજ સાંભળવાનો દહાડો આવ્યો છે, એટલે શું કરૂં! સવારમાં ઉઠીને મને રાંડને દાતણપાણીનું સરખું પૂછ્યું નથી! આ પહોર દહાડો ચઢવા આવ્યો, પણ હજી એટલી તમને નવરાશ નથી મળતી. એવાં શાં કામમાં ડટાઈ ગયાં છો જે! મોંમાં આંગળીઓ ઘાલીને બોલાવો છો ત્યારે હું તો બોલુ છું, બાકી મરતાને મેર કહેવાનોએ મારો સ્વભાવ નથી.

ધીરજ—(બડબડતી ફડફડતી દાતણપાણીનો લોટો તેના આગળ અફાળીને) લ્યો આ દાતણ ને પાણી! તમારે જે કામ હોય તે ઘોડે ચડીને કરાવવાનું! એમ નહિ જે કામમાં હોઇએ ને ઘડી મોડું વહેલું થયું તો તેટલામાં શું ખાટુંમોળું થઇ જનાર હતું જે! દા'ડો ઉગતાં દાતણપાણી કરીને કહીં હુંડીયો શીકારવા જવું હતું જે? હું ચાર બોલ કહું છું ત્યાર પહેલાં તો બાર બોલ સંભળાવો છો! તો દુઃખમાં મરી રહ્યાં છો ત્યારે એવું બોલવાનું જોર ક્યાંથી આવે છે? દસ ઘરના લોક સાંભળે એવા બરકા પાડીને બોલવાનું જોર છે, ને બીજી વાતે કેમ કંઇ કરાતું નથી? આપણી મતલબ હોય ત્યારે તો ઉઠીને આખા ઘરમાં ભટકતાં ફરો છો, ને દાતણપાણીસરખું હાથે લેવાતું નથી! મને તે કંઇ લુંડીબુંડી કરીને આણી છે કે વળી કામ કરતાં એ આવડું ધમકાવ ધમકાવ કરો છો?

જીવ૦—લુંડી તો બાવા તમારા માબાપે કરીને આપી હોય તો તે જાણે, હું કંઇ તમને લુંડી કહેતી નથી. હશે તમારાથી મારૂં કામ ના થાય તો મારો છોકરો આવીને કરશે. જેટલો તેના ઉપર મારો હક છે એટલો કંઈ તમારા ઉપર નથી. આવડું તાગું મારા ઉપર શામાટે કરો છો? આ તમારૂં આપેલું દાતણપાણી મુકો પાછું. મારો છોકરો આવશે ત્યારે હું મારી મેળે માગી લઇને કરીશ. (એમ કહીને ડોશી પાછી સુઇ જાયછે, ને વહુ બડબડતી ઘરમાં કામે લાગેછે.)

ધીરજ—(થોડી વારે કામમાંથી પાછી આવીને)જુઓ, આવો તમારો ટેક નિભવાનો નથી. તમે આમ આડાઈ કરશો તો ઘણાં દુઃખી થશો. આઠ પહોર કંઇ તમારા દીકરા ઘરમાં બેશી રહેવાના નથી. રોજ મારી સાથે તમારૂં પાનું પડવું છે, ને રોજ આમ કરશો તો શી વલે થશે. માટે સમજીને દાતણપાણી કરો. નહીં તો પાછી વડવાડ ઉભી થશે. મેં દાતણપાણી આપ્યું છે તે શું કડવું લાગેછે જે? (આ

પ્રકારે ક્રોધથી બોલતી ઘરમાં જાય છે. જીવકોર કંઇ બોલી નહિ, પણ લગાર રહીને દાતણપાણી કરી બેસે છે. એટલામાં તેનો દીકરો દેવશંકર બહારથી આવીને રોજના નિયમપ્રમાણે માને પૂછે છે.)

દેવશંકર—કેમ છે મા!

જીવ૦—સારૂં છે ભાઇ! જ્યાં લગી તમે બેઠા છો ત્યાં લગી મારે સઘળું સારૂં છે. ભગવાન્ તમને માર્કંડ ઋષિનું આયુષ્ આપે. તમે આટલી મારી સંભાળ રાખો છો, તો તમારી હુંફે હું દહાડા કાઢું છું. જાઓ ભાઇ! તમારે ના'વું ધોવું હોય તો પરવારીને સંધ્યા પૂજા કરો, ત્યાર સોરા બપોર થશે. પછી તમારે જમવાનું મોડું થશે.

દેવ૦ હા મા, હું હવે ના'વા જાઉંછું. જો તમારે હમણાં ના'વું હોય તો પાણી મંગાવું, ને પછી ના'વું હોય તો તમારી મરજી, મારા નાહ્યા પછી નહાજો.

જીવ૦—ના ભાઇ, તમે નાહો, મારે શી ઉતાવળ છે, હું તો પાછળથી નાહીશ. (દેવશંકર ત્યાંથી ઉઠી ઘરમાં જાય છે, એટલે ધીરજ જે છાનીમાની માદીકરાની વાત સાંભળતી હતી તે ત્યાંથી જતી રહી પોતાને કામે લાગે છે).

દેવશંકર—(ધીરજને) કેમ પાણી ગરમ થયું છે? હોય તો ચાલ ના'વાની તૈયારી કર. નાહીને સંધ્યા કરી લઉં.

ધીરજ--જાઓને માની ખબરઅંતર તો પાસે બેસીને પૂછો! ના'વાની એવડી શી ઉતાવળ છો દીકરાવના મા સુનાં પડી ગયાં'તાં તે દાતણપાણીએ દીકરાના આ ચાવના નો'તાં કરતાં!

દેવ૦—આ તારો બોલવાનો નઠારો સ્વભાવ છે, તે તને હજારવાર કહ્યા છતાં પણ તું છોડતી નથી. જે વખતે જેની સાથે જેવું બોલવું જોઈએ તેવું બોલવાની તો તને ગમ જ નથી. વારે વારે તને ઠપકો દઉં તે કંઈ સારૂં?

ધીરજ૦—સારૂં લાગે તો તેમ કરજો! ઠપકો દેતાં કંઈ મેં તમારૂં મોં ઝાલ્યું છે? બીજાની ભૂલ કાઢતાં સૌને આવડે, પણ પોતાની ભૂલ કોઇને સુજે છે! મને બોલવાની ગમ નથી તો ચાલ્યું, તમને તો મા દીકરાને બોલ્યાની ગમ છે કેની?

દેવ૦--કેમ વારૂ, વગર કારણે આ પ્રાતઃકાળથી જ જગાવવવાનો મનસુબો થયો છે કે શું? સવાર થવાની જ વાટ જોતી હતી કે શું? મારા આવવાની વાટ જ જોયા કરતી'તી કે કેમ વારૂ, હું ઘરમાં આવ્યો કે તરત જ ધુંધવાઇ ઉઠચું તો પણ લગાર વિચાર રાખ, છેક નાદાની સારી નથી.

ધીરજ૦—હું તો જ્યારથી તમારો હાથ ઝાલીને તમારા ઘરમાં આવી છું ત્યારથી જ વિચાર રાખતી આવી છું, પણ તમે જરા વિચાર રાખો તો સારૂં. કેમકે હું તો તમારા મનથી નાદાન છું, ને તમે તો મોટા ભારેખમ છો! નાદાની કોની છે તે વાણાના પહોરમાં આવીને જોવું'તું કેની? દીકરો ના હોય ત્યારે મા, ને મા ન બોલે ત્યારે દીકરો એટલે મારે તો રાંડને કોઇઆગળ ઘરમાં મારા દુઃખની વાત કરવાનું તો રહ્યું જ નહિ કે? (આંખમાં આંસુ લાવી ડસકાં ભરતાં) હું ક્યાં કોઇનો વાંક કાઢું છું? મારૂં રાંડનું નશીબ જ વાંકું છે, તેમાં કોઈ શું કરે!

દેવ૦-(તેનું આશ્વાસન કરતાં) અરે! તું રડીશ નહિ. જે થયું હોય તે સાચે સાચું મારા આગળ કહે. પછી જેને ઠપકો આપવો ઘટશે તેને દઇશ. તને લગાર લગાર વારમાં રડવાની ટેવ છે તે સારી નથી. ખુલાસાથી વાત કર.

ધીરજ૦—બળી એ વાત, રોજ ઉઠીને તે શી ખુલાસાથી કરવી'તી! એક દહાડાનું હોય તો ધુળ નાંખી. આ તો 'રોજનું લાગ્યું ને ભવનું ભાગ્યું'! ગમે એટલું હું સાચું કહીશ, તોએ મારો રાંડનો ભરોસો પડનાર નથી, ને મા તમારાં જે કહેશે તે સાચું, એટલે વચગાળે મારા રાંડના ભોગ છે કેની? ત્રીજું કોઈ ઘરમાં હોય તો સાચી જૂઠી વાતની સાહેદી તો પૂરે! આ તો ખરૂં ખોટું બંને સરખું!

દેવ૦—તારે બીજા ખોટાનું શું કામ છે? તું તારે સાચું હોય તે મારા આગળ કહે. પછી હું મારી મેળે ઘટતી તજવીજ કરીશ.

ધીરજ—તજવીજ શી કરવી'તી! તમારાં મા તમારા ગયા પછી તરત ઉઠતાં, ને પથારીમાં બેઠાં બેઠાં એમની મેળે બરબડ્યા કરતાં હતાં, 'મેં તો વહુઓને દુઃખ દીધાં નથી ને સાસુનેએ દુઃખ દીધાં નથી. મને દુઃખ દે છે તેનું પરમેસર ભુંડું કરશે', એવું એવું કંઇ કંઇ બોલીને મારાથી ન સંખાય એવું એ સંભળાવતાં હતાં. ત્યારે મારાથી ન રહેવાયું એટલે બે બોલ મેં પણ કહ્યા કે વગર કારણે વહાણાના પહોરમાં શું કરવા આવું બોલો છો? પછી મેં એમને દાતણપાણી આપ્યું, તે પણ ખસેડી મુક્યું, ને કહ્યું કે મારો છોકરો આવશે ત્યારે તે મને આપશે ને હું કરીશ. ત્યારે મેં કહ્યું તમારા છોકરા તે કંઈ આખો દહાડો ઘરમાં બેશી રહેનાર છે? હું કંઈ તમને આપવાની ના કહું છું? ત્યારે વળી પાછળથી ફરચું હશે. હવે આમાં મારો વાંક હોય તો કહો.

દેવ૦—હશે, મને જ્યારે મા તારે માટે કંઇ ફરિયાદ કરશે ત્યારે હું તેવિષે ચોકશી કરીશ. હમણાં તો ના'વાનું પાણી મને કાઢી આપ.

ધીરજ—(નહાવાનું પાણી કાઢી સોગું તૈયાર મુકીને) આ પા-

ણીને સોળું મુક્યું છે. તમારે ગમે ત્યારે ના'વા બેસજો. હો કે!
(દેવશંકર નાહીને પોતાના સંધ્યાપૂજા વિગેરે કામમાં બેસે છે.)

વીજળી—(જમી પરવારીને કમળાને) કેમ કમળા પાડોસણ! પરવારયાં કે? બારણે બાર વાગવા આવ્યા છો હમણાં જવાની વખત થશે. જોજો ઉંઘમાં ઉંઘતાં!

કમળા—અલી તારા જેવી હું કંઈ ટાઢી નથી! હું તો ખાઇ પરવારીને બેઠી છું. તારૂં નામ વીજળી છે, પણ વીજળીજેવા લપકારા ઝબકારા કરવામાં તારી ચંચળાઇ નથી હો!

વીજળી—અલી તારા જેવી ઠીકરી પારખનારી મારી પરીક્ષા કરશે ત્યારે આ જગત્ ઉંધું નહિ વળી જાય! તારે તમાસો જોવો હોય તો એક કામ આપણે બંને સાથે કરવા માંડીએ, ને પછી જો! કે વહેલું કોણ પાર મુકે છે! એમ પોતાને મોંઢે પોતાનાં વખાણ કરયાં તેમાં શું થઇ ગયું!

કમળા—અલી હજી તારો ઝાડકણજેવો સ્વભાવ મટયો નથી હો! મેં તો લગાર તને તપાસી જોવા કહ્યું છે હો કે, બાકી તારા જેવી ઉતાવળથી મારાથી કામ તો નહિ થાય!

વીજળી—તને ખબર છે, સો વરસ સુધી આ ચકમકની પથરી પાણીમાં પડી રહે છે, પણ કાઢીને ચમકાવી કે તરત તેમાંથી દેવતા ઝરે છે. આપણો સ્વભાવ તો તેવો જાણવો; કેમકે હજી આપણે ક્યાં એવાં જ્ઞાની થઇ ગયાં છીએ જે! પણ એટલું તો ખરૂં કે આમ ને આમ ચાલશે તો થોડા દહાડામાં સુધરશે. (જતાં જતાં) અલી પરવારે ત્યારે બોલાવજે. (એમ કહી કામે લાગે છે.)

ચંચળા—(પોતાને ઘેરથી પરવારીને ભાગીરથીપાસે જઇને) કેમ ભાગીરથી બહેન! શું કામ થાય છે? લાવો કંઇ મારા સરખું કામ હોય તો મને સોંપો.

ભાગીરથી—તમારા સરખું કામ તો એ જ છે કે પેલી પાનની પેટીમાંથી પાનસોપારી ખાઓ. તમે આવો છો ત્યારે મારૂં કામ પણ વહેલું પૂરૂં થાય છે.

ચંચળા—હવે વખત થવા આવ્યો છે, ત્યારે કહું ચાલ, પહેલાં તમારી પાસે કંઈ બોલ લેવાના હોય તો લઈ પછી વિજયાલ-

ક્ષ્મીપાસે જઇએ. (ભાગીરથી પોતાના કામથી પરવારીને બેસે છે. બોલ આપવાના ગોખાની લે છે; ને પછી બંને જણ સમય થવા આવતાં વિજયાલક્ષ્મીપાસે આવે છે.)

વિજયા—(બંનેને આવતાં જોઈને) આવો આજ કંઈ બંને સાથે આવ્યાં! તમારી પ્રકૃતિ સારી છે? આ આસનીયાં લઇને બેસો (સૌ બેસે છે. એટલામાં વીજળી, કમળાવિગેરે વારા ફરતી સઘળાં આવીને બેસે છે).

ચંચળા—લો વિજયાલક્ષ્મિ બ્હેન! હવે આરંભ કરો. વખત તો થયો છે.

વિજયા—('જય જય શ્રી સદ્દગુરૂદેવ' બોલીને) પ્રથમ તો આપણા નિયમપ્રમાણે પદ કહું છું.

ગરબી.

પ્રીત પ્રભુશું બાંધે રે, જેને પુણ્યનું પાસું,
દુર્જનને આરાધે રે, જેને પાપ પ્રકાસ્યું.
આ જગમાં જન્મીરે, જેણે શુભ કર્મ કરયાં,
તેને સુખ સઉ આવે રે, સુભાગી તે જ ઠરયાં.
દુર્ગુણને ત્યાગી રે, સદાચરણે ચાલે,
તેના પિતરો સ્વર્ગ રે, ઘણા સુખમાં મ્હાલે.
જે કામી ને ક્રોધી રે, સુજન તેને ધિક્કારે,
જે દંભી ને લોભી રે, નાંખે ભવને આરે.
જે જુઠા પ્રપંચી રે, મરે દુઃખ પામીને,
યમપુરમાં ઝાઝું રે, રહે તે જામીને.
માટે સુજનો સમજી રે, સુગુણને સદા સજતા,
છે અંતના બેલી રે, લહી હરિને ભજતા.
અબળા જે પતિવ્રત રે, ઘણી પ્રીતે પાળે,
તેને સ્વર્ગમાં જાતાં રે, કદી કોઈ ના ખાળે.
પતિ પ્રભુસમ જાણી રે, સદા અબળા સેવે,
તેને મનહર મનથી રે, પવિત્ર ગણી દેવે.

ચંચળા—બોલો 'જય જય શ્રી સદ્દગુરૂદેવ.' ભાગીરથી બ્હેન! જ્યાંથી રહ્યું હોય ત્યાંથી તમે કહો એટલે પછી આગળ ચાલે.

ભાગીરથી—પેલા ધન તથા ધામની સઘળી ગોઠવણ કરી રહ્યા પછી તે હરદત્ત તથા ગિરિજા એક દિવસ શ્રી ગોકર્ણ ઋષિના

આશ્રમે જઇને પોતાને ઘેર પ્રધારવાની પ્રાર્થના કરવા આગળપાછળ બંને જણાં હાથ જોડીને ઉભાં છે, ત્યાંથી રહ્યું છે.

વિજયા—('જય જય' બોલીને) પેલો હરદત્ત તથા તેની સ્ત્રી ગિરિજા પોતાના સુંદર આશ્રમમાં તેડી લાવવાની પ્રાર્થના કરવા શ્રી ગોકર્ણ ઋષિના સંમુખ ઉભાં રહ્યાં છે, તે પોતાના પ્રતિ મહાત્માની દૃષ્ટિ પડતાં જ હરદત્ત બોલ્યો, 'હે મહેશ્વર સ્વરૂપ ! આપ હું મંદમતિ દુર્ભાગીને ભાગ્યવાન્ કરવા મારા આશ્રમમાં એક વાર આપના મંગલ કરનાર ચરણ કરવાની આ મારી પ્રાર્થનાને અંગીકાર કરો. જેમ સૂર્ય ઉદય થઇ અંધકારનો નાશ કરે છે, જેમ ચંદ્ર રજનીના તમને નિવારણ કરે છે, અને ધ્યાન ધરનાર ભક્તના હૃદયમાં પ્રકટ થયેલા ધ્યેય સ્વરૂપ પરમેશ્વર તે ભક્તના સંપૂર્ણ સંતાપનો નાશ કરે છે, તેમ આપ મારા મિથ્યા માનેલા આપના જ આશ્રમમાં એક વાર પધારવાની કૃપા કરી મારા સંપૂર્ણ અનિષ્ટરૂપ તમનો નાશ કરો. આપની અનુકૂળતાથી અધિક એક ક્ષણ પણ આપને રોકવાને હું કિંચિત્ પણ આગ્રહ કરીશ નહિ આપ દયાના સમુદ્ર એટલી દયા મારા ઉપર કરો.' આ વિગેરે વચનો સાંભળીને શ્રી ગોકર્ણ ઋષિ પ્રસન્ન ચિત્તથી બોલ્યા.

શ્રી ગોકર્ણ ઋષિ કહે છે, હે પરમેશ્વરના અનુગ્રહના પાત્ર હરદત્ત ! તું જાણે છે કે આ જગત્‌ઉપાધિ અંતર્ તથા બહિર્ સંગવડે જ જીવોને દુઃખ આપનાર થાય છે. સર્વ સંગ પરિત્યાગ કરીને કેવળ પરમેશ્વર સ્વરૂપમાં જ ચિત્તને સ્થાપનાર મહાત્મા તથા ભગવદ્ભક્તને અધિક જનસંગ જ નિરંતર હાનિ કરનાર હોય છે. આ લોકમાં અસંખ્ય પ્રાણિઓ આ આશ્રમમાં પ્રતિસંવત્સરે તથા પ્રતિદિવસે પણ આવે છે, તેમની સર્વની આ પ્રકારની પ્રાર્થનાનો જો હું સ્વીકાર કરૂં તો મને એક અહોરાત્ર પણ આ સ્થાનમાં નિરૂપાધિપણે બેસવાનો સમય આવે નહિ. વળી એક બે દિવસ તમારા આશ્રમમાં આવવાથી તમને જે શ્રમ થાય તે તમને પ્રેમમાં જણાય નહિ તોપણ અધિક ગણાય છે, માટે એમ કરવાથી શું વિશેષ છે? જો તમે ઇષ્ટ બુદ્ધિથી આ શરીરમાં સ્નેહ રાખો છો તો વસ્તુતઃ ઇષ્ટસ્વરૂપ તમારા શરીરથી જુદું નથી માટે અંતર્‌માં સમાધાન રાખી સંતોષને પામો.

હરદત્ત આ વચન સાંભળીને પુનઃ હાથ જોડી વિનયથી બોલ્યો, આપના પધારવાથી શ્રમ થવો સંભવતો નથી, તોપણ કદાચિત્ આપને એમ ભાસે તો તે કરવો ઘટે એટલો શ્રમ તો થઇ ગયો છે, માટે આપ કૃપા કરી મારી આટલી આશા પૂર્ણ કરો.

શ્રી ગોકર્ણ ઋષિ અંતરમાં યોગ્ય વિચાર કરી બોલ્યા, હે સાધો! જાઓ વિલક્ષણ પ્રારબ્ધયોગને ન રોકીને માત્ર ત્રણ રાત્રિ એ આશ્રમમાં આવીશ. તારી અનુકૂળતાએ આવજે.

હરદત્ત હર્ષને પામતાં કહે છે, હે ભગવન! સર્વ વાતે અનુકૂળતા જ છે. આવતી કાલે પ્રાતઃકાળથી ત્રણ દિવસનો મહોત્સવ આપના પધારવાથી થશે, એ વાર્તા ઘણે સ્થળે મારા વડે પ્રસિદ્ધ થઈ છે, એ આપ અંતર્યામીને અજાણ્યું નથી. મારી ઇચ્છા તો પાંચ રાત્રની હતી પણ જેવી આપની આજ્ઞા. આવતી કાલે સૂર્યોદય થતાં આપને ત્યાં પધરાવવા સઘળી ગોઠવણ કરી છે, માટે આ ક્ષણે હું જઇને પ્રાતઃકાળે આવીશ.

આ પ્રમાણે બોલી નમન કરી હરદત્ત પોતાની સ્ત્રીસહિત પાછો ઘેર આવ્યો, અને આનંદમાં રાત્રિ પૂરી થતાં સૂર્યોદયના સમયે મોટા વૈભવી પદાર્થો તથા સર્વોત્તમ વાહન લઈને મનુષ્યના મોટા સમુદાયસાથે શ્રીગોકર્ણ ઋષિના આશ્રમે આવી પહોંચ્યો. પ્રાર્થના પૂર્વથી સ્વીકારી છે જેમણે એવા તે દિવ્યમૂર્ત્તિ શ્રીગોકર્ણ ઋષિ હરદત્તની વિજ્ઞપ્તિ અંગીકાર કરીને પ્રસન્ન વદનથી નરવાહનમાં બેઠા. આગળ નાના વાજિંત્રના તથા વારંવાર જયજયકારના ઘોષપૂર્વક હરદત્તના આશ્રમે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં અવર્ણનીય શોભા કરી હતી, તેથી તે જોનારા તથા દર્શનની પ્રીતિવાળા ભાવિક ભક્તોની મોટી ભીડ થઈ હતી. ટુંકામાં કહીએ તો લક્ષાવધિ મનુષ્યોનો અષ્ટ દિશાપ્રતિ આવજા કરતો પ્રવાહ જણાતો હતો. મોટા આનંદનો સમય વ્યતીત થતાં વાર લાગતી નથી, એ નિયમથી ત્રણ રાત્રિ ને ત્રણ દિવસ સ્વલ્પ કાળની પેઠે વહી ગયાં. ચોથે દિવસે સૂર્યોદય થતાં જ શ્રીગોકર્ણ ઋષિ આસનથી ઉઠી ઉભા થયા. હરદત્તે પણ તે સમયે નિયમિત ગોઠવણ કરી રાખેલી હોવાથી તત્કાળ વાહન લાવી સમીપ મુક્યું. અન્ય સજ્જનોએ બે રાત્રિ વિશેષ વિરાજવા પ્રાર્થના કરી, પણ શ્રીગોકર્ણ ઋષિ મંદમંદ હસતા બોલ્યાવિના જ વાહનમાં બેઠા, અને અસંખ્ય મનુષ્યના સમુદાયસહિત વાજિંત્ર તથા જયજયકારના ઘોષસહિત પોતાના આશ્રમે આવી પહોંચ્યા.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે, હે ધ્વજપાળ શેઠ! જેમ દિવસના અંતમાં સૂર્ય સમુદ્રમાં પ્રવેશતો જણાય છે, તેમ શ્રીગોકર્ણ ઋષિ પોતાની ગુહામાં પ્રવેશતા જણાયાપછી લોકો જય જય પોકારતા પોતપોતાનાં સ્થાનકે વહી ગયા.

હરદત્ત તથા ગિરિજા આ મોટા સમારંભની સમાપ્તિથી એક

પક્ષથી આનંદ માનવા લાગ્યાં, પણ એ સુખનો સમય ઝાઝી વાર ન રહ્યો એથી મનમાં અસંતોષ માનવા લાગ્યાં. જેમ જેમ દિવસો જવા લાગ્યા, તેમ તેમ સઘળી બીજી વાર્તાને વિસારે નાંખીને ગિરિજા સુખમાં ગરકાવ થતી વારંવાર પોતાને ધન્ય માનવા લાગી, અને આવું સુખ મને કોઇ જન્મમાં મળ્યું નહિ હશે, એમ અનુમાન કરવા લાગી. આ જગત્માં પ્રાણિઓને જે વસ્તુથી ઝાઝો સહવાસ થાય છે, તે વસ્તુમાં ક્રમે કરીને સામાન્ય પ્રીતિ થતી જાય છે, અને જે નથી મળેલો તેમાં તથા તત્કાળ મળ્યો હોય તેમાં વિશેષ પ્રીતિ હોય છે. આ નિયમપ્રમાણે ગિરિજાને ધનાદિ પદાર્થ મળ્યે ઘણા દિવસ થતા ગયા ત્યારે પોતાના મનમાં અનેક વાર વિચાર કરીને પોતાના પતિ હરદત્તને એક વેળા આ પ્રકારનાં વચનો કહેવા લાગી.

ગિરિજા કહે છે, હે પતિ! મારી ઇચ્છાપ્રમાણે પરમેશ્વરે ધન તથા ધામની તો ભૂખ ભાગી, પણ આપણા પાછળ એનો ભોગવનાર કોણ એવો વિચાર જ્યારે જ્યારે મને થાય છે, ત્યારે મારા મનમાં એક પુત્ર મને પરમેશ્વર આપે તો મારૂં સઘળું દુઃખ જાય, એમ થાય છે પણ એવાં સુકૃત મેં ક્યાંથી કરયાં હોય કે મને આ સઘળા સુખમાં એ સુખ પણ મળે. હાલ થોડા દિવસથી તો મને એની એ જ ચિંતા ચિત્તમાં ચોટી છે. જેમ મારૂં મન પ્રથમ ધનને જ ઝંખ્યા કરતું હતું તેમ હવે પુત્રને જ ઝંખ્યા કરે છે. મારી બાળક અવસ્થા ગઇ, સ્રીની પંક્તિમાં આવી, હજી મને પ્રજાનો સંભવ નથી, તેથી મારા મનમાં રાત્રિદિવસ મુંઝાયા કરૂં છું. સ્રીજાતિને વંધ્યા દોષ સાથી મોટો છે. આ લોકમાં વાંઝણી સ્રીનું મુખ જોવા કે તેને સંભારવા પણ મનુષ્યો ઇચ્છતાં નથી. વાંઝણીના શકુન પણ જોવાતા નથી. સાસરા તથા પીહેરમાં પણ એ દોષવડે ઝાઝું માન વધતું નથી કુળને વધારનારી તથા પિતરને પોષનારી પુત્રની માતા જ જ્યાં ત્યાં માન પામતી છાતી કાઢી ચાલે છે. મારા સરખી દુર્ભાગ્યવાળીને કટિલંક ઉપર પુત્રને બેસાડી હસતે મુખે પતિસમીપ આવી પુત્રના ગુણ ગાવાનો સમય ક્યાંથી આવે? હું કે જે સઘળું સુખ છતાં પણ સઘળા સુખના મૂળરૂપ પુત્રસુખને આજપર્યંત પામી નથી, તેને પૂર્વપુણ્યનો સંચય હોય એમ કેમ જ મનાય? આ જન્મનાં પુણ્યનો પણ ઉદય થઇ આ સુખ મળે એવું મને આજપર્યંત સ્વપ્ન પણ આવ્યું નથી. હે પતિ! હવે હું શું કરૂં, કે જેથી મને એક વાર પણ પુત્રનું સુખ મળે. એવો કોઇ જપ હોય તો કરૂં, અથવા દેહકષ્ટવાળો કોઇ તપ હોય તો કરૂં. તમે સઘળું જાણનાર છો તો મને એટલું કહો કે આ

પુત્રસુખ શાથી થશે.

હરદત્ત પોતાની સ્ત્રીનાં આ વચનો સાંભળી કહે છે, હે સાધ્વિ! આ લોકમાં ગૃહસ્થાશ્રમને સાર્થક કરનાર તો પુત્રનું પ્રાપ્ત થવું જ છે, બાકી અન્ય જીવોની પેઠે વિષય ભોગવી મરવું, એ કંઇ આ આશ્રમને સફળ ગણાવનાર નથી. એ સુખની ઇચ્છા સ્ત્રીજાતિને થવી એ કાંઇ નવાઇની વાર્તા નથી. તું પણ સ્ત્રીજાતિમાં જ છે, તો તને પણ એ ઇચ્છાથી સંતાપ થવો ઘટે છે. પણ હે પુણ્યના સંચયવાળી! તું પરમાત્માનું સ્મરણ કરતી આપણા ધર્માચરણને પાલન કરતી રહે. એથી જ તને સર્વાર્થસિદ્ધિ કરનાર ઇષ્ટ દેવતા પ્રસન્ન થઇને તારા મનના મનોરથ પૂર્ણ કરશે. તું તારા મનમાં વંધ્યાપણાના અનુમાનથી સંતાપને પામીશ નહિ. સત્ય બોલવું, પતિવ્રત પાળવું, માતાપિતાએ જે કુળમાં આપી હોય તે કુળનું સદા કલ્યાણ ઇચ્છવું, બારણે આવેલા પવિત્ર અતિથિનું અન્નજળથી યથાશક્તિ સન્માન કરવામાં અંતરાય ન કરવો, સામાનું સુખ દેખી તેને આપણા સરખું દુઃખ આવે તો ઠીક એવી ઇચ્છા ન કરવી, રાત્રિ દિવસમાં આપણા ઘરનાં કામકાજ કરતાં તથા નવરાશમાં ઇષ્ટ દેવતાનું સ્મરણ કરતાં રહેવું, અને પ્રાણિમાત્રનું કલ્યાણ થાઓ, એવી શુદ્ધ ભાવના રાખવી, એ જ આ લોકમાં સ્ત્રીજાતને કલ્યાણના ઉપાયરૂપ મોટો તપ છે; માટે એ તપને ખરા મનથી આચરજે, એટલે હાલ તારે બીજો તપ કરવાની અગત્ય પડશે નહિ.

ગિરિજા કહે છે, હે ભગવન્! આપના આજે કહ્યા પ્રમાણે તો આજ પર્યંત આપની કૃપાથી વર્તું છું, અને હવે પછી પણ એ જ પ્રમાણે આગ્રહથી વર્તવા પ્રયત્ન કરીશ. પણ હવે થોડા કાળમાં આ મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થાય એવો અનુગ્રહ આપ મારા ઉપર કરજો.

હરદત્ત કહે છે, હે શુભેચ્છાવાળી! તું પ્રસન્ન ચિત્તથી ઇષ્ટ સ્મરણ કરતી રહેજે. કારણ કે ચિત્તની પ્રસન્નતા તથા ઇષ્ટનું સ્મરણ એ બેવડે જ આ જીવો અખંડ સુખને પામેછે. મનના મનોરથોનો કાંઇ પાર નથી. જગત્‌માં પદાર્થોની સંખ્યા ગણતાં અવધિ નથી, અને જીવવાના કાળનું કાંઈ પ્રમાણ નથી. તેથી મનને આશામાં ને આશામાં વધવા દેવું નહિ. તેને વિચારવડે મર્યાદામાં રાખતા જવું. જે વસ્તુ મેળવવાની છે, તે મળે ત્યાં પર્યંત સંતાપ નહિ કરતાં તેને મેળવનાર ઇષ્ટનું સ્મરણ કરવું. આ લોકમાં જીવમાત્ર મળેલા સુખને સુખથી ભોગવતા નથી, અને ન મળેલું મેળવવાના દુઃખને ભોગવ્યા કરે છે, તેમ તું કરીશ નહિ. આ ક્ષણે તો હું નિત્ય કર્મમાં

બેસું છું, અને તું પણ તારૂં કરવાયોગ્ય હોય તે કાર્ય કર.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે, હે સન્મતિમાન્ શેઠ! પછી તે પવિત્ર મનનાં હરદત્ત તથા ગિરિજા બંને પોતપોતાના ધર્મનું પાલન કરતાં આનંદમાં દિવસો વિતાવવા લાગ્યાં. કેટલાક દિવસો વિત્યા પછી તેમના ઉગ્ર પુણ્યના બળે તથા દૃઢ નિશ્ચયના પ્રભાવે તે ગિરિજાના ઉદરમાં ગર્ભ રહ્યો. એક માસ થયાપછી ક્રમે કરીને તે પતિવ્રતા ગિરિજાને મનમાં સમજાયું કે મારા ઉદરમાં ગર્ભ રહ્યો છે, તેથી તે રાત્રિદિવસ અધિક આનંદ માનવા લાગી. તે ગર્ભ પણ દિનપ્રતિદિન યથાનિયમે વધવા લાગ્યો. એક દિવસ તે ગિરિજા પોતાના પતિને નવરાશમાં બેઠેલા જોઇને પોતાના કામથી પરવારી નિરાંતે બેસીને આ પ્રમાણે બોલી.

ગિરિજા કહે છે, હે ઇચ્છા પૂર્ણ કરનારા પતિ! આ જીવને સંસારના દેખાતા પદાર્થોનો ખરૂં જોતાં કશો સંબંધ નથી, તોપણ રાત્રિદિવસ એ જાદા જાદા પદાર્થોમાટે ઝંખ્યા જ કરે છે. આ જીવ તો શરીરમાં કયે ઠેકાણે રહે છે, તે પણ જણાતું નથી. જીવ કેવડો અને કેવો છે એ પણ સમજાતું નથી, તોપણ એમ કહેવામાં આવે છે કે 'શરીરમાં જીવ છે, અને સૌ જીવતા જીવનું છે, મુઆ પછી કંઇ નથી.' વળી દુઃખસુખની વેળાએ પણ કહેવાય છે કે 'મારા જીવને સુખ નથી' અથવા 'મારા જીવને સુખ છે.' તો 'મારો જીવ,' એવું કહેનાર જીવથી જાદું આ શરીરમાં કોણ છે, તે પણ સમજાતું નથી; અને એ જ પ્રમાણે આ લોકો બોલે છે કે 'મારૂં મન, મારૂં શરીર, મારા પ્રાણ,' તો આ જીવસહિત સઘળા પદાર્થને મારૂં કરીને કહેનાર કોણ હશે, એ કંઈ સમજાતું નથી. અનેકવાર ધર્મસંબંધી વાર્તા સાંભળવામાં આવી છે, તેમાંથી તો મેં એવો નિશ્ચય કરયો છે કે આ શરીરમાં જે 'હું છું' એવું કહેનાર છે, તે જ જીવ છે, અને એમ હોવાથી 'મારો જીવ' એવું બોલનાર માણસો અજ્ઞાન છે. આટલું મારા સમજવામાં છે. એથી વિશેષ જાણવાજેવું જે કંઇ રહેતું હોય, તે મને વળી કોઇ પ્રસંગે કૃપા કરીને સમજાવજો. પણ હાલ તો મારે એ પૂછવાનું છે કે આ ગર્ભ રહ્યાપછી એ બાળકનું શરીર નવ માસમાં શી રીતે બંધાતું હશે, અને એ જીવની જાળવણી શી રીતે થતી હશે, એ વાર્તા જાણવાની મારી ઈચ્છા છે, માટે યોગ્ય લાગે તો કહેવા કૃપા કરો.

હરદત્ત કહે છે, હે સંસારના મિથ્યા સુખમાં પ્રીતિવાળી! તારા પ્રશ્નનું સમાધાન કહું છું, તે સ્થિર ચિત્તથી સાંભળ: તત્ત્વના જાણ-

નાર પુરૂષોએ નિર્ણય કરીને જે પ્રકારે કહ્યું છે, તે રૂડે પ્રકારે તને કહું છું. પ્રથમ ગર્ભસ્થાનમાં વીર્ય તથા રેતસ્ પડ્યું હોય છે, તે એક માસપર્યંત તો નરમ જ રહે છે, અને બીજા માસમાં તે રેતસ્વીર્યમાં રહેલો પંચમહાભૂતનો ભાગ ઘટ્ટ થાય છે. તેથી જે સ્ત્રીના ગર્ભમાં પુત્ર થનાર છે, તેના ગર્ભાશયમાં તો ગોળ પિંડના આકારે ગર્ભ થયો જણાય છે, અને પુત્રી થનાર હોય છે તો તેના ગર્ભાશયમાં લાંબી પેશીના આકારે ગર્ભ જણાય છે. ત્રીજા માસમાં બે હાથ, બે પગ, તથા માથાનો આકાર સ્પષ્ટ થાય છે, તથા બીજા ઝીણા અવયવો પણ સિદ્ધ થાય છે. ચોથા માસમાં સઘળાં અંગો તથા ઉપાંગો સ્પષ્ટ થાય છે. હૃદય સ્પષ્ટ થયાથી ચેતનતા પણ ચોથા માસમાં જ સ્પષ્ટ થાય છે. પાંચમે માસે મન જાગ્રત્ થાય છે, અને છઠ્ઠે માસે બુદ્ધિ જાગ્રત્ થાય છે. સાતમે માસે સઘળાં અંગો અને ઉપાંગો સારી રીતે સ્પષ્ટ થાય છે. આઠમા માસમાં ઓજ અનુક્રમથી વારંવાર માતા તથા પુત્રના શરીરમાં આવજા કરે છે. આ માસમાં ઓજ સ્થિર રહેતું નથી, તેથી જ આઠમા માસે પ્રસવ થાય તો બાળક જીવે નહિ, અને તેની માતા પણ ભાગ્યે જ જીવે. નવમા માસથી પછીનો સર્વ સમય પ્રસવ થવાનો ગણાય છે. આ પ્રકારે શરીર ગર્ભમાં બંધાય છે.

હવે તે ગર્ભવતી સ્ત્રીએ એ સમયમાં લેવાયોગ્ય સંભાળને સંક્ષેપમાં કહું છું. ગર્ભવાળી સ્ત્રીએ પ્રથમ દિવસથી શણગાર ધારણ કરી રાખવા. પ્રસન્ન મનથી રહેવું. પવિત્રપણું રાખવું. ધોળાં સ્વચ્છ વસ્ત્રો ધારણ કરવાં. ગુરૂ તથા બ્રાહ્મણના પૂજનમાં તત્પર રહેવું. મુખ્યત્વે કરીને મધુર, સ્નિગ્ધ, હૃદયને ગમે એવા, હલકા, અને દ્રવરૂપ પદાર્થો જમવા. વઘાર વિગેરેના સંસ્કાર કરેલા અને અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે એવા પદાર્થો નિત્ય ખાવા. ગર્ભવાળી સ્ત્રીએ ઘણો પરિશ્રમ કરવો નહિ. જમતાં ભૂખ્યું રહેવું નહિ, તેમ અત્યંત ધરાઇને જમવું નહિ. પતિની શય્યાનો ત્યાગ કરવો. રાત્રિનું જાગરણ કરવું નહિ. શોક કરવો નહિ. વાહનઉપર ચઢવું નહિ. લોહી કઢાવવું નહિ. મળ કે મૂત્રાદિના વેગને રોકવો નહિ. ઉંચે કે અદુકડે આસને બેસવું નહિ. ગર્ભવાળી સ્ત્રીના શરીરમાં દોષોના કોપથી અથવા અંગોમાં પછડાવા વિગેરેની પીડાથી બાળકને પીડા થાય છે, માટે ઘણી સંભાળથી સઘળા વ્યવહાર કરવા. ગર્ભિણીએ મેલાં અંગવાળી, મેલાં લુગડાંવાળી કે મલિન સ્વભાવવાળી સ્ત્રીને અડકવું નહિ; તેમ જ નઠારા આકારવાળી કુરૂપ સ્ત્રીને, કે ઓછાં અંગવાળી અર્થાત્ આંધ-

ળી પાંગળી કે એવા જ બીજા કોઇ દોષવાળી સ્ત્રીને પણ અડકવું નહિ. દુર્ગંધવાળા પદાર્થને સુંઘવો નહિ. નેત્રને ન ગમે એવા પદાર્થને જોવો નહિ. કાનને અપ્રિય લાગે એવાં વચનને સાંભળવાં નહિ. વાસી, સુકાએલું, કે કવાથ કરેલું અન્ન જમવું નહિ. થાળાં બાંધેલાં ઝાડ, સ્મશાનનાં ઝાડ, કે ગ્લાનિ કરાવે એવા પદાર્થોની પાસે જવું નહિ. ઝાઝું બહાર નીકળવું નહિ. ક્રોધ કરવો નહિ. ઉજ્જડ ઘરમાં રહેવું કે જવું નહિ. ઉંચે સાદે બોલવું નહિ. શરીરમાં તેલ ચોળવું નહિ. કોઇ વસ્તુનો ચોળીને ખરડ પણ કરાવવો નહિ. કઠિણ બિછાનું કરવું નહિ. પથારી કે આસન ઘણું ઉંચું કરવું નહિ. આશિવાય પણ ગર્ભને અડચણ કરનાર સઘળા વ્યવહારને ત્યજવા. હે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળી! આવિગેરે અનેક પ્રકારના, ગર્ભને સુખ આપનાર નિયમોને પાળનાર સ્ત્રી ઉત્તમ પ્રકારે ગર્ભનું રક્ષણ કરી શકે છે, અને બીજી અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ ન કરવાયોગ્ય આહારવિહાર આદિ આચરણોથી ગર્ભને હાનિ પહોંચાડે છે. માટે ઉંચે ચઢતાં, નીચે ઉતરતાં, તથા સપાટીમાં ચાલતાં ગર્ભને અડચણ ન આવે એવા સાધારણ વેગથી ચાલવું. દોડવા, કુદવા, તથા શરીરને ભમાવી નાંખે એવા ફુદડી ફરવા વિગેરેના વ્યાપારથી રહિત રહેવું. આપણા મનને ગમે એવાં સુંદર દિવ્યસરખાં રૂપની મનમાં ધારણા રાખતા રહેવું, તથા ઉત્તમ સદ્ગુણોનું મનન કરતા રહેવું; જેથી ગર્ભમાંહેલું બાળક પણ તેવા સુંદર રૂપવાળું તથા તેવા ઉત્તમ ગુણવાળું થાય છે. ઘણા વિભવવાળા ઘરની પણ ગર્ભિણી સ્ત્રીએ કેવળ બેશી રહીને દિવસ કાઢવા નહિ, પણ શરીરને હલકાપણું રહે, તથા અન્ન જીર્ણ થાય એવો થોડો થોડો વ્યાયામ આપણી શક્તિપ્રમાણે કરતા રહેવું. નહિ તો તે વ્યાયામવિનાની ગર્ભિણીને પ્રસવના સમયમાં ઘણું કષ્ટ વેઠવું પડે છે.

ગિરિજા કહે છે, હે ભગવન્! આ સંસારમાં અમે સ્ત્રીજાતિએ તો ખરૂં જોતાં આળસુ થવું જ ન જોઈએ. પોતાના શરીરને નિરંતર કસેલું જ રાખવું જોઇએ. કારણ કે આ લોકમાં જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓને તેમના પતિ અથવા માતાપિતા સુખી અવસ્થામાં આરોગ્ય છે, ત્યાં સુધી તો કાંઇ કષ્ટ નથી જ, પણ રક્ષક જ્યારે ન હોય, તથા અન્નવસ્ત્રનો ઘટતો બંદોબસ્ત ન હોય, તો તે સ્ત્રીઓને પરિણામે મહેનત કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરવો પડે છે. નાનાં બાળકો હોય છે, ને ઘરમાં સારી સંપત્તિ ન હોય તો તે બાળકોનાં પણ ભરણપોષણ મહેનતમજુરી કરીને જ કરવાં પડે છે. આ પ્રમાણે કરવાનો સમય આવે અને જો પ્રથમથી તે સ્ત્રીએ ખાઇબેઠેલ સ્વભાવ રાખ્યો હોય

છે તો તેને ઘણો સંતાપ થાય છે. માટે સ્ત્રીજાતિએ તો હમેશ શરીરને કસોટી આપતા જ રહેવું સારૂં છે. આ જગત્માં આપત્તિ તથા સંપત્તિ દરેક માણસને આવે જ છે, તેમાં પણ સંપત્તિ મટી ને આપત્તિ તો ઘણાને આવે છે, અને આપત્તિ મટીને સંપત્તિ આવવાની વાર્તા તો થોડી જ જોઈએ છીએ, તથા સાંભળીએ છીએ. માટે 'સંપત્તિનું તો આરણકારણ, અને આપત્તિનું તો હૈયાધારણ' એ કહેવતપ્રમાણે સમજી જ રાખવું જોઇએ. કેમ ખરૂં કેની?

હરદત્ત કહે છે, એ તો ખરૂં જ છે, અને સ્ત્રીઓએ શરીરને કસેલાં રાખવાં જોઇએ છે, તેમ પુરૂષોએ પણ છેક 'માંચીના માંકણ' ની પેઠે બેઠેલ થઇને ખાઇ પી દિવસ કાઢવા નહિ. કારણ કે તેને માથે તો વૃદ્ધ માતાપિતા, સ્ત્રી, પુત્રવિગેરે સઘળા કુટુંબને જ પોષવાનો બોજો છે, તેથી તેને જ્યારે દુઃખના દિવસો આવે ત્યારે તેને બેઠાખાઉ આળસુ સ્વભાવ, તથા મિજાજ અને અભિમાનીપણું ઘણું દુઃખ દે છે. માટે કોઇપણ સ્ત્રીપુરૂષે આ વિચિત્રસરખા જણાતા માયાના પ્રવાહરૂપ સંસારમાં કોઇ પણ પદાર્થ કે સ્થિતિનો ભરોંસો રાખવો જ નહિ, અને રોજ ઘટિત ઉદ્યોગને કરતા રહેવું, તથા શરીરમનને જાગ્રત્ રાખતા રહેવું.

ગિરિજા કહે છે, હું તો મારાથી બનશે તેટલી કાળજી રાખીને સઘળા નિયમોને પાળીશ, પણ કોઈ વખત મારી ભૂલ જણાય તો તમે મને કૃપા કરી કહેજો. હવે હું મારે કામે લાગું છું. (ગિરિજા પોતાને કામે લાગે છે, તથા હરદત્ત પણ પોતાના કામમાં પ્રવેશ કરે છે.)

વિજયા૦—'જય જય શ્રી સદ્ગુરૂદેવ.' (સઘળાં જય બોલે છે.)

ચંચળા—બૈરાંની જાતને પણ સંસારમાં કેટલું સંભાળવાનું છે! આટલું તો આપણે જાણતાંએ નથી! લો વિજયાલક્ષ્મી બહેન! હવે કંઇ છેલ્લુંવેલું કરો એટલે પછી તમને ફુરસદ આપીએ ને અમે સઉ જઇએ.

વિજયા૦— (ગાય છે.)

પદ. રાગ કલ્યાણ.

પ્રભુ સુમતિ સઉને આપો, આ ક્લેશ સમૂળા કાપો. ટેક.
આ ભવના ભારા વહીએ, તમવિણ સુખદુઃખ ક્યાં કહીએ રે,
વિણુ આપ શુણે કો વિલાપો, આ ક્લેશ૦
આ ક્ષણ ક્ષણમાં દુઃખ લહીએ, મન મારી મારી સહીએ રે,
પ્રભુવિણ કો હરે સંતાપો, આ ક્લેશ૦

આ આધિવ્યાધિ પીડે, તેનું બળ હણવાને બીડે રે,
એવું બળ આ હરમાં સ્થાપો, આ કલેશ૦
આ દુર્ગુણ સઘળા ત્યજીએ, નિશદિન સદ્‌ગુણને ભજીએ રે,
તનમનથી ન કરીએ પાપો, પ્રભુ સુમતિ૦
ક્યારે ભવસાગરથી ટળશું, ક્યારે આપ સ્વરૂપમાં મળશું રે,
જ્યાં લાગે ન વર કે શાપો, પ્રભુ સુમતિ૦
આ જગસુખ જાણ્યું ખોટું, મન ઇચ્છે છે સુખ મોટું રે,
મનાહર આ મનબળ માપો, પ્રભુ સુમતિ૦

ભાગીરથી—(જય જય બોલીને) કેમ ચંચળ બ્હેન! હવે તમારા ઠરાવપ્રમાણે ઉઠીએ કેની?

ચંચળા—હાસ્તો બ્હેન! હવે કંઇ મીઠા ઝાડનાં મૂળ કઢાય એમ છે? (સહુ ઉઠી પોતપોતાને ઘેર જાય છે.)

૧ પુરૂષ—(બાળમુકુંદદાસની દુકાને આવીને) કેમ સેઠ સાહેબ! સું થાય છે!

દાસ—આવો પધારો, આપની નજરે સું દેખાય છે?

૧ પુરૂષ—બેઠેલા તો દેખાઓ છો, પણ મનમાં સું મનસુબા થાય છે, એમ મારે તો પૂછવું છે.

દાસ—મારા મનના મનસુબાનો આપને સો ખપ પડ્યો’ટો?

૧ પુરૂષ—ના ના ખપ તો કંઈ નહિ, એ તો સહેજ આપણામાં પૂછવાનો ચાલ, તે પૂછું છું.

દાસ—જુવો મે’રબાન! આ મન છે ટે ટો એક બાડસાહજેવું છે. એને કંઈ કોઈનો ડડ છે? આ નગડના બાડસાહાને ટો લોકના ડીથાનો પન બે છે, ને આ મનને ટો કોઇ રોખી સકટું નઠી, એટલે એટો બાડસાહનો પન બાડસાહ છે. માંહે બેથો બેથો ઢાનમાં આવે છે ટેમ ઢારના બાંટે છે. અરે પવની ટો સું, પન આ વીજલીકરટાં પન એનો વેગ જબરો છે! આજ એની બરાબરી કરી સકે એવી કોઇ વસ્ટુ હોય ટો બટાવો.

૨ પુરૂષ—(આવીને બેસતાં) જે સી કૃષ્ણ સેઠ સાહેબ!

દાસ—જે જે. આવો આજ કાંહી સવારી આવી?

૨ પુરૂષ—ના સહેજ જ બજારમાં આવ્યો’તો, ત્યારે કહ્યું ચાલો, સેઠને લગાર જે ગોપાળ કરતો જાઉં. તબીયત તો બહાલ છે કેની?

દાસ—ટમારી મેહેરબાનીઠી ને ભગવાનની ડયાઠી ટબીયટ ટો

આજ કાલ થીક ચાલે છે. (પહેલા પુરૂષતરફ જોઇને) કેમ ભાઇ! કાંઇ બોલ્યા નહિ?

૧ પુરૂષ--એ વાત તો સેઠ સાચી જ છે. આ મન સાલું કોઇને હાથ આવતું નથી. રાજાના રાજાજેવું પણ કહીએ તો ચાલે ખરૂં.

દાસ--કોઇને હાઠ નહી આવટું એમ ટો કેમ કહેવાય? મોટા પુરુસો એ મનને પન નડમ ઘેંસજેવું કડી નાંખે છે, ને જેમ ચલાવવું હોય છે ટેમ ચલાવે છે. પન ટેવા પુરુસ ટ આંગલીના વેધાપડ પન ગનવા જેતલા! નહિ ટો માનસનો કંઇ જગટમાં તોતો નહી.

૧ પુરૂષ--હા એવા મોટા પુરૂષની તો બલિહારી છે. જગતમાં એવા તો ઘણા કયાંથી હોય? પણ સાલું મન વશ થવું કઠણ છે. મોટામોટાને પણ એ મને પેમાલ કરી નાંખ્યા છે, એવી વાતો કથાગાં ઘણીએ આવે છે, પણ આપણે નજરે જોયા નથી એટલે શું કહેવું?

દાસ—ટમે પન સેઠ બહુ બુદ્ધિમાન્ ડેખાઓ છો! ના ના ટમે ટો આ સંસાડમાં બઢી વાટ નજડે જોઇને જ ખડી માનટા હસો કેમ? પેલી કહેવટ છે ટ નહી જાનટા કે ‘ ખુડા નજડસે ટો નહિ ડેખાટા, પન કુચ અક્કલસેં ટો પીછાનના.’ માડા મેરબાન! બઢી વાટ કંઇ બઢા નજડે જોઇને જ માને છે?

૨ પુરૂષ—સેઠ! તમે સાચું કહો છો. બધી વાત તે કંઇ નજરે જોઈને જ સાચી મનાય છે? એ તો વિચાર કરીને ખરી લાગે તે ખરી માનવી ને ખોટી જણાય તે ખોટી માનવી.

પુરૂષ—અરે ભાઇ! એ તો બધું ઠીક જ છે, જવા દોની એ વાત! આ લોકો તો કેવા છે કે બધું એ વગર સમજ્યે હા હા કરે એવા છે, પણ સમજીને માનનારા હોય તે કંઇ એમ માને નહિ. શાસ્ત્રમાં કહો કે પુરાણમાં, પણ માનવાજેવું હોય તે મનાય. પેલા સીપુજ કથા કરે કે ‘ સાંભલો ભાઇઓ! સોયના નાકામાંથી રાજાની સવારી ગઇ, તો કે’ જી મહારાજ! લાવલશ્કર બધું ગયુ, તો કે’ જી મહારાજ! હજારો હાથી ઘોડા ને ઉંટ ગયાં, તો કે’ જી મહારાજ! ને પાછળથી એક ઉંટનું પુંછડું માંહે ભરાઈ રહ્યું, તો કે’ જી મહારાજ!’ આ બધું સાંભળીને ‘જી મહારાજ!’ કરે છે, પણ કોઈ પૂછતા નથી કે ભાઈ! હાથી ઘોડાને હજારો ઉંટ સોયના નાકામાંથી શી રીતે જાય? ને જાય તો પછી ઉંટનું પુંછડું કેમ અટકી રહે? એવા અક્કલના બારદાન સાંભળનારા હોય તો પછી વિચાર કરીને માનવાની વાત કયાં રહી?

દાસ—આ ટમે બોલ્યા, એવી કદા ઠટી ટમે ટો કાને કાન સાંભલી હસે ખડી કેમ? ને એવા 'જી માડાજ' કડનાડને ટમે નજડે દીથા હસે કેમ? જેવું હોય એવું સાચે સાચું બોલજો.

૧ પુરૂષ—એમાં નજરે સું જોવું' તું? એ તો લોકમાં કહેતી ચાલે જ છે.

દાસ—ટમે ટો કે'ટીને માનટા નકી, ને પછી આ વગડ જોએલી વાટ કેમ માનો છો? ટમે પન 'અભી બોલ્યાને અભી ફોક' એમાંના ડેખાઓ છો! ટો ભાઇ સાહેબ! જડા સમજીને વાટ કડો ટો સાડું. જે જીભને ટેડવે આવે ટે બોલવું એવી ડાનાઇ સું રાખોછો?

૧ પુરૂષ—જુવો સેઠ! હું તો બીજા લોકોની વાત કરૂં છું કે તે નજરે જોયાવના કોઇ પણ વાત સાચી માનતા નથી. લોને હવે કહેતાં સરમ સેની છે જે? ઘણા લોકો એવું કહે છે કે તમે વિષ્ણુને માનો છો, ને વૈકુંઠને માનો છો, પણ એ બધી વાત ખોટી છે વળી બ્રહ્મા ને મહાદેવને માનો છો પણ એ બધી વાત ખોટી છે!

દાસ—(એક ઓળખીતા બ્રાહ્મણને જતો જોઈને) માડાજ! જડા અહીં પદાડજો. (તે આવે છે, તેને ઉભા થઇ આસન આપીને બેસાડી પોતે બેસીને) આજ કેમ કંઇ બાડોબાડ! કંઇ ઉટાવલનું કામછે કે?

બ્રાહ્મણ—ના સેઠ! ઉતાવળ તો કંઇ નહિ, પણ મેં જોયું કે સેઠ કોઈજોડે વાર્તા કરતા બેઠા છે, ને કંઇ વ્યાપારસંબંધી કામકાજમાં હશે, ત્યારે કહ્યું જવા દો.

દાસ—ના ના, આજકાલ વેપાડની ટો મંડી ચાલે છે, ને આપની દુકાનમાં એવો ભાડે વેપાડ હમનાં ટો નહી ચલાવટા. હમનાં ટો નિડાંટે ભગવટસમડન હાય છે ટે કડીએ છીએ.

બ્રાહ્મણ—હાં ચાલવા દો જે આપણી વાર્તા ચાલતી હોય તે.

દાસ—વાટ ટો બીજી કંઈ નો'ટી. એ ટો આ અગાડા ભાઇ સાહેબ (૧ પુરૂષતરફ આંગળી દેખાડીને) કહે છે કે જેતલી નજડે દેખવી એતલી વાટ જ માનવી. ટેમાં વલી એવું બોલ્યા કે આ વૈકુંથ, ને બ્રહ્મા, વિશ્નુ ને સદાસિવ એ ટન્ને ડેવ પન ખોતા છે. એ ડેવટાવિસે જે કંઇ લખેલું છે એ ટો સઘલી ગપો ગોથવી છે! પોદીમાંનાં વેંગનની પેથેમ! આ વાટ હટી'ટી એતલામાં આપનું પદાડવું ઠયું. હવે આપ જ જડા એ વાટનો ખુલાસો કડો.

બ્રાહ્મણ—(૧ પુરૂષને) કેમ ભાઇ? તમે જ નજરે જોયેલી વાત માનનારા છો, ને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર નથી એવું તમે જ માનો છો?

૧ પુરૂષ—બીજાઓ પણ કહે છે, ને તેમના ભરોંસાથી અમે

પણ માનીએ છીએ.

બ્રાહ્મણ—તમે નજરે જોએલી વાત માનવાનું કહો છો, તો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકરનાં શાસ્ત્રમાં કહેલાં સ્થાનમાં તમે જોઇ આવીને ના કહો છે કે અહીં બેઠા બેઠા અંધપરંપરાની પેઠે જ એક બીજાનું સાંભળીને કહો છો? શાસ્ત્રમાં કહેલાં સ્થાનમાં તે તે વસ્તુ નથી એવું ત્યાં જઇને જોઈ આવ્યાવિના કહેવું, એ તમારા જ કહેવાપ્રમાણે મૂર્ખનું કામ નથી શું ? શું તમે આ પૃથ્વીઉપર છે, તેને જ આખી સૃષ્ટિ માનો છો ? આ ભૂમંડળવિના બીજી કોઇ જગાએ લોકમર્યાદા નથી શું ? આ પૃથ્વીઉપર જેવાં પ્રાણીઓ છે, તેવાં જ પ્રાણીઓ અને તેટલા જ સામર્થ્યનાં પ્રાણીઓ બીજા કોઇ સ્થાનમાં હશે કે તેથી બળવાન્ કે નિર્બળ હશે કે કેમ, એવિષે તમે જોઈ જાણીને કંઇ કહી શકો છો? આપણા લોકની સંપૂર્ણ મર્યાદાપર્યંતમાં શી શી વસ્તુઓ છે, તે તે સઘળી તમે જોઈ જાણો છો ? આપણા લોકથી નીચે તથા ઉપર કે આઠ દિશામાં અંત વા અનંતપર્યંત શું શું છે કે શું શું નથી તે તમે જાણો છો ? આપણે મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓ આવા આકાર વિગેરે વાળાં ક્યાંથી, કોના વડે, અને કેવી રીતે થયાં છીએ એવિષે કશું ખાતરી ભરેલું જોઇ જાણીને કહી શકો છો ? આશિવાય હજી ઘણા પ્રશ્નો પૂછવાના છે, પણ પ્રથમ આનું ઉત્તર આપો જો એનું ઉત્તર તમે બરાબર ખાતરી કરીને આપી શકતા નહિ હો તો પછી વિષ્ણુ નથી, બ્રહ્મા નથી, શંકર નથી, વૈકુંઠ નથી, એવું એવું વગર જોયે બોલવું કોઇ માનનાર નથી. કોઇ પણ ડાહ્યા માણસથી 'અમુક વસ્તુ છે' એમ સિદ્ધ ન થાય તો પણ 'નથી' એમ સપ્રમાણ સિદ્ધ કર્યાવિના 'અમુક વસ્તુ નથી' એમ કદી કહેવાવાનું નથી. અને વગર પ્રમાણે કહેલી વાર્તાવિષે તો દેશોદેશ દાંડી પીટવાથી પણ કોઈ માનવાનું નથી. ઘણા કાળથી માનવામાં આવેલી એક વસ્તુ નથી એમ સાક્ષાત્ પ્રમાણવિના કહેવું, એસમાન ગાંડાઈ બીજી એકે પણ નથી. માટે જો 'છે,' ને 'નથી' એવું સઘળી વાર્તાનુ સિદ્ધ સ્વરૂપ જાણતા હો તો બોલો, ને નહિ તો બીજું ખરૂં ઠરતા સુધી મનાતું આવે છે તે માનો.

૧ પુરૂષ—જુઓ મહારાજ ! હું કંઇ આ જગત્ના પારને પામેલો નથી. મેં કંઈ દિશાઓના મધ્ય કે અંત જોયા નથી. તેમાં શું શું છે ને શું શું નથી, એ કંઇ જોયું નથી. આ બધું શેમાંથી ને કેવી રીતે થયું, એ ખાતરીથી જાણ્યું નથી. હું તો તમ જેવાની પાસે બેસું ને તે વાત કહે તે સાંભળીને કહુંછું.

બ્રાહ્મણ—જુઓ ભાઇ ! અમારા જેવા તો કોઇ નિર્વિવાદ નિર્ણય કરયાવિના ઘણા વિદ્વાનની સ્વીકારેલી વાર્તાને ખોટી કહે જ નહિ. પણ કોઈ અમારા જેવા તથા પ્રાચીન માનનારા સઘળા વિદ્વાનોકરતાં કોઈ મોટો વિદ્વાન્ થયો હોય, ને તેણે લોકલોકાંતરમાં જઇને જોયું હોય, ને તે જો ખાતરીબંધ કહેતો હોય તો તે ભલે માનો, તેમાં અમારે ના નથી. પણ જેને ખાતરી ન થાય તે ખરી મનાયેલી વાતને વગર પાયે ખોટી કેમ માને ?

૧ પુરૂષ—ત્યારે તે કહેનારાઓ 'નથી' એવું કહે છે ખરા, પણ બીજા લોકમાં જઈને જોઈ આવ્યા હોય ને કહેતા હોય એમ તો અમને જણાતું નથી. તે તો બચારા આ પૃથ્વીઉપર જ બધે જઈ શકતા નથી, તો સમુદ્રમાં તો બધે ક્યાંથી જ નીચે ઉપર ફરી વળ્યા હોય ! ને આ લોકનાં પૃથ્વીપાણીમાં જ તેમની સાચી ગતિ નથી તો તે બીજા લોકમાં તો જઇ શકે જ શેના ? આમ છતાં પણ તેઓ છાતી ઠોકીને કહેતા હશે કે ફલાણી વસ્તુ નથી એ તે શું હશે ?

બ્રાહ્મણ—એ તો ભૂલ જ છે. એમાં વધારે વિચારની જરૂર જ નથી.

દાસ—(૧ પુરૂષને) જુવો મેડબાન ! કે'ટાટો ડિવાના, પન સુનટાબી ડિવાના ! આ જગટ્માં સું ટે જ સઘલાહી ડાયા ઠઇ ગયા કે ફલાનું છે, ને ફલાનું નઠી કડે છે. હું ટો હાડું છ કે એવા ખોતા ગપાતા માડનાર ખાન ખાય છે. એવા માનસોને પોટાની જ બડાબડ ખબડ નઠી ટો ટેને ડેવટાની ખબડ સેની હોય ? હસે, જો માડું કહ્યું માનો ટો એવા ભલા માનસને કહ્યે લાગસો નહિ, સેથ ગાડા ! નહિ ટો વડનમાંઠી નીકલી જસો, સમજ્યા કેની ?

૧ પુરૂષ—પણ સેઠ ! એ લોકો સું જોઈને કહેતા હસે કે ફલાણું તો નથી ?

દાસ—અડે જુવે સું હુલ ! બોલટાં બોલટાં બોલઇ જાય. ઊભમાં કંઇ હાદકું છે ? એમનું ચાલે ટો એવા ભલા માનસો ટો એમ પન કહે કે અમાડે ટો માએ નઠી ને બાપે નઠી, અમે ટો એમના એમ આકાસમાં જ પેંડા ઠયા છીએ ! પન સું કડે, કોઈ માને નહિ, ટાડે ઝખ માડીને કહે છે કે ફલાનો માડો બાપ છે. ને ફલાની માડી મા છે. એને ટો એતલુંએ નજડે જોયું નઠી કે આજ માડાં ખડાં માબાપ છે. પન સું કડે, લોક રુઢિઠી માનવું પડે છે. જો નહિ માને ટો એ એમની ટો કંબખ્ટી હાય છે ! જો કહેસે કે અમાડાં માબાપની અમને ખબડ નઠી ટો લોકમાં વડનસંકડ ઠડે છે, રેઠી હાં-

કરીને કહેવું પડે છે !

બ્રાહ્મણ—જુઓ ભાઇ ! ભલા ભલી પૃથ્વી પડીછે. પણ સઘળા કંઈ સર્વજ્ઞ નથી. તેથી સર્વજ્ઞસરખા પુરૂષોએ કહેલી વાર્તાને પરંપરાથી ખરી માનતા આવે છે, તેને આજે કોઇ અલ્પજ્ઞ જીવ કહે કે અમુક લોકમાં અમુક વસ્તુ નથી, તો તે બીજા કેમ માને? વળી આપણે સઘળા વ્યવહારમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી વ્યવહાર કરવા જઇએ તો ચાલે એમજ નથી. આપણામાં ઘણા વ્યવહાર અનુમાનથી જ ચાલે છે, અને તે વિશેષે કરીને ખરા જ હોય છે.

દાસ—(૧ પુરૂષને) જોજો મેહબાન ! હવે વલી બીજે કહીં આવી ગાંયની ગપ્પો ગોથવસો નહિ, નહિ ટો બેવકુફ બનસો. આ ટો આપનું ઘડ છે, ને બોલ્યા ટેની ચંટા નહી. કેમ ગાડાજ ! ખોટું કહું છું ? આવું ટમાડું બોલવું સાંભલસે ટો ટમાડાં છોકડાં જ મુડખ હસે, ને આખડે ટમને થોકડે ગાડસે. માતે ડેસ મુકીએ પન વેસ ના મુકીએ. ખડું કે ખોટું બેમાંહી એક નક્કી હયા પાકી બોલવું નહિ. આપને ના જાનીગે ટો કહીએ કે હસે બાવા, આ બઢું જગટ્ છે ટો ટે પન હસે. કેમ સેથ ! બોલ્યા નહિ ?

૨ પુરૂષ—લો ચાલો સેઠ ! એવી વાતોનો કંઇ પાર છે ? આજે હજી ઉઠવું નથી કે સું ? રોજ તો ક્યારનાએ ઉઠી જાઓ છો ને !

દાસ—હા હા, આજ ઘનું અસુડ હયું છે. (બ્રાહ્મણને બે પૈસા દક્ષિણા આપી નમીને) પઢાડજો ગાડાજ ! હું પન હવે ઘેડ જાઉં છું. (પરવારીને ઉતાવળા ઘેર જઇ વાળુ કરીને કથાનો સમય થવાથી મનોહરને ઘેર જાય છે.)

વિઠ્ઠલજી—(દાસને આવતા જોઇ) આવો દાસ ! આજે કંઇ સૌથી પાછળ પડયા ! કંઇ ખરી કમાણી કરવામાં રોકાયા હતા કે શું ?

દાસ—નાડે ભાઇ સાહેબ ! માથા ભાગેગે એક ભલા માનસનો સંગ હયો'ટો, ટે આ નકામો માથાકુત કડીને ખડો લાભનો કાલ ખોયો. સું કડીએ, નહિ ચાલટાં કોઇ ડારો લગાડ હસુડ હાય છે. માફ કડજો, સડવેને ગાડે સાકું ખોતી હવાનું હયું. (એમ બોલી પોતાને સ્થાને બેસે છે.)

મનોહર—ના રે દાસ ! છેક એવું કંઈ મોડું થયું નથી. બરાબર સમયઉપર જ આવી પહોંચ્યા છો. (વિઠ્ઠલજીને) બોલો વિઠ્ઠલજી ! કાલ ક્યાંથી રહ્યું છે ?

વિઠ્ઠલજી—પેલા ભૂભાસ્કરે મિષ્ટ વચનોવડે સ્ત્રીનો રોષ ઉતારચો, ને પછી તે પુત્રને લઇને ઘરના કામમાં ચિત્ત નાંખવા લાગી, ત્યાંથી રહ્યુંછે. સરસ્વતી છોકરીને લક્ષ્મી માતાએ કહ્યું કે આ આણે આવેલાં મનુષ્યને પાંચ રાત્ર રાખશું, ત્યાં સુધીમાં આ વાર્તા હું તને પૂરેપૂરી સંભળાવીશ; અને તેટલામાં બીજું પણ કહેવાયોગ્ય હશે તે કહીશ. પછી તું પ્રસન્ન થઇને સાસરે જજે.

મનોહર—('જય જય શ્રી સદ્ગુરૂ દેવ' બોલીને) પછી બીજા દિવસથી વળી તે ભૂભાસ્કર અને કૌશિકી ધીરે ધીરે એકબીજાસાથે હસતાં બોલતાં પોતપોતાનો વ્યવહાર કરતાં આનંદથી રહેવા લાગ્યાં. કોઇ કોઈ વેળા કલેશ વધવાસરખો પ્રસંગ ભૂભાસ્કરના સમજવામાં આવે કે તરત તે બીજા વ્યવહારમાં પ્રવેશ કરીને સમયને ટાળી દેતો. એમ કરતાં ઘણા દિવસ વચમાં ગયા, ત્યારે કોઇ સ્થળે એક બ્રાહ્મણે મહારૂદ્ર કરવાનો આરંભ કરચો. તેમાં એ સૂર્યદેહાના તટના સમીપના સઘળા વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ કરચાં હતાં. તે યજ્ઞમાં આ ભૂભાસ્કરને પણ તેડું હતું, તેથી ભૂભાસ્કરે પણ ત્યાં જવાનો નિશ્ચય કરચો. ભૂભાસ્કરનો જવાનો એક દિવસ આડો રહ્યો ત્યારે કૌશિકીને તેણે કહ્યું કે મારે કાલે યજ્ઞમાં તેડું છે, તેથી આ સર્વ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો જશે તેમની જોડે જવું પડશે. માટે જો તારી ઇચ્છા હોય તો મારા પાછા આવવાના સમયસુધી તું તારા પિતાને ત્યાં આ પુત્રને લેઇને રહેજે, અને જો તને તેપ્રમાણે કરવું ઠીક ન જણાય તો પુત્રને સંભાળતી આ આપણા આશ્રમમાં જ રહેજે. આ આજુબાજુના સઘળા વૃદ્ધ પુરૂષો તથા સઘળી સ્ત્રીઓ પોતપોતાના આશ્રમમાં જ રહેનાર છે, માટે તને જેમ યોગ્ય જણાય તેમ કરજે.

કૌશિકી કહે છે, હાલ તો હું આ સ્થળે જ રહેવાની ઈચ્છા રાખું છું. અને બે રાત્રિ રહ્યાપછી જો મને અત્ર ઠીક નહિ લાગશે તો પછી મારાં માતપિતાને મળવા નિમિત્તે સારો સંગાથ જોઇને જઈશ, અને સઘળા બ્રાહ્મણોના પાછા ફરવાથી, પાછા આવવાનો સમય જાણીશ, એટલે પાછી આવીશ. પુત્રની સંભાળ તો પરમેશ્વર રાખનાર છે, તોપણ મારે કરવાયોગ્ય એની સંભાળ હું કરીશ.

આ પ્રકારે વાર્તા થયાપછી બીજે દિવસે જ્યારે સર્વ બ્રાહ્મણોએ જવાની તૈયારી કરી ત્યારે ભૂભાસ્કર પણ પોતાનાં પૂજાનાં સાહિત્ય, દોરી, લોટો, ઉપયોગની પોથી, તથા પંચિયાં, અંગોટીયુંવિગેરે અગત્ય પૂરતો સામાન બાંધી તૈયાર થયો. જવાનો સમય નજીક આવ્યો ત્યારે પુત્રને પ્રીતિથી હૃદયસાથે દાબીને મસ્તકે હાથ મુકી-

ને પ્રિય વચન કહેવા લાગ્યો, 'હે પુત્ર! તું તારી માતાની પાસે પ્રસન્ન થઇને રહેજે હો. હું આજે ગામ જાઉં છું.' પુત્રે, કોઇ દિવસ કોઈપણ ગ્રામાંતરે જવાનો પ્રસંગ નહિ આવેલો હોવાથી વિયોગ થવાવિષે ન સમજાયાથી 'વારુ' એમ કહ્યું. કૌશિકી પણ પરણીને આવ્યા પછી ઘણું કરીને નિરંતર પતિસમીપ જ રહેલી, તેથી તેને પણ સારી સમજણપછી વિયોગ સહન કરવાનો આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો, તોપણ વ્યવહારના નિયમપ્રમાણે તેણે લગાર ખેદનો અનુભવ પોતાના અંતરમાં કર્યો. પણ આશ્રમીઓને ધનાદિ પદાર્થ મેળવવા પ્રસંગોપાત્ત પ્રદેશ જવું જ પડે છે એ જાણી સમાધાન રાખી પુત્રને મુખે બોલાવ્યું કે 'વહેલા પાછા આવજો.' આપ્રમાણે થયું કે તરત જ સઘળા બ્રાહ્મણોને બહાર નીકળી માર્ગે ચાલવા માંડતા જોયા, એટલે ભૂભાસ્કર પણ પોતાના ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કરીને તેમને મનથી નમસ્કાર કરતો પોતાની કમર બાંધી પોટલી લેઇ ચાલતો થયો. ભૂભાસ્કરના ગયા પછી ઘરમાં કૌશિકી પુત્રને રમતે વળગાડી પોતાનું રોજનું કામ કરી પરવારી. પછી સાંજ પડવાનો સમય થવા આવ્યો ત્યારે તેને રોજના બેસવાના સ્થાનમાં પોતાના પતિવિના ઉજડજેવું લાગવા માંડ્યું. પુત્રને પણ પોતાના પિતાના વિના ઓશિયાળાસરખા મુખનો જોવા લાગી, તેથી તેના મનમાં વિયોગ, દુઃખનો આપનાર છે એવો ભાસ થવા લાગ્યો. એમ કરતાં રાત્રિ પડી ત્યારે પતિની વસતિવિના ઉજડ સરખા ઘરમાં ભયસરખું લાગવા માંડ્યું. પુત્રને પણ તેના પિતાવિના બેચેનસરખો જોવા લાગી. જેમ જેમ રાત્રિ જવા લાગી, તેમ તેમ એક બાજુએ નદીના વિસ્તારવાળા તટને તથા નદીના ગંભીર પટને તથા નદીના વિશાળ ઉત્તર તટને જોઈને ઘણે દૂરસુધી દૃષ્ટિ નાંખતાં પણ મનુષ્યના સંચારને ન દેખવાથી મનને ભયાતુર થતું જોયું. તેમ જ બીજી બાજુએ નાનાં મોટાં વૃક્ષોવડે દૂરપર્યંત સ્પષ્ટ દિશાનું ભાન ન થવાથી ભય ભરેલું દેખાવા લાગ્યું. બીજા ઋષિઓના આશ્રમોમાં પણ વસતિ ઓછી થવાથી શાંત જેવું જણાતું, તેથી તે સ્ત્રીને ઉત્તરોત્તર ચિત્તમાં અપ્રસન્નતા તથા શૂન્યપણું ભાસવા લાગ્યું. રાત્રિએ પુત્રને લેઈ આશ્રમનાં દ્વાર બંધ કરીને સુતી તોપણ તેને આગલી રાત્રિઓની પેઠે નિર્ભયપણે નિદ્રા ન આવી, જેથી ક્ષણે નિદ્રા આવવા લાગે, વળી ક્ષણે જાગ્રત્ થાય. એમ કરતાં વિકળપણે આખી રાત્રિ કાઢી. બીજે દિવસે પણ જ્યારે તેને પતિવિના આશ્રમમાં અણગમો થવા લાગ્યો, તથા પુત્રને પણ તેના પિતાવિના વિકળ થતો જોયો, ત્યારે તે પોતાના મનમાં આ પ્રકારના વિચારને કરવા લાગી.

કૌશિકી વિચાર કરે છે, અહો ! આ સંસારમાં ઈશ્વરે જ જો પ્રાણિપદાર્થને નિર્માણ કરયાં હોય તો તે અથવા જેનાથી આ પ્રાણિપદાર્થના પ્રવાહરૂપ સંસાર થયો હોય તે જગત્‌ના પતિએ અકળ લીલા કરીને સ્ત્રીપુરૂષનું જોડું નિર્માણ કરયું છે, એમાં કાંઇ શંકા નથી. સ્ત્રીજાતિને ક્યાંય પણ પુરૂષવિના સુખની ઘડી નથી જ; તેમ જ પુરૂષને પણ સ્ત્રીવિના હોવું જ ઘટે છે. પણ હું પુરૂષ ન હોવાથી મને એ વાતનો અનુભવ નથી, માટે તેમના મનવિષે મારાથી ખાત્રી કરીને કંઇ કહી શકાતું નથી. પણ સ્ત્રીને તો પતિવિના આ સંસારમાં સુખ નથી જ, એ ખાતરીથી મને જણાય છે. સ્ત્રીજાતિને જો પોતાના ધર્મની કે કુળમર્યાદાની અગત્ય છે તો તો તેને પતિવિનાઆખું જગત્ સ્મશાન ભૂમિસમાન જ દેખાવું યોગ્ય છે. સ્ત્રીએ પોતાને જોઇતા સઘળા પદાર્થો પતિપાસે જ ખરો હક કરીને મગાય છે. પોતાનાં ગુપ્ત એટલે અંતરમાં રહેલાં સુખદુ:ખની વાર્તા પણ પતિવિના અન્યના આગળ થઇ શકતી નથી. દીવાવિનાના ઘરમાં મુકાયલા રમણીય પદાર્થ જેમ દૃષ્ટિના વિષયરૂપ થઇ શોભતા નથી, તેમ પતિવિનાના ગૃહમાં રમણીય સ્ત્રી પણ શોભતી નથી. જેમ પુત્રવિનાનો ગૃહસ્થાશ્રમ નીરસ દેખાય છે, તેમ પતિવિનાની સ્ત્રી પણ નીરસ દેખાય છે. જેમ ચંદ્રવિનાની કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિ શોભતી નથી, તેમ પતિવિનાની સ્ત્રી પણ આ જગત્‌માં શોભતી નથી. જેમ વર્ષાઋતુમાં મેઘવિના કેવલ સૂર્યના તાપથી જ તપ્યા કરતી પૃથ્વી શોભાવાળી જણાતી નથી, તેમ જ આ સંસારમાં પતિવિના સ્ત્રીજાતિ શોકાગ્નિમાં તપતી શોભાને પ્રાપ્ત થતી નથી. જેમ માતાપિતાવિનાનાં બાળકો બીજાવડે રક્ષણ કરાતાં છતાં પણ નિધણિયાતાંસરખાં જણાતાં દયાપાત્ર ગણાય છે, તેમ જ પતિ વિનાની સ્ત્રી પણ આ જગતમાં અન્ય માતાપિતા, બંધુ, સંબંધી આદિથી રક્ષણ કરાતી છતાં પણ દયામણી જેવી જ જણાવી યોગ્ય છે. જેમ વાદળાંમાં ઢંકાયલો સૂર્ય તેજ વિનાનો દેખાય છે, તેમ સ્ત્રીપણ પતિના વિયોગરૂપ વાદળાંથી ઢંકાયલી તેજ વિનાની જ દેખાય છે. જેમ રાજ્યસત્તાથી ભ્રષ્ટ થયેલો કેવળ અન્નવસ્ત્રનો જ અધિકારી રાજા પોતાના સઘળા મનોરથોને પૂર્ણ કરી શકતો નથી અને દીન થઈ રહે છે, તેમ જ પતિવિનાની સ્ત્રી પણ પોતાના મનોરથોને પૂર્ણ કરવાને અસમર્થ થયેલી દીનજેવી જ થઈ જાય છે. આ વિગેરે પતિવિનાની અથવા પતિના વિયોગવાળી સ્ત્રીની દુર્દશાવિષે અનેક પ્રકારના વિચારને કરતી કૌશિકી ઘરમાં તથા બહાર સુખને ન જોતી પોતાના પુત્રને પ્રીતિવડે રમાડતી ઘરમાં બેઠી. પણ તે પુત્ર તથા રમત પણ તેને રસવાળાં જણાયાં ન-

હિ, ત્યારે પોતાનાં માતાપિતાને ત્યાં થોડા દિવસ જવાનો નિશ્ચય કરી, બીજા બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીને ઘર સોંપીને, પુત્રને લઈને કોઇ કુલિન્ સ્ત્રીના સંગાથને જોઇ તેની સાથે પિતાને ઘેર આવી. ત્યાં માતાપિતા, સંબંધી વિગેરેના સ્નેહવડે તત્કાળ તો પતિના વિયોગવડે થતા વિકળપણાને વિસ્મરણ કરવા લાગી. પુત્ર પણ બીજા બ્રાહ્મણોના તેમ જ પોતાના સંબંધીઓનાં બાળકભેળો રમવા લાગ્યો, તેથી પોતાના આશ્રમકરતાં આ સ્થળે કૌશિકીને આનંદ જણાવા લાગ્યો. એમ કરતાં પેલા બ્રાહ્મણના યજ્ઞની સમાપ્તિ થવાથી બ્રાહ્મણો પોતપોતાના આશ્રમે આવવા લાગ્યા, પણ ભૂભાસ્કરના પાછા ફરવા વિષેના કશા સમાચાર નહિ મળવાથી, પોતાનો પતિ હજી કેમ આવ્યો નહિ એ કાળજી તે કૌશિકીના ચિત્તમાં થવા લાગી.

યજ્ઞની સમાપ્તિ થયાથી સઘળા બ્રાહ્મણો પોતપોતાના આશ્રમે ફરી વળવા લાગ્યા, ત્યારે ભૂભાસ્કર પોતાના મનમાં આ પ્રકારનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

ભૂભાસ્કર વિચાર કરે છે, આ સંસારમાં 'પૃથ્વીનો છેડો ઘર છે' એમ લોકોમાં મનાયું છે, તેમજ પોતાના ઘરવિના કોઈને ક્યાંય સુખ થવાનું નથી, એવા વિચાર પણ ઘણે સ્થળે મેં સાંભળ્યા છે. તો પણ મારે આ બ્રાહ્મણોની પેઠે હવે તરત જ મારે માની લીધેલ ઘેર જવું કે કોઇ બીજે સ્થળે જવું, એ વિચાર કરવાનો છે.

આ સઘળા બ્રાહ્મણો પોતાનાં માનેલાં ગૃહપ્રતિ જાય છે, તેમ જગત્‌ની નીતિપ્રમાણે તો મારે પણ ઘેર જ જવું જોઇએ. કારણ કે મેં જે સ્ત્રીનું પાણીગ્રહણ કરીને તેને રૂડે પ્રકારે પાલન કરવાના સંકલ્પપૂર્વક અર્ધાંગના કરી છે, તેને સંતાપમાં છોડી અન્ય સ્થળે જવાથી મોટો અધર્મ થાય છે. આ સઘળા બ્રાહ્મણો પણ ધર્મને વશ થઈને જ પોતાના ક્લેશ આપનાર ગૃહસ્થાશ્રમને પણ પ્રીતિવડે સેવે છે. મારી ગૃહિણી નિરંતર ક્લેશનાં કારણોને ઉપજાવે છે ખરી, પણ ખરૂં જોતાં બીજા કેટલાક બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓજેવી છેક નિંદવા યોગ્ય નથી. એને પોતાની સમજણનું મિથ્યા અભિમાન વધારે છે, તથા મારા આશ્રમમાં આવ્યા પછી એણે કદાચિત્ પણ દુઃખનું મુખ જોયું નથી. તેથી એને સુખનો મદ વધવાથી પોતાના મનથી વધારે સ્વતંત્રતાવાળી થતી ગઇ છે. મારાં માતાપિતા કે બંધુ, ભગિની આદિ કોઇ મારા આશ્રમસ્થાનમાં નહિ હોવાથી એને બીજાનાં મન સંભાળવાની કોઈ દિવસ ટેવ પડી નથી. તેમ જ વ્યવહારમાં બીજાનાં મન ન સંભાળવાથી શી હાનિ થાય છે, ને અન્યમાં મન સંભાળી ને ચાલવાથી

શો લાભ થાય છે, તેનો એને અનુભવ થયો નથી. તેમ જ મેં એને પ્રથમથી જ પ્રસન્ન રાખી એની ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તવા દઇ, એના મનોદયપ્રમાણે સુખ આપ્યું છે. તેથી એને કોઇ દિવસ પણ મનના દુર્નિવાર વેગને રોકવાનો પ્રસંગ આવ્યો નથી. આ વિગેરે કારણોથી એનામાં દોષોનો કંઇક સંચાર જણાય છે. વળી એની હજી પ્રથમાવસ્થા હોવાથી બાળકબુદ્ધિમાં જ ગણના કરવી ઘટે છે. તેથી બાળકબુદ્ધિના પ્રમાણમાં એનો સ્વભાવ જોઈએ તો આજે વધારે દોષવાળો ગણાય નહિ; તોપણ એને સદ્‌ગુણી કરવાનો તથા દુર્ગુણ ત્યજાવવાનો મારો ધર્મ છે, તેથી એને સુધારવાના ઘટતા ઉપાય કરવાની મારે અગત્ય છે. ઘરમાં સમીપ રહીને એને સુધારવાના મેં ઘણા ઉપાય કરયા, પણ તે સઘળા આજ પર્યંત તો વ્યર્થ ગયાસરખા જણાય છે. માટે હવે બીજા ઉપાયથી પણ એને સુધારવા યત્ન કરી જોવું જોઈએ. બીજો ઉપાય તે આ જ છે કે થોડા દિવસ મારે ઘેર ન જવું, અને કોઈ પ્રદેશમાં ઇષ્ટસ્મરણ કરી રહેવું, અને જ્યારે એના દોષોનો નાશ થવાનો સંધિ જણાય ત્યારે પુનઃ આશ્રમમાં જવું. શાસ્ત્રમર્યાદાપ્રમાણે સ્ત્રીની આજ્ઞાવિના તથા તીવ્ર વિરાગવિના કે ઐંશીર વર્ષની વય થયાવિના સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાનો તો પુરૂષને અધિકાર નથી. તે છતાં હજી મારી વય થોડી છે. મને સંપૂર્ણ લોકના વિભાવમાં તીવ્ર વિરાગ એટલે દૃઢ અસ્પૃહા થઈ નથી, તેમ જ એમ કરવામાં સ્ત્રીની પરવાનગી મેળવી નથી. માટે સંન્યાસનો તો હાલ મારે સ્વપ્નમાં પણ વિચાર કરવાનો અધિકાર નથી. જેથી હાલ થોડો કાળ આ આજુબાજુના પ્રદેશમાં સત્કર્મ કરતાં ગાળવો, એ જ સુગમ ઉપાય છે. હવે માત્ર મારે મુખ્ય વિચાર કરવાનો એ છે કે પુસ્તક, લેખિની, સ્ત્રી વિગેરે પદાર્થ બીજાના હસ્તગત થવાથી બગડે છે; વળી રાજા, સ્ત્રી, વેલ, વિગેરેનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે પોતાના સમીપમાં વસનારની યોગ્યતા અયોગ્યતાનો વિચાર કરયાવિના તેને અધીન થાય છે, અથવા સંબંધ કરે છે. આ વિગેરે લોકવાર્તા છે માટે મારા દૂર રહેવાથી સ્ત્રીની પાપમતિ થવાનો સંભવ છે કે નહિ, એ વિષે વિચાર કરતાં પણ સ્પષ્ટ જણાય છે કે એ સ્ત્રી ઉત્તમ કુળમાં ગણાતાં, સ્વધર્મમાં પ્રીતિવાળાં સદાચરણી માતાપિતાની પુત્રી છે. એનો અંતરથી જણાતો સ્વભાવ મૂળથી રાંક છે. પારકે ઘેર વિના કારણ પગ ન મુકવાના સ્વભાવવાળી છે. પુરૂષોવડે રોકાયેલાં સ્થાન વા માર્ગપ્રતિ કદાચિત્ પણ જવા હિંમત ધરતી નથી. પોતાને મળેલાં વસ્ત્ર તથા અલંકારથી સંતોષ માને છે. બીજાના સારા પદાર્થો દેખીને પણ તેવા પદાર્થો મે-

ળવવાની ઇચ્છા જણાવતી નથી. પોતાના સંબંધના પુરૂષથી પણ લજ્જારહિતપણે સંમુખ જોઇ નિકટ ઉભા રહીને વાત કરવાની એને કોઈ દિવસ ટેવ નથી. દુરાચરણી સ્ત્રીઓની નિંદા તથા સદાચરણી સ્ત્રીઓની સ્તુતિ કરવાનો સુસ્વભાવ એનામાં સમજણ આવવાના સમયથી જ જણાય છે. બીજી સ્ત્રીઓના સમુદાયમાં બેશીને વ્યવહારની કે પર પુરૂષની સ્તુતિ વા નિંદા કરવાની વાર્તાને ઉચ્ચરવાનો એને અભ્યાસ નથી. પ્રસંગ આવ્યા છતાં પણ મારા સમીપ અન્ય પુરૂષના વ્યવહારના ઉત્કૃષ્ટનિકૃષ્ટપણાસંબંધી કોઇ દિવસ કંઇ બોલી નથી. નાના સુશોભિત પદાર્થના લોભવાળી પણ નથી. ખાનપાનમાં પણ સુસ્વાદવાળા પદાર્થોમાં મોહ રાખનારી જણાઇ નથી. આ વિગેરે અનેક પ્રકારની ગુણવાળી છતાં માત્ર મારા સાથે જ યોગ્ય વિચાર કર્યાવિના ક્લેશના કારણરૂપ વિવાદને વારંવાર કરે છે, પણ તેટલા જ દોષથી એનાં આચરણ સંબંધે કદાચિત્ પણ શંકા આણવાસરખું નથી. વળી મારા સાંભળવાપ્રમાણે એ પુત્રને લેઈને પોતાનાં માતાપિતાસમીપ ગઇ છે. તો એનાં માતાપિતા અત્યંત ધર્માચરણી હોવાથી એના સંબંધમાં મારે કિંચિત્ પણ કાળજી કરવાસરખો અવસર નથી. તેમ જ એના પિતાને ક્ષેત્ર વિગેરેની સારી ઉપજીવિકા છે, તેથી એના નિર્વાહના સંબંધમાં પણ થોડા સમયમાટે મારે ચિંતા કરવાની નથી.

મને આ ક્ષણે પણ એમ અનુમાન થયાવિના રહેતું નથી કે મારા વિયોગથી એ સ્ત્રીને ઘણો ક્લેશ થયાવિના રહેશે નહિ. પુત્રને પણ મારા વિના કષ્ટ થશે, તોપણ બાળક છે એટલે તે બીજાં બાળકોથી રમતાં મારૂં વિસ્મરણ કરી આનંદમાં રહેશે. સ્ત્રીને થોડા દિવસ ક્લેશ થશે, તોપણ તે થોડો ક્લેશ ઇશ્વરની ઇચ્છાથી આખા જન્મના ક્લેશનો ટાળનાર થઇ પડશે. માટે હાલ તો મારે કઠિણ મન કરીને કોઈ સત્કર્મનો આરંભ કરી આ સમીપના કોઇ સ્થાનમાં જ ટકી જવું વધારે યોગ્ય છે.

વળી આ સંસારમાં પ્રાણિપદાર્થ માત્ર સ્થિર નથી. આખું જગત્ કાળના મુખમાં જ પડેલું છે. અનિશ્ચિત જીવન હોવાથી કોઇ પણ વ્યવહારદશામાં જ નિમગ્ન રહેલો પુરૂષ પોતાને કયાં લગી જીવવું છે એ પણ જાણી શકતો નથી. આ દેખાતો સઘળો સંસાર જે ભોગવનાર (ભોક્તા) અને ભોગવવાની વસ્તુઓ (ભોગ)થી ભરેલો છે તેમાં ભોગ તથા ભોક્તાનો સંબંધ સદા ટકતો નથી, એ સિદ્ધ વાર્તા છે. આમ હોવાથી ઘણા પુરૂષો જે રાત્રિદિવસ પોતાનાં સ્ત્રી, પુત્ર તથા ધનની કાળજી રાખીને તેમનાથી દૂર ન જતાં નિ-

રંતર સમીપ જ રહે છે, તેમનાં સ્ત્રી, પુત્ર, ધનનો અથવા તો તે પુરૂષનો જ કાળવડે નાશ થઈ જાય છે. તો ભોગ જાય છે, ને ભોકતા રહે છે; અથવા ભોકતા જાય છે અને ભોગ રહે છે. એમાંથી એકના ન હોવાથી બીજાનો તત્કાળ નાશ થતો સર્વત્ર અનુભવાતો નથી. તેથી પદાર્થમાત્ર પોતાના અંતમાં બીજાના અંતને અવશ્ય કરે છે એવો નિયમ સંભવતો નથી. માટે આ ક્ષણે મારા વિના મારી સ્ત્રી તથા પુત્ર કેમ રહેશે કે કેમ જીવશે?' એવી મિથ્યા કલ્પના કરવી પણ મને ઘટતી નથી. સર્વનું રક્ષણ કરનાર જે સત્તા છે, તે જ એમનું રક્ષણ કરશે. ઘણા પુરૂષો ધનાદિ પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવા મોટા વ્યાપારના નિમિત્તે, આપણાં ઘર, સ્ત્રી, પુત્ર, વિગેરેને છોડીને ઘણા કાળપર્યંત પ્રદેશમાં રહે છે. તો આ બ્રાહ્મણ વર્ણમાં ઉત્પન્ન થયેલો હું જેને અંતમાં મોક્ષરૂપ ફળ મેળવવામાટે તથા આ લોકપરલોકમાં ઇષ્ટની પ્રાપ્તિવાસ્તે કેવળ ઈશ્વરારાધન કરવાનો જ મુખ્ય વ્યાપાર છે તેણે થોડો કાળ પોતાના મિથ્યા માની લીધેલા ઘરનો વિયોગ વેઠવો, એ કંઈ અનુચિત ગણાતું નથી. માટે જેની વર્ણાશ્રમધર્મથી મારે કાળજી કરવી ઉચિત છે, એવાં એ સ્ત્રીપુત્રને આ સમયે ઈષ્ટની સંભાળમાં સોંપીને તે સર્વનું પણ જેમાં હિત રહ્યું છે, એવું સત્કર્મ કરવું એજ શ્રેષ્ઠ છે.

વળી પૃથ્વીનો છેડો ઘર છે, અને ઘેર ગયાવિના કોઈને સુખ નથી, એ વાર્તા ખરી રીતે વિચાર કરતાં સાચી છે. પૃથ્વી શબ્દથી આ સંપૂર્ણ પ્રાણિપદાર્થની સ્થિતિનું સ્થાન આ આખું બ્રહ્માંડ લેવું ઘટે છે, અને તેનો છેડો ઘર એટલે આ આખા બ્રહ્માંડનું અવધિસ્થાન જે પરમાત્મા તે છે; અર્થાત્ આખા બ્રહ્માંડરૂપ પૃથ્વીનો છેડો પરમાત્મારૂપ ઘર છે, અને તે જ ખરૂં જોતાં પ્રાણિ પદાર્થ માત્રની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે, તેથી તે પરમાત્માસ્વરૂપ જ આ સંપૂર્ણ પ્રાણિપદાર્થનું પોતાનું ઘર છે. અને પોતાને ઘેર ગયાવિના કોઇને સુખ થતું નથી, એ પણ સાચું છે. કારણ કે પરમાત્માસ્વરૂપ જે સર્વનું મૂળ ઘર છે, ત્યાં ગયાવિના કોઇને સુખ નથી. કેવળ સુખસ્વરૂપ તો માત્ર પરમેશ્વર જ છે, તેથી પરમેશ્વરને પામવું એ જ સુખ છે, એમાં સંદેહ નથી. આથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે સર્વને પરમેશ્વરના પદને પામવારૂપ ઘેર જવું અગત્યનું છે. આ જગત્માં કાષ્ઠમાટીનાં બાંધેલાં તથા પોતાનાં માનેલાં ઘરથી જો સુખ થતું હોય તો પોતાનાં ઘરમાં રહેનાર સંપૂર્ણ માણસો સુખી હોવાં જોઈએ, પણ લોકતરફ જોતાં તેમ જણાતું નથી. દરેક ઘરમાં કોઈ કોઇ જાતનું દુઃખ તો રોજનું જ હોય છે. માટે આ મિથ્યા માનેલાં ઘર જે ખરૂં જોતાં સુખનાં સ્થાનરૂપ

નથી, પણ કારાગૃહરૂપ જ છે, તેમાં સુખની ઇચ્છાવાળાએ યત્નવડે શામાટે વસવા જવું જોઇએ? હું ઘણા દિવસથી ગૃહના તાપથી તપેલો છું, તે હમણાં તો કોઇ તે તાપને ટાળનાર શાંતિના સ્થાનમાં જાઉં તો સારૂં. વળી એક પક્ષે જોતાં તો આ શરીર જ ઘર છે, અને એમાંથી આ વૃત્તિઓરૂપે જે બાહાર ભટકવું છે, એ જ દુઃખનું આપનાર છે, અને એ વૃત્તિઓના બાહાર ભટકવારૂપ અભિમાનીની ગતિને રોકીને જે આ અભિમાની જીવાત્માનું પોતાના શરીરરૂપ ઘરમાં જ ક્રિયારહિત થઇને રહેવું એ જ સુખરૂપ ગણાવું યોગ્યછે. કારણ કે અક્રિય અવસ્થાને પામેલો, વૃત્તિને નિર્મૂળ કરનાર અભિમાની પરમેશ્વરના સઘળે વ્યાપેલા સ્વરૂપમાં જ શમી જાય છે. માટે આ આપણા શરીરરૂપ ઘરમાં જ ભરાઇ બેસવાથી સુખ મળે એમ છે, તો ખાસ પ્રયોજનવિના આ ક્ષણે જ મારે પાછા સંતાપના આપનાર ગૃહના માર્ગને શામાટે ઝાલવો જોઇએ? નહિ જ ઝાલવો જોઈએ.

આ પ્રકારના વિચાર કરીને તે ભૂભારકર ત્યાં જ સમીપના ક્ષેત્રમાં એક શિવાલયની નિરૂપાધિ પાંથશાળા જોઈને તેમાં જ મુકામ કરી, સૂર્યદેહાના તટઉપર, ગૃહસ્થાશ્રમીને ઘટે એવી ઉપાસના વિચારી ગાયત્રીના પુરશ્ચરણનો આરંભ કરીને બેઠો.

લક્ષ્મી માતા કહેછે, હે દીકરી સરસ્વતિ! પછી પેલી કૌશિકી તો પોતાના પતિની આવવાની વાટ જોતી, પોતાના પુત્રસહિત પિતાને ઘેર રહેતી સંતાપને અનુભવવા લાગી. એક તો પોતાનો પતિ હજી કેમ ન આવ્યો, ક્યાં હશે, અને હવે તે મને ક્યારે અને શી રીતે મળશે, અને તેના વિના આ દુઃખના દિવસો હું ક્યાંસુધી વેઠીશ, એ વિગેરે પોતાના મનમાં થતા વિચારોથી સંતાપને અનુભવવા લાગી. અને બીજું તો લોકોમાં ધીરે ધીરે એવી ચર્ચા ચાલવા માંડી કે આ કૌશિકીએ બિચારા ભૂભારકરજેવા ભલા બ્રાહ્મણને ઘરમાં રોજ ઘણો સંતાપ આપ્યો, તે દુઃખથી એ બિચારો ક્યાંય જતો રહ્યો! આ વાર્તા કાને કાન ચાલતી કૌશિકીના તથા તેનાં માતાપિતા વિગેરે સંબંધીઓના કાનઉપર આવી, તેથી તેઓએ તે કૌશિકીને તેના દુષ્ટ સ્વભાવના સંબંધમાં ઘણો ઠપકો આપવા માંડ્યો. બીજા બ્રાહ્મણો તથા સ્ત્રીઓમાં જ્યાં ત્યાં કૌશિકીની નિંદા તથા ભૂભારકરની ભલાઇની ચર્ચા થવા લાગી. આ નિમિત્તથી કૌશિકીને પોતાના પિતાના ઘરમાં પણ દશ દિશમાં સળગેલા દાવાનલની મધ્યે પડેલા જીવની પેઠે ભારે બળત્રા થવા લાગી. ઉંચું મુખ કરી કોઇને પણ ઉત્તર દેવાનો માર્ગ રહ્યો નહિ. જ્યાં ત્યાં ઘરમાં પણ અપમાનને પામવા લાગી.

આ પ્રકારે લોકાપવાદથી તથા પોતાના સુખના નાશથી તે રાત્રિદિવસ સુકાવા લાગી. તેનું શરીર નિરતેજ તથા દુબળું પડી ગયું. ખાવાપીવા સુવા વિગેરે કોઇપણ વ્યવહારમાં તેને સુખ જણાવા લાગ્યું નહિ. સઘળે દુઃખ દુઃખ જ દેખાવા લાગ્યું. આમ થવાથી તે વારંવાર એકાંતમાં બેશીને પોતાનો પ્રાણ કાઢવા સંબંધે વિચાર કરતી, પણ આત્મહત્યા કરનારના અનેક જન્મ તેવા ને તેવા જ દુઃખમાં જાય છે, એ વાર્તાને જાણનારી તે આત્મઘાત કરી મરવાના કામથી પાછી હઠતી. નિરંતર સંતાપને જ અનુભવતી તે વારંવાર આપણા મનસાથે આ પ્રકારના વિચાર તથા નિશ્ચયને કરતી કે અરેરે ! મેં પાપિણીએ મારા નિર્મળ અંતઃકરણના અને મારામાં પ્રીતિવાળા ભલા પતિને વારંવાર મારા દુષ્ટ સ્વભાવને વશ થઈને ઘણું દુઃખ દીધુંછે. મારા અવગુણને નહિ ગણનાર, તથા મારાથી રોજ કરાતા અપરાધોની મને તત્કાળ ક્ષમા આપનાર પ્રસન્ન ચિત્તવાળા મારાપતિને મેં વિના કારણ વજ્રજેવાં ઘણાં વચનો કહ્યાં છે, પણ શું તે વચનને સંભારીને તે પોતાના મારા ઉપરના દયાના સ્વભાવને છોડી દેશે? અરે ! જેણે વારંવાર પોતાનો અપરાધ નહિ છતાં પણ મારા દુરાગ્રહી સ્વભાવને જાણીને મારો અપરાધ પોતાને માથે ખેંચી લઈને મને મીઠાં વચનોથી સમાધાનમાં રાખી છે, તે મારો ગુણવાન્ પતિ મને ફરી નહિ દર્શન આપશે કે શું ? હે ભગવાન્ ! તમે સર્વના હૃદયમાં રહેનાર છો, તો મારા પતિના હૃદયમાં મારી દયા ઉપજાવીને મારા પ્રતિ મોકલો. હવે હું કદાચિત્ પણ એમને સંતાપ આપનાર નથી. આ જગત્માં, હે પરમેશ્વર ! તમારી માયાથી જ જીવોના મનમાં એવો સ્વભાવ બંધાયો છે કે જે વસ્તુ રોજની રોજ પાસે રહે તેમાં અખંડ સ્નેહબુદ્ધિ સદા કાળ રહેતી નથી, અને દૂર રહેલા પદાર્થની નિરંતર ઈચ્છા રહ્યા કરે છે. પાસે રહેલા પદાર્થ ઉપરનો સ્નેહ પ્રબળ રહેતો નથી, અને દૂર ગયા પછી તે જ પદાર્થનો સ્નેહ પ્રબળ પીડા કરે છે. પાસે નિરંતર રહેનાર પ્રાણિપદાર્થમાં વારંવાર ખરા અથવા મિથ્યા દોષોનું ભાન થાય છે, અને દૂર ગયેલા તે જ પ્રાણિપદાર્થના ગુણનું વારંવાર સ્મરણ થયા કરેછે. આવા માયાવડે પ્રકટ થયેલા અનેક વિચિત્ર સ્વભાવને વશ વર્તીને મેં મારા સુજ્ઞ પતિને ઘણી વાર વિના કારણ ક્લેશ આપ્યોછે. તે મારા સમીપ હતા ત્યારે મને મારા દોષમાં ગુણનું મિથ્યા ભાન થતું, અને તેમના ગુણમાં મિથ્યા દોષનું ભાન થતું. આ કાળે મને મારા પાછળના સઘળા દોષનું ખરેખરૂં ભાન થાય છે, અને તેમના ગુણ પણ મને સ્પ-

પ્ટ સમજાય છે. હે ઇશ્વર ! આ જગત્માં આપત્તિમાં પડયાવિના માણસને ખરી સમજણ આવતી નથી, તથાપિ આ આપત્તિ ઘણા દહાડા સહન કરવી ઘણી કઠિણ છે, માટે કૃપા કરીને આ દુ:ખનો અંત આણો. અરેરે ! આ મારા લાલનપાલન કરવાસરખા એકના એક પુત્રને એના પિતાવિના કોણ લાડ લડાવે ? હું કે જે હજી બાળક જ છું, તેનો આખો જન્મ નિરાધાર પણ શી રીતે જાય ! માટે હવે એ પતિની શોધ ક્યાં અને શી રીતે કરૂં ? આ સ્ત્રીના જન્મને પણ ધિક્કાર છે કે નિરંતર પરવશ રહેવું જ જેને માટે ઇષ્ટ છે. સ્વતંત્રતા સ્ત્રીને મોટો અનર્થ આપનાર છે એ હવે મને સ્પષ્ટ સમજાય છે. શારીર વિદ્યાના જાણનારા કુશળ પુરૂષો પણ પુરૂષકરતાં સ્ત્રીના શરીરમાં પદાર્થભાવે ન્યૂનતાને જ વર્ણે છે; તો તેના પ્રમાણમાં સ્વચ્છંદ આચરણ ન કરવારૂપ સત્તાની ન્યૂનતા પણ સ્ત્રીઓમાં હોવી જ ઘટે છે બીજાં ઘણાં કારણોનો વિચાર કરતાં પણ પોતાના નિરંતર શ્રેયની ઈચ્છા રાખનાર સ્ત્રીએ તો સુજ્ઞ પિતા, પુત્ર અને પતિની અધીનતામાં જ રહેવું ઉચિત છે. સઘળાં કારણોસહિત પુરૂષની શ્રેષ્ઠ સત્તાનું નિરૂપણ કરવાનો આ ક્ષણ અવકાશ નથી, તોપણ એ સિદ્ધ છે એમાં હવે મને સંશય નથી. ઘણી વિધવા તથા વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને પડતા સંતાપ સઘળે પ્રસિદ્ધ છે. ધર્મથી બંધાયેલા પતિવિના, નિરૂપયોગી સ્ત્રીશરીરનું અન્નવસ્ત્રના દાનથી કોઇ પણ રક્ષણ કરનાર જણાતું નથી, માટે સ્ત્રીઓને સર્વથાપતિ જ સેવ્ય છે. આવાં જ અનેક કારણોથી પતિમાં સંલગ્ન ચિત્તવાળી, પતિના શરીરની છાયારૂપે પોતાને માનનારી, નિરંતર તેનાથી પોતામાં વાસ્તવ ભેદને નહિ માનનારી, કુલિન્ માતાપિતાથી પ્રકટેલી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પોતાના પતિપ્રતિના અનિવાર્ય પ્રેમના આવેશમાં પતિના શબસાથે જ પોતાના દેહને પ્રજ્વલિત ચિતામાં પ્રજાળતી હતી, અને આ કાળે પણ ક્વચિત સ્થળે તે નીતિ સાંભળવામાં આવે છે. અરેરે ! ધિક્કાર છે આ મારા હૃદયમાં રહેલા પતિપ્રતિના પ્રેમને, કે તે હજી મને સાવધાન કરતો નથી. કોઈ કામમાં પણ સાહસ કરવાનું કુલિન બુદ્ધિમાનોએ સ્વીકારવું નથી, માટે મારે આ દુર્ભાગ્યને ટાળવાસારૂ ધૈર્યથી ઈષ્ટનું આરાધન કરવું જોઇએ; અને આ દુષ્ટ મન કે જેણે મને પ્રથમથી અનુકૂળ ગતિસાથે જોડી નથી તેને હવે સંતાપને સહન કરાવતાં શરીરસહિત કૃશ કરી નાંખીને પતિમાં જ પરમેશ્વરની ભાવનાવડે તે પતિનું જ સ્મરણચિંતન કરતાં આપત્તિનો નાશ કરવો જોઇએ. હે ભગવન્ ! મેં જો સદાચરણથીજ આટલો કાળ કાઢ્યો હોય તો મને તે પુણ્યના

ફળથી મારા પતિનું સત્વર મળવું થજો.

આ વિગેરે અનેક પ્રકારના વિચાર તથા નિશ્ચયને કરતી માત્ર એક જ સ્વાભિમાનરૂપ હોપવાળી પણ પતિમાં પ્રીતિવાળી તે કૌશિકી પતિના વિયોગથી કાષ્ટની પેઠે સુકાઇ ગઇ. એ કૌશિકીએ એક સૌભાગ્યના ચિહ્ન માત્રને રાખીને બીજાં સારાં વસ્ત્રાલંકાર, સારાં ભોજન, સારી શય્યા વિગેરેનો ત્યાગ કર્યો, અને પતિને પામવા વાસ્તે દીનપણે પતિસ્વરૂપ પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવા માંડી. જેમ જેમ દિવસ જવા લાગ્યા તેમ તેમ તેના પિતાને કાળજી વધવા લાગી. તેણે માર્ગે જતા આવતા બ્રાહ્મણાદિ પ્રવાસીથી ભૂભાસ્કરની શોધ કરવા માંડી. એમ કરતાં એક વર્ષનો કાળ વ્યતીત થયો, એટલામાં કૌશિકી હવે નહિ જીવશે એવું ભય તેનું શરીર જોનાર સર્વેના મનમાં થવા લાગ્યું. આ પ્રકારે કૌશિકી તથા તેનાં માતાપિતા આદિ સંબંધીઓને અસહ્ય દુ:ખ દેખીને અન્ય લોકોને પણ તેની દયા આવવા લાગી, તથા સર્વને એવા સંકલ્પ થવા લાગ્યા કે હે ભગવન્! આ બિચારા અનાથ, પ્રાણીનું દુ:ખ હવે તો ભાગો. આ રાંકસરખો પુત્ર માતાપિતાવિના પોતાના દુ:ખના દિવસો શી રીતે કાઢશે ?

ભૂભાસ્કરના ગુપ્ત થવાવિષેની ચર્ચા સઘળે પ્રસરવાથી જતા આવતા બ્રાહ્મણો, માર્ગે તેની જ્યાં ત્યાં શોધ કરતા. તેમાંથી એક કૌશિકીના પિતાના મિત્રે તેને નદીના તટ ઉપર બેશી જપ કરતો જોયો; તેને ઓળખીને તેનું સર્વ વૃત્તાંત પૂછ્યું, તથા તેની સ્ત્રી, પુત્ર, તથા શ્વસૂર પક્ષના સંબંધીઓના દુ:ખની વાર્તા તેને કહી સંભળાવી. તે સાંભળીને ભલા ભૂભાસ્કરનાં નેત્રમાંથી જળની ધારાઓ ચાલવા લાગી; હૃદય ભરાઇ આવ્યું. પછી પેલા બ્રાહ્મણે તત્કાળ કાસદ મોકલીને કૌશિકીના પિતાને ભૂભાસ્કરના કુશળ સમાચાર મોકલ્યા. તે સાંભળીને જેના હર્ષવડે શરીરના સઘળા અવયવો ફુલવા લાગ્યા છે એવી કૌશિકી તો પતિનાં દર્શન કરવાને હર્ષઘેલી જેવી થઇ ગઇ. સઘળા વ્યવહારને પડ્યા મુકીને તે જ ક્ષણે કૌશિકી તથા તેના પુત્રને લેઇને કૌશિકીનાં માતાપિતા ભૂભાસ્કર જ્યાં પુરશ્ચરણ કરતો હતો ત્યાં ગયાં. દૂરથી પરસ્પરને જોતાં સર્વનાં નેત્રમાંથી જળની ધારાઓ ચાલવા લાગી. કિંચિત્ કાળ તો સઘળાંનાં હૃદય અને મુખ જાણે બીડાઇ ગયાં હોય તેમ કોઇના મુખમાંથી પણ એકે શબ્દ નીકળી શક્યો નહિ. પછી સાવધાન થઇને ભૂભાસ્કરના ખોળામાં તેના પુત્રને પેલા શોધ કાઢનાર બ્રાહ્મણે મુક્યો. તેજ દિવસે ભૂભાસ્કરના આરંભેલા ગાયત્રીપુરશ્ચરણની સમાપ્તિ હતી, તેથી તે અંતના જપને પૂર્ણ કરીને પછી પોતાના સં-

બંધીઓના દુ:ખની શાંતિ કરવા નિમિત્ત તેમની સાથે પોતાના સાસરાના સ્થાનમાં ગયો.

મનોહર—જય જય શ્રી સદ્‌ગુરૂદેવ. (સર્વ બોલે છે. નિત્યના નિયમપ્રમાણે પદ બોલે છે.)

પદ.

તારૂં ગોકુળ જોવાને આવરે, મથુરાંના વાસી, એ રાહે.
આ જગમાં નથી કંઇ સારરે, શુણજો હો શાણા,
જીવ મોહે ખાતા મારરે, શુણજો હો શાણા. ટેક.
જેનાં પુણ્ય પ્રબળ પ્રકટીને, દે સન્મતિ ને સુખ,
તે જ જગતમાં જન્મ્યા જાણો, અન્યનાં મિથ્યા મુખરે, શુણજો.
સ્વભાવકર્મતણે વશ વહેતો, જીવ સુસંગ ન ચ્હાય,
નિજ પુરૂષાર્થ બળે વહેતો તે, સુમતિ ગ્રહી સુખી થાયરે, શુણજો૦
કેવળ કર્મતણે વશ જીવ આ, માને મતિના મંદ,
તે દુર્ભાગી સુફળ નવ પામી, પ્રસતા દુ:ખને ફંદરે, શુણજો૦
સદ્‌ગુરૂશાસ્ત્રવડે શુભ જાણી, પ્રેમે સાધે પ્રયત્ન,
ક્રમથી વધતાં ધૈર્ય ત્યજે ના, લે તે મુક્તિરૂપ રત્નરે, શુણજો૦
ઘટતાં કર્મ કરી વ્યવહારે, પાળો શુદ્ધ સ્વધર્મ,
સિદ્ધ કરે વ્યવહારમોક્ષને, સમજો તે શુભ મર્મરે, શુણજો૦
અજ્ઞાને જગ ત્યજી ભાગો ના, મિથ્યા ન ધારો વેષ,
મનહર પ્રભુ પદમાં શમી પ્રેમે, ટાળો સઘળા ક્લેશરે. શુણજો૦

વિઠ્ઠલજી—'જય જય શ્રી સદ્‌ગુરૂ દેવ'. (સર્વ બોલે છે.) દાસ! ચાલો સર્વે ઉઠો હવે. આજ ભટજીને ઘણો શ્રમ થયો છે, અને આજની કથાએ સર્વનાં ચિત્ત પણ હરી લીધાં છે. માટે આવી ઉપયોગની કથાને પોતપોતાને ઘેર જેને જેમ સંભવે તેમ મનન કરવાની છે.

દાસ—(નમન કરીને ઉઠતાં) ધન્ય છે ભતજી માહારાજ! આપનું એકેક વચન નાવકના ટીડ જેવું છે. જેના પડ ભગવાનનો મેડખાની હશે ટેની છાટીમાં લાગનાડ છે. (એમ બોલતાં જાય છે. બીજાં પણ પોતપોતાને ઘેર નમન કરીને જાય છે. કથામાં આવેલી વાર્તાનું મનન કરતાં સર્વ સુએ છે. મનોહર તથા વિજયા પણ ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં સુઇ જાય છે.)

दिवस १७

વિઠ્ઠલજી—(પ્રભાતમાં સ્તુતિ ગાય છે.)

૫૬.

ગોપી સ્તવેરે ગોપાળને, દર્શન દોજી દયાળ; એ રાગે.

હે વિશ્વપતિ આ જીવને, નિત્ય સુબુદ્ધિ દેજો,
ધ્યાન ધરે જવ આપનું, તવ હૃદયે રહેજો. હે૦
વ્યાપક છો પ્રભુ સર્વમાં, પણ ના પ્રત્યક્ષ ભાસો;
(માટે) દિવ્ય તનુ ધરી ભક્તને, દર્શન દઈ દો દિલાસો. હે૦
ક્ષણ ક્ષણ વ્યાધિ પીડે ઘણું, આધિ પણ ના છોડે;
નિશદિન દુઃખમાં કળી રહ્યો, કો વિધ સેવે કોડે. હે૦
ક્લેશ હરો કરૂણાનિધિ, આપી શાંતિનું દાન;
નિજ ગણી શરણે રાખજો, ટાળી દેહાભિમાન. હે૦
તારે આ વિષયોની વાસના, આશાતૃષ્ણાદ્વારે;
તારક આપ ભવાબ્ધિના, સત્વર આણજો આરે. હે૦
કુટિલ અભક્ત આ જીવ છે, સેવાભક્તિ ન જાણે;
વિઠ્ઠલ પ્રભુ પતિ સર્વના, ગણિ લો ભક્તપ્રમાણે. હે૦

ભાગીરથી—(વિઠ્ઠલજીને ભજન ગાઈ રહ્યા પછી) આ આપણા લોકમાં એમ કહેવાય છે કે 'પ્રાણ ને પ્રકૃતિ સાથે જ જાય છે' ત્યારે શું જે માણસને જે ટેવ પડી હોય તે મરતાસુધી નહિ જ જાયકે શું ? એમ હોય ત્યારે તો પછી કોઇને બોધ કરવાનું કાંઈજ રહે નહિ, ને મેહેનત કરીને પોતાનો સુધારો કરવાની પણ કોઈએ ઈચ્છા કરવી રહે નહિ. માટે એમાં ખરૂં શી રીતે હશે ?

વિઠ્ઠલજી—પ્રાણ ને પ્રકૃતિ સાથે જાય છે એ કહેવતની મતલબ કાંઈ સ્વભાવ કે ટેવ ઉપર નથી. આ જીવનો જે લિંગ દેહ કહેવાય છે તે જ્યારે આ શરીરથી છૂટી જાયછે ત્યારે તે પ્રકૃતિસમાન સૂક્ષ્મ કળાવાળો થઈને પ્રાણની પોતાસમાન સૂક્ષ્મ કળા કરીને તેની સાથે મળીને બહાર નીકળી જાય છે. તેમાં લિંગ દેહને પણ પ્રકૃતિરૂપ કહ્યો છે. કારણ કે આ સઘળો સંસાર જેમ પ્રકૃતિથી થાય છે તેમ આ જીવોનાં સ્થૂલ શરીરો પણ એ લિંગ દેહથી બંધાયછે. લિંગ શબ્દ હેતુનો વાચક છે તેથી જે દેહ અથવા સૂક્ષ્મ પદાર્થ, આ જીવોના નિવાસ કરવાના તથા પાપપુણ્યનાં ફળ ભોગવવાના સ્થાનરૂપ સ્થૂલ શરીરને ઉત્પન્ન કરનાર હેતુરૂપ છે, તેને લિંગ દેહ અથવા લિંગ શરીર કહે છે. તેથી જગત્‌ના કારણરૂપ પ્રકૃતિને તથા લિંગ દેહનો સમાન ગ-

ણીને લિંગ દેહને પ્રકૃતિ કહી છે. તે પ્રાણુની સાથે મરણસમયે આ શરીર છોડી જાય છે. માટે પ્રાણુ ને પ્રકૃતિ સાથે જાય છે એમ કહેવાય છે. બાકી જો સ્વભાવ ન છૂટવાના સંબંધમાં જ કહેવત ચાલી હોય તો પછી આ જીવોને સુધરવામાટે બોધ કરનારાં શાસ્ત્ર વ્યર્થ ઠરે, અને બોધ કરનારા અજ્ઞાન ગણાય. પણ તેમ નથી. બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો જ યત્નવડે સર્વને સુધરવાનો બોધ કરે છે. તેમ જ આપણને પ્રત્યક્ષ જણાય છે કે ઘણા નઠારા સ્વભાવનાં દુર્ગુણી માણસો સારા પુરૂષોના સંગથી પોતાના સ્વભાવ છોડી સુધર્યાં છે, અને આ આપણા મહોલ્લામાં જ એ વાર્તાનો અનુભવ થયો છે. આજથી એ મહિનાપુર્વે જે સ્વભાવ હતા તે સઘળાના આજે નથી. માટે મહેનત કરીને પોતાનો સુધારો સર્વેએ કરવો, એ જ વાર્તા સાચી છે. આ પ્રાણુને પ્રકૃતિ સાથે જવા વિષેની કહેવાતી કહેવતમાટે તું મને નિરાંતે વળી પૂછજે. હજી ઘણા પ્રકારના ખુલાસાથી એનો અર્થ સમજવાજેવો છે. એ નાની સરખી કહેવત છે, પણ શ્રુતિવચનની પેઠે મોટા ગભીર અર્થને ધારણ કરનારી છે. હાલ મારે સ્નાન સંધ્યાથી પરવારીને લગાર બહાર જઇ આવવું છે, માટે બીજે સમયે પૂછજે. (સ્નાન વિગેરેથી પરવારી જાય છે.)

પ્રાણકોર— (પોતાની બહેનપણી ભલીને જતી જોઈને) કેમ ભલીકોર! આજ કંઇ વા'ણાના પહોરમાં આણીગમ આવ્યાં છો? દર્શન કરવા ગયાં'તાં કે કંઈ બહાર કામે કાજે ગયાં'તાં?

ભલી—નારે બહેન! સવારના પહોરમાં તો આપણે બૈરાંની જાતને તે બીજું શું કામકાજ હોય કે બહાર જઇએ! આપણે તો ઘરનાં કામમાં પરવારે આવે એવું નથી. પણ આ તો આજે બ્રાહ્મણ જમાડવાના છે, કંઇ બાધાના માન્યા'તા તે. ત્યારે કહ્યું લાવ, છોકરીને તેડતી આવું, ને જમાઈને નોતરૂં દેતી આવું. પણ જાણોજ છો કેની, આજના જમાઇ ને જમ, બરાબર ગણવા જેવા છે!

પ્રાણ૦—એમ કેમ બોલોછો વારૂ? કંઈ વઢવાડ થઈ કે શું?

ભલી—વઢવાડ તો એવી કંઈએ નથી, પણ સૌને આજ કાલ લેવાની દાનત છે! પાઘડીયો જોઇએ, શેલાં જોઈએ, કંઠીયો જોઇએ, કડાં જોઇએ, તે બહેન વારેવારે કંઈ એવું આપવાનું બને છે? વધારે લાંબા હાથ હોય તે કંઇ વાડમાં ઘલાય છે? આતો કહે છે કે તમને કંઇ ખાવા મળતું નથી? ફલાણા પગરણમાં તમે મને ઓછું આપ્યું,

ને ઢીંકણા પગરણમાં તમે અમને આપ્યું નથી, તે બધાંનો અવેજ વાળીને આપો તો જમવા આવીએ, નહિ તો નથી આવતા !

પ્રાણ૦—ત્યારે મેલ્યા ખડતા, એટલે એની મેળે ઠેકાણે આવશે ! કહેવત છે કેની કે 'મેલીએ ખડતું, તો આવે અડતું.' એ તો ધારો છે કે જેમ જેમ ખુશામત કરીએ તેમ તેમ ચઢીને ઝાડપર બેસે. એ તો પેલાવાળી વાત રાખીએ કે 'જમાઇ રહ્યો ભુખ્યો, તો કોનો દાંત દુઃખ્યો'. આપણે આપણી છોકરીને તેડીએ એટલે થયું. વારેઘડીએ તે એમ જમાઇને 'ઘડી' ક્યાંથી લાવીએ? એ તો 'રોજનું લાગ્યું, ને બળવનું બાગ્યું' કાંઇ એક દહાડાનું કામ છે જે ?

ભલી—અરે બહેન ! તોએ અમે તો આપવામાં કસર રાખતાં નથી. વરસ દહાડે ઓછામાં ઓછો સો પચાસનો માલ આપીએ છીએ. વગર પગરણે સરાધ સમચરીએ પણ પાઘડી શેલું કે થાન કે ગમે તે; વીંટી મળે તો વીંટી; પણ આ ચાલતા વરસમાં કંઇ આપ્યું નથી.

પ્રાણ૦—લે આટલું બધું આપતાંએ એને માગતાં શરમ આવતી નથી! ત્યારે એવાં લોભીયાંને તે વારેઘડીએ શું કામ દે ! તે કરતાં કોઇ બચારા અનાથને શેર અન્ન ના આપીએ કે પુન લાગે! આ શું ? ખાતાં જાય ને ખદેડતાં જાય ! એવાંને આપ્યા પછી શું ?

ભલી—જુઓ બહેન ! આપણે જાણીએ કે એને આપણે છોકરી આપી એટલે એ પૂજનીક થયો. એટલે પરમેશ્વર અપાવે ને એને આપીએ તો આપણે તો પુનનું કામ છે. ને વળી આપણી છોકરીને ગહેણાંગુણાં ખાવાં મટે.

પ્રાણ૦—એ તો ખરૂં છે કે એને આપણે કન્યાનું દાન આપ્યું એટલે આપણો દાન લેનારો ઠરચો, તેથી એને આપ્યાનું પુન તો ખરૂં, પણ આપણી મેળે આપીએ તો પુન, પણ એ ખીજી રીબીને લે ને આપીએ એમાં પુન શાનું ? ખરૂં જોતાં કંઇ એને હઠ કરીને માગવાનો હક નથી. રડ્યું કહેવત છે કે 'ધરમની ગાયને કંઇ દાંત જોવાય' ? તેમ એને માગીને કંઇ ધરમ લેવાનો કહ્યો નથી. હશે છોકરાંને તેડી આવ્યાં કે નહિ ?

ભલી—નારે બહેન ! તેનું જ વધારે દુઃખ છે કેની ? છોકરીને એકલાં હોય ત્યારે કહી મુકે કે મારા વગર તારા બાપને ઘેર જો જમવા ગઈ તો ફરી બારણે નહિ બાંધું. ત્યારે છોકરીથી કંઇ અવાય ? આપણે મોઢે કહે કે તમારી છોકરીને આવે તો તેડી જાઓ, અમારે કંઇ ના છે? પણ તે બચારીથી આવું કહી મુકેલું એટલે કેમ અવાય?

પ્રાણ૦—બળ્યો બહેન ! આપણા લોકનો આ રિવાજ ઘણો ખોટો છે. ભલા ભગવાનની દયાથી તમને તો ગળેછે, પણ બીજાની શી વલે? જ્યાં

ત્યાં સાંભળીયે છીએ કે ફલાણું ન અપાયું તે જમાઇ રીસાયા છે, પણ તે જમાઈની અક્કલો ફુટી ગઈ છે કે એટલું વિચારતા નથી જે આપણને દીકરી આપી તે એમણે કંઈ ગુનેગારી કરી છે ?

ભલી—બહેન ! આજના વખતમાં એવા ભલા જમાઇ બધાંને ક્યાંથી મળે ? બાકી તેવા હોય તેને તો હાલી ચાલીને આપણને આપવાનું મન થાય. આ અમારી પાડોશણનો જમાઇ છે તે બચારાને જ્યારે એ કંઇ આપે છે ત્યારે ઉલટો કહે છે કે 'ઘડીએ ઘડીએ શું છે ? તમારે આપવાની જ મરજી હોય તો ભલે તમારી છોકરીને આપો. અમને પરમેશ્વર આપે છે ને આપશે. કોઈનું 'આપ્યું ને તાપ્યું' કંઇ પહોંચવાનું નથી. ઇશ્વર આપશે એ જ ખરૂં છે.' કોઇ દહાડો મેં નથી સાંભળ્યું કે આજે એનો જમાઇ રીસાયો છે! તેએ જમાઈ, ને આએ જમાઇ! બહેન! આપણને તો જે ઈશ્વરે મેળવ્યો તે લાખનો, પણ છેક બોલવા જેવું કરે છે, ત્યારે મન કચવાય છે. શું કરીએ, આપણાથી કંઈ છેક એમના જેવું થવાય છે ? કહી આવી છું કે આવજો બાવા! ઇશ્વર અપાવશે તે તમને આપશું. તમારૂં મન રાજી રહે અમારે તો નવેનિધ છે. પછી તે શું કહીએ ? બળ્યું છોકરીને મુકીને આવે સમે આપણે એકલાં જમીએ એ તે કંઇ સારૂં લાગે ? ચાલો બેહેન ! જાઉં છું. વળી મોડું થઇ જશે.

પ્રાણ૦—ભલે આવજો હો બહેન ! નવરાં પડો ત્યારે (પ્રાણકોર ઘરમાં જાય છે, ને ભલી રસ્તે જાય છે.)

ચંદન—(પોતાના વરને નવરાશમાં બેઠેલો જોઇને) કેમ હવે પાનબાન ખાવાની મરજી છે કે ? આજ કંઇ અત્યારમાં સુનમુન થઇને બેઠા છો !

કૃષ્ણ૦—અમે સુનમુન થઇને બેઠા તેમાં તારા બાપની સી પુંજી ગઇ?

ચંદન—મારા બાપની પુંજી ના ગઇ, ત્યાર તમારા બાપની ગઈ? મારા બાપે તો દીકરી આપીને દીકરો લીધો એટલે તમને કંઇ થાય તો મારા બાપની જ પુંજી ગઈ તો ! એમાં તમારા બાપનું શું ગયું ? કહો. મને કાંઇ થાય તો તમારા બાપની પુંજી ગઇ કહેવાય. કેમ ખરૂં કે નહિ ?

કૃષ્ણ૦—હવે તારૂં ડહાપણ ઢાંકયું રાખ. તને થાય તો મારા બાપની સી પુંજી જનાર છે ? મારે તો વળી બીજી આવે તે વળી બસેં પાંચસેં લેતી આવે !

ચંદન—હા હા, તમે તો મને કાંઇ થાય તેમાં જ રાજી ત્યારે તો! પણ એમ જાણજો કે હું નહિ તે દહાડે તમને ફરી ફાંફાં જ પડનાર છે ! મને સુખ આપો છો તે કોઇને અજાણ્યું નથી કે ફરી બીજો કૂવા-

માં દીવો લઈને પડે !

કૃષ્ણ૦—છે હોંસ, તમાસો જોવાની ? કેમ છે મરજી? તારા છ-તાંએ પણ મને એટલી હિંમત છે કે હમણાં બીજી લાવીને ખડી કરૂં !

ચંદન—હા હા, હાક મારોને! એ પેલી બારણાપાછળ ઉભી રહી છે તે એમ જાણ્યું કે આવીને ખડી થશે ! ભલે નવી આવશે તો મને મોટી બહેન કહેશે, ને મારૂં કામકાજ કરશે ! હું પણ મારી મેળે પગપર પગ ચઢાવીને 'અલી પાણી લાવજે રે' એમ હુકમ કરતી થઈશ. એમાં મારૂં શું બગડવાનું છે ! પીડા તો ઉલટી તમને છે કે બે હાથીનો ખરચ પૂરો પાડવો પડશે !

કૃષ્ણ—જોજે હોં, બીજી લાવીને ઉભી કરીસ ત્યારે આવું મોંહુ ન-હિ રહેસે?

ચંદન—જો પાણી હોય તો લાવોને આ ઘડીયે! હું ના કહુ તો પછી મને કહેજો. પણ સાંભળી તો તમારી આ દસબાર રૂપરડીના પગારની કે બીજી કંઇ? એટલામાં તો ત્રણ જણનું પેટ નહિ ભરાય! ખબર છે કે નહિ!

કૃષ્ણ૦—કેમ છેક બહેક્યું બહેક્યું બોલવા માંડ્યું કે? હજી તેં મને બરાબર નથી ઓળખ્યો કે? તારા જેવી દસને પોસવાની હિંગત રાખું છું. જાણે છ મને?

ચંદન૦—ખરૂં કહીએ ત્યારે બહેક્યું બોલ્યાં! પરણ્યે આટલાં વરસ થયાં ને હજી કેમ તમને ના ઓળખું? સાંકળી માના દીકરા તે જ કે તમે કોઇ બીજા?

કૃષ્ણ૦—જા જા છાની માની, ઘરમાં જા. નહિ તો કંઈ સાંભળી બેસીસ મારા મોંમાંથી.

ચંદન૦—પરમેશ્વરે મને મોંમાં જીભ આપી છે ને છાની માની શું કરવા જાઉં? તમારા મોંની બે વાત સાંભળતી જાઊં, ને ચાર વાત મારા મોંની સંભળાવતી જાઊં! તમારાં માબાપે તમને બોલતાં શીખવ્યા હશે, ત્યારે મારાં માબાપે કંઇ મારા મોંમાં મગ ભરયા છે?

કૃષ્ણ૦—કેમ રે નિમકહરામ! તારાં માબાપની જાતપર જાય છે કે?

ચંદન૦—મારાથી તમને નિમકહરામ કેમ કહેવાય? પણ લોકમાં કહેવત છે કે જે માણસ પોતે જેવું હોય તેવું સામાને દેખે! ને જાતની શી વાત ! સૌએ કહે છે કે 'બાપ તેવા બેટા, અને વડ તેવા ટેટા'!

કૃષ્ણ૦—(એકદમ ગુસ્સે થઇને પાસે પડેલી લોટી તેના ઉપર ફેં-કીને) જા નીકળ અહીંથી! સો વાર, હજાર વાર કહ્યું પણ તલભાર અક્કલ આવતી નથી. બોલવાની રીત જ નથી ઇત્તરની પેઠે!

ચંદન—આમ લોટીઉપર ગુસ્સો કરેલો શા કામનો ! આ ગોબો

પાડયો ! ને અક્કલ તો તમારામાં તલભાર હોય ત્યારે મારામાં આવે કેની ? તમે લાખવાર કહો ને ના આવે તેમાં હું શું કરૂં ? ને તમે જ મને ઘણી વાર કહ્યું છે કે સ્ત્રીનો અને પુરૂષનો સરખો હક છે. કોઇ કોઇનું તાબેદાર ગણવાનું નથી. ત્યારે હું તો તમારી રજાથી તમારી બરાબર બોલું છું. બાકી અમારા ઘરમાં તો આવી ચાલ કોઇએ પાડી નથી. નરનારીના સરખા હક તે મોંઢે કહેવાના કે પાળવાના ? જો ખરૂં હોય તો ખરા બોલનો ગુસ્સો શું કરવા આણવો ? હાથે કરીને બોલીને બોલાવો છો, ત્યારે બોલુંછું. બાકી હું તો તમને માઠું લાગ્યું હોય તો માફ માગવાને તૈયાર છું.

કૃષ્ણ૦—(લગાર ધીમો પડતાં) મારૂં આપેલું હથિયાર મારા ઉપર વાપરવાનું કે ? હું તને કહું તેવું તારાથી મને કહેવાય કે ? કાન પકડીને મોંમાં દસ તમાચા માર, ને કહે કે 'ફરીથી એવું નહિ કરૂં. મને આજનો દિવસ માફ કરો.'

ચંદન૦—(લગાર હસતાં) આટલું બોલ્યા ત્યારે સાથેલગા તમારે હાથે જ મારી લઇએની ! હું તમને મારૂં તે શોભે ? આમાં મારા કરતાં પહેલો ને ઘણો વાંક તો તમારો છે ! ને મારી કસુરબદલ હુંએ મારૂં છું.

કૃષ્ણ૦—ગધેડાની પેઠે હસતાં લાજે નથી આવતી ? લાંબુંટુંકું બોલ્યાવિના તમાચા મારી લે. નહિ તો હમણાં હું ઉઠીસ તો ચોટી કાઢીસ.

ચંદન૦—લો સાહેબ. તમારો હુકમ માથે ચડાવીને તમાચા તો હું મારૂં છું, પણ તમે પાડયો છે તે આ લોટીનો ગોબો ઉપાડી આપો, નહિ તો ડોસી પૂછે તેનો જવાબ શું દઉં ? ને લાંબુંટુંકું બોલ્યાવિના માફ આપો. હું આપની પાસે માફ માગું છું. (લોટી લાવી કૃષ્ણદાસની પાસે મુકે છે, ને પાછી છેટે જઇને ઉભી રહે છે.)

કૃષ્ણ૦—(લગાર હસીને) જા જા હવે બહુ ડાહી ના થા. લે લોટી લઇને નીચે જા.

ચંદન૦—'આપણી લાબસી ને બીજાના કુસકા' કેમ ? હું હસી'તી તે 'ગધેડાની પેઠે' હસવું તું, ને પોતે હસ્યા તેને શું કહેવું ? વળી તમારો તે મારે કયો હુકમ માનવો ? ઘડીઉપર કહેતા'તા જે ડાહી થતી નથી, હવે કહો છો કે બહુ ડાહી ના થા, ત્યારે બેમાંથી માનવું શું ? ગુસ્સો ચઢે તો માફ કરજો.

કૃષ્ણ૦—લે ચાલ હવે સમાધાન કર. હમણાં તો તમાચા મારી આલતી થા. વળી બીજી વખત મારા આગળ વાત કરવા આવજે.

ચંદન૦—(હસીને બે કાને ને બે ગાલે હાથ અડાડી) લો હવે

પયું સમાધાન ! (લોટી લઇને દાદરે ઉતરી જાય છે.)

ચંચળા૦—(જમીપરવારીને બારીએથી સામી બારીએ પારવતી કાકીને જોઇને) કેમ કાકીજી ! આજે કંઈ જમીપરવારીને બેઠાં કે શું ?

પારવતી૦—હા બાઇ ! તમે રોજ રોજ વહેલાં પરવારીને બેસો છો, ત્યારે અમે એક દહાડો એ ના બેશીએ ? આજ કહ્યું લગાર વહેલાં વિજીયાલક્ષ્મી પાસે જઈએ. કેમ તમે પરવાર્યાં કે નહિ ?

ચંચળા૦—હા પરવારી તો છું, પણ લગાર વાર છે. પછી ચાલજો, હું પણ આવીશ.

પારવતી૦—તમે તમારે પરવારીને વહેલાં આવજો. હું તો મારે જાઉં છું.

ચંચળા૦—તમે જાઓ, એટલે અમે પણ સૌ આવી પહોંચશું. (પારવતી કપડાં બદલીને વિજયાને ઘેર જાય છે.)

પારવતી૦—(દાદરે ચઢીને) કેમ વિજયાલક્ષ્મી ! મારા સરખું કંઈ કામકાજ છે !

વિજયા૦—આવો તમે તો વૃદ્ધ ગણાઓ, માટે કામ હોય તો એ અમારાથી બને ત્યાં લગી તમને કામ સોંપાય નહિ. પણ આજે તો તેવું કંઇ કામ જ નથી. સઘળું કરવાસરખું કામ કરીને જ હું હમણાં બેઠી છું.

પારવતી૦—(બેસીને) બહેન ! તમારી ને ભટજીની સમજણ જોઇને મારા પેટમાં ઘણી ટાઢક વળે છે. તમારી પાસે આવવાજવાથી મારા અરધા દુઃખનો આટલા દહાડામાં વિસારો થઈ ગયો. પરમેશ્વર તમને ઘણું આવરદા આપે, એજ અમે તો સાંજસવાર માગીએ છીએ. (ચંચળા આવે છે.)

ચંચળા—(આવીને) કાકીજી ! હવે તમને અમારી સોબતમાં ખરેખરો રસ પડ્યો નહિ વારૂ ? (એટલામાં વીજળી કમળા વિગરે વારાફરતી ઉપર આવીને બેસે છે.)

પારવતી૦—ચંચળ વહુ ! તમે જ્યાં બેઠાં ત્યાં રસ ન પડે એવું તે વળી હોય ?

ચંચળા—જુઓ કાકીજી રડી લોકમાં કહેવત ચાલે છે કે વહુને ને વરસાદને કોઈ દહાડો જસ નથી. વહુએ બચારી રગડાઈ મરે, પણ તે સાસુની ધ્યાનમાં ન આવે, ને જે કરે તેમાં ભૂલ કાઢીને અપજસ આપે. ને આ વરસાદ બચારો આવે તોએ ને ન આવે

તોએ અપજસ લે છે. એને આવે તોએ ને ન આવે તોએ લોકો ગાળો દે છે. કેમ ખોટું છે?

પારવતી૦—જુઓ જસઅપજસનું તો સઉ સઉના નસીબની વાત છે. જેના નસીબમાં અપજસ હોય તેને જસ નથી મળતો, ને જસ હોય તેને અપજસ નથી મળતો.

ચંચળા—કાકીજી! તમે કહો છો તે તો ઠીક છે, પણ રાંડનું નસીબ તે સઉને કે એકલી વહુને જ હોય? લાખમાં એક સાસુ વહુને વખાણતી હશે. ત્યારે રાંડ બધી વહુઓનાં નબળાં નસીબ તે ક્યાંથી આવ્યાં?

પારવતી૦—એમ તો બધી વહુઓ કહે છે કે મારી સાસુ નઠારી છે. ત્યારે રાંડ બધી સાસુઓ તે નઠારી ક્યાંથી આવી? પણ એ તો એમ સમજવાનું છે કે રાતદહાડો એકઠાં રહેવાનું, ને પોતાનું રાજ બંનેને ચલાવવાનું મન હોય એટમે સાસુ ને વહુ બંને એકબીજાને ખોટાં લાગે. પણ તેથી કંઈ નસીબ ખોટું થાય નહિ. કહેવત છે કેની કે 'જ્યાં જાય ત્યાં નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ છે.'

ચંચળા—કાકીજી! એ કહેવત તે ક્યાંથી નીકળી હશે? નસીબને તે કોઈએ બે ડગલાં આગળ ચાલતું દીઠું હશે કે અમથી બાતે વાત જ ચાલી હશે?

પારવતી૦—જા જા અલી! અમથી તે કહેવત ચાલતી હશે! એની તો બનેલી વાત કહેવાય છે.

ચંચળા—વાહ! એવું હોય ને તમે જાણતાં હો તો અમને કહોને, એટલે અમે પણ જાણીએ તો ખરાં.

પારવતી૦—જુઓ બાપા! મેં કંઇ નજરેનજર નસીબને કે એ વાતને જોઈ નથી. પણ મારાં સાસુજી કહેતાં હતાં, તે હું તો મારે તમને કહું છું, સાંભળો. એક ગામમાં એક બામણ રહેતો હતો. તેને બચારાને પાંચ છોકરા ને છ છોકરીઓ થઈ. બાપનું કંઇ મુકેલું હશે, તે તો બધું વટાવી ખાધું. રોજ ઝોળીઓ ફેરવી લાવે, તેટલામાં તે બધા માણસનું પૂરૂં શી રીતે થાય? દેવાંલેણાં કરીને જેમ તેમ કરીને બચારાએ દાંતે તરણાં લઇને છોકરા તથા છોકરીઓને તો પરણાવ્યાં. પણ પછી આવક નહિ, ને રોજનો ખરચ તો ઉભો રહ્યો એટલે ધીરે ધીરે દેવું વધ્યું, ને વ્યાજના ઘોડા ચઢ્યા, એટલે પછી શી રીતે પૂરૂં પડાય? 'માણસ રળે ચાર પહોર, ને નાણું રળે આઠ પહોર' એ કહેવતપ્રમાણે વ્યાજના વ્યાજથી દેવું વધી ગયું. ધીરધાર પણ લોકમાંથી ઉઠી ગઈ. પછી તો રોજનું ખાવા જેટલુંએ પેદા થવા ના માંડ્યું, ને અન્નને ને દાંતને વેર પડ્યું. ત્યારે તે બામણ ને બામણીએ મનમાં વિચાર કરચો કે હવે આ

માગનારા બારણું તોડી પાડે છે. ઘરમાં ખાવાનું પણ દુઃખ પડે છે. માટે ચાલો આપણે આ ગામ છોડીને કહીં આઘે જઇને વસીએ. કોઇની મહેનતમજુરી કરીને પણ આ દુઃખના દહાડા કાઢી નાંખીએ. ત્યારસોરા આ છોકરાઓ હવે મોટા થયાજેવા છે તે કાલ આપણો દહાડો વાળશે. આ ગામમાં એક તો આપણાથી કોઇનું કામ કે મજુરી થાય નહિ. આપ્રમાણે વાતવિચાર કરીને એક દહાડો ત્યાંથી છાના નીકળવાનું નક્કી કરીને પછી અરધી રાત થઇ ગઇ, ને સઉ લોક જંપી ગયું એટલે કોઇનું ગાડું ભાડે કરી મુક્યું હતું તેને બોલાવીને લેવાનો સામાન તેમાં ભરીને સઉ છોકરાંને તેડીને ચાલતાં થયાં. ગામબહાર ગયા પછી સાંભરયું જે ઘરમાં દીવો બળતો રહી ગયો છે, ને દોરીલોટો ખીંટીએ ભેરવેલો તે પણ રહી ગયો છે. પછી ગાડું ઉભું રખાવીને પેલો બામણ પાછો ઘેર ગયો. જઇને જેવું બારણું ઉઘાડીને જુએ છે, ત્યાં તો કોઈ કદરૂપો વેષ ને ભુતજેવો મોટો દાઢીવાળો કોઇ દીવાપાસે બેસીને જોડાને પેલા દીવાના કોડીયામાંથી દીવેલ ચોપડતો દીઠો. પહેલેથી તો પેલો બામણ બીધો, પણ પછી કઠણ છાતી કરીને બોલ્યો કે ભાઇ! તમે કોણ છો? ને આ શું કરો છો? ત્યારે પેલો બોલ્યો, ભાઈ! હું તો તારૂં નસીબ છું, તે જ્યાં તમે આગળ જશો ત્યાં તમારાથી આગળ બે ડગલાં મારે ચાલવાનું છે. માટે આ સુકા જોડાને તેલ ચોપડીને લગાર તાજો કરી લઉ છું. પેલો બામણ બોલ્યો, અમે જ્યાં જઇશું ત્યાં તું આગળ ચાલીને અહીંના જેવું જ ફળ આપનાર છે કે? પેલો બોલ્યો, જેવું ફળ આપવાનું છે તે જ અહીં કે જ્યાં જશો ત્યાં આપીશ. એમાં કંઇ ત્યાં ગયેથી ઓછુંવધતું આપવાનો નથી. ત્યારે પેલે બામણે કપાળે હાથ ઠોકીને કહ્યું કે આમ છે ત્યારે શું જખ મારવા બીજે ઠેકાણે જઇએ? તારે આપવું હોય તે અહીં જ આપજે. આટલા દિવસ વેઠ્યું છે, તો વળી આગળ વેઠી લેઈશું. એમ કહીને પાછો ગામબહાર જઈને સઘળી ખબર પોતાની વહુને કહીને સઉને તેડીને પાછાં ઘેર આવીને રહ્યો. પછી પરમેશ્વરની મરજીથી નઠારા નસીબના ભોગ પૂરા થયા ત્યારે ત્યાં ને ત્યાં તેને પાછા સુખના દહાડા આવ્યા. તે દહાડાથી 'જ્યાં જાય ત્યાં નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ છે' એ કહેવત ચાલી છે. આ વાત પૂરી થઇ.

ચંચળા૦—વાહરે કાકીજી! તમે તો ભલી વાત કહી તો!

પારવતી૦—બાઈ ભલી હો કે ભુંડી, મેં તો મારે સાંભળી'તી તેવી કહી છે.

ચંચળા૦—હેં વિજયાલક્ષ્મિ બહેન! આ વાત સાચી બનેલી જ હશે?

વિજયા૦—જુઓ ચંચળ બહેન! ડાહ્યાં માણસોએ તો પાછળ

થઈ ગયેલી વાત સાંભળીને આ સાચી હશે કે જુઠી એવી શંકા કરવા પહેલાં તેમાં જે સાચો સાર હોય તે લઈ લેવો, ને પછી તે વાત સાચી છે કે જુઠી એ ખાતરી કરયાવિના કહેવું નહિ. વાત માત્ર સારરૂપ શિખામણ લેવામાટે હોય છે. આપણે તો ખરૂં જાણુતાસુધી તેવી વાતને ખોટી પણ ન કહેવી ને સાચી પણ ન કહેવી. આ વાતમાં એટલો સાર તો ઉઘાડો જ દેખાય છે કે કોઇ પણ માણુસે દુઃખથી અકળાઇને નાસભાગ ન કરવી પણ ધીરજ રાખીને દુઃખના દિવસો કાઢવાને યત્ન કરવું, અને મનને દિલાસો આપવો.

ચંચળા—ત્યારે આ નસીબ છે એ વાતતો સાચી હશે કેની ? ને તે વધે ઘટે ખરૂં કેની ?

વિજયા—બહેન ! મારી સમજણપ્રમાણે તો એમ છે કે જીવની કરણીપ્રમાણે નસીબ બંધાય છે. સારાં નઠારાં કર્મ જે સુખદુઃખરૂપ ફળને આપનારાં હોય છે, તેને સારૂં નઠારૂં નસીબ કહે છે. એ કર્મ જીવનાં જ કરેલાં છે. તો જીવ જેવાં કર્મ કરે તેવું નસીબ બંધાય. માટે દુઃખ આવે ત્યારે મારૂં નસીબ નઠારૂં છે, એટલું જ કહીને બેસી રહેવું નહિ, પણ સારૂં નસીબ બંધાય એવાં સારાં કર્મ કરવાને હરેક રીતથી મહેનત કરવી. કોઈ મોટા પુરૂષને પૂછીને તે દેખાડે ને રસ્તે યત્ન કરવું.

ભાગીરથી—ચંચળ બહેન ! હવે વેળા થઈ જાય છે, માટે આરંભ થવા દો.

વિજયા—(જય જય બોલીને ગાય છે.)

ગરબી.

સખી સદ્‌ગુણો સજીને જગે શોભવું જો,
નીચ સંગતિમાં કદી નવ થોભવું જો; સખી૦
દિવસ ઉગતાં ઉઠી નિશ્ચય કર ધારવો જો,
કોને કઠિણ શબ્દ કદી નહિ ઉચ્ચારવો જો; સખી૦
કોનું મનથી પણ અનિષ્ટ નવ ઇચ્છવું જો,
ઇષ્ટ આપણું શા કર્મથી તે પ્રીછવું જો; સખી૦
અશુભ કર્મ ઓળખીને સઘ ત્યાગવાં જો;
શુભ કર્મ અને સુમતિ સદા માગવાં જો; સખી૦
આજ્ઞા વડિલની સદાય શિરે ધારવી જો,
અભિમાનતણી વૃત્તિ કળે મારવી જો; સખી૦
હરિગુરૂસ્મરણુ કરતાં પતિ સેવીએ જો,
મનહર પ્રભુ રીઝે વહીએ મતિ તેવીએ જો; સખી૦

જય જય શ્રીસદ્‌ગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલે છે.) કાલે અંતમાં ગિરિ-

જાને બોધ દેતાં હરદત્તે કહ્યું કે આ વિચિત્ર માયાના પ્રવાહરૂપ સંસારમાં કોઇએ કોઈ પણ પદાર્થ કે સ્થિતિનો ભરોંસો રાખવો જ નહિ, અને રોજ ઘટિત ઉદ્યોગને કરતા જ રહેવું. તથા શરીરમનને જાગ્રત્ રાખવાં. ત્યારે ગિરિજાએ કહ્યું કે હું મારાથી બનતી કાળજી રાખીને તેમ વર્તુંછું, તો પણ મારી ભૂલ જણાય ત્યારે મને સૂચના કરજો. આમ વાર્તા કરીને પોતપોતાના કામે લાગ્યાં હતાં, તે વળી બીજા નવરાશના સમયમાં પેલી ગિરિજા પોતાના મનમાં આ પ્રકારના વિચાર કરવા લાગી. 'ઓહો હો! પરમાત્માશ્રીની મારા ઉપર કેટલી બધી કૃપા છે! મને મારી મરજીપ્રમાણે ધનસંપત્તિ આપી, અને વળી આ પ્રજાના સંબંધમાં મને ઘણો સંતાપ થતો હતો, તો તેની પણ આ આશા બંધાવીને શાંતિ કરી છે. અને એ જ પ્રમાણે નિર્વિઘ્ન પરમાત્માશ્રી સઘળું પાર પાડશે, એવી આશા છે. આવડી ઇશ્વરની કૃપાનું કારણ સદાચરણે ચાલી પતિની સેવા કરી તે પરમાત્માશ્રીનું સ્મરણચિંતન કરવામાં આવે છે. એ જ હશે; તોપણ મારાથી એપ્રમાણે બરાબર થતું નથી, એ મારો મોટો દોષ છે. પતિના કહેવાપ્રમાણે મહાત્માની સેવાનું પણ ફળ મળે છે, એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. હવે તો મારે સઘળી કલ્પનાઓ છોડીને હરઘડી પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરતાં પતિની સેવામાં તત્પર રહેવું જોઇએ. આ જગત્માં સ્ત્રીજાતિને પતિની સેવાસમાન કલ્યાણનો બીજો કોઈ પણ ઉપાય મોટો નથી. હવે મારે આ ચાર દિવસપછી નવમો માસ ગર્ભને પૂરો થશે, એટલે દશમા માસમાં તો પ્રસવનો મુખ્ય કાળ જ ગણ્યો છે.' આ પ્રકારે વિચાર કરતી બેઠી છે, ત્યાં હરદત્ત આવે છે, અને કહે છે, હે પુણ્ય કર્મમાં પ્રીતિવાળી! હવે તારા અંતઃકરણમાં કેવા પ્રકારની ઈચ્છાનો ઉદય થાય છે તે કહે.

ગિરિજા કહે છે, હવે તો માત્ર આપની સેવા કરવી, અને ઇષ્ટનું સ્મરણ કરવું, એવી જ મને ઇચ્છા થયા કરે છે. આગળ ઉપર પરમેશ્વર જો બાળકસહિત મને આયુસ્ આપશે તો તે જંજાળમાં મારાથી આપની સેવાનું કે ઇષ્ટના સ્મરણનું વિસ્મરણ ન થાય, એ જ માત્ર માગું છું. હવે મને બીજા મનોરથ હાલ તો થતા નથી. હે પતિ! અમે સ્ત્રીજાતિને ગર્ભની સ્થિતિવિના પણ દુઃખ હોય છે, ગર્ભની સ્થિતિ થયા પછી પણ દુઃખ છે, અને પ્રસવ કાળનાં પણ અસહ્ય દુઃખ ગણાય છે, જેમાંથી મુક્ત કરવાને આપની તથા પરમાત્માની ભક્તિ જ સમર્થ છે. બાળકની પણ રૂડે પ્રકારે સંભાળ લેવામાં નિરંતર દુઃખ જ છે, તથાપિ એક પ્રકારના માનેલા હર્ષને લીધે તે દુઃખરૂપ મનાતું નથી.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે, હે ધ્વજપાળ શેઠ! આ પ્રકારે પરસ્પર નાના

પ્રકારના વિચારવાર્તાને કરતાં તે સ્ત્રીપુરુષ આનંદમાં દિવસો કાઢવા લાગ્યાં. પરમાત્માની કૃપાવડે બાળકને પ્રસવ થવાની અવધિના સમયે શુભ નક્ષત્રમાં તથા શુભ લગ્નમાં તે સુભાગ્યવતી ગિરિજાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. પુત્રના પ્રસવથી ગિરિજાને અત્યંત આનંદ થયો જણાયો, અને સ્ત્રીને એક પ્રકારની શાંતિના નિમિત્તરૂપ તથા ગૃહસ્થાશ્રમની સાર્થકતા ગણાવનાર પુત્રના પ્રસવને જાણી હરદત્ત પણ પ્રસન્ન થયો. પ્રસૂતીને ત્રણ વા નિદાન ચાર રાત્રિ જતાં પરિપક્વ આહારથી થયેલો રસનો સારરૂપ મધુર દ્રવ, સઘળા શરીરમાંથી સ્તનમાં આવે છે, તેને ધાવણ અથવા દુધ આપણે કહીએ છીએ, જેના પાનથી આપણે તથા સર્વ ઉછરતાં બાળકો જીવે છે. એ ધાવણ આપવાના યોગ્ય સમયે વિધિપ્રમાણે તે ગિરિજાએ પોતાના પુત્રને સ્તનપાન કરાવ્યું.

ધ્વજપાળ શેઠ કહે છે, હે વિષ્ણુશર્મા ! બાળકને ધવાડવામાં તે વળી શી વિધિ હશે ?

વિષ્ણુશર્મા કહે છે, શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે બાળકની માતાએ અથવા માતાના અભાવે ધવાડનારી ધાવે પોતાનું અંગ સ્વચ્છ કરીને સારાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરીને પૂર્વ દિશાપ્રતિ મુખ રાખીને આસનઉપર બેસવું. પછી જમણા સ્તનને સ્વચ્છ પાણીથી યોગ્ય પ્રકારે ધોઇ વસ્ત્રથી લુછીને વા કોરૂં કરીને, પ્રથમ કિંચિત્ દુધ કાઢી નાંખીને બાળકને ધીરેથી ખોળામાં લેઇને તેનું મુખ ઉત્તર દિશામાં રહે એવી રીતે સુવાડીને પછી પવિત્ર બ્રાહ્મણ અથવા તે બાળકનો પિતા આ બે મંત્ર ભણે ત્યાં સુધી તે બાળકની માતાએ જમણા હાથથી સ્તનને સ્પર્શ કરી રાખવો.

क्षीरनीरनिधिस्ते तु स्तनयोः क्षीरपूरकः ।
सदैव शुभगो बालो भवत्येष महाबलः ॥
पयोऽमृतसम पीत्वा कुमारस्ते शुभानने ।
दीर्घमायुरवाप्नोतु देवाः प्राप्यामृतं यथा ॥

અર્થ—તારે માટે ક્ષીરસાગર સ્તનમાં દુધ પૂરજો. આ બાળક સર્વદા કલ્યાણને પામનાર અને મહા બળવાન્ થજો. હે સારા મુખવાળી! જેમ દેવતાઓ અમૃત પીને લાંબુ આયુસ પામેલા છે, તેમ તારો પુત્ર અમૃતના રસજેવું દુધ પીને લાંબુ આયુસ્ પામજો.

આ પ્રકારનો મંત્ર ભણી રહે કે તરત તે બાળકના મુખમાં સ્તન આપી ધવરાવવો, એ વિધિ છે, સમજ્યા શેઠ! હવે આગળ સાંભળો. પછી છઠ્ઠી રાત્રિએ કુલાચારપ્રમાણે શ્રીફળ, કુંકુમ, કોરો કાગળ, લેખિની, તથા રૂપાની મુદ્રા, એ સર્વ એક પાટઉપર મુકીને તે પાટ સૂ-

તિકાગૃહમાં સમીપ મુકયો. ત્યાં ધુપ, તથા ઘૃતનો દીપ મુકયો. એ રાત્રિ વિધાત્રીના લેખ લખવાની આપણા લોકોમાં મનાઇ છે. એમ કરતાં આનંદમાં દશ રાત્રિ વીતી ગયા પછી સ્નાન કરીને શુદ્ધ થઈ. ત્યાર પછી આનંદવડે દોઢ માસ પૂર્ણ થતાં કેવળ શુદ્ધિરૂપ સ્નાન કરીને રૂડે પ્રકારે બ્રાહ્મણ, સુવાસિની, બટુક, તથા કુમારિકાને ભોજન કરાવ્યું. તે પુત્ર દિવ્યસરખા રૂપકાંતિવાળો રાત્રિદિવસ વધવા લાગ્યો. હરદત્ત તથા ગિરિજા પુત્રનું મુખ જોઇને સ્વર્ગના સુખને પણ તિરસ્કાર કરતાં હોય એવાં જણાતાં. રાત્રિ દિવસ પુત્રની ચેષ્ટા જોતાં તેનું રૂડે પ્રકારે રક્ષણ કરતાં આનંદમાં રહેતાં હતાં. શુભ દિવસ જોઈને કાન વીંધાવી પુત્રને સુવર્ણ તથા મોતીવાળાં કાનનાં ઘરેણાં પહેરાવવાને કરાવવા લાગ્યાં. બીજાં પણ હાથ પગ તથા કોટને શોભાવનારાં સુવર્ણ તથા મોતી વિગેરેનાં ઘરેણાં કરાવી પહેરાવવા લાગ્યાં. કોઇ દિવસ નહિ અનુભવેલા પુત્રના સુખને જોઇને ગિરિજા તો જાણે હર્ષઘેલીસરખી થઈ ગઈ. આ પ્રકારે ઘણા દિવસો જતાં પુત્રને અન્નપ્રાશન વિધિપૂર્વક કરાવ્યું. એક દિવસ ગિરિજા પોતાના પતિને આ પ્રકારનાં વચનો કહેવા લાગી.

ગિરિજા કહે છે, હે પતિ! આ સંસારમાં પુત્રસુખસમાન સુખ બીજું નહિ હોય, એમ મને લાગે છે. ઘરની શોભા પણ ખરૂ જોતાં પુત્રવડે જ છે. આપણા ઘરમાં સઘળું છતાં પણ આ પુત્રવિના જાણે શૂનુંસટ લાગતું હતું. આજે જોઇએ છીએ તો આખો દિવસ જાણે ઘર ભર્યું ભર્યું લાગે છે. આ ઘોડીયાપાલણા વડે ઘરના મોટા ઓરડાઓની શોભા કેવી વધેલી જણાય છે! સવારમાં ઉઠું છું ત્યારથી તે સુતા સુધીનો સઘળો વખત આ પુત્રના આનંદમાં જાય છે તે જણાતો પણ નથી. એને તેલ ચોળીને નવરાવી અંજન કરી સુવાડું છું, ને ઉતાવળે ઉતાવળે બીજું કામ પરવારી નથી લેતી એટલામાં તો પાછો એ ઉઠે છે. મધ્યાહ્ન પછીનો સમય તો એને રમાડવામાં જતો જણાતો પણ નથી. રાત્રે પણ મને એનામાં ચિત્ત રહેવાથી પૂરી નિદ્રા પણ આવતી નથી, તોપણ મને શરીરમાં કશી પીડા જણાતી નથી, એ પુત્રસુખને લીધે હશે. પશુ, પક્ષી, તથા માણસ માત્રને પુત્રથી વહાલો પદાર્થ બીજો કોઈ જગત્‌માં હશે એમ મને તો જણાતું નથી. ઘણીવાર એને કંઈ થાય છે કે મને મોટું ભય પેદા થાય છે. એનું રૂપ એવું છે કે રસ્તાના જનારને પણ એને રમાડવાનો મોહ થાય છે. કોઇ કોઈ વાર એની પ્રકૃતિમાં બિગાડ થાય છે, ત્યારે આ વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ કહે છે કે એને દૃષ્ટિદોષ લાગ્યો છે. તે પછી તેમના કહેવા પ્રમાણે દૃષ્ટિદોષ (નજર લાગવી) ટાળવાના ઉપાય કરૂં છું ત્યારે ઘણી વાર તેના ખરાપણા જેવું જણાય છે. કારણ કે

તેમ કરવાથી ઘણી ખરી વાર એને થયેલો વિકાર શમી જાય છે. આ દૃષ્ટિવિકાર લોકોમાં મનાય છે, એ વાર્તા સાચી હશે કે નહિ, એવો મારા મનમાં ઘણી વાર સંશય રહે છે, પણ લોકપરંપરાથી ચાલતો આવેલો વૃદ્ધાચાર કરવાથી લાભ જણાય છે, માટે તેપ્રમાણે ઉપચાર કરૂં છું ખરી; માટે એમાં ખરૂં શું હશે તે આપ કહો.

હરદત્ત કહે છે, હે સુવિચારવાળી! દ્રષ્ટિદોષ નડે છે, એ વાર્તા ખોટી નથી. આ જગત્‌નું મૂળ કારણ માયા અથવા પ્રકૃતિ છે. તે પ્રકૃતિ દ્રવ્યરૂપ છે, તથા બે સ્વભાવવાળી છે. તે બે ભેદવાળી પ્રકૃતિને શુદ્ધ સત્વામાયા તથા મલિનસત્વા માયા કહેલી છે. માયા, પ્રકૃતિ વિગેરે તે એક કારણ દ્રવ્યનાં જ ઘણાં નામ છે. એ પ્રકૃતિ શુદ્ધ તથા મલિન એવા બે સ્વભાવવાળી હોવાથી તેના વડે થયેલા આ આખા સૃષ્ટિકાર્યમાંહેલા પ્રત્યેક પદાર્થમાં તે બે સ્વભાવ, ગુણ તથા દોષ એ બે ભાવથી રહે છે. તેમાં રહેલા ગુણભાવને અમૃત, તથા દોષભાવને વિષ એવી સંજ્ઞા આપી છે. આ સઘળા દેખાતા પદાર્થમાંનો કોઈપણ પદાર્થ કેવળ ગુણરૂપ અમૃતભાવવાળો નથી, તેમ જ કેવળ દોષરૂપ વિષભાવવાળો પણ નથી. સઘળા પદાર્થો અમૃત તથા વિષથી યુક્ત જ હોય છે. અને તે જ કારણથી અંતમાં સર્વ પદાર્થ નાશને પામતા જણાય છે. આ પ્રકારે દરેક જડ પદાર્થ કાં તો ગુણની પ્રધાનતાવાળા અથવા તો દોષની પ્રધાનતાવાળા છે, અને એમ હોવાથી આ દ્રવ્યરૂપ શરીર માત્ર ગુણ અને દોષ વા અમૃત અને વિષથી યુક્ત છે. આપણા પુરાણમાં સમુદ્રમથન કરી રત્નો કાઢવાનો પ્રસંગ મુક્યો છે, ત્યાં પણ સમુદ્રમાંથી અમૃત તથા વિષ બંને પદાર્થ નીકળ્યા કહ્યા છે. વળી જગતમાં આપણે જન્મતાં તથા મરતાં સર્વને જોઇએ છીએ. તેથી સ્પષ્ટ જ છે કે આ શરીરોમાં જે અમૃતસ્વભાવ છે, તે તો આ શરીરને જન્મથી જીવાડનાર છે, અને આ શરીરમાં જે વિષ છે તે ક્રમે કરી આયુસ્‌ને ક્ષય કરનાર છે. એ જ કારણથી આ શરીરાદિ પદાર્થને ષડ્વિકારવાળા ગણ્યા છે. (તે ષડ્વિકારનાં નામ આ છેઃ ૧ જાયતે, ૨ અસ્તિ, ૩ વર્ધતે, ૪ વિપરિણમતે, ૫ અપક્ષીયતે, તથા ૬ વિનશ્યતિ.) આ પ્રકારે જોતાં પદાર્થ માત્રમાં અમૃત તથા વિષ હોય છે, પણ કારણ તથા કાળના ભેદે કરીને સમયાનુસાર કોઈનામાં અમૃતભાવની, અને કોઇનામાં વિષભાવની પ્રધાનતા હોય છે. પ્રાણિમાત્રના શરીરમાં રહેલા આ ગુણદોષોની સહવાસથી એકબીજાને અસર થાય છે. એક શરીરમાં રહેલા ગુણદોષની સામાન્ય અસર બીજાના શરીરને, શરીરના સઘળા ભાગમાં રહેલી ચામડીનાં છિદ્રદ્વારા નીકળતા પ્રવાહીથી થાય છે; તોપણ વિશેષ

અસર તો પ્રધાન ઇંદ્રિયોના સંબંધથી થાય છે. આપણ મનુષ્ય વિગેરે પ્રાણીઓ તથા વનસ્પતિ આદિ પદાર્થોમાંથી, પદાર્થના સ્વભાવપ્રમાણે અતિ પાતળો અર્થાત્ સૂક્ષ્મ કળાવાળો ગુણદોષયુક્ત પ્રવાહી પદાર્થ નીકળ્યા જ કરે છે. તે પદાર્થનો બીજા પ્રાણિને સંબંધ થવાથી તેનાગાં તેવા ગુણ વા દોષની ભાવના ઉપજે છે, એ વાર્તા આપણા લોકમાં સારી સંગતિ તથા નઠારી સંગતિથી થતી અસરોઉપરથી પ્રત્યક્ષ જ છે. વળી કેટલાંક રોગી એટલે દોષની પ્રધાનતાવાળાં શરીરોના સંબંધથી તેવા જ રોગ વા દોષ, સમીપ વસનારમાં પ્રકટ થાય છે; જેથી એકબીજાના ગુણદોષની સમીપ વસનારને અસર થાય છે, એમાં કાંઇ આપણા લોકોને સંશય નથી. હવે એ વિષ વા અમૃત પ્રધાનપણે ઇંદ્રિયદ્વારા બીજાને સંબંધ કરે છે; તો ઇદ્રિયોમાં આ નેત્ર પણ પદાર્થ માત્ર સાથે સંબંધ કરનાર ઇંદ્રિયોમાંની એક છે. પદાર્થમાત્રને જોવાની એ ઇંદ્રિય હોવાથી પદાર્થ તથા જોનારનાં નેત્રનો સાક્ષાત્ સંબંધ થાય છે, જેથી અમૃત વા વિષની દૃષ્ટિદ્વારા બીજાને અસર થાય છે, એમ માનવામાં લગાર પણ સંદેહ નથી. આપણા લોકમાં બોલવાનો સામાન્ય નિયમ પણ પ્રચલિત છે કે 'અમારા ઉપર અમીદૃષ્ટિ વા અમૃતદૃષ્ટિ રાખજો.' આ વિગેરે કારણોથી જોતાં દૃષ્ટિદ્વારા ગુણદોષનો સંબંધ અવશ્ય થાય છે; માટે દૃષ્ટિદોષ નડે છે, એમ આપણી વૃદ્ધપરંપરાથી માનવામાં આવે છે, એ વાર્તા કાંઇ ખોટી નથી. દૃષ્ટિના બે ભાગ હોય છે: સૌમ્ય અને ક્રૂર. તે પણ આ અમૃત અને વિષના જ પ્રવર્તક જાણવા

કોઇ કોઇ વાર આપણા લોકોમાં એમ પણ માનવામાં આવે છે કે 'આ તો આપણી મીઠી નજર લાગી છે, અર્થાત્ તેના ઉપર આપણે કદાચિત્ પણ ક્રૂર દૃષ્ટિ કરતા નથી, તોપણ આપણામાં રહેલો વિષરૂપ ધર્મ કોઇ ક્ષણે સૌમ્ય દૃષ્ટિદ્વારા પણ તેનાથી સંબંધ કરે છે, અને જીવનના વિરોધી વિષને જાગ્રત કરી વ્યાધિને પ્રકટાવે છે. જેમ જળમાં તથા મનુષ્યાદિ પ્રાણિઓમાં તેમજ સર્વ પદાર્થોમાં વિષ તથા અમૃતભાવ રહે છે; અને તે જ પ્રકારે વાયુમાં પણ રહે છે. ઘણી વાર આપણા લોકમાં પણ કહેવાય છે કે ઝેરી વાયુ વાવાથી અમુક રોગની ઉત્પત્તિ થઇ છે. ક્ષેત્રોમાં થતા અન્નાદિ પદાર્થને પ્રસંગે પૃથ્વીમાં રહેલા ઝેરી સ્વભાવથી નાના રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે. કોદરા નામનું અન્ન એક જ ક્ષેત્રમાં થયું હોય છે, તથાપિ તે ક્ષેત્રના એક ભાગમાં અથવા એક ખુણામાં ઝેરીકોદરા થાય છે, જેને મીણા કોદરા કહે છે. મીણા હરમા નામનું વૃક્ષ થાય છે, તેમાંથી વિષરૂપ દ્રવ્ય નીકળ્યાં જ કરે છે, જેથી તેને છાયે બેસનાર માણસ અવશ્ય થોડી વારે મરણ પામવા યોગ્ય થાય છે. મનુષ્ય-

માં પણ ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ અથવા કેટલાંક જંગલના સમીપની વસતિમાં એવા વિષપ્રધાન સ્વભાવવાળાં મનુષ્યો થાય છે. પુરૂષોમાં ક્વચિત્ તેવા છેક મલિન સ્વભાવના હોય છે. આ પ્રકારે વિચાર કરી જોતાં પ્રાણિ-પદાર્થ માત્ર પોતાના સાક્ષાત્ કારણસહિત અમૃત તથા વિષ બેથી યુક્ત છે. તેમાં તે તે પ્રાણિપદાર્થમાં રહેલા ભાવની સંભાવના નિયમવડે તો સર્વમાં એક જ પ્રકારથી પ્રવૃત્તિ થાય છે, પણ મનુષ્યાદિ પ્રાણિઓ, જેમનામાં ઇચ્છા તથા સંકલ્પ થવા યોગ્ય સાધનો હોય છે, તેમને તો પ્રસંગવશાત્ ઇચ્છા તથા સંકલ્પના યોગે તે ગુણદોષની જ્યારેત્યારે પ્રવૃત્તિ થાય છે. ત્યાં પોતાને અપ્રાપ્ત છતાં, ઇચ્છાના વિષયરૂપ અન્યને પ્રાપ્ત પદાર્થના અવલોકનથી વિલક્ષણ ઇચ્છા તથા સંકલ્પના પ્રબળ વેગથી અંતઃકરણમાં પ્રકટ થતા રાગદ્વેષાદિ ધર્મના કાર્યભૂત અસૂયા (અદેખાઇ) વિગેરે સ્વભાવના યોગે અંતરમાં દાહ થઇને વિષરૂપ કાર્ય પ્રકટે છે. તે વિષની જે જે પ્રાણિપદાર્થના સંબંધથી પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે તે પ્રાણિપદાર્થઉપર તત્કાળ અસર થાય છે; અને તેથી રોગાદિક પરિણામ થાય છે. આ જ કારણથી આપણા વૈદ્યવિદ્યાના વેત્તા મહા પુરૂષો રોગની ઉત્પત્તિનાં કારણોમાં દૃષ્ટિદોષરૂપ કારણની પણ ગણના કરી ગયા છે આ શિવાય અનેક પ્રકારના યોગ્ય વિચારોથી દૃષ્ટિદોષ હોવાનો સંભવ, તથા તે હાનિ કરનાર છે, એમ માનવામાં કાંઇ પ્રબળ વિરોધ નથી. આ દૃષ્ટિદોષ મોટાં માણસો તથા નાનાં બાળકો એમ સર્વને થાય છે, પણ સુકુમાર હોવાથી બાળકોને એ દોષની અસર વહેલી થાય છે, અને મોટાં માણસોને ક્વચિત્ તથા થોડી થાય છે. હે સ્ત્રિ! આમ હોવાથી એ, સંકલ્પ તથા ઇચ્છાદ્વારા મુખ્યત્વે કરીને પ્રકટ થઇ હાનિ કરનાર વિષદોષની નિવૃત્તિ અવશ્ય કરવી ઘટે છે. બીજાના સંકલ્પ તથા ઇચ્છાના પ્રબળ વેગથી ઉત્પન્ન થતા દોષને આપણા જ શુદ્ધ સંકલ્પ તથા ઇચ્છાના બળે નાશ કરાય છે, એ વાર્તાના જાણનાર આપણા વૃદ્ધોએ આપણામાં રહેલા અમૃતભાવવડે તે દોષની નિવૃત્તિ કરવાને ઘણા યોગ્ય ઉપાયો શોધી મુક્યા છે; અને તે આજપર્યંત લોકમાં ચાલે છે આ પ્રકારે આપણા લોકમાં પરંપરાથી ચાલતા આવેલા દૃષ્ટિદોષને ટાળવાના વૃદ્ધાચારને કરવાનો તું પ્રસંગવશાત્ આદર કરે છે, એ અત્યંત યોગ્ય છે. ઘણા તત્ત્વના યથાર્થ સ્વરૂપને ન જાણનારા આ વાર્તાને મિથ્યા વહેમરૂપ માને છે, પણ પદાર્થ તથા પદાર્થપ્રાણિના સંબંધથી થતાં લાભાહાનિના સ્વરૂપને યથાવત્ યોગ્ય વિચારથી જાણનાર પુરૂષને તેમનું બોલવું વિચારે વજનવાળું જણાતું નથી. એ દોષની નિવૃત્તિ અર્થે આપણા લોકમાં નાના પ્રકારના ઉપચાર ચાલે છે, તેમાંથી સમયાનુસાર જે

સુગમ ઉપાય જણાય તે કરજે, અને સંતોષપ્રાપ્ત રહેજે. એમ કરવામાં કોઇ વિરોધ નથી; કારણ કે એ ઉપાયોમાં ઘણું કરીને સઘળા બાહ્યોપચાર જ કરવામાં આવે છે. આપણા લોકમાં રોગીને રોગના નિવારણ અર્થે અંદરના તથા બહારના, અને કાંઈક અંદર તથા કાંઈક બહારના એમ ત્રણ પ્રકારના ઉપચાર કરવામાં આવે છે. ત્યાં ખાવા પીવાનાં ઔષધો તો અંતર્ ઉપચાર ગણાય છે. લેપપાટા આદિ બાહ્યોપચાર ગણાય છે, અને શસ્ત્રક્રિયાથી છેદનભેદનાદિથી કરાતા ઉપચારો બાહ્યાભ્યંતરોપચાર ગણાય છે. એ ત્રણે પ્રકારના ઉપચાર વિધિવિરુદ્ધ કરવાથી પ્રસંગે રોગીને મહા વ્યથા કરનાર થઇ પડે છે. પણ આ દૃષ્ટિદોષ નિવારણ કરવા અર્થે તો આપણા અત્યંત કુશળ વૃદ્ધોએ કેવળ નિર્દોષ બાહ્યોપચાર જ નિશ્ચય કર્યા છે, જેમાં કિંચિત્ પણ હાનિ થવાનો સંભવ હોતો નથી. માટે એ ઉપચારો કરવામાં તો તારે લગાર પણ સંશય કરવા સરખું નથી.

આ કાળે સંપૂર્ણ આર્ય તથા અનાર્યમાં ગણાતા વૈદ્યવિદ્યામાં નિપુણ મનાયેલા સઘળા પુરુષો પ્રત્યેક રોગનાં કારણને, તે રોગના પૂર્વ રૂપને, રોગના પ્રકટ સ્વરૂપને, પ્રકટ થયેલા રોગની મુખ્ય જાતિને, તે રોગમાં પુનઃ પ્રાપ્ત થનાર આગંતુક રોગોનાં સ્વરૂપને તથા તે સંપૂર્ણ રોગોપાધિની નિવૃત્તિના યથાર્થ ઉપાયને જાણનારા છે, એમ તો કોઇ પણ પુરુષ નિર્વિવાદ સિદ્ધ કરી શકે એમ નથી. કારણ કે રોગ તથા ઉપાયના યથાર્થ જાણનાર તે પુરુષો હોય તો તરત રોગ મટવા જોઇએ. પણ તેવા પુરુષો ન હોવાથી જ રોગોના ભોગ થઇ મનુષ્યાદિ પ્રાણિઓ મૃત્યુને સ્વાધીન થતાં જણાય છે. આ પ્રકારે રોગના યથાર્થ પરીક્ષક, તથા ઔષધઉપચારના યથાર્થ વેત્તા ન હોવા છતાં પણ અનુમાનવડે ઔષધ વિગેરે કરવાનો તથા તેવા પુરુષોદ્વારા અપાતાં ઔષધોને ગ્રહણ કરવાનો લોકમાં પ્રસિદ્ધ ચાલ જણાય છે. ઘણે પ્રસંગે ખાવા પીવાનાં ઔષધો અપક્વ અનુમાનથી અપાય છે, અને તે રોગી લે છે તેથી રોગીને નુકસાન થયાના પણ અનુભવ લોકોને થાય છે, તોપણ લોકો નિરૂપાય થવાથી તેવાં ઔષધોને ગ્રહણ કરે છે, ને અધિક રોગના ભોગ પણ પ્રસંગે થાય છે. આ રીતે અંતરના ઉપચારો જે માત્ર અનુમાનથી જ કરવામાં આવે છે, તેને પણ ગ્રહણ કરવામાં જો લોકો બાધ ગણતા નથી, તો આવા દૃષ્ટિદોષના નિવારણાર્થે નિશ્ચય કરાયેલા નિર્દોષ અને કેવળ બાહ્યોપચારને કરવામાં શું બાધ છે? કાંઇ જ નહિ. અને કદાચિત્ જો કોઇ આ નિર્દોષ ઉપાયને કરવામાં વિના કારણ બાધ ગણતા હોય તો તેમની બુદ્ધિ સુજ્ઞને હાસ્ય ઉપજાવે એવી જાણવી. હે સ્ત્રિ! જેપ્રમાણે રોગનાં લક્ષણ

તથા ઉપાય શાસ્ત્રમાં લખ્યાં છે, તેપ્રમાણે તેવા જ ગ્રંથોમાં દૃષ્ટિદોષનાં લક્ષણ તથા ઉપાય પણ લખેલા હોય છે. કોઇ પણ એક જ વિષયપ્રતિપાદક ગ્રંથમાંના એક પ્રસંગે અધિક દોષ ઉત્પન્ન કરવાના સંભવવાળા વિષયને વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય ગણવો, અને બીજા નિર્દોષ ઉપાય જણાવનાર વિષયને યથાર્થ અનુભવ કરવા વિના જ મિથ્યા ગણવો, એ બુદ્ધિમાનને ઉચિત નથી. માટે હે સાધ્વિ ! તું એવા ઉપચારોને સંશયમુક્ત થઇ નિર્ભયપણે ઉચિત સમયે કરતી રહેજે.

હે સારી મતિવાળી ! બાળકવિગેરે કોઇ પણ રોગીને ખાવાપીવાનાં અજાણ્યાં ઔષધો આપતાં વખતે વિચાર કરવાનો છે; કારણ કે તે ઔષધના ગુણદોષ આપણે જાણતાં નથી, તેમ જ આપનાર પુરુષ, અવશ્ય રોગનો નાશ કરશે, એવા દૃઢ વિશ્વાસથી કે યથાર્થ અનુભવજ્ઞાનપૂર્વક આપતા નથી. તેમ જ પ્રસંગે બાહ્ય ઉપચાર કે જેનો રોગીને અંદર વધારે સંબંધ થવાનો સંભવ હોય, એવા ઉપચારને પણ કરતાં વિચાર કરવો. વળી છેદનભેદનાદિ ઉપચારો કરવા કરાવવામાં પણ હાનિ થવાનો સંભવ હોય છે, માટે તેમાં પણ બનતા સુધી વિચાર કરવો ઘટે છે, પરંતુ દૃષ્ટિદોષસંબંધી બાહ્ય ઉપચારમાં તેવો કશો વિચાર કરવા સરખો સંબંધ નથી

આર્ય તથા અનાર્ય વૈદ્યોના વ્યાપારસંબંધમાં ઘણા બુદ્ધિમાન પુરુષોનો નીચે પ્રમાણે વિચાર બંધાયેલો જણાય છે. 'જેમ કોઇ બે મનુષ્ય પરસ્પર સંબંધ કરી યુદ્ધ કરતા હોય, તે બેમાંથી એક જણના પક્ષનો કોઈ અંધ પુરુષ પોતાના પક્ષવાળાની વહારે ધાય, અને પછી આડાં અવળાં, હાથ ચઢી આવે તે બુધાં, પથરા વિગેરે લેઈ લેઇને પેલા લડનારતરફ અનુમાનથી ફેંકે; તેમાંથી કોઇ સપાટો તો પોતાના પક્ષવાળાને લાગેછે, ને કોઇ તેના શત્રુને વાગે છે, તેમ આ રોગ અને રોગીના સંબંધ થઇને એકબીજાની નિવૃત્તિ કરવારૂપ યુદ્ધ ચાલે છે. તેમાં રોગીનો પક્ષકાર અંધ પુરુષરૂપ વૈદ્ય થાય છે, તે અનુમાનથી બુધાં, પથરાવિગેરે પદાર્થ પ ઔષધો ફેંકવારૂપે આપે છે. તેમાંથી કોઇ ઔષધ તો પોતાના પક્ષકાર રોગીને જ વાગે છે, અને પ્રસંગે કોઇ તો રોગને વાગે છે; અર્થાત્ કોઇ વેળા તે વૈદ્યોનાં ઔષધ રોગીને નુકસાન કરતાં માઠા પારણામ ઉપર લાવે છે, અથવા તો રોગને શાંત કરે છે.' આ પ્રકારનું ઘણા ખરા બુદ્ધિમાનોનું માનવું છે, અને તે કેટલેક અંશે ખરૂં પણ જણાય છે, માટે રોગીએ વા રોગીના સંબંધીએ બનતા સુધી વિચારીને ઉપાય કરવા. આ સઘળી અલ્પજ્ઞ ધર્મવાળા જીવ વૈદ્યોના સંબંધની વાર્તા જાણવી. પણ દૈવી સંપત્તિરૂપ સર્વજ્ઞસમ વૈદ્યપુરુષની આ

સંબંધમાં ગણના નથી, એમ જાણવું. કારણ કે તે તો રોગનો નિગ્રહ કરવા સર્વજ્ઞ હોવાથી સ્વતંત્ર છે.

હે પુત્રમાં પ્રીતિવાળી ! સંક્ષેપમાં એ જ કહું છું કે આ જગત્માં વિશેષે કરીને જીવ માત્ર અલ્પજ્ઞ તથા પરતંત્ર છે, તેથી તે સર્વ જીવોમાં યથાર્થ જ્ઞાનનો સંભવ હોતો જ નથી, જેથી તેમના સર્વ વ્યવહાર અનુમાનથી જ થાય છે. માટે જેવા ઔષધ લેવા દેવાના વ્યવહાર પણ અત્યંત યોગ્યાયોગ્ય વિચાર કર્યાવિના સર્વને કરવા પડે છે, તેમ આ દૃષ્ટિદોષ સંબંધે પણ ઉપાય કરવા. એમાં વિલક્ષણતા માત્ર એટલી જ છે કે વિશેષે કરીને પ્રથમના અંતર્બહિરાદિ ત્રણ પ્રકારના ઉપચારો પ્રસંગે ભયંકર થઈ પડવાના સંભવવાળાછે, માટે તે રોગીને કરતાં અધિક વિચાર કરવો, અને આવા કેવળ નિર્દોષ બાહ્યોપચાર સામાન્ય વિચારથી પણ કરવા અચકાવું નહિ. હવે તારે જે કામ કરવાનું હોય તે હાલ કરી વળી નવરાશે પૂછવા યોગ્ય જણાય તે પૂછજે, એમ કહી હરદત્ત પોતાને કામે લાગે છે.

વિજયા—જય જય શ્રી સદ્ગુરુ દેવ. (સર્વ બોલે છે;પછી રોજના નિયમપ્રમાણે પદ ગાય છે.)

પદ. ગરબો અથવા ઠુમરી.

હે જગપાલક ! વિઘ્નવિનાશક ! દીન જનોના દાતા રે,
દોષનિવારક ! પદ્ધિપ્રસારક ! ભક્ત જનોના ત્રાતારે, હે જગ૦
શરણાગતનાં સંકટ ટાળો, દો છો સુખ અવિનાશ રે,—
સુણી એ, ચરણસમીપ ધસું હું, દેજો સુખદ પ્રકાશરે, હે જગ૦
અધમ અધમપણું ત્યજીને આવ્યા, ચરણે આવી વસીયા રે,
જાણી કરૂણાસાગર પ્રભુને, પુણ્યપ્રતાપે ધસીયારે, હે જગ૦
અસંખ્ય જીવ પ્રભુઅભિમુખ થઈ, દુઃખસાગરને તરીયા રે,
વિનતી વિનયથી વારવાર નમી, જય જય શબ્દ ઉચ્ચરીયા રે, હે જગ૦
અભક્ત છું તદપિ પ્રભુપદની, ઇચ્છા નિશદિન રાખું રે,
વિશ્વેશ્વર કર ધરી દારો તો, અજરામર રસ ચાખુરે, હે જગ૦
દોષકોષસમ હું છું સ્વામિ ! પણ મતિ ચરણે આવે રે,
મનહર પ્રભુ કહું નમન કરીને, રહેજો હૃદયમાં ભાવે રે, હે જગ૦

ભાગીરથી—જય જય શ્રીસદ્ગુરુ દેવ. (સર્વ તેપ્રમાણે બોલે છે, ને સમય થઇ ગયેલો હોવાથી સઉ પ્રસન્ન થતાં, તથા એકબીજાથી વાતો કરતાં ઉઠીને પોતપોતાને ઘેર જાયછે.)

કમળા—(વીજળીને) અલી આજ તો પેલી બચારી કૌશિકાને

સુખ થયાની કથા આવશે. ભૂભારકર પણ બચારો પોતાના છોકરાને હ-વે સુખથી રમાડશે, ને સુખી થશે, નહિ વારૂ ?

વીજળી—કૌશિકીને આપણે હવે જ બચારી કહીએ છીએ કે-ની ? આટલા દહાડા એને ક્યારે બચારી કે'તાં'તાં ! કહેવત છે કે ઠો-કર ખાધાવિના માણસ ઠેકાણે આવતું નથી, તે ખરી વાતછે. ભૂભારકરે પણ ખરો ઉપાય કરયો, ને કૌશિકીને પણ હવે સારી પેઠે સમજણ પ-ડી છે. તે જો ડાહી હશે તો હવે જીવતા લગી બચારાને સંતાપશે નહિ. કમળા પાડોશણ! એ વાત સાંભળીને આપણે ઘણી શિખામણ લેવાની છે. ઘરમાં પોતાના ધણીસાથે કેમ બોલવું, તેમનું મન વરતીને સમો જોઇને તોળી તોળીને વચન કેમ બોલવાં, કે જેથી તેમને લગાર પણ દુઃખ થાય નહિ, વિગેરે ઘણું શિખવાનું છે. આપણાથી એમનું મન સં-તોષ પામે એવું કરવું જોઇએ. ચાલો બહેન! હવે પાછું જલદી પરવાર-વું છે. (બંને ઘરમાં જાય છે.)

કમળા—(ઘરમાં ગયા પછી તરત ગોકળને આવતો જોઇને) કેમ વારૂ, આજ કંઇ તમે વહેલા આવ્યા કે મને મોડું થયું? રોજ તો હું ખાવાનું કરી રહેવા આવું છું, ને તમે બહારથી આવો છો. આજ તો જાણે આપણે બંને સાથે આવ્યાં છીએ.

ગોકળ—આજ હું લગાર વહેલો આવ્યો છું, ને તમને લગાર મોડું પણ થયું છે. કેમ વારૂ તમે રોજ કથામાં આવો છો તે તમારા મનથી કંઇ સારૂં લાગે છે કે નહિ?

કમળા—આથી તે વળી બીજું સારૂં કેવું જોયતું'તું? અમને તો રાત દા'ડા એમાં ને એમાં ચિત્ત રહે છે. સાચે સાચું બોલજો વારૂ, તમને મારા સભાવમાં હવે કંઇ સારો ફેરફાર થયેલો જણાય છે કે હજી હું હતી તેવી ને તેવી જ છું?

ગોકળ—અરે આસમાનજમીનનો ફેર જણાય છે. મને તો લાગે છે કે મહિનાપહેલી તું હતી તે તું જ નહિ ને ! આજે તો મારા જીવને તારા તરફની મોટી ટાઢક થઇ છે. હું તો કહું છું કે એ ભટજીનું ને એમનાં ઘરનાંનું સો સો વરસનું આવરદા પરમેશ્વર વધારજો. એ હોય નહિ, ને તમારો સુધારો થાય નહિ.

કમળા—જુવો, હવે કોઈ દહાડો આ ઘરેણાંલુગડાંસારૂ કે કોઇ વછસારૂ તમારા સાથે વઢવાડ કરૂં છું ! પહેલે તો રોજ જાગતું. મને જ મારો પહેલાંનો સભાવ યાદ આવે છે, ત્યારે પસ્તાવો થાયછે ને !

ગોકળ—તું નથી બોલતી, પણ પરમેશ્વર સત્પુરીનું ભાડું કંઇ

આપ્યા વિના રહે છે? જો ! આ લાગે પડતા આવ્યા તે તારે સારૂ કાનના કાંટા રાખી લીધા છે. ફક્ત સોનાની કિંમત બેઠી છે. ઘડાઇ બેઠી નથી. હજી નવા જેવા જ છે. સોનું પણ સારૂં છે. ઘરઘરાઉ ગરજુન મળ્યા છે. પણ હવે તને ગમે ત્યારે ખરા.

કમળા—હવે મને ગમવાની વાત તો બોલશો જ નહિ. મને તો મારે જેવું હશે તેવું ગમશે. આટલું આટલું રોજ સાંભળીએ છીએ ને હજી ગમતું ને ન ગમતું રહે ત્યારે કરમના ભોગ જાણવા ! (કાંટા હાથમાં લેઇને જોતાં રાજી થઇને) વાહ! જેવા મારે જોઇએ એવા જ લાવ્યા છો, ને શું છે જે ના ગમે? (કાનમાં પહેરતી જાય છે ને વખાણતી જાય છે.) આ કેટલામાં આવ્યા?

ગોકળ—ચાળીસ રૂપિયાનું સોનું ચોખ્ખું છે, ને ચાળીસ જ આપ્યા છે.

કમળા—ઓહો! એવડો બધો ખરચ હમણાં ને હમણાં શું કામ કરશો? વળી આગળ આપણો હાથ છુટો થાત ત્યારે લેવાત.

ગોકળ—તારે નસીબે બારોબાર આ આઠ દહાડામાં ચાર સોદા થયા, ને સહેજમાં પચાસ રૂપીયા મળી ગયા; ને ધારે ધારે મળી ગયા ત્યારે લીધા. તારૂં મન રાજી થયું, એટલે મારૂં આપ્યું સફળ થયું. તે દા'ડે ફૂલાં આણ્યાં'તાં, પણ મારો જીવ ખાટો થઇ ગયો'તો.

કમળા—(લગાર હસીને) બળી એ ગઈ વાતને સંભારશો નહિ. હું લાજી મરૂં એવું આજ તે મને સંભારીને થાય છે. માફ કરજો, મેં તમને નાદાનીથી ઘણું સંતાપ્યા છે. હવે ભગવાને મારી મતિ ફેરવી છે. લો ચાલો હવે ક્યાંનો વખત થશે. આપણે વાળુની તજવીજ કરી લઇએ. આ શાક તો થઈ જવા આવ્યું છે, ને રોટલી તો સવારની છેજ.

ગોકળ--ચાલો તૈયારી કરો એટલે હું પણ પરવારી લઉં છું. (ગોકળ કપડાં ઉતારી પોતાનું થોડું રોજનામું લખે છે. એટલામાં કમળા બોલાવે છે, તે વાળુ કરવા બેસે છે.)

વીજળી—(પોતાના ઘરમાંથી) કેમ કમળા? પરવારયાં કે?

કમળા--આ વાળુ કરીએ છીએ. હવે કંઈ ઝાઝી વાર નથી. તમે પરવારયાં કે શું?

વીજળી—હા, તમે પરવારો ત્યારે બોલાવજો. હું તો તૈયાર છું હો કે.

ગોકળ—(કમળાને) કેમ વારૂ, આ વીજળી કંઇ સુધરી કે? એનો સ્વભાવ ઘણો જ ઉછાંછળો—જાણે આગનો ભભુકો હતો. પણ હવે કંઇ નરમ જણાય છે ખરી?

કમળા—એ ને હું બંને વાજોડે વઢીએ એવાં હતાં, પણ એ તો એવી સુધરી છે કે વખતે મને પણ શિખામણ દે. હજી એનો બટકબોલો ને હસમુખો સભાવ, ને લગાર ટીખળીપણું તો છે. પણ હવે તે ભીજાનમાં આવી કહેવાય. પાંચમાં બેસે તો મોટી બારેખમ ને ડાહી બાપડી જેવી વાતચીતથી પણ જણાય. પણ એ પરતાપ આ બધો કથાનો હો. જેટલાં આવે છે એટલાં બધાંએ આ થોડા દહાડામાં જાણે માણસની હારમાં આવ્યાં હોય એવાં થઇ ગયાં! (ગોકળ જમી ઉઠીને કપડાં પહેરીને વીજળીના વરને બોલાવીને જાય છે. પછી કમળા વીજળીને બોલાવીને સઉ મળી સાથે જાય છે.)

(ગોકળ વિગેરે મનોહરને મેડે ચઢતાં દાસને 'સેઠ જેગોપાળ' કહીને મનોહર ભટ્ટને નમન કરીને પોતાની જગાએ બેસે છે)

દાસ—કેમ ગોકલ ભાઈ! હવે કંઈ આજુબાજુ સુદારો ઠટો જનાય છે કે નહિ?

ગોકળ—એમાં શું પૂછવું સેઠ! સૌ કહે છે કે સેઠનું કલ્યાણ થજો કે આ મુકિતનો મારગ સૌને ઉઘાડી આપ્યો. ભટજીના ઉપકારનો તો બદલો જ નથી.

દાસ—સૌ ભગવાનનો પડટાપ છે, ને સૌના કિસમટકી બતજી માડાજે ડયા કડી છે, ટો ઠોરે ડારે જોસો કે પેલા ભજનમાંછે કે 'મુકિટ ગોકુલમાં છે ડાસી' ટે મિસાલ આપના મોહ્લામાં માડા ઢાડવા પડમાને કોઇ પન મુકિટ પાકી ડેનાડ નઠી. કોઇ કોઇ ચંદાલ ચોકડી બાકી ડે'સે ટો ટેની કંઇ ચંટા નઠી. એ ટો ગામ હોય ટાં ઘેદવાદો હોય જ છે. કેમ વિથ્થલજી! બોલ્યા નહિ!

વિઠ્ઠલજી—ખરૂં કહો છો, તેમાં શું બોલવું સેઠ! સૌ આવ્યું હોય તો જય જય બોલાવો હવે. (દાસ જય બોલાવે છે, ને સૌ બોલે છે.) કાલે તો પેલા ભૂભાસ્કરને કૌશિકી તથા તેનાં માતાપિતા વિગેરે જઇને પોતાને ઘેર તેડી લાવ્યાં છે ત્યાંથી રહ્યું છે.

મનોહર—(ઇષ્ટસ્મરણ કરીને) પછી ભૂભાસ્કરને પોતાને ઘેર આણીને પરસ્પરનાં દુઃખસુખની વાર્તા તેનાં સાસુસસરા કહેવા સાંભળવા લાગ્યાં. જેમ જેમ બ્રાહ્મણોના મંડળમાં ભૂભાસ્કરના આવવાની ખબર પ્રસરી, તેમ તેમ સઘળાં બાળકથી તે વૃદ્ધપર્યંતનાં સ્ત્રીપુરૂષો તેને જોવા આવ્યાં, તથા તેમાંનાં ઘણાં વૃદ્ધ તથા સંબંધ ધરાવનાર તો ભૂભાસ્કરને ઠપકા ભરેલાં વચનો પ્રીતિથી કહેવા લાગ્યાં. સમાચાર ન મોકલવાથી થયેલા કલેશનું તથા કૌશિકીના ભારે સંતાપનું વર્ણન કરતાં સ-

વં 'તમને અગળા ઉપર આવડો જુલમ કરવો ઘટે નહિ. અપરાધ પડે તો બીજી શિક્ષા કરીએ, પણ આગ ન કરીએ. સમયે કોઈના જીવનું જોખમ એમાં થાય તો આખા જન્મની કાળી ટીલી તથા મોટો દોષ માથે આવે', આ વિગેરે બોલીને વળી કહેતાં કે 'ભલા, પરમેશ્વરના પ્રતાપે તમે સઘળાં કુશળ ક્ષેમથી મળ્યાં, એટલે સઘળી વાને રૂડાં વાનાં છે'. આ પ્રકારે બે પ્રહર રાત્રિપર્યંત સર્વની આવજાવ થઇ રહ્યા પછી થાક્યાં હારયાં સુઇ રહ્યાં. બીજે દિવસે તેના સસરાએ મોટો ઉત્સવ માની બ્રાહ્મણ, સુવાસિની, બટુક, તથા કુમારિકાવગેરેને ભોજન કરાવ્યું. પછી ભૂભાસ્કરની તથા પોતાની પુત્રી કૌશિકીની ઇચ્છા જાણીને રૂડે પ્રકારે પ્રીતિપૂર્વક તેમના આશ્રમે જવાને વિદાય કરયાં. કૌશિકી તથા ભૂભાસ્કર એક બીજાના પ્રતિ જોતાં, નેત્રમાંથી પ્રેમાશ્રુ પાડતાં, આનંદવાર્તા કરતાં, પુત્રની નાના ચેષ્ટા જોતાં તથા પ્રિય વચનો સાંભળતા, પોતાને આશ્રમ આવી પહોચ્યા. ભૂભાસ્કરના આવવાસંબંધી વાર્તાને જાણનાર તેના સમીપના સર્વ સ્ત્રીપુરૂષો ઘણે પ્રેમે તેને સામા આવીને મળ્યાં, અને પરસ્પર દુઃખસુખની વાર્તા કરતા એકબીજાને કુશળતા પૂછી, જાણી, ને પોતપોતાના આશ્રમે ગયાં. પછી ઘણે દિવસે નિવૃત્તિને પામેલાં તે સ્ત્રીપુરૂષ પરસ્પર આ પ્રકાર વાર્તા કરવા લાગ્યાં.

કૌશિકી કહે છે, હે પતિ ! સાચે સાચું કહેજો. તમે બીજા બધા બ્રાહ્મણો પાછા ઘેર આવ્યા ત્યારે પાછા ઘેર કેમ ન આવ્યા ? શું તમને મારા તરફથી સંતાપ થતા હતો તેથી પાછા ન આવ્યા કે કેમ ?

ભૂભાસ્કર કહે છે, હે પ્રિયે ! એ વાર્તા પણ ગહીં કારણરૂપે મારા મનમાં ખરી. પણ પછી તો મને એમ જ થયું કે અહો ! આ સંસારમાં જન્મ ધરીને આપણે રાત્રિદિવસ વ્યવહારનો ભાર મસ્તકે તાણતાં એક દિવસ કાળના કોળીયારૂપ થઇ જઇશું, ત્યારે સાહાય્ય કરવાને આપણી સાથે ચાલનાર તો એક ધર્મ જ છે. તો આપણે નિર્ધનાવસ્થામાં દાનપુણ્યકર્મથી તો ધર્મને સજવાનાં નથી પણ આ અનુકૂળ સમય છે, તો કાંઈ શારીરક, માનસ, કે વાચક તપ તો કરી લઇએ. આ વિચાર થવાથી મેં એકાંત સ્થળ જોઇને ત્યાં રહીને ગાયત્રીપુરશ્ચરણનો આરંભ કરયો હતો. તેની સમાપ્તિ થયા શિવાય ત્યાંથી આવી શકાય એમ નહોતું, માટે રહ્યો હતો.

કૌશિકી કહે છે, તમને હું તો કદાચિત્ દુઃખ દેતીહતી, તે નહિ સાંભરી હોઉં, પણ આ બચારા અનાથસરખા બાળકની પણ તમને દયા કે સ્મૃતિ નહિ આવી હોય ?

ભૂભાસ્કર કહે છે, અરે ! એ વાર્તા તો કરવા સરખી જ નહિ.

પ્રથમના બે ત્રણ માસ સુધી તો રોજ તમે બંને સાંભરો, અને તેથી કોઇ દિવસ આપણો સંબંધ થયા પછી તને મુકીને હું દૂર ગયેલો નહિ, તેથી આ ટાણે તો ક્ષણે ક્ષણે મારૂં હૃદય ભરાઇ જતું, નેત્રમાંથી જળની ધારાઓ ચાલતી, અને મુખમાં વાણીસ્થાનોની સહાયતાથી ગાયત્રીના જપનો પ્રવાહ ચાલતો. આ પુત્રનું સ્મરણ પણ આવતું, તથાપિ એનાથી વિશેષ તારા સ્મરણથી દુઃખ થતું. તોપણ વળી તારા સ્વભાવનું ચિત્ર આગળ આવતાં પાછું મન વળી જતું, ને કહેતું કે હશે, એ સ્ત્રીને સ્વતંત્રપણે રહેવાથી સુખ જણાશે તો થોડા દિવસ મારે આ ધર્મનિમિત્તે કષ્ટ ભલે વેઠવું પડે. વળી તારી આ પુત્રસહિત તારાં માતાપિતાને ઘેર ગયાની વાર્તા પ્રથમથી જ મારા સાંભળવામાં આવી હતી. તેથી એક પક્ષથી મને પણ ચિંતા ઓછી જણાતાં મન સમાધાનમાં રહેતું ભલા, પરમેશ્વરે સર્વેને સુખી રાખી પાછો મેળાપ કરાવ્યો એટલે ઘણું સારૂં થયું, નહિ તો અધિક સંતાપ થાત. પછી કૌશિકીએ પોતાના દુઃખની સઘળી વાર્તા કરી. વાત કરતાં કરતાં તેનાં નેત્રમાંથી જળ ચાલ્યા. તેના દુઃખને સાભળી ભૂભારકરનું પણ હૃદય ભરાઇ આવ્યું. પછી ભૂભારકરે તેને શાંતિનાં વચનોવડે શાંત કરી. ત્યારપછી કૌશિકી બે હાથ જોડીને ભૂભારકરના ચરણમાં માથુ મુકી આ પ્રકારનાં વચનો બોલી: 'હે ભગવન! મેં અજ્ઞાનપણાથી તમને ઘણું કષ્ટ આપ્યું છે, પણ તમે મારા ઉપર દયા રાખીને ઉદાર ચિત્તથી સઘળું સહન કરયું છે. હવે મને તેણદસ ઘણો પશ્ચાત્તાપ થઇ ચુકયોછે, હવે પછી કોઇ દિવસ મારા આડા સ્વભાવથી તમને દુઃખ આપીશ નહિ. મારા આજ પર્યંતના સઘળા અપરાધની મને ક્ષમા આપો. અમે સ્ત્રીજાતિને પોતાના પતિની ભક્તિવિના પરમેશ્વરને પામવાનો બીજો એકે સુગમ ઉપાય નથી. સ્ત્રીના અપરાધની ક્ષમા જો પુરૂષ ન આપે તો પરમેશ્વર પણ તેને ક્ષમા આપતા નથી. હવે મને ખાતરી થઇ કે મારો જન્મ તમારા વડે જ સાર્થકછે. તમારા વિના એક ઘડી પણ મારી જશો નહિ. પરમેશ્વર કોઈ પણ સ્ત્રીને પતિના વિયોગવાળી કરશો નહિ. પૂર્વે ઘણી પુણ્યવાન્ પતિવ્રતાઓ પતિના મરણથી મરણને સ્વીકારતી, પણ જીવનને ઇચ્છતી નહોતી, એ વાર્તાની મોટાઈ મેં હવે જાણી છે. સૌભાગ્ય એ જ સ્ત્રીજાતિનું જીવન છે, એમ કહેવાને હવે મને કશી શંકા રહેતી નથી. મારા ઉપર હવે નિરંતર દયા રાખીને મારા દોષો મને જણાવજો, અને ઘટે તેવી મને શિક્ષા કરજો, પણ મને છેહ દેઇને કોઇ દિવસ પણ દુઃખ આપશો નહિ'. આવિગેરે અનેક દીન વચનોને બોલતી કૌશિકીને જોઇને ભૂભારકરે આ પ્રકારનાં સ્નિગ્ધ વચનોથી તેનું સમાધાન કરયું.

ભૂભાસ્કર કહે છે, હે સ્વધર્મમાં પ્રીતિવાળી ! તું કિંચિત્ પણ ખેદને પામીશ નહિ. હું તારાથી દૂર હતો, તોપણ તારા અનેક ગુણોનું મારા હૃદયમાં સ્મરણ થતું, અને તેથી હું વારંવાર વિકળ થતો. માત્ર એક જ તારો આડા સ્વભાવરૂપ દોષ મને પ્રસંગે પ્રસંગે ટકોરતો હતો. પણ હવે તો તે તારામાંથી નિર્મૂળ થયો છે. તારાં ઉગ્ર પુણ્યથી તારૂં અંતઃકરણ હવે નિર્મળ થયું છે, માટે તું કોઇ પ્રકારનું પણ ભય મનમાં ધરીશ નહિ. તારૂં નિરંતર કલ્યાણ થશે. તારા અનેક અપરાધ હશે તોપણ તેની મારા તરફથી ક્ષમા મળેલી છે, એમ જ જાણજે. હવે પછી તું અપરાધ કરે એવી મને લગાર પણ આશા નથી, તેથી તારો ઉત્તરોત્તર સદા જય જ થશે. તું કુળવાન માતાપિતાના શિક્ષણવાળી છે, અને પુણ્યના પ્રબળ સંસ્કારવાળી છે, તેથી તારૂં કોઇ દિવસ હવે પછી અનિષ્ટ થનાર નથી, માટે પ્રસન્ન થઈને પરમાત્માશ્રીનું સ્મરણ કરતી આનંદમાં આપણા ગૃહકાર્યને કરતી સુખાનુભવ કર હે પ્રસન્ન ચિત્તવાળી ! તેં મને સંતાપ કરતાં સુખ ઘણું આપ્યું છે, પણ લગાર પણ પ્રતિકૂળ કોઇને રૂચતુ નથી, તેથી તે તારો દોષ થોડો છતાં પણ ઘણો થઇ પડયો હતો, તે હવે નિર્મૂળ થયો છે, જેથી અતઃ પર ક્લેશનું કાંઈપણ કારણ રહેશે નહિ.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે દીકરી સરસ્વતિ ! આપ્રમાણે તે કૌશિકીએ પોતાના પતિની શિખામણને આગળથી ન માનીને પોતાના આડા સ્વભાવથી પતિની અપ્રીતિ મેળવીને ભારે દુઃખનો અનુભવ કર્યો, અને પાછળથી આ રીતે પસ્તાવો કરીને પતિપાસે પોતાના પાછલા સઘળા અપરાધોની ક્ષમા માગીને પછી પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે એક મત થઈને રોજ ઘર ચલાવવા માંડયું. પછી તો બંનેને બહુ સુખ થયું. ભૂભાસ્કર જે વચન કહે તેની પ્રથમથી જ હસતે મુખે પેલી કૌશિકી હા કહેવા લાગી, અને તેપ્રમાણે કરવામાં કાંઇ અડચણ જણાય તો તે પોતાના વિચાર સાથે જણાવતાં મારેશા એમ કહેતી કે 'તમે મને આ પ્રમાણે કરવાનું કહ્યું હતું, માટે મેં તેમ કરવા માડયું પણ અમુક પ્રકારની અડચણ જણાય છે. તેથી જો આજ્ઞા હોય તો હું આપ્રમાણે કરૂં.' આવાં પ્રીતિથી દીનતા ભરેલાં વચનો બોલીને પોતાના કાર્યને રૂડે પ્રકારે કરતી, તથા રાત્રિદિવસ તે ભૂભાસ્કરની પ્રસન્નતા જાળવતી. જે શિખામણ ભૂભાસ્કર એક વાર આપે, તેને તે કદી વિસારતી નહોતી. આ પ્રકારે તે ભૂભાસ્કર અને કૌશિકી પોતાના પુત્રનું લાલનપાલન કરતાં આનંદમાં દિવસ કાઢવા લાગ્યાં. એટલામાં એક દિવસ સંધ્યાકાળના સમયે પેલા વૃદ્ધ અતિથિ જે પ્રથમ આવ્યા હતા, તેમના સરખાને પોતાના આશ્રમતરફ આવતા જોઈને કૌશિકી મોટા હર્ષથી પોતાના પતિ ભૂ-

ભાસ્કરને કહેવા લાગી, હે પતિ! પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ જ પાછા પધારયા કે શું ? ભૂભાસ્કરે પણ જોયું તો તેમને દીઠા. પછી ઘણા સ્નેહથી સંમુખ જઇને ભૂભાસ્કર વિનયથી તેમને નમ્યો, તથા હાથ ઝાલીને વિનયવચન બોલતો પોતાના આશ્રમમાં લાવ્યો. આસન પાથરી તૈયાર કરી રાખ્યું હતું, તેના ઉપર તેમને બેસાડી કૌશિકીએ પણ નમન કરયું. વૃદ્ધ પુરૂષ બંનેને આશિર્વાદ કહેતા કહેતા પોતાની લાકડીવિગેરે બાજુએ મુકીને બેઠા. પુત્રને પગે લગાડીને બંને જણાં તેમના પાસે બેઠાં. પછી ભૂભાસ્કર કહેવા લાગ્યો, હે ભગવન્! આપે આજે અમને રંકને દર્શન આપીને કૃતાર્થ કર્યા છે. અમારા મનમાં આપનાં એક વાર દર્શનની મોટી અભિલાષા રહી હતી આપનો અમૃતથી પણ ઉત્તમ બોધ અમારા હૃદયમાં પ્રથમ બીજરૂપે હતો, તે ક્રમે કરીને હવે અંકુર કાઢી રહ્યો છે. હવે એને થોડું જળ સિંચવાની ખરી તક આવી હતી, એવામાં આજ યોગ્ય સમયે આપ પધારયા એ ઘણું જ રૂડું થયું છે, જેમ ઉત્તમ વૃક્ષોને ઉછેરનાર માળી તેની ઋતુએ ઋતુએ જોઈતી સંભાળ લેછે તેમ આપે પણ આ ટાણે તે પ્રકારે જ ખરી અણિઉપર સંભાળ લીધી છે. આપના ઉપકારનો બદલો વાળવાનું ઇશ્વરે અમને કાઇ સામર્થ્ય આપ્યું નથી, તેથી દીન મુખવડે માત્ર નમસ્કાર કરીને બેનીએ છીએ પણ આપ જે નિષ્કામ અને ઉદાર પરમાત્માસ્વરૂપ છો, તે અમારા દોષોપ્રતિ લક્ષ કરયાવિના જ માતાપિતાની પેઠે અમારા રક્ષણમાં પ્રીતિ રાખો છો. આજનો દિવસ ધન્ય છે.

કૌશિકીજળ પાત્ર ભરીને પાસે મુકીને કહે છે, હે ગુરો ! હે માતાપિતા! તમે અમને પાછા વળી દર્શન આપવાની કૃપા કરી, એથી અમારો જન્મ સાર્થક થયો એમ હું માનું છું. આપનાં વચનો રોજ મને સાંભરે છે, અને તે ઘણું સુખ આપે છે

વૃદ્ધ અતિથિ કહે છે, ભાઇ ભૂભાસ્કર ! તમે પ્રસન્ન છો? બહેન ! તમે શરીરે સુખી છો? આ પુત્રને બીજું વર્ષ ચાલે છે કે ત્રીજું ? ભલા તમારો આનંદભરયો આશ્રમ જોઇને મને પરમ સંતોષ જણાયો છે. હું પણ ક્ષેત્રે ક્ષેત્રે તમારૂં પ્રસંગ આવવાથી સ્મરણ કરતો હતો. મેં ઘણા પવિત્ર બ્રાહ્મણોના આશ્રમોમાં રાત્રિઓ ગાળી છે; ત્યાં ત્યાં સઘળે તમારા પવિત્ર આશ્રમની વાર્તા પણ આ મુખેથી કરાતી હતી. હજી પરમાત્માઓની કૃપાથી આ શરીર ચાલે છે, ત્યારે કહ્યું ચાલો વળી આ ક્ષેત્રોમાં ફરી એક વાર વિચરૂં. લાવો બહેન કૌશિકિ હવે મને જળપાત્ર આપો કૌશિકી જળ આપે છે, તે પીને સ્વસ્થ થયા પછી કહે છે, ભાઇ ભૂભાસ્કર! આ સંસારમાં મેં સજ્જનોની સમતિ અને સદ્વાસ-

માન બીજા કશામાં મોટો સાર દીઠો નહિ. બીજા સઘળા વ્યવહારો ક્લેશના આપનાર દીઠા, ને સત્સંગ તથા સદ્વસ્તુની સમ્યક્ વાર્તાને તો આ ક્લેશનાં કાપનારરૂપ મેં દીઠાં, તેથી મને તો એ જ સારરૂપ જણાયાં. ઘણાં માણસો એવાં પણ મારી દૃષ્ટિએ પડયાં છે કે જે કુસંગને તથા અસદ્વર્તનને સેવનારાં છતાં તેને ભ્રાંતિથી સત્સંગરૂપ માનતાં, અને રાગદ્વેષાદિ ક્લેશને ઉપજાવનારી લોકવાર્તાને વારંવાર કરતા છતાં પણ તેને ભ્રાંતિથી સદ્વાર્તારૂપ માનતા. એવાં મનુષ્યોને પણ જોઇને મને કાંઇ તેમના સંબંધથી ક્લેશ થતો નહોતો, કારણ કે માયાનાં સ્વરૂપલક્ષણ મને કાંઈ અજ્ઞાત નથી. એવી વિપરીત બુદ્ધિનાં મનુષ્યો દુઃખને પામીને પછી સત્સંગને દૂષણ આપે છે, પણ તેથી નિર્દોષ વસ્તુ કાંઇ દોષવાન્ થતી નથી. આ કહીને મારે તમને કહેવાનું શું છે, તે હવે કહું છું. તમારે તો પુણ્યના પ્રભાવે હવે પછી કોઈ દિવસ કુસંગના પાશમાં પ્રવેશવાનું નથી, તોપણ એવા કુઃસંગી પ્રાણિઓનો સંગ કે દર્શન થાય ત્યારે તેટલી ઘડી આપણા મનને સાવધાન રાખીને તેમના દોષનો સ્પર્શ આપણા અંતઃકરણને લાગવા દેવો નહિ. તેઓને આપણી વાર્તા પ્રતિકૂળ જણાય તે પ્રીતિવડે કહેવી નહિ, અને તેમની વાર્તા સાંભળવાની અગત્ય આવી પડે, તો તે સમયે આપણે મનમાં ઈષ્ટસ્મરણ કરતા, સાંભળતા દેખાતા છતાં પણ તેમની વાર્તા સાંભળવી નહિ. આમ કરવામાં કાંઇ પણ દોષ જાણશો નહિ. ઘણા મનુષ્યો એવા સંગમાં લગાર લગાર કરતાં ફસાઇ જાય છે, પછી નીકળી શકતા નથી, માટે આ જગત્માં બહુ સાવધપણું રાખીને મનુષ્યનો સહવાસ કરવો.

ભૂભાસ્કર કહે છે, આ આપની અમૂલ્ય શિખામણને મારા હૃદયમાં લખી રાખ્યાની પેઠે ધારણ કરૂં છું. એ શિખામણ મોટા અનર્થથી બચાવનારી, અને મોટા લાભને ઉપજાવી આપનારી છે.

કૌશિકી કહે છે, ગુરો ! આપને આ સાંજનું કાંઇ અવસ્ય કરવાનું કર્મ હોય તો કરી લો, એટલે હું આપને વાસ્તે કંઇ પ્રસાદ તૈયાર કરૂં.

વૃદ્ધ કહે છે, બહેન ! તમે એવો શ્રમ કરશો નહિ. રાત્રિએ કાંઈ નિત્ય ખાવાનો મારે નિયમ નથી. કોઈ પ્રસંગે લગાર લઉંછું, માટે આજે કાંઈ અગત્ય નથી.

કૌશિકી કહે છે, ના તે એમ કાંઈ ચાલે નહિ. ચાવવાનો શ્રમ ન પડે, માટે થોડો શીરો કરી આપુંછું દુધનો, તે સ્નાન કરયાવિના લેવાશે, માટે પરવારો. હવે જો ના કહેશો તો મને સંતાપ થશે. એમ કહી ઘરમાં જઇ કરવા માંડે છે. વૃદ્ધ પુરૂષ સંધ્યાકર્મ પરવારી લે છે. પછી ભૂભાસ્કર સઘળી તૈયારી થયેથી વૃદ્ધને પ્રસાદ લેવરાવવા તથા પોતે લે-

વા જાય છે. પછી કૌશિકી પણ પાછળથી પુત્રને જમાડી સુવાડીને પોતે જમીને પરવારીને, પછી વૃદ્ધ અતિથિની શય્યા તૈયાર કરી આપીને તેમનાં, સુખને આપનાર વચનોને શ્રવણ કરવાની આશાથી બંને જણાં બેસે છે, અને ભૂભાસ્કર આપ્રમાણે બોલે છે.

ભૂભાસ્કર કહે છે, હે ભગવન્ ! આપે ઘણે દિવસે પાછા પધારી અમને દર્શન દઇ, આ આશ્રમને જ પવિત્ર કરયો, એથી અમને પરમ સંતોષ પ્રાપ્ત થયો છે.

કૌશિકી કહે છે, હે પિતા ! આ સંસારમાં હવે સુખ શું છે, ને દુઃખ શું છે, એ તો મને સમજાયા જેવું થયું છે. ઘણાં માણસો એમ કહે છે કે 'આ સંસારમાં કાંઇ સાર નથી, માટે એને ત્યજી દેવો જોઈએ. સંસારને બહુ સેવ્યો સારો નથી.' આ વાર્તા જ જો સાચી હોય તો હું કે જે અબળા છું તેણે સંસારને કેવી રીતે ત્યજી દેવો, અને સંસારને ત્યજીને બીજે ક્યાં જવું ? અને જો સંસારને ન જ ત્યજવો હોય તોપછી મારે શું ત્યજવું ઘટે છે ? એ મારા મનનો સંદેહ આપ કૃપા કરીને મટાડો. ઘેર બેઠાં ગંગા આવી, ને જ્યારે હું સ્નાન કરીને પવિત્ર ન થાઉં, તો મારા જેવું દુર્ભાગી કોણ ? કોઇ જ નહિ.

વૃદ્ધ પુરૂષ પ્રસન્ન થઇને કહે છે, હે પુત્રિ ? તમે જે વચન કહ્યું કે 'આ સંસારમાં કાંઇ સાર નથી, માટે એને ત્યજી દેવો જોઇએ', અને 'સંસારને બહુ સેવ્યો સારો નથી.' આ પ્રકારનાં વચનો ઘણા બોલે છે, તથા સાંભળે છે, પણ તેનો ખરો અર્થ ઘણાંજ થોડાં મનુષ્યો સમજે છે. ઘણાં મૂર્ખ મનુષ્યો તો સંસારને ત્યજવાનું સાંભળીને ઘર છોડીને જતા રહે છે, ભગવાં પહેરે છે, માથાં મુંડાવી નાંખે છે, ને બ્રાહ્મણ હોય તો જનોઇ પણ કાઢી નાંખે છે, બાળીને પી જાય છે, ને પછી પાછા બીજી જગાએ મઠ બનાવીને ખાઇ પીને દુઃખ વેઠે છે, ને મઝા પણ કરે છે. એ જ પ્રમાણે કોઇ વળી ઘર છોડીને દાઢી, જટા વિગેરે રાખીને માઠા કોઇ સ્થળે છાપરાનો આશ્રય શોધીને ખાઇ પીને કષ્ટે કાળ કાઢે છે, ને વખતે સુખ પણ દેખે છે. એ જ પ્રમાણે બીજા ઘણા માણસો ઘર છોડીને આ સંસાર ત્યજવા સંબંધી વચનો સાંભળીને ધર્મને સ્થાને ઢોંગને સાધે છે. હજારમાં કોઇએક એવામાંથી ભલા પણ નીકળે છે. હવે તમારાં કહેલાં વચનને આપણે વિવેકથી વિચારી જોઈએ. જે આદિ નીતિ પ્રમાણે રૂડે પ્રકારે વહ્યાં કરે છે, તેને સંસાર કહીએ છીએ. આપણે જે જે દેખીએ છીએ તે સઘળું સંસારરૂપ જ છે. તો સંસારમાં પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, તથા આકાશ એ પાંચ પણ આવી ગયાં, અને પાંચમાં જે જે પદાર્થ આવ્યા, તે તે સઘળા સંસારરૂપ ગણાયા. હવે સંસારને

કેમ ત્યજવો ? આપણે એક ઘર ત્યજીને બીજે ઘેર રહીએ, તો તે પણ સંસારમાં જ છે. કોઈ પણ માણસ પૃથિવ્યાદિ પાંચ મહાભૂતને ત્યજે તો સંસાર ત્યજાય. ત્યારે પૃથ્વીવિના ચાલે, બેસે, ઉઠે કયાં? પાણી ત્યજે તો નહાવા, ધોવા, પીવાવિના અંતે તૃષાથી મરે, તો પાણી તજ્યું ગણાય. અગ્નિ ત્યજે તો જીવાય જ કેમ ? કારણ કે સૂર્યનારાયણની જે ગરમી તે પણ અગ્નિ છે, ને અન્ન પચાવનાર પણ શરીરમાં અગ્નિ જ છે, તેવિના તો મરાય જ. તેમ જ વાયુવિના પણ જીવાતું નથી. અને આકાશને ત્યજે ત્યારે તો ચાલવું, ફરવું, અને બેસવું, ઉઠવું કયાં ? એટલે એ પંચ મહાભૂતનો ત્યાગ કરીને જીવવાની આશા રાખે તો તો અજ્ઞાન જ ગણાય. હવે એ પાંચવિના આ બીજા પદાર્થો જોવા જઇએ, તો તે સઘળા એ પાંચમાંથી જ, અને પાંચરૂપ જ થયેલા છે, તો તેને શી રીતે ત્યજવા ? અને વળી ખરા સંસારરૂપ ને સંસારના મૂળરૂપ તો આ આપણું શરીર છે, તેને સંસાર ત્યજતાં ત્યજવું જોઇએ. તે તો પ્રથમ ત્યજાતું નથી, ને તે ત્યજ્યા પછી શરીરવિના જીવ કાંઈ કરી શકતો નથી. ત્યારે સંસારમાં શું ત્યજવા જેવું છે તે જુઓ. દેખવામાં આવતો સઘળો સંસાર તો કોઈથી પણ ત્યજાય એમ નથી, એવો હવે તમારા મનમાં નિશ્ચય થાય છે ? આ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, અને આકાશનું જ આપણું શરીર છે, ને બીજાં શરીરો પણ એનાં જ છે, માટે હે સારી મતિવાળી બહેન કૌશિકિ ! આ બહાર દેખાતો સંસાર કે જેને આપણે ઉપજાવ્યો નથી તેને ત્યજવાની ઇચ્છા કરીએ તો આપણથી તે ત્યજાય જ કેમ ? તે તો જ્યાંનો ત્યાં જેમનો તેમ આપણા પૂર્વે, આપણી હયાતીમાં, તથા આપણા પછી પણ વહેતો જ હોય છે, અને આપણે પણ તે પ્રવાહમાં વહેતાં જ ચાલીએ છીએ, માટે ઘર કે સંસારને ત્યજવાનું તો ખરૂં જોતાં બનતું જ નથી. હવે ખરૂં જોતાં શું ત્યજવા યોગ્ય છે તે વિચારીએ. આ જગતમાં સૌને જ જે ન ગમતું હોય, તે ત્યજવું જોઈએ. તો સૌની જેના ઉપર અપ્રીતિ છે, એવું તો જગત્માં દુઃખ જ છે. માટે હે બહેન ! જો ત્યજવાની ઇચ્છા થાય તો તો એક દુઃખને જ ત્યજવાનું છે. દુઃખ ત્યજવું છે, પણ તે ત્યજી શકાતું નથી. કેમકે તેને આપણે દેખતા નથી. આપણા અંતઃકરણમાં જ્યારે આવીને પ્રકટ થાય છે, ત્યારે આપણે દુઃખને જાણીએ છીએ. તેથી સાક્ષાત્ ત્યજી શકવા જેવો પદાર્થ દુઃખ નથી. આમ છે માટે દુઃખના કારણને, અર્થાત્ જેના વડે આપણને દુઃખ પ્રકટ થઇ પીડે છે, તેને ત્યજવું જોઇએ છે. કેમકે કારણ ટળે તો તેના વડે જ જણાતું તેનું કાર્ય પણ ટળે. જેથી હવે દુઃખના કારણનો વિચાર કરવો જોઇએ. આપણે ઉપર ઉપરથી વિચાર કરી જોઇએ ત્યારે તો ઘડીમાં આ-

પણને આપણાં સગાંથી દુઃખ થતું જણાય છે. સ્ત્રીને પતિપુત્રાદિથી, પુરૂષને સ્ત્રીપુત્રાદિથી, પુત્રને માતાપિતાઆદિથી, અને એજ પ્રમાણે જે જે મનુષ્યને જેના સાથે સંબંધ થયા હોય છે, તેને તેમનાથી દુઃખ થતું જણાય છે. જેમ તેમનાથી દુઃખ થતું જણાય છે, તેમ જ તેમનાથી સુખ પણ થતું જણાય છે. તેથી સુખની લાલસાવાળા આ જીવો તે સુખ દેખાડનાર પ્રાણિપદાર્થથી કોઇ પ્રસંગે દુઃખ દેખે છે, તોપણ તેને ત્યજી શકતા નથી. અને એમ જો ત્યજે તો જ્યાં ત્યાં પણ મનુષ્યાદિ પ્રાણિપદાર્થના સંબંધવિના તો જીવથી રહેવાવાનું જ નથી, અને સંબંધ થાય કે તરત ત્યજીને નાસે તો પેલા દ્રવિડકર્ણાટક દેશના અડદ દેખીને ભડકી નાસનાર કેસરપપ્પુ જેવા આપણે ઠરીએ, અને એમ ઠરતાં પણ આપણાથી દુઃખ ત્યજાવાનું નહિ. ઉલટું ક્ષણે ક્ષણે દુઃખ તો વધારે વધારે થતું જવાનું. માટે આ પ્રાણિપદાર્થને ત્યજીને જાણે આપણે ક્યાંહી જઇ રહીએ, ને દુઃખત્ય જાય એમ તો સમજવું જ નહિ. આથી એમ પણ જણાય છે કે બહારના સઘળા પદાર્થો આપણને સદા કાળ દુઃખ ઉપજાવનાર નથી, તેથી થોડો કાળ પણ સુખને દેખાડનારને આપણે સુખની ઈચ્છાવાળાં ત્યજીશકવાનાં નથી, માટે શું ત્યજવું તે નક્કી કરવું જોઇએ. આ પ્રાણિપદાર્થના સંબંધથી જે આપણે સુખ દુઃખ માનીએ છીએ, તે સુખદુઃખનું માનનાર આપણા શરીરમાં કોણ છે, તેને જાણવું જોઇએ. જો તેને એકને જ ત્યજવાથી દુઃખ ત્યજાતું હોય, તો પછી બીજી વધારે ઉપાધિ વેઠવાનું શું કારણ ? આ આપણા શરીરમાં જોતાં હાડકાં, માંસ, ચામડી, નસ, રસ, રૂધિર અને બીજા સઘળા મળવિગેરે જે જડ પદાર્થ છે, એ પોતે તો કાંઇ દુઃખને જાણતા નથી, પણ ઉલટા એને પણ દુઃખનાં આપનારા ગણનાર કોઈ બીજો જ પદાર્થ સુખદુઃખનો માનનાર તો જણાયછે. અજીર્ણ થવાથી આ રસને પણ દુઃખ આપનાર ગણે છે. બિગાડ થવાથી, લોહી, માંસવિગેરેને, તેમ જ દોષને પ્રાપ્ત થઇ કોપેલ મળને પણ દુઃખ આપનાર જ ગણે છે. તો તે મળથી તે ઓજપર્યંતના સઘળા પદાર્થોમાં પણ એક વેળા દુઃખના કારણપણાનો જે ભાવ કરે છે, તે ભાવ કરનારને આપણે પ્રથમ ઓળખવો જોઇએ, અને જો તેમ ન કરીએ અને દુઃખનો ત્યાગ કરવા જઇએ, ત્યારે તો આ શરીરનો પણ ત્યાગ પ્રથમ જ કરવો પડવાનો, અને શરીરનો ત્યાગ કરનાર ઘણા આત્મઘાતી પ્રાણિઓ તો નીચ પ્રેતાદિ યોનિઓને પામીને ઉલટા મોટાં દુઃખને પામતા જણાય છે, માટે શરીર ત્યજતાં પણ દુઃખ ત્યજાતું નથી. તેથી દુઃખ આપનાર ખરા એક કારણનેજ શોધીને ત્યાગ કરવો ઘટે છે. હવે પાછા શરીરમાં સઘળા જડ માંસાદિ પદાર્થને છોડીને જોતાં એક અંતઃકરણ જ સઘળું જ્ઞાનરૂપ

વ્યવહાર કરનાર સાધનરૂપ છે, તેને ચોકસ રીતે જોવું જોઇએ, ને પછી દુ:ખ ત્યજવા શેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, એ વાર્તાનો નિર્ણય થશે. આ શરીરમાં રહીને શરીરના સઘળા વ્યવહારને કરાવનાર, તથા આ શરીરને જીવતું જણાવનાર સાધનરૂપ છે, તેને અંતઃકરણ કહ્યુંછે. એ જ અંતઃકરણની જૂદા જૂદા પ્રકારના વ્યવહાર કરનાર અથવા કરાવનાર શાખાઓ ચાર ગણી છે. તેને જ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અને અહંકાર એવાં નામથી ઓળખાવાય છે. ત્યાં સંકલ્પવિકલ્પ કરે તે મન;તે સંકલ્પને જ વિસ્તારથી ગુણદોષ જોવાને ચિંતવ્યા કરે તે ચિત્ત; તે ચિંતન થયા પછી કોઇપણ પ્રકારનો હા ના વિગેરે નિશ્ચય કરે તે બુદ્ધિ; અને પછી 'હું આમ કરૂં, હું આમ કરૂં' એમ ધારીને જે ક્રિયામાં જોડનાર વા જોડાનાર સાક્ષાત્ હેતુ છે, તે અહંકાર છે.એ ચારે પ્રકારનાં સ્ફુરણ અંતઃકરણમાંથી જ થાયછે, માટે એની વારંવાર સ્ફુરતી કળાઓને અંતઃકરણની વૃત્તિ કહીને પણ ઓળખાય છે. તેમ જ મનોવૃત્તિ, ચિત્તવૃત્તિ, બુદ્ધિવૃત્તિ, તથા અહંવૃત્તિ, એ નામથી પણ એ અંતઃકરણની ચાર શાખાઓ ઓળખાય છે.

આ આઠ પુરીઓવાળા શરીરમાં એ અંતઃકરણ પણ એક પુરી ગણાય છે, ને એ અંતઃકરણ નામની પુરીમાં જ જીવાત્મા રહે છે. આ અંતઃકરણ જ્યાં સુધી જીવાત્માને ફળ આપનાર સંસ્કારને ધારણ કરી રાખનાર હોય છે, ત્યાં સુધીજ એને અંતઃકરણ એવું નામ અપાય છે, અને એ સંસ્કારથી રહિત હોય છે, ત્યારે એ પણ બીજા દ્રવ્ય જેવું દ્રવ્ય જ છે. આ જન્મમાં ફળ આપનાર સંસ્કારોને તથા અન્ય જન્મમાં ફળ આપનાર સંસ્કારોને ધારણ કરીને જે જે દ્રવ્યના પરમાણુઓ, આ જીવાત્માની અત્યંત નિકટ, વ્યવહારના હેતુભૂત પુરીમાં સંબંધ કરીને રહે છે, તેને અંતઃકરણપુરી કહી છે. હવે આપણે મૂળ પ્રશ્નઉપર પાછા જઇએ. હે દીકરી ! આ પ્રમાણે એક પક્ષથી જોતાં અંતઃકરણની ભિન્નભિન્ન વૃત્તિઓ, તેમાં રહેલા તેના આધારભૂત સંસ્કારસહિત સઘળા વ્યવહારના કારણરૂપ છે. એ વૃત્તિઓ જ આપણને સુખ તથા દુ:ખનું ભાન કરાવે છે. એ વૃત્તિ જ આ સઘળા પ્રાણિપદાર્થના સમુદાયમાં કોઇને અનુકૂળ તથા કોઇને પ્રતિકૂળ, એમ બે ભાવથી જુએ છે. તેમાં જ્યાં જ્યાં વૃત્તિનો અનુકૂળ ભાવ પ્રવર્તે છે, ત્યાં તો સુખનું ભાન થાયછે. અને જ્યાં જ્યાં આ વૃત્તિનો પ્રતિકૂળ ભાવ જણાય છે, ત્યાં ત્યાં દુ:ખનું ભાન થાય છે. જેથી ખરૂં જોતાં બહારનો કોઇ પણ પદાર્થ કેવળ દુ:ખરૂપ કે સુખરૂપ નથી. જો તેમ હોય તો જેને આપણે એકવાર સુખદ ગણીએ છીએ, તે દુ:ખદ થાય નહિ, અને જેને આપણે એકવાર દુ:ખદ ગણીએ, તે ફરી સુખદ થાય નહિ, પણ તેમ થાય છે. એક જ પદાર્થમાં આપ-

ણને કાળાંતરે સુખનું તથા દુઃખનું ભાન થાય છે, માટે સુખદુઃખનું કારણ આપણી વૃત્તિનો ભાવ માત્ર છે. તેથી જો ત્યજવા યોગ્ય ગણીએ, તો આખા જગત્‌માં માત્ર આપણી વૃત્તિનો અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ માનવાપણારૂપ ભાવ છે, તે જ ત્યજવો જોઇએ. એનો ત્યજનાર જ ખરો ત્યાગ કરનાર ગણાય, એમ હવે નક્કી થયું. ત્યારે હે બહેન કૌશિકિ! એ અંતઃકરણનો બે પ્રકારનો ભાવ જેણે ત્યજ્યો નહિ હોય, તે કદાચિત્ ભગવાં વસ્ત્ર પહેરે, માથું મુંડાવે, જટા રાખે, કે બીજા અનેક પ્રકારના વેષ પહેરે, તોપણ તેને ત્યાગી જાણવો નહિ. સઘળાં વસ્ત્રને ત્યજે, અથવા આ શરીરઉપરની ત્વચાસુદ્ધાં ઉતારી મુકે, ને અંતરિક્ષમાં લટકતો રહે, તોપણ દુઃખસુખના કારણભૂત અનુકૂળપ્રતિકૂળ ભાવવાળો કોઇ પણ ત્યાગી ગણાય નહિ, એટલું તો તમે ધ્યાનમાં રાખજો. હવે જે ત્યજવાનું છે, તેના સંબંધમાં વળી વિચાર કરીએ. આ વૃત્તિમાં અનુકૂળપ્રતિકૂળ ભાવ સંસ્કારથી થાય છે, તેથી સંસ્કાર પણ મુખ્ય ત્યજવા યોગ્ય છે. આ પ્રકાર એવો થયો કે સંસ્કારથી વૃત્તિ, વૃત્તિથી વિષયરૂપ સંસાર, અને વૃત્તિવિષયના સંબંધથી અનુકૂળપ્રતિકૂળ ભાવ, અને તેનાથી દુઃખ; માટે દુઃખને ત્યજતાં આ સઘળું ત્યજવું જોઈએ. પણ એકે કાળે આ સઘળું ત્યજાતું નથી, માટે તેને નિયમથી ત્યજવાનો વિચાર હવે સાંભળો. આ સઘળી વૃત્તિઓમાં અહંવૃત્તિ પ્રબળ જાણવી, કારણ કે તેના વિના સઘળી વૃત્તિઓ વ્યર્થ છે. અહંવૃત્તિ ઉઠે ત્યારે જ આપણે ક્રિયા કરનાર થઇએ છીએ. માટે અંતરમાં એ અહંવૃત્તિ, અને આ આખો સંસાર જે બાહ્ય વિષય છે, તેમાં જે જે વિષયરૂપ પ્રાણિપદાર્થનો આપણે 'આ મારૂં છે' એવા ભાવથી સંબંધ કરીએ છીએ, તેનાથી જ આપણને સુખદુઃખ થાય છે, માટે મમત્વના જે વિષય, તે રૂપ સંસાર, તે ત્યજવા યોગ્ય ઠરે. ત્યાં તે પદાર્થો પણ અસંખ્ય થાય છે, ને થયા હોય છે; તેનો આપણાથી ત્યાગ થવો કઠિણ છે. પણ તે પદાર્થમાં 'આ મારૂં છે' એવો ભાવ આપણા અંતકરણમાંથી ઉઠે છે, તો ખરૂં જોતાં તે મમભાવને જ ત્યજવો જોઇએ. આ પ્રમાણે સઘળામાંથી ત્યજવાયોગ્ય માત્ર બે જ મુખ્ય પદાર્થ ઠરયા. એક તો અહંવૃત્તિ, અને બીજો મમભાવ. આમ થવાથી તમારૂં કહેલું પણ સાચું ઠરયું. તમે કહેલું કે 'આ સંસારમાં કાંઇ સાર નથી, માટે એને ત્યજી દેવો જોઇએ,' અને 'સંસારને બહુ સેવ્યો સારો નથી'. આ વચનનો અર્થ થયો ત્યારે હવે એ ખરાં ઠરશે. શાસ્ત્રમાં **अहंममेतिसंसारः** એવાં વચનોથી 'હું અને મારૂં' એ બે ભાવને જ સંસાર કહ્યો છે, અને

આપણે વિચાર કરતાં પણ અહંવૃત્તિ અને મમભાવ બે જ ત્યજવા યોગ્ય ઠરયાં. ત્યારે આ પ્રકારનો પ્રત્યેક જીવના અંતઃકરણમાં રહેલો જે સંસારછે, તેને દુઃખ ટાળવાવાસ્તે ત્યજવો જોઈએ, એ સર્વસંમત સાચી વાર્તાછે. આ બાહ્ય સંસાર જે પ્રવાહની પેઠે વહ્યા જ કરે છે તેને કોણ મૂર્ખ પુરૂષવિના બીજો ત્યજવાની ઈચ્છા વા આશા પણ કરે? કોઇ સુજ્ઞ પુરૂષ કે સ્ત્રી તો કરે જ નહિ.

હે બહેન કૌશિકિ! તમે પ્રથમ પૂછ્યું હતું કે મારે શું ત્યજવું ઘટે છે, તો તેનું ઉત્તર એ આવ્યું કે આપણા અંતઃકરણમાં રહેલી અહંવૃત્તિ, તથા મનોવૃત્તિમાં રહેલો મમત્વ ભાવ, એ બે જ તમારે પરિણામપર્યંતમાં ત્યજવાં ઘટે છે. હવે જો કાંઇ પૂછવાનું હોય તો સુખેથી પૂછો. એ બે ત્યજવાથી પછી તમારે કશું ત્યજવાનું બાકી રહેશે નહિ, અને પછી દુઃખ પણ રહેશે નહિ. એ બેને કેવે પ્રકારે ત્યજવાં, એમ જો પૂછશો, તો તે સઘળું કહેતાં ઘણી રાત્રિ જશે, માટે હાલ ટુંકામાં તમને એક ઉપાય કહું છું, તે ધ્યાનમાં રાખજો. તમારે તો આ તમારા ઇશ્વરરૂપ પુણ્યાત્મા પતિનું મન, વાણી તથા શરીરવડે આરાધન કરવું. એની છાયારૂપ થઈને રહેવું. એનાથી હું જૂદી વસ્તુ નથી, અને એનાથી ભિન્ન મારો કોઇ પદાર્થ નથી, અર્થાત્ હું કાંઇ નથી, અને મારૂં કાંઇ નથી, જે છે તે આ પતિનું સર્વ છે, અને હું એને અનુકૂળ વર્તનારી એની સત્તારૂપ છું, એવું નિશ્ચયપૂર્વક મનમાં ધારીને, એ પતિરૂપ પરમેશ્વરની વૃત્તિ સંભાળજો, એટલે ઇષ્ટના અનુગ્રહથી તમારો અહંમમરૂપ સંસાર છૂટી જઇને અખંડ સુખને પામશો. હવે હું ઈષ્ટસ્મરણ કરતાં નિદ્રા લઉં છું, અને તમે પણ તેમ કરો.

રાત્રિએ ભૂભાસ્કર તથા કૌશિકી સાંભળેલા બોધનું મનન કરતાં સૂતાં. પછી પ્રાતઃકાળમાં પેલા વૃદ્ધ અતિથિ તો પોતાના નિયમપ્રમાણે ઉઠીને, ક્ષેત્રમાં સ્નાન કરીને, પોતાનાં કર્મને કરી પરવારયા. પછી ભૂભાસ્કરના આશ્રમમાં જ જમીને મધ્યાહ્ન વ્યતીત થતાં, પોતાને માર્ગે આજ્ઞા માગી, આશિર્વચન કહીને ચાલતા થયા. ત્યાર પછી તે કૌશિકી તથા ભૂભાસ્કર એકબીજાથી ઘણા સુખને ભોગવતાં, પરમેશ્વરના ગુણાનુવાદ ગાતાં, આનંદમાં દિવસો વ્યતીત કરવા લાગ્યાં, અને પરિણામે પરમેશ્વરના અનુગ્રહથી જીવનમુક્ત પુરૂષના જેવા આનંદને પામ્યાં.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે દીકરી સરસ્વતિ! આ પ્રકારની તે ભૂભાસ્કર તથા નિજમતિ જે કૌશિકી તેની પવિત્ર તથા સુબોધકારક કથા મેં તને કહી, તે તું સાંભળીને લક્ષમાં રાખજે. આ કથા આડી મતિવાળી સ્ત્રીઓને સાંભળવાથી તેના આડા સ્વભાવને ટાળનારી છે, માટે

ઘણી પવિત્ર છે. હે દીકરીઓ હવે તમે તમારે કામે લાગો. વળી ઈશ્વર. ની ઇચ્છાથી બીજો આપવા લાયક બોધ હશે, તો કાલે આપીશ. એમ કહીને સર્વ પુત્રીઓસહિત લક્ષ્મી માતા પોતાને કામે વળગે છે.

મનોહર—જય જય શ્રી સદ્ગુરૂ દેવ. (સર્વ આનંદ પામતાં બોલે છે. પછી પદ ગાય છે.)

પદ. રાગ દેશ.

પ્રભુ આજ ગણો કાં ન્યારો. એ રાહે.

પ્રભુ નિર્મળ મતિને કરજો, શ્રદ્ધાભક્તિ હૃદયમાં ધરજો. ટેક.
આ સંસારે જ્યાં ત્યાં જીવને, કુમતિથી દુઃખ થાતું,
પાપ પ્રબળ ટળતાં સુમતિ થઈ, દુઃખ સમૂળ શમાતું, પ્રભુ.
મંદગતિ આ જીવો જગમાં, વિવિધ વિષયને સાધે,
પણ નવ પ્રભુપદ સેવે પ્રયત્ને, જેથી સુખ સઘ લાધે, પ્રભુ.
અનેક જન્મવિષે દુઃખ વેઠે, પણ નવ સદ્ગુણ ધારે,
કરી સત્કર્મ ન પાપ પ્રજાળે, ના'વે કદી દુઃખઆરે, પ્રભુ.
જેથી જન્મમરણ ફરી ના'વે, એવું પ્રયત્ન કરાવો,
અહંમમ આ ઉરમાંથી ત્યજાવી, ષડ્રિપુ સઘ મરાવો, પ્રભુ.
આપ કૃપાવિણ ગજું ન અમારૂં, ક્લેશથકી મુક્ત થાવા,
કૃપાકટાક્ષની આશા ધરી નિત્ય, આદરૂં હું ગુણ ગાવા, પ્રભુ.
દીનપણું પ્રભુ જગમાં સઉને, હૃદય દયા ઉપજાવે,
તે દીનત્વ ધરી ઉર યાચું, જેથી દયા પ્રભુને આવે, પ્રભુ.
હું અલ્પજ્ઞ પ્રભુ શું વિનવું, આપ અંતરની જાણો,
મનહર હરિ કરૂણા કરી હરજો, આ ભવદુઃખની ખાણો, પ્રભુ.
જય જય શ્રી સદ્ગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલે છે.)

વિઠ્ઠલજી—(નમન કરીને ઉઠતાં) બાઈ! સર્વે ઉઠજો. સમય થઈ ગયો છે. (વારા ફરતી સર્વ નમન કરી પોત પોતાને ઘેર જાય છે, અને મનોહર તથા વિજયા પણ ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં સુએ છે.)

दिवस १८

વિજયા—(પ્રાતઃકાળમાં ગાય છે.)

પ્રભાત.

સકળ જીવના પતિ, સદ્ય દો સન્મતિ, આપવિણુ કો કને નિત્ય યાચું,
નિરખિને આપની અનુપ ઉદારતા, વળિ વળિ માગતાં ઉરમાં રાચું, સ૦
કૃપણુ આ જીવકને, નિત્ય કો માગતું, તો કરી ક્રોધ કોડી ન આપે,
આપ તો વરદ પ્રભુ, નિત્ય દે દે કરો, યદ્યપિ જીવ માગે અમાપે, સ૦
અવર તો આપને, જો ગમે તો દીયો, પણુ સુગુણુ હૃદય તો સદ્ય સ્થાપો,
પ્રતિદિવસ ઉપજતા દોષને ટાળતાં, જેવડે ટાળીએ ત્રિવિધિ તાપો, સ૦
દીનસમ વદન આ, ક્યાં લગી રાખીએ, આપ પ્રભુછો પિતા સમીપ સાચા,
ના દીયો અવર તો હૃદયમાં ધૈર્ય દો, વિકળ કરી નવ શકે ક્લેશ કાચા, સ૦
જય હરિ જય પ્રભુ જય ગુરૂ જય પતિ, પ્રતિદિવસ એ વિધિ સ્મરણુ સાધું,
નમી નમી વિનયથી અંતમાં એ કહું, વિજયકર વાટમાં હું જ વાધું, સ૦

ભાગીરથી—(ગાયછે)

ગરબી.

અબળા જાતિએ આ જગમાં જન્મી સદા,
પતિકુળમાં નીતિથી કરવો વાસ જો,
રાયસમું સુખ હોય જો માતપિતાગૃહે,
પણુ તે સુખની તલભર ધરવી ન આશ જો, અબળા૦
પતિવ્રત પાળી પતિસેવા સજવી સદા,
પતિની આજ્ઞા કદી નવ કરવી ભંગ જો,
માતપિતાસમ સાસુશ્વસુરને સેવવાં,
(વળી) નિકટ સંબંધી પાલવવાં જે અપંગ જો. અબળા૦
ષડ્રસ ભોજનની વિધિ સઘળી જાણુવી,
ઉત્તમ પાક કરવાની ધરવી હોંસ જો,
જે ગુણુ જેમાં હોય તે તેથી શિખવો,
શિખામણુ કો દે તો ન ધરવો રોષ જો. અબળા૦
પતિ પ્રભુસમ લહી કરવી ભક્તિ પ્રેમથી,
અનન્ય થઈને પતિપ્રતિ રહેવું શુદ્ધ જો,
તુચ્છ સકળ વ્યવહારતણાં આ કારણે,
વાણીથી પણુ કદી નવ કરવું યુદ્ધ જો. અબળા૦

સુખદુઃખ સહેતાં સમ ગણવાનો મહાવરો,—
દઢ, રાખીને અંતર્ રહેવું શાંત જો,
ભાગીરથીપ્રભુપદને અંતે પામવા,
શાણી સખીએ શિખ ગ્રહી ભજવા કાંતજો. અબળા૦

વિઠ્ઠલજી—(સાંભળી રહીને પછી) કેમ આ પદ ક્યાંથી આણ્યું?

ભાગીરથી—તમારા જ્ઞાનમાંથી જ તો. હું બીજે ક્યાંથી આણનાર હતી?

વિઠ્ઠલજી—અંતની ટુકમાં નામ તો કંઇ તારા જેવું સંભળાયું નો?

ભાગીરથી—તમારી ચરણસેવાનું ફળ એટલું પણ ન હોય કે? મેં તો નામ મુકયું છે, પણ મહીં મતલબ એવી છે કે ભાગીરથીના પ્રભુના પદને પામવા એટલે ગંગાના પતિ જે ત્રિલોકપતિ મહેશ્વર તેમને પામવા સર્વ શાણી સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિને ભજવા. એમાં ખરૂં જોતાં તો મારૂં નામ નથી, પણ લોકને એમાં મારૂં નામ સમજાય એવું ખરૂં. તમે કહો તો કાઢી નાંખું.

વિઠ્ઠલજી—ના ના એ તો હું હસવાને કહું છું. જો તેં રચ્યું હોય તો ભલે, તારૂં નામ આવે તો એની કંઇ ચિંતા નથી. પણ કંઇ ચોરીને તો લખ્યું નથી? કેમકે આજ કાલ આપણા બાળમુકુંદદાસની પેઠે પાંચ સાત ખેંચી તાણીને જ્યાં ત્યાંથી પદ જોડીને કવિના પદમાં પેસવાની સઉને ઇચ્છા થતી જણાય છે. માટે લગાર કહું છું કે તેં તારી મેળે જોડ્યું છે ખરૂં કેની?

ભાગીરથી—(લગાર હસીને) મેં તો મારૂં મન સમજાવવા ગાંડું ઘેલું જોડયું છે. મારે કંઇ કવિપદની ઇચ્છા નથી. મારે તો આપ ભગવાનની ભક્તિનું પ્રયોજન છે. માટે આજ્ઞા હોય તો વખતે મન થાય ત્યારે ટુક બેસાડીને લખું, નહિ તો રહેવા દેઉં.

વિઠ્ઠલજી—અરે! આ તો મારાથીએ સારૂં લખ્યું છે, માટે કહું છું કે જો તેં જ લખ્યું હોય તો તારામાં ઇશ્વરની બક્ષિસ છે એમ જાણવું. તારાથી આવાં લખાય તો ભલે રોજ લખજે, પણ મને સંભળાવતી રહેજે.

ભાગીરથી—એ તો પછી બે ચાર થાય એટલે તમારી પાસે જ સુધારવાને લાવીશ કેની? મારી તે બુદ્ધિ કેટલી? ગમે તેવી તોપણ સ્ત્રીની મતિ!

વિઠ્ઠલજી—અરે! સ્ત્રીઓ તો ઘણીએ દૈવી સંપત્તિરૂપ થઇ ગઇ છે.

ભાગીરથી—તમે આટલું હસતાં કહ્યું ખરૂં, પણ હવે મારી લખવાની હિંમત ચાલવાની નથી, હવે તો તમે જ મને લખી આપજો, તે

જ હું ગાઇશ.

વિઠ્ઠલજી—ના ના એમ શું? તું રોજ એકેક લખવાનો મહાવરો રાખજે, એ મારી આજ્ઞા છે.

ભાગીરથી—ભલે જેવી આજ્ઞા. કેમ, હવે સ્નાનની વેળા થઇ મ-ઇ છે, માટે પરવારવું છે? (વિઠ્ઠલજી સ્નાન કરવા જાય છે, ને પછી પૂજન કરી જમીને બહાર જાય છે.)

કૃષ્ણદાસ—(ચંદનને) સાંભળેછે કે? પેલો પાનનો અડકો જરા લાવ તો. (ચંદન બોલી નહિ, ને સામું પણ ન જોયું ત્યારે) કેમ રે! કંઇ મગજમાં પવન ભરાયો છે કે?

ચંદન—(સામું જોઈને) કેમ કોને કહો છો?

કૃષ્ણ૦—હજી તો કોને કહો છો! કયારનો તને કહું છું તે કેમ નથી સમજતી કે?

ચંદન—મેં તો જાણ્યું, કાલે પેલી બીજીને આણવાનું કહેતા'તા, તે તેને આણી હશે, તેને કહેતા હશો. આ ને આ ઘડીએ લાવું છું કહેતા'તા તે કેમ થયું?

કૃષ્ણ૦—કેમ છે હોંસ? જોજે વળી! કહેસે જે કહ્યું નહિ! તું તો તારા મનમાં જાણતી હસે કંઇ; પણ એકપર એકવીસ મળે એમ છે હોં!

ચંદન—ભગવાન્ કરે ને એકપર સો મળે. હું કયારે ના કહું છું. પણ જે લાવ્યાંછે તેને ખબર પડી છે કે તમને એકે પણ કેમ મળીછે તે!

કૃષ્ણ૦—સી ખબર પડી છે? કોઇ તારા બાપને પગે લાગવા આવ્યું'તું?

ચંદન—હજાર વાર નાક લીટીઓ તાણનારે તાણી છે ત્યારે મળી છું. લગાર પૂછી તો જુવો!

કૃષ્ણ૦—(એકદમ નીચે આવીને પોતાની માને) કેમ મા! આ મારૂં લગ્ન થયેલું, તે તે લોકોએ માગું કરેલું કે આપણે કહેવા ગયાં'તાં?

સાંકળી—કેમ બેટા! એ વાતનું આજે શું કામ પડ્યું છે જે?

કૃષ્ણ—તમે તમારે જેવું હોય એવું કહોને, મારે કામ પડ્યું છે.

સાંકળી—તોએ પણ કંઇ જણાય તો ખરૂં. ગઇ ગુદરી વાતને સંભારવાનું શું કામ છે?

ચંદન—(પાછળ જઇને ઉભી હતી તે) એ તો એમને બીજું લગન કરવું છે, તે પૂછવા આવ્યા છે. મને કહે છે કે કાલ સવારે બીજી એકવીશ પરણી લાવું છું. ત્યારે મેંકું ભલે, આપણાં માને પૂછો ને પછી પરણો.

સાંકળી—ભાઈ! છાનામાના જઇને બેસો. આવો ઉધમાત ખોટો કરવો મને ગમતો નથી. બીજી સો લાવશો તોયે આ વહુના ખાસડાને તોલે તે આવનાર નથી, ખબર છે ? કન્યાઓ કંઈ રસ્તામાં પડી નથી ! દસ જગાએ વિવાહ થવાની વાત આવેલી, પણ નાનપણથી તમારી બુદ્ધિ ઉછાંછળી જોઇને તે બધી કન્યાઓ તેમનાં માબાપે બીજે ઠેકાણે ઉતારી. એ તો મારા ભાઈનો બચારાનો સ્વર્ગવાસ થજો કે તેણે આટલું તમારૂં ઠેકાણું પાડી આપ્યું ! માટે ઠાલી ઠકરાઇ છોડી દો ને આપણો ધંધો કરતા હો તે કરો. મારો જીવનગાળો જ્યારે મેં એનાં માબાપને દેખાડ્યો, ને એમને મારો ભરોસો પડ્યો, ત્યારે મારા ને મારા ભાઈના મોંએ કન્યા મળી છે ! મારે હવે મરતી વખત ખોટું શીદ બોલવું પડે ભાઇ ! આ કન્યા અમને તો ઘણી મહેનતે મળી છે, તે સોનાની છે, ખબર છે ?

કૃષ્ણ૦—બેસો બેસો મા ! તે વખત હવે ગયો. આજ તો ધણીએ મળે. જાણો છો કેની ?

સાંકળી—બધું એ જાણું છું ભાઇ ! પેલા મંકોડાવાળી વાત તમે તો કરો છો. મંકોડો એની માને કહે કે 'મા ! હું માળવે જઈને ગોળનો ઘડો લાવું ?' ત્યારે માએ કહ્યું કે 'ભાઇ ! તારો કેડનો લંકજ કહી આપે છે ને !' તેમ તમારૂં આ મોંજ બીજી કન્યા લાવવાનું કહી આપે છે ને ! પણ જાઓ ભાઈ ! મને પૂછશો નહિ. મળે તો ભલે લાવો બાવા ! પણ હું બીજી આવશે તેને ઘરમાં રાખવાની નથી. હું તો આ વહુને વેચાઇ ગઇ છું. તમે તમારે જૂદા રહેજો. છેક આગ છાકી ના જાઓ ભાઇ !

(કૃષ્ણદાસ બોલ્યા વિના જ રોષમાં ઉપર જાય છે, ને ચંદન તેની પાછળ જાય છે).

ચંદન—કેમ હવે ખાતરી થઈ ? ખોટું મેં કહ્યું હોય તો લાવો મને મારૂં પાછું આપો.

કૃષ્ણ૦—(લગાર નરમાશથી) કેમ વારૂ, તારે ક્લેસ વધારવો છે કે સમાધાન કરવું છે ?

ચંદન—ક્લેશ તો તમે જ માંડો છો ને વળી મને કહો છો. મારે તો સમાધાનમાં જ સુખ છે કેની ? તમે કહેશો કે હું બીજી કરૂં, પણ મારે તો ઈશ્વરે તમને આપ્યા છે તે જ ખરા છે. આટલા દહાડા તો ડાહી ડાહી વાતો કરતા હતા કે એક સ્ત્રીઉપર બીજી કરે છે તે સાળા ચંડાળ છે, પાપી છે, તેમનાં મોં નહિ જોવાં જોઇએ, એ રીત ઘણી જ ખરાબ છે; ને વળી પાછું આજ બે દિવસથી કોણ જાણે ક્યાંથી એ ભૂત આવીને ભરાયું છે તે પોતે જ ફરી પરણવાને મલકાયા, ને પાછળથી હવે મારો વાંક કાઢો છો ! જાણો છો, હું કુલિન માબાપની દીકરી છું તે

તમારા ઘરમાં સુકો રોટલો ખાઇને પણ મારે ઘેર વાત કરતી નથી, નહિ તો ત્રીજે દહાડે ભડંભડા ઉડે ! મારા જેવો લાવી જોશો ત્યારે જાણશો કેમ ત્યારે જો બીજી ન આણવી હોય તો પછી હું જ પાન કરી આપું. (એમ કહીને પાન કરવા માંડે છે.)

કૃષ્ણ૦—લગાર જો વિવેકથી બોલતાં શીખતી હોય તો તને શું કરવા તું કરીને કહેવું પડે.

ચંદન—મને તો તું કરીને કહેવાનો તમને અધિકાર છે, પણ તમે પોતાના અધિકારપ્રમાણે મને ત્રેવડતા હો તો મારે તમને શીદ આવું સંભળાવવું પડે? હું તો વખતે લગાર ગમત કરવા બોલું છું, ત્યારે તમે તો ચઢી જાઓ છો. હશે માફ કરજો મારો વાંક હોય તો. (એમ કહેતાં) લો પાન.

કૃષ્ણ૦--(પાન લઇને ખાય છે, ને કપડાં પહેરીને) લે હવે હું તો કચેરીમાં જાઉં છું. પણ હવે ફરીથી આવી આડી તકરાર કાઢીશ નહિ. કહે કે નહિ કાઢું એટલે બસ.

ચંદન—(હસીને) ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે એવો કાયદો ક્યાંથી લાવ્યા? તમારે કહેવાનું તે મારી પાસે કહેવડાવો છો! હશે હું તમારૂં અરધું શરીર જ છઉં કેની? હું બોલીશ તે પણ તમે જ બોલ્યા ગણાશે. ચાલો હવે સમાધાન થયું? તમે એવી આડી વાત મને કહાવશો નહિ, ને હવે પછી હું કાઢીશ નહિ. કમ એમ જ કેની?

કૃષ્ણ૦--જા જા હવે, એમ જ ને તેમ જ. (લગાર હસતાં) મારે જવાનો વખત થઇ ગયો છે, એટલે તારી જોડે કોણ નકામી ટચ કરે. હશે થયું. (એમ કહી દાદરે ઉતરીને જાય છે. ચંદન પણ નીચે જમવા જાય છે.)

પ્રાણકોર—(વીજળીના ઘરમાં વીજળીની પાસે જઈને) ઓહો! અલી તું તો છેક પરવારી દેખું ને શું? મારે તો હજી એઠવાડ કાઢવાનો પડયો છે. હું તો તને પૂછવા આવી'તી કે પેલાં ધનલક્ષ્મી આજ આપણી સાથે આવવાનું કહેતાં'તાં, ને મેં પણ હા કહી છે. કેમ ત્યારે, એને તેડીને આજ આપણે લગાર વહેલાં જઇશું? એ કહેતાં'તાં કે તમારાં વિજયાલક્ષ્મીજોડે મારાથી લગાર નિરાંતે વાતચીત કરાય એવી વખતે મને તેડી જજો. આપણા ગયા પછી તમારાં બીજાં આવનાર આવે એવું કરજો. માટે બોલ ક્યારે જઈશું?

વીજળી—એમ હોય તો જો હવે હું તો પરવારી છું, એટલે

કપડાં બદલીને આગળથી ત્યાં જાઉં છું. અને પછી ત્યાંએ વિજયાલક્ષ્મી એમના કામથી પરવારી લે એટલામાં હું લગાર પાછી આવીને તને ખબર આપી જઈશ, એટલે એને તેડીને આવજે, કેમ ઠીક કેની?

પ્રાણુ૦—હા એમ કરો. ત્યારે મને ખબર કરી જજે; એટલામાં હું પરવારીને તૈયાર રહું છું. (વીજળી પરવારીને વિજયાને ઘેર જાય છે. તેને સઘળી ખબર કહીને પછી તે પરવારીને બેસે છે. ત્યાર પછી આવી ને પ્રાણકોરને ખબર કહી જાય છે; તથા કમળાને ખબર કરીને પોતાની સાથે તેડીને પાછી વિજયાને ઘેર જઇને બેસેછે. ત્યાર પછી થોડી વારે ધનલક્ષ્મીને તેડીને પ્રાણકોર આવે છે.)

વિજયા—(ધનલક્ષ્મી ઉપર આવ્યાં એટલે) આવો બ્હેન! બેસો. આજ તમે ક્યાંથી?

ધન૦—મેં સાંભળ્યું’તું જે તમારો સ્વભાવ ઘણો માયાળુ છે, ને આ સઉ બહેનો તમારે ત્યાં નિત્ય બબ્બે ઘડી બેસીને કંઇ સુબોધવાર્તા સાંભળે છે, ત્યારે મેં આ પ્રાણકોર બ્હેનને કહ્યું કે મને પણ એક દિવસ તમારા સમાગમમાં તેડી જજો. તે આજે યોગ આવ્યો છે.

વિજયા—ઘણું સારૂં થયું. એ નિમિત્તે મને પણ તમારી સંગતિનો લાભ થશે.

ધન૦—કેમ વીજળી બ્હેન! તમે તો અમારાથી ઘણાં નજીક છો પણ આપણે આજે જ પરસ્પરને બોલાવવાનો સમય આવ્યો છે. મને સમાચાર મળ્યા છે કે આજે તમને પણ મારે માટે લગાર તસ્દી વેઠવી પડી છે. તમે અમારો સંગાથ ન કરતાં કંઇ આગળ જ આવીને બેઠાં છો!

વીજળી—ના એમાં તસ્દી શેની? મને પ્રાણકોર બ્હેને કહ્યું, ત્યારે મેં કહ્યું કે વખતે વિજયાલક્ષ્મી બ્હેન કંઈ કામમાં હોય તો તમને તેમ જ એમને ઠીક ન પડે. માટે આગળથી ખબર જોઈ આવીને પછી કહીશ. તે પ્રમાણે કહીને પાછી આવીને અહીંયાં જ બેઠી છું. તમને નવરાશ ઓછી, અને આપણે પરિચય નહિ, એટલે આજ સુધી આપણો સામસામી મળવા બોલવાનો વખત આવ્યો નથી.

ધન૦—(વિજયાને) હવે આપણું રોજ જે કાંઇ ચાલતું હોય તે ચાલવા દેજો. મારા આવવાથી ચાલુ કામમાં અટકાવ કરશો નહિ.

પ્રાણુ૦—ના તે તો હજી વાર છે, સૌ આવ્યા પછી તે ચાલશે, આપણે તો લગાર વહેલાં આવ્યાં છીએ.

ધન૦—ત્યારે તો ઘણું સારૂં. (વિજયાને) બ્હેના તમારો અભ્યાસ ક્યાં સુધીનો છે?

વિજયા—મારો અભ્યાસ તો સાધારણ લખી વાંચી જાણવા જેટલો જ છે.

ધન૦—હા આપણે સ્ત્રીજાતિએ એથી વધારે અભ્યાસ કરવાની કાંઈ ઘણી અગત્ય નથી. પછી જેને અનુકૂળતા હોય તે ભલે પોતાની મેળે વધારે કરે. મેં સાંભળ્યું છે કે તમને આપણા ધર્મના સબંધમાં પણ સારૂં જ્ઞાન છે.

વિજયા—સારાં માણસોનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે બીજાનાં વખાણ કરવાં. તેપ્રમાણે કોઇએ તમને કહ્યું હશે, પણ એટલું બધું કાંઇ નથી. એ તો મારા પિતા સારા વિદ્વાન્ શાસ્ત્રી હતા, તેથી નાનપણથી એ વિષય મારા સાંભળવામાં ખરો, અને અહીં આવ્યા પછી પણ રાત્રદિવસ ધર્મસંબંધી જ સાંભળવામાં આવે, એટલે તેમાંથી જે કંઈ સ્મરણ રહી જાય તે પ્રસંગે બીજા આગળ કહી શકાય.

ધન૦—એ કાંઇ થોડું નથી. કોઈપણ ભલાં માણસ પોતાને મોંઢે પોતાની મોટાઈ કહેતાં નથી, પણ મારા સાંભળવામાં હતું, તેમ જ આજ રૂબરૂ મળવાથી પણ મારી ખાતરી થાય છે.

વિજયા—(ચંચળા તથા ભાગીરથી, સઘળાંને આવતાં જોયેલાં તેથી પરવારીને આવ્યાં, તેમને ઉપર ચઢતાં જોઈને) આવો. (બેસવાના સ્થાનતરફ હાથ કરીને) બેસો બેહેન. (એટલામાં વારા ફરતી આવનાર સર્વ એક પછી એક આવે છે)

ચંચળા—વિજયાલક્ષ્મી બહેન ! હવે કરો આરંભ. આવનાર તો સઉ આવ્યાં છે.

વિજયા—(ધનલક્ષ્મીને) આ તો સઉની નવરાશની વેળામાં કાંઇ મનને ગમે અને સમય ન જણાય એટલામાટે છોકરાંની રમતની પેઠે બબ્બે ઘડી કાંઈ ગાઈએ કે વાર્તા કરીએ એમ ચાલે છે. એમાં તમારા સરખાના મનને રૂચિ કરે એવું તો કંઇ હોતું નથી. પણ હમેશ નિયમથી ચાલે છે, માટે તે રીતે અમે હવે આરંભ કરીએ છીએ. તમારે હવે પછીનો વખત અવકાશનો તો છે જ કેની ?

ધન૦—હા, મારે રોજનો આ નવરાશનો જ સમયછે, અને અત્યારથી છેક સાંજસુધી મને ઘણું કરીને રોજ કંઇ કામ હોતું જ નથી. સુખેથી તમે તમારૂં ચાલવા દો. હું સાંભળવાની ઇચ્છાથી જ આવી છું.

ચંચળા—અરે બહેન ! આ તે રમતજેવું કેમ કહેવાય ? આવી રમત જો સઉ લોકો કરતાં હોય ત્યારે તો પછી સંસારમાં જીવને દુઃખ

જ શેનું રહે ?

ભાગી૦—એ તો સાચું છે, પણ માણસ માત્રનાં મન જૂદાં બંધાયાં છે એટલે સઉની રૂચિ એકસરખી હોતી નથી. અને અરૂં જોતાં રમતજેવું પણ ગણાય, કેમકે છોકરાઓ પણ રમત કરીને પોતાના મનને આનંદ પમાડે છે, અને આપણે પણ આ કથાવાર્તા કે કીર્તન કરીને મનને જ આનંદ પમાડીએ છીએ. હશે હવે બોલો 'જય જય શ્રી સદ્ગુરૂ દેવ.' (બીજાં સઘળાં બોલે છે.)

વિજયા—(ગાય છે.)

પદ. રાગ મ્હાડ.

જો જગદીશ જપાય, તો જીવ સુખી રે સુખી.
સુખી રે સુખી, આ જીવ સુખી રે સુખી, જો જગદીશ જપાય,
તો આ જીવ સુખી રે સુખી. ટેક.
નિશદિન મારૂં મારૂં કરી, મન વ્યર્થ વિષયમાં ધાય,
પળમાં પ્રલય થઇ સઉ જાતું, તવ ધરી શોક પીલાય, આ જીવ દુઃખી
રે દુખી.
હું સમ નથી કો એમ વૃથા લહી, ગર્વ પ્રભાવે ગાત્ર,
પણ બ્રહ્માંડ સકળપ્રતિ જોતાં, જાણે ન હું કોણ માત્ર, જીવ આ દુઃખી૦
ષડ્રિપુને વશ વર્તી વિશ્વે, પીડ સહે જ અપાર,
પણ નવ ત્યજી અભિમાન ભજે હર, મોક્ષતણું લહી દ્વાર, જીવ આ દુઃખી૦
જાણે છે સઉ નથી રહેતું આ, ધન યૌવન સુત ધામ,
પણ નવ કાળતણો ભય ધારી, થાતા જીવ અકામ, આ જીવ દુઃખી૦
સુજનો તો સજી સદ્ગુણ અંગે, રંગે હરિરંગે ચિત્ત,
મનહર નિજ પ્રભુપદ સેવીને, ઈચ્છે ન વિભવ કે વિત્ત, તો જીવ સુખી રે સુખી૦

ભાગી૦—જય જય શ્રીસદ્ગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલે છે.) કાલે તો અંતમાં એ વાર્તા આવી હતી કે જેમ રોગીને માટે અંદર બહાર વિગેરે અનેક પ્રકારના ઔષધઉપચાર કરવામાં આવે છે તેમ આ દૃષ્ટિદોષની નિવારણ કરવાને તો કેવળ બાહ્યોપચાર જ કરવાના હોય છે. તે કરવામાં લગાર પણ હાનિ નથી. ખાવાપીવા વિગેરે ઉપાયો તો આ અલ્પજ્ઞ જીવો વખતે ખોટા અનુમાનથી કરે તો રોગીને ભારે ભયમાં નાખનાર થાયછે, અને આ તો કેવળ નિર્ભય ઉપચાર છે, માટે અવશ્ય કરવા.'

વિજયા—(ઇષ્ટસ્મરણ કરીને) પછી પાછા બીજે પ્રસંગે અંલંકારના સમયે તે પુત્રના સુખમાં નિમગ્ન થયેલી ગિરિજા પોતાના પતિ હરદત્તને આ પ્રકારે પૂછવા લાગી.

ગિરિજા કહેછે; હે ભગવન્ ! આ સંસારમાં સઘળાં દુઃખ તો સહન થાય એમાં જણાય છે, પણ પ્રિય પ્રાણીપદાર્થના નાશથી જે દુઃખ થાય છે એ અત્યંત નસહન કરી શકાય એવું છે, અને મારા જેવીને તો લગાર પણ દુઃખ સહન કરવું કઠિણ પડે છે, જેનાથી આ શરીરને કશી અડચણ નહોતી એવું નિર્ધનપણાનું દુઃખ પણ મારાથી સહન થતું નહોતું, તો બીજું તો થાયજ ક્યાંથી! હજી ઇશ્વરની કૃપાથી મને કોઇ મોટા વ્યાધિનો કે મોટી આધિનો અનુભવ થયો નથી, તોપણ કોઇ કોઇ વાર સહજ માથું દુઃખવાનું, કે ઉધરસનું કે તાવનું સ્વલ્પ દુઃખ તો મને આવી ગયું છે, પણ તે દુઃખ મેં મહા કષ્ટસરખું ગણીને કાઢ્યું છે. આ પ્રકારના મારા અનુભવ તથા સાધારણ વિચારથી મને એમ જણાય છે કે દુઃખ સહેવું તો સર્વને કઠિણ જ છે, તોપણ ઘણા દૃઢ મનના મનુષ્યો તો દુઃખને સુખની પેઠે ગણીને ભોગવી લેતા હશે કારણ કે જ્ઞાનવાનનો સુખ દુઃખ સમ ગણવાનો ધર્મ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે.

હરદત્ત કહે છે, હે કોમળ હૃદયવાળી ! આ જગત્માં કોઇને પણ દુઃખ પ્રિય નથી, તેથી દુઃખને સઘળા જ કષ્ટે કરીને સહન કરે છે, એમાં કાંઇ સંદેહ નથી; અને જ્ઞાની તો આ દેહથી આત્માનો ભિન્ન સ્વતંત્ર ચેતનસ્વરૂપે અનુભવ કરેછે, તેથી તેમને આ શરીર હું છું કે એ મારૂં છે એવો દૃઢ ભાવ રહેતો નથી. માટે એમને શરીરમાં થતાં દુઃખ પોતામાં થાય છે, એમ અત્યંત કરીને ભાસતાં નથી, તેથી તે સુખ દુઃખ સમ કરીને ગણુએ છે. પણ તેવા પુરૂષો તો ક્વચિત્ હોય છે. બાકી સર્વને દુઃખના સમયમાં મોટું વિકળપણું પ્રાપ્ત થાય છે. આ શરીરમાં ગમે તે પ્રકારનો વ્યાધિ થાય તોપણ તે સર્વ ખોટા જ ગણાય છે. એક બીજાની અપેક્ષાથી એક બીજા વ્યાધિ નાના મોટા ગણાય છે, પણ તે સઘળા પોતાના સમયમાં તો ખોટા જ છે. ઘણા અજ્ઞાની જીવો તો દુઃખના કાયર હોય છે. પણ આ દુઃખરૂપ જગત્માં કોઇને કોઇ પ્રકારનું દુઃખ આવ્યા વિના રહેતું જ નથી. તેથી તે અજ્ઞાની જીવો તો પોતાઉપર આવેલાં દુઃખને મોટા સંતાપથી રડી રડીને ભોગવે છે, અને જ્ઞાનવાન્ તો પોતાઉપર આવેલાં દુઃખને હસીને ભોગવી છૂટે છે.

ગિરિજા કહે છે, હે ભગવન્ ! જ્યારે વ્યાધિ કે આધિનું પ્રબળ દુઃખ આવે છે, ત્યારે આ મન અને બુદ્ધિ પણ ઠેકાણે નહિ રહેતાં હોય, અને જ્ઞાન પણ હું ધારૂં છું કે વખતે ગુપ્ત થઇ જતું હશે. કેમકે મને તો થોડા રોગમાં પણ પરમેશ્વરઉપર ચિત્ત જતું નથી. આખો દહાડો પેલા દુઃખમાંને દુઃખમાં જ મન જયા કરે છે. માટે જો આપને યોગ્ય લાગે તો મને એ વાર્તા સમજાવો કે દુઃખના વખતે રોગીઓ કેવા પ્રકારના વિચાર

કરીને આ મનને સમાધાનથી ઈશ્વરમાં જોડતા હશે.

હરદત્ત કહે છે, હે સત્કથામાં પ્રીતિવાળી ! આ તારા પ્રશ્નના સમાધાનમાં એક અતિ પવિત્ર ને સુંદર પણ નાનું આખ્યાન કહું છું, તે શ્રવણ કર. તેમાંથી વિવેકપ્રાપ્ત રોગી કેવે પ્રકારે વિચાર કરીને મનને સમાધાનમાં રાખે છે તે તથા રોગીને કેવું વિકળપણું પણ હોય છે તે સઘળું પણ તારા સમજવામાં આવશે, અને વળી એમાં મોક્ષમાર્ગમાં ઉપયોગી બીજા પણ ઘણા વિચારો આવી જાય છે.

એક નર્મદા નદીના પવિત્ર તટઉપર ભૃગુક્ષેત્રસમીપ મોટી વસ્તીવાળા નગરમાં એક પોતાના ધર્મકર્મમાં કુશળ એવો પ્રબુદ્ધ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો, અને સત્ત્વમતિ નામની પતિવ્રતા તેની સ્ત્રી હતી. તેઓ પરસ્પરમાં અધિક પ્રીતિવડે પોતાની ઉચ્છૃંખલ વયને તો કુલિન વિષયમગ્ન પ્રાણીની પેઠે ગાળી ચુક્યાં. તે સ્ત્રીની જ્યારે બાવીશ વર્ષની વય થઇ ત્યારે તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષની ત્રીશ વર્ષની વય થઇ. આ સમયે તે બંનેને એક વેળા આ સંસારના સારરહિતપણાવિષે આ પ્રકારની ચર્ચા ચાલી.

સત્ત્વમતિ કહે છે, હે પતિ ! આપણા વડિલોએ સંપાદન કરેલું ધન કેટલું હતું, અને આપણા સ્વાધીન થયા પછી આજપર્યંતમાં આપણે તેમાં શી વધઘટ કરી, અને તેમાં ઉપયોગી અને નિરૂપયોગી શો ખર્ચ આપણે કરયો, એનો ચોકસ તપાસ કરવો હોય તો તે સઘળું આપણા ઘરમાં લખેલું હશે ખરૂં કે નહિ ?

પ્રબુદ્ધ કહે છે, હે સ્ત્રિ ! શ્રીમાન્ લોકો જો એપ્રમાણેનો સઘળો ચોકસ હિસાબ નહિ રાખે તો તેમના વ્યવહારને મોટો ધોકો પહોંચે. માટે એવો ચોકસ હિસાબ આપણા કુશળ મનુષ્યો અવશ્ય રાખે જ છે, અને પ્રતિદિવસ નજર નાંખવા યોગ્ય હિસાબઉપર તો હું પણ નિત્ય દૃષ્ટિ નાંખુ છું. એમ ન કરૂં તો તે માણસો ભયરહિત થઇ જાય, અને આળસુ થઇને હિસાબમા ગડબડ રાખે. શ્રીમાન્ લોકોના ઘરની પ્રધાન સ્ત્રીએ પણ જો કુશળ હોય તો એવિષેની થોડી ચોકસી રાખવી ઘટેછે. પણ આજપર્યંત તો તારી અણસમજણની જેવી પ્રથમની યુવાવસ્થા ગણાય તેથી તેં ન તપાસ કરેલી તોપણ તારો દોષ ગણાય નહિ. અને આ તારી યોગ્ય અવસ્થાની સંધિએ આજે તને આ વાર્તાનું સ્મરણ થયું, એટલ હવે તારી કુશળ સ્ત્રીમાં પણ ગણના કરવામાં બાધ નથી. મારા સ્વાધીન સઘળું પિતાનું દ્રવ્યવિગેરે આવ્યું તેને આશરે દશ વર્ષ થવા આવ્યાં છે. તે દિવસે રોકડ મેળમાં દશ લક્ષ ધન હકબંધ ઘરમાં હતું. આશરે અઢી ત્રણ લક્ષ ધન વ્યાપારીઓમાં ફરતુ હતું, અને સ્થાવર જંગમ મિલ્કત સુમારે બે લક્ષની હતી, અને અનુમાનથી પાંચ લક્ષની

કિંમતના હીરા, મોતી તથા સુવર્ણવિગેરેના દાગીના હતા. એમ એકંદર આશરે વીશ લક્ષની આપણી દોલત હતી. આજ દશ વર્ષમાં આપણે હાથે થયેલી વધઘટવિગેરેની પાકી તપાસ કરીને પાંચ દિવસપછી હું તને ચોકસ સમાચાર કહીશ. પણ આજ તને આ વિષયસંબંધે પ્રશ્ન ક- રવાનું શું પ્રયોજન જણાયું, તે સ્પષ્ટ કરીને મને કહી સંભળાવ. તારી બુદ્ધિ સઘળી વાતે જ વખાણવાયોગ્ય છે. તને જે જે સમયે જે જે કરવું ઘટે છે તે તું અવશ્ય કરતી જણાયછે. આજપર્યંતમાં કુળવાન્ સ્રીએ પોતાના પતિને આપવા યોગ્ય સંતોષ તેં મને રૂડે પ્રકારે આપ્યો છે, અને તેથી હું મને પોતાને પણ ધન્ય માનું છું.

સત્વમતિ કહે છે, હે સ્વામિન્! મને ગઇ રાત્રે જ આપના નિ- દ્રાવશ થયા પછી નિદ્રા વહેલી નહિ આવવાથી જે વિચારો આવી ગયા, અને જે વિચારના આવવાથી આજનો આ પ્રશ્ન મારા મનમાં ઉઠયોછે, તે સર્વ આપને કહી સંભળાવું છું. આ ઘરમાંના પદાર્થોઉપર દૃષ્ટિ જતાં જતાં એકદમ વિચાર આવ્યો કે અરે આ સંસાર સંસાર કરીને લોકો કહે છે, પણ એમાં સાર ખરૂં જોતાં કંઈ હશે કે નહિ? આ સંસાર શું હશે, એ શા નિયમથી ઉપજી રહેતો હશે, અને પાછો કેવા નિયમ- થી લય થઈ જતો હશે? આ ઘરમાં બે વર્ષપહેલાં કેટલાએક પદાર્થો હતા, તે આજે દેખાતા નથી. તે દહાડે નહોતા તેવા આજે ઘણા દેખાય છે. તો આ પદાર્થોના એક સ્થળથી બીજે સ્થળે આવવા જવામાં પણ શા શા નિયમો હશે, તેની આજપર્યંત મને કશી સમજણ નથી. અહો હો! મારા મનથી તો હું સમજું છું કે આ સંસારમાં હું જ એક મોટી બુદ્ધિવાળી અને સઘળી વસ્તુની જાણનારી છું. પણ એ સઘળું અભિમા- ન હવે મને વ્યર્થ જણાય છે. આ આપણું ઘર, તે આ નગરની પૃથ્વીના લાખમા ભાગમાં હશે, અને એ નગર આ દેશના કોઇ કરોડમા અંશમાં હશે, અને એ દેશ આ પૃથ્વીના કોણ જાણે કેટલાએ અંશમાં હશે, અ- ને આ પૃથ્વી મોટા સમુદ્રોથી ઘેરાએલી ગણાય છે, તો પાણીના સ્થા- નના કોણ જાણે કેટલામા ભાગમાં આ પૃથ્વી હશે? અને આ આખી પૃથ્વીનાં મનુષ્યોમાં, અને આ ઉપર દેખાતા વાદળાથી તે આ પૃથ્વી સુધીના આ જણાતા આકાશમાં વિચરતાં અસંખ્ય પ્રાણિઓમાં આ મારૂં ત્રણ, સાડા ત્રણ, કે નિદાન ચાર હાથજેવડું શરીર તે શા લેખા- માં? હું આ સંસારમાં ઉપજી ખપી જઇશ ત્યાં સુધીમાં જે આ મારા સંબંધીઓ મને ઓળખે છે, એ જ જાણશે કે આ થઇ ને ગઇ. પણ બીજાના તો હું જાણવામાં પણ આવનાર નથી. તો જેમ આ બીજા અસંખ્ય જીવો ઉપજીને ખપી જાય છે તેમ હું પણ ઠરી. મારાં માતાપિ-

ના મોટા પરિશ્રમ અને સંભાળથી એકઠા કરેલા ધનને ત્યજીને આ સં-
સારથી ગયાં છે, અને તે ધન આજ મારા ભાઇ ભોગવે છે. તેમાંથી મને
આપેલો ભાગ પણ હજી વધતો પડગો જ છે. એ જ પ્રમાણે આ મારૂં
સાસુસસરા પણ મોટી દોલત મુકીને શરીરસુદ્ધાં પણ આ લોકમાં જ
મુકીને ચાલી ગયાં છે. તેમનું ધન આ અમે ભોગવીએ છીએ. એવાં ને
એવાં આગળ આગળનાં એમનાં તથા તેમનાં માબાપ, એમ ગણતાં પા-
ર ન આવે એટલાં આગળ થઇ ગયાંછે, પણ તેમને હું ઓળખતી નથી;
આ રીતે હજારો અને લાખો પેઢીઓ થઇ ગઇ હશે, ને થશે, પણ આ સં-
સારમાં આવીને તેઓ શું શું સાર કાઢી ગયાં, એ કંઇ મને હજી સમજા-
તું નથી. અને આ હું પણ ક્યાં થઇ, કોની દીકરી, અને આજે ક્યાં છું,
અને આજ સુધી મેં શો આ સંસારનો સાર જોયો, અને અંતે શું સાર
કાઢીને જઇશ, એ પણ બરાબર મને સમજાતું નથી. એક ધનાદિ પદા-
ર્થોને ઘણે કષ્ટે મેળવે છે, વળી તે અથવા બીજો તેનું રક્ષણ કરે છે, અને
ત્રીજો જ કોઇ તેનો ભોગવનાર છે. આમ થવામાં કયા નિયમોને ઇશ્વર
કામે લગાડે છે, એ મને સ્પષ્ટ જણાતું નથી. આ પદાર્થોનો જ વિચાર ક-
રીને જોઉં છું તો જેમ કોઇ તીર્થમાં કોઇ આગંતુક નિમિત્તવડે લોકોનો
પ્રવાહ જતો ને આવતો જણાય છે, જેમાં સ્થિર રહેનાર કોઇ જ નથી,
તેવા આ ઘરના સઘળા પદાર્થો મને જણાય છે. વળી જેમ નદીના મૂળ-
તરફથી આવતું પાણી આપણા આ ભૃગુક્ષેત્રમાં વહેતું આવીને વહ્યું
જાય છે, તે કાલનું આજ નહિ, અને આજનું આવતી કાલ નહિ, અને
ખરૂં જોતાં તો એક ક્ષણનું જળ તે બીજી ક્ષણે તે જગાએ નહિ, એવો
આ સંસારરૂપ નદીનો પણ પ્રવાહ જણાય છે. અનેક થઇ ગયાં, આ થ-
યાં છે તે જતાં જાય છે, અને થશે તે જશે. આમાં થનાર જનારને શો
શો સાર બાંધી જવાનો છે, તે જ્યાં સુધી મને સમજાયું નથી, ત્યાં સુધી
આ મારૂં આવ્યું ગયું બકરીના ગળાના આંચળની પેઠે વ્યર્થ જ હરવાનું
છે. આ મનુષ્યશરીર કે જેમાં ભોગ તથા મોક્ષ એ પદાર્થ, અથવા તો
શાસ્ત્રમાં કહેલા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પદાર્થો સિદ્ધ કરી
શકાયછે તેને પામ્યા છતાં જ્યારે મારાથી એ તે સર્વને મેળવવાયોગ્ય મો-
ક્ષરૂપ ફળ ન મેળવાયું ત્યારે તો મને અત્યંત ધિક્કાર છે! આ ઉપર ન-
જર કરતાં અસંખ્ય તારાઓ આકાશમાં રહેલા દેખાય છે; એ શા આ-
ધારે રહ્યા છે, તે તથા તેમાં શું શું છે એ પણ હું કાંઇ જાણતી નથી. આ
અસંખ્ય તારા પણ આ પૃથ્વીની પેઠે લોકોને વસવાના સ્થાનરૂપ પણ કે-
મ નહિ હોય? ખરે, આ આખો સંસાર કોઈ સર્વજ્ઞ ઈશ્વરનો અચિંત્ય
મહિમા માત્ર છે. આ મારા પિતાના ધનમાંથી મને મળેલો ભાગ તથા

આ મારા પતિને ગળેલું સઘળું ધન આપણે જ ભોગવીશું એમ પણ નક્કી કહી શકાતું નથી. તેમ જ હજી ઈશ્વરે આ સ્ત્રીના જન્મને સાર્થક થયો ગણાવનાર સંતાનનું સુખ પણ મને દેખાડયું નથી. તેથી પાછળ પણ એનો કોઇ ખરો વારસ નહિ હશે તો કોણ ભોગવશે, એ પણ કળાતું નથી. આ ઘણે ઠેકાણે હું જોઉં છું કે શ્રીમંત લોકોને પ્રજા હોતી નથી, અને જેના ઘરમાં ખાવાનું નથી ત્યાં જોઈએ તેકરતાં ઘણાં બાળકો થયાં જણાય છે. જેથી આ લોકમાં દાન કરવાની ઈચ્છાવાળાને દરિદ્રતા; અત્યંત કૃપણ પુરૂષોને ધન, જેના ઘરમાં ખાવા ન હોય તેને પ્રજા, ધનવાન્‌ને રોગ, તથા મૃત પ્રજા, કે વંશોચ્છેદ યોગ, કુરૂપને ઉત્તમ વિદ્યા કે ગુણ, રૂપવાન્‌ને અવિદ્વત્તા, દુઃખ ને દોષ, ગુણવાન્ પુરૂષને અકુલિન સ્વભાવવાળી સ્ત્રી, અને દુષ્ટ દુર્ગુણીને રૂપગુણવતી સ્ત્રી, તેમ જ યોગ્ય સ્ત્રીને અયોગ્ય પતિ, અને અયોગ્ય સ્ત્રીને યોગ્ય પતિ, આ વિગેરે અનેક પ્રકારનાં વિપરીતસરખાં જણાતાં ફળો જ ઘણે અંશે ગળતાં જણાય છે. જેવું જોઈએ તેવું સઘળા પ્રકારથી નિર્દોષપણું તો કોઈએક ઘરમાં જ હશે. આ વિગેરે અનેક પ્રકારની આ સંસારની વિચિત્રતા જોઈને મારા સરખીને મુંઝવણ થાય છે, તો બીજા સર્વ સાધારણ લોકોને થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ?

મને ઉત્તમ કુળમાં જન્મ, શ્રીમાન્ સદ્ગુણી માતાપિતા તથા બંધુ, અને બીજે પક્ષે સર્વોત્તમ કુળનો ધનવાન્ માતાપિતાનો પુત્ર મને પતિ મળ્યો છે. સાધારણ વિદ્યાવિગેરે સઘળું મધ્યમ પ્રકારનું પણ ઘટે એવું સુખ મને મળ્યું છે, ત્યારે હજી સંતતિ થવાનો યોગ જણાયો નથી. મને લાગે છે કે આ સંસારમાં કોઇપણ મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે તથા આ સંસારમાં મનાએલું ઘણામાં ઘણું સુખ મેળવીને 'હવે મારે કાંઇ બાકી રહ્યું નથી' એમ કહેનાર ભાગ્યે જ નીકળે. પછી વૈરાગ્યથી કે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી અકામપણાને અંતમાં પામેલા વિરલા પુરૂષો 'હવે મારે મેળવવાયોગ્ય આ સંસારમાં કાંઇ નથી' એમ કહેનાર નીકળે. પણ તે વાર્તા જૂદી છે. તેમણે પદાર્થની પ્રાપ્તિદ્વારા અકામપણું અનુભવ્યું ન ગણાય, પણ પદાર્થની અસ્પૃહા દૃઢ કરીને નિષ્કામપણું મેળવ્યું છે. આ બે જૂદા પક્ષ હોવાથી એકમાં બીજાને ગણી લેવો ઘટતો નથી. જોતાં પદાર્થભોગવડે તો કોઇ જ તૃપ્ત થઈને કામનારહિત થયા નથી જ અરૂણીએ તો ચાલે અહો આવા અસ્થિર સ્વભાવવાળા તથા નિરંતર દુઃખોની જ્વાળાઓથી તપતા આ સંસારમાં શાંત સુખ તો ક્યાંથી જ હોય ? અને તેની આશા પણ શી? આમ છતાં પણ હજી મારે હાથે મોટાં દાન પણ થયાં નથી. દાનશૂર પુરૂષો તો એમ જ કહે છે કે

જેનાં આપેલાં દાનને જોઇને જોનારનાં રૂવાડાં ઉભાં થયાં નહિ, તેનું દાન તે કંઇ દાનમાં ગણવા યોગ્ય છે? નહિ જ. અને એ જ પ્રમાણે તપ તથા અધ્યનના શ્રમને જોઇને જોનારને પરમ આશ્ચર્ય જણાઈ શરીરનાં રૂવાડાં ઉભાં ન થાય, તો તે સર્વોત્તમ તપ કે અધ્યયન ગણાય નહિ. તો ત્રણ-માનું એક પણ મારાથી થયું નથી. આ શરીર જે પાણીમાં ઉઠતા પર પોટાની પેઠે ક્ષણમાં અળપાઇ જાય એવું છે, તેનો ભરોંસો રાખીને હું કેવી મૂર્ખ છું કે હજી કોઇ મોટાં પુણ્યકર્મને પણ કરવા સાવધાન થતી નથી.

પાણીના રેલાની પેઠે ચાલ્યું જતું આયુષ્ તો જણાતું નથી, પણ આજ કાલ કરતાં મારા જન્મથી બાવીશ વર્ષ વહી ગયાં છે. મારાં તથા મારા પતિનાં માતાપિતાને મેં નજરે મરણને પામતાં જોયાં છે. આ પ્રતિદિન બાળક, જુવાન, તથા વૃદ્ધોનાં થતાં મરણને કાને સાંભળું છું, પણ આશ્ચર્ય છે કે હજી આ ઇશ્વરની માયાના બળવાન્ મોહવડે પ્રાપ્ત થયેલી ઉંઘમાંથી હું જાગતી નથી. આ સંસારમાં મરતાં પહેલાં મારે શું શું કરવાનું છે, તેનો પણ મને વિચાર કરવાનો આજપર્યંત સમય મળ્યો નથી. હવે મને સાંભરે છે કે મારા પિતાએ વિવેકી મનુષ્યોને બોધ કરતાં એવાં વચનો કહ્યાં હતાં કે આ સંસારમાં ત્રણ જ વસ્તુ સ્મરણમાં રાખવાની છે. ૧ દાન, ૨ ધ્યાન, ૩ જ્ઞાન. મનુષ્યને નિત્ય તથા અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક એટલે આ જગત્‌માં સદા કાળ ટકે એવું શું છે, ને વિનાશને પામે એવું શું છે, એ જ્યારે યોગ્ય વિચારથી જાણવામાં આવે છે, ત્યારે પછી ધીરે ધીરે તેને આ ક્ષણમાં દેખાતા, ને ક્ષણમાં અળપાઇ જતા મિથ્યાસરખા પદાર્થોમાંથી મહામોહ છૂટતો જાયછે; અને તે મોહ જ્યારે નરમ પડે છે ત્યારે આ સઘળા વિભવો મળ્યા તોપણ શું, અને ન મળ્યા તોપણ શું, એમ થઇને આ વિષય માત્રમાં અસ્પૃહા ઉદય થવા માંડે છે; અને તે અસ્પૃહા જ્યારે દૃઢ થાય છે, ત્યારે પોતાના માનેલા પદાર્થ મનના સંકોચવિના પ્રસન્નતાથી બીજાને અપાય છે. આ પ્રકારે પ્રસન્ન થઇને, પ્રિય અને આપવાયોગ્ય ઘર, ધન, અન્નવસ્ત્ર, સુવર્ણાદિ ધાતુના અલંકારો તથા ત્રાંબા પીતળ આદિનાં વાસણો તથા એશિવાયના વ્યવહારોપયોગી સંપૂર્ણ પદાર્થો સત્પાત્રને અથવા અવશ્ય આપવા યોગ્ય અન્ય રંકને આપવામાં ઉદારબુદ્ધિ રાખવી એ દાતાપણું છે. એવા દાતાપણાવાળા પુરૂષે વિધિપૂર્વક આપેલું તે દાન ગણાય છે, એવા દાનનું અત્યંત આપવું એ વિરાગનું ઉપલક્ષક છે; અને વિરાગ દૃઢ થયા પછી જ આ સઘળા વિષયોમાંથી પાછી વળેલી વૃત્તિઓ ઇષ્ટ સ્વરૂપમાં જોડાવા તત્પર થાયછે. તે તત્પરતાવાળી વૃત્તિ જ આપણા અંતર્‌માં અથવા બહાર પ્રત્યક્ષ, તથા અંતમાં અંતર્ તથા બહિર

અપ્રત્યક્ષપણે ઇષ્ટનું સ્વરૂપ અનુભવવા, સ્થપાવા યોગ્યતાવાળી થાય છે અને તે ઇષ્ટ સ્વરૂપને અનુભવવા સ્થપાએલી વૃત્તિઓ જ્યારે અન્ય સઘળી ઉપાધિના અંતરાય વિનાની, ઇષ્ટ સ્વરૂપને અનુભવતી નિયમિત સ્થાનમાં સ્થપાય ત્યારે તે ધ્યાનની યોગ્યતાવાળી થઈ જાણવી. તે ધ્યાનની યોગ્યતાવાળી વૃત્તિ તે અભ્યાસમાં ક્રમે કરી દૃઢ થાય છે, ત્યારે તે ધ્યાનની પ્રાપ્તિવાળી ગણાય છે; અને ધ્યાનાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા પછી તે પુરૂષ સંપૂર્ણ સજાતીય, વિજાતીય તથા સ્વગત ભેદથી રહિત, અજર અમર ઇષ્ટ સ્વરૂપનો સર્વ સ્થળે અનુભવ કરે, અને તે અનુભવ દૃઢ થતાં પોતે અભિમાની પણ તદાકાર થઇ રહે. એમ થવા પછી જે ઉત્થાનાવસ્થા થાય તે સ્વરૂપાનુભવપૂર્વક ઉત્થાનાવસ્થા ગણાય. એ જ અવસ્થા તે જ્ઞાનાવસ્થા અથવા મુક્તાવસ્થા ગણાય છે. એ જ્ઞાનાવસ્થાની જ ઉત્તર કળાને જીવન્મુક્તાવસ્થા કહે છે. પછી આ પ્રાણીને કાંઈ કર્તવ્ય રહેતું નથી. તેમ જ આ અસારસરખા સંસારનું ભ્રમણચક્ર તથા સુખદુઃખ, જન્મમરણાદિક કાંઈ પણ તેને હોતું નથી. આપ્રમાણે મને બરાબર સ્મરણ આવે છે, માટે હવે હું મારા પતિની આજ્ઞા લેઇને જો આ જ ખરૂં કરવા યોગ્ય જણાય તો એ દાન, ધ્યાન, તથા જ્ઞાનને જ સિદ્ધ કરવાને ધીરે ધીરે પગલાં ભરવા માંડું. આ રીતના વિચારમાં પ્રવેશતાં ચિત્તને શાંતિ જણાતાં તત્કાળ નિદ્રા આવી ગઇ. પછી આ અનુકૂળ સમય જોઇને આ વાર્તા કાઢી. હવે એવિષે આપના અભિપ્રાયની મારી ઇચ્છા છે તે યોગ્ય જણાય તો પૂર્ણ કરો.

પ્રબુદ્ધ આ સઘળી વાર્તાનું ખરા મનથી શ્રવણ કરતો સ્તબ્ધસરખો થઇ ગયો હતો, તે થોડી વાર વિચારમાંજ મૌન રહીને પછી આ પ્રકારનાં વચનો બોલ્યો. હે કુલવતિ! આ તારાં વચનો અમૂલ્ય છે. તારા સઘળા વિચારો કલ્યાણને કરનારા છે. એ વિચારો મોટા પુણ્યના ફળ રૂપ છે. જે જે મનુષ્ય આ સંસારમાં અખંડ કીર્તિ મૂકીને બ્રહ્મલોકમાં કે સ્વરૂપમાં વસ્યા છે, તે આ પ્રકારના જ વિચારોને પૂર્ણ સાધીને વસ્યા છે, એમાં લગાર પણ સંદેહ કરવા સરખું નથી. માટે આ ક્ષણે તને તથા તારાં જન્મ આપનાર માતાપિતાને પણ ધન્યવાદ ઘટે છે. તારી આ પ્રથમ અવસ્થા છે, જે અવસ્થામાં સઘળા પૂજ્ય પુરૂષોએ નિંદવાયોગ્ય ગણેલા સંપૂર્ણ વિકારો અંતઃકરણમાં આવીને પ્રકટ થાય છે. તે આ તારી અવસ્થામાં તને સર્વ મોટા પુરૂષોએ જેને અતિ આદરવડે સ્તુતિ કરીને સેવેલા છે એવા સદ્વિચાર આવીને પ્રાપ્ત થયા છે, માટે તારા કોઈ ઉગ્ર પુણ્યના આ સમયે સત્ફલ આપવાને ઉદય થયો છે, એમ માનવામાં કોઇ મોટો વિરોધ નથી. હે સાધ્વિ! આ વિચારો તારા અંતઃ-

કરણમાં આવ્યા છે, એ કેવળ તારા જ પુણ્યના ઉદયથી આવ્યા છે; એમ મણાતું નથી: પણ તારા તથા મારા બંનેના પુણ્યના પ્રતાપથી આવ્યા છે એમ જણાય છે. કારણ કે તારા વિચાર સાંભળીને મને પણ એ વિચાર પ્રિય લાગ્યા છે, એમાં લગાર પણ મને અરૂચિ થઇ નથી. જો મારો પુણ્યાંશ પણ ઉદયને ન પ્રાપ્ત થયો હોત તો મને તારા વિચાર સાંભળતાં જ અરૂચિ કે ક્લેશનો આવિર્ભાવ થાત. પણ તેમ થયું નથી. આ લોકમાં પુણ્ય તથા પાપનાં ફળ ભોગવનાર પ્રાણિઓની બુદ્ધિનો પરિણામ એક સરખો જણાતો નથી. સ્ત્રીપુરૂષ, પુત્રપિતા, ગુરૂશિષ્ય તથા મિત્રો પરસ્પરમાં વિરોધી કર્મનાં ફળ ભોગવવાના સમયે, અગર જો નિરંતર એક સરખાં છે તોપણ પરસ્પર વિરોધ માનીને જૂદાં પડી જાય છે, અને ભિન્નભિન્ન ફળને ભોગવી લે છે. પછી પાછા અનુકૂળ કર્મફળના સમયે એક થઇને ભોગવે છે. માટે આ ક્ષણે તારા તથા મારામાં પુણ્યનો ઉદય થયો જાણવો. વળિ આ ધનાદિવિષય પદાર્થો એટલા પ્રબળ છે કે તેમાંથી મરવાની ક્ષણપર્યંત પણ પ્રાણિઓનો મોહ ટળતો નથી, ને મરતાં મરતાં પણ તેમનાથી વાણીવડે તેનું દાન કરાતું નથી, તો સાક્ષાત આપણે હાથે તો આપે જ કયાંથી? ઘણા મનુષ્યો પ્રાણ ખુએ છે, તથાપિ ધન ખોવાને ઈચ્છતા નથી. એવા કૃપણો પોતાના પાપના બળે ઉત્તર કાળમાં તે તે પદાર્થોવડે સુખને પામવાયોગ્ય થતા નથી. આ ધનને માટે જ શરીર તથા પ્રાણ પણ પારકાને અર્પણ કરાતા આપણે દેખીએ છીએ. એવું પ્રાણ તથા શરીરને બદલે મેળવેલું ધન જો પ્રીતિવડે સત્પાત્રને વિધિવત્ આપવામાં આવે તો તે શુદ્ધ દાન આ જગત્માં કયા ફળને ઉત્પન્ન નથી કરતું એ વાર્તાને હું જાણતો નથી. હે પુણ્યકર્મમાં પ્રીતિવાળી! આ તારી તથા મારી બંનેની પ્રથમાવસ્થા જ છે, તોપણ હવે આ જન્મમૃત્યુરૂપ સંસાર કે જેમાં આયુસ્નું કોઇ પ્રમાણ નથી, મૃત્યુના કાળનો નિર્ણય કરી શકાતો નથી, અને આ ધનાદિ પદાર્થનો કયારે તથા શા નિમિત્તથી આપણી સત્તામાંથી ક્ષય થવાનો છે, એને આપણે જાણતા નથી. તેમાં હવે સાવધાન રહીને મૃત્યુના આવવા પૂર્વે આપણે આપણાં કરવા યોગ્ય કામોને કરી પરવારીને તૈયાર થઇ બેસવું જ જોઇએ, જેથી પાછળ આપણે પશ્ચાતાપને પામવા સરખું કાંઇ રહે નહિ. ઘણા મનુષ્યો પોતે તથા પોતાના અધીન વર્તનારા માટે એવું ધારે છે તથા કહે છે કે 'આ મનુષ્યોએ પ્રથમ અવસ્થામાં જ પરમેશ્વરતરફ મનને નાંખી સંસારમાં નકામા જેવા થવું એ અત્યંત અયોગ્ય છે' પણ આ તેમનું ધારવું તથા કહેવું જગત્નું ખરૂં સ્વરૂપ જોતાં તથા જીવના અલ્પજ્ઞપણાનો તથા પરતંત્રપણાનો વિચાર કરતાં મને તો

છેક જ અયોગ્ય લાગે છે. આ સંસારમાં ઘણા માણસો તો પ્રથમ અવસ્થામાં જ મરણ પામે છે. જ્યારે આપ્રમાણે કાળ વગરઇચ્છાએ પણ માણસને વારંવાર સંસારથી નકામા કરે છે, અને તે સર્વ સહન કરે છે, તો એક જ વાર પોતાની મેળે જ પોતાનું કલ્યાણ કરી આ જગત્માં નકામું થવું પડતું હોય તો તેમાં શી હાનિ ? કાંઇ જ નહિ. વળી ઈશ્વરતરફ લક્ષ કરનાર મનુષ્ય સંસારવ્યવહારમાં કેવળ નકામા થાય છે, એ માનવું ઘણું જ ભૂલભરેલું છે. ઇશ્વરપ્રતિ લક્ષ કરનાર પુરૂષ તો ઉલટા રૂડે પ્રકારે વ્યવહારને સિદ્ધ કરનાર થાય છે, એમ કહીએ તો ચાલે. ઘણા માણસો રોગમાં પીલાતા ઈશ્વરતરફ લક્ષ કરવાવિના પણ પોતાના પાપના પ્રભાવે સંસારમાં નકામા થઈ પડેલા પશ્ચાત્તાપને પામતા દૃષ્ટિએ પડે છે, તો ઈશ્વરે જેનાં સુદૃઢ શરીર રાખ્યાં છે તેમણે પોતાનું ઇષ્ટ શામાટે ન સાધવું જોઇએ?

વૃદ્ધાવસ્થા કે જે આખા શરીરની તથા અંતઃકરણની શક્તિને ખાઈ જઈને ઉજડ ખંડેરસરખું શરીર કરી મુકે છે, તેમાં તે મનુષ્યો પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરવાની દુરાશાને રાખે છે, એથી મૂઢ બીજા કોણ? ખાનપાન આદિ તુચ્છ વિષયભોગને રૂડે પ્રકારે ભોગવવાનું જે અવસ્થામાં સામર્થ્ય રહેતું નથી, તેમાં ઈષ્ટનું આરાધન કરવાનું સામર્થ્ય તો ક્યાંથી જ આવે ? આ લોકમાં ઉત્તર ઉત્તર કાળે ઉપયોગમાં આવનાર પદાર્થોનો પૂર્વ પૂર્વકાળમાં સંચય કરવાનો નિયમથી જ સ્વભાવ હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. આપણા લોકો આખા વર્ષમાટે અન્નાદિ પદાર્થના યોગ્ય કાળે પ્રથમથી સંચય કરે છે. વિવાહાદિ કાર્યમાટે પણ પ્રથમ કોલકરાર કરી રાખે છે. ધાન્ય લેવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષો પણ ક્ષેત્રમાં બીનો રોપવારૂપ સંચય કરે છે. યુવાવસ્થામાં ઉપયોગી સુખનાં સાધનરૂપ વિદ્યા તથા કળાઓને પણ પ્રથમ બાલ્યાવસ્થાથી સેવવા માંડે છે. પાછલી અવસ્થામાં સુખ ભોગવવાની આશાથી જ યુવાવસ્થામાં મોટા શ્રમથી ધનાદિ મેળવી તેનો સંગ્રહ કરી રાખે છે. આશિવાય જગત્માં સઘળે જોતાં એમ જ દેખાય છે કે જે જે પદાર્થ પૂર્વ પૂર્વમાં સિદ્ધ કરાય છે, તે જ ઉત્તર ઉત્તર કાળે સદ્ભાવરૂપ હોય છે. અત્યંત શીત તે ઉષ્ણતાનું અનુમાન કરાવે છે. અત્યંત ઉષ્ણતા તે વૃષ્ટિનું અનુમાન કરાવે છે, અને પુનઃ તે જ વૃષ્ટિ ઉત્તમ શીત કાળનું અનુમાન કરાવે છે. ઋતુ ઋતુમાં પણ એક દોષનો સંચય અને બીજાનો પ્રકોપ હોય છે. જેની જે કાળે પ્રકટ અવસ્થા હોય છે, તે પૂર્વે તેનો સંચય અવશ્ય હોય છે. આ પ્રકારના અનેક નિયમોની પેઠે આ આપણો સદ્વિચાર પણ પૂર્વ સંચય કરાયેલાં પુણ્યકર્મના ફળરૂપ છે, અને હવે જે ઇશ્વરપ્રતિ અથવા સત્કર્મપ્રતિ આપણી વૃત્તિ, તે ઉત્તર

કાળમાં આપણા સુખનું અનુમાન કરાવનાર છે. માટે હે સત્કર્મમાં પ્રીતિવાળી! તારા પૂછયાપ્રમાણે હું આપણા ધનની તપાસ કરીને તને કહીશ. પણ હવે તારી ઇચ્છામાં આવે ત્યારથી અને તું કહે તે નિયમથી આપણે દાન, ધ્યાન, તથા જ્ઞાનને સિદ્ધ કરવા ઉદ્યમી થઇએ. એ કાર્ય એવું છે કે એમાંથી આપણી સંપૂર્ણ ઇચ્છાઓ પરિપૂર્ણ થઇને અંતમાં ઇચ્છા માત્રના અભાવવાળાં થઇ રહીશું. માટે તું તથા હું પુનઃ આ સંબંધમાં યોગ્ય વિચાર રાત્રિએ કરીશું. આ ક્ષણે તો હું કાલ કરવા યોગ્ય ઠરાવેલાં કામમાં સમયપ્રમાણે પ્રવેશ કરૂં છું. તું પણ તારા કામમાં પ્રસન્ન થઇને પ્રવેશ કર. 'જય જય શ્રી સદ્ગુરૂ દેવ'. (સર્વ જય બોલે છે, પછી નિયમપ્રમાણે વિજયા પદ ગાય છે.)

ગરબી.

શાણી શિખ ધરો કાને, પતિ પ્રભુ હૃદય ધરો ધ્યાને,
આ દુઃખ શીદ પામો છો અજ્ઞાને, કે શાણી૦
પ્રતિદિન સ્નાન કરી પ્રીતે, પૂજો પતિ પ્રભુ રૂડી રીતે,
હરિગુરૂગુણ ગાઇ ગીતે, કે શાણી૦
કુળમર્યાદાને પાળો, સદાચરણે ચિત્તને વાળો;
આયુસ્ સત્કર્મ કરી ગાળો, કે શાણી૦
મિથ્યા મદ મન નવ ધારો, કુસંગને કરજો અકારો;
ક્રમે કરી પામો આ ભવઆરો, કે શાણી૦
મોહે પરવસ્તુ ના ભાળો, ક્રોધે ન કેર કરો કાળો;
ત્યજો સદા લોભતણો ચાળો, કે શાણી૦
નિશદિન સંતોષે રહેવું, નિજ દુઃખ પરઘર નવ કહેવું;
નીતિ ધરી સંસારે વહેવું, કે શાણી૦
કાળતણો ભય મન ધારી, બુદ્ધિ ન કરશો વિકારી;
વિજયાની વિનતિ આ સ્વીકારી, કે શાણી૦

ભાગીરથી—જય જય શ્રી સદ્ગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલે છે.)

ધન૦—(ભાગીરથીતરફ જોઇને) તમે આટલાં પાસે રહો છો, પણ હજી મને તમારા નામની ખબર નથી.

વિજયા—એમનું નામ ભાગીરથી છે. મારા કરતાં પણ એમનો અભ્યાસ વધારે છે, અને એમની બુદ્ધિ પણ ઘણી સારી છે.

ધન૦—મને એમને જોઇને જ ઘણો સંતોષ થયો છે. માટે જ મેં એમનું નામ પૂછયું. મને પણ આજે ઘણો મોટો લાભ થયો કે તમારી સઉની સારી સંગતિ મળી. અહીંયાં કંઇ અમારે ઝાઝો સંબંધ નહિ, એટલે કહીં જવા આવવાનું નહિ. આખો દિવસ ઘરમાં ને ઘરમાં; અને

મન મળ્યા વિના કોની સાથે વાતચિત કરવાની, પણ આશા છે કે હવે તમારા સંબંધથી મારો સઘળો નવરાશનો સમય સારી રીતે જશે.

ચંચળા—તમને કોઇ વાર આમ જતાં આવતાં જોએલાં ખરાં, પણ બહેન! ઓળખાણવિના હાલીચાલીને કેમ બોલાવાય? કોઇનો સ્વભાવ કેવો હોય, અને કોઈનો કેવો હોય.

ભાગી૦—(ધન૦ ને) આમનું નામ ચંચળાલક્ષ્મી છે. એમના પતિ મોટા ન્યાતશેઠ છે, ને ઘરમાં પણ ઈશ્વરની દયાથી સારૂં છે. લક્ષાધિપતિ ગણાય છે. પણ બંનેનો સ્વભાવ એવો છે કે એમને કોઇ શ્રીમાન્ જાણે નહિ.

ધન૦—સારાં માણસોની એ રીત જ છે કે ધનનું અને શરીરનું અભિમાન રાખવું નહિ. કારણ કે એતો આજે છે ને કાલે નહિ.

ચંચળા—નારે બહેન! અમે તો સઉના પગની રજ છૈએ, પરમેશ્વર આબરૂથી દહાડા કઢાવે એટલે ઘણુંએ છે.

ભાગી૦—વિજયાલક્ષ્મિ બહેન! હવે અમે સઉ ઉઠશું. કેમકે પાછું સઉને પરવારીને આવવું.

ચંચળા—ધનલક્ષ્મિ બહેન! તમારો સ્વભાવ ઘણો સારો જણાય છે. નવરાશ મળે ત્યારે આવતાં રહેજો. અહીં તો સાંજે પણ આ પ્રમાણે સઉ આવે છે.

ધન૦—હા, એતો સઘળી મને ખબર છે. આ પ્રાણકોર બહેનને પૂછીને માહિતી મેળવી છે. હવે તો મને નવરાશ મળશે એટલે વગર કહ્યે આવીશ. આ ઘણું જ પાસે ઘર છે, એટલે હવે તો સંગાથની પણ જરૂર નથી. (વિજયાને) ક્ષમા કરજો બહેન! તમને શ્રમ આપ્યો છે તે.

વિજયા—આવજો બહેન! એમાં શ્રમ શેનો છે? (પછી સઉ વારાફરતી ઉઠીને જાય છે.)

ધન૦—(રસ્તામાં) પ્રાણકોર બહેન! તમારો પણ આજે ઉપકાર થયો છે. વીજળી બહેન! તમને પણ આજે મારે માટે શ્રમ થયો છે. માફ કરજો હાં બહેન!

વીજળી—એમાં ક્યાં કોઇને માટે મહેનત પડી છે જે! તમે અમારા પાડોશમાં રહ્યાં એટલે હવે તો એક બહેનકરતાં પણ વધારે સંબંધ ગણાય, ખરૂં કે નહિ?

ધન૦—એ ખરી જ વાત છે. પાસે રહ્યાં એટલે એક કુટુંબજેવો જ સ્નેહ રાખવો જોઇએ. (પોતપોતાનાં ઘર આવવાથી સર્વે એક બીજીને ઘરમાં જાય છે.)

ગોવર્ધન—(ઘરમાં આવીને) અરે ક્યાં છે? લગાર પાણી લાવજે.

ધન૦—(પાણી લઇને હસતે મોંઢે આવીને પાણીપાત્ર મુકીને બેસે છે) કેમ તમે આજ રોજને વખતે છો કે કાંઇ મોડું થયું છે?

ગોવ૦—લગાર ફરીને હવા ખાતો ખાતો આવ્યો એટલે સહજ અસુર થયું હશે ખરૂં. કેમ વારૂ? આ કપડાં પહેરીને કહીં ગઈ હતી કે શું?

ધન૦—મેં તમને સઘળી વાત નહોતી કહી. આપણા મોહોલ્લામાં રોજ સ્ત્રીઓ મળીને બેસે છે, ને કથા વાર્તા કરે છે. તે આજે મને નવરાશ હતી તે લગાર જઈ આવી.

ગોવ૦—એમ. ઘણું સારૂં. લો બોલો, શું શું સાંભળી આવ્યાં?

ધન૦—એમ પરીક્ષા લેવા જેવું કરશો ત્યારે તો મારાથી કંઇ બરાબર કહેવાશે નહિ. ને સાંભળેલું સઘળું બરાબર કહેવાની તો મારામાં શક્તિ પણ નથી. તો પણ મારા ગજાપ્રમાણે કહી જઇશ. એ વિજયાલક્ષ્મી મને તો બહુ બુદ્ધિશાળી જણાઇ છે હોં.

ગોવ૦—તારાથી પણ વધારે ? એવી તે શી વાર્તા થઈ કે તને એમ લાગ્યું ?

ધન૦—(સ્મરણ રાખ્યાપ્રમાણે સઘળું કહી જઇને) આમાં કેટલાક શબ્દો તો મને તદન નવા જ હતા, એટલે તે તો વખતે રહી ગયા હશે. પણ તે વખત તો મને સાંભળીને ઘણું જ સારૂં લાગ્યું હતું.

ગોવ૦—લગાર એમ જણાય છે ખરૂં. આ વિષય કહ્યો તે ઉપરથી વિચાર ઘણા ઉંચા જણાય છે ખરા. મેં પણ ઘણે મોઢેથી સાંભળ્યું છે કે એ મનોહર ભટ્ટ પણ ઘણો બુદ્ધિમાન્ અને વિદ્વાન્ માણસ છે.

ધન૦—કોઈ દિવસ રજા હોય ત્યારે જો યોગ્ય લાગે તો એમને મળી તો જોજો.

ગોવ૦—હા હા, હવે મારો પણ એક વાર મળવાનો વિચાર થાય છે ખરો.

ધન૦—રાત્રે પણ ત્યાં સઘળા લોકો બેસે છે, ને કંઈ બોધવાર્તા ચાલે છે ખરી. જો કહેશો તો વળી એક દિવસ રાત્રે પણ સાંભળી આવીશ. ત્યાં બેસનાર સઘળી સ્ત્રીઓ પણ સારા સ્વભાવની અને મમતા રાખનાર જણાય છે.

ગોવ૦—ઇચ્છા હોય તો આજે જ જઇ આવજે. મારે પણ બે કલાકનું નિવૃત્તિથી લખવાનું છે, એટલે આજ તને રજા આપું છું. ઘણું કરીને દશેક વાગતા પછી તો સઉ લોકો ઉઠી જાય છે. ને મારૂં તો આશરે અગીયાર વાગતા સુધી કામ પહોંચશે. ત્યાં તને જવું ઠીક જણાતું

હોય તો જજો.

ધન૦—ના ના, ત્યાં તો તમે પણ એક વાર આવો તો ફરી આવવાનું મન થાય એવું છે. બેસવા ઉઠવાને મકાન પણ સારૂં છે. હવે ચાલો ત્યારે, હું તજવીજ કરી લેઉં, એટલે પછી વાળુ કરી લેઈએ. (ઉઠીને જાય છે.)

બાળ૦—(દાદરે ચઢી મનોહરને નમન કરતાં) ભટજી માડાજ! કાલે લગાડ કસુડ ઠઈ છે, ટેઠી આજ સઉઠી પહેલો આવીને બેઠો છું, માટે માપ કડજો હો.

મનોહર—કંઇ ચિંતા નહિ શેઠ! આ તો તમારૂં ઘર જ છે. એમાં માફ શું કરવું'તું!

વિઠ્ઠલજી—(આવીને નમન કરી બેસે છે, પછી) શાબાશ છે શેઠ! આજે પ્રથમ મોરચે હાજરી આપી છો તમારા વિના અમને ઘણું અતડું લાગે છે.

દાસ—હું ટો સડવેનો ડાસ છું, એમ સું બોલો છો વિથ્થલજી! હુકમ ઠયો કે ટે પડમાને હાજડ. ને કોઇ ડારો કસુડ હાય ટો માપી આપજો. માનસ છે ટે ભુલ ટો હાય.

વિઠ્ઠલજી—કાંઇ ચિંતા નહિ શેઠ! કેમ ભટજી મહારાજ! હવે આરંભ થવા દો. ઘણું કરીને આવનાર સર્વે આવી ગયાં છે.

મનોહર—હા એમ કરીએ. (દાસ જય બોલાવે છે, એટલામાં વીજળી તથા પ્રાણકોર ધનલક્ષ્મીને તેડીને આવે છે, અને સ્ત્રીમંડળમાં બેસે છે.)

વિઠ્ઠલજી—કાલ તો કૌશિકીનું આખ્યાન સમાપ્ત થયું છે.

મનોહર—(ઇષ્ટસ્મરણ કરીને) પછી બીજે દિવસે નવરાશના સમયમાં નિત્યની પેઠે પેલાં લક્ષ્મીમાતા પોતાની સરસ્વતી વિગેરે પુત્રીઓને બેસાડીને આ પ્રકારનાં વચનો બોલવા લાગ્યાં.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે દીકરી સરસ્વતિ! મેં તને જે જે બોધવચન પ્રથમથી કહ્યાં છે, તે સઘળાં તો તેં રૂડે પ્રકારે હૃદયમાં રાખ્યાં હશે, નહિ વારૂ?

સરસ્વતી કહે છે, હે માતા! મેં મારી શક્તિપ્રમાણે સઘળામાંથી સાર સાર સ્મરણ રાખવા યત્ન કર્યો છે, અને આ તમારા ઉપદેશના બળથી મને આશા છે કે હું વૈરીના મંડળમાં પણ સુખથી વાસ પૂરી શકીશ. મારા તરફની લગાર પણ તમે ચિંતા રાખશો નહિ. મારે આ સંસારમાં કેમ ચાલવું, તથા અંતે જે વિધિથી પરમાત્મસ્વરૂપને પમાય છે, તે સર્વ મારા સમજવામાં આવ્યું છે. તો પણ તમારાં આ ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારાં અમૃતજેવાં વચનો સાંભળતાં મને હજી તૃપ્તિ થ-

તી નથી. જાણે હજી કાંઇ સાંભળું તો સારૂં એમ થાય છે. માટે આપને ઈચ્છામાં આવે તે સત્કથા અમને સંભળાવો. હે માતા! આ આપણા દ્વારસમીપ બેશીને આ મને અપાતો ઉપદેશ સાંભળનાર મારી સખીઓની પણ આ બોધથી એટલી બધી મતિ સુધરી છે કે હું કાંઈ તેનું પ્રમાણ કાઢીને કહી શકતી નથી. હે માતા! જો આજ્ઞા હોય તો તેમને હું આ ખંડમાં બોલાવીને મારી પાસે બેસાડું.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે વિવેકવાળી બ્હેન સરસ્વતિ તારી સખીઓ મને તારા જેટલી જ પ્રિય છે, માટે તું સુખેથી તેમને તારી પાસે બેસાડ. આજપર્યંત તેં આ વાર્તા મને ન કહી તેથી આ ક્ષણે મારૂં મન દુઃખાય છે, પણ એ નાનો અપરાધ જાણી તને ક્ષમા આપું છું.

સરસ્વતી માતાપાસે પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી પોતાની સખીઓને બોલાવી પોતાની પાસે બેસાડે છે, પછી કહે છે, કલ્યાણ કરનાર માતા! હવે કોઈ પણ સદ્બોધને આપનારી કથા કહો. હવે મારે માત્ર ત્રણચાર દિવસ જ તમારી સેવામાં તત્કાળ તો રહેવાનું છે. વળી ફરી તો ઈશ્વર મેળવશે ત્યારે.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે કુળને તારવામાં સમર્થ સુતા! હવે પ્રીતિથી શ્રવણ કરો. સાચું બોલવું, પ્રિય લાગે એવું તથા હિતને કરનાર વચન બોલવું, એ આદિ તો વાણીની શોભા છે, અને સુખદુઃખ સહન કરવું એ તો મનની શોભા છે, અને વિવેકથી બેસવું ઉઠવું. તથા ફરવું હરવું એ આદિ શરીરની શોભા છે. આ સંસારમાં એક ક્ષણે જે આપણા મિત્ર હોય છે તે જ અન્ય કોઈ ક્ષણે શત્રુ થઇ બેસે છે, અને ક્વચિત્ એવું પણ બને છે કે શત્રુ હોય છે તે કોઈ કાળે મિત્ર થઇ બેસે છે. માટે કોઇનો પણ ભરોંસો રાખીને મનની વાર્તા કહેતા ઘણો વિચાર કરવો. ઘણાં માણસો આગળથી સજ્જનસરખાં જણાય છે, પણ પાછળથી દુર્જન થઈ નીવડે છે. માટે સંગતિ કરતાંપણ માણસોએ ઘણો વિચાર કરવાનો છે. વળી હે દીકરી! આપણાથી અનુકૂળ ચાલનાર મનુષ્યોના સહવાસમાં તો સર્વ કોઇ સુખથી દિવસો કાઢે છે, પરંતુ પ્રતિકૂળ સ્વભાવનાં મનુષ્યોના સંબંધમાં રહીને સુખથી દિવસ કાઢવા એ ઘણું કઠિણ કામ છે. આ ઘેરે ઘેર આપણે કલેશ જોઇએ છીએ તેનું કારણ પ્રતિકૂળ સ્વભાવવાળાંનો સંબંધ માત્ર છે. આપણી ઇચ્છાથી પ્રતિકૂળ તેટલું સઘળું દુઃખ જ ગણાય છે, તેમ છતાં તેને સુખ કરી માનવું એ અતિ વિકટ છે. જગતમાં કોઈને પણ સઘળાં જ અનુકૂળ પ્રાણિપદાર્થનો સંબંધ તો હોતો જ નથી, તેથી સર્વને પ્રતિકૂળનું સહન કરવાનો સ્વભાવ અવશ્ય સાધવો ઘટે છે, અને પ્રતિકૂળતાથી થતાં દુઃખ-

ને સુખરૂપ માની લેવામાં ઘણા ઊંચા વિચારો કરવાની જરૂર છે. તેવિના આ ઘણાં માણસો કેવળ દુઃખને જ ભોગવતાં મરી જાય છે. આમ છે, માટે હે દીકરી ! સહન કરવાનો સ્વભાવ, પ્રતિકૂળના સંબંધથી થતાં દુઃખના નિવારણમાં કરવાયોગ્ય વિચાર વિગેરે અનેક વાર્તાનું જ્ઞાન જેમાંથી મળે તથા આપણા દોષ માત્ર જેના શ્રવણથી ટળે એવું એક શ્રીદિવ્યમૂર્ત્તિ નામના મોટા ઋષિનું આખ્યાન તને કહુંછું તે તું શ્રવણ કર. હે દીકરી! આ આખ્યાનને હૃદયમાં ધારણ કરી તેપ્રમાણે વર્તે તો તેને કોઇ પ્રકારના દુઃખનો સ્પર્શ થાય નહિ, અને અંતમાં પરમેશ્વરના પદને જ પામે. આ લોકમાં પણ એ આખ્યાનમાં સમાએલા બોધથી ચાલનાર પૂજાવાયોગ્ય પદને પામે એવું છે. જેમ અગ્નિ ઘાસને બાળી નાંખે છે તેમ ચિત્તના દોષ માત્રને ઓળખાવીને બાળી નાંખવામાં સમર્થ આ આખ્યાન જ્ઞાનાગ્નિરૂપ છે. હે દીકરી ! તને પ્રથમથી શું કહું ? પછી તું જાણીશ કે એને સ્પર્શમણિ, ચિંતામણિ, કે કલ્પવૃક્ષ વિગેરે કોઇપણ આ ત્રિભુવનમાંહેલા શ્રેષ્ઠ પદાર્થોની પણ ઉપમા તે હીનોપમા જ ગણાય, જેથી એ આખ્યાન અનુપમ જ છે.

આ નર્મદાના તટઉપર અત્યત પવિત્ર, પરમેશ્વરસરખા મનાયલા, દિવ્યમૂર્ત્તિ નામથી પ્રસિદ્ધ એક મોટા સર્વ વિદ્યાના જાણનાર બ્રહ્મર્ષિ થયા છે. તેમનું આ દોષ માત્રને હરનારૂં આખ્યાન છે.

સરસ્વતી કહે છે, હે માતા ! એ મોટા ઋષિનું નામ દિવ્યમૂર્ત્તિ શાથી પડ્યું, એ પણ સઘળું મને જાણવાની ઇચ્છા છે, માટે મૂળથી જ મને સઘળું કહો.

લક્ષ્મી માતા કહેછે, હે સતકથામાં પ્રીતિવાળી ! તને આરંભથીજ કહું છું. એક ધર્મદત્ત નામના અત્યંત પવિત્ર મનના સદાચરણી મહાત્મા હતા. તેમને વિદ્યામાં અત્યંત પ્રીતિ હતી તેથી પોતાની મોટી વયપર્યંત વેદ તથા વેદાંગસહિત સંપૂર્ણ શાસ્ત્રને ભણ્યા હતા. તે સઘળી વિદ્યા ભણી રહ્યા પછી તેમને પિતરોનાં, દેવનાં, તથા ઋષિના એમ ત્રણ પ્રકારનાં ઋણ જે સર્વને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને આપવાં પડે છે, તે આપીને મુક્ત થવાની ભાવનાવડે ગૃહસ્થાશ્રમ કરવાની ઈચ્છા થઇ, અને તેથી કોઈ પવિત્ર મનની, પુણ્યવાન્ અને ધર્માચરણી માતાપિતા તથા બંધુવાળી કન્યા પ્રાપ્ત થાય તો ઠીક એવા સંકલ્પથી પોતાના આશ્રમમાં આવી બેઠા. ત્યાર પછી એક પવિત્ર બ્રાહ્મણ, જે પોતાની કન્યા અનેક સદ્ગુણથી શોભતી અને યોગ્ય વયને પ્રાપ્ત થયેલી હતી તેને યોગ્ય વર મેળવી આપવાની શોધથી નીકળેલો હતો, તે આ આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યો. તેણે આ ધર્મદત્તની કીર્તિ તો ઘણી શ્રવણ

કરેલી, પણ તે આ કન્યાદાન સ્વીકારશે કે નહિ એ જ સંશય માત્ર હતો. તે નિવારણ કરવા ત્યાં જાતે આવ્યો હતો. તે કન્યાના પિતાએ આ ધર્મદત્તની ઇચ્છા જાણી. પછી શુભ દિવસમાં શુભ લગ્ન સાધીને પોતાની કન્યાનું આ ધર્મદત્તને વિધિવડે દાન આપ્યું. એ કન્યાનું નામ મહાવિદ્યા હતું. હે સરસ્વતિ ! આપ્રમાણે લગ્ન થયા પછી ક્રમે કરીને તે મહાવિદ્યા પોતાની મોટી વય થવાથી અનુકૂળ સેવાવડે પોતાના પતિને પ્રસન્ન રાખવા લાગી. સદાચરણને પાળતી તથા પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે ધર્મકર્મને કરતી તે પોતાના પતિસહિત આનંદમાં દિવસો ગાળતી હતી. તે મહાવિદ્યાની યોગ્ય વય થઇ ગયા છતાં, જ્યારે તેને ગર્ભની સ્થિતિ થયેલી ન જાણી ત્યારે તેના પતિને પોતાનો ગૃહસ્થાશ્રમ નિષ્ફળ થશે કે શું એવું ભય થવા લાગ્યું. તેથી તત્કાળ તેણે પ્રજા થવામાં વિઘ્ન કરનાર દોષની નિવૃત્તિ કરવામાં સમર્થ એવો એક મંત્ર તે મહાવિદ્યાને આપ્યો, અને કહ્યું કે 'હે પુણ્યના બળવાળી! આ પવિત્ર તુલસી તથા બિલીના વૃક્ષની મધ્યે બેસીને તું આ મંત્રનો પ્રતિદિન એક હજાર જપ કરજે. એથી તારૂં સર્વ પ્રકારે શુભ થશે. વધારે નવરાશ મળે તો વધારે જપ કરજે.' આ પ્રકારની પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે તે મહાવિદ્યાએ રૂડે પ્રકારે ઉપાસના કરવા માંડી, તેથી પરમેશ્વરની કૃપાવડે તેના દોષનો નાશ થવાથી એક વર્ષપછી તેને ગર્ભ રહ્યો, અને દશ માસ પૂર્ણ થતાં મહા તેજસ્વી પુત્રને તે મહાવિદ્યાએ જન્મ આપ્યો. શુદ્ધિસ્નાન થયા પછી પુત્રનું મુખ જોઇને તે ધર્મદત્ત પિતાને પરમ સંતોષ થયો, અને તેનું દિવ્ય રૂપ તથા તેજ જોઇને કહ્યું કે હે સાધ્વિ! આ તારા પુત્રનું અનુપમ રૂપ છે માટે એનું નામ દિવ્યમૂર્ત્તિ આપજે. આ પ્રકારે આ દિવ્યમૂર્ત્તિ નામવાળા મોટા ઋષિ જન્મીને રાત્રિદિવસ વધતા સાત વર્ષના થયા ત્યારે તે ગર્ભથી આઠમે વર્ષે વિધિપ્રમાણે જનોઇ પહેરાવવાનો શુભ સંસ્કાર તેના પિતાએ તેને કર્યો. પછી પોતાના પુત્રને સમર્થ વિદ્વાન્ કરવાની અભિલાષાવાળા તેના પિતાએ ક્રમે કરીને સંપૂર્ણ ભિન્નભિન્ન વિદ્યાના સંસ્કાર તેના અંતઃકરણમાં નાખ્યા. પછી તે તે વિદ્યાને તે સંપૂર્ણ રૂપમાં ભણવા લાગ્યા. તે પુણ્યવાન્ ધર્મદત્ત તથા મહાવિદ્યાએ પોતાના પુત્રનું સારૂં સુખ લીધું. તેનું રૂડે સ્થળે લગ્ન કરયું. પછી દૈવગતિથી તેમનો પરમેશ્વરના સ્વરૂપમાં શમાવાનો સમય આવવાથી શરીરનો કાળ થઈ ગયો.

સરસ્વતી કહે છે, હે માતા ! તે મહાવિદ્યાએ જપેલો મંત્ર જો તમારા જાણવામાં હોય તો કૃપા કરીને મને કહો. કોઈ સમયે મને પણ કામ આવે.

લક્ષ્મી માતા કહેછે, હે દીકરી ! વૃદ્ધની પરંપરાથી એ મંત્ર મારા

જાણવામાં છે, તથાપિ આ સૌના સાંભળતાં એ મંત્ર બોલાય નહિ. કારણ કે બીજાના સાંભળતાં બોલેલા મંત્રના જપથી ઈષ્ટ પ્રસન્ન થતા નથી, અને એ ગુપ્ત રાખવાનો છે એવું સમજાવવાસારૂ જ એનું નામ મંત્ર કહેવાય છે. વળી હે સદાચરણમાં પ્રીતિવાળી ! એ મંત્ર સમર્થ પિતા, પતિ કે ગુરૂના મુખથી ગ્રહણ કરેલો હોય તો જ ફળ આપેછે. પવિત્ર અંતઃકરણવાળી માતાને પણ પુત્રીને મંત્રોપદેશ આપવાનો અધિકાર છે, જેથી હું આપું તો ચિંતા નથી. પણ વિધિથી અપાયલો મંત્ર જ ફળ આપેછે. પોતાની મેળે જ સાંભળી અથવા વાંચીને ગમે તેમ જપેલો મંત્ર ઘણે કાળે અલ્પ ફળ આપનાર થાયછે; અને કેટલાક મંત્ર તો એમ જપવાથી પ્રસંગે વિપરીત ફળ પણ આપેછે, ને વ્યર્થ શ્રમ પણ આપેછે. આ કારણથી આજે આ ઠેકાણે મેં એ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરયો નથી.

પછી ધીરે ધીરે તે દિવ્યમૂર્ત્તિ સર્વ વિદ્યાના જાણનાર થયા, અને લોકોમાં તેમની સત્કીર્ત્તિ તેમના પિતાકરતાં પણ વધારે ચાલવા માંડી. ઘણે દૂરથી પણ બ્રાહ્મણના પુત્રો તેમને આશ્રમે વિદ્યા ભણવા આવવા લાગ્યા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ તો પાસેની વસતિમાંથી બ્રાહ્મણોને ઘેરથી પાકું એટલે રાંધેલું અન્ન માગી લાવી જમતા અને ભણતા. તે રાંધેલું અન્ન જેને માધુકરી પણ કહે છે, તે માધુકરી ભિક્ષા સર્વ પાપને નાશ કરનાર છે એમ મોટા પુરૂષોએ કહ્યું છે.

આટલે સુધી તો આ દિવ્યમૂર્ત્તિનાં માતાપિતા તથા જન્મ, અને એમની પ્રસિદ્ધિવિષે ઘણું જ ટુકામાં મેં તને કહ્યું છે. હવે એમના આશ્રમની સઘળી કથા કહું છું, તે પ્રીતિથી શ્રવણ કરો. એ દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષની અર્ધાંગનાનું નામ સરિતા હતું. એ બાળપણમાં ઘણી ચપળ હોવાથી તથા કામકાજ ઉતાવળથી કરનારી હોવાથી એના પિતાએ એનું નામ સરિતા જ રાખ્યું હતું. સરિત્ શબ્દનો અર્થ નદી થાયછે, અને નદીનો પ્રવાહ જેમ વેગથી ચાલેછે, તેમ સઘળાં કામમાં પોતાની પુત્રીનો વેગ જોઇને એનું નામ સરિતા રાખેલું, અને તે જ પ્રસિદ્ધ રહ્યું, બાકી પ્રથમ નામ તો કુમુદ્વતી રાખ્યું હતું. આ કુમુદ્વતી જેનું પ્રસિદ્ધ નામ સરિતા પડયું હતું તે સ્વભાવે ઘણી ચંચળ હતી. વ્યવહારનાં સઘળાં કામકાજમાં પ્રવીણ હતી. પતિઉપર પ્રીતિવાળી હતી. સઘળા પ્રકારનાં દુરાચરણથી દૂર રહેનારી હતી. સુરૂપવાળી હતી. ટુંકામાં કહીએ તો સઘળા ઉત્તમ ગુણવાળી હતી, પણ ઘણી રીસાળ હતી. નદીના પૂરની પેઠે પ્રસંગે તેને ક્રોધનો ઉભરો પણ આવતો; અને અસ્થિર સ્વભાવવાળી હતી તેથી વખતે સામાનાં વચનને સમજફેરથી ઉલટા અર્થમાં લેઈને રીસ કરનારી હતી, અને લગાર ક્રોધના આવેશમાં આવ્યા પછી બોલવામાં વિવેકની

મર્યાદાને પણ વખતે ઓળંગી જાય એવી હતી. પોતાના દોષને પ્રથમથી ન જોનાર હતી. પાછળથી પોતાની ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરનારી હતી. પોતાને સત્કીર્ત્તિ મળે એવી ઇચ્છાવાળી હતી. બીજાની શ્રેષ્ઠતા જોઈને તેમાં મોહને ન ધરનારી, પણ ન્યાયથી પોતાને તેવા પદાર્થો મળે એવા પ્રકારના યત્નમાં પ્રીતિવાળી હતી. કોઈ સમયે અનુકૂળ વૃત્તિના પ્રવાહમાં તો પ્રિય ભાષણને કરનારી, અને કોઇ સમયે પ્રતિકૂળ વૃત્તિના પ્રવાહકાળે તો લગાર કઠોર વચનોને બોલનારી હતી. તે કઠોર વચનને પણ મોટા દ્વેષથી નહિ, પણ ઉતાવળમાં વિચારીને બોલવાની અવકાશને ન લેવાથી ગાફલપણાથી બોલતી હતી, અને તેથી જ પોતાની ભૂલ સમજાયાથી પાછળથી સંતાપને પામતી હતી. ઘરકામમાં ઘણો શ્રમ કરનારી હતી. આલસ્યાદિ તમોગુણનાં કાર્યરૂપ દોષોથી રહિત હતી. આવિગેરે ગુણદોષ તો આગળ એના સ્વભાવનું પ્રકટ ચિત્ર પડતાં સમજાશે. હવે હે શાણી સરસ્વતિ! એ સરિતાના પતિ દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષના અંતઃકરણનું સામાન્ય સ્વરૂપ કહું છું તે સાવધાન ચિત્તથી સાંભળો.

જેવું એ દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષનું શરીર રમણીય હતું તેવું તેમનું અંતઃકરણ પણ અધિક સદ્‌ગુણ તથા સદ્વિદ્યાથી શોભાવાળું હતું. યોગ્ય વિચારથી જ કાર્ય માત્રનો નિર્ણય કરવાનો એમનો સ્વભાવ હતો. બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યોને પણ જેમના હૃદયનો પાર ઘણે કષ્ટે કંઇક જણાય એવું ગભીર તો એમનું હૃદય હતું. એમની બુદ્ધિ આ સંસારના પારને પામીને અનવધિ ચેતનસ્વરૂપને સંબંધ કરીને સ્થિર થયા સરખી થઇ હતી. એમનું ચિત્ત ચંચળતાને ત્યજીને અચંચળ અને અવિક્રિય ચેતનતત્ત્વનું ચિંતન કરી તે પરમતત્ત્વના અનુસંધાનના અભ્યાસવાળું થઈ ગયું હતું. એમનું મન વ્યર્થ ઉઠતા સંકલ્પોથી રહિત થયું હતું, તથા ઈચ્છાનુકૂળ યોગ્ય સંકલ્પને અભિમાનીના સાવધાનપણાપૂર્વક કરતું; તથા અભિમાનીએ નિવૃત્ત કર્યેથી એ મન અમનભાવને પામી સ્વસ્થ રહેતું થયું હતું. અહંવૃત્તિ શરીરમાં પ્રકટ રહ્યા છતાં, 'શરીર એ જ હું જ છું' એ પ્રકારના ભાવથી રહિત થઈ હતી; તથા 'આ બ્રહ્માંડના અંતર્ તથા બહિર્ વ્યાપી રહેલું પરમતત્ત્વ જે એક, અનાદિ, અનંત તથા અજર અમર સ્વયંપ્રકાશ છે તેથી હું જૂદી વસ્તુ નથી પણ આદિ મધ્ય તથા અંતમાં તે રૂપ જ છું' એવા ભાવમાં સ્થિર થનાર થઈ હતી. પ્રાણિમાત્ર ઉપરથી એમને વૈરભાવ શમી ગયો હતો. કોઈ પણ પ્રાણિપદાર્થ રાગનો એટલે અત્યંત પ્રીતિનો વિષય છે એવો ભાવ કદાચિત્ પણ એમના અંતરમાં ઉઠતો નહોતો. એમને સઘળા પોતાના માનેલા પદાર્થોમાં થયેલો મમત્વભાવ છેક અદૃઢ થઇ ગયો હતો. હું-

પણું તો પરમતત્ત્વ જે ચેતનસ્વરૂપ તેનાથી અભેદસરખું નિશ્ચય થ-ઇ ગયું હતું, એ તો અહંવૃત્તિના સ્વરૂપમાં તને સમજાયું હશે. આ જગત્‌ને ચેતનતત્ત્વના વિલાસ કે ચમત્કારરૂપે જોતા આનંદવડે પોતાના બાકી રહેલા, દેહને ટકાવી રાખનાર પ્રારબ્ધકર્મના અંશને પૂર્ણ થવાની વાટ જોતા હતા. અત્યંત બળવાળા વેગથી આવેલા પ્રારબ્ધ કર્મશિવાયના દુર્બળ પ્રારબ્ધના ક્ષયના ઉપાયને તો તેમણે પ્રથમ જ કરીને તેનો ક્ષય કરી લીધો હતો. પણ જેટલાં પ્રારબ્ધકર્મને ભોગવડે જ ક્ષય કરવાનો હતો, તેને તે મહાપુરૂષ અણુછતા સરખા રહ્યા રહ્યા ભોગવતા જણાતા હતા. લોકવ્યવહારમાં પોતાને સ્થિર રાખનાર કારણોને જાણનારા તે દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાત્મા તે કારણોનો સ્વભાવથી અંત આવતા પર્યંત, જે જે કાળે જે જે વ્યવહાર આવી રહેતા, તે તે કાળે તે તે વ્યવહારને વિરોધી તથા અવિરોધી ભાવનાના ત્યાગપૂર્વક કરી રહેતા હતા. આ જગત્‌ સાત્વિક, રાજસ, તથા તામસ એવા ત્રણ સ્વભાવવાળી માયા અથવા પ્રકૃતિના પ્રકટપણાથી છે એવું જાણતા હતા. સાત્વિક, રાજસ, તથા તામસ સ્વભાવ, આ સંપૂર્ણ જીવો જે એ માયાની સત્તામાં જ વર્તે છે, તેમને પોતાના સ્વભાવને આધીન રાખીને વર્તાવે છે, એ પણ તેમને અજાણ્યું ન હતું. તે ત્રણ સ્વભાવના અભિમાનસહિત પોતાને કર્ત્તા તથા ભોક્તા માનનાર જીવ જે જે કર્મોને કરે છે તે તે કર્મો આ માયાની સત્તાને ઉલ્લંઘન કરતા સુધી જીવને ફળ આપ્યા વિના રહેતાં નથી, એ વાર્તા પણ તે સ્પષ્ટ રીતે જાણતા હતા. પોતાના શરીરમાં બીજા જીવોના વિરોધી તથા અવિરોધી રહેલા સંસ્કારોને તથા પોતાના શરીરરૂપ નિમિત્તથી બીજાને અનુકૂળપ્રતિકૂળ ફળ મળવાના સંભવને પણ રૂડે પ્રકારે જાણતા હતા. આ સત્ત્વ, રજ,તથા તમ જે જીવોને બંધન પમાડનાર છે તેને ગુણ એવું નામ આપ્યું છે. ગુણ એવું દોરડીનું પણ નામ છે. દોરડી જેમ જીવોના શરીરને બાંધવામાં હેતુરૂપ છે, તેમ આ ત્રણ ગુણ પણ જીવોને બાંધનાર હેતુ ગણાય છે. એ બંધનથી છૂટવાના સઘળા યોગ્ય તથા સરળઅસરળ ઉપાયોને પણ તે જાણતા હતા.હે દીકરી! તને ટુંકામાં એટલું જ કહું છું કે તે મહાપુરૂષ જાણવા માત્રનું જે શિખર છે, તેના ઉપર બેઠેલા હતા, તથાપિ લોકમાં સાધારણ વિદ્વાન્‌ની પેઠે પોતે વ્યવહાર કરતા રહેતા હતા. આમ છતાં પણ મેલવાળા હીરાને જેમ ઝવેરીઓ જોતાં જ અત્યંત મૂલ્યવાળો તેના શુદ્ધ સ્વરૂપના પ્રમાણુમાં જાણે છે, તેમ આ મહાપુરૂષને પણ જાણનાર પુરૂષો ખરે રૂપે જાણતા હતા. સંસારમાં રહેલા શરીરનો ઉપયોગ થાય અને જીવોને પોતાનું હિત પ્રાપ્ત થાય એવો નિર્દોષ વ્યાપાર જાણીને વિદ્યાર્થીઓ-

ને ઈચ્છાપ્રમાણે વિવિધ વિદ્યા ભણાવવાનું કામ કરતા તેઓ આ નર્મદાના પવિત્ર તટમાં નિવાસ કરતા હતા. સંસારના ચિત્રવિચિત્ર સ્વરૂપને આશ્ચર્યરહિતપણે જોતા રહેતા. હે સરસ્વતિ! આખા જગતના જીવોને નાના પ્રકારના ભારને ખેંચાવનાર, તથા કદાચિત્ પણ નિવૃત્તિ ન આપતાં નિરંતર સંતાપના આપનાર છ રિપુઓ વિદ્વાન્ પુરૂષોએ નક્કી કરેલા છે. તે આ શોક, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ તથા ભય છે, જેને વશ પડેલા આ જીવો નિરંતર દુઃખના પોકાર કરયા જ કરે છે. તે છ મહા રિપુને એ દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષે પોતાને વશ વર્તાવ્યા હતા. એવા એ મહાપુરૂષના સ્વભાવનું આ સામાન્યસ્વરૂપ મેં તને સંક્ષેપમાં કહ્યું છે. એમના સ્વભાવનું વિશેષ સ્વરૂપ તો તેમની વિવિધ વાણીવડે કરેલી લીલાથી, તથા એમના પ્રસંગાનુસાર થયેલા ભાવથી આગળ સ્પષ્ટ જાણીશ. હે દીકરી! એમના વિદ્યાર્થી તો અસંખ્ય થતા, તથા યથાશક્તિ ભણીને પોતાને આશ્રમે જતા, પણ લાંબા કાળથી,સંપૂર્ણ વિદ્યા શિખવાની અભિલાષાવાળા વિદ્યાર્થીઓ તો ઘણા કાળસુધી એમના આશ્રમે રહેતા. તેમાં છેક નિકટ સંબંધ રાખીને નિત્ય સેવામાં તત્પર રહેવાની ઇચ્છાવાળા દશ વિદ્યાર્થીઓ અધિક કાળ એમના આશ્રમને સેવતા હતા. તે દશનાં નામ આ પ્રકારનાં હતાંઃ—શુક્લવૃત્તિ, મહાજ્યોતિ, ધૂમ્રલોચન, ઉજ્વલકીર્તિ, પ્રિયવાદી, પિંગલનયન, શાંતિશર્મા, વિશ્વવંદ્ય, હરિહરમૂર્ત્તિ, અને વિદ્યાધર.

આ દશ વિદ્યાર્થીઓ ગુરૂકુલવાસ ઘણા દિવસ કરનારા હોવાથી તેઓ ગુરૂના શાંત સ્વભાવને જાણનારા હતા. એમાંના કેટલાક તો માધુકરીથી પોતાનો નિર્વાહ કરતા, અને કોઇ તો કાચી ભિક્ષા લાવી ગુરૂની ભોજનશાળામાં જ જમતા. એશિવાયના બીજા ઘણા તો સમીપનાં ગામોમાં પોતાનાં સગાંસંબંધીને ઘેર રહીને આ મહાપુરૂષના આશ્રમમાં ભણતા, અને ઘણા તો સમીપ રહેનાર બ્રાહ્મણોના પુત્રો પોતાને ઘેર જમતા, અને ભણતા. કેટલાએક તો પોતાને બેસવાનાં આસનો પોતાને ઘેરથી લાવતા, કોઇ તો સારા સદ્‌ગૃહસ્થોપાસે માગીને લાવતા, અને કોઈ નિર્માલ્ય પ્રારબ્ધીને તો બીજે ન મળી આવવાથી ગુરૂના આશ્રમથી જ મળતાં હતાં. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ તો વિદ્યાર્થીના ધર્મને જાણનારા હતા. કોઇ કોઇ તો અર્ધ જાણનાર અને અર્ધ ન જાણનાર એવા હતા. જે જે નવા વિદ્યાર્થીઓ આવતા, તે જુના વિદ્યાર્થીઓની નીતિને જોઈ જોઇને શિખતા હતા. તેમાં ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા આવનાર વિદ્યાર્થી તો ઉત્તમ બુદ્ધિવાળાની ઉત્તમ નીતિને જ જોતા, તથા તે પ્રકારે શીખીને ચાલતા. મધ્યમ બુદ્ધિવાળા આવનાર નવા વિદ્યાર્થીઓતો મધ્યમ નીતિવાળાની રીતભાત જોઇને શિખતા, અને તેપ્રમાણે નીતિ

પાળતા; અને મંદબુદ્ધિવાળા તો મંદબુદ્ધિ જુના વિદ્યાર્થીઓની નીતિ-રીતિ જોતા, શિખતા તથા પાળતા.

હે સરસ્વતિ ! આ લોકમાં એવો નિયમ છે કે પોતાના સ્વભાવ તથા કર્મને અનુકૂળ સ્વભાવ તથા કર્મવાળાં બીજાં મનુષ્યોસાથે સ્નેહ કરવો સર્વને ગમે છે. જે જેવા સંસ્કારવાળાં હોય છે, તેને તેવા સંસ્કારવાળાં મળે પણ છે, અને તેમની સાથે તેવાને તરત મેળ પણ મળે છે. એ નિ-યમથી આ વિદ્યાર્થીનું મંડળ પણ પોતપોતાના અનુકૂળ સ્વભાવવાળા-ના સંબંધ કરીને તેમનાં આચરણો શિખવા મંડયું. આ રીતે તે દિવ્ય-મૂર્ત્તિનો આશ્રમ ઘણા વિદ્યાર્થીઓથી શોભતો હતો. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ તો પોતપોતાના ભણવાના કામમાં જ મંડયા રહેતા. કોઇ કોઇ તો ગુરૂ-ની પીઠ થવા પછી ભણવાનું પડચું મુકીને આડીઅવળી વાતો કરતા બે-સતા, અને કોઇ તો ગુરૂના વિદ્યમાન છતાં પણ લગાર અંતરે બેશીને પોતાના સખાજોડે ગપ્પાં મારતા હતા. આ પરસ્પરમાં જુદા સ્વભાવ-વાળા વિદ્યાર્થીના મોટા સમુદાયમાં સદા કાળ પરસ્પરનો સારો સ્નેહ કા-યમ રહેતો નહોતો. હે દીકરી ! આ જગત્ સમવિષમ સ્વભાવવાળી પ્ર-કૃતિવડે રચાયું છે, તેથી આ જગત્નાં પ્રાણિઓ પણ સમવિષમ સ્વભા-વવાળાંછે. જેથી આ વિદ્યાર્થીઓમાં પરપસ્પરને ભારે રાગદ્વેષ પણ ચા-લતો હતો. ઘણા તો પોતે ભણવામાં પાછળ પડતા, અને આગળ ભણી જનારની અદેખાઇ કરતા હતા. એક બીજાના સાચા કે જુઠા દોષોને કો-ઇ અનુકૂળ વેળાએ તે વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિદ્યાગુરૂઆગળ પ્રકટ કરતા, તથા તેમના ઉપર ગુરૂની અપ્રીતિ થાય એવી ઇચ્છા અંતરમાં રાખતા. કોઇ કોઇ મંદબુદ્ધિ તો પોતાના મંદ પ્રયત્ન તથા પ્રારબ્ધના બળથી સત્વ-ર વિદ્યામાં આગળ વધતા ન હોતા, પણ તેમાં તેઓ પોતાનો દોષ બી-જાઆગળ પ્રકટ ન કરતાં પોતાના ગુરૂના દોષને જ પ્રકટ કરતા હતા. કેટલાક તો પોતાના પાપસંસ્કારના પ્રેર્યા પોતાના ગુરૂમાં વિષમદર્શિપણા-વિગેરે દોષોનો આરોપ કરીને મનમાં રોષ રાખતા, અને કોઈ તો સારા સંસ્કારવાળા ઉત્તમ વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ગુરૂને ઈશ્વરસમાન જાણતા, મા-નતા, તથા અન્યના આગળ તેવા જ ભાવથી શ્રીગુરૂની સ્તુતિ કરતા.

આ પ્રકારે ઉત્તમ, મધ્યમ, તથા મંદ પુરૂષપ્રયત્નવાળા તથા તેવા જ ત્રિવિધ પ્રારબ્ધવાળા સારા, મધ્યમ તથા નઠારા સ્વભાવને અનુસર-નારા તે વિદ્યાર્થીઓને સમાન પ્રીતિવડે તે દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષ, પોતાના પુત્રને જેવી પ્રીતિથી વિદ્યા આપવામાં આવે છે તેવી પ્રીતિવડે વિદ્યા ભ-ણાવતા હતા. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ વારંવાર પરસ્પરમાં વઢીને ગુરૂપાસે ન્યા-ય કરાવવા જતા હતા, ને તે બંને જણા 'હું નિર્દોષ છું. મારો દોષ હોય

તો મને શિક્ષા કરો' એમ કહેતા. પણ સર્વનાં અંતઃકરણના સ્વરૂપને તથા મૂળ અવિદ્યાના સ્વભાવને જાણનારા તે દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષ તો અનુકૂળ યથાર્થ યુક્તિવડે બંનેને સુબોધ આપીને બંનેના મનનું સમાધાન કરતા, તથા 'આવા ક્લેશમાં તમારે ઉતરવું નહિ,' એવી સારી સલાહ આપતા. પણ જેમ મર્કટનું સૈન્ય અચંચળપણે એક બાંધેલા નિયમમાં કદાચિત્ પણ ક્રમપ્રમાણે નિયમિત સ્થળે જાય નહિ, તેમ આ વિદ્યાર્થીઓ પણ નિરંતર સહજ કારણોને ઉભાં કરીને પરસ્પરમાં લડવાડ કરતા. આ પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓના પોતપોતાના જ અજ્ઞાનવડે કરાતા ક્લેશોના સ્વરૂપને જાણીને તે પરમદયાળુ શ્રી દિવ્યમૂર્ત્તિએ એક દિવસ સઘળા વિદ્યાર્થીઓને બેસાડીને આ પ્રકારનાં થોડાં પણ અત્યંત હિત કરનાર વચનોને શ્રવણ કરાવ્યાં.

શ્રી દિવ્યમૂર્ત્તિ ગુરૂ કહે છે, હે વિદ્યાર્થીઓ! તમે તમારે કરવાનાં કામનો નિરંતર વિચાર કરો. પરસ્પરમાં મિથ્યા ક્લેશનાં કારણોને ઉપજાવો મા. તમારાં માતાપિતાએ તમને ઘણે કષ્ટે ઉછેરીને મોટા કરયા છે, ને અત્ર મોકલ્યા છે, તે આવા વિના કારણના ક્લેશોમાં આયુસ્ ગાળવાને મોકલ્યા નથી, પણ સત્વર વિદ્યા ભણીને તેમને સુખ આપો એવી આશાથી અત્ર મોકલ્યા છે. માટે જન્મ આપનાર માતાપિતાનાં કષ્ટ સત્વર કાપવાની ઇચ્છા રાખીને કાળજીપૂર્વક વિદ્યાને ભણો. આ વિદ્યાર્થીઅવસ્થા કોઇ પ્રકારના પણ વ્યવહારસાધનને આપનારી નથી, માટે એ અવસ્થાનો રૂડા પ્રકારના યત્નવડે વહેલો અંત આણવાને તત્પર થાઓ. અવિદ્યા સઘળા ક્લેશોનું કારણ છે, અને વિદ્યા સઘળા પ્રકારના ક્લેશોનો નાશ કરનાર છે, માટે આ ક્લેશને નાશ કરનાર વિદ્યા મેળવવાના સ્થાનમાં આવીને ક્લેશના કારણરૂપ અવિદ્યાનો સંગ કરીને તમે શામાટે સેવો છો? આ સઘળા વિદ્યાર્થીઓને સૌએ પોતાના ભાઇની પેઠે ત્રેવડતા જોઈએ, કારણ કે કુટુંબી જનની પેઠે ઘણા કાળસુધી એક સ્થળે રહો છો. જગતમાં ગુરૂથી વિદ્યા મેળવનાર સર્વ તથા પિતાથી પોષણ પામનાર સર્વ બંધુવર્ગ ગણાય છે. બંધુવર્ગમાં ક્લેશ કરવો એ અધમ મનુષ્યનું કામ ગણાય છે, માટે તેનો ત્યાગ કરીને તમે સર્વ સુખશાંતિથી આપ આપણા અધ્યયનમાં ચિત્તને રાખો. આ પ્રથમ અવસ્થા વિદ્યા ભણવામાં ઘણી અનુકૂળ છે, માટે તે અમૂલ્ય વેળને વ્યર્થ ખુઓ મા. હે સારા સ્વભાવવાળા વિદ્યાર્થીઓ! તમે અવિચારને વશ થઇને પોતાના સ્વભાવને બગાડવાના યત્નને રાખતા અટકો, નઠારા સ્વભાવને ઓળખતા થાઓ; અને ઓળખ્યા પછી તેનો સંગ ન કરવા તથા પોતામાં હોય તો તેને ત્યજવા સાવધાન

થાઓ. તમે પરસ્પરના દ્વેષને છોડીને મૈત્રિ રાખો. આગળ ભણનારસાથેની મૈત્રિ તમને અભ્યાસમાં મદદ કરનાર છે. અસત્ય બોલવાનો અભ્યાસ લગાર પણ રાખવો નહિ, કારણ તેથી આપણો તપ, આપણી વિદ્યા તથા મેળવેલી મોટી કીર્ત્તિ એ સર્વ વિનાઅગ્નિએ જ બળીને ભસ્મ થઇ જાય છે. આપણો ફરીથી કોઇ વિશ્વાસ કરતું નથી. માટે યશ, વિદ્યા, તપ તથા અચલ કીર્ત્તિ અને સઘળા પ્રકારના સુખને આપનાર સત્યને જ સદા સેવવાનો આગ્રહપૂર્વક અભ્યાસ રાખો. ગુરૂ, પિતા, માતા, તથા સંપૂર્ણ વડીલ સંબંધીનું અપમાન કરવાનું અંતરમાં સદા ભય રાખો. કારણ શ્રેષ્ઠનું અપમાન કરનાર ઉપર સૃષ્ટિમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ જે પરમેશ્વર છે તે પ્રસન્ન રહેતા નથી, અને ઈશ્વરની પ્રસન્નતા મેળવ્યાવિના આ જગત્‌માં આપણાં તુચ્છસરખાં પણ કાર્ય સુગમતાથી પાર પડતાં નથી. હે સુખ પામવાની ઈચ્છાવાળા વિદ્યાર્થીઓ! તમને ઘણું શું કહું? તમે સર્વ જાણો છો કે સદ્‌ગુણી થયાવિના જગત્‌માં પૂજ્ય ગણાવાતું નથી; અને જગત્‌માં પૂજ્યપણું પામ્યાવિના જન્મનું સાર્થકપણું થતું નથી, તથા કીર્ત્તિને કે સુખને પણ પમાતું નથી. માટે સદ્‌ગુણમાત્રને ઓળખીને તેનો આપણા હૃદયમાં સંગ્રહ કરો, અને તેના વિરોધી જે દુર્ગુણો છે, તેને લગાર પણ વિલંબ કરયા વિના ઓળખી ઓળખીને કાઢો. આ લોકમાં દુર્ગુણ, કુસંગ, અને શત્રુ ગાફલપણું રાખવાથી બળવાન્ થાય છે, અને સાવધપણું રાખવાથી દુર્બળ થાય છે, તેથી સદા સાવધાન રહો. વળી બીજાના દોષને જોવાનો અભ્યાસ કોઈ પણ સુખની અભિલાષાવાળાએ રાખવો નહિ. સર્વના ગુણ માત્રને જ જોવાનો નિરંતર અભ્યાસ રાખવો. કદાચિત્ પ્રયોજન પડવાથી પદાર્થ માત્રના દોષોનું દર્શન કરવાનો પ્રસંગ આવે તો તે સાવધાનપણાથી કરવું. ત્યાં જેટલા જેટલા દોષને આપણે દોષરૂપે નિશ્ચય કરતા જઈએ તેમાંનો કોઇ પણ આપણામાં ગુપ્ત વા પ્રકટપણે રહેવા ન પામે એવી કુશળતા રાખવી, એને જ આ સ્થળે સાવધાનપણું જાણવું. હે પ્રિય વિદ્યાર્થીઓ! કોઇ પણ કામને સાધવાયોગ્ય ગણ્યા પછી તેમાં આલસ્ય તથા પ્રમાદને રાખશો નહિ. ત્યાં 'હાં કરીએ છીએ, હાં કરીએ છીએ' એમ કરી દિવસ કાઢવા તે, તથા તે સહજ સાધ્ય થશે નહિ એવાં અનુમાનોવડે તેમાં પ્રવેશ કરતાં ઢીલ કરવી, તેને આ સ્થળે તમારે આલસ્ય સમજવું; અને 'એમાં તે શું મોટું કરવાનું છે! ગમ્યા તે સમયે તત્કાળ કરી નાંખીશું. આપણે ક્યાં બીજાની પેઠે અકુશળ છીએ, જે અઢી દહાડે અઢી કોશ ચાલશું,' એ વિગેરે ભાવને અધીન થઇને દિવસ ગત કરતાં કાર્ય ન સાધવું, તેને આ સ્થળે પ્રમાદ સમજવો. દરેક કાર્ય કરવામાં હિંમત

તથા ધૈર્યને રાખવાં, પણ ભય તથા અધૈર્યવડે કાયર થવાપણું રાખવું નહિ. ત્યાં ઘણા દિવસ યત્ન કરવા છતાં પણ ઇચ્છિત ફળ ન જણાયાથી તે ફળ ન જણાવાનાં યોગ્ય કારણોનો વિચાર કરી, તેને યોગ્ય કાળે યથાક્રમે સિદ્ધ કરવાપર્યંત ઉત્તરોત્તર પૂર્ણ ઉત્સાહપૂર્વક પ્રવૃત્ત રહેવું, તેને આ સ્થળે ધૈર્ય સમજવું. વિઘ્નાદિથી ભય પામીને પાછા હઠવારૂપ દુર્બળતાને સેવવી નહિ. આ આજે કહેલાં વચનોને પોતપોતાના મનમાં દૃઢ રાખવાને તમે સર્વ ફરી ફરી સંભારતા રહેજો. વળી અવકાશે કહેવાયોગ્ય વચનો તમને કહીશ. આમ કહીને તે ગુરૂ નિવૃત્તિમાં ગયા, અને વિદ્યાર્થીઓ પોતપોતાના મનમાં વિવિધ પ્રકારે વિચાર કરતા તથા બોધને સંભારતા પોતપોતાને વ્યવહારે લાગ્યા.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે દીકરીઓ! હવે આજે ઘણો સમય થયો છે માટે આ દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષના વિદ્યાર્થીઓના તથા તે મહાપુરૂષની સ્ત્રીના પ્રતિકૂળ સ્વભાવનાં સ્વરૂપો, તથા તેમના સંબંધમાં થયેલાં સઘળાં રસિક વૃત્તાંતને પરમેશ્વરની મરજી હશે તો કાલે કહીશ. માટે આજ તો તમે સર્વ પોતપોતાને કામે લાગો. આમ કહીને સર્વ ઉઠી ગયાં.

મનોહર કહે છે, આપ્રમાણે પોતાની સરસ્વતી વિગેરે પુત્રીઓને તથા તે સરસ્વતીની સખીઓને સુબોધવાળી કથા કહીને તે લક્ષ્મીમાતાએ પોતાના કામમાં પ્રવેશ કર્યો. બોલો 'જય જય શ્રી સદ્ગુરૂ દેવ' (સર્વ બોલે છે. પછી નિયમપ્રમાણે પદ ગાય છે, ને સર્વ શ્રવણ કરેછે.)

પદ. રાગ કાફી.

આ જીવ પડયા જાળે રે, ગુરૂવિણ કોણ છોડે,
માયાનો પાશ સબળો રે, અન્ય જીવ કેમ ત્રોડે. ટેક.

જેમ જેમ મુકત થવાને ઇચ્છે, તેમ તેમ બેસે દૃઢ પાશ,
અન્ય કુશળની સહાયવિના શી, આપે છૂટયાની આશ,
ગુરૂ અહો એવા રે, જે વજ્રની પણ બેડી મોડે, આ જીવ૦
નિશદિન દુઃખરૂપ ફળ દેનારા, આ વ્યવહારો સધાય,
પણ સુખનાં સાધન દેનારા,—ગુરૂસમીપે નવ ધાય,
મૂઢ જીવ એવા રે, લીએ સુખ કેમ કોડે, આ જીવ૦
આ મન ને ઇંદ્રિયો વિરોધી, વિષયવિષે વહી જાય,
કલેશ સકળ કર્મબંધન લાવે, મુકતત્વ કો વિધિ થાય,
ગુરૂ ફળ આપી રે, હરિપદે ચિત્ત ચોડે, આ જીવ૦
ઉન્મત્ત મનને અંકુશ મારી, ચલવે સીધી વાટ,
ઇંદ્રિયને ઉન્માર્ગ ત્યજાવી, ઉતારે ઉજવળ ઘાટ,
કાઢ સઘ ટાળી રે, પ્રભુપદે મતિ જોડે, આ જીવ૦

નીચની સંગતિ ને ગતિ નીચી, છોડવે શ્રી ગુરૂરાય,
માટે સુજન સદ્ય શોધીને સેવો, શ્રી સદ્‌ગુરૂના પાય,
મનહર સુખ સાચું રે, આવી મળે કાળે થોડે. આ ૭૫૦

વિઠ્ઠલજી—જય જય શ્રીસદ્‌ગુરૂ દેવ. (સર્વે બોલે છે.)

દાસ—અહાહા ! આ આખ્યાનની ટો બલિહાડી છે. વિડયાકડીયોને કેવો સાડો બોઢ આપ્યો છે. જેના નસીબમાં સાડું ઠનાડ હસે ટેના પેતમાં ઉતડસે. કેમ વિથ્થલજી ! ખડું કે ખોતું ?

વિઠ્ઠલજી—એમાં શો સંશય છે. ભાઇ ! એકેક આખ્યાન એવાં નીકળે છે કે **न भूतं न भविष्यति.** આપણાથી જો એમાં કહ્યું છે એટલું ધારણ કરાય અને તેપ્રમાણે ચલાય તો પછી બાકી શું રહે? પણ સઉ એ તો દૈવઅધીન ને આપણા પ્રયત્નઉપર છે. ચાલો દાસા હવે સમય થઇ ગયો છે. ઉઠો સર્વે. (નમન કરી ઉઠે છે. દાસ પણ નમન કરી ઉઠે છે, એટલે વારાફરતી સર્વ નમન કરીને પોતપોતાને ઘેર જાયછે.)

ધનલક્ષ્મી—(ઘરમાં જઇને ગોવર્ધનને લખતા જોઇને) ઓહો! હજી તમે તો લખ્યા જ કરો છો કે શું ? મારો પાર આવ્યો પણ હજી તમારો પાર ના આવ્યો ! કેમ વારૂ, હજી કેટલી વાર લાગે એમ છે ? એવું શું લખવાનું આવ્યું છે જે રાત્રે જાગીને લખવું પડે છે?

ગોવર્ધન—હવે પાર આવ્યો છે. હું તારા આવવાની જ વાટ જોતો હતો. આ કાંઇ કોઇની વેઠ નથી. આ તો ખાસ મારો પોતાનો ખાનગી વિષય જ લખવાનો હતો. હશે, હવે કહો આજે શું સાંભળ્યું? અને તેઉપર સારો કે માઠો શો મત બાંધ્યો ?

ધન૦—મારો મત તો આ કામમાં સારો જ પડયો. તમે વધારે વિદ્વાન્ રહ્યા એટલે તમારો મત સારો કે માઠો પડે, એ મારા હાથમાં નથી, પણ મને તો આ સારૂં જ જણાયું છે. (પછી સાંભળેલી સઘળી વાત સ્મરણમાં રહી એટલી કહી સંભળાવે છે.)

ગોવર્ધન—ના ના તું કહે છે તેમ મારો પણ વિચાર આ સાંભળતાં તો સારો જ બંધાય એમ છે. વિવિધ આખ્યાનોવડે બોધ આપવાની આપણા લોકની પૂર્વેથી ચાલતી આવેલી નીતિ ઘણી વખાણવાયોગ્ય જ છે, અને તારી ઇચ્છા હશે તો ભલે, આ કામમાં તને રોકવાની મારી ઇચ્છા નથી. પણ દરમાસે અથવા મહિનામાં બે ચાર વાર સાધારણ રીતે તારી પરીક્ષા લેઇ જોઇશું. અને તેમાંથી તને કાંઇ વિશેષ જ્ઞાન થયું એમ મને જણાશે તો તને શાબાસી આપીશ, નહિ તો પછી

ઠપકો પણ મળશે ખરો. કેમ છે કબુલ ?

ધન૦—હા કબુલ છે. મને તો જણાય છે કે રોજ આપ્રમાણે સાંભળવામાં આવશે તો મારી પોતાની મેળે ગમે તે વાંચવાકરતાં મને વધારે ફાયદો થશે ખરો; અને એમાં કયાં વધારે વખત જાય છે જે. લગાર દિવસે પણ સૌની સારી સંગતિથી મારા જીવને આનંદ થાય. એકલું બેશી રહેવાથી દિવસ મોટો લાગે છે, ને કાંઈ બરાબર મનને પણ સારૂં લાગતું નથી.

ગોપ૦—હશે, તને સુખ થવાનો સંભવ જણાય તો અવસ્ય જજે. હવે સુવાનો સમય થઇ ગયો છે માટે આટલેથી જ બસ. (પછી સુઇ જાય છે.)

दिवस १९.

વિજયા—(સવારમાં ઉઠીને ગાય છે).

પદ. રાગ ધનાશ્રી.

(હે હરિ) હરઘડી કરજો સહાય, જીવની, હરઘડી કરજો સહાય. ટેક.
આ ભવમાં દશ દિશ દાવાનલ,—સમ દુઃખજ્વાળ લહાય,
જીવ માત્ર દુઃખથી તરફડતા, સુખ દો કોને ન કહાય. જીવની૦
તાપ ત્રિવિધિથી સઉ શેકાતા, અલ્પજ્ઞ જ્યાં ત્યાં ધાય,
ઉગરવાનું દ્વાર દાખવી, કો સુખદાતા થાય ? જીવની૦
કાળતણા ભયથી જ વિકળ થઇ, ઇષ્ટશરણને ચહાય,
પણ માયા પ્રભુની છળવાળી, કરી કરી કળને વ્હાય, જીવની૦
ઉચ્ચ સ્વરે આ જીવ અબળવત્, શ્રી હરિના ગુણ ગાય,
તોપણ વ્હાર કરો ન પ્રભુ કાં, શું નવ સદ્ય જગાય? જીવની૦
સાવધ છો પ્રભુ રક્ષક જગના અંતર જોતાં જણાય,
મનહર પ્રભુ આ જીવ સકળ, તો આપતણા જ ગણાય. જીવની૦

ચંચળા—(પ્રભાતમાં ગાય છે).

પદ. રાગ વેળાવળની દેશી.

ઓ મન તું શિખામણ માનને, શીદ વહી વહી જાતું રે,
કાચી કાયાનો ત્યજ વિશ્વાસ તું, જેથી સુખ સઉને થાતું રે. ઓ મન૦
આ વિવિધ વસ્તુઓ જોઈને, મિથ્યા મથી કાં તું ધાતું રે,
એક અચલ વિશ્વેશને, ત્યજી મદ નિત્ય કાં ના ગાતું રે, ઓ મન૦
આ મનુષ્યો મૃત્યુમુખે જાય છે, તેનું જોતાં નવ લેખું રે,
સાચી કીર્ત્તિ ને સુખ લેઇને, જાતું કોકને પેખું રે. ઓ મન૦
સદ્ગુણ સઘળા તું શોધીને, ઉરમાં દૃઢતાથી ધાર રે,
દુર્ગુણ માત્રને ઓળખી, કાઢ હૃદયથી બહાર રે. ઓ મન૦
ઉજાળ યત્ને આ વ્યવહારને, સાધી સુખ સઉ લેને રે,
અદૃઢ આસક્તિ આ પદાર્થોમાં,—કરતાં, ક્લેશ ત્યજી દેને રે. ઓ મન૦
પ્રતિદિન બોધ શું આપીએ, દેતાં લજ્જા અતિ આવે રે,
કાં ન લજ્જા તુજને આવતી, છેક દુષ્ટ કાં તું કહાવે રે. ઓ મન૦
આ લીંબોળીયો પણ પાકતાં, કાંઈક મિષ્ટસમ થાતી રે,
તું તો ક્રમે કરીને વાધતાં, બાંધે તરવાર તાતી રે. ઓ મન૦
વિનવી કહું છું વીરા માનને, આવી તક ફરી ના'વે રે,
મનહર પ્રભુપદ પામવા, કાં ના તનુ નિજ તાવે રે. ઓ મન૦

દાસ—(સાંભળીને) ઠન છે, ટમે પન હવે ટો હડ કડવા માંદી છે હોં. આ ભજન પન અનામ જેવું છે.

ચંચળા—એમાં શું ? તમારી દયાથી હવે મારા ઉપર ભગવાન્‌ની મહેર થઇ છે. તે મને ગમે તેવા કપરા બોલ હોય છે પણ ઝટ મોંઢે ચઢી જાય છે. સારૂં થયું જે મને આ તકે સાંભરયું. હું તમને રોજ કહું છું કહુંછું કરૂંછું, ને વળી ભૂલી જાઉં છું. વારૂ તમને તે દહાડે ભટજીએ બોલવાનું સુધારવાનું કહ્યું હતું પણ હજી બરાબર કેમ વારૂ સુધરતું નથી? મને લાગે છે કે તમે લગાર કાળજી રાખતા નથી, બાકી છેક સુધારો થયાવના તો નહિ રહે.

દાસ—(પોતાને કાને હાથ અડાડીને ગાલે તમાચો મારવાની પેઠે સ્પર્શ કરીને) અ…રે, ખ…રી વા…ત છે, જુઓ હવે કેવું બોલાયું ! પન મને …ટેવ પ…ડી ગઈ છે …તે ગફલ‥ત…થી બોલાઇ જાયછે. પન જાઓ હવે પછી કસુ…ર …થાય …તો મને કાન પકડાવજો. આ નાખ્યો …તો છું, ને આ વખ…તે જ મા…રી જીભનો સુ…ધા‥રો …થવા લાગ્યો છે, ‥તેથી …ત્રન દિવસમાં જો બ…રાબ‥ર ઝપા‥ટા‥થી બોલાસે ‥ તો આજ‥થી ચો‥થે ‥દહા‥ડે સ‥રસ્વ‥તી મા‥તાને નામે ઘીનો ‥દીવો ક‥રીને એક નાલીયે‥ર વ‥ધે..રસું ને પાંચ બ્રાહ્મનને પાંચ

ગોઃરનીને, પાંચ કુમાઃરકાને, પાંચ બઃઃટુકને ભોજન કરાવીસું, ખરૂં કેની! હવે મને ખાઃઃતઃઃરી છે કે માઃઃરા જનમોજનમની કાસલ આજઃઃથી જઃ સે. પછી લગાઃઃર કસઃઃર હસે ઃઃતો ઃઃતેની કંઇ ચંઃઃતા નઃઃથી. કેમ ખઃ રૂં કે નહિ ?

ચંચળા—સો આજે ખાસું ગંજેનું બોલ્યા.લગાર ધીમે ધીમે બોલ્યા ખરા પણ ફક્ત 'અણ' ને 'અળ' બોલવામાં તમારી ભૂલ થઇછે. મેં બરાબર સરત રાખી છે. પણ આ બાધા રાખીછે એટલે જરૂર મટીજશે ને સરસતીનો વાસો જીભમાં થશે, ને તમે ભજન પણ પછી ઘણાં સારાં જોડશો. આજ મને બહુ સારૂં લાગ્યું. રોજ મારા મનમાં લગાર તમે પાંચના દેખતાં બોલતા ત્યારે ખોટું લાગતું હતું, પણ તેની કાંઇ હું શરમ રાખતી નથી.તોપણ આપણું ચાલે ત્યાં લગી સુધારાય તો ઘણું સારૂં.

દાસ—હવે આજ...થી ...તમે ગા...રો તમાસો જોજો. ને પછી કહેજો. હવે તો લગા...ર પણ ભૂલ આવવા ...દેવાનો નથી. એ વાત ખા...તર નીસા કરીને જાણજો.

ચંચળા—ચાલો ત્યારે હવે હું તૈયારી કરીને બોલાવું એટલે આવીને જમી લો. આ બાધાને નિમિત્ત આપણા ભટજીને પણ આપણે ઘેર પધરાવાશે, ને જમાડાશે. એ પણ ઘણું સારૂં થશે. (જાય છે. દાસ સમય થયા પછી બોલાવે છે, એટલે જમીને પછી પોતાને કામે બહાર નીકળેછે.)

ચંચળા—(જમીને બારીએ ઉભી છે એટલે એક પોતાના પીહેરના પાડોશમાં રહેનારી તુળજા નામની સ્ત્રી જતી હતી તેને જોઇને) આવો તુળજા બહેન ! કયાં જઇ આવ્યાં ? કંઇ ઘણે દહાડે દેખાઓ છો ! હમણાંનાં આતરફ આવ્યાં નથી !

તુળજા—(ઘરમાં આવીને દાદરે ચઢતાં) શું કરૂં બહેન ! મને રાંડને તો મોત આવે તો મરવાનીએ નવરાશ નથી. જો આપણું ચાલતું હોય તો તેનેએ પણ કહું કે બાપા બે ઘડી ઉભું રહે. પણ શું કરીએ, ત્યાં કોઇનું ચલણ નથી. અડધી રાત જતાં પણ જંપીને સુવા વારો નથી. તમે શું પૂછો છો ચંચળ બહેન ! ઘરમાં રોટલો છતાં સુખે ખાવાનું નથી.

ચંચળા—જુઓ તુળજા બહેન ! આ સંસારમાં કામ કંઈ ખુટવાનું નથી. જ્યારે ત્યારે પણ આવરદા ખુટવાનું છે. માટે સમજીને ઘડીભર નિરાંતે બેસીયે તો બેસાય. નહિ તો કામ કંઇ કહેવાનું નથી જે મને પછી કરજો.

તુળજા—શું કરૂં બહેન ! તમે જાણો છો કે આ જજમાનગોરનું

નાતું પડયું. જેને ત્યાં ના જઈએ તેને ખોટું લાગે. રોજ પંચભાગ લેવા ફરવાનું. બે ગુમાસ્તા રાખ્યા છે, તોએ મારે પંચભાગ બાંધવા થોડે ઘેર જવું પડે છે. વળી જ્યાં ગયાં ત્યાં પાછી ચાર વાતો કહેવી સાંભળવી તો હોય જ. જેને ત્યાં લગાર વાત કરવા ના બેસીએ તેને માઠું લાગે. હમણાં તો ઘેરઘેર પેલા મકન ને ભૂરીની વાતો ચાલે છે. જુઓ બહેનો જગત્ તો આરસીજેવું છે. ને વળી આંધળુંએ કહેવાય છે. તેથી કોઇ વાત સાચીએ ચાલતી હશે, કેટલી વાતો જુઠી ન પગીએ ચાલતી હશે. પણ ન્યાતમાં ને પરન્યાતમાં જ્યાં ત્યાં એની જ વાતો કરતી બૈરીઓ બેઠી હોય છે.

ચંચળા—એવી શી વાતો ચાલી છે, ને તેણે શું કરયું છે ? એ વાત હજી મારા સાંભળ્યામાં નથી આવી! કહો તો ખરાં લગાર કે એવું શું થયું છે ?

તુળજા—હમણાંનાં બહેન તમે કાયાનું કલ્યાણ કરવા માંડયું છે. ભક્તિભાવમાં પેઠાં છો, એટલે તેતરફ આવતાં નથી, તે તમને શેની ખબર પડે ! એ તો પેલો મકન ઘરમાં રોજ એની જુનીને મારતો કુટતોની, એની વરવાડ જોવા લોક મળતું, તેને તો તમે ઓળખ્યો કેની ?

ચંચળા—હા હા, પણ તે તો ફરી પરણ્યો હતો, ને જુનીને તો ઘરમાંથી કાઢી મૂકી હતી કેની ? તેનું શું છે જે?

તુળજા—એ જુની તો બચારી, એ નવીને પરણ્યો તેપહેલાંની જૂદી રહેતી'તી. ને પંચે મળીને તેને નામે પાંચસેંના દાગીના ત્રીજે ઠેકાણે મુકયા'તા ને વીશ મણ દાણો ને ત્રણ જોડ લૂગડાં આપવાનો ઠરાવ કરયો'તો. ને એ એક જીવતાં ફરી પરણ્યો'તો તે બાબતના બસેં દંડના ન્યાતે લીધા'તા. એ તો થયું'તું ને પરણ્યા પછી વળી કોઇ બ્રાહ્મણે કહ્યું'તું કે એ જુની નશીબવાળી છે, તેને ઘરમાં રાખશો તો તેને નશીબે તમે સુખી થશો. ને તે બાઇને પુત્રનું સુખ પણ છે. ત્યારે વળી પાછું સમાધાન કરીને રાખી'તી, ને પહેલો છોકરો જુનીને થયો'તો, ને પછી બે વરસે નવીને છોકરો થયો'તો, તે આજ થોડા દહાડાપર નવીનો છોકરો માંદો થઈને ગુજરી ગયો ત્યારે પેલી બચારી જુનીને માથે નાંખ્યું છે કે એણે તો મારો છોકરો મારી નાંખ્યો ને પાછી લડવાડ કરીને પેલી જુની બચારીને કાઢી મૂકી છે, ને પેલા દાગીનાએ લેઇ લીધા છે, ને આખી ન્યાતમાં હોહા થાય છે. બહેન ! લોક પણ બહુ ગાંડા છે. મેં તો મારી આટલી ઉમર થઇ પણ એકઉપર બીજી કરીને કોઈ ન્યાતમાં પણ મેં કોઇને સુખી થયો દીઠો નથી. વનાકારણ અબળાનો નિસાસો લેવો, પછી ભલું તે કેમ થાય ? હા જો તેની મરજીથી

કરે ને બંનેને બરાબર રાખે, ને બંને માણસ સારાં મળે, પોતે પણ સમજીને ઘર ચલવે તો વળી સુખી થાય, પણ બધાં એવાં સારાં એકઠાં મળે કયાંથી?

ચંચળા—અરે બહેન! આ જગતમાં પરમેશ્વરને કહીએ કે કોઇને બૈરાંનો અવતાર આપીશ નહિ. બૈરાંની જાતને ખરૂં જોઇએ છીએ તો દુઃખનો છેડો નથી. જેને પરમેશ્વરે સારાં માણસથી પાનું પાડયું હોય, તેને ફકત સુખ છે.

તુળજા—અરે ચંચળ બહેન! આપણે કહીએ, પણ પરમેશ્વર કંઇ છેક એવો ગાંડો છે? સંસારમાં કોઇને જ બૈરાંનો અવતાર ના આપે તો પછી સંસાર ચાલે કેમ? બૈરાંવગરનો સંસાર ચાલતો કહીં કથાપુરાણમાંએ આપણા સાંભળ્યામાં આવ્યો નથી. આ ભગવાનને પણ લક્ષ્મી છે, મહાદેવને પણ પારવતી છે, ને બ્રહ્માને પણ સાવિત્રી છે, ને એવગર બધાએ દેવતા, ને મોટમોટા ઋષિઓ થઇ ગયા છે, પણ સૌના ઘરમાં બૈરાં લખ્યાં છે, ને આ બચારા હનુમાનજીજેવાને બાળબ્રહ્મચારી લખ્યા છે, ત્યારે જુઓને, એમને ત્યાં શી શોભાએ છે? આ રડયુંખડયું કોઈ શનિવારને દહાડે પળી તેલ કે ચપટી સિંદુર કે ચાર દાણા અડદના ચડાવી આવે છે! ને મહા જુલમ ત્યારે આકડાના ફુલનો હાર! ને કાળીચૌદસ આવે ત્યારે બે ચાર વડાં કે પછી પાંચ વડાં ને પાંચ પુરીઓ ચડાવે છે! બીજું કશું લેવા કે દેવા ગળે નહિ! માટે ખરૂં પૂછો તો બહેન! આ સંસાર તો બધો બૈરાંનો છે. એના વડે ઘરબારની ને ઘરની બધી શોભા છે. નહિ તો તીજે દહાડે આ સંસારનું મીંડું ના વળી જાય? આપણે આટલું સમજીએ છીએ તો પરમેશ્વર ના સમજે? વળી જુઓને આ મહાદેવજીના બે છોકરા, એક ગણપતિ ને બીજા સ્વામી કાર્તેક. તે ગણપતિને સિદ્ધિ ને બુદ્ધિ બે મળ્યાં છે, ત્યારે ઘેર ઘેર પૂજાય છે. પેલા સ્વામી કાર્તેક બચારા કુંવારા, તેનું કોઇને નામ દેઇએ તોએ ઓળખતું નથી! માટે ચંચળ બહેન! તમે નક્કી જાણજો કે આપણે બૈરાંવના સંસારમાં આ મરદોની તો કશા વરણમાં ગણની નથી એમ જાણજો. એ તો બધું ઠીક જ છે, તે આપણે ઘરમાં રહેવાનું એટલે બધુંએ દુઃખ ખમીને બેશી રહેવું. આપણાં માબાપની ચડતી દોલત થાય તેસારૂ આપણે આપણા ધણીને માન આપીને ચાલવાનું છે.

ચંચળા—તુળજા બહેન! તમે કહો છો તે ખરૂં, પણ એમ કહીએ તો પરમેશ્વરે એકલાં બૈરાં જ સંસારમાં કરયાં હોત તોએ સંસારનું તો મીંડું જ હતું કેની? માટે એ તો ભગવાનની લીલા છે. પણ આપણા

માથાના મુગટ જે પુરૂષ છે, તે જ આપણે તો પરમેશ્વર જાણુવા. બીજા પરમેશ્વર કંઇ આપણી નજરે ચઢે છે? એટલે પતિ એ જ પરમેશ્વર સાચા.

તુળજા—અરે બહેન ! અમે તો બ્રાહ્મણ છીએ તે આ કથાપુરાણમાં વાંચીએ અને લોકને કહીએ છીએ કે ભાઈ ! પરમેશ્વર ઘટઘટમાં વ્યાપક છે. પણ આટલાં વરસ થયાં તોએ મારા દીઠામાં ક્યાંએ રાતવરત પણ પરમેશ્વરનો પડછાયો સરખોએ દીઠામાં આવ્યો નથી. પછી સાચું શું ને જુઠું શું છે તે તો રામ જાણે.

ચંચળા—(લગાર હસીને) લો લો તમે બ્રાહ્મણ છો પણ આમ બોલો છો તે લગાર વિચારતાં નથી? રાતવરત કે પડછાયો તે ભૂતને માટે કહેવાય કે પરમેશ્વરને માટે ? ને આપણે તો આ પવનને પણ જોતાં નથી, તેથી શું થયું ? પણ આપણે દીલે અડકે છે, ત્યારે જાણીએ છીએ કેની કે છે ? તેમ પરમેશ્વરને શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ કહ્યા છે, તો આપણને આ બધું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે પરમેશ્વર પણ આપણા ઘટમાં છે જ કેની ? એ તો આપણા મનનો મેલ જે પાપથી બંધાયો છે તે છુટયાવિના આપણને ભગવાનનું દર્શન શેનું થાય ? પાપી માણસને મોટા પુરૂષનું દર્શન જ થતું નથી તો પરમેશ્વરનું તો ક્યાંથી જ થાય ?

તુળજા—અરે બહેન ! પરમેશ્વર તે કંઇ રસ્તામાં પડ્યા છે કે સૌને દેખાય ?

ચંચળા—(લગાર હસીને) અરે પરમેશ્વર તો ઘરમાં રસ્તામાં અને બધે વસી રહ્યા છે, પણ પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ એવું ઝીણું છે કે તે આ આપણી આંખે દેખાતું નથી. આ ઝીણી જીવાત ઉડે છે, તેને પણ આપણે દેખી શકતાં નથી, ને આ પાણીમાંના પોરા જે છેક ઝીણા હોય છે તેને પણ આપણે દેખતાં નથી, તો તેના એવા ઝીણા શરીરમાં પણ વ્યાપી રહેલા પરમેશ્વરને આપણે શી રીતે જોઇ શકીએ ? એ તો જ્યારે તેમની દયાથી આપણને જ્ઞાનની આંખો આવે ત્યારે આપણે દેખીએ.

તુળજા—ઓહો ચંચળ બહેન ! તમે ભણ્યાં ગણ્યાં નથી તોએ તમે બધી વાતનાં જાણ થયાં છો !

ચંચળા—એ તો આ અમારા પડોશમાં વિજયાલક્ષ્મી ને મનોહર ભટજી રહે છે તેમના પ્રતાપથી આટલું સમજતાં થયાં છીએ. બાકી હું તો કશુંએ ભણી નથી. તમે તો ભણ્યાં છો, નહિ વારૂ?

તુળજા—હારે બહેન! હું તો આ જજમાનને ઘેર સઘળાં કર્મકર્મીંતર કરાવું છું નો મારા બાપે જ મને એટલું તો ભણાવેલું છે. તે આજે સુખે પેટ ભરીએ છીએ. નહિ તો રોજ ઉઠીને બીજાનું ઓશીયાળું વેઠવું પડત.

ચંચળા—તે તમારાથી બેરાંથી લગનવિવા'નું ને બધુંએ કામ કરાવાય ખરૂં ?

તુળજા—આ તમારા વાણીયાનું કરાવાય. બ્રાહ્મણનું મને ના આવડે.

ચંચળા—બ્રાહ્મણનું ને વાણીયાનું બધુંએ જુદું હોય છે ? બાકી લગનવિવા' તો સૌનાંએ સરખાં કેની?ત્યાંએ વરકન્યા પરણાવવાં ને અહીંએ વરકન્યા પરણાવવાં.

તુળજા—નારે બા! એમાં તો બહુ ફેર. વાણીયાનાં લગન તો મારા જેવી એ જેમ તેમ કરીને ચલાવી લે, ને બ્રાહ્મણમાં એવું ના ચાલે. ત્યાં તો બધા વેદના મંત્ર ભણવા પડે. આ વાણીયાં તો કશું સમજે કરે નહિ, એટલે જ્યાંત્યાંથી જે ભણવાનું ઠેરવી મુક્યું હોય તે ભણીને હાથેવાળો મેળવીને મંગળફેરા ફેરવ્યા એટલે થયું! ને આ કણબીયોમાં તો તમારા કરતાંએ ઓછું! એ લોકમાં પણ આ લગાર તગાર ભણીને રીતપ્રમાણે બધું કરે એટલે ચાલે.

ચંચળા—તે અમારો લોક ન સમજે, ને તમે ગમે તેમ ચલાવો, ત્યારે સઘળો દોષ તો તમારે જ માથે કેની? અમારે તો કહેવતવાળી વાત કે 'અજાણ્યાનો દોષ નહિ !' પણ પાછળથી તમારે એ બધું ભોગવવાનું કેની?

તુળજા—અમે તો તરત જ છેલ્લું ભણી જઈએ છીએ કે ભૂલચુક ઓછુંવત્તું જે થયું હોય તેની ક્ષમા આપજો. એટલે અમારે તો પરમેશ્વરને ત્યાં છુટકો!

ચંચળા—એમ હોય ત્યારે તો બાવા તમે જાણો. આ અમે તો તમારે ભરોંસે રહ્યાં, એટલે તમે જાણો ને પરમેશ્વર જાણે. કેમ એમ જ કેની ?

તુળજા—હાસ્તો. પણ અમે અમારે માથે પડે એવું રાખતાં નથી તો! ને પરમેશ્વર તો દયાળુ છે, એટલે પછી માફી આપે તો !

ચંચળા—પણ જાણી જોઇને પાપ કરે, ને પછી માફી માગે, ને ફરી પાપ કરે ને ફરી માફી માગે, એવા ઠગને તો પરમેશ્વર પણ જાણે એટલે પછી માફી તે શેની આપે? માઠું ના લગાડશો હોં !

તુળજા—નારે બહેન! માઠું શેનું ! હું તો મારે જાણું છું, તેપ્રમાણે કરાવું છું. પછી એમાં દોષ હશે તો જેણે મૂળથી એવો ખોટો રસ્તો પાડયો હશે તેને માથે પાપ ! તે ભોગવે! મારે તો કંઈ અડે એવું નથી. લો ચાલો બહેન ! મેં આજે તમને ઘણાં ખોટી કરયાં છે. મારે તો હજી ઘણાં ઘર ફરવાનું છે. (જવા માંડે છે.)

ચંચળા—આવજો તુળજા બહેન ! ને વત્તુંઓછું બોલાયું હોય તો માફ કરજો હોં.

તુળજા—એમાં તે શું માફ કરવું'તું. રીતની વાતમાં ખોટું લગાડવાની મને ટેવ નથી તો. તમે તો શું, પણ આ બીજા લોક તો મને, 'આવો તુળજા ભવાની!' એમ કહીને બોલાવે છે. પણ તેનુંએ મને કંઇ દુઃખ લાગતું નથી, તો આ તમારી વાતમાં દુઃખ શેનું? ને મારે તો બહેન! ખરૂં પૂછો તો રોજ સો બસેં ઘર ફરવાનું, તે કોઇ કંઇ કહે ને કોઇ કંઈ કહે. પછી હું રોજ બધાનું દુઃખ લગાડું તો મારાથી જીવાય કેમ? એ તો આ કાને સાંભળવું ને આ કાને કાઢી નાંખવું, ને મોટું પેટ રાખવું, એટલે જે આવે તે માંહી સમાય. આવજો હો ચંચળ બહેન! (એમ બોલતી જાય છે.)

ચંચળા—વારૂ. (ઘરમાં વળતાં) અરે રે! આવી વાતો કરીને મેં શો ફાયદો લીધો? નકામો વખત ગયો. પણ હશે, એમાંથીએ શિખામણ લેવાશે તો ઘણીએ છે. ચાલ બહેન! વખત થઇ ગયો છે, તે સૌ મારી વાટ જોતાં હશે. (ઘરમાંથી ઝટ પરવારીને જાય છે.)

વિજયા—(ચંચળાને)આવો ચંચળબહેન! આજ કંઇ મોડું થયું.

વીજળી—મેં આવતાં પેલાં તુળજા ભવાનીને ઓટલે ચઢતાં દીઠાં 'તાં, તે કંઇ વાતચીત કરતાં વાર લાગી હશે.

ભાગીરથી—હશે કોઇ દિવસ કોઈ આવે જાય, ત્યારે લગાર મોડું પણ થાય.

ચંચળા—અરે બહેન! મારો સ્વભાવ હજી કંઈ બરાબર છૂટયો છે? મેં જ એને જતી બોલાવી; અને બોલાવી એટલે પછી જાણો જ છો કેની?

ભાગીરથી—ચાલો હવે સમય થયોછે, માટે આરંભ કરો. બોલો 'જય જય શ્રીસદ્ગુરૂ દેવ.' (સૌ બોલે છે.)

વિજયા—(નિયમપ્રમાણે પદ ગાય છે.)

પદ. ગરબી.

હાંરે સખી સારી શિખામણ લીજીએ,
હાંરે દેખી દુર્ગુણીને મનમાં અતિ બ્હીજીએ, હાંરે સખી૦
સુસંગતિથી સદ્ગુણ આવે, જેથી કલ્યાણ નિજ કીજીએ રે, સખી૦
આ લોકમાં યશકીર્ત્તિ મેળવી, અંતે મુક્તિ માગી રીઝીએ રે, સખી૦
કુસંગતિથી ક્રોધ વધે ને, મિથ્યા અવરપર ખીજીએ રે, સખી૦
લોભ વધે ને કૃપણતા આવે, મોહવારિથી સદા ભીંજીએ રે, સખી૦
સદ્ગુણ આવ્યે પાપ ટળે સહુ, દાન સુપાત્રને દીજીએ રે, સખી૦
અંતર શુદ્ધ થતાં મન સ્થિર કરી, પ્રેમે પ્રભુભક્તિરસ પીજીએ રે,સખી૦

દુર્ગુણ ધારી વ્યર્થ ભવસાગરમાં, તરવાની આશે કર વીંઝીએ રે, સખી૦
મનહર પ્રભુને શરણ થયાવિણ, જાશે આ જીવ ગતિ[1] ત્રીજીએ રે, સખી૦

ભાગીરથી—'જય જય શ્રીસદ્દગુરૂ દેવ.' (સર્વ બોલે છે.) કાલે તો પેલી સત્ત્વમતિને તેના પ્રબુદ્ધ નામના પતિએ અંતમાં એવું કહ્યું હતું કે આપણા ધનસંબંધી તપાસ કરીને હું તને કહીશ, અને આ તારા કહેલા વિચારપ્રમાણે હવે આપણે સઘળા અર્થને રૂડે પ્રકારે સિદ્ધ કરી આપનાર જે દાન, ધ્યાન અને જ્ઞાનનો ક્રમ છે, તેને જ સત્વર સાધ્ય કરવા યત્ન કરીએ. એથી જે આપણે કરવું છે તે સઘળું સિદ્ધ થશે. આ ક્ષણે તો આપણા નિયમિત કામમાં પ્રવેશ કરીએ. પણ રાત્રે નવરાશે તું કહેશે તે નિયમપ્રમાણે ચાલવાને આપણે પૂરતો વિચાર કરીશું. એમ કહીને પોતપોતાને કામે લાગ્યાં છે.

વિજયા ઈશ્વરસ્મરણ કરીને કહે છે, પછી રાત્રિએ તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષ પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીસમીપ બેશીને આપ્રમાણે બોલ્યો, હે સ્ત્રિ ! તપાસ કરતાં જણાયું છે કે આપણા હાથમાં આવ્યા પછી આપણા ધનનો વધારો જ થયો છે, કંઇ ઘટાડો થયો નથી; અને આપણા પોતાના સંબંધના ઘરખર્ચ કરતાં એક ચતુર્થાંશ ધર્માદા ખર્ચ થાય છે. એથી કંઇક વધારે પણ ઓછું નહિ. માટે હવે જે તારી ઇચ્છા હોય તે તું મને કહે. તેપ્રમાણે આપણે કરવાને યોગ્ય બંદોબસ્ત કરીએ.

સત્ત્વમતિ કહે છે, હે ભગવન્ ! આપ સર્વ વાર્તાને તથા દાનના પ્રકારોને જાણો છો, તેમ છતાં મને કહો છો, તો મારી અલ્પમતિપ્રમાણે હું કહું છું.

પ્રબુદ્ધ કહે છે, હે સત્કર્મમાં પ્રીતિવાળી ! આ સંસારમાં ઘણે સ્થળે એમ જણાય છે કે કોઇ ઘરમાં પુરૂષની પુણ્યકર્મમાં પહેલ હોય છે, ઉદારતા પણ પુરૂષમાં વધારે હોય છે, સન્મતિ તથા સદ્ધર્માચરણ પણ પુરૂષમાં વધારે હોય છે; અને કોઈ ઘરમાં તો સ્ત્રીની ધર્મકર્મમાં આગેવાની હોય છે, તથા તેને પુણ્યકર્મમાં મતિનો પ્રવેશ પ્રથમ હોય છે. આમ છે તેમાં આપણા ઘરમાં પ્રથમ તારી પુણ્યમતિનો ઉદય થયો છે, તો એક વાર તારા વિચારપ્રમાણે તું કહે. તેમાં વધઘટ કરવાયોગ્ય જણાશે તો હું કહીશ.

સત્ત્વમતિ કહે છે, સામાન્ય ધર્મકર્મ આપણા ઘરને ઘટે એવાં તો થયાં જ કરે છે, પરંતુ હવે વધારો કરવામાં મને જે લાગે છે, તે હું કહું છું.

૧ નિત્ય દાનનો નિયમ રાખવામાં મને એમ લાગે છે કે નિત્ય બે નવાં સત્પાત્ર બ્રાહ્મણનાં જોડાંને જમાડવાં. તેમાં એક બ્રાહ્મણ

[1] અધોગતિ.

તથા એક સુવાસિનીનો તમારા નિમિત્તનો સંકલ્પ, ને એક મારા નિમિત્તનો સંકલ્પ. તે બંનને ઇચ્છાપ્રમાણે ભોજન જમાડીને તેમને સાધારણ પહેરવાનાં વસ્ત્રનાં દાન આપવાં.

૨ દરમાસે વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોની એકસો ને બત્રીશની સંખ્યા જમાડવી, અને તે દરેકને, મહેશ્વરરૂપ મહારૂદ્રઉપર અભિષેક કરાવી તે નિમિત્ત દક્ષિણા તથા એકેક વસ્ત્ર, આસન, તથા સંધ્યાનાં પાત્ર આપવાં, એટલે મહારૂદ્રનો સંકલ્પ થાય. આ વર્ષના બાર માસપર્યંત આપ્રમાણે કરવું. પછી આવતે વર્ષે કરવા ન કરવાનો નિર્ણય ત્યારે કરીશું.

૩ એક સારા કુટુંબનો સમાસ થાય એવાં બાર સારાં ઘર કરાવવાનો આરંભ કરવો, અને તે પૂર્ણ થાય ત્યારે તેમાં એકેક વર્ષનું અન્ન ભરીને તથા એક વર્ષમાં જોઇતાં સ્ત્રીપુરૂષનાં વસ્ત્ર મૂકીને, તથા રસોઈ કરવા તથા પાણી ભરવાનાં ત્રાંબાપીતળ વિગેરેનાં વાસણો પણ મૂકીને તે જૂદાજૂદા પવિત્ર, કુળવાન્, વિદ્વાન્, અગ્નિહોત્ર રાખનારને કે ઉત્તમ વેદતત્ત્વવિત્ ગૃહસ્થાશ્રમી બ્રાહ્મણને અર્પણ કરવાં, કે જેથી તેમાં નિરંતર વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવાનિમિત્ત વેદઘોષ થયા કરે. તે ઉપર યથાશક્તિ અલંકાર ને વસ્ત્ર તે દાન લેનાર સ્ત્રીપુરૂષને પહેરાવવાં, તથા ઉપર કાંઇ રોકડી દક્ષિણા આપવી. તે દાનપાત્ર સ્ત્રીપુરૂષનો નિરંતર નિર્વાહ થવા અર્થે બે મનુષ્યનું રૂડે પ્રકારે પોષણ થાય એટલું અન્ન જેમાં ઉત્પન્ન થાય એવાં પૃથ્વીનાં ક્ષેત્ર સંપાદન કરી આપવાં. આ પ્રકારે બ્રહ્મપુરી આપવાનું મોટું પુણ્ય છે, માટે એ કાર્યનો પણ અનુકૂળતાપ્રમાણે બંદોબસ્ત કરવો.

૪ એક મુક્તિમંદિર સ્થાપવાને મોટું રમ્ય સ્થાન બંધાવવું. તેમાં નિરંતર સત્કથાવાર્તા થાય, એવી વ્યવસ્થા કરવી. તે મંદિર, મોક્ષના માર્ગને રૂડે પ્રકારે બોધ કરનાર, પોતે મુક્તત્વના અનુભવને કરનાર, ઉપદેષ્ટા ધર્મને સ્વીકારનાર, કોઇ શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનાર બ્રાહ્મણ પુરૂષને અર્પણ કરવું જોઇએ. ત્યાં નિરંતર જે શ્રોતા અધિકારી આવે તેમને સર્વને સુખપૂર્વક બેસવાનો મોટો મંડપ કરવો, અને તે ગૃહસ્થ મહાત્માને નિવાસ કરવાનું સ્થાન તેથી ભિન્ન કરવું. તે મંડપમાં નિરંતર એક પુરૂષના અભાવે બીજા કોઇ તેવા પુરૂષ જ ઉપદેશ કરવાના વ્યવહારને ઉત્તરોત્તર ચાલુ રાખે એવો બની શકે ત્યાંસુધી યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવો. આ સંસારમાં જીવમાત્રને નિરંતર દુઃખના કારણરૂપ જે અવિદ્યાજન્ય બંધનની પ્રતીતિછે, તે છોડવવા સમાન કોઇ મોટું પુણ્ય નથી. આ લોકમાં રાજાઓ જ્યારે મોટું પુણ્ય કરવા ધારે છે, ત્યારે થોડા દિવસની કેદવાળા કેદીઓને છોડી મૂકે છે, અને તે મહા પુ-

ણ્યનું કૃત્ય મનાય છે, તો તેકરતાં આ તો અસંખ્યગુણ અધિક પુણ્ય ગણાવું ઘટે છે. કારણ કે આ રાજાઓ તો આ વર્તમાન શરીરમાં જ માત્ર થોડા દિવસની કેદ ભોગવનારને તે કેદથી મુક્ત કરે છે; અને આ તો જન્મોજન્મની મળતી કેદ નિરંતરને માટે છોડવે છે. વળી એક વાર છૂટેલો કેદી કેદમાં જવાસરખો ગુન્હો કરે તો પુનઃ કેદમાં જાયછે, અને આ તો એક વાર મુક્ત થયેલો ફરી બંધન પામવાસરખો ગુન્હો પણ કરે નહિ, અને ફરી કેદને પણ પામે નહિ, માટે આ શ્રેષ્ઠ છે. વળી આ રાજાઓ તો તે કેદીના માત્ર એક પ્રકારના જ બંધનની નિવૃત્તિ કરે છે, જેમાં બીજાં અનેક પ્રકારનાં વ્યવહારનાં બંધન તો તેને કાયમ જ રહે છે, અને આ તો જીવોનાં અનેક જન્મનાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખનાં કારણરૂપ સર્વે બંધનને ત્રોડીને મુક્ત કરે છે. આ પ્રકારે મુક્ત થયેલો પુનઃ કદાચિત્ પણ બંધન કે જન્મમરણાદિ કોઇ પ્રકારના પણ દુઃખનો અનુભવ કરતો નથી. માટે સદા કાળની મોટી કેદથી મુકત કરવાસમાન બીજું કોઇ પણ પુણ્ય નથી, એ વાર્તા સાચી જ છે. માટે આ મુક્તિમંદિરની રૂડે પ્રકારે વ્યવસ્થા ચાલે એવો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવો જોઈએ, અને તેનિમિત્ત થોડી પૃથ્વી પણ લેઈને તેનો નિરંતર ખર્ચ ચલાવવા અર્થે સ્થાપવી જોઇએ.

૫ આપણા જાણવામાં આવે એવી રીતે તપાસ કરીને જે અયાચક વ્રતને પાળનાર વિદ્વાન્ કે ભગવદ્ભક્તિપરાયણ બ્રાહ્મણ, સ્ત્રી, વા પુરૂષ હોય તેને નિત્ય નિર્વાહપૂરતું અન્ન પહોંચાડવાની ચોકસ મનુષ્ય નીમીને વ્યવસ્થા કરવી જોઇએ.

૬ આપણા જાણવામાં આવે તે નિરાશ્રિત, વૃદ્ધ, અપંગ, જેનાથી કોઈ પણ પ્રકારે પોતાનું પેટ ભરવાની મહેનત થઇ ન શકે એવાં હોય તેમને નિત્ય પેટપૂર રાંધેલું અન્ન મળે એવું કોઇ સ્થળ બાંધીને ત્યાં વ્યવસ્થા કરવી. તે અનાશ્રિતની જે વર્ણ હોય તે વર્ણાશ્રમધર્મનો નાશ ન થાય એવી રીતે પવિત્ર બ્રાહ્મણોદ્વારા તે અન્ન રંધાવીને તેમને જમાડવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઇએ. એ નિરાશ્રિત બ્રાહ્મણ જ હોવા જોઈએ એવો કોઈ નિયમ નથી. આ પ્રકારનાં કાર્ય ક્રમવાર કરવાને ગોઠવણ કરતાં આપણાં નાણાં પૂરતાં ન જણાય તો પછી તેમાં વધારે ઓછું કરવાને યોગ્ય વિચાર તમારે કરવો.

આ પ્રકારનાં સ્ત્રીનાં વચન સાંભળીને તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષે પોતાના કારભારીને બોલાવ્યો, અને આ સઘળાં કામ કરવા સંબંધમાં તેને સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી, અને તે કાર્ય સુગમતાથી ધારવાપ્રમાણે થશે કે કેમ એવિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો. આ સાંભળીને તે કારભારી વિનયથી

નિચે પ્રમાણે બોલ્યો.

કારભારી કહે છે, હે મહારાજ ! આપની આજ્ઞાપ્રમાણે કાર્ય કરવામાં વિલંબ થશે નહિ. ધારણાપ્રમાણે સઘળી વ્યવસ્થા સુગમતાથી થોડા કાળમાં કરાવવાને પણ કાંઇ અડચણ નથી. તથાપિ એક વિજ્ઞપ્તિ છે કે આવું મોટું ધર્મકાર્ય કરવાનો એકદમ આરંભ કરવામાં વધારે નાણાં રોકાશે; અને આપના સમાન કોઇપણ ધનવાન્ એકદમ આવાં કાર્યને કરવા હિંમત ભીડે નહિ. તેથી જો અવશ્ય કરવું જ હોય તો સઘળાં કામનો એકદમ બંદોબસ્ત કરીએ, અને જો આજ્ઞા હોય તો વારા ફરતી દરવર્ષની પેદાશમાંથી થોડે થોડે સઘળાં કાર્ય કરીએ. પછી જેવો આપ ધણીનો હુકમ.

પ્રબુદ્ધ કહે છે, આપણી એકંદર રોકડનો કેટલામો ભાગ આ સઘળાં કાર્યમાં મળીને રોકાશે ? તેનો તમે બાંધેલો અંજમાયશ મને કહો.

કારભારી કહે છે, આપણી આજ જેટલી રોકડ રકમ છે, તેનો ચોથો હિસ્સો તો જરૂર રોકાશે, એમ જણાય છે. પછી કામના સ્વરૂપપ્રમાણે કાંઇક વધારે ઓછું થાય ખરૂં.

પ્રબુદ્ધ કહે છે, આ સઘળાં કામ ધારવાપ્રમાણે પૂર્ણ થવામાં કેટલો કાળ જશે એમ ધારો છો?

કારભારી કહે છે, ઘણી ઉતાવળથી કરીએ તોપણ સઘળું થતાં લગભગ બે વર્ષ થાય ખરાં. પછી કાંઇ વધારે ઓછી મુદત થાય, પણ એટલો આશરો ખરો.

પ્રબુદ્ધ કહે છે, બે વર્ષ થઇ રહે ત્યારે ત્યાં પર્યંતમાં ધીરે ધીરે જ થયું ગણાશે, અને પાછી આ બે વર્ષની કમાણીનો મેળ કરતાં કાંઇ વધારે ખર્ચ આપણી ગણત્રીપ્રમાણે ગણાશે નહિ. માટે કાલથી તમે કોઇ સાવધાન મનુષ્યદ્વારા સ્થાન વિગેરેનો સઘળો બંદોબસ્ત જલદી કરવા માંડો, અને જે જે તજવીજ થતી જાય તે તે મારે કાને તત્કાળ નાંખતા રહો. જે બાર ઘર બ્રાહ્મણોને આપવાનાં છે, તે જો સારી વસતિમાં અને સારાં ઘાટબંધ લાગે પડતાં તૈયાર મળે એવાં હોય તો તેની પણ તપાસ કરજો.

કારભારી કહે છે, જેવી આજ્ઞા. હવે બીજો શો હુકમ છે ?

પ્રબુદ્ધ કહે છે, હાલ તો એ જ. હવે તમે જાઓ. વળી બીજું કાંઇ હશે તો કાલે કહીશ.

તે કારભારી નમન કરીને ગયા પછી પ્રબુદ્ધ પોતાની સ્ત્રીને કહે છે, આ કારભારીના મનમાં આ આપણી ધારણા એકદમ ઘણી ભારે પડી એમ જણાય છે.

સત્વગતિ કહે છે, એનો વિચાર સાધારણ વ્યવહારના વિચારવાળાં મનુષ્યની નીતિના પ્રમાણનો હશે, તેથી આ એને કઠિણ લાગે, પરંતુ આ અસ્થિર સંસારમાં મારી ધારણાપ્રમાણે તો આપણા અર્ધ ધનનો પણ એકે કાળે ખર્ચ કરીએ તોપણ તે વધારે ગણાય નહિ.

પ્રબુદ્ધ કહે છે, જો આપણી ઉમર વૃદ્ધાવસ્થાને લગભગની હોય ત્યારે તો કોઇ પ્રકારનો પણ એના કે આપણા કે કોઇના પણ મનમાં સંકોચ નહિ. પરંતુ આ આપણી તો હજી પ્રથમાવસ્થા જ ગણાય છે, માટે શા સજ્જનને વિચાર આવે.

સત્વગતિ કહે છે, વૃદ્ધાવસ્થાને પામેલા, સંસારમાં પોતાની ધારણાઓથી નિરાશ થએલા પુરુષો આપ્રમાણે કરે, એમાં તો કાંઇ આશ્ચર્ય નથી. માત્ર આપણા સરખાં આશાનાં ભરેલાં ગણાતાં કરે એ જ નવાઇની વાર્તા ગણાય.

પ્રબુદ્ધ કહે છે, આ લોકોના વિચાર તો એવા છે કે આ સંસારમાં ધન એ જ સૌથી મોટો પદાર્થ છે, અને તેનાથી જ સઘળો વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે. માટે જ્યાં સુધી વ્યવહારમાં છીએ ત્યાં સુધી સઘળો વિચાર રાખવો.

સત્વગતિ કહે છે, એ અવિચારવડે નિશ્ચય કરનાર લોકોના સઘળા નિશ્ચયો પ્રમાણ કરવા જેવા વિચાર કરતાં જણાતા નથી. કારણ કે આ ધનવડે જ જો સઘળા અર્થ સિદ્ધ થતા હોય તો ઘણા ધનવાન્ પુરુષો તથા મોટા પૃથ્વીપતિઓ શા કારણથી મરે છે, એ જણાતું નથી. ઘણા ધનવાનની સ્ત્રી મરે છે, પુત્ર મરે છે, અને મરતાં નથી તો તેઓ ઘણા રોગોને ભોગવનાર હોય છે, તથા તેમનો નિરંતર નીરોગ રહેવારૂપ અર્થ સિદ્ધ થતો જણાતો નથી. તો પછી આ ધન શો અર્થ સિદ્ધ કરે છે, એ જણાતું નથી. વળી ઘણું કરીને સઘળા ધનવાનોના વંશનો, જો ધન કાયમ રહે છે તો ઉચ્છેદ થાય છે. અને ઘણા ધનવાનો, પુત્રની આશામાં ને આશામાં ધનનો સંચય કરતા મરણને સ્વાધીન થાયછે,તથાપિ તેમની પુત્રની આશા પણ આ ધનથી પૂર્ણ થતી નથી, તો પછી કયો વ્યવહાર એથી સિદ્ધ થાયછે? વળી ઘણા નિર્ધનોને પુત્ર થાયછે, અને તેઓ ધન મેળવી ધનવાન્ થાય છે; અને ઘણા ધનવાનોના પુત્રો પોતાનું ધન ખોઇને ભિખારી થાય છે. તો આ ચંચળ ધન તથા આયુસ્નો શો ભરોંસો રાખવો ?

મારા પિતાના મુખથી એમ પણ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે ઘણું નિષિદ્ધ માર્ગે આવેલું ધન તેના દોષને નિવારણ કરયાવિના તે ધનવાન્‌ને પુત્રોત્પત્તિમાં વિરોધ રાખે છે. માટે તેવા ધનનો સન્માર્ગે વ્યય

કરનાર ધનવાન્ જ પુત્રને દેખવા પામે છે. વળી એક પક્ષથી જોતાં ધનના કાળજીવડે સંચયની જરૂર પણ નથી. કારણ કે ઘણું રક્ષણ કર્યા છતાં પણ આ ધન જનાર થાય છે ત્યારે ગમે ત્યાંથી પણ માર્ગ કરીને પોતાની મેળે જાય છે; અને આવનાર થાય છે ત્યારે ગમે તે દ્વારે આવે પણ છે. આમ હોવાથી અપુત્રવાન્ કે પુત્રવાન્‌ને પણ સંચયની અગત્ય નથી. પુત્ર કદાચિત્ સુપુત્ર હશે તો તે પોતે જ ધન સંપાદન કરવામાં સમર્થ થાય છે, ને તેના અનુકૂળ યોગથી તેને મળી પણ આવે છે; ને જો કુપુત્ર હોય તોપણ ધનનો સંચય વ્યર્થ જ ઠરે છે. કારણ કે તે પોતાના દુર્ભાગ્યથી તત્કાળ જ પ્રાપ્ત ધનનો નાશ કરી નાંખે છે. અને પ્રજાવિનાનાએ તો ધનસંચય કરવો વ્યર્થ જ છે, એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય જ નથી. જે ધન સત્કર્મમાં ખરચાતું નથી, તે ધન અંતે પાપને જ ઉત્પન્ન કરનાર થાય છે. માટે બુદ્ધિમાન ધનવાને તો ગજાકરતાં વધારે નહિ, તો યથાશકિત સદ્વ્યય તો કરવો જોઇએ. હે સર્વજ્ઞ પતિ! આ મારા અણજાણના વિચાર છે, તે જો આપને યોગ્ય લાગે તો જ અમલમાં આણવા, નહિ તો નહિ એ વાર્તામાં આપની ઇચ્છાઉપરાંત મારો આગ્રહ નથી. ધનવાન્ પિતાએ પોતાના પુત્રમાટે પોતાના ધર્મપ્રમાણે યોગ્યતાપ્રમાણે ધનનો સંચય કરવો, એવિષે હું ના કહેતી નથી. પરંતુ ધનવાન્ પિતાએ પુત્રના સુખની આશાથી પોતે સત્કર્મ ન કરતાં ઉલટાં પાપકર્મ કરીને પણ ધનનો સંગ્રહ કરી મૂકવો, એ વિચાર મને અધિક યોગ્ય જણાતો નથી. માટે હવે આપને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો.

પ્રબુદ્ધ કહે છે, હે સ્ત્રિ! આ તારા સઘળા વિચાર ઘણા યોગ્ય છે, એમ હું ગણું છું, માટે જ તેપ્રમાણે કરવામાં વિરોધ માનતો નથી. તું નિઃશંક રહે. તારી ઇચ્છાપ્રમાણે હવે આપણે આ દુઃખરૂપ વ્યવહારસુખની આશાને ન ગણકારીને દાન, દયા, તથા જ્ઞાનને જ સાધ્ય કરવા યત્ન કરવું છે.

હરદત્ત ગિરિજાને, અને પેલા વિષ્ણુશર્મા ધ્વજપાળ શેઠને કહે છે, સાંભળો. પછી બીજા દિવસથી તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષે નિત્ય દાન આપવાનો આરંભ કર્યો, તથા ક્રમે કરીને આપણા કારભારીદ્વારા બીજાં પણ સઘળાં ધર્મકાર્યનો આરંભ કરાવ્યો. આ વાર્તા ધીરેધીરે લોકમાં પ્રસિદ્ધ થવા લાગી, તે જાણીને સજ્જનો તો પ્રસન્ન થવા લાગ્યા, અને ઘણા કૃપણ ધનવાનો તથા દુર્જનો તો તેમના સત્કર્મના આરંભથી ચાલતી કીર્તિને સાંભળીને અંતરમાં ઘણું બળવા લાગ્યા. આ જગત્‌માં દુર્જન મનુષ્યો પોતે તો કાંઈ સારૂં કામ કરી શકતા નથી, પણ કોઈ કરે છે, તો તેને દેખીને ખમી શકતા પણ નથી. લોકમાં એક પ્રસિદ્ધ કહેણુ

આવા પ્રસંગમાટે ચાલે છે કે એક દુર્જન માણસને માર્ગમાં કોઇ સજ્જને જોયો, ત્યારે તે દુર્જનનું મૂળ સ્વભાવથી જ મુખ મલિન, અને નિર્માલ્ય હોય છે, તોપણ વધારે નિર્માલ્ય મુખ જોઈને આપ્રમાણે પૂછ્યું,

દોહરો.

કાં ખોયું કે વાવર્યું, કે વણસ્યું કંઈ કામ,
તેજવિના આ લોહસમ, દીસે કાં મુખ આમ.

હે ભાઇ! તમે માર્ગમાં આવતાં કંઈ ધન ખોયું કે શું, અથવા કંઇ ઉદાર ચિત્તથી કોઇની દેખાદેખીથી કાંઇ ધન વાવર્યું કે શું, અથવા કંઇ તમારા ધારેલા કામનો બિગાડ થયો કે શું? આ તમારૂં મુખ નિસ્તેજ લોહના જેવું તેજવિનાનું કેમ દેખાય છે? ત્યારે પેલા દુર્જને ઉત્તર વાળ્યું કે:—

નથી ખોયું નથી વાવર્યું, નથી વણસ્યું મુજ કામ,
દુ:ખ આ ઉરમાં પ્રકટિયું, દેતાં દેખી દામ.

ભાઇ! મેં કંઇ ખોયું કે વાવર્યું નથી. તેમ જ મારૂં કાંઇ કામ પણ બગડ્યું નથી. પણ મેં એક જણને ધનનું દાન કરતો દીઠો, તે જોઈને મારાથી ન સહનથતાં મારા હૃદયમાં દુ:ખ થઈને આ મારૂં મોઢું મલિન થયું દેખાયછે.

આ પ્રકારનાં દુષ્ટ, કૃપણ, દુર્જન મનુષ્યો તે પ્રભુદત્તનાં રૂડાં કૃત્યવિષે સાંભળીને અંતરમાં પ્રજળવા લાગ્યાં, અને પાછળ કોઈ સ્તુતિ કરે ત્યારે ત્યાં તે દુર્જનો એવું બોલે કે 'શું છે જ, એ ના કરે! હરામના નાણાં આવ્યાં હોય તે કરે જ તો! અને વળી એને આગળ પાછળ એટલો વળેલો છે, એટલે કોઇ ખાનારપીનાર તો છે નહિ! એ કરે એમાં શી મોટી નવાઈ છે! એવું હોય તો સૌએ કરે! ને એવું છતાં જો કોઇ આમ નહિ કરે તો તેનાં કાળાં કર્મના ભોગ જાણવા. આટલું કરવું તેમાં એણે શી મોટી વાડ મારી! મારા જેવાને એવું હોય તો એથી દસગણું કરૂં!' આ વિગેરે અનેક પ્રકારનાં વચનો બોલીને તેમની ઉજ્વલ કીર્ત્તિને ડાઘ લગાડવા યત્ન કરતા, પણ જેમ મૂર્ખ મનુષ્ય સૂર્યનારાયણને ઝાંખા કરવાની ઈચ્છાથી ધૂળનાં પોટલાં આકાશમાં ઉછાળીને પોતે જ ધૂળવાળો થાય છે, તેમ તે પ્રભુદત્તની કીર્ત્તિને નાશ કરવાની ઇચ્છાવાળા પોતે જ અપકીર્ત્તિને પામેલા છતાં વધારે પામતા હતા.

હરદત્ત કહેછે, હે સ્ત્રિ! મોટા સમુદ્રના જળને જેમ ચકલી નાશ કરી શકતી નથી, અને મદગલિત હસ્તિની શોભાને કાંઇ કુતરાં બુમો મારી મારીને હણી શકતાં નથી, તેમ તે દુર્જનો પણ પ્રભુદત્તની કીર્ત્તિને ઢાંકી શક્યા નહિ. હે સાધ્વિ! જેમ વજ્રનાં બનેલાં શરીરમાં ડંખ મારી મારીને વીંછી પોતે જ પોતાના આંકડાને નિર્બળ કરી નાંખે છે, તથા ગરુડને

દંશ કરીને મારી નાંખવાની ઈચ્છાવાળો સર્પ જેમ પોતે જ મરાઇ જાય છે, તેમ આ પ્રબુદ્ધનો દ્વેષ કરનાર પોતે જ પોતાનાં પાપને વધારી સંતાપને પામતા હતા. મહાપાતકાદિ દોષને વશ પડેલા દુર્જનો નિરંતર પાપમાં જ પ્રવીણ મતિવાળા હોય છે, તેથી તેવાઓને સુધારવામાં કોણ સામાન્ય પુરૂષ પ્રયત્ન કરે? કોઇ નહિ. અને મહાપાતકાદિ દોષથી પણ મુક્ત કરનાર મહાત્મા તેમને શુદ્ધ કરવા સમર્થ ખરા, પરંતુ તે દુર્જનો પોતાના દુર્દૈવથી તે મહાત્મા પુરૂષનું તો દર્શન પણ પામી શકતા નથી. જેથી ઉત્તરોત્તર અધોગતિના અધિકારી તે દુર્જનો નીચ મતિથી ક્યારે છૂટશે, એનો કોઇ કાળ નિર્ણય કરી શકાતો નથી.

હે સાધ્વિ! જેમ આ લોકમાં પુણ્યાત્મા પ્રાણિઓ પાપીઓને જોઇને પ્રસન્ન થતા નથી, તેમ દુરાત્મા પાપી પ્રાણિઓ પણ સજ્જન પુણ્યાત્મા પુરૂષને જોઇને પ્રસન્ન થતા નથી. એ નિયમપ્રમાણે તે પ્રબુદ્ધનાં ત્રિલોકમાં યશકીર્ત્તિને આપનાર સત્કર્મોનો સમારંભ જાણીને દુષ્ટ જનો જ્યાં ત્યાં અપ્રસન્ન થઇ ફરતા બોલતા જણાયા, પણ તેમની કંઇ ઉત્તમ જનોમાં ગણના હોતી નથી, તેથી તે પોતે જ માત્ર પ્રજળી રહેતા હતા.

આ પ્રકારે દિનપ્રતિદિન વ્યતીત થતાં, ધારેલાં કાર્યો પૂર્ણ કરતાં તે સત્ત્વમતિ અને પ્રબુદ્ધ પુરૂષ ઉત્તરોત્તર પ્રસન્ન થતાં સઘળાં કાર્યોને પ્રથમ નિશ્ચય કર્યાપ્રમાણે કરી રહ્યાં. ત્યાર પછી મુક્તિમંદિરમાં પધરાવવાનિમિત્ત તેઓ ઉત્તમ મહાત્માની માત્ર ખોળ કરતાં હતાં. વેદવેત્તા પવિત્ર બ્રાહ્મણોને દિવ્ય સરખાં બાર ભવનો વિધિપ્રમાણે આપ્યાં, પરંતુ આ મંદિરમાં તો અસંખ્ય જીવોનું કલ્યાણ કરવામાં સમર્થ એવા કોઇ મહા મુક્ત સર્વજ્ઞસરખા પુરૂષને તેઓ પધરાવવા ઇચ્છતાં હતાં. તેથી તેવા પુરૂષની શોધ ઠામઠામ કરવાનું યત્ન તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષે આરંભ્યુ હતું.

હે પાત્રાપાત્રને જાણનારી! આ લોકમાં જડ ધાતુ માત્રને જ યથાર્થ ઓળખવી એ કામ પણ કઠિણ છે, તેમ જ પાષાણની જ એક ઉત્તમ જાતિ જેને આપણે મણિ વિગેરે કહીએ છીએ તેની પણ પરીક્ષા કરવી કઠિણ છે. વળી આ વનસ્પતિ આદિ ઓષધિઓના પણ માત્ર દૃષ્ટિએ જોઇને ગુણદોષ કહેવા અત્યંત કઠિણ છે, તેમ જ આ સત્પુરૂષોને મનુષ્યના સમાન શરીરવાળા છતાં મહાત્મારૂપે ઓળખી કાઢવા, એ વાર્તા કંઈ સહેલી નથી. ઘણા મૂર્ખ એટલે પદાર્થપરીક્ષામાં અકુશળ મનુષ્યો, કોઈ પણ માણસને જોઇને તરત તેના સારાનઠારાપણાનો મત બાંધે છે, પણ તે યોગ્ય વિચારથી સિદ્ધ થતો નથી. એક

સાધારણ મનુષ્યના ગુણદોષનો જ નિર્ણય તત્કાળ કરાતો નથી, તો મોટા પુરૂષના સ્વરૂપનો નિર્ણય તો તત્કાળ થાય જ ક્યાંથી? જેમ મણિ આદિની પરીક્ષા કરનાર પુરૂષોમાં પણ એક તો મણિને પોતાના હાથમાં લેઇને ચોકસ જોઇને તેની ખરી કિંમત કરનાર હોય છે; બીજો તો તે મણિ આદિને બીજાના હાથમાં રહેલો છતાં ચોકસ દૃષ્ટિ માત્ર નાંખીને તેની ખરી કિંમત કરે છે, અને ત્રીજો તો મણિ આદિને બીજો કોઇ પુરૂષ પોતાના હાથની મુઠીમાંથી લગાર ઉંચો ઉછાળીને પોતાની મુઠી ઢાંકી રાખે છે, તેટલામાં જ તેની ખરી કિંમત કરે છે; અને ચોથો તો અન્યની મુઠીમાં રાખેલા મણિને મુઠી ઉઘાડીને પાછી બંધ કરે, એટલી વારમાં જ માત્ર દૃષ્ટિએ પડતાં જ પરીક્ષા કરી કિંમત કહે છે. અને આ પ્રકારે જ સુવર્ણના પરીક્ષકો પણ ઉત્તમ મધ્યમ મંદાદિ પ્રકારે પરીક્ષા કરે છે: કોઇતો કસોટીઉપર કસમાત્ર મુકીને, કોઈ તો કાપીને જોયા પછી, કોઇ તો તાવી જોઇને અને કોઇ તો ટીપ્યા પછી, એમ ખરી કિંમત કરે છે, તેમ આ મનુષ્યોની પણ સાધારણ પરીક્ષા કરવાની રીતિઓ છે. ત્યાં કોઈ તો માત્ર પુરૂષની ક્રિયાને જ જોઈને, અને કોઇ તો તેનામાં રહેલા એક વા અનેક ગુણને જાણીને, તથા કોઇ તો તેના અંતરમાં રહેલા ગુણો તથા બહારની પ્રવૃત્તિએ જોઇને, અને કોઇ તો તેને માત્ર જોઈને જ પરીક્ષા કરે છે. આ અનેક પ્રકારે સઘળા પદાર્થોની પરીક્ષા કરાય છે, પરંતુ મહાત્મા પુરૂષની પરીક્ષા અન્ય જીવો સહેલાઇથી કરી શકે એમ ક્વચિત્ જ બને છે. કારણ કે તેમનાં સામાન્ય તથા વિશેષ લક્ષણોને નિઃશંકપણે એક પ્રકારે જ વિધાન કરતાં શાસ્ત્ર પણ અટક્યાં છે. કારણ કે મહાત્માની સ્થિતિ નાના ભેદવાળી હોય છે; અને આમ હોવાથી તે સઘળાં મહાત્માનાં ચિહ્નોમાંથી જે ચિહ્નવડે આપણે પરીક્ષા કરવી હોય તે ચિહ્ન ખરામાં પણ જણાય અને ઢોંગીમાં પણ તત્કાળ દેખવા માત્રથી જણાય. માટે બરાબર સહવાસવિના મહાત્માને જાણીલેવા અશક્ય છે. યોગ્યસત્પુરૂષ બીજા સત્પુરૂષને જાણી શકે, સત્પુરૂષ બીજા ઢોંગીને ને અન્ય સર્વને જાણે, પણ ઢોંગી કે બીજા, તે મહાત્માને તત્કાળ જાણી શકે નહિ, માટે સહવાસ કરીને અને ઉપર કહેલાં સઘળાં લક્ષણોના મૂળરૂપ ક્રિયાઆદિને જોઈ સમજીને પછી યોગ્ય રીતે જાણી શકાય, તો જાણી લેવું ઘટે છે.

આ પ્રકારની સઘળી વ્યવસ્થાને જાણનાર તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષે જે જે પુરૂષોની કીર્ત્તિ સારા પુરૂષોદ્વારા સાંભળેલી તે તે પુરૂષોના સમીપ વારંવાર જઇને તેમના સહવાસને સેવવા લાગ્યો; અને તેમ કરીને પછી તેણે એક સર્વોત્તમ પુરૂષને પોતાના મનથી નિર્ણય કરીને, મોટા વિનય-

થી પ્રાર્થના કરીને પેલું મુક્તિ આપનાર સ્થાનરૂપ મંદિર તેમને સ્વાધીન કર્યું, તથા મોટી પૂજ્ય બુદ્ધિવડે તેમના સમીપ નિત્ય બેશી શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તને શ્રવણ કરવા લાગ્યો. એ સ્થાને તે વસતિના સઘળા પુણ્યવાન્ પુરૂષો શ્રવણ કરવાને ધીરે ધીરે આવવા લાગ્યા, અને આ પ્રબુદ્ધના કાર્યને જોઇને તે સઘળા ઉત્તમ પુરૂષો તેની ભારે સ્તુતિ કરતાં ઉપકારને માનવા લાગ્યાં.

આ રીતે ઈશ્વરેચ્છાથી બે વર્ષની મર્યાદામાં તો ધારેલાં સઘળાં કામોની વ્યવસ્થા તેઓ કરી ચુક્યાં, અને આનંદથી બીજાં એવાં સત્કાર્યો કરવાસંબંધી વિચારને વશ થયાં.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે, હે ધ્વજપાળ શેઠ! આપ્રમાણે પુણ્યકર્મને કરવાનો આરંભ કરનાર તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષની સત્ત્વગતિ સ્ત્રીને દૈવગતિથી તથા પુણ્યના પ્રભાવથી ગર્ભ રહ્યો. તે આ બે વર્ષ પૂર્ણ થયાં, અને સઘળાં કાર્ય કરી રહ્યાં, ત્યારે તે ગર્ભ રહ્યાને પણ પાંચ માસ પુરા થયા હતા. આમ થવાથી તે સત્ત્વમતિ તથા પ્રબુદ્ધ પુરૂષ જેમની સઘળી સ્થૂલ વાસનાઓ ગટી નહોતી, તે પોતાનાં મનમાં ઘણાં પ્રસન્ન થતાં જણાયાં; અને જે જે સારાં માણસો એ વાર્તાને જાણવા લાગ્યાં, તે તે સર્વ એમના શુભને ચિંતવવા લાગ્યાં. અનેક સજ્જનો પોતપોતાના મનમાં આ પ્રકારના વિચાર કરવા લાગ્યા.

એક સજ્જન વિચાર કરે છે, અહોહો! આ જગતમાં પુણ્યકર્મસમાન બીજો કોઈ પણ મોટો પદાર્થ નથી. પરમેશ્વર પણ પુણ્યકર્મથી જ પ્રસન્ન થાય છે. આ પ્રબુદ્ધ બ્રાહ્મણે પ્રાણથી પણ વહાલું પોતાનું ધન કાંકરાસમાન ગણીને દાનાદિ પુણ્યકર્મમાં ખરચી નાંખ્યું, તો જેને માટે કોઇને પણ ખાસ આશા નહોતી, એવો એની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો. અને ઈશ્વર કરશે તો થોડા દિવસમાં આ પ્રાણથી પણ પ્રિય ધનને બદલે તેવો જ પ્રાણથી પણ પ્રિય ગણાતો પુત્રરૂપ પદાર્થ એને મળશે. ખરે, આ પોતાના ધનને આપ્રમાણે દાનમાં આપી દેનાર ઉદાર પુરૂષોનાં અંતઃકરણ વજ્રના સમાન દૃઢ હોવાં જોઇએ. બીજાં દુર્બળ હૃદયવાળાં મનુષ્યોથી તો આવા પુરૂષોના પૂછવાથી પણ આટલું ધન ખરચવાને સંમતિ આપી શકાય નહિ. માટે એવા પુણ્ય કરનાર પુરૂષોને જગતમાં ધન્ય છે. એમનું જ જીવવું, ધનનું મેળવવું, તથા ખર્ચવું સાર્થક છે. હે ભગવન્! જેને ધન આપો તેને આવી મતિ આપજો. આ લોકમાં ઘણું કરીને ધનવાન્‌ને કૃપણ જ કરો છો, એ ઘણું અયોગ્ય છે. પણ હે પ્રભુ! તમે કોઈને કૃપણ કે દાતાર કરતા જ નથી. સઉ પોતાની શુભાશુભ ક-

માણીના પ્રમાણમાં જ તેવા સારા કે નઠારા થાય છે. હશે, આપણને ઈશ્વર ધન આપે તો એવી મતિ આપે એ જ માગીએ છીએ, નહિ તો ધનવાન્ ન કરે એ જ સારૂં છે.

બીજો સજ્જન વિચાર કરે છે, આહા ! ધન્ય છે આ પ્રબુદ્ધ પુરૂષનાં માતાપિતાને કે આવો કુળને તારનાર પુત્ર મેળવ્યો છે ! પું નામના નરકમાંથી પિતરોને તારનાર હોવાથી પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલા બાળકને 'પુત્ર' એ નામ કહેવાય છે, તો એ પુત્ર નામ આ પ્રબુદ્ધે જ સાર્થક કર્યું છે. કહ્યું છે કે 'હે કુલવતિ સ્ત્રીઓ ! જો પુત્રને જન્મ આપો તો પરમેશ્વરના સ્વરૂપને જાણી અસંખ્ય જીવોના કલ્યાણ કરનાર મહાત્માને જન્મ આપજો, અને તેમ ન બને તો દાતાને જન્મ આપજો કે જે અસંખ્ય પુણ્યાત્મા રંક બ્રાહ્મણાદિનાં દારિદ્ર્યદુઃખનો નાશ કરે, અને અન્નદાનવડે અસંખ્ય જીવના જીવનના આધારરૂપ થઇ પડે. અને તેમ નહિ તો શૂરવીરને જન્મ આપજો કે જેનાથી પાપાચરણી, પ્રજાને પીડનારા, પોતાના ધર્મને ન જાણનારા, અધર્મી પાપીઓને જ નિરંતર બળ આપનારા એવા દુષ્ટ રાજાઓને ભય ઉત્પન્ન થાય, તથા તે રાજાઓનું તે શૂરવીર પુત્રોવડે નિકંદન થઇ પ્રજાનું રૂડે પ્રકારે રક્ષણ થાય. અથવા તો નિરભિમાન વિદ્વાનને જન્મ આપજો કે જેના વડે આ અસંખ્ય જીવો નાના પ્રકારની વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરી પોતાના અજ્ઞાનના નિવારણપૂર્વક પોતપોતાના આ લોક તથા પરલોકમાં યથાયોગ્ય હિતને સાધે. એ વિનાના બીજા અસંખ્યને જન્મ આપશો તોએ ભલે, ને નહિ આપશો તોએ ભલે. એમાં કાંઇ જગપ્રસિદ્ધ સાર્થકપણું ગણવાનું નથી.' આ પ્રકારે જેનાં માતાપિતાને ધન્યવાદ મળ્યો છે એવો આ પ્રબુદ્ધ સ્તુતિને પાત્ર કેમ ન ગણાય ? ગણાય જ.

ત્રીજો સજ્જન વિચાર કરે છે, અહો ! ધન્ય છે આ પ્રબુદ્ધ પુરૂષને કે જેણે પોતાનું નાનું વય છતાં તથા સ્ત્રીનું પણ બાળકવય છતાં આવાં પુણ્યકર્મમાં પ્રીતિ કરી છે ! આ જગતમાં આશાને કોઇએ જીતી નથી એમ કહેવાય છે, તથાપિ આવા વિરલા પુરૂષોએ આશાના દાસ પોતે ન થતાં તેને દાસી કરીને રાખી છે, એમ આ નજરે જોતાં સ્પષ્ટ જણાય છે. ઘણા માણસો પોતાની તથા સ્ત્રીની પુખ્ત વય થયા છતાં પણ પુત્રની આશા રાખી પુનઃ પુનઃ લગ્ન કરે છે, પણ દાનકર્મમાં પ્રીતિવાળા થતા નથી, અને મરણપર્યંત પણ આશાના પાશથી બંધાએલા તે એમ જ કહે છે કે 'ભાઇ! પરમેશ્વર કરે ને કાલે પુત્ર થાય, તો પછી તેને જોઇએ કે નહિ ?' આમ કહીને કંઈ પણ પુણ્યદાન કર્યાવિના મરીને આ

મધમાખીઓની પેઠે હાથ ઘસતા જ રહે છે. આ લોકમાં પુણ્યકર્મ કરનારસમાન કોઇ પણ શ્રેષ્ઠ નથી. દાન કરનારનો હાથ સદા ઉપર જ રહેલો હોય છે. પરમેશ્વર પણ દાતાઓપાસે પોતાના પ્રાપ્ત ધર્મની રક્ષાવાસ્તે નીચો હાથ ધરી લેવા ગયા છે. આ બલિરાજાને ત્યાં વિષ્ણુએ વામણું કુરૂપવાળું શરીર કરીને દાન લીધું છે. પણ બલિરાજા કે જેને શુક્રાચાર્યે કહ્યું કે આ વામન તારૂં સર્વ હરણ કરવાને આવ્યો છે, માટે આપવાને વિચાર કર. પણ દાનશૂર બલિરાજા તે વચનપ્રતિ લગાર પણ લક્ષ ન કરતાં પોતાનું સર્વ પણ જો દાનમાં અપાશે તો તે અંતે આખરે મારૂં જ છે, એવું જાણીને મોટી પ્રસન્નતાથી વિષ્ણુને માગેલું દાન આપી મોટો થયો છે; અને વિષ્ણુએ વામનરૂપ ધરીને દાન લેનારને સૂચવ્યું છે કે હે ભાઈઓ! દાન લેનારને નિરંતર લઘુતા પ્રાપ્ત થાય છે. મતલબ એ કે સદાએ દાનના આપનારને જ જગત્‌માં મોટાપણું છે. કરણ પણ દાનવડે શ્રેષ્ઠ ગણાયો છે. મુરધ્વજ રાજા કે જેણે બ્રાહ્મણને પોતાનું અર્ધ શરીર વહેરીને આપવામાં પણ લગાર આનાકાની કરી નથી, તો તેને ઇશ્વરે પ્રસન્ન થઇને સર્વોત્તમ પદ આપ્યું છે. આથી દાન આપનારને આપવાથી પણ અધિક મળે છે, એ આ જનમંડળમાં સ્પષ્ટ છે. તથાપિ સર્વથી આપી શકાતું નથી, એ જ સર્વનાં કર્માદિ દોષનો પ્રભાવ છે. પુત્ર, ધન, રાજ્ય, પૃથ્વી, શરીર આદિ મોટા પદાર્થોને પણ જેઓ તુચ્છ પદાર્થની પેઠે આપી દેવામાં અચકાતા નથી, તેઓ અન્ય ક્ષુદ્ર પદાર્થો આપવાને તો કેમ જ અચકાય? આહા! આ સંસારમાં જે કાંઇ સુખસરખું દેખાય છે તે આ દાનકર્મનો જ મહિમા છે. હે પ્રભુ! અમને પણ એવો કોઇ સમય, યોગ્ય લાગે તો, આપજો, કે જેમાં સર્વ આપીને અંતે તમારા પદને પામીએ, અને આ જન્મમરણનું દુઃખ વેઠ્યું છે તે સાર્થક કરીએ.

ચોથો સજ્જન વિચાર કરે છે, આ પ્રબુદ્ધ પુરૂષને લોકો ધન્યવાદ આપે છે, એ તો યોગ્ય જ છે. પરંતુ ખરો ધન્યવાદ તો એની સ્ત્રીને ઘટે છે. કારણ કે સ્ત્રીજાતિમાં નાનું વય છતાં આવા ઉદાર સ્વભાવવાળી નીવડી છે. ઘણા પુરૂષો બિચારા, કષ્ટવડે મેળવેલા ધનમાંથી કિંચિત્ ધર્મ કરવા જાય છે, તો ઘરમાં સ્ત્રી વાઘની પેઠે પકડે છે, હજારો તિરસ્કાર કરે છે, અત્યંત કલેશ કરે છે, પુરૂષને સંતાપ આપે છે, ને અંતે દાનધર્મ પણ કરવા દેતી નથી. કોઈ કોઇ સ્ત્રી તો જેમ કોઈ મોટા ઉદરવાળી રાક્ષસી ઘણો ઘણો આહાર કરવા છતાં પણ તૃપ્ત થતી નથી, અને નિરંતર ખાંઉ ખાંઉ કરયા કરે છે, તેમ અનેક પ્રકારના વિભવ પ્રાપ્ત છતાં પણ પુરૂષને 'લાવ, લાવ' જ કહ્યા કરે છે. અને સત્પાત્ર

પુરૂષ કદાચ દાન કરવા ધારે છે, તો તે સ્ત્રી આ પ્રકારનાં કઠોર વચન સંભળાવે છેઃ 'હે પતિ! તમે એક વાર મારૂં પેટ ભરો, અને મને તૃપ્ત કરયા પછી તમારે ગમે તે કરો. હું કે જેનો હાથ ઝાલીને તમે લાવ્યા છો, તેને પૂરો સંતોષ આપ્યાવિના બીજું કાંઇ પણ કરવાની સત્તા તમને નથી. હું તમારી થઇ ત્યારથી જ આ સઘળા પદાર્થસહિત તમે મારા થયા છો, તે મારી પ્રસન્નતાવિના તમારાથી બીજું આ આડુંઅવળું પુણ્યદાનનું કામ થાય નહિ. હજી તો આપણે બાર વરસનાં બેઠાં છીએ ત્યાં લગી પુણ્ય કેવું! મરવાના સમયે જ પુણ્ય તો કરવાનું. હજી તો મને આશા છે તે ઇશ્વર કરશે તો કાલે ભોગવનારો આવશે. (અને હોય છે તો કહે છે કે) આ ભોગવનારા છે તેને શું ભીખ મગાવવી છે? માટે એક વાર મારી ઈચ્છાજેટલું મને આપીને પછી દાન કરો.' આ વિગેરે અનેક વચનોને સંભળાવતાં પણ સત્કર્મમાં ધનનો વ્યય કરવા દેતી નથી. પણ ધન્ય છે એ સ્ત્રીને તથા એનાં માતાપિતાને કે જેને આ નાનું વય છતાં પુણ્યદાન કરવાનું જ મોટું વ્યસન પ્રકટયુ છે. ઘણી કુળવાન્ સ્ત્રીઓએ પોતાના અલંકારસહિત સર્વ, દાન કરવા અર્થે પતિને આપ્યું છે. ઘણી પતિવ્રતાઓએ પતિની ઇચ્છાથી પ્રાણપર્યંત પણ આપવામાં સંકોચ માન્યો નથી. એવી સાધ્વી સ્ત્રીઓને ધન્ય છે! હે પ્રભુ! ધન અને ઉદારતા આપો તો આવી કુલિન સ્ત્રી પણ આપજો કે આ સંસારમાં ધારયે આરે ઉતરી શકાય.

હે ધ્વજપાળ શેઠ! સંક્ષેપમાં કહું છું કે આવિગેરે અનેક પ્રકારના વિચારો કરીને સજ્જનો તે પ્રબુદ્ધ તથા સત્ત્વમતિની સ્તુતિ કરતા હતા. આ પ્રકારની સ્તુતિને સાંભળતાં પણ જેમના મનમાં લગારે ગર્વ કે મોટાઇની અસર થતી નથી, એવાં તે સ્ત્રીપુરૂષ દાનકર્મ કરતાં આનંદમાં દિવસ કાઢવા લાગ્યાં. ઈશ્વરેચ્છાથી જ્યારે તે સ્ત્રીને દશ માસ થયા ત્યારે શુભ સમયમાં પુત્રનો પ્રસવ થયો. આ પુત્રના પ્રસવનો મોટો ઉત્સવ તેમણે કરયો. વિધિપ્રમાણે યોગ્ય સમયે શુદ્ધિસ્નાન કરીને સૂતિકાગૃહથી જ્યારે તે સત્ત્વમતિ બહાર આવી ત્યારે તે દિવસપર્યંત બાકી રહેલાં સંપૂર્ણ દાન પવિત્ર બ્રાહ્મણોને આપ્યાં. પછી એક દિવસ પુનઃ તે સ્ત્રીપુરૂષ એકાંતમાં બેશીને આપ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યાં.

વિજયા—જય જય શ્રીસદ્ગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી નિયમપ્રમાણે પદ ગાય છે.)

પદ. ગરબો.

આ જગમાં છે એક જ સાર રે, તત્ત્વવિચાર સજની,
જેથી ત્યજીને આ ભવદુઃખગાર રે, પડીએ પાર સજની. ટેક.

સંસારે જન્મમરણ દુઃખ મોટું, છે આધિવ્યાધિનો ભાર રે, પડીએ૦
પુણ્યકર્મ કરવાથી આ હૃદયે, પ્રકટે છે શુભ સંસ્કાર રે, પડીએ૦
સત્સંસ્કારબીજક ત્યાં ન ઉગે, જ્યાં કુકર્મરૂપી છે ક્ષાર રે, તત્ત્વ૦
અન્ન ઉદરમાં ઘાલીએ જેવું, આવે છે તેવા ડકાર રે, તત્ત્વ૦
ધર્મવિના કોઈ સંગ ન ચાલે, આ તન પણ બળિ થાતું છાર રે, તત્ત્વ૦
અધર્મીઓ જન્મી દુઃખ ભોગે, દેખી આપણ થાતાં બેજાર રે, તત્ત્વ૦
અપ્રિય દુઃખ અણુ ઇચ્છ્યાં આવે છે, તેને કાપશે ધર્મકુઠાર રે, તત્ત્વ૦
ગ્રીષ્મે સુકેલાં વર્ષામાં થાતાં, જળબળથી વૃક્ષ ટટાર રે, તત્ત્વ૦
અધર્મ ગ્રીષ્મ, ને ધર્મ છે વર્ષા, મનવૃત્તિ વૃક્ષવેલી ધાર રે, તત્ત્વ૦
આ ભવકારાગૃહથી નીકળવા, છે સત્કર્મ એક જ દ્વાર રે, તત્ત્વ૦
સત્કર્મથી સન્ગતિ ઉપજે છે, તેથી આ જ્ઞાનભંડાર રે, તત્ત્વ૦
વિજયા આગળના પ્રભુ છે બેલી, તે જ્ઞાને થશે એક તાર રે, તત્ત્વ૦

ભાગીરથી—જય જય શ્રીસદ્‌ગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલેછે. પછી સમય થઇ જવાથી સૌ વારાફરતી પોતપોતાને ઘેર જાય છે.)

મનોહર—(કથાનો આરંભ થયા પૂર્વે જ બહારથી આવીને બીજા ખંડમાં બીજે દાદરેથી આવીને પોતાની જગાએ બેશીને સઘળું સાંભળતો હતો તે પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે) અરે ! આ સ્ત્રીને હું મારા કરતાં ઓછી સમજણ વાળી જાણું તો એ મારી ભૂલ પણ કેમ ન ગણાય ? મારા આગળ એ વિવેકથી વર્તીને પોતાના ડહાપણને પ્રકટ કરતી નથી, પણ આજ એના સામર્થ્યનો વિચાર કરવાનો મને સમય મળ્યો છે. ઘણા વિચાર તો મારા કરતાં પણ એક અંશ ચઢીને કરતી જણાય છે; અને કેટલાક તો મારા સમાન પણ છે, અને માત્ર કોઇ પ્રસંગે જ મારાથી ન્યૂન વિચારબળ વાપરતી દેખાય છે. પણ એની સમજણ આજે જોતાં તો મને અસાધારણ લાગે છે. હું ધારતો હતો કે બૈરાંઓ બેશીને કાંઇ સાધારણ વાતો કરતાં હશે, પણ આ તો જાણે રાત્રિની કથાની પ્રતિમા જ પાડતી હોય, એવું કરે છે. (આ પ્રકારે વિચાર કરે છે એટલામાં વિજયા ઘરમાં આવે છે, તે મનોહરને જોઇને આશ્ચર્યને પામીને કહેછે.)

વિજયા—અરે ! આજે ક્યારના આવ્યા છો ? મેં તો કંઈ આવતા જાણ્યા નહિ ! સાચું કહેજો, ક્યારના આવ્યા છો ?

મનોહર—જુઠું શું કરવા કહીશ, થોડી વારથી આવ્યો છું.

વિજયા—અમારી કથા થઇ રહ્યા પછી આવ્યા'તા કે પહેલાં ?

મનોહર—તમારી કથા થયા પહેલાં જ આવ્યો છું.

વિજયા—કહો વારૂ, ક્યાંથી તમે સાંભળ્યું છે તે ? એટલે મને સમજાશે.

મનોહર—'સખી સારી શિખામણ લીજીએ' એ ભજન ગાયું ત્યાર પહેલાં લગાર જ વારે આવ્યો હતો, પણ કપડાં મુકવામાં શી વાત તે પહેલાં થતી'તી, તેની સ્મૃતિ નથી.

વિજયા—ત્યારે તો તમે પ્રથમથી જ આવ્યા છો. અરેરે ! ત્યારે તો બધીએ વાત સાંભળી હશે !

મનોહર—કેમ વારૂ, કાંઇ મને ગાળભેળ દેતાં'તાં કે શું, કે બીજી કાંઇ મારાથી છાની વાત હતી કે શું ?

વિજયા—(દાંતતળે જીભ લગાર દાબીને) શિવ શિવ ! એવું તે વળી હોય ! હજી મનમાં એવો વહેમ છે કે શું ?

મનોહર—મને તો વહેમ નથી. પણ 'અરેરે ! ત્યારે તો બધીએ વાત સાંભળી હશે,' એ વાક્ય વહેમ ઉપજાવે એવા ભાવનું છે.

વિજયા—ના ના, મેં તો કહ્યું કે મારી મૂર્ખાઈ તમે વાત સાંભળીને જાણી હશે તો ! એ ભાવ રાખીને મેં તો આ વાક્ય કહ્યું છે.

મનોહર—આજ લગી તારી મૂર્ખાઇ માનતો'તો, પણ તે મારો વહેમ આજથી ટળી ગયો.

વિજયા—એમ કહીને મારૂં હાસ્ય કરો છો કે શું ?

મનોહર—સત્ય જ કહું છું. આજ મને ઘણો જ આનંદ થયો છે.

વિજયા—(લગાર શરમાઈને) હશે, મારે શું છે. મારામાં તમારી સત્તા જ સઘળું બોલાવે છે કેની, માટે યશ કે અપયશ જે હશે તે આપનો જ છે.

મનોહર—(હસીને) અપયશ બીજાને ઓઢાડવો તે આ યુક્તિથી બોલ્યાવિના બને નહિ. પણ આજથી મને તારા સંબંધમાં મોટો સંતોષ રહેશે. ચાલો હવે, વાળુની તૈયારી કરો. હમણાં વળી વખત થશે.

વિજયા—આજે બહુ વાર લાગે એમ નથી. (એમ કહી જલદી તૈયારી કરે છે, ને વાળુ કરીને બેસે છે. પછી સમય થયાથી સર્વ વારાફરતી આવે છે.)

વિઠ્ઠલજી—(પોતાના આવી બેઠા પછી દાસને આવ્યા જોઇને) આવો દાસ બેસો આજે તો સારા સમયઉપર જ આવી પહોંચ્યા છો.

દાસ—આપની મેહેરબાની છે, એટલે સમય કેમ ચુકાય ?

મનોહર—ધન્ય છે દાસ ! આજે લગાર સંભાળીને બોલ્યા તો કેવું ઠીક બોલાયું ! એ જ પ્રમાણે સાચવીને બોલશો તો જલદી સુધારો થશે.

દાસ—ભગવાન્‌ની મ••રજી, ને આપની ••દયાછે ••તો કાલ••થી નીમ લી••ધો છે••તે હવે મગ••દુર ન••થી કે બોબ••ડું બોલાય••ક••રતા હ••ર••તા ••તો ઘ••ણી છે. આપ••ણે કાંઇ એ વા••તનું અભિમાન ન••થી.

વિઠ્ઠલજી—આજ મારો આત્મા ઘણો પ્રસન્ન થયો, તમે ચોખ્ખું બોલ્યા તેથી. લો ચાલો હવે ભટજી મહારાજ ! શી આજ્ઞા છે?

મનોહર—હા હવે સઉ આવ્યું હોય તો આરંભ કરીએ. કાલ કયાંથી રહ્યું છે?

વિઠ્ઠલજી—ગઇ કાલે તો પેલા દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને બોધવચન કહ્યાં, અને પછી તે વચનોને મનન કરવાની આજ્ઞા આપી નિવૃત્તિમાં ગયા. પછી લક્ષ્મી માતાએ પુત્રીઓને એમ કહેલું કે હવે આ વિદ્યાર્થીઓના તથા તે મહાપુરૂષની સ્ત્રીના પ્રતિકૂળ સ્વભાવનાં સ્વરૂપો તથા તેમના સંબંધમાં થયેલા સઘળા રસિક વૃત્તાંતને પરમેશ્વરની મરજી હશે તો કાલે કહીશ. માટે આજે તો તમે તમારે કામે વળગો. અહીંથી રહ્યું છે.

મનોહર—(ઇષ્ટસ્મરણ કરીને)પછી બીજે દિવસે પાછાં તે લક્ષ્મી માતા પોતાની પુત્રીઓને તથા સરસ્વતીની સખીઓને બેસાડીને આ પ્રકારનાં વચનો કહેવા લાગ્યાં.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે બહેન સરસ્વતિ ! પેલા વિદ્યાર્થીઓને બોધ આપીને તે દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષ એકાંતમાં જઇને નિત્યનિયમપ્રમાણે સ્વસ્થ બેઠા. પેલા બહાર રહેલા વિદ્યાર્થીઓમાંથી જે બીજે સ્થળે રહેતા હતા, તેઓ પોતપોતાની પોથીઓ બાંધીને, પોતપોતાની શક્તિપ્રમાણે બોધવચનનું સ્મરણ કરતા પોતાને આશ્રમે ગયા, અને કોઇ તો બીજે સ્થળે રહેનાર છતાં પણ સમય હોવાથી ગુરૂના આશ્રમસમીપ જ વૃક્ષોને છાયે નિવૃત્તિએ બેશીને પોતાના પાઠ ગોખતા, તથા બોધનું સ્મરણ કરતા હતા. અને ગુરૂના ઘરમાં નિવાસ કરનારમાં પણ કોઇ તો ગુરૂનાં વચનનો વિચાર કરતા, ને કોઇ તો પોતાનો પાઠ વાંચતા તથા ગોખતા હતા, અને કોઇ તો વિલક્ષણ વિચારોને પણ પોતાના મનમાં કરતા હતા. હે દીકરી ! હવે પ્રથમ તો તે દશ વિદ્યાર્થીઓના સ્વભાવનાં સામાન્ય સ્વરૂપને તમારા આગળ કહું છું, તે સાંભળો. તે દશ વિદ્યાર્થીઓનાં નામ તો તમને યાદ રહ્યાં હશે. ૧ શુક્લવૃત્તિ, ૨ મહાજ્યોતિ, ૩ ધૂમ્રલોચન, ૪ ઉજ્વલકીર્ત્તિ, ૫ પ્રિયવાદી, ૬ પિંગલન-

થન, ૭ શાંતિશર્મા, ૮ વિશ્વવંચ, ૯ હરિહરમૂર્ત્તિ, અને ૧૦ વિદ્યાધર. આ દશેના સામાન્ય સ્વભાવને વારાફરતી ટુંકામાં હવે કહું છું, તે સાંભળીને તેમને ઓળખી રાખો. પછી પ્રસંગમાં તેમનાં વિશેષ સ્વરૂપ તમને જણાશે.

૧ શુક્લવૃત્તિ નામનો વિદ્યાર્થી તો બિચારો ચોખ્ખા મનનો હતો. પોતાના ગુરૂને ઇશ્વરસમાન મનથી જાણતો, તથા બહારથી પણ તેવી જ મર્યાદા પાળતો. જે જે વચન ગુરૂના મુખથી નીકળે, તે તે તેના હૃદયમાં પ્રથમથી જ દૃઢપણે વસતાં હતાં. તેમાં તેને કદાચિત્ પણ સંશય ઉઠતો નહોતો. તે પોતાના યત્નને ગુરૂના પ્રસાદવડે જ સફળ થવું ધારતો. વિદ્યા ભણવામાં અત્યંત પ્રીતિવાળો, તથા મોટા ધૈર્યથી તેને ધારણ કરવામાં ઉમંગવાળો હતો. વિદ્યાને પામતાં છતાં પણ વિદ્વાનપણાના અભિમાનથી વેગળો રહેતો હતો. પોતે વિદ્વાન્ છે એવું જણાવવાને પાંચ વિદ્યાવાળામાં કે સામાન્ય મનુષ્યના સમુદાયમાં પોતાની મેળે આગળ પડતો નહોતો. આગળ પડવાસરખો પ્રસંગ બીજાઓવડે આવે તો પોતે જય મેળવતો છતાં તે જયવડે થનાર હર્ષથી નિરાળો રહેતો હતો. ગુરૂએ એકવાર કહેલી પાલન કરવાયોગ્ય નીતિને કદી વિસારતો નહોતો. કોઈને પણ દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાને વશ થતો નહોતો. અણછતાં બીજાને પોતાના વ્યવહારથી દુઃખ થયાનું સમજતો, ત્યારે તત્કાળ તે દુઃખ માનનારપાસે વિનયથી ક્ષમા માગવામાં લગાર પણ સંકોચને માનતો નહોતો. પોતાની મતલબજેટલું ભાષણ કરતો, અને બીજાને જરૂર પડે તો તેના કામપૂરતું બોલતો, પણ વિનાકારણ બીજા વિદ્યાર્થીઓસાથે અથવા અન્ય માણસોસાથે બોલબોલ કરવાના નઠારા સ્વભાવને તે કદી પણ સેવતો નહોતો. પોતાની ભણેલી વિદ્યાને યત્નવડે ઉપસ્થિત રાખતો, અને ગુરૂ જ્યારે પૂછે ત્યારે લગાર પણ અચકાયાવિના યોગ્ય ઉત્તરને આપતો હતો. પોતાના અંતઃકરણમાં જે જે દોષને ગુરૂના વચનથી ઓળખતો, તે તે દોષને તત્કાળ કાઢવા યત્ન કરતો, અને કાઢતો કે તેને જીતતો ત્યારે જંપતો હતો. નિયમિત ભોજન કરનાર તથા ઓછા આહારવાળો હતો. પોતાને મળેલી વિદ્યાથી સંતોષ નહિ માનતાં નવી વિદ્યાને મેળવવા નિરંતર વિચાર કરતો. સઘળાં પરિચયમાં આવેલાં માણસોસાથે સમાન પ્રીતિ રાખવા ધારતો. કોઇઉપર પણ દ્વેષ રાખીને તેનું અનિષ્ટ ઇચ્છતો ન હતો. પ્રયોજનવિના વધારે સ્નેહીઓ કરતો નહોતો. ગુરૂપત્નીને ગુરૂના સમાન જ સંમાન આપતો હતો. ગુરૂપત્નીનો ઉગ્ર સ્વભાવ દેખે તો તેમને શાંત કરવામાં કુશળતા રાખતો. કારણ વિના સમીપની વસતિમાં લોકોને ઘેર જવાનો બિલકુલ અભ્યાસ રાખતો નહોતો.

ગુરૂના આશ્રમમાં દરેક પ્રકારનાં કામ કરવામાં લગાર પણ લજ્જા ધારતો નહોતો. હે દીકરી સરસ્વતિ ! હું તને ટુંકામાં કહું છું કે સઘળા વિદ્યાર્થીના મંડળને શોભાવનાર, સઘળા પ્રસિદ્ધ દોષોથી રહિત, અને વિદ્યાર્થીના ધર્મને યથાર્થ જાણનાર તે સર્વ પ્રકારે વખાણવાયોગ્ય હતો.

૨ મહાજ્યોતિ નામવાળો વિદ્યાર્થી પણ તીવ્ર બુદ્ધિવાળો હતો. ઉતાવળથી ભણવાની ઉમેદવારીવાળો છતાં તે ઉતાવળે ભણેલી વિદ્યા પણ તે પ્રમાદથી વિસારતો નહોતો, પણ તેને તત્કાળ ગોખી તૈયાર કરી લેતો હતો. ગુરૂમાં સંપૂર્ણ અંશે ઇષ્ટ બુદ્ધિવાળો છતાં ગુરૂની સેવાવડે ગુરૂની અધિક પ્રીતિ મેળવવાની ઇચ્છાવાળો હતો, તોપણ કોઈ પ્રસંગે પોતાના ઉતાવળા તર્ક કરવાના સ્વભાવથી જાણે ગુરૂકરતાં પણ હું કોઈ કોઇ વેળા તર્ક કરવામાં આગળ જાઉંછું એવો પોતાની જાતમાં ભાવને ઉંડેલો અનુભવતો હતો. પોતાની ભણેલી વિદ્યાસંબંધે બીજાઓજોડે ચર્ચા કરવાના અધિક રૂચિવાળો હતો. પોતાની ગુરૂના મુખથી. કે અન્યના મુખથી સ્તુતિ સાંભળીને ચિત્તમાં પ્રસન્નતાને જોતો હતો. ગુરૂ તથા ગુરૂપત્નીની પોતા ઉપર કૃપા રહે એવા અભિપ્રાયથી તેમની ઇચ્છાને જાણતાં તત્કાળ સાક્ષાત્ આજ્ઞા કરયાવિના પણ તે તે કાર્ય કરીને તેમને સંતોષ પમાડવામાં અધિક ઉમંગવાળો હતો. વિદ્યાને જીહ્વાગ્રે રાખવામાં કુશળ છતાં કોઇ વેળા પોતાના સ્મરણશકિતના અભિમાનથી ઓછો શ્રમ કરી રાખવાથી યોગ્ય સમયઉપર જોઇતાં સાહિત્યવિના અચકાતો, તોપણ પ્રબળ બુદ્ધિવાળો હોવાથી પોતાની અકુશળતા બહાર પડવા દેતો નહિ. પોતે કોઇને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાવાળો નહિ છતાં બીજાવડે કોઇનું ટીખળ કરાયાથી તેમના વિરોધને જોવાને રાજી હતો, તથા તેવે પ્રસંગે હાસ્ય કરી તેમાં ભાગ લેતો હોય તેના પેઠે દૂર રહ્યો પણ વર્તતો હતો. બનતા સુધી સઘળાંનાં મન સંભાળવાને યત્ન કરતો, પણ પ્રસંગે તેના ઉતાવળા સ્વભાવથી કોઈનું મન દુઃખાય એવું થતું હતું. એમ છતાં પણ પાછળથી વિનયવડે તેમની પ્રીતિ મેળવી લેવામાં યુકિતવાળો હતો. પોતાના કરતાં આગળ ભણનારને જાણીને પોતાના મનમાં ગણગણતો હતો. અને તેના કરતાં આગળ જવાને ગભરાટ કરતો, અને તેમ ન થાય તો પોતાના મનમાં કચવાતો હતો. તથાપિ તે કચવાટ બીજાને જાણવામાં આવે એમ કરતો નહોતો. પોતાની જાણેલી વિદ્યાકરતાં પણ વિદ્વાનના મંડળમાં વધારે વિદ્યા જાણતો હોય એવો પ્રકાશ પાડતો હતો. કોઈથી પણ પરાજય પામવાના પ્રસંગે અનેક પ્રબળ યુકિત કરતો, અને પોતે હારવાનો પ્રસંગ જાણે તો પછી વાદનો અંત આણતો. પણ ખોટો આગ્રહ કરીને પોતે જય મેળવવા ઈચ્છતો

નહોતો. પોતાના ભણવાના કામથી પરવારયાવિના, તેમ જ ગુરૂ તથા ગુરૂપત્નીની ઇચ્છાનુકૂળ કાર્ય કરયાશિવાય ગાફલપણાથી બીજાજોડે વાતો કરવામાં અથવા આળસ રાખી રહેવામાં કદાચિત્ પણ આનંદ માનતો નહોતો. પોતાનાં વખાણથી રાજી થવાના સ્વભાવવાળો છતાં પણ મને સર્વ વખાણે તો સારૂં એમ માનતો નહોતો. તેમ જ ખોટાં વખાણ કરે તો તેને જાણી મનમાં અકળાતો, તથા પોતાની ખોડને જાણી સુધારવામાં આગ્રહવાળો હતો. હે દીકરી ! આ વિગેરે ઘણા સારા ગુણો તેનામાં હતા, તેથી નહિ જેવા તેના થોડા દોષો ગણવા જેવા નહોતા.

૩ ધૂમ્રલોચન નામનો વિદ્યાર્થી તો વિદ્યા ભણવામાં ઓછી કાળજીવાળો હતો, તેમ જ ભણવામાં તથા ભણેલી વિદ્યાને ગોખવામાં ભારે આળસવાળો હતો. વિદ્યાના મર્મને જાણીને બુદ્ધિમાં આરૂઢ કરી લેવામાં ઘણી ઓછી શક્તિવાળો હતો, તેમ છતાં પણ પોતે સારૂં ધારણ કરવાની શક્તિવાળો હોય એવું ડોળ ઘાલનારો હતો. અંતરમાંથી ગાફલપણ તથા ભોળપણવાળો હતો, છતાં મોટા અભિમાનવાળો હતો. પોતાની સમજણ ભૂલભરેલી હોય તોપણ તેને ખરી માનીને અમલ કરવા જતો હતો. પોતાને ભણવાની ઝાઝી રૂચિ નહિ થવાથી નિયમિતપણે અધ્યયનને આગ્રહથી કરવાની ટેવવાળો નહોતો. બીજા વિદ્યાર્થીઓને ભેળા કરીને માલવિનાની વાતોના તડાકા મારવાનો ભારે રસીઓ હતો. તેની વાત સાંભળવામાં સામેલ ન થાય તો તેને લાગ જોઇને ધુરકાવતો હતો. નકામીસરખી વાતોને પણ લાંબી ચલાવી તે સંબંધે ટેચ કરવાના સ્વભાવવાળો હતો. પોતે ધારેલાં કામને કરવામાં ઉમંગવાળો છતાં, તે ખોટે રસ્તે કરવા જતો હોય, ને વચમાં જો કોઇ ખરો માર્ગ દેખાડવા યત્ન કરે તો કોઇ વાર તો તેની શિક્ષા લક્ષમાં લે, ને કોઇ વાર તો પોતાની જીદથી તે શિખામણ દેનારને તિરસ્કાર કરીને ક્રોધે ભરાય એવો લહેરી હતો. પોતાથી આગળ પડીને ભણનારઉપર તો તેનો સામાન્ય દ્વેષ હતો, પણ પોતાથી આગળ પડીને કામ કરી યશ મેળવવા જનારઉપર તો તેને ભારે દ્વેષ થઇ આવતો. તેને એક વાર આવેલા દ્વેષનો ઉભરો કોઇવાર તો થોડીવારે શમતો, ને કોઈ વાર ઝાઝે વખતે શમતો, તોપણ તેને તેવા પ્રસંગોનું સ્મરણ થતાં જ પાછો ઉભરો આવી જતો. તેને ધીરેથી વાર્તા કરવાનો ઓછો અભ્યાસ હતો, તોપણ પ્રસંગે મર્યાદાથી વાર્તાનો આરંભ કરયા છતાં પાછળથી ક્રમે કરીને વેગ આવતાં કોઇવાર વિવેક અને મર્યાદાનો પણ ઝટ ભંગ કરતો હતો. તેનું ચિત્ત કોઈ કોઈ પ્રસંગે શૂન્યસરખું રહેતું, તોપણ જાણે સદા કાળ વ્યાપારવાળું જ

હોય એવું ચંચળ દેખાતું. તેનામાં વગવિનાની, કાર્યમાં ઉતાવળ કરવાનો વિલક્ષણ સ્વભાવ હતો, તેથી સામા માણસના બોલવાના પૂર્ણ આશયને લક્ષમાં લીધાવિના જ તેમાં વિરોધભાવની કલ્પના કરીને તત્કાળ વૃત્તિમાં ઉગ્ર ભાવ લાવતો હતો. ગુરૂ તથા ગુરૂપત્નીને અનુકૂળ વર્તવાની ઇચ્છાવાળો છતાં અસાવધ સ્વભાવવાળો હોવાથી સઘળાં કામ તેમની રૂચિપ્રમાણે કરવામાં અસમર્થ જણાયો હતો. પોતાના દોષને પાછળથી જાણીને પશ્ચાત્તાપ કરવાના સ્વભાવવાળો હતો ખરો, પણ ઘણું કરીને તેને પોતાના દોષને દોષરૂપે જાણી ઓળખવાનો તથા તેને ત્યજવાનો ભારે આગ્રહ નહોતો. તેનામાં કોઇ કોઈ વાર તો શાંતિનો ભાસ જણાય, પણ ક્યારે અને શા નિમિત્તથી એને ક્રોધ ચઢશે એ કળાતું નહોતું. તેને ક્રોધનો આવેશ આવતો ત્યારે તે કયા ઉપાયથી શમાવવો, એ બીજા વિદ્યાર્થીઓ ભાગ્યે જ સમજતા હતા. તેના આ ઉગ્ર સ્વભાવને જાણનાર સઘળા વિદ્યાર્થીઓ તેની રૂચિ સંભાળવા યત્ન કરતા, પણ તેની અનિયમિત્ રૂચિ હોવાથી તે સઘળા વિદ્યાર્થીઓ પ્રસંગે પોતાના યત્નમાં નિષ્ફળ થતા, અને કોઈ કોઇવાર પણ એકંદરે સઘળા વિદ્યાર્થીઓ તેના ક્રોધના ભોગ વારાફરતી થતા. ગુરૂ જ્યારે સર્વ વિદ્યાર્થીને બોધ આપતા હોય ત્યારે સૌથી આગળ બેશીને બોધ સાંભળવામાં પ્રીતિવાળો ખરો, પણ અસ્થિર સ્વભાવથી તેનું ચિત્ત મધ્યે જ કોઈ પ્રસંગની શાખાઉપર ચઢી જતું, તેથી તે યોગ્ય પ્રકારે સઘળો બોધ ધારણ કરી શકતો નહોતો. ગુરૂ સમીપ હોય, ને ગુરૂમુખે કાંઈ પ્રસંગ ચાલતો હોય તો તેમાં પણ ગાફલ સ્વભાવવાળો તે વચ્ચે પોતાનું ડહાપણ ડોળવા જતો હતો, અને કદાચિત્ તેની વાર્તાઉપર સમગ્રનું લક્ષ જતું ન જણાય તો તે પોતાના સમીપ બેઠેલા કોઇને પણ પોતાની વાર્તા સાંભળવામાં જોડીને, આવેલા ઉભરાને કાઢી નાંખતો હતો. તેને વારંવાર ગુરૂએ આપેલા બોધનું પણ તે ઘણું કરીને વિસ્મરણ કરતો હતો, અને ભૂલકણા સ્વભાવનો હોવાથી એકથી અધિક વાર કોઈ કામ કરવાને કહ્યા છતાં પણ ભૂલી જઇને તે કામ યોગ્ય સમયે કરવામાં પાછો પડતો. જ્યારે ફરી કોઈ સંભારે કે દૈવયોગે તેને સાંભરે ત્યારે અકળાઇને કરતો. જ્યારે તેને કોઇ નિમિત્તથી અંતર્માં સંતાપ થતો, ત્યારે તે ધુંધવાતા અગ્નિની પેઠે ધુમરાયલો દેખાતો, તથા વિકાળ મુખમુદ્રાવાળો પણ પ્રસંગે જણાતો હતો. તેવા સમયમાં જે કોઇ વિદ્યાર્થી પ્રસંગથી સંબંધમાં આવે તેના ઉપર ક્રોધને પ્રકટ કરતો હતો. કોઈ કોઇ વાર તો ક્રોધના આવેશમાં આવીને પોતાના કેવળ નિર્દોષ ગુરૂમાં પણ દોષનો આરોપ કરી અવગુણનું કથન કરતો, અને તે ગુરૂને અથવા બીજા શ્રદ્ધાવાળા વિદ્યાર્થીઓને પટંતરે સંભળાવતો. તે

પોતે ગુરૂના દોષ કથન કરવા, વખતે પ્રવૃત્ત થતો, પણ જો કોઇ તેના ગુરૂના દોષને કથન કરવા માંડે તો તેને તે અત્યંત ધિક્કારતો, તથા લગાર પણ સહન કરી શકે એવો ન હોતો. જેથી તેનામાં ગુરૂભક્તિનો અંશ તો પાકો ખરો; પણ પોતાના અંતઃકરણના દોષોને વશ વર્તેલો હોવાથી તે દોષોની પ્રબળ અવસ્થાસમયે તેને પોતાની કૃતિનું ભાન રહેતું નહોતું. બીજા વિદ્યાર્થીઓની પ્રીતિ મેળવવાની રૂચિવાળો ખરો, પણ સામાની રૂચિને ઓળખવામાં કાચો, તથા પોતાના સ્વભાવને વશ રાખવામાં દુર્બળ હોવાથી તે સર્વની અનુપમ પ્રીતિનું પાત્ર થઇ શકતો નહોતો. પોતાના ગુરૂની કીર્તિને તથા યશને ચિર કાલપર્યંત રહે એવે પ્રકારે સ્થાપવાની નિર્દોષ અને ઘટે તેવી ઇચ્છાવાળો ખરો, પણ દુર્બળ અંતઃકરણવાળો હોવાથી તેમાં નિરાશ થતો. પોતાના દોષોને પોતે ઓળખવામાં પાછો પડતો, અને બીજા કહે તો પ્રસંગે સાંભળતો, ને પ્રસંગે ક્રોધ કરતો, તેથી બીજા તેના દોષને જાણનારા, તેના ઉપર દયા રાખનારા, ગભીર હૃદયવાળા, વિચક્ષણ વિદ્યાર્થીઓ પણ તેને મુખે તેના દોષને કહેવાની હિંમત ધરતા નહોતા. ગુરૂના ઘરનાં સઘળાં પ્રકારનાં કામ કરવામાં તે પોતાને નાનમ માનતો નહોતો. અભિમાનીની પેઠે વર્તતો છતો પણ ઘણાં કામો નિરભિમાનીની પેઠે કરતો હતો. સામા મનુષ્યને મારી વર્તણુકથી ખેદ થશે કે નહિ, એનો વિચાર કરચા વિના સ્વચ્છંદે વર્તતો હતો. કોઇ કોઇ વેળા તો જીતેલા મનવાળા પુરૂષની પેઠે આનંદમગ્ન પણ રહેતો હતો, પરંતુ બીજા વિદ્યાર્થીઓને તેના નિર્મળ અંતઃકરણનો વિશ્વાસ પડતો નહોતો. આ સઘળું છતાં પણ ગુરૂના આશ્રમમાં ભારે ટેલટકોરો કરનારો છે એમ જાણીને સઘળા વિદ્યાર્થીઓ તેની અનુકૂળતાને જાળવવાને યત્ન કરતા હતા. કોઇ વાર જેમ તે પોતાના ગુરૂને ક્રોધાવેશમાં કાંઇ કઠોર વચનો બોલી જતો, તેમ જ કોઇ વાર ક્રોધાવેશમાં ગુરૂપત્નીને પણ નેષ્ઠ લાગણી થાય એવાં નિષ્ઠુર વચનો પટંતરે સંભળાવતો. પરંતુ એના સ્વભાવને જાણનાર સર્વ એને, સમય અને સ્થિતિ જોઇને કાંઇ કહેતાં નહિ, ને દરગુજર કરતાં. હે દીકરી સરસ્વતિ! આ વિગેરે ઘણા ગુણદોષ તે ધૂમ્રલોચનમાં હતા, તોપણ એકંદરે જોતાં તેને ખાવાપીવા વિગેરેમાં મોટો સ્વાર્થ જણાતો નહોતો. જેથી ખરૂં જોતાં તેનામાં ગુણ ઘણા, ને દોષ ઓછા હતા, તોપણ જેમ ઓછા બળવાળાં વાદળાં મોટા બળવાળા સૂર્યના પ્રકાશને ઢાંકી દે છે, તેમ તેના સઘળા સારા ગુણોને પ્રસંગે ઢાંકીને તે દોષો બહાર પડતા જણાય એવા હતા.

૪ ઉજ્વલકીર્ત્તિ નામનો વિદ્યાર્થી તો કાળજીથી ભણનારો હતો, તથા અન્ય સઘળાં પોતાને કરવાનાં કામોને કરવામાં ઘણો ચોકસ હ-

તો. માતાપિતાજેવાં ગણીને ગુરૂ તથા ગુરૂપત્નીની આજ્ઞાને પાળતો, તથા કોઇ વાતે પણ તેમનો ઠપકો આવે નહિ, એવું ધારીને આગળ આગળથી કરવાનાં કામને કરી મૂકતો હતો. પોતાના ભણવાના સમયમાં પણ ગુરૂને વધારે શ્રમ પડે એવું કંઇ કરતો નહોતો. એક વાર ભણેલાને પાકું કરી લેતો, તથા બીજા વિદ્યાર્થીઓને પણ પોતે આવડતા પાઠ ભણાવીને ગુરૂના શ્રમને ઓછો કરતો હતો. સઘળા વિદ્યાર્થીઓના કામમાં પણ પોતાનું કામ પરવારી મદદ કરતો હતો. પૂછ્યાવિના કોઇની જોડે વાતો કરતો નહોતો. બીજા વિદ્યાર્થીઓ રોગાદિથી પીડાતા હોય તો તેમને પાણી પાતો તથા પથારીવિગેરે કરી આપીને તેમની સેવા કરતો. નિરંતર એવી ઈચ્છા જ રાખતો કે સર્વ કોઈ મારાથી સંતોષ પામે તો સારૂં. મારાવડે કોઇને પણ અસંતોષ કે દુઃખ ન થાય તો ઠીક. બીજા કોઇ એનો ખોટો દોષ કાઢે ને લઢે તો એ બિચારો ગરીબ સરખું મુખ કરીને સૌનું સાંભળતો, પણ કોઇને કઠણ વચનથી સામું ઉત્તર વાળતો નહોતો. તે એમ જાણતો કે માણસને પોતાના દોષ, દોષરૂપે બરાબર જણાતા નથી, તેથી સઘળા વિદ્યાર્થીઓને કહેતો કે તમે મને મારા દોષ દેખો તે અવશ્ય જણાવજો, અને પછી જો કોઇ દોષ જણાવે તો તેનો ઉપકાર માનતો, તથા પોતાના દોષને યત્નવડે ટાળતો હતો. પૂરા બે પહોર પણ તે નિદ્રા લેતો નહોતો. એક પહોર રાત્રિ રહે ત્યારનો ઉઠીને પ્રથમ પોતાને ગોખવાનું સઘળું ગોખી લેતો. પછી સઘળું પોતાનું કામ પરવારીને સ્નાન કરતો. બીજા વિદ્યાર્થીઓની પ્રીતિ મેળવવાની આશાવાળો હોવાથી તેઓએ કહ્યાપ્રમાણે વખતસર તેમને જગાડતો. તેમને સ્નાનકરવાપર્યંતની સઘળી જોગવાઇ કરી આપવામાં જોઇતી મદદ કરતો. ત્યાર પછી ગુરૂના ઉઠવાના સમયે દ્વારસમીપ હાજર રહેતો. તે પહેલાં ગુરૂને દાતણપાણી વિગેરે જોઇતો પદાર્થ તૈયાર રાખતો. ગુરૂ બહાર આવી પોતાના નિયમિત સ્થાને બેસે તે વખતે જોઇતા કોઇ પણ પદાર્થ માગવા ન પડે એવી સઘળી વસ્તુની ગોઠવણ રાખતો. ગુરૂને માટે સ્નાન કરવાનું પાણી તથા પહેરવાનું સોળું વિગેરે તૈયાર રાખી સ્નાન કરાવતો, અને તત્કાળ ગુરૂને સંધ્યાપૂજા વિગેરે કરવાના સ્થાનને સ્વચ્છ કરીને ત્યાં ધૂપ, દીપ વિગેરે સઘળા ખપના પદાર્થોને નિયમપ્રમાણે ગોઠવી રાખતો. એટલું કરવા છતાં રસોઈ કરવામાં ગુરૂપત્નીને ભારે શ્રમ ન પડે, એટલામાટે પ્રથમથી સઘળાં રાત્રિએ સ્વચ્છ કરાવેલાં પાત્રોને પાકશાળામાં ગોઠવી રાખતો. પાણી, સ્વચ્છ પાત્રોમાં રસોઇને માટે ગાળીને તૈયાર રાખી મૂકતો. રસોઇના સ્થાનમાં ઉપયોગપૂરતાં થોડાં કાષ્ઠ પણ લાવીને તૈયાર રા-

ખતો. ગુરૂપત્નીને સ્નાન કરવાના જળને પણ તૈયાર કરી રાખતો, અને સમયઉપર ચુલામાં અગ્નિ પ્રકટ કરી આપતો, તથા સઘળું અન્ન જે બીજા વિદ્યાર્થીઓએ વીણીને સ્વચ્છ કરી રાખ્યું હોય તે પાકશાળામાં પાત્રોતળે ઢાંકીને મૂકી છાંડતો. આ પ્રકારનાં સઘળાં કામોને આલસ્યવિનાનો તે ચપળ વિદ્યાર્થી કરતો, તેમ છતાં પણ જાણે નવરાશમાં ને નવરાશમાં હોય એમ દેખાતો. બીજા વિદ્યાર્થીઓ તેમ કરવા ધારતા, પણ તેવું થઇ શકતું નહોતું. આટલું કરતાં પણ તે 'હું આટલું બધું કામ કરૂં છું,' એવું કોઈને જણાવવાસરખું એક પણ ચિહ્‌ન કરતો નહોતો. આથી તેના ઉપર સર્વની ઘણી કૃપા રહેતી હતી. હે દીકરી! એનામાં દોષ એટલા અલ્પ હતા કે તે બિલકુલ નહોતા એમ કહીએ તો ચાલે.

૫ પ્રિયવાદી નામનો વિદ્યાર્થી પણ ઘણો ભલો હતો. તેનાં નામપ્રમાણે સૌને પ્રિય લાગે એવી તેની વાણી પણ હતી. પોતાના ગુરૂને સર્વકરતાં શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન્ તે ગણતો હતો. અને ઇશ્વરબુદ્ધિથી ગુરૂની સેવામાં પણ અનુકૂળ રહેતો હતો. ગુરૂએ શિખવેલા પોતાના પાઠને ખરા કરવાને, વખતે બીજા ઋષિના આશ્રમતરફ નીકળી જતો. ત્યાં કાંઇ ફેરફાર સમજવામાં આવતો, તો તેને લગાર એવી શંકા થતી કે મારા ગુરૂએ કહ્યું છે તે સાચું હશે કે આ? એટલો સંશય માત્ર થયા પછી પણ તેને એમ થતું કે મારા ગુરૂએ કહેલાં વચન જ વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય સત્ય છે. વળી સમયઉપર તે શંકારૂપે પૂછીને ગુરૂઆગળ સિદ્ધ કરી લેતો હતો. સઘળા વિદ્યાર્થીઓને પ્રિય વચનથી પોતાના ઉપર પ્રીતિવાળા કરતો હતો. આપણો અર્થ પણ મીઠાં વચનથી જ્યાં ત્યાં સારતો હતો. ભિક્ષાનું અન્ન માગવા જતો હતો ત્યાંથી પણ પ્રિય વચનના પ્રભાવે બીજા વિદ્યાર્થીઓકરતાં સારૂં અને વધારે અન્ન થોડી વારમાં લાવતો હતો.સારા સુબોધ આપનાર શ્લોકો કહીં કહીંથી શોધી લાવતો, તથા સર્વને સંભળાવતો, તથા શિખવતો હતો. મોટા વૃત્તના સારા શ્લોકોને સુકંઠથી પ્રાતઃકાળમાં ગાતો, તે સર્વને પ્રિય લાગતું, તેથી તેનું કરવાનું કામ બીજા વિદ્યાર્થીઓ વહેંચી લેઇને એને મોકળો રાખતા હતા.જેમ વાતુળ પદાર્થ લોકમાં રૂચિકર ગણાય છે, તેમ ગીઠું બોલનાર માણસ પણ સૌને રૂચિ ઉપજાવનાર હોયછે, તેથી આ પ્રિયવાદી જ્યાં જ્યાં બેસતો ત્યાં ત્યાં સર્વને એ પ્રસન્ન કરી પ્રિય થઇ રહેતો. એક બીજાની સુખદુખની વાર્તાને સાંભળતો, તથા તેમને ધૈર્ય આપતો; પણ એકબીજાઆગળ કોઇની સાચાજુઠી કરવાનો સ્વભાવ રાખતો નહોતો. ઘણા હસમુખા સ્વભાવનો હોવાથી લગાર ટીખળી હતો, પણ પોતે આગળ પડીને કોઇનું હાસ્ય કરી અપ્રિય થતો નહોતો. બીજાને લગાર બોધ કરીને તેના મારફત કાંઈ ટી-

ખળ કરતો હતો. ભણવામાં એવો કુશળ હતો કે બે દિવસનું એક દિવસે ભણતો, અને વળી તેને પોથીનો ખપ ન પડે, એવી રીતે થોડી વારમાં પાઠ પણ કરી લેતો. લગાર શરીરે બહુ સદૃઢ નહોતો, તેથી શરીરસંબંધી મહેનત કરવામાં આળસવાળો હતો. પણ ગુરૂ કે ગુરૂપત્નીએ ખાસ સોંપેલું કામ એટલી ચપળતાથી ને સ્વચ્છતાથી કરતો કે તેમાં કદી ઠપકો ખાવા વારો આવતો નહિ. તેના મનમાં એમ હતું કે આ સર્વે વિદ્યાર્થીઓમાં હું સૌથી બુદ્ધિની કળામાં ચઢતો છું, અને જનપ્રિય ગુણવાળો છું, તેમ જ કંઈક કોમળ શરીરવાળો છું. લગાર જાડું કે સુસ્વાદવિનાનું અન્ન હોય તો તેને ગળે કષ્ટે કરીને ઉતરતું હોય એમ જણાતું. તેથી સૌ તેને સુંવાળા ગળાનો ગણતા. હે દીકરી! તેનામાં ઘટે ત્યાં પણ જોઈએ તેવું દીનત્વ આવતું નહોતું, તો પણ એકંદરે તેનામાં કેટલાક ગુણ એવા સારા હતા કે તેના દોષો ઉઘાડા પડીને તેને હાનિ કરે નહિ. જેટલા દોષ હતા તે મોટા દોષમાં ગણવા જેવા નહોતા, તેથી તેની ગુણવાન્ વિદ્યાર્થીમાં જ ગણના થતી હતી.

૬ પિંગલનયન નામનો વિદ્યાર્થી તો ભણવામાં છેક જ લોથાર હતો. તે સર્વ વિદ્યાર્થીઓમાં લગાર મોટી વયનો હતો, તથા સહજ જાડી બુદ્ધિનો હતો. જેમ સુકાઇ ગયેલું ઝાડ રસને ધારણ કરી શકતું નથી, તેમ તે એવા શુષ્ક અંતઃકરણનો હતો કે વિદ્યારૂપ રસને પોતાના બળથી ધારણ કરી શકતો નહોતો. શાસ્ત્રના મોટા અને સાધારણ સિદ્ધાન્તોને તો ગુરૂના અનુગ્રહથી તે ઠીક ઠીક ધારણ કરી લેતો હતો, પરંતુ સૂક્ષ્મ મર્મમાં તેની બુદ્ધિનો પ્રવેશ થતો નહોતો. આમ છતાં પણ જાણે પોતે પૂરા પંડિત થઇને બેઠા હોય એવું ડોળ ઘાલીને પાંચના મંડળમાં બેસતો હતો. દિવસમાં કોઇ વેળા જ તેનું ચિત્ત પ્રસન્ન જણાતું, નહિ તો આખો દિવસ ચઢેલી ભ્રૂકુટિથી રહેતો હોય એમ રહેતો. પોતાની મતલબે સૌને બોલાવે, ને સૌની પાસે જાય, પણ સામાને ગતલબ પડે, ત્યારે જતાં લગાર મોંઘોસોંઘો થતો હતો. પોતાની ધારણા પાર પડતી હોય ત્યારે તો મગન થતો, ને વળી સૌને રાજી કરતો; ને વળી કંઈ ધારણા પાર ન પડવા સરખી આવે ત્યારે પાછો સુંમસરખો થઇને બેસતો. વિદ્યામાં એટલો બધો પ્રવીણ ન છતાં પણ આશાતૃષ્ણાનો એવો તો ભરેલો હતો કે તેનો કોઈ દિવસ પાર ન આવે. મોઢેથી વિદ્યા ભણવાની મોટી આતુરતાવાળો છે, એમ જણાવે, પણ અંદરથી મોટા મોટા મિથ્યા મનોરથોને વશ થઇને ભણવામાં ચિત્તને પરોવતો ન હોતો. પોતાનો નિત્યનો પાઠ ગોખવા નિમિત્તે પોથી છોડીને બેસે, ને પાનું હાથમાં લે, પણ એટલામાં તો તેનું મન આકાશ ને પાતાળમાં ભ્રમી આવતું હોય એવું

ચકડોળે ચઢતું હતું. વાતો કરવાનો બહુ રસિયો ખરો, પણ એની વાત સાંભળે, ને જે હા હા કરે તેની સાથે વાતે વળતો, પણ જે એની વાતને વચમાં તોડવા સરખાં પ્રમાણ વચનો બોલે, તેવાની સાથે વાત કરવામાં પાછો હઠતો. મોજમાં આવે ત્યારે ગુરૂના આશ્રમનું કામ કરે, ને નહિ તો કામ કરવાનું આવશે એમ જાણીને આઘોપાછો ખસી જાય. કામ પણ પોતાનાં હાડને ઘણાં સંભાળીને કરતો. સઘળી વાતે પાછળ છતાં પારવના અભિમાનવાળો, અને મિજાજનું આકરણ હતો. પોતાના કામમાં બીજા વિદ્યાર્થીઓ અનુકૂળ રહી મદદ ન કરે તો તેમની લઢીને ધૂળ કાઢતો ને બીજાના કામમાં મદદ આપવાના સમયે સાફ ના કહેતો. એવો છતાં પણ ઘણું ખરૂં ગુરૂની આજ્ઞાને ભંગ કરતો નહોતો, તથાપિ જ્યારે પોતાને ફાવતું ન થયું હોય, તો ગુરૂની આજ્ઞાને પણ ગણકારતો નહોતો. ગુરૂમાં શ્રદ્ધાભક્તિવાળો ખરો, પણ ઘડીમાં ગુરૂના દોષને જોતો, ને ગુરૂના મુખે પણ અકળાઇને ગુરૂની પ્રવૃત્તિને પોતાના મનથી દોષરૂપ ગોઠવીને કહેતો. તોપણ અંદરથી છેક ખળ નહિ, તથા પ્રસંગે ગુરૂ તેને યોગ્ય પ્રકારે સમજાવીને સમાધાન આપે, ત્યારે પોતાની ભૂલનો પસ્તાવો કરતો, ગળગળોસરખો થતો હતો. બીજા વિદ્યાર્થીઓને એને ઘણુંકરીને હળતું નહિ, તેથી તે પોતાનું આસન સંભાળીને સૌથી વેગળો જ સુતો બેસતો હતો. પોતે બીજાનાં આસનમાં બેસતાં મોટો સંકોચ માનતો નહોતો, પણ પોતાના આસનમાં કોઇ આવી બેસતું, તો તેના ઉપર ક્રોધ કે દ્વેષથી જોતો હોય તેમ અભાવ જણાવતો. સર્વને બોધ કરતાં જ્યારે ગુરૂ ગુણદોષનું સ્વરૂપ સમજાવી કહેતા, ત્યારે તે ગુરૂએ કહેલા સઘળા દોષોને તો બીજા વિદ્યાર્થીઓમાં બંધબેસતા કરતો હતો, અને જે ગુણોનાં સ્વરૂપ આવે તેને તો બેઠા બેઠા ગોઠવીને પોતામાં બંધબેસતાં કરતો હતો; અને પછી જ્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે ગુરૂને કહેતો કે જુઓ મહારાજ ! તમે રાત્રિદિવસ આ વિદ્યાર્થીઓને બોધ આપો છો, પણ હજીએ આપનાં વચનને પાળીને આ પોતાના દોષને ત્યજે છે ? ત્યારે તે દિવ્યમૂર્ત્તિ આ દોઢ વિદ્યાર્થીના સ્વરૂપને જાણનાર હોવાથી પ્રસન્ન વદનથી બોલતા કે ‘ હે ભાઇ! એ સર્વ વિદ્યાર્થીઓ પોતાના દોષને ત્યજવામાં તારા જેવા ચપળ અને કુશળ નહિ હોય; માટે નહિ ત્યજતા હશે તો ધીરે ધીરે ત્યજશે.’

વળી તે પિંગલનયન વિદ્યાર્થી રસનેંદ્રિયના સ્વાદવાળો હતો, તેથી લગાર મિષ્ટાન્નમાં પ્રીતિવાળો હતો. વળી તે પોતાના શરીરમાં વધારે પ્રીતિવાળો હતો, તેથી શરીરને તથા રસરૂધિરાદિ ધાતુઓને સદૃઢ કરનાર ઘૃત, દુગ્ધ, શર્કરા આદિ પૌષ્ટિક પદાર્થમાં અધિક પ્રીતિવાળો

હતો. પોતે આનંદમાં હોય અને બેચાર વિદ્યાર્થીઓના સંબંધમાં બેઠા હોય, ત્યારે મિષ્ટાન્ન ભોજનની વાતો કરવામાં રસમય થતા હતા. એ સુસ્વાદવાળાં ઉત્તમ ભોજન જમવામાં લગાર લાલચુ હતો, પરંતુ સ્વાભિમાનવાળો હોવાથી પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક નિમંત્રણ પ્રાપ્ત થયાવિના કોઇ સ્થળે જમવા જતો નહોતો. બ્રાહ્મણોની ચોરાશી કે તેવો મોટો સમુદાય જમતો હોય તો તેમાં જવાને તે ઈચ્છતો નહોતો, અને જ્યાંપર્યંત ઓછા સમુદાયમાં પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક ભોજન મળતું ત્યાંપર્યંત તે મોટા સમુદાયમાં જમવા જતો પણ નહોતો. કોઇ કોઇ વેળા પોતે ગુરૂના દોષને કથન કરતો, તથા કોઈ દોષ કથન કરે તો સાંભળતો, પણ પાછળથી ગુરૂના મિથ્યા દોષ કહેવા તથા સાંભળવામાં મોટું પાપ છે, એમ માનીને પોતાના અપરાધનો પશ્ચાત્તાપ કરતો, અને ગુરૂના સંમુખ જ તેવો અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા પણ માગતો હતો. તે ઘણા આકળા સ્વભાવનો હોવાથી વારંવાર અસાવધપણે ચીડાઇ જતો હતો, અને તેનો અંતરમાં તેને ઘણી વાર પરિતાપ થતો, તોપણ પાછું અનેક વિચારથીપોતાના મનને સમાધાનમાં લાવતો. એના ચીડાવાના સ્વભાવથી જાણીતા થયેલા બીજા ટીંખળી સ્વભાવના વિદ્યાર્થીઓ એનું ટીંખળ કરતા, અને તેને ન સહન કરવાના સ્વભાવવાળો એ,વારંવાર ગુરૂને તે બીજા વિદ્યાર્થીઓના દોષ કહેતો, તેથી તે પરમ દયાળુ ગુરૂ તે બીજા વિદ્યાર્થીઓને એવું ટીંખળ ફરી ન કરવા સુબોધ આપતા. પણ એના પ્રારબ્ધયોગથી અણુછતો પણ એવો યોગ આવી જતો કે એને બીજાએ મારૂં હાસ્ય કરયું છે, એવો વહેમ પેસતો, અને તેથી સંતાપ થતો, પણ ગુરૂની કૃપાથી વળી વળી સંતોષ માની રહેતો. એવા ચીડીયા સ્વભાવનો છતાં પણ પ્રસંગે સર્વને રંજન કરે એવો રસિલો, રંગિલો, અને મોજીલો પણ હતો. કંઇ કંઇ તુકતાઓ કહીને પોતાની વૃત્તિના અનુકૂળ સમયે તો સૌમાં હળીમળી ખેલતો, રમતો, હસતો; અને વળી લગાર પ્રતિકૂળ થયું કે ત્યાંથી પાછો હઠતો. હે દીકરી સરસ્વતિ! આ બિચારો પિંગલનયન કંઇ છેક એવો દૂષિત અંતઃકરણવાળો કરીને કાઢી નાંખવાજેવો નહોતો, તોપણ તેના કેટલાક દોષોથી તેમાં મુખ્યત્વે કરીને પોતાના જ સુખને સાધી લેવામાં પ્રીતિવાળો તથા લગાર જીભના ચટકાવાળો જણાયાથી એના ઉપર સૌનો કટાક્ષ રહેતો હતો. હવે ખરૂં જોતાં તો ગિષ્ટાન્ન ગળે તો રાજી રાજી થઇને જમવામાં તો ઘણું કરીને સઘળા વિદ્યાર્થીઓ જ કુશળ હતા, પણ આ બિચારો પોતાના સ્વભાવને પ્રકટ કરીને તેના વશવર્તિપણાથી તેની વાતો કરતો, અને જુક્તિ કરી મેળવતો, તેથી એ ખુલ્લો પડયો. એટલા એના દોષને ન ગણીએ તો બીજા ગુણ પણ એનામાં ગ-

ણુવા જેવા હતા. હે શાણી છોકરીઓ ! આજે તો તમને આ છ વિદ્યાર્થીઓના સાધારણ સ્વભાવનાં સ્વરૂપ કહ્યાં છે. હવે વળી બાકી રહેલાના સ્વભાવનાં સ્વરૂપને પરમેશ્વરની મરજી હશે તો કાલે કહીશ. આજે તો સૌસૌને કામે વળગો. એમ કહીને ઉઠી જાય છે.

મનોહર—જય જય શ્રીસદ્‌ગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી નિયમપ્રમાણે એક પદ ગાય છે.)

પદ. રાગ સીતાના મહિનાનો.

વીરા નથી આ જગમાં સાર, વિચારીને જુઓ,
આ આયુસ્ જાણો અમૂલ, વૃથા શીદ એ ખુઓ.
મળીયાં ચક્રવર્તિનાં રાજ્ય, તે પણ ત્યજીને ગયા,
ભિખારીનું ભિક્ષાપાત્ર,—રહ્યું, પણ તે નવ રહ્યા.
નથી યૌવન, ધન ને રાજ્ય, રહ્યું કોનું સાંભળ્યું,
જે જે ઉપજ્યું ગણાયું જગમાંહી, તે તે સર્વ તો ટળ્યું.
એવું જાણે પણ આ જીવ, ન ત્યજતા મોહને,
એવા ક્ષણિક પદાર્થને કાજ, કરે ઘણા દ્રોહને.
ધિક્ ધિક્ આ જીવને ધિક્, જો સત્ય ન ઓળખે,
અનિત્યે ન આવે સુખ, આ શાસ્ત્ર સૌ, એ લખે.
માટે ચેતીને મારા વીર, ત્યજજો દુષ્ટ વાસના,
સેવી સદ્‌ગુરૂ કરજો યત્ન, થાજો નિરાશ ના.
આ ઘટિત સાધો વ્યવહાર, ધારો નિજ ધર્મને,
આ ટાળવા મનના મળ, રચો રૂડાં કર્મને.
ચિત્તચાંચલ્યરૂપ વિક્ષેપ,—હરો, કરિ ઉપાસના,
ધારો એવા ઈષ્ટનું શરણ, જે હરે દુઃખ દાસનાં.
નથી મનહર પ્રભુવિણ ક્યાંહી, વિશ્રાંતિ જીવને.
માટે ત્યજી મિથ્યા અભિમાન, સેવો સદા શિવને.

વિઠ્ઠલજી—જય જય શ્રીસદ્‌ગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલે છે.)

દાસ—આહાહા ! !આ આજની ક..થામાં પ..ણ વિ...દ્યા..ર્થીઓના મનની અ..દ્‌ભુત વાતો આવી છે. જો એ સમજીને પો..તાનો સુધા..રો કરે તો ..તેને પછી સું બાકી રહે ? કેમ વિ..ઠ્ઠલજી ! ખરૂં કે ખોટું ?

વિઠ્ઠલજી—અરે ! એટલાગાં પણ સમજે તેનું તો કામ થઇ જાય, એવું છે. પણ ભાઇ ! આ જીવને અનેક જન્મના વિરોધી સંસ્કાર પડ્યા હોય, તે ઝટ દઇને ક્યાંથી સમજી જવાય ? પણ ધીરે ધીરે સર્વ સિદ્ધ થાય છે. ઉતાવળે કાંઇ આંબા પાકતા નથી. માટે સૌએ સંતોષથી

આપણું કર્त્તવ્ય કરચા જવું; ફળ આપનાર ધણી સમર્થ છે. લો દાસ! હવે ચાલો. આજે પણ સમય થઇ ગયો છે. (એમ કહી ઉઠેછે.)

દાસ—(ઉઠતાં) બોલો સી કુંજબિહા··રીલાલકી જે. (નમન કરીને જાય છે. બીજાં પણ સર્વ નમન કરતાં વારાફરતી જાય છે. મનોહર તથા વિજયા પણ આનંદવાર્તા કરતાં ઇષ્ટસ્મરણમાં વૃત્તિઓને જોડતાં સુઇ જાય છે.)

दिवस २०.

વિજયા—(પ્રભાતમાં ઉઠીને ઈશ્વરસ્તવન કરેછે).

પદ. રાગ પ્રભાત.

નિત્ય પ્રભાત મન વિચાર સત્ય બ્રહ્મ દેવા, એ ચાલે.
ભક્તપ્રતિપાલ પ્રભુ, દયાદાન દીજે,
સકળ મળ શમાવિ વિભુ, કૃપા પ્રબળ કીજે, ભક્ત०
અકળ ગતિ આપની, હું વિકળ મતિ ન જાણું,
ગુણ અનંત આપના છે, અધમ શું હું વિખાણું, ભક્ત०
વિવિધ જાતિમાં અનેક—જન્મદુ:ખ લીધાં,
પણ અજન્મ થવા કદી, સુકૃતો ન કીધાં. ભક્ત०
આપતણી ભક્તિ ના'વી, કાળ અમૂલ્ય જાતો,
ક્લેશનો અધિકારી જીવ, સંમુખ ન થાતો. ભક્ત०
વારંવાર વિનવિ કહું, નિત્ય સુખ આપો,
જન્મમૃત્યુતણું કષ્ટ કળ કરીને કાપો. ભક્ત०
ક્ષણ ક્ષણ ઉર ચણુણ દાઝી, હૃદય આ સિઝાતું,
કોટિ યત્ન પણ કૃપાવિણ, શાંત નથી થાતું. ભક્ત०
આપ છો સર્વજ્ઞ હું અલ્પજ્ઞ શું ઉચ્ચારૂં,
આપ ચરણ શરણ થવા, ગજુ ન ગણું મારૂં. ભક્ત०
આ ગન હરણ કરી સદ્ય, અમન કરી સ્થાપો,
મનહર પ્રભુ કહાવી, હરો ન કાં ત્રિતાપો. ભક્ત०

વિજયા—(મનોહર સ્નાન કરી સંધ્યા કરવા બેસે છે ત્યારે) કેમ વારૂ ? તમે કાલે અમારી કથા સાંભળીને કાંઇ ખોડખાંપણ કાઢી નહિ ?

મનોહર—બીજી તો કાંઈ ખોડખાંપણ નથી, પણ કોઇ કોઇ સ્થળે તો મારા કરતાં પણ વધારે કિમતી વિચારો તારા હૃદયમાંથી નીકળે છે, એને જો તું દોષ ગણતી હોય તો ભલે. બાકી બીજું તો બધું સારૂં જ હતું.

વિજયા—એમ મારાં વખાણ કરીને મને બોધ આપવાનું કામ માથેથી કાઢી નાંખવું ધારયું છે કે શું ? હું તો હજી મને ઘણી પાછળ સમજું છું.

મનોહર—ત્યારે તું કહેતી હોય તો હું તને મિથ્યા વખોડું, ને નકામો બોધ આપું. જાણી વાતનો તો કંઇ નવો બોધ ગણાય નહિ. પણ તને જો બોધની જરૂર જ હશે તો હું તો તને તકઉપર બોધ આપતો રહીશ. એવો બોધ આપણા મનમાં કોઇ વેળા આવી ગયો હોય છે, તોપણ સમયઉપર તે વચનો બીજાના મુખથી સંભળાય તો લાભ થાય છે, એમ ગણી તને પ્રસંગઉપર આપતો રહીશ. હમણાં તો હું તારી કાલની કથામાં કહેલા દાનની પછી કરવા યોગ્ય કહેલા ધ્યાનને સેવવાની યોગ્યતાવાળો થવા સંધ્યા કરૂં છું. તું પણ તારે કામે લાગ.

વિજયા—આ સમય વાતો વધારવાનો નથી, માટે જે કહો છો તે સાંભળીને ઉત્તર આપ્યા વિના જાઉં છું, તે ક્ષમા કરજો. (એમ બોલી પ્રસન્ન મુખથી જાયછે.)

ધનલક્ષ્મી— (ગાય છે.)

પદ. ગરબો.

પ્રભુ લીજે મારી સંભાળરે, ચરણે લાગું છું,
ભય આપે આ કર્મને કાળરે, મુક્ત કરો માગું છું.
નથી કીધાં મેં પુણ્ય અપારરે, ગહા પદ લેવાને,
સદા સેવ્યા આ વિષય અસારરે, જીવપદે રહેવાને.
જાણ્યું હાવે જગે સત્સંગ રે, નિત્ય સુખદાતા છે,
એક વિશ્વપતિ અકળ અભંગરે, જીવતણા ત્રાતા છે.
પ્રભુપદે હવે વળિયું ચિત્તરે, પુણ્ય કાંઈ પ્રકટયું છે,

રૂડું લાગે ન સુતગૃહવિત્તરે, જેથી મન બગડ્યું છે.
નથી સદ્‌ગુણ આ ઉરમાંહ્યરે, પ્રભુપ્રીતિ થાવા,
શુદ્ધ ભક્તિ દૃઢ ભાવ નવ થાયરે, વિભુના ગુણ ગાવા.
અલ્પજ્ઞ અમો અબળા જાતિરે, અન્ય કાંઇ નવ જાણું,
પ્રભુરૂપ ગણી સેવી નિજ પતિરે, પાપનો અંત આણું.
પતિસેવાથી થાજો પ્રસન્ન રે, એ જ વર ઇચ્છું છું,
સ્થિર થાય આ ચંચળ મનરે, ધાટ એ પ્રીછું છું.
અહોરાત્ર એ જ હૃદયમાં આવે રે, હરિરૂપે થઇએ,
કો વિધ નિજ સ્વરૂપ જ ભાવેરે, શું કરી ક્યાં જઈએ?
ધનલક્ષ્મીપતિ પ્રભુ ધન્યરે, કરુણા કીધી છે,
શ્રીહરિ ગોવર્ધનનાથ રે, શરણે લીધી છે.

ગોવર્ધન— (એકદમ પથારીમાંથી ઉઠીને) કેમ વારૂ, તેં આજે આ શું ગાયું? અને એ તેં ક્યારે અને ક્યાંથી પાઠ કરયું? તેના સામું જોઈને) આ હાથમાં કાગળ શેનો છે?

ધન૦—એ તો આ મેં ગાયું, તે આ કાગળઉપર લખ્યું છે, તે મારી મેળે બેશી વાંચતી'તી. કેમ વારૂ, કંઇ મનને ન ગમે એવું લાગ્યું કે શું?

ગોવ૦—હા, લગાર કાનને કઠોર લાગે એવી શબ્દરચનાવાળું જણાયું ખરૂં. કોણે તેં લખ્યું છે કે? તને પણ કવિતા કરવાનો શોખ થાય છે કે શું?

ધન૦—સારા કામની હોંસ તો કોને ન હોય? પણ ન આવડે ત્યારે એમ કહીએ કે એ વાતની મને હોંસ નથી. પણ તે મિથ્યા પોતાનો ભાર રાખવાને જ હો.

ગોવ૦—ભલે, તારી ઇચ્છા હોય તો તને સારી કવિતા કરતાં આવડે એવું શિખવું. પૂર્વે ઘણી સ્ત્રીઓ સારી કવિતાઓ કરનારી હતી, એમ જણાય છે.

ધન૦—ત્યારે આ મેં લખીને ગાઇ, એ તે કવિતા કહેવાય કે બીજું કંઇ?

ગોવ૦—ના એ ખરી કવિતા કહેવાય નહિ. એ તો મરણીના રાસડા કહેવાય, ને મનના ઉભરા કાઢ્યા કહેવાય. ઠીક છે, કાંઇ ન કરે તે કરતાં ઠીક જ છે.

ધન૦—ત્યારે કવિતા તે શેને કહેવી? ને તે કવિતાનું કંઇ લક્ષણ આમાં આવ્યું છે ખરૂં કે નહિ?

ગોવ૦—કવિતામાં તો રસ અલંકાર વિગેરે ઘણી બાબતો જોવા-

ની છે. તેમાંનું આમાં પ્રાસાનુપ્રાસ વિગેરે કોઇ કોઈ લક્ષણ છે, પણ માંહી સારા જોઇએ તેવા અલંકાર નથી.

ધન૦—અલંકાર તે આ અમારાં ઘરેણાં જેમ અલંકાર કહેવાય છે, તેવા જ કેની?

ગોવ૦—હા, હા, તેવા જ. સ્ત્રીઓને પણ અલંકાર જ શોભાવે છે કેની?

ધન૦—અલંકારશોભા બીજાને દેખવા માત્ર ખરી, પણ પહેરનારને તો ભાર લાગે, ને વળી બેડી ને બંધનની પેઠે અકળામણ આણનાર, ને વળી સુતાં બેસતાં શરીરમાં ખુંચે, ને તેથી દુઃખ થાય એ તો વળી જૂદું! એવાં દુઃખ આપનાર ઘરેણાં મારી કવિતાને મારે પહેરાવવાં નથી તો! જુઓની મને પણ કાંઇ વધારે દાગીના પહેરવાનો શોખ છે કે મારી કવિતાને પહેરાવવાનો હોય? પણ એવિના રસ શેને કહે છે? ને આમાં કાંઇ રસ ખરો કે નહિ?

ગોવ૦—એમ તો સાધારણ અલંકાર પણ ખરા, ને શાંતરસ પણ કહીએ તો ચાલે ખરો. ઈશ્વરની સ્તુતિ અથવા એવાં ભજનોમાં શાંતરસનો ભાસ હોય છે ખરો. પણ સઘળા રસમાં રાજા તો શૃંગાર રસ છે.

ધન૦—એક વાર તો તમે શાંત રસને પણ રાજા કહેતા'તા, નહિ વારૂ? ને હવે વળી આમ કેમ?

ગોવ૦—ઘણાનો મત એવો છે ખરો, પણ તેમાં ઘણા વિવાદછે.

ધન૦—આણસમજણથી વિવાદ ચાલે તેનો તો કાંઠે અંત નથી, પણ મારા જેવીના સાધારણ વિચારથી તો એમ જણાય છે કે સઘળાને શાંતિમાંજ સુખ જણાય છે, માટે રાજા તો શાંત રસજ હોવો ઘટે છે.

ગોવ૦—તે એમપણ ઘણા જણનું માનવું છે, પણ હજી બે મત છે ખરા. પણ જનરૂચિ ભિન્ન છે, એટલે એનો કંઇ એક પરિણામ કોઇ કાળે પણ આવે એમ જણાતું નથી. હશે, લાવ દાતણપાણી. આજ હું પણ ઘણો મોડો ઉઠ્યો છું, ને હજી મારે ઘણું કામ પણ કરવાનું છે.

ધન૦—(દાતણ પાણી આપીને) કેમ વારૂ, ત્યારે આ છેક નકામું જ જણાતું હોય તો એને ફાડી નાંખું.

ગોવ૦—લાવ જોઉં. (સઘળું વાંચી રહીને) ઠીક છે, ફાડી નાંખવા જેવું તો નથી. તેં તારા વિચાર પદ્યમાં ઠીક જણાવ્યા છે, ને કવિતાનું ડોળીયું પણ જણાય છે, પરંતુ આટલાથી સંતોષ નહિ માનતાં ધીરે ધીરે નિર્દોષ અને સુંદર કવિતા કરવાને ઉમંગી થવું, એમ મારા

કહેવાની મતલબ છે.

ધન૦—આમાં કાંઇ જાણવા જેવા દોષ જણાવે તો ખરા, એટલે હું પણ જાણું તો ખરી.

ગોવ૦—અરે દોષમાં શું લેવા જવું'તું ? આ તારૂં નામ જ અર્થપુનરાવૃત્તિ દોષવાળું છે ! (કાગળમાં તેના નામના ધન અને લક્ષ્મી એ બે શબ્દ દેખાડીને) આ બંને શબ્દ એક જ અર્થને જણાવનાર છે.

ધન૦—ત્યારે શું કરીએ તો એ દોષ મટે ? હવે કંઇ બીજું નામ તો પડાય નહિ. ત્યારે જો તમારી ધ્યાન પહોંચે તો ધન્યલક્ષ્મી લખું, એટલે પછી તે દોષ મટયો ગણાશે. (હસીને) ને આ તમારૂં નામ છે તે તો ગોવર્ધન પર્વતને નામે નામ છે, ત્યારે તમારા નામમાં પણ જડતા દોષ નહિ ગણાતો હોય કે ?

ગોવ—હા, એમ કરીશ તોપણ અડચણ નથી. લે, એપ્રમાણે કરીને એવાં લખે તેનો સંગ્રહ કરજે, અને મને અવકાશે બતાવજે. અને આ તારી ક્લિષ્ટ કલ્પનાથી શોધી કાઢેલો જડતા નામનો દોષ તો ગણનારાએ ગણ્યો પણ નહિ હોય, પણ હવે તેં શોધી કાઢયો, એટલે ગણીએ તો ગણાય ખરો. ચાલ હવે હમણાં તો એ વાર્તાને પતાવ. (પછી બંને જણ પોતપોતાને કામે લાગે છે.)

ચંદન—(મેડાઉપર ફરતાં ફરતાં ગાય છે.)

પદ. સદ્ગુરૂની સંગતિરે શોધી નહિ મળે, એ ચાલે.

ઓધવજીને અબળા પૂછે એટલું,
કહો વીરા શી હરિએ કહાવી વાત જો,
હરિવિણ વીલી વિરહિણી આ ગોપીએ,
શોકાગ્નિમાં દહન કરી છે જાત જો. ઓધવજી૦
બીજાં શું જાણે ઉદ્ધવ આ દુ:ખને,
પ્રેમજળે નથી ભીનાં જેનાં નેણ જો,
પ્રિયતમને વિરહે આ પ્રાણ પતી જશે,
વહાલાવિણ કો ઠારે વદી પ્રિય વેણ જો. ઓધવજી૦
જુઠો સ્નેહ જગત્નો અમને ના ગમ્યો,
ત્યારે બાંધ્યો અવિચળ પ્રભુશું નેહ જો,
પણ ના પ્રભુને ગમી પ્રીતિ અમ રંકની,
જેથી અમને દીધો હરિએ છેહ જો, ઓધવજી૦

કૃષ્ણદાસ—(કાંઇ વાંચતાં વાંચતાં આ સાંભળતો હતો, તે એ-

કદમ ઉઠીને ઘાંટો કાઢીને) અરે ઓ મૂરખ ! આ સો બડબડાટ કરે છે, વગર સમજણનો ? હું અહીં બેઠો છું તેની તને ખબર નથી ? સું તું નથી જાણતી કે મને એ વાતની ઘણી ચીડ છે ? કયારનો હું બોલતો નથી ! મારા મનમાં કે હમણાં મારા તરફ જોસે તો એની મેળે બડબડતી બંધ થસે. પણ તારૂં ભાન કયાં છે જે ?

ચંદન—(તેના ઘાંટાથી એકદમ ચમકે છે. પછી તેનું બોલવું સાંભળી રહીને) જાઓ જાઓ, તમારી આવી ખરાબ ટેવ મને ગમતી નથી. એકદમ આવડો મોટો બરાડો પાડીને બોલ્યા, તે હું તો રાંડ ચમકી ગઇ ! કહું આ શી ધાડ આવી ! હું મારે ગરબી ગાતી'તી, તેમાં તમને શુ આવડું જોર આવી ગયું કે રડયા કાનમાં ધાક પડી ગયા એવો મોટો બરકો પાડી ઉઠયા ! કેમ કંઇ ધીરેથી કહેવાતું નહોતું ? તમે તે મને બહેરી જાણી કે શું ? આવી વાત કરો તે મને ના ગમે !

કૃષ્ણ૦—(મોટેથી) ખરૂં કહેતાં આવડો ચટકો લાગે છે, ત્યારે સું તારી અક્કલ ફુટી ગઇ છે ? તને મેં કેટલીવાર કહી મુક્યું છે કે જેમાં ઓદ્ધવ ક્રીષ્ણનાં નામ આવે એવી ખરાબ નઠ્ઠસ ગરબીઓ મારા આગળ ગાવી નહિ.

ચંદન—લો, એ ઓધવે શો તમારો બાપ મારયો છે, જે એનું નામ તમારા આગળ બોલવું નહિ વળી નથી બોલતાં તેમ તેમ તો છેક ૭૪ કામ ચઢી વાગે છો એવી ગરબીઓ તે આખા મુલકમાં ગવાય છે કે હું કાંઇ નવાઇની ગાઉં છું ! ના સાંભળવી ગમે તો આપણે આપણી મેળે કાનમાં રૂનાં પૂમડાં કે આંગળિયો મૂકીને બેશીએ ! આવડા મોટા ઘાંટા કાઢીને ગળું શીદ દુઃખવીએ !

કૃષ્ણ૦—(મોટેથી) અરે બળ્યો એ મુલક ! ને મુવા સાલા લોકો ગાનારા ! તારે તે લોકનો ખપ છે કે મારો? તને તારે એક વાર ના કહી કે ફલાણી વાત નહિ કરવી, તેમ છતાં ફરી ફરીને સામાટે હું નારાજ થાઉ તેવું કરે છે ? સિખામણની વાત કહીએ છીએ ત્યારે કહે છે કે ઘાંટા કાઢો છો ! લગાર ભાન રાખ ભાન. સીધે રસ્તે ચાલે તેને કોઇ સાલો આર મારે ?

ચંદન—અરે જાણી જાણી મોટી સિખામણ ! આવ રે મારી સિખામણ ! આવા હોકારા કરીને તે વળી સિખામણ દેવાતી હશે ! અને તમને તે એવી સીધા ને વાંકા રસ્તાની શી ખબર છે જે ! તમે તો એક તરેહવાર સ્વભાવના છો ! જેમ કોઇ અનાડી હાંકનારો સીધા ચાલનારને ને ન ચાલનારને એમ બંને બળદને પરોણીના ગોદા મારમાર કરે છે, તેવા તમે છો ! રડયા મૂરખ મનના હોય તેનેએ આવી ગરબી સાંભળતાં

આનંદ થાય; ને તમે તો પેલા મુંજીની પેઠે કશાથી રાજી જ થવાના નહિ! તેનો તે શો ઉપાય કરીએ?

કૃષ્ણ૦—ના ના, તે એવી ગડબડ સડબડ મારા આગળ નહિ ચાલે! કહેનાર કહી રહી! હું જેમ કહું તેમ જ તારે ચાલવું પડસે, અને એક વાર કહ્યા છતાં જો ન ધ્યાનમાં રાખ્યું તો પછી ચૌદમું રતન તૈયાર છે એમ જાણજે. લોકોને સાલાને સી અક્કલ હોય છે! હું તો કોઈનામાં એવી અક્કલ દેખતો નથી!

ચંદન—તમે શેની દેખો! આખા મુલકના લોકની અક્કલ તો આવીને તમારામાં સંતાઇ રહી છે, એટલે તમને લોકોમાં શેની દેખાય? પણ તે કંઇ જણાય કે મારે તે કેવી ગરબીઓ ગાવી કે જેથી તમારા મનની પાંખડીઓ ખીલે! રડ્યું જે ગાઇયે તેમાં કહે છે કે આ ગાઇશ નહિ! ત્યારે શું તમારૂં ને મારૂં કરમ ગાઉં, કહો!

કૃષ્ણ૦—અરે છેક મૂરખની પેઠે સું બોલે છે! જો તારામાં બે દાણાએ અક્કલ હોય તો ગાવાની ચીજની કંઇ ખોટ છે? કેમ સારાં માણુસો કંઇ નહિ ગાતાં હોય કે?

ચંદન—ગાયું ગાયું સારાં માણુસે! બધાંએ નઠારાં ને પોતે એક સારા! પોતાનું હાંક હાંક કરો છો, પણ હું પૂછું છું કે ઓધવે શો તમારો બાપ મારયો છે તે કંઇ જણાય! તેનો તો ઉત્તર અપાતો નથી, ને બીજી નકામી ટેચ વધારો છો!

કૃષ્ણ૦—અરે એકલા ઓદ્ધવઉપર છાપું મારયું છે? જેમાં ઓદ્ધવનું, ગોપીનું કે કહાનનું કે એવાં એવાં નામો જેમાં આવે તે મારે કામનું નહિ! ફરી ફરીને સું કહેવડાવે છે?

ચંદન—તમને જ્યારે એવાં એવાં નામની ચીઢ છે, ત્યારે લગાર ટાઢા પડો, ને તમારૂં નામ શું છે, તે લગાર મને ફરી સંભળાવો. પછી જુઓ, તમને પણ હાથ પકડીને ઘરમાંથી કાઢી મુકું છું કે નહિ! ચાલો તમને એવાં નામની ચીઢ છે, તો મને પણ એવાં નામની ચીઢ છે! તમે તો પોતાના નામમાં તે ગોપીઓના નાથ, ને ઓધવના ઇષ્ટ—ભગવાન્‌ના દાસની પદવી લઈને બેઠા છો તો તે તમારૂં નામ તમને કડવું ઝેરજેવું કેમ લાગતું નથી? તે નામ તો તમે તમારી મેળે જ તે દા'ડે મને બોલાવ બોલાવ કરતા'તા, ને રોજ ધડપછાડ કરી રહ્યા'તા, ને હવે કેમ એવાં એવાં નામ ગળે વળગે છે? ચાલો ઉઠો, બોલો એટલી વાર છે, નહિ તો લો આ સાબુ કે પેલી કાળી માટી, ને એ તમારૂં અણગમતું નામ જ્યાં હોય ત્યાંથી ધોઈ નાંખો!

કૃષ્ણ૦— (લગાર નરમ પડીને) એ તો મૂળથી માબાપે પાડયું

છે તે છે. અમે કંઈ નવું તો થોડું જ પાડ્યું છે ?

ચંદન—ત્યારે છાનામાના બેશી રહોને ! આ નામો કંઇ મેં પાડયાં છે, ને આ ગરબીઓ કંઇ મેં કરી છે ? ને એ ગરબીમાં શી બીજી એવી વાત ન ગમવાની છે જે ? લગાર સમજણ રાખો સમજણ ! છેક નાદાની ન કરો.

કૃષ્ણ૦—પણ જેમાં રાસની વાત આવે, ને કહાનગોપીના બોલ આવે તે આજ પછી કોઇ દિવસ મારા આગળ ગાઇસ નહિ, સમજી?

ચંદન—એ તો હું સમજી; પણ આ તો ભમરગીતાની વાત છે, રાસની વાત કયાં છે? તમે પણ પેલા હાથીની સુંઢને ને પુંછડાને પણ નો'તા ઓળખતા એવા સોદાગરજેવા છો તો ? અને સો વાતની એક વાત કહી, કે તમારૂં નામ તમે કાઢી નાંખો, ને પછી એવી ગરબી ગાઉં તો મને કહેજો. હવે સમજ્યા કેની ?

કૃષ્ણ૦—(લગાર હસીને) સમજ્યા સમજ્યા હવે, બેસ છાનીમાની. આજનો દહાડો વળી જવા દઉંછું, ત્યારે વધારે છાકી જાય છે કે ?

ચંદન—આજનો દહાડો જવા દો છો,ને બીજા બધા દહાડાને તો દોરડેથી બાંધી રાખતા હશો? શી ગાંડી ગાંડી વાતો કરો છો? તમે જાણો છો કે તમે જેટલાં પગરણ લડાઈનાં માંડો છો,તે ખોટાં માંડો છો, ને દરેકમાં તમે હાર પામો છો. તોયે પણ પેલા વીંછીભાઇના આંકડાની પેઠે ગરડાટ મૂકતા નથી. ચાલો તમે તો નવરા છો, મારે તો ડોસી બુમો પાડશે. (નીચે જાય છે.)

ભૂધર—(કૃષ્ણદાસનો પાડોસી જે આ સઘળી વાતને બેશીને સાંભળતો હતો તે મનમાં) અરે રે! આ તે સાળો કેવો મૂરખ છે! બે દાણા જોવા જઈએ તો અક્કલ નથી ? આ તે શો વખત દિનપરદિન આવતા માંડયો છે ! શું આ તે આ રાંડ અંગ્રેજી વિદ્યાને માથે વરદાન છે કે શું ? શું આ બધાએ અંગ્રેજી ભણનારાઓ છેક આવા ને આવા તિતાલી ને તિસ્મારખાંના બેટાજેવા થતા હશે કે, આ તે આ એક જ મૂરખ થયો છે ? બીજા ઘણાએ ભણેલાને આપણે જોઈએ છીએ, પણ આવો મૂરખ તો આ જ જણાય છે. રોજ આવી ને આવી ખોટી લડવાડથી બેવકૂફજેવો લડે છે ! જો બચારી કેવું સારૂં જ્ઞાનનું, ભક્તિનું, ભગવાનના નામનું ભજન ગાતી'તી, તેને બંધ કરીને અધુરૂં રખાવ્યું, ને પાપનો પોટલો બાંધી બેઠો ! હશે, આપણે શું ? એનાં કરમ એ ભોગવશે. હમણાં કંઇ કહેવા જઇએ તો આપણી જોડે બાઝે ! પણ આ

છોકરી ડાહી છે, તેથી સાંકળી કાકીને કહીશું, તે એ પણ બબ્બે ઘડી જ-ઇને કથા સાંભળે; નહિ તો આ ઢેડવાડો કોઈ દહાડો મટવાનો નથી. એ મૂરખો આવે તોપણ સુધરે ખરો, પણ અત્યારમાં કોણ એનું મોં ઉઘા-ડે ? (એમ વિચાર કરતો ઉઠીને પોતાને કામે જાય છે.)

(સઘળી સ્ત્રીઓ પોતપોતાના કામથી પરવારીને સમય થાય છે, એટલે વારા ફરતી વિજયાને ઘેર આવે છે.)

ચંચળા— (ભાગીરથીને) પેલી સત્વમતિને પુણ્યદાન કરવાની મરજી થઇ, એવી મને કોણ જાણે ક્યારે થશે ! હજી તો એક રૂપીયો ધરમમાં વાવરવો પડે છે તો જીવને પૂછવું પડે છે, ને માંહેથી બળબળ થતું જણાય છે, તો આવા મોકળા મનથી તો ખરચ કેમ જ થાય ? શું આખો જન્મ આવો ને આવો જ જશે કે શું ?

ભાગીરથી—અરે બહેન ! તમને તો ધન આપ્યું છે તો કોઇ દ-હાડો ઈશ્વર ઉદારતા પણ આપશે, પરંતુ અમારા જેવાંને તો ધને નથી, ને ઉદારતાએ નથી, તેમની શી વલે એનો વિચાર કરોને ! તમને તો કા-લે પરમેશ્વર એવી સારી બુદ્ધિ આપશે.

ચંચળા—તમારા મોંમાં સાકર બહેન ! હું તો એ જ માગું છું કે આપણે હાથે ખુબ પુનદાન થાય. ને તમારી શી વાત બહેન ! તમે તો બ્રાહ્મણ, ને વળી મળતર પરમાણે દાન પણ કરો છો; કંઇ મારી પે-ઠે છે કે છતું છે ને કરતાં નથી ?

પારવતી—અરે બહેન ! પુન તે કંઇ અમથાં થાય છે ? એ તો ધન મળે છે, એટલે હાથે ને છાતીએ જમના દૂતો બેસે છે ! એક પાઇ પણ શેની અપાય ! પેલા ભવની સારી કમાણી હોય, ત્યારે પુનદાન બ-ધુંએ થાય છે. લો વિજયાલક્ષ્મિ બહેન ! હવે કંઇ ચલવો, એટલે આ કાન પવિતર થાય, બીજી વાતોનો કંઇ છેડો આવે છે? આ મારી ચં-ચળ વહુ તો પૈસાવાળી છે, ને વળી એની બુદ્ધિ સુધરી છે, તે એ તો દાન કરીનેએ કલ્યાણ પોતાનું કરી લેશે, પણ મારા જેવી અભાગણી-ને તો આ તમારી કથા સાંભળીને જ કલ્યાણ કરવાનું છે. પૈસો તો પ-રમેશ્વર આપશે ત્યારની વાત ત્યારે છે.

ચંચળા—કાકીજી ! મારોએ જીવ ઉદાર થશે ત્યારની વાત ત્યારે છે. હમણાં તો મારે પણ આ તમારી પેઠે જ કલ્યાણ કરવાનું છે. ચાલો બહેન ! પદ બોલો. (જય બોલાવે છે.)

વિજયા—(પદ બોલે છે.)

ગરબો.

સખિ કહું છું હિતની વાત, શુણજો હેત ધરી,
જેથી સુખ આવે સાક્ષાત્ દુઃખને દૂર કરી. ટેક.
પ્રથમ જગત્માં યશ મેળવવા, સદ્ગુણ સઘળા સજવા રે,
અપકીર્ત્તિ દેનારા સઘળા, અવગુણ ઉરથી ત્યજવા. શુણજો૦
આદિ કુળજ્ઞાતિકેરૂં શુભ, કરવા ઉદ્યમ ધારો રે.
પછી નિજ નગરનિવાસી દેશી, એમ ક્રમે કરી તારો. શુણજો૦
અવિચારે આ જગ સુખી કરવા, મિથ્યા શ્રમ નવ કરશો રે,
અવરતણાં દુઃખ કેમ હરાશે, જવ લગી નિજ નવ હરશો. શુણજો૦
સઉનાં સુખનું સ્વરૂપ વિચારો, શોધો સુખદ ઉપાય રે,
વળતાં યત્ન કરો યુક્તિથી, તો સુખ સઘ સધાય. શુણજો૦
ધાડ પડી શુણી વિકળ થઇને મૂઢ જન વ્હારે ધાય રે,
શસ્ત્ર નથી કર, નથી કળ ઉરમાં, કહો રિપુ કેમ મરાય, શુણજો૦
માટે નિજપરહિત કરનારે, જોઇએ જે જે કરવું રે,
મનહર પ્રભુ તે કીધા વિણુ તો, ધાતાં, અજય લઇ ગરવું, શુણજો૦

ભાગીરથી—(જય બોલાવીને) કાલે તો અંતમાં એ આવ્યું હતું કે તે સત્ત્વગતિને દશ માસ પૂર્ણ થવાથી પ્રસવના સમયે શુભ લગ્નમાં તે સત્ત્વમતિએ પુત્રને જન્મ આપ્યો, અને તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષે પુત્રના જન્મના હર્ષનિમિત્ત દાનકર્મવિગેરેથી યોગ્ય સમયે મોટો ઉત્સવ કરયો. પછી સૂતિકાગૃહમાંથી કેવળ શુદ્ધિસ્નાન કરીને તે સત્ત્વમતિ બહાર આવી ત્યારે તેણે પોતાને કરવાનાં રહેલાં નિત્ય દાનને રૂડે પ્રકારે કરયાં. પછી એક વેળા તે સ્ત્રીપુરૂષ નિવૃત્તિએ બેશીને આ પ્રકારના વિચારને કરવા લાગ્યાં. આટલું કહીને બંધ રાખ્યું હતું.

વિજયા— (ઈષ્ટનું સ્મરણ કરીને) પછી તે સત્ત્વમતિ પોતાના પતિને આ પ્રકારનાં વચનો કહેવા લાગી.

સત્ત્વમતિ કહે છે, હે ભગવન્! આપણે ધારેલાં પુણ્યકર્મ તો ધારવાપ્રમાણે અમલમાં આવી ગયાં છે, અને પરમેશ્વરે તેનું આ ફળ પણ આપણે જાણીએ તથા સર્વ લોકો જાણે એવું આપ્યું છે. આથી મારા પિતાનું કહેલું શાસ્ત્રસંમત વચન સાચું ઠરયું. ઘણા ધનવાનોને પુત્રસંતતિ થતી નથી, તેમાં તે દુષ્ટ ધન પણ કારણરૂપ ખરૂં. માટે એવા ધનવાનોએ તે ધનનો ભોગવનાર શુદ્ધ વારસ ન ઉત્પન્ન થવામાં કારણરૂપ ગણીને તે ધનનો કોઈ વિશેષ અંશ પણ સત્કર્મમાં વહેતો કરવો જોઇએ છે. પણ આ લોકમાં જોતાં ઘણા ધનવાનો અપુત્રવાન્ છતાં પણ લગારે ધન સ-

માર્ગે વાવરવા ઈચ્છતા નથી, એમાં તેમનાં પાપકર્મ જ માત્ર પ્રતિબંધક કારણરૂપ હશે. આપણે આ કરેલું પુણ્યકર્મ પણ એ સંપૂર્ણ ધનના પ્રમાણમાં જોઇએ તેટલું નથી, તોપણ ઠીક થયું છે. હવે જ્યારે આપને યોગ્ય લાગે ત્યારે આપણે વળી બીજાં સત્કર્મ કરવાવિષે વિચાર કરીશું. આ સંસારમાં બીજાં સઘળાં વ્યસનકરતાં પુણ્યકર્મનું વ્યસન શ્રેષ્ઠ ગણાયછે, માટે જેમ આપણે ખાવાપીવા વિગેરે સઘળાં વ્યસનોને નિત્ય સેવીએ છીએ, તેમ દાનધર્મકર્મનું વ્યસન પણ નિત્ય રાખવું જ જોઇએ. જુઓ, આ પુત્રનું તેજ કેવું છે! હજી હમણાં તો એની આ ચામડીનો રંગ રતાશઉપર જણાય છે, પણ વૃદ્ધા કહે છે કે એ તો ઘણો ઉજ્વલવર્ણ થશે. પણ આ એનું મોટું કપાળ તો જુઓ! મારા પિતા રોજ કહેતા કે હે દીકરી! કોઇને કોઇનો પદાર્થ, ખરી રીતે જોતાં, કામ આવતો નથી; માત્ર આપણું કપાળ મોટું જોઈએ. મોટા કપાળવાળો તેજસ્વી પુરૂષ કદાચિત્ પણ અત્યંત દુર્બળ અને દુઃખવાળી અવસ્થાને નિરંતર ભોગવતો નથી. તે વચનઉપર મને ઘણો વિશ્વાસ હતો, અને તેપ્રમાણે આ તમારા પુત્રનું પણ કપાળ ઘણું મોટું છે, તે જોતાં મને ખાતરી થાય છે કે આપણે આ ધનને પુષ્કળ પુણ્યદાનમાં ખરચીશું તોપણ આગળ એ ભુખે મરનાર નથી.

પ્રબુદ્ધ પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીનાં આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને કહે છે હે સ્ત્રિ! આપણે ધર્મમાર્ગે ધન ખરચ્યું છે, પણ મારા જાણવાપ્રમાણે આ બે વર્ષમાં આપણને લાભ પણ સારો આવ્યો છે. આપણા ધનની વ્યવસ્થા કરનાર કામદારોને તેમના વ્યાપારમાં ચિત્ત નાંખવું ઠીક ફાવે એવા વિચારથી આ સઘળાં ધર્મકાર્યમાં જે ધન વ્યય કરાય તે કામ કરવામાં કુશળ એવો એક બીજો કાર્યભારી પ્રથમથી જ રાખી લીધો હતો. તેણે પણ ઘણી કુશળતાથી ધારેલાં કામ ધારચાકરતાં પણ સારી રીતે અને કિફાયતથી કરયાં છે, એટલે આ પુણ્યદાન કરવામાં હવે આપણે કોઈ પ્રકારના પણ નિમિત્તથી પાછા હઠવા જેવું નથી. એક તરફથી વ્યાપારનો પણ વધારો ચાલે છે, અને બીજી તરફથી આ કામનો પણ તને યોગ્ય લાગે તેમ વધારો કરીશું. હે સ્ત્રિ! આપણે સ્થાપેલા મહામુક્તિમંદિરમાં હવે આ વસતિના ઘણા સજ્જન પુરૂષો કથાવાર્તા શ્રવણ કરવાને આવે છે, અને સર્વ મોટી પ્રસન્નતા દેખાડે છે. આપણા વૃદ્ધોના પુણ્યથી તથા ઈશ્વરની કૃપાથી એ મહાપુરૂષ પણ અત્યંત યોગ્ય મળ્યા છે. જાણે કોઇ ઇશ્વરાંશ કે લીલાવિગ્રહને ધારણ કરીને આ જગત્માં માત્ર જીવોના ઉદ્ધાર કરવાને જ પ્રકટ્યા હોય એમ મને તો જણાય છે. એમને આ જગત્માં કોઇ પણ પદાર્થ જાણે મેળવવાની

આતુરતા હોય એવું તો જણાતું જ નથી. આ મોટું સ્થાન તથા ક્ષેત્રાદિ સઘળા પદાર્થ એમને અર્પણ કરયા, તે જોઈ કે જાણીને એમને કોઇ પ્રકારનો લગાર પણ વિલક્ષણ હર્ષ થયો હોય એમ જણાયું નથી. મારી પ્રાર્થનાને સ્વીકારીને જ માત્ર આપણા ઉપર અનુગ્રહબુદ્ધિથી પ્રબળ ભાવિને જાણીને એમણે એ સ્થાનમાં પધારવાને વૃત્તિ ધારી છે, એમ કહેવાને મને લગાર પણ સંકોચ જણાતો નથી. એમને જેમ કોઇ પણ પદાર્થને મેળવવાની ઇચ્છા નથી, તેમ જ કોઈ પણ કારણને લઇને એમને ક્રોધ પણ ઉત્પન્ન થતો જણાતો નથી. એવો નિયમ છે કે જે પુરૂષનું ચિત્ત કામરાગવાળું હોય છે, તેને અવશ્ય ક્રોધ થયા વિના રહેતો નથી. તેથી જ્યારે એમનો ક્રોધ નિર્મૂળ થયાસરખો જણાય છે, તો અવશ્ય એમના કામરાગ પણ શમી ગયા છે, એમાં સંદેહ કરવા સરખું નથી. એમને પોતાનું અપ્રિય બોલનારઉપર પણ આરૂઢ દ્વેષ કોઇ ક્ષણે જણાયો નથી. રાત્રદિવસ એમનું ચિત્ત પ્રસન્ન હોય એમ લાગે છે. કોઇ વેળા જાણે દ્વૈતદર્શનના અભાવવાળી સ્તબ્ધ વૃત્તિ રહેતી હોય એમ જણાય છે, પરંતુ તે ટાણે પણ એમના ચિત્તમાં અપ્રસન્નતા હશે એવું મુખ જોનારને અનુમાન થતું હોય એમ નથી. આવિગેરે સામાન્ય સબંધથી જણાય છે કે એમણે અંતરના છ રિપુઓ તો પોતાને વશ કરેલા છે. એમની વ્યાખ્યાન કરવાની શક્તિ જોતાં તો જાણે દેવતાઓના ગુરૂ બૃહસ્પતિ પણ વિસરી જવાય એવી છે. શ્રોતાઓના મનનું સમાધાન કરવામાં તો જાણે બીજા શ્રીશંકર કે વિષ્ણુ હોય એવા ભાસે છે. અનેક પ્રકારની સુગમ યુક્તિવડે ઘણા ગહન વિષયને પણ શ્રોતાઓના લક્ષમા આણે છે. એમને 'અમુક પદાર્થ અત્ર જોઇશે તે આણજો કે આણો' એવું બોલવાનો સ્વભાવ જ નથી. મનુષ્યનો ઘણો મોટો સમુદાય જ્યાં આવજાવ કરે, ત્યાં અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ સ્વભાવનાં પણ મનુષ્યો ઘણાં હોય છે, તથાપિ એમનો જાણે અનુકૂળપ્રતિકૂળ ભાવ છૂટી ગયો હોય તેની પેઠે સર્વથી રાગદ્વેષથી રહિતપણે વર્તે છે; તેથી લોકનાં કલ્યાણ કરવામાં જેવા પુરૂષ જોઈએ તેવા જ આપણને એ પ્રાપ્ત થયા છે, એમાં હવે શંકાસરખું નથી. આ જીવોને બોધ કરીને પરિણામ પામવાયોગ્ય પદને પમાડનાર સર્વજ્ઞ ઈશ્વરસરખા અત્યંત કુશળ પુરૂષ જ ગુરૂ અથવા સદ્ગુરૂપદને યોગ્ય છે. અને એવા સદ્ગુરૂની જ મન, વાણી, તથા શરીરવડે સેવા કરનાર પુરૂષ આ લોકમાં કૃતકૃત્ય થાય છે. હે ઇષ્ટેચ્છાવાળી! આ વિચિત્ર સૃષ્ટિમાં અનેક પ્રકારના સ્વભાવનાં મનુષ્યોછે; તે સર્વ મનુષ્યોના સ્વભાવને યથાવત્ જાણનાર તથા તે તે સ્વભાવનાં મનુષ્યોને કેવા પ્રકારના ક્રમથી આ સંસારથી પાર ઉતારાય છે, તે સંપૂર્ણ માર્ગરૂપ ક-

મને જાણનાર પુરૂષ જ સદ્ગુરૂ થવાયોગ્ય છે. મૂળ અવિદ્યા પ્રકૃતિના સ્વરૂપને તથા તેના સંપૂર્ણ આ પ્રપંચરૂપ કાર્યને પોતપોતાના સાક્ષાત્ કારણદ્વારા અંતમાં અપરિણામિ વસ્તુમાં લય કરવાને સમર્થ એવા તથા આ વિવિધ ન્યૂનાધિક સામર્થ્યવાળા જીવોને તે તે પ્રકારના સંપૂર્ણ લયક્રમને વિધિપૂર્વક સધાવનાર પુરૂષ જ સદ્ગુરૂપદને યોગ્ય છે. નાના પ્રકારની સાધનસામગ્રીને પોતે જાણીને તથા અન્ય જીવોને જણાવીને જે વસ્તુરૂપ થયા થકા સર્વને વસ્તુરૂપ કરવામાં કુશળ છે એવા, તેમ જ તે વસ્તુરૂપ થવામાં વિવિધ અનેક માર્ગમાં આવનાર સંપૂર્ણ વિઘ્નોને તથા તે વિઘ્નોના પ્રતિબંધક ઉપાયને જાણનાર છતાં તેનો યોગ્ય સમયે પ્રત્યેક અધિકારીને જણાવી ઉપયોગ કરવાની યુક્તિ આપીને અભય પદને પ્રાપ્ત કરવામાં નિપુણ એવા પુરૂષને જ સદ્ગુરૂપદ મળેલું શોભે છે.

આ લોકમાં ઘણા પુરૂષો પોતે મુક્ત થયા હોતા નથી, મોક્ષના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી, તેમ જ મોક્ષના યોગ્ય ઉપાયને પણ જાણતા નથી તોપણ ગુરૂ તથા સદ્ગુરૂપદની ઇચ્છાથી લોકને અનુકૂળ વર્તાવવામાં યત્ન કરતા જણાય છે. પરંતુ તેવા પુરૂષોનું તે યત્ન, તથા તેમની ઈચ્છાને અધીન વર્તનાર અકુશળ અનધિકારિઓવડે મોક્ષનિમિત્ત કરાયેલું અયથાર્થ સઘળું યત્ન વંધ્યાના ગૃહસ્થાશ્રમની પેઠે વ્યર્થ જ જાય છે. માટે શાણા મનુષ્યોએ આ સંસારમાં ગુરૂ અથવા સદ્ગુરૂ કરવામાં પણ અત્યંત વિચારનો ઉપયોગ કરવો ઘટે છે. આ સ્થળે સંપૂર્ણ વિવિધ લૌકિક વિદ્યા તથા કળાને પૂર્ણ રૂપે શિખવનારને તો 'ગુરૂ' શબ્દથી ઓળખાવ્યા છે, અને કેવળ મોક્ષપર્યંતના સંપૂર્ણ ઉપાયને સધાવનાર મહાપુરૂષને તો 'સદ્ગુરૂ' શબ્દથી ઓળખાવ્યા છે. આ પ્રકારના ગુરૂ તેમ જ સદ્ગુરૂ સર્વને જગતમાં સર્વ સ્થળે મળી આવવા કઠિણ છે. કોઇ પુણ્યવાન્ પ્રાણિને જ તેના ઉગ્ર પુણ્યના તથા ઉગ્ર વર્તમાન પ્રયત્નના પ્રભાવે પ્રાપ્ત થાય છે. આમ છે માટે હે સાધ્વિ! આ મહાત્મા પુરૂષ જેવા જોઇએ તેવા આપણને પ્રાપ્ત થયા છે, તે પણ આ આપણાં પુણ્યપ્રયત્નના બળથી જ પ્રાપ્ત થયા છે, એમાં લગાર પણ સંદેહ નથી.

ગુરૂ તથા સદ્ગુરૂવિના કોઇ પણ પુરૂષ આ સંસારમાં અખંડ ઉજ્વલ યશકીર્તિને પામ્યો હોય એમ જણાતું નથી, માટે આપણે પણ સદ્ગુરૂ કરવા કે કેમ, એવિષે હવે અવશ્ય વિચાર કરવો ઘટે છે. આ લૌકિક વિદ્યાનિમિત્ત તો બાળપણમાં ગુરૂ કરવામાં આવ્યા છે, અને તેથી હવે આ લૌકિક કોઇ અર્થમાટે નવા ગુરૂને સાક્ષાત્ કરવા સરખી અગત્ય જણાતી નથી; પણ ઘણો વિચાર કરતાં કોઈ સદ્ગુરૂપદ સ્થાપવાની અગત્ય જણાય છે ખરી.

આ વ્યવહારમાં ઉપયોગી સઘળી વિદ્યા તથા કળાઓ, જે સાંભળીને તથા નજરે દેખીને પણ વિચક્ષણ પુરૂષો શિખી શકે એવી જણાય છે, તે પણ પોતાની મેળે પૂર્ણ રૂપમાં શિખી શકાતી નથી; તેમાં પણ ગુરૂની સહાયતાની સર્વને અગત્ય પડે છે, તો આ મહાવિદ્યા કે જેના સાધકબાધક હેતુનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તો સંભવવું પણ કઠિણ છે, તેવી વિદ્યા પોતાની મેળે જ સંપૂર્ણ અંશે સમજી લેવાની આશા રાખવી, એ તો કેવળ દુરાશા જ જાણવી; અર્થાત્ સદ્ગુરૂની સહાયતાની એમાં અનિવાર્ય અગત્ય છે, એમાં કોઇથી પણ ના પડાય એવું નથી.

વળી સંપૂર્ણ મોટા પુરૂષો તથા રામકૃષ્ણાદિ જેને ઈશ્વરના લીલાવતારમાં ગણ્યા છે, તેમણે પણ સર્વ જીવોને આ પ્રકારનો ક્રમ દેખાડવામાટે વસિષ્ઠ ઋષિ તથા સાંદીપનિ ઋષિને ગુરૂ કરયા છે. કોઈ પુરૂષને, પ્રાચીન ગ્રંથોમાં જેમ આકાશમાંથી અચાનક ઇચ્છેલું ફળ પડે ને મળે, તેમ અચાનક પોતાના અંતઃકરણમાંથી જ સંસ્કાર ઉઠીને એ વિદ્યા મળી એમ લખ્યું છે, તથાપિ તેવાં સ્થળોમાં પણ નિમિત્તરૂપ કારણને જ સદ્ગુરૂ ગણ્યા છે; અથવા તો પૂર્વ જન્મોમાં શ્રીસદ્ગુરૂદ્વારા જ્ઞાનની અણીઉપર આવેલાને જ અંત્ય જન્મમાં પોતાની મેળે જ્ઞાન થાય છે, એવું સ્વીકાર્યું છે. જેથી સર્વ પ્રકારે ગણતાં કોઈને સદ્ગુરૂની પ્રાપ્તિવિના કદાચિત્ પણ જ્ઞાન થયું હોય, એમ આદિ કાળથી જ સ્વીકાર કરાયું નથી. માટે હે સ્ત્રિ! આ મારા સરખાએ શ્રીસદ્ગુરૂ કરવાની અગત્ય છે, એમાં તો કંઇ વિચારવાસરખું જ નથી.

સંપૂર્ણ ગ્રંથો તથા મોટા પુરૂષોનાં ચરિત્રોવિગેરે જોવાથી પણ સર્વને સદ્ગુરૂના આશ્રયની જરૂર છે, એમ જ જણાય છે.

ઘણું કરીને સઘળા જ ઈશ્વરાનુગ્રહને મેળવેલા ગ્રંથકારોએ પોતાના ગ્રંથના આરંભમાં જેમ જગદાધાર ઈશ્વરને નમસ્કારાદિ પ્રયોગ કરીને મંગલાચરણ કરયાં છે, તે જ પ્રમાણે સદ્ગુરૂને પણ ઈશ્વરરૂપ જાણીને, અને કોઇ સ્થળે તો ઈશ્વરથી પણ અધિક ગણીને નમસ્કારાદિ પ્રયોગ કરીને મંગલાચરણ કરયાં છે. તેથી તેમના સિદ્ધ અનુભવપ્રમાણે પણ સદ્ગુરૂની અગત્ય છે, એમ સર્વ જીવોને સૂચવી ગયા છે, એમ તેમની કૃતિઉપરથી ગ્રહણ કરવામાં કોઇ બાધ જણાતો નથી.

ઘણા સમર્થ પુરૂષોદ્વારા લખાયેલાં નીચે પ્રમાણેના અર્થનાં પ્રમાણવાક્યો પૂર્વકાળથી બળવાન્ પ્રમાણરૂપ મનાતા પૂજ્ય ગ્રંથોમાં સ્થળે સ્થળે સ્થાપન કરાયેલાં જણાય છે.

'આ સંસારમાં પુણ્યવાન્ પુરૂષોની જેવી પરમેશ્વરના ઉપર

પ્રીતિ હોય છે, તથા જેવી પ્રીતિથી પરમેશ્વરની ભક્તિ તે પુણ્યવાન્ પ્રાણિઓ કરે છે,તેવી જ પ્રીતિ તથા તેવા જ પ્રેમવડે જો શ્રી સદ્‌ગુરૂની ભક્તિ તે પુણ્યવાન્ પુરૂષો કરે છે, તો તેવા ગુરૂઈશ્વરના ભક્તના અંતઃકરણમાં જ આ સત્શાસ્ત્રવડે પ્રતિપાદન કરાયેલી સદ્વિદ્યાનો પ્રકાશ થાયછે.

કોઇ પણ પ્રાણિથી આ જગત્‌માં શરીરના મોટા બળથી કે બુદ્ધિના બળથી કે ગૃહક્ષેત્રાદિના બળથી કે સગાંકુટુંબના મોટા સમુદાયના બળથી કે મોટી રાજ્યસત્તાથી કે બંધુ અથવા ભૃત્યના બળથી કે અત્યંત લક્ષ્મીના બળથી પણ પરમેશ્વરના સ્વરૂપને પમાતું નથી, તથાપિ એક શ્રીસદ્‌ગુરૂના પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થયેલા ઈષ્ટના અનુગ્રહથી જ માત્ર પરમાત્માના અવિનાશ પદને પમાય છે. માટે કલ્યાણને ઇચ્છનાર પુણ્યવાન્ પુરૂષે તો સર્વ યત્નને બાજુએ રાખી સૌથી પ્રથમ યોગ્ય શ્રીસદ્‌ગુરૂનું શરણ જ મેળવવું.

આ લોકમાં જન્મ ધરીને નાના પ્રકારની લૌકિક વિદ્યાઓ તથા અનેક કલાઓના જાણવાથી, કે દેશવિદેશમાં વિચરવાથી, કે મોટા વ્યાપારોના કરવાથી, કે મોટા સમારંભવાળી રણભૂમિમાં ઘણી કુશળતાથી શત્રુઓનાં સૈન્યને હણવાથી, કે ગજ, અશ્વઉપર કે રથાદિમાં બેસવાથી, કે નાના પ્રકારના રત્નસુવર્ણાદિના અલંકારોથી શરીરને શોભાવવાથી આ અખંડ સુખસ્વરૂપ પરમેશ્વરના પદને પમાતું નથી, પણ માત્ર જીવોના ઉદ્ધાર કરવામાં અત્યંત કુશળ એવા શ્રીસદ્‌ગુરૂની કૃપાથી જ તે સુખસ્વરૂપ પદને પમાય છે. માટે દુઃખને ટાળવાની ઇચ્છાવાળાં પુણ્યવાન્ પ્રાણિએ તો અનેક યત્નથી પણ ઈશ્વરરૂપ શ્રીસદ્‌ગુરૂનો આશ્રય જ ધરવો.

આ સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખરૂપ બંધનોમાં પડેલા જીવોમાંથી કોઈની પણ, સુંદર રૂપવાળી સ્ત્રીઓના નિરંતર સંબંધથી, કે પુત્રપૌત્રાદિના વધારાથી, કે નાના પ્રકારના છળપ્રપંચથી, કે લોકમાં કરાતી સ્તુતિથી કે દુર્જનોની નિંદાથી, કે ધર્મના મિથ્યા ડોળથી, કે ઉત્તમ પ્રકારનાં સ્વાદિષ્ટ ભોજનોના જમવાથી, કે નીરસ વિષયોના સંબંધમાં ચલાવેલી ચર્ચાથી, કે જગત્‌માં મનાયલા કિંમતી પદાર્થોના સંપાદનથી, કે સંપૂર્ણ ધનાદિ પદાર્થના નાશથી, કે પ્રિય પ્રાણિપદાર્થના વિયોગથી પણ આ અજર, અમર અને સદા એક રસ, નિર્વિકાર પરમાત્મતત્ત્વમાં સઘળાં દુઃખની નિવૃત્તિપૂર્વક સ્થિતિ થતી નથી, પરંતુ માત્ર દયાના સમુદ્રજેવા શ્રીસદ્‌ગુરૂની વિમળ દૃષ્ટિના કરૂણાભરેલા કટાક્ષમાત્રથી જ તે સુખસ્વરૂપમાં સ્થિતિ થાય છે, માટે સર્વ સુજનોએ મહાપ્રયત્નવડે પણ તેવા દયાળુ સદ્‌ગુરૂના ચરણમાં પ્રીતિવાળા થવું.

એક ઘરને કે ગ્રામને કે નગરને કે દેશને કે ખંડને કે સમગ્ર પૃથ્વી

થીને પોતાને અધીન વર્તાવવાથી, કે શરીરબળ કે બુદ્ધિબળથી દેશમાં દિગ્વિજય કરવાથી, કે પારદાદિ રસોના મારણથી, કે મહાસમુદ્રના જળને સુગમ તરવાથી, કે પક્ષીઓની પેઠે ગુટિકાઆદિ સાધનોવડે આકાશમાર્ગે ગમન કરવાની શક્તિ મેળવવાથી, કે અનેક ઔષધિઆદિની સહાયતાથી તામ્રાદિ ધાતુઓનાં રૂપનો ઉચ્છેદ કરીને સુવર્ણાદિ ધાતુઓમાં તેનાં રૂપાંતર કરી જાણવાની કીમીયાગરની કીર્ત્તિને મેળવવાથી, કે પૃથ્વીમાં ગુપ્ત રહેલા ધનનાં નાના પ્રકારનાં અંજનાદિના યોગથી દર્શન કરવાના સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાથી પણ આ અનેક દુઃખ દેનાર જન્મમરણના કારણરૂપ સંસારનું ભય છૂટીને પરમાનંદરૂપ અત્યંત અભય સ્થાનને પમાતું નથી, પરંતુ માત્ર શ્રીસદ્ગુરૂનાં ચરણની ભક્તિ કે જે ઉગ્ર પુણ્યના બળવિના પ્રાપ્ત થતી નથી એવી છે, તે ભક્તિથી જ તે પરમાનંદસ્વરૂપ નિર્ભય સ્થાનને પમાય છે. માટે નિર્ભયપણાની ઇચ્છાવાળાએ સઘળાં કાર્યનો તિરસ્કાર કરીને પણ અહંકારનો નાશ કરી શ્રીસદ્ગુરૂનાં ચરણમાં મસ્તક મુકીને કૃતાર્થ થવું.

ગંગા, યમુના, તાપી, નર્મદા, કાવેરી, સરયુ, સરસ્વતી, સિંધુ, ગોદાવરી, આદિ અનેક પાપને નાશ કરનાર નદીના તરવાથી, કે તેમનાં દર્શનથી, કે તે તે નદીનાં જળમાં સ્નાનમાત્ર કરવાથી, કે તેમનાં જળનાં પાન કરવાથી, કે લવણ, ઈક્ષુ, સુરા, સર્પિ, દધિ, ક્ષીર કે જળના સાતે સમુદ્રના તરવાથી, તેમનાં દર્શનથી, કે તેમાં સ્નાન કરવાથી, કે તેમનું પાન કરવાથી પણ આ સંસારબંધન જે સર્વને અપ્રિય છે, તે છૂટતું નથી. પણ માત્ર આ ભવસાગરને તરાવી પાર ઉતારનાર શ્રીસદ્ગુરૂનાં બે ચરણરૂપ નૌકા જ આ ભવબંધનથી છૂટા કરીને દુઃખસમુદ્રથી પાર કરે છે. માટે ભવદુઃખરૂપ સમુદ્રને તરવાની ઇચ્છાવાળાએ તો જીવમાત્રના તારક શ્રીસદ્ગુરૂનાં ચરણને જ અનેક યત્ને પણ સ્પર્શ કરવા ઇચ્છા રાખવી.

બ્રાહ્મણે વિધિપ્રમાણે શ્રીગુરૂથી સંસ્કારપૂર્વક ગાયત્રીમંત્રોપદેશ લીધાવિના પોતાની મેળે જ પાઠ કરી લીધેલા ગાયત્રીમંત્રનાં અનેક પુરશ્ચરણ કરયા છતાં પણ તે પુરશ્ચરણો ગુરૂના અનુગ્રહવિના યોગ્ય ફળને આપનાર થતાં નથી. તેમ જ બ્રાહ્મણે કરેલાં નિત્યનૈમિત્તિક, કામ્ય કે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્મ પણ ગુરૂના પ્રસાદવડે જ ફળને આપનાર થાય છે,તથા પૂર્વે કરાયેલાં નિષિદ્ધ કર્મના બળને તત્કાળ નાશ કરનાર થાય છે. માટે સર્વ પ્રકારે જોતાં આ જગત્‌માં અદ્ભુત સામર્થ્યવાળો તો શ્રીગુરૂનો પ્રસાદ જ છે. (આ સ્થળે પ્રસાદ એટલે ભોજનરૂપ પ્રસાદ નહિ, પણ અંતઃકરણના પ્રેમાવેશથી થયેલો આશિર્વાદરૂપ પ્રસાદ સમજવો.) માટે આપણા પ્રાપ્ત બળની સત્તાથી સર્વ સજ્જનોએ ગુરૂપ્રસાદ મેળવીને જન્મ સા-

થંક કરવો.

મોટાં તીર્થોનાં સેવન તથા દ્વારાવતી, કાશી, અયોધ્યા, અવંતિકા, મથુરા, કાંચી, આદિ મોક્ષને આપનારી મુક્તપુરીઓમાં નિરંતર નિવાસ કરવાથી, કે તે મુક્તપુરીમાં મરણ પામવાથી, કે હેમાદ્રિ તથા વિંધ્યાદ્રિના મધ્યના આર્યાવર્તમાં જન્મ પામવાથી, કે તેમાં નિવાસ કરીને મરણ પામવાથી સાક્ષાત્ મોક્ષ મળતો નથી. અગર જો તે પ્રકારનાં કર્મ મોક્ષનાં અવાંતર કારણો છે, તથાપિ મોક્ષનું સાક્ષાત્ કારણ તો શ્રીસદ્‌ગુરૂના અનુગ્રહથી મહાવાક્યના શ્રવણદ્વારા ઉત્પન્ન થનાર જ્ઞાન જ છે. માટે જ્ઞાનના પણ સંપાદન કરાવનાર હોવાથી મોક્ષના મુખ્ય કારણરૂપ શ્રીસદ્‌ગુરૂના અનુગ્રહને જ પ્રાપ્ત કરવામાં સજ્જનોએ નિરંતર પ્રયત્ન કરવું.

મંત્ર, યંત્ર તથા તંત્રાદિ ઉપાયોવડે શત્રુના સંહાર કરવાથી, કે ધનવાન્‌ને, સ્ત્રીને કે રાજાને આપણે વશ વર્તાવવાથી, કે તેમને પોતા ઉપર મોહ ઉપજાવીને સ્વાધીન કરવાથી, કે દૂર દેશથી સ્ત્રી, ધન, સજ્જન, દુર્જન, ધનવાન્ કે રાજા વિગેરેને પોતાના પૂર્વોક્ત વિદ્યાના બળથી આપણા સમીપ આકર્ષણ કરવાથી, કે શત્રુ અથવા દુર્જનોના ચિત્તમાં ઉદ્વેગ આદિના ઉદ્‌ભવ કરીને તેમને એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને ભ્રમતા કરવાથી કે જળ, શસ્ત્ર, અસ્ત્ર કે શત્રુના હસ્તપાદાદિના સ્તંભનના કરવાથી, કે બે સજ્જનોને કે મિત્રોને કે સ્ત્રીપુરૂષને કે માતાપિતાથી પુત્રને કે બે રાજકર્તાને, પરસ્પર દ્વેષ ઉત્પન્ન કરાવનાર સાધનોના સિદ્ધ કરવાથી પણ સર્વજ્ઞ તથા સર્વશક્તિમાન્ પરમેશ્વરના પદને પમાતું નથી; પરંતુ શ્રીસદ્‌ગુરૂની કૃપાનું પાત્ર થયેલ મનુષ્ય તો આ ત્રિલોકપતિ ઇશ્વરના પદને યોગ્ય થયો થકો સર્વજ્ઞ તથા સર્વશક્તિમાન્ અને સ્વતંત્ર થાય છે. તેથી, તેમ જ તે મંત્ર, યંત્ર, કે તંત્રના પ્રયોગ જે ક્ષુદ્ર ફળની ઉત્પત્તિ કરનાર છે,તે પણ તે તે વિદ્યાના પ્રવર્તક ગુરૂઓના પ્રસાદવિના સિદ્ધ થતા નથી, એ વાર્તા મંત્રાદિ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે, માટે આ પરતંત્રતા તથા અલ્પજ્ઞપણારૂપ જીવપદથી ઉગરવાની ઈચ્છાવાળી સ્ત્રી કે પુરૂષાદિ પ્રજાએ તો અવશ્ય સર્વ સિદ્ધિના આપનાર શ્રીમહેશ્વરરૂપ શ્રીસદ્‌ગુરૂની ચરણરજને જ મસ્તકે ધારવાની ઇચ્છા કરવી.

મોટા સામર્થ્યવાળા પૃથ્વીપતિઓ પણ રાજસૂય કે અશ્વમેધાદિ યજ્ઞ કરીને શ્રીગુરૂના પ્રસાદવડે જ તેની પરિસમાપ્તિદ્વારા જ આ લૌકિક ઐશ્વર્ય મેળવવાને સમર્થ થાય છે, તો અલૌકિક ઐશ્વર્ય જે નિત્ય અને દુર્લભ હોવાથી અનેક સહસ્ત્રમાં કોઈને જ પ્રબળ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થનાર શ્રી સદ્‌ગુરૂનાં ચરણની સેવાના પ્રભાવે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે, તેને

મેળવવાની ઈચ્છાવાળાએ તે ચરણસેવાના પ્રભાવને પ્રાણાંત પ્રયત્ને પણ કાં મેળવવો નહિ? અર્થાત્ મેળવવો જ જોઇએ.

આ સંસારમાં યજ્ઞથી, દાનથી, તપથી, વ્રતથી, અને તીર્થોનાં ભ્રમણથી કે તેવાં જ અનેક કષ્ટના યોગથી રાજભોગાદિ અનિત્ય ફળની ઇચ્છા રાખી જીવો પોતાના અમૂલ્ય આયુષને અનેક જન્મપર્યંત ગાળી નાંખે છે. તથાપિ એક કે બે જ જન્મમાં અથવા વર્તમાન જન્મમાં પણ થોડા કાળમાં જ નિત્ય સુખની પ્રાપ્તિ કરનાર થોડા કષ્ટવાળાં શ્રીસદ્ગુરૂની પ્રસન્નતા મેળવી આપનારાં કર્મને આ લોકો કેમ કરતા નથી, એ આશ્ચર્યની વાર્તા છે. પરંતુ મોટા પુણ્યના સંચયવિનાના પાપાત્મા પ્રાણિઓમાં તે ફળ મેળવવાયોગ્ય સંપત્તિના અભાવે એમ થાય છે, એવું જાણનાર સર્વજ્ઞ પુરૂષો તેમાં આશ્ચર્ય માનતા નથી.

"યોગિનીઓની કે યક્ષિણીઓની કે ઇતર દેવાદિકની ઉપાસના, જે ક્ષુદ્ર ફળને આપનાર છે, તેમને અસંખ્ય લોકો સેવવાની ઈચ્છાવાળા જણાય છે, પરંતુ નિત્ય અવિક્રીય સુખની ઇચ્છાવાળા છતાં આ જીવો તે સુખને સહજમાં પ્રાપ્ત કરી આપનાર શ્રીસદ્ગુરૂ દેવની ઉપાસનામાં આસક્ત થતા જણાતા નથી, એનું શું કારણ હશે, એવી શંકા થાય છે. પરંતુ જીવોનાં દુર્ભાગ્યને જાણનારને, તથા કર્મ કે પ્રયત્નનું ફળ આપવાના જે નિયમો છે, તેને જાણનાર સર્વજ્ઞ પુરૂષને એવિષે કશી શંકા થતી નથી.

જેમ રોગીના રોગની યથાર્થ પરીક્ષા કરનાર તથા તેના સમ્યક્ ઉપાયને જાણનાર વૈદ્ય જ તે રોગીના બળાબળને જોઇ યોગ્ય ઉપાયથી તેને નીરોગ કરે છે, તેમ જ સર્વ જીવોને એકે કાળે થયેલો અસાધ્યસરખો, અને કષ્ટસાધ્ય અવસ્થાની પરિસીમાએ આવેલો આ ભવરોગ, તેને અત્યંત નિપુણ ઈશ્વરસમાન શ્રીસદ્ગુરૂરૂપ વૈદ્ય જ નિવારણ કરવાને સમર્થ છે. પરંતુ નિરૂપાય થવાય છે કે તે રોગથી એકે કાળે સાજા થવાયોગ્ય આ જીવોનાં પ્રબળ કર્મ તથા યત્ન નથી.

જો કોઇ પુરૂષ આ બ્રહ્માંડમાં રહેલા સંપૂર્ણ આકાશને પોતાની મુઠીમાં ધારણ કરી રાખવાને સમર્થ થાય તો તેને શ્રીસદ્ગુરૂના અનુગ્રહવિના જ આ અવિનાશિ પરમેશ્વરનું પદ મળે છે; અર્થાત્ શ્રીસદ્ગુરૂના અનુગ્રહવિના કોઈ પણ જીવને પરમેશ્વરનું પદ મળતું નથી એ જ ભાવ છે.'

હે સ્ત્રિ! આ વિગેરે અનેક વચનો પૂર્વકાળથી મોટા પુરૂષો કહેતા આવીને સંપૂર્ણ જીવોને એ જ વિચાર જણાવતા આવ્યા છે કે આ જગત્માં સંપૂર્ણ પ્રાણિઓને દુઃખ ટાળવાની તથા સુખ પામવાની ઇચ્છા

છે, અને તે ઇચ્છા શ્રીસદ્‌ગુરૂના આશ્રયવિના કદાચિત્ પણ પૂર્ણ થતી નથી. માટે સર્વ પ્રવીણ પુરૂષ વા સ્ત્રીએ તો અવશ્ય આલસ્ય તથા પ્રમાદાદિ દોષોને ન સેવતાં સદ્‌ગુરૂનાં ચરણને જ સેવવાં.

આમ છે માટે હવે મારે બીજા સર્વ વ્યવહારમાં જેમ આલસ્યરહિત રહેવું પડે છે, તેમ આમાં પણ રહેવું જોઇએ; અને જે યોગ્ય પુરૂષને આપણે મુક્તિમંદિરમાં પધરાવ્યા છે, તેમને જ વિધિવડે મારે સદ્‌ગુરૂ કરવા. કારણ કે એવા યોગ્ય પુરૂષ ક્યાંહિ પણ ખોળતાં મળે એમ નથી.

હરદત્ત કહે છે, હે સત્કથામાં પ્રીતિવાળી ! આ પ્રકારનાં તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષનાં વચનોને શ્રવણ કરીને અત્યંત પ્રસન્ન વદનથી તે સત્ત્વમતિ આ પ્રકારનાં પ્રિય વચનો પોતાના પતિને કહેવા લાગી.

સત્ત્વમતિ કહે છે, હે ભગવન્ ! આપ કે જે સર્વ વાર્તાને રૂડે પ્રકારે જાણો છો તેમને હું મંદબુદ્ધિવાળી સ્ત્રી શું અધિક યોગ્ય અભિપ્રાયને આપી શકનાર છું? માટે નિઃશંકપણે આપની અનુપમ પવિત્ર ધારણાને સત્વર પાર પાડો. આ લોકમાં અમે અબળાઓ નિરંતર પતિના સુખવડે જ સુખી છીએ, અને પતિને જેમ જેમ વધારે સુખ થાય તેમ તેમ અમે પ્રસન્ન થઇને એવી જ ઇચ્છા કરીએ છીએ કે આથી પણ અધિક સુખ અમારા પતિને મળો. શાસ્ત્રમાં પણ એમ કહ્યું છે કે પ્રાણિમાત્રને પોતાનો આત્મા અત્યંત પ્રિય છે, અને પોતાના સુખવાસ્તે જ તે બીજાના સુખને ઇચ્છે છે. સ્ત્રી પતિને સુખી જોવામાં પોતાના જ સુખને ધારે છે. એ જ પ્રમાણે પુરૂષો સ્ત્રીને, પુત્રને કે અન્ય પ્રાણિપદાર્થને પોતાના સુખમાટે જ સેવે છે; અને સ્ત્રીઓ પતિની તથા માતાપિતા પુત્રની, તેમ જ અન્ય સર્વ જે જે બીજાની સેવા ઉઠાવે છે, તે પોતાના સુખની આશાથી જ ઉઠાવે છે, માટે આ સંસાર કેવળ સ્વાર્થી પણ કહેવાય છે.

વળી એમ કહેવાય છે કે સ્ત્રી પુણ્ય કરે તો તેમાં પતિનો ભાગ નહિ, અને પુરૂષ પુણ્ય કરે તો તેમાં સ્ત્રીનો અર્ધો ભાગ છે. વળી પુરૂષ પાપ કરે તો તેમાં સ્ત્રીનો અર્ધો ભાગ નથી, પણ જો સ્ત્રી પાપ કરે તો તેમાં પતિનો અર્ધો ભાગ છે. માટે પુરૂષોએ પોતાને પાપ આવવાનું ભય રાખીને નિરંતર પોતાની સ્ત્રીઓને પુણ્યકર્મમાં પ્રીતિવાળી અને સદાચરણી કરવી ઘટે છે, અને સ્ત્રીઓએ પોતાને અર્ધભાગ પુણ્ય લેવાની આશાવડે નિત્ય પોતાના પતિને પુણ્યકર્મમાં જોડવાની ઇચ્છા રાખવી ઘટે છે. આમ છે માટે આપના સુખનો ભાગ લેનારી હું તો આપને એ જ સલાહ આપું છું કે જે પ્રકારે આપને અવિનાશ સુખ

પ્રાપ્ત થાય એવું હોય તે પ્રકાર સૌથી પ્રથમ કરવો જોઇએ.

સઘળા પ્રકારનાં વ્યહવારસુખને એક પ્રકારથી જોતાં પામેલાં આપણે હવે એવા અખંડ સુખના ઉપાયોને જ કરવાયોગ્ય છીએ. માટે આપની વૃત્તિને અનુકૂળ લાગે તે શુભ સમયમાં વિધિપૂર્વક શ્રીસદ્ગુરૂના પૂજનને કરીને તેમની પ્રસન્નતાપ્રમાણે અનુગ્રહ મેળવવાયોગ્ય વ્યવસ્થા કરો.

પ્રબુદ્ધ પુરૂષ આ પ્રકારનાં પોતાની સ્ત્રીનાં અનુકૂળ વચનોને શ્રવણ કરીને બોલ્યો, હે સ્ત્રિ ! કાલે પ્રાતઃકાલમાં બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાનો યોગ્ય સમય મેં નિર્ણય કરીને જ આ વાર્તા અભિપ્રાયમાટે તારા સમીપ કાઢી હતી. કારણ ઉત્તમ મતિવાળી સ્ત્રીનો પોતાને કરવા યોગ્ય સઘળાં સરળ કાર્યોમાં અભિપ્રાય લેવો,તથા ઉભયના વિચારની એકતા કરીને તે તે યોગ્ય કાર્ય કરવાં,એવો પતિનો ધર્મ છે, તેથી મેં તને પૂછ્યું છે. અને કેટલાંક એવાં કાર્ય હોય છે કે તેના યોગ્ય પરિણામઉપર ગયાવિના વધુ કાને પ્રવેશ કરે તો ભયંકર રૂપ ધારણ કરી શકે,તેવાં કાર્યને તો સ્ત્રીના કે કોઇના પણ અભિપ્રાયને લીધાવિના કુશળ પુરૂષે તત્કાળ સિદ્ધ કરી લેવાં, અને પછી પ્રકટ થવાના પ્રસંગે પ્રકટ કરવાં. આ કાર્ય તો આપણને હવે સુગમ અને સરળ છે, માટે ચિંતા નથી. હે સઘળાં કાર્યમાં પ્રવીણ સ્ત્રિ ! તું આજ રાત્રિએ પૂજનાદિનાં સઘળાં સાહિત્યને ભેળાં કરાવીને તૈયાર રખાવજે, અને સવારમાં સૂર્યોદય થયા પૂર્વે અવસ્ય કાર્યને સાધી લઇશું. મેં શ્રીસદ્ગુરૂરૂપ મહાત્માને પ્રાર્થના કરીને તેમની આજ્ઞા પણ આજે પ્રાતઃકાળમાં મેળવી છે. આ ક્ષણે તો હું અગત્યના કામસર બહાર જઇ આવું છું, એમ કહી બહાર જાય છે.

પછી સત્ત્વમતિએ પોતાના પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે સેવકોપાસે સઘળો સામાન તૈયાર કરાવી એક સ્થળે પવિત્રતાથી મુકાવી રાખ્યો, અને જ્યારે રાત્રિએ પોતાના પતિ આવ્યા ત્યારે તેમને આપ્રમાણે દેખાડી દીધો. હે ભગવન્ ! આ નાના પ્રકારનાં સુગંધવાળાં પુષ્પોને આ સુંદર છાબમાં સુકાઈ કે કરમાઇ ન જાય, એવી સંભાળથી ભરાવી રાખ્યાં છે. આ દુધ, દહીં, ઘી, મધ, તથા શર્કરા એ પંચામૃત ગુરૂનાં ચરણના પૂજનસમયે સ્નાન કરાવવા જોઇએ, તે પણ જૂદાં જૂદાં સ્વચ્છ પાત્રોમાં ભરી રાખ્યાં છે. માત્ર દુધ જો પ્રાતઃકાળમાં એટલું જલદી આપણી ગોશાળામાંથીઆવી પહોંચશે તો બદલી લઈશું, નહિ તો આ પણ ઉષ્ણ કરી રાખેલું છે, એટલે ચાલશે એમ છે. આ સ્વચ્છ જળ ભરી લઇ જવામાટે લોટો તથા ઉપપાત્ર પણ મંજાવીને તૈયાર રાખ્યું છે. આ પૂજન કરીને ચરણ લુછવાનું સ્વ-

ચ્છ નવું વસ્ત્ર પણ તૈયાર માંહે મુકયું છે. આ નાના પ્રકારના ધૂપ કરવાના પદાર્થો પણ તૈયાર કરીને આ પાત્રોમાં ભરી રાખ્યા છે. આ દીપક કરવાને દીવીઓમાં ઘી પૂરીને દીવેટો તથા રૂનાં ઉભાં પુમડાં કરીને પણ માંહે ગોઠવી મુકયાં છે. તે સમયે માત્ર પ્રકટ કરવાનો શ્રમ રહે એમ છે. આ નાના પ્રકારનાં ફળો તથા દુધનાં બનાવેલાં આ પકવાન પણ નૈવેદ્ય ધરવા સ્વચ્છ પાત્રોમાં તૈયાર મુકાવી રાખ્યાં છે. આ ચરણને સ્નાન કરાવવા માટે મોટો ચાંદીનો થાળ તથા આ આચમની તથા આ અર્ઘ્યપાત્ર પણ બીજાં સઘળાં પૂજાનાં સાહિત્યસહિત એકઠાં કરી રાખ્યાં છે. આ નાના સુગંધવાળા પદાર્થવડે તથા કેસરવડે યુકત ઘસેલા ચંદનને પૂજન કરવા માટે સુંદર પાત્રમાં ભરી રાખ્યું છે. આ શ્રીફળ, સોપારી, તથા પાન વિગેરે મુખવાસના પદાર્થો પણ મુકયા છે. આ પાંચ સુંદર વસ્ત્ર પણ આપે આજ્ઞા કરયા પ્રમાણે કઢાવીને તૈયાર બંધાવી રાખ્યાં છે, તે અર્પણ કરવાના સમયે સેવકને છોડી આપવા આજ્ઞા કરશો, કે તત્કાળ છોડી આપશે. આ અલંકાર પણ શ્રીસદ્ગુરૂના અંગઉપર ધારણ કરાવવાને આપે સૂચવ્યા પ્રમાણે કાઢીને તૈયાર રાખ્યા છે. આ ઘી પૂરીને રૂનાં પુમડાં મુકીને આરતી પણ તૈયાર કરી રાખી છે, તથા છુટું કપુર પણ સાથે પડીકામાં રાખ્યું છે. એ શિવાય આ સુંદર પાટ જે અર્પણ કરવાની આપે ઈચ્છા જણાવેલી તે પણ તૈયાર જ રખાવ્યો છે. હવે જો મારી ભુલકણી વૃત્તિથી કાંઈ તજવીજ કરવામાં ખામી રહી હોય તો આપ કૃપા કરીને મને કહો, તો આ ક્ષણે તૈયાર કરાવી લેઉં. હાં હાં, આ જુઓ, પૂજનના અંતમાં દક્ષિણા મુકવાને સુવર્ણની મહોરો પણ તૈયાર છે.

પ્રબુદ્ધ કહે છે, હે મિત્રિ ! તારા કામમાં કોઇ વેળા પણ ઠપકો આપવાસરખું તેં કરયું નથી, અને હવે પછી તેવો ઠપકો આપવાનો સમય આવશે એવી આશા પણ નથી. આ સઘળું તો તૈયાર થયું છે, પણ મને લાગે છે કે મારે વિધિથી દેહશુદ્ધિપ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વક સ્નાન કરવું પડશે, માટે તેમાં ગાયનું મૂત્ર તથા ગાયનું છાણ તથા મૃત્તિકા તથા ભસ્મ તથા અપામાર્ગ (ઝંઝેટાના છોડ) તથા થોડા જવતલ પણ રખાવજે, અને દર્ભ પણ આપણા ઘરમાંથી જ તૈયાર રખાવજે. વખતે પૂજન કરાવનાર બ્રાહ્મણ તે સમયે પોતે ન લાવ્યો હોય અને માગે તો ક્યાં વળી મંગાવીએ. વળી બે જનોઇના નવા જોટા માંહે મુકાવજે, કેમકે ઘણું કરીને બદલવા પડશે. અને મારે સ્નાન કરીને પહેરવાનાં સ્વચ્છ ધોએલાં અથવા નવાં વસ્ત્ર પણ સાથે તૈયાર રખાવજે, એટલે પછી કાંઇ બાકી નથી, અને જણાશે તો તે વેળાનું તે વેળાએ થઈ રહેશે. બ્રાહ્મણોને દક્ષિણાદા-

ન આપવાને પણ થોડું ધન આપી મુકજે, એટલે ફરી મંગાવવું ન પડે. ચાલો હવે, પાછું પ્રહર રાત્રિ રહેશે, ત્યારે મારે ઉઠવાનું છે, માટે હું સુઇ જાઉં છું. તું પણ આટલી વાર્તાનો બંદોબસ્ત કરીને સુઇ જજે. એમ કહી સુવા જાયછે. સત્વમતિ પણ બીજા સઘળા પદાર્થનો બંદોબસ્ત કરીને પુત્રને સંભાળતી પોતાને સ્થાને ઇષ્ટનું સ્મરણ કરતી પોતાના પતિને નમસ્કાર કરતી સુઇ જાય છે.

વિજયા—જય જય શ્રીસદ્‌ગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી પદ ગાય છે.)

પદ. ગરબી.

આ ભવમાં તરવું દોહ્યલું, ઓ બહેની રે,
ગુરૂવિણ તરવાની આશ, જીવને શેની રે.
આ હું મારૂં કરતાં મરે, ઓ બહેની રે,
યમપુરીમાં દુઃખની વાત, કહું શી તેની રે.
આ સાચાંજુઠાં જગે કરી, ઓ બહેની રે,
દુઃખસુખથી ભરીયાં પેટ, ગતિ શી તેની રે.
આ માતપિતા નવ સેવીયાં, ઓ બહેની રે,
દીધાં પતિને જેણે દુઃખ, ગતિ શી તેની રે.
જેણે સાસુશ્વસૂરને દુભીયાં, ઓ બહેનીરે,
જેણે વહુને દીધી પીડ, ગતિ શી તેની રે.
જેણે ઢોંગી ગુરૂને પુજીયા, ઓ બહેનીરે,
જેણે પાપીશું બાંધી પ્રીત, ગતિ શી તેની રે.
જેણે સજ્જનની નિંદા કરી, ઓ બહેની રે,
જેણે દુષ્ટનાં કીધાં વખાણ, ગતિ શી તેની રે.
જેણે દાન દીધાંજ કુપાત્રને, ઓ બહેની રે,
જેણે સાધુને દીધો ક્લેશ, ગતિ શી તેનીરે.
આ ઈશ્વરને નવ ઓળખ્યા, ઓ બહેની રે,
જેણે કીધો પ્રભુનો નિષેધ, ગતિ શી તેની રે.
જે નાસ્તિકનાં સંગી થયાં, ઓ બહેની રે,
જેણે નિંદ્યા ઈષ્ટ ગુરૂદેવ, ગતિ શી તેની રે.
સુખ કોનું દેખી નવ ખમે, ઓ બહેની રે,
વળી દુઃખીને પણ દે તાપ, ગતિ શી તેની રે.
એવાં અનેક પાપ કરી ટળે, ઓ બહેની રે,
કરે ઘોર નરકમાં વાસ, ગતિ એ તેની રે.
માટે સુખને જે જગે ઇચ્છતાં, ઓ બહેની રે,

તેણે ઝાલવી સીધી વાટ, ગતિ શુભ તેની રે.
શ્રી હરિગુરૂને સેવશે, ઓ બહેની રે,
ગણી માતપિતાસમ જેહ, ગતિ શુભ તેની રે.
આ ઇંદ્રિયમનને જીતીને, ઓ બહેની રે,
જેણે ટાળ્યા સઘળા ક્લેશ, ગતિ શુભ તેની રે.
જે જગ આ હરિસમ ભાળતા, ઓ બહેની રે,
મનહર પ્રભુસમ તે થાય, ગતિ શુભ તેની રે.

ભાગીરથી—જયજય શ્રીસદ્ગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલે છે.)

ચંચળા—આહાહા ! આ બચારી સત્ત્વમતિની પરમેશ્વરે સાહ્ય કરી, ને એને દીકરો આપ્યો, એ ઘણું રૂડું કરયું. એના જેવી આ લાખો બૈરાંની મેદનીમાં જોઇએ તો એક પણ ભાગ્યે મળે, નહિ વારૂ ભાગીરથી!

ભાગી૦—તમે ખરૂં કહો છો. એવા પુણ્યના બળવાળી તે ઘણી ક્યાંથી હોય ?

ચંચળા—મને તો એ થાય છે કે તેના ધણીએ લગાર કહ્યું કે કેવી ટપટપ બધી વસ્તુઓ ભેગી કરીને મુકી છાંડી, ને આવ્યા એટલે દેખાડી ! પેલા બચારાને લગાર પણ મહેનત પડવા દીધી નહિ ! બૈરી તે એનું નામ કે પોતાના ધણીની મરજીપ્રમાણે વગરકહ્યે સમજીને ચાલે. કેમ કાકીજી ! સાંભળ્યું ? આ પરમાણે જ્યારે બધો સામન ભેગો કરીને સદ્ગુરૂની સેવા કરાય, ત્યારે પરમેશ્વર પણ રાજી થાય. આપણને એવી સેવા કરતાં આવડે પણ ખરી ? ખરૂં બોલજો.

પારવતી૦—જુવો ચંચળ વહુ! 'જેનાં કામ તે જે કરે.' તમારા કે મારા જેવીને પૂજાસેવા કરવાનું કહ્યું હોય તો બચારો એક પરમહંસ જેવો થઇને ફરનાર હતો, તેની એક બૈરીએ સેવા કરી'તી, ને અધમુઓ કરયો'તો, તેવી થાય, ખબર છે ? 'આવડે નહિ ઘેંશ. ને રાંધવા પેશ,' એવું જ તો.

ચંચળા—ના ના કાકીજી ! લગાર કહો તો ખરાં કે તે ખોટા પરમહંસને શી રીતે અધમુવા જેવો કરયો ? અમેએ જાણીએ તો વળી ચેતીને ચાલીએ. લગાર મારે વાસ્તે સઉ ખોટી થશે. લો કહી દો એટલું.

પારવતી૦—એમાં શું ? એ તો બે બોલની વાત કહેવાની છે. ઉનાળાના દા'ડા હતા, ને ચૈતર વૈશાખની છેલ્લી મોસમ હતી, તેવામાં ફરતા ફરતા કહીંથી આવીને એક પરમહંસ મહાદેવના દહેરામાં ઉતરયા'તા. બહેન ખરા પરમહંસ તો કહે છે કે બોલતા નથી, ને કોઈ સામું જોતા નથી, ને તેને કોઇ વાતની કોઈની ગરજ પણ નથી. તે તો જીવતાં મરી ગયાજેવા હોય છે. પણ આ તો કોઇ પેટ ભરવાને થયેલા કચ્ચા

પરમહંસ હતા. તે દહેરામાં બેશીને રોજ લોકમાં આ'વા થવાને સારૂ કથાવાર્તા કરતા. લોકો જાણે એટલે નોતરાં ચાલતાં થાય કે ની? પછી તે કથામાં ઘણાં બૈરાંઓ પણ સાંભળવા બેસે. તેમાં એક બચારી મારા જેવી ભોળી બાયડી હતી. તેણે એક દહાડો સૌના દેખાદેખી તેમને જમવાનું નોતરૂં દીધું. તે જમવા ગયા ત્યારે પેલી બચારીએ તો લગાર સાધારણ જમવાનું કરયું'તું, તે મૂકીને જમાડયા. પણ પેલા બાઇનું કાંઇ મન માન્યું નહિ. પછી જમી ઉઠીને લગાર બોધ કરવા બેઠા કે 'માઇ! તને ગુરૂની કે મહાત્માની સેવા કરવાની બરાબર ગમ નથી. તેથી જો કલ્યાણકી ઇચ્છા હોય, તો બરાબર મેં કહું તેસી સેવા કરણી.' પેલી બચારી બોલી, 'મહારાજ! તમે કહો તેવી કરૂં. હું તો અજ્ઞાન છું'! તે બોલ્યા, 'દેખ માઇ! સવારકા પો'રમેં બડી ફજરમેં મહાત્માને બોલાવવા. રાતનું કોરા ઘડામેં પાણી ઠંડુ કરીને રાખી મુકનું. પાછલી રાતની રસોઇ કરી રાખની. તેમાં દહીં, ભાત, થોડા મીઠા પદારથ; ને પછી ગુરૂ મહારાજકું અચ્છા જલથી નવડાવીને અગાસીમેં બેસાડીને, અચ્છા સુગંધીવાળા ચંદન ચોપડીને, પછી જમવા બેઠાડવા. ને ઉપરસેં થોડા થોડા પંખાસી પવન નાંખવા. એસી ભાવનાસેં જમાડવા તો કલ્યાણ થાય.' આ પ્રકારના બોધને કરીને પછી તે તો પોતાને આસને ગયા. તે બાઈ તો આજ કાલ કરતાં ફરી જમાડવાનું વિસારી ગઇ, ને તે પરમહંસ તો વળી બીજે કહીં નીકળી ગયા. તે પાછા જોગજોગે માગસર મહિનો ઉતરતાં આવી પહોંચ્યા. પેલી બાઇ તો મનમાં રોજ પસ્તાતી કે અરેરે! મેં પેલા મહારાજના કહેવા પ્રમાણે સેવા કરાઇ નહિ, ને જમાડાયા નહિ. પેલા આવ્યાની ખબર પડી કે તરત પેલી બચારી તો હરખઘેલી થઇ ગઈ, ને સાંજના જઇને નોતરૂં દઇ આવી, કે મહારાજ! મારા ઉપર દયા લાવીને સૂરજ ઉગતા પહેલાં પધારજો. પેલા બોલ્યા, 'ક્યા ધંધુર માસ કરતી હે કે'? (ધનસંક્રાંતિમાં સવારના પહોરમાં વહેલા બ્રાહ્મણો જમાડે છે, તેને ધનુર્માસ કહે છે.) તેણે, સમજી નહિ, તોએ કહ્યું કે 'હા મહારાજ!' નોતરૂં દઇને ગઇ કે પેલીએ તો સંધ્યાકાળથી જ કોરી ગાગર ને ઘડો ભરીને પાણી અગાસીમાં ખાકળે મુકી દીધું; ને વહેલી ઉઠીને ખૂબ વાટકી ભરીને ચંદન ઘસી મુક્યું. દહીં મોળું સારૂં લાવી મુક્યું, ને ભાત કરી મુકયો, ને એક વાટકો ભરીને દૂધપાકનું ... ધોળું મીઠું જે નિત્ય રસોઈને માટે કાઢી રાખેલું, તે પણ નજીક રાખી મુક્યું. અગાસીના ચોકમાં પાટલો એક નહાવાનો, ને એક જમવાનો મુકી છાંડયો. પેલા મહારાજ પણ સૂરજ ઉગતા પહેલાં આવીને ઉભા. 'કેમ માઇ! કેટલી વાર? મેં તો આયા હું!' પેલી બોલી, 'આવો મહા-

રાજ ! આ પાટલા ઉપર નહાવાને બેસો, એટલે હું પાણી લાવું છું'. ખરેખરી ટાઢના દહાડા તો એવા હતા કે ઉઘાડું પાણીસરખું એ હોય તો ઠરી જાય. પેલી તો બચારી ગઈ, ને મોટી ગાગર રાતની ભરી મુકે-લી, તે બરફથીએ જાણે ટાઢી હોય એવી થઇ ગઈ હતી તે લાવી. પેલા પરમહંસ તો બચારા ધ્રુજતા ધ્રુજતા પાટલાઉપર બેઠા'તા, તે પેલીએ તો એકદમ લાવીને ઉપર ગાગર રેડી તે પેલો તો બચારો ઠરીને ઠુણકા-જેવો થઇ ગયો. દાંત કડકડવા લાગ્યા. હોઠ ફડફડવા લાગ્યા. એક ઓઢ-વાનું લાવ્યા'તા, તે તો પહેરયું, કેમકે પહેરેલું તો પલાળવું પડયું. પછી પેલીએ પેલા બીજા પાટલાઉપર બેસવાનું કહ્યું, તે ત્યાં અગાસીના ચોક-માં પાટલાઉપર બેઠા. પેલી તો બચારી મોટા ભાવથી પેલું ચંદન લેઇને આવી, તે ટાઢું હીમજેવું તેને માથે, ને મોંઢે, ને હાથે, ને પગે, ને આં-ગળે, અંગુઠે, ને છાતીએ સારી પેઠે ચોપડી દીધું, લગાર રહ્યું તે પીઠે પણ ચોપડી દીધું. પછી બચારી રાજી થતી થતી પેલું દહીં ને ભાત પી-રસવા લાવી. તે પીરસીને પેલી મીઠાની વાડકી પાસે મુકીને કહ્યું, મહા-રાજ ! આમાંથી જોઇએ તે પરમાણે લેજો હોં. પેલા ભાઈએ તો મીઠા પદારથ કહેલા, પણ આ બાઈએ તો મીઠું મુકેલું, તે પેલા ભાઇએ તો ખાંડ સમજીને, મોટી વાટકીમાં ભરેલા મીઠામાંથી મોટો બાચકો ભરીને પેલા દહીંમાં નાંખીને ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં, ને મનમાં પેલી બાઇને ગાળો દેતાં પેલું દહીં બધું ભાતમાં ચોળી દીધું. ને 'નનનનારાયણ' એવું બોલતાં મોંમાં મુક્યું, કે ખારૂં ઉસજેવું લાગ્યું. એટલામાં પેલી બચારી ભાવિક ભકતાણી પંખો લેઇને આવી, ને પવન નાંખવા લાગી, ને પછી બોલી, મહારાજ ! મારાથી આપની કંઇ સેવા કરવાજેવી થઈ નથી. જે કંઇ બન્યું તે કરયું છે, એમ બોલતી પવન નાંખવા લાગી. ત્યારે ટાઢમાં ઠું-ઠવાઇ ગયેલા અને છેક અકળાયેલા પેલા પરમહંસ ફડફડતા હોઠથી બોલ્યા, 'મમમ માઇ ! તતતતેરી સેવામેં તો કછુ કસુર નહિ, પણ હજી મગમગમેરા પપપાપી પ્રાણ નહિ જાતા, એટલા બાકી હે.' એમ કહીને પછી બાજુનો થોડો સારો ભાત હતો, ને થોડો બીજો લેઇને બધું એક-ઠું કરીને જેમ તેમ કરીને મોટે કોળીએ તેટલું ખાઇને ઉઠીને પછી પો-તાને આસને ગયા. પછી પેલીએ તો વાડકામાંથી મીઠું, જોયું તો ઘણું ગયેલું, પણ મારા જેવી બચારી ભોળી તે કશુંએ સમજી નહિ. પછી પેલા પરમહંસે સાંજે બધા લોકોને પેલીની ગેરહાજરીમાં સઘળું કહી સંભળાવ્યું. તે પાછળથી સઉએ પેલી બાઇને ફીટકાર કરયો, ને પેલા પરમહંસ પણ રસ્તે પડી ગયા. એવી વાત છે, સાંભળી બહેનો ! તેથી સેવા કરવાનું કામ કંઇ સહેલું નથી, સાંભળ્યું ચંચળ વહુ ! લો ચાલો

બાઇ ! મેં સરૂને આજે અમથાં ખોટી કરયાં. (એમ કહી ઉઠે છે.)

ચંચળા—અમથાં ખોટી તો કેમ? એમાંએ ઘણી શિખામણ રહી છે, કેમ ભાગીરથી બ્હેન ! ખરૂં કે નહિ?

ભાગી૦—ખરૂં છે. સઘળી વાતોમાં શિખામણ તો હોય જ છે. (પછી વારાફરતી સર્વ જાય છે.)

(મનોહર ભટ્ટ આવે છે. વિજયાએ સઘળું કરી તૈયાર રાખેલું તેથી જમીને પરવારી બેસે છે. બીજાં પણ સર્વ પરવારીને પોતપોતાને ઘેરથી વારાફરતી આવી બેસે છે.

વિઠ્ઠલજી—(સર્વ આવી ગયું છે, એમ કહીને) કાલે તો અંતમાં પેલા પિંગલનયન નામના વિદ્યાર્થીના અંતઃકરણનું સામાન્ય સ્વરૂપ કહીને બંધ રાખ્યું છે. હવે શાંતિશર્મા, વિશ્વવંદ્ય, હરિહરમૂર્ત્તિ, અને વિદ્યાધર, એ ચાર પેલા દશમાં બાકી રહ્યા છે. પછી તો જે આગળ હોય તે ખરૂં.

મનોહર—(ઇષ્ટનું સ્મરણ કરીને નમસ્કાર કરીને) પછી બીજે દિવસે પાછાં પેલી સઘળી છોકરીઓને બેસાડીને લક્ષ્મી માતા બોલ્યાં, હે શાણી છોકરીઓ ! હવે વળી ચિત્ત દઈને સાંભળો. પેલા બાકીના વિદ્યાર્થીના સ્વભાવ કહું છું.

૭ શાંતિશર્મા નામનો વિદ્યાર્થી તો ભણવામાં ઘણો ચપળ હતો. ઉમરે લગાર નાનો હતો, પણ બુદ્ધિબળથી મોટાજેવો હતો. તે ઉપરથી જોતાં તો જાણે શાંત હોય એવો હતો, પણ અંતરથી તો નિરંતર ઉદ્યોગવાળો હતો. તે પ્રયોજનજેટલું થોડું બોલનાર હતો, પણ ઘણું અને ઉપયોગી બોલવાના સામર્થ્યવાળો હતો. ઉપરથી તો જાણે ઘણા શરમાળ સ્વભાવનો હોય એવો જણાતો, પણ વિદ્વાનના સમાજમાં દૃઢ અંતઃકરણથી બોલનારો તથા વિવાદમાં ભારે ટક્કર લઈને સામાને હંફાવીને પોતે જય મેળવનારો હતો. સઘળાજોડે બોલવામાં તથા વર્તવામાં ઘણા વિનયવાળો હતો, તોપણ પ્રસંગ આવે તો બીજાને મર્મવચન બોલીને મશ્કરી કરવામાં કુશળ હતો. કોઈ વિદ્યાર્થીઓ પરસ્પર લઢે તો બંનેની વાતો સાંભળીને ડોકું હલાવ્યા કરતો, પણ કોઇને ખોટું ખરૂં સ્પષ્ટ કહેતો નહોતો. એકબીજાની ગેરહાજરીમાં જે સમીપ હોય તેના પક્ષને બળવાન્ કહીને તેને સારૂં લાગે તેમ ચઢાવી આપતો. પરસ્પરમાં વધારે થતા વિરોધને બંને પક્ષના સમાધાનપૂર્વક શમાવવામાં કુશળ હતો, તોપણ સાધારણ વિરોધને તો જોવાની હોંસવાળો તે ક્લેશને

આરંભથી જ ઉપજતો અટકાવવાને યત્ન કરતો નહોતો. પોતે ભણેલું બીજા પાછળનાને ભણાવતો, પણ પોતાના બરોબરીયા ભણનારને આ આગળ ભણી જશે એવી ધાસ્તીથી પૂછ્યા છતાં પણ બરાબર ઉત્તર આપતો નહોતો. પોતાના સમાન ભણનારાઓમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ કહેવડાવવાની હોંસવાળો હતો, અને શ્રમ કરીને તેમ કહેવડાવતો હતો. તે માંહેથી ખળ હોય એવું અનુમાન બીજાને થતું, અને તે ઓછું બોલનારો તેથી, તેને સર્વ ગાંઢો, અથવા શાંતિબ્રહ્મા કરીને કહેતા હતા ગુરૂભક્તિમાં પ્રીતિવાળો હતો ખરો, પણ તે ઓછો વખત આઘોપાછો થઈને ભણવામાં મચ્યો રહેતો, તેથી ઘણો વખત તેને ગુરૂસેવાની તક મળતી નહોતી. ગુરૂપત્ની વા ગુરૂની આજ્ઞાપ્રમાણે ઝટ કામ કરી આપતો પણ વારંવાર કામ આવે એવી રીતે ઘણો વખત નજરઆગળ રહેતો નહોતો. વિદ્યાર્થીઓમાં નિમેલા કામને તે કરતો, પણ તેને નાનો જાણીને તેના ઉપર ભારે કામનો કાંઇ બોજો નાંખ્યો નહોતો. ગુરૂની તો સર્વના ઉપર કૃપા હતી જ, પરંતુ આ પોતાની બુદ્ધિથી ભણવામાં વહેલો વધતો તેથી તે ગુરૂને વહાલો છે, એવો બીજા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ તેના સંબંધે ગુરૂને આરોપ મુકતા હતા. હે દીકરી! એનામાં ગુણ ઘણા અને દોષ ઓછા, એમ ચોકસ વિચારથી જોનારને જણાતું, પણ સાધારણ વિરોધથી જોનારને એનામાં વધારે દોષ ઉંડા છે એમ અનુમાન થતું. તેમ છતાં પણ એનો સઉસાથે મતલબજેટલો સંબંધ રાખી ઓછું બોલવાનો સ્વભાવ હતો, તથા તે સઉને સમયઉપર નમી નમીને તેમનો વિરોધ શમાવતો, તેથી તે કોઈનો ખાસ વિરોધી ગણાતો નહોતો. એ નિરંતર પ્રસન્ન મુખથી જ રહેતો નહોતો, તથાપિ એના અંતઃકરણમાં વધારે વાર ક્લેશનો પ્રબળ વેગ પણ રહેતો નહોતો. સઘળી તરફથી જોતાં એની ગણના સારામાં હતી. કારણ કે ગુરૂના કે ગુરૂપત્નીના મનને ખેદ કે અપ્રીતિ થાય એવો પ્રયોગ કદાચિત્ પણ સાક્ષાત્ કે પરોક્ષ પણ કરતો ન હતો.

૮ વિશ્વવંદ્ય નામનો વિદ્યાર્થી તો કાંઇક પોતાના નામને સાર્થક કરે એવો હતો, તોપણ તે કોઇ કોઇવડે વખોડાતો હતો. એ પાઠ કરવાની વિદ્યામાં ઘણો પ્રવીણ નહોતો, પણ સમગ્ર વિદ્યાના મર્મને સમજી લેવામાં ભારે કુશળતાવાળો હતો. પોતે સમજેલી વિદ્યાને, પોતાના અધિક મનન કરવાના અભ્યાસથી, તથા તેમાં અનુકૂળ વિશેષ તર્કો કરીને તેને ઊંડો ઉતરી સમજી સિદ્ધ કરી લેતો તેથી વધારે શોભાવતો હતો. મોટા વિદ્વાના પાઠીઓને પણ તે તે વિદ્યાના મર્મમાં નાંખીને મુઝવતો, તથા તેવી યુક્તિથી સઘળે પોતાના જયને ગવાડતો હતો. વાત કરવામાં ઘણો

ગંભીર હૃદયવાળો હતો. ઉતાવળ કરીને પોતાના પારને સામો પામી જાય એવું લગાર પણ કરતો નહોતો. અધિક તર્કના બળથી ગવિષ્ટસરખો તે કોઇ પ્રકારના કઠિણ પ્રશ્નને પોતાના ઉપર આવેલો જાણીને મુંઝાતો નહોતો. જેવા પ્રકારનો વાદી વેષ લાવે તેવા પ્રકારના વેષને પોતે લાવીને તે વાદીને હરાવવામાં ઘણો ચાલાક હતો વિદ્યાર્થીના મંડળમાં તેના આ પ્રકારના અંતરના સામર્થ્યથી તે ઘણો વખણાતો હતો. સઘળા વિદ્યાર્થીઓ તેની રૂડે પ્રકારે સ્તુતિ કરતા હતા. પણ પિંગલનયનને ને એને ઘણી વાર બારમા ચંદ્રજેવું ચાલતું હતું. પિંગલનયનવિના બીજા વિદ્યાર્થીઓ એના બુદ્ધિબળને જાણીને એની સાથે ઘણા સ્નેહથી વર્તતા. એ પણ અત્યંત અનુકૂળ મનુષ્યના સમુદાયવિના બીજા સ્થળમાં અત્યંત ઓછું બોલનાર હતો, અને અનુકૂળ મંડળમાં તો ખુલાસાથી બોલતો તથા હસતો હતો. કોઇ કોઇ વાર અનેક પ્રકારના નિમિત્તથી એનું હૃદય ક્લેશથી તપતું હતું, પરંતુ તે બીજાના જાણવામાં આવે એવું કરતો નહોતો. નાના પ્રકારના તર્કવિતર્કથી કે સદ્વિચારથી તે પોતાના ક્લેશને પોતાની મેળે જ શમાવી દેવાના સામર્થ્યવાળો હતો. પોતાના ગુરૂના અભિપ્રાયને ઓળખવામાં પણ આ વિદ્યાર્થી સઘળા વિદ્યાર્થીઓકરતાં વધારે આગળ વધેલો હતો. તોપણ કોઇ કોઇ વાર ગુરૂના યથાર્થ અભિપ્રાયને તત્કાળ સમજી જવામાં પાછો પડતો હતો. વિદ્યાર્થીએ પાળવાયોગ્ય નીતિ તથા ધર્મને એ સારી રીતે જાણતો હતો, તથા આગ્રહવાળા સ્વભાવનો હોવાથી તે તે નીતિધર્મને જેમ બને તેમ અધિક અંશે પાળવામાં યત્નવાળો હતો. જ્યારે જ્યારે તે પોતાના પ્રવૃત્તિના રચી લીધેલા નિયમિત પ્રકારને પાલન કરતો રહેતો, ત્યારે તો તે પોતાના મનમાં આનંદ માનતો; અને તેમાં કોઈ વિઘ્ન કે નિમિત્ત કારણ આવવાથી ખલેલ થતું ત્યારે તો તે પોતામાં અપ્રસન્નતાને અનુભવતો હતો. ગુરૂની આજ્ઞાને લગાર પણ ઉલંઘન કરવાની ઈચ્છાવાળો નહોતો, તથાપિ કોઇ કોઇ વાર કેટલાંક પ્રતિબંધરૂપ કારણોને લીધે તેને વિસ્મરણથી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થઇ જવાનો સંભવ આવતો. પરંતુ તેમ થવાથી તે પોતાને ધિક્કારતો, તથા પશ્ચાત્તાપ પણ કરતો. ગુરૂ તથા ગુરૂપત્નીની અનુકૂળ સેવા ઉઠાવવાથી તેમના તથા ઇશ્વરના અનુગ્રહદ્વારા ઈચ્છેલા મનોરથ પૂર્ણ થાય છે એવું તે જાણતો તથા માનતો, અને તેમ કરવા નિરંતર આગ્રહી થતો, પણ નિરૂપાયે કોઈ વાર તે પાછો પડતો. એના ઉપર ગુરૂ કે ગુરૂપત્નીને સાક્ષાત્ અપ્રસન્ન કરવાસરખો પ્રસંગ ગુજર્યો નહોતો, તેથી તેના ઉપર તેમની અપ્રીતિ છે, અથવા હશે, એવું અનુમાન કરવાને કોઇને કશું કારણ નહોતું. સઘળા વિદ્યાર્થીઓને પ્રસન્ન રાખવામાં ઘણી જ કાળજીવા-

ળો હતો. વિદ્યાઓને ભણવામાં જેવો કાળજીવાળો હતો, તેવો જ તે વિદ્યાનાં ફળવિષે પણ વિચાર કરવામાં પ્રવીણ મતિવાળો હતો. દરેક વિદ્યામાં તેના ઉત્તમ ફળના અનુમાનને સિદ્ધ કરીને પછી જ ઉત્સાહપૂર્વક પ્રવેશ કરનાર હતો. જે જે વિદ્યામાં તે જેટલી વિશેષ પ્રીતિથી પ્રવેશ કરતો હતો, તેટલી જ વિશેષ પ્રીતિથી તે તે વિદ્યાનાં ફળને આગળ આવેલાં અનુભવવાને આતુર રહેતો હતો. તે પોતાના શરીરના રક્ષણમાં પ્રીતિવાળો છતાં ગુરૂની પ્રસન્નતા જાળવવામાં શરીરને તૃણવત્ લેખતો હતો. તેને આધિવ્યાધિદુઃખ સહન કરવામાં પણ પ્રબળ ધૈર્ય હતું. તે વિરોધીઓની પ્રબળ સત્તાથી અસંતોષને માનતો ખરો પણ તેથી પોતાના નિશ્ચય કે ધૈર્યને ડગાવતો નહોતો. વિદ્યાર્થીઓના મંડળમાં પોતાના નિયમિત કામને કરતો છતો ગમે તેનાં પણ બાકી રહેલાં કામને કરવામાં આલસ્યવાળો નહોતો. તે સેવા માત્રને કલ્યાણ કરનાર માનતો, તેથી આ સેવા ઉંચી છે કે નીચી એવો કદાચિત્ પણ વિચાર કરતો નહોતો. હે દીકરી ! આ વિગેરે અનેક ગુણ તેનામાં હતા, અને દોષ ઘણા જ થોડા હતા, તો પણ કોઇવાર તેના જનપ્રિય સ્વભાવને જાળવવાના યત્નથી એકની પ્રીતિ જાળવતાં બીજાની સહજ મિથ્યા અપ્રીતિ મેળવવાનો પ્રસંગ આવતો તેથી તેનામાં કોઇ કોઇ દોષનો વ્યર્થ આરોપ પણ થતો હતો. પરંતુ એકંદરે જોતાં તેની કેવળ ગુણવાન્માં જ ગણના કરવી યોગ્ય છે.

૯ હરિહરમૂર્ત્તિ નામનો વિદ્યાર્થી તો તેના નામપ્રમાણે જાણે હરિ એટલે વિષ્ણુ, અને હર એટલે સદાશિવ એ બેના અંશથી સૃજાયેલો હોય એવો હતો. એ વિદ્યાર્થી ઘણો ભલો અને મંડળને પ્રિય હતો. હે દીકરી જેમ સાંદીપનિ ઋષિના વિદ્યાર્થીમંડળની બળરામ તથા કૃષ્ણના પ્રવેશથી શોભા વધી હતી, તેમ આ વિદ્યાર્થીના મંડળને તેણે પ્રવેશ કરીને શોભાવ્યું હતું. જેમ વિષ્ણુભગવાન્ વિશ્વનું અનેક પ્રકારે પાલન કરે છે, તેમ સંપૂર્ણ રંક વિદ્યાર્થીઓને જોઇતા અન્નવસ્ત્રાદિ પદાર્થની વ્યવસ્થા કરી આપીને આ હરિહર પણ સંતોષતો હતો; અને જેમ સદાશિવ રૂદ્રરૂપવડે કલ્પાંતે સંહારરૂપ કાર્યને કરે છે, તેમ તે હરિહર નામવાળો વિદ્યાર્થી પણ અન્ય વિદ્યાર્થીઓને પીડા આપનાર અન્ય દુષ્ટ જનોનો પોતાના મન, વાણી, તથા શરીરાદિના બળવડે પરાભવરૂપ સંહાર કરી આપણા સહાધ્યાયી મંડળને પ્રસન્ન કરતો હતો. વળી જેમ શ્રીવિષ્ણુભગવાન્, તથા ભગવાન્ શ્રી સદાશિવ આ જગત્માં પોતાની લીલાથી શરીર ઉપજાવીને, અધમ, પાપી, તથા અધર્મીઓનો નિગ્રહ કરે છે, અને ધર્માત્મા ભક્ત લોકોની રક્ષા કરે છે, તથા તેમને બળઐશ્વર્ય આપી શોભાને પમાડે છે, તેમ આ હરિહર વિદ્યાર્થી પણ અધ-

ર્થીઓને સહજમાં જય કરીને આપણા તેજબળથી નિસ્તેજ કરતો હતો. અને આપણા ગુરૂભક્ત ગુરૂબંધુઓને તેમ જ અન્ય ધર્માત્માને તે નાના પ્રકારે સુખ આપી પ્રસન્ન રાખતો હતો. હે સરસ્વતિ! એ વિદ્યાર્થી પોતાના પિતાના મોટા ધનના ભંડારનો પતિ થયો હતો, તેથી અષ્ટ ગ-હાસિદ્ધિ આદિ ઐશ્વર્યવડે શોભતા હરિહરની પેઠે ઉદાર ચિત્તવાળો હતો. એ વિદ્યાર્થીનો આ શ્રીદિવ્યમૂર્તિ ગુરૂના આશ્રમમાં પ્રવેશ થયો ત્યારથી સર્વ વિદ્યાર્થીઓ વિશેષ આનંદને પામ્યા હતા, અને એને ધનેશ શ્રીકુબેરની સંજ્ઞાથી પરસ્પરમાં ઓળખતા હતા. આવો ઋદ્ધિસમૃદ્ધિવાળો છતાં પણ અત્યંત નિરભિમાન હતો. ઉત્તમ પુરૂષોના સમીપ દીનસરખો રહેતો, અને અધમ દુષ્ટોપ્રતિ તો ભય આપવામાં મહાકાલસરખો હ-તો. આ સઘળું છતાં વિદ્યા ભણવામાં સમર્થ હતો. ભણવામાં તથા અન્ય કાર્યોમાં શ્રમ કરવા છતાં પણ ગુરૂ સેવામાં અત્યંત અનુકૂળ સેવક-જેવો હતો. ગુરૂપત્નીની આજ્ઞાપ્રમાણે આશ્રમનાં કાર્યો કરવામાં સાવધાન રહેતો છતાં ગુરૂની વૃત્તિઅનુકૂળ સમયસર સઘળાં કાર્ય કરવામાં પણ વિસ્મૃતિવાળો નહોતો. હે સરસ્વતિ! ટુંકામાં કહું છું કે વિદ્યાર્થી-ધર્મને પાળવામાં તથા સ્નેહને નિભાવવામાં, તથા અન્ય સઘળા પ્રકારે તે હરિહર નામનો વિદ્યાર્થી સ્તુતિ કરવા જેવો હતો. સર્વની દૃષ્ટિથી કેવળ નિર્દોષ જણાય એવો કોઇ પણ પદાર્થ જગત્‌માં હોતો નથી, એ નિયમને જોતાં જો એનામાં દોષની કલ્પના કરીએ તો પણ તે દોષો ઘણા જ અલ્પ અર્થાત્ ન ગણવાજેવા હતા. તેથી એ વિદ્યાર્થીને ગુણપ્રધાન જ ગણવો ઘટે છે.

૧૦ વિદ્યાધર નામનો વિદ્યાર્થી તો સાક્ષાત્ વિદ્યાધરના પણ અધિપતિજેવો હતો. તેની બુદ્ધિ વિદ્યા ગ્રહણ કરવામાં ઘણી તીવ્ર હતી. તેણે ઘણું કરીને સંપૂર્ણ વિદ્યાના મર્મ રૂડે પ્રકારે જાણી લીધા હતા. તે તે વિદ્યાનો સ્થૂલ ભાગ પણ તેણે રૂડે પ્રકારે જોઇ લીધો હતો. બિચારો ઘણો શ્રમ કરીને સર્વ વિદ્યાના પારને પામ્યાસરખો થયો હતો. તે આર્ય તથા અનાર્ય વિદ્વાનોમાં અદ્વિતીય ગણાવા જેવો હતો, તથાપિ અત્યંત અભ્યાસ કરવાને અર્થાત્ તે સંપૂર્ણ વિદ્યાને જીહ્વાગ્ર કરી રાખવાને ઉત્સાહવાળો છતાં શરીરપ્રકૃતિથી લગાર નિર્બળ હતો, તેથી છેક એટલો બધો શ્રમ કરી શકયો નહોતો, તથાપિ વિદ્વાનોની સભામાં વિજયી હતો. તેના સારા સ્વભાવથી તથા ઉજ્વલ શ્રદ્ધાભક્તિથી તેણે ગુરૂનો અનુગ્રહ પોતાના ઉપર સાચો મેળવી લીધો હતો. તે બીજા સમર્થ વિદ્વાનોને પણ સભામાં નીચું જોવાડે એવો હતો, તોપણ શાંત અને થોડું બોલવાના સ્વભાવવાળો, તથા અભિમાનનો ઉચ્છેદ કરી નાંખવામાં

પ્રીતિવાળો અને ઉદ્યોગી હોવાથી તે વિદ્વાનોની સાથે પોતાની મેળે જ વાદ કરવા ઉતરતો નહોતો. અન્યદ્વારા પ્રાર્થનાપૂર્વક આગ્રહ કરાયાથી અથવા સામાને પ્રબળ અભિમાનથી ઉન્મત્ત થયેલો દેખીને તે ધીરેધીરે કોઇ ગુહામાં બેઠેલા મદોન્મત્ત સિંહની પેઠે ગાજતો ગાજતો બહાર પડતો હતો; અને જેમ વ્યાઘ્ર અજાના બાળકને ફાડી નાંખેછે, તેમ સ્વલ્પ કાળમાં તેને છિન્નભિન્ન કરી નાંખતો હતો. તેને એક વાર ચર્ચા કરી વાદીને પરાજય કરતાં જોનાર વિદ્વાન્ તો પુનઃ કદાચિત્ પણ તેના સંમુખ બેશીને વાદ કરવાની હામ ભીડતા નહોતા. મોટા મોટા વિદ્વાનો રાગદ્વેષથી પરસ્પર વાદ કરી જય મેળવવામાં પ્રવૃત્ત થઇ સમારંભ ભરતા, અને મોટી વર્ષાઋતુના આરંભના મેઘના સરખી ગર્જનાઓ કરતા, પરંતુ દૈવયોગે આ વિદ્યાધરનું તે સ્થળે આગમન થાય છે એમ જાણતા તો તત્કાળ જેમ સૂર્યના ઉદય પામવાના સમયમાં ઘુડ પક્ષી બેખડમાં ભરાઇ પેસેછે, તેમ આજુબાજુ દબી બેસતા. તે પોતાના આ દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરૂષ ગુરૂને પરમેશ્વરથી પણ અધિક ઊપાસ્યરૂપ માનતો. સુખદુઃખ સહન કરવામાં અંતઃકરણને અવિષમ અવસ્થામાં રાખવામાં અધિક યત્નવાળો હતો. સઘળા વિદ્યાર્થીઓને પોતાના પ્રાણાત્મરૂપે પ્રિય માનતો હતો. જગત્માં પોતાના ગુરૂના જે દ્વેષી, તેમને પોતાના દ્વેષીરૂપે જોતોહતો, અને પોતાના ગુરૂના વિષે અનુકૂળ મતિવાળાને તો પોતે અત્યંત અનુકૂળ મતિના વિષયરૂપ ગણતો હતો. ગુરૂની તથા ગુરૂપત્નીની કરૂણાદષ્ટિને નિરંતર ઈચ્છનાર હોવાથી તેમને અનુકૂળ સઘળી પ્રવૃત્તિ કરવામાં લગાર પણ પાછળપડતો નહોતો. સર્વની પ્રીતિ મેળવવાને અધિક પ્રીતિથી યત્ન નકરવા છતાં પણ તેના ઉપર સર્વની પ્રીતિ સહજ થતી હતી. આ વિગેરે ઉત્તમ પુરૂષોમાં જે જે ઉત્તમ લક્ષણ જોઇએ તે તે સર્વ તેનામાં હતાં. જેથી હે દીકરી ! આ વિદ્યાધરમાં તને કહી સંભળાવવા જેવો એક પણ દોષ નહોતો. વિદ્યાર્થીધર્મ ઘણા કલેશના કારણરૂપ ગણાયો છે છતાં તે વિદ્યાર્થીધર્મને એ ક્લેશવિના સહજ સ્વભાવસિદ્ધ કરી પાળતો હતો. આ પ્રકારના દશ વિદ્યાર્થીઓ તો પ્રથમથી આશ્રમમાં રહી સેવા કરી પ્રસાદ લેતા હતા, તેથી એમનાં સ્વરૂપ તને કહી સંભળાવ્યાં. એ શિવાય બીજા ઘણા બુદ્ધિમન્ત, ગુણવંત, કુલિન વિદ્યાર્થીઓ પોતાને આશ્રમે અથવા પોતાના સંબંધીના આશ્રમે જમીને વિદ્યાભ્યાસ કરતા. તેઓ ગુરૂસેવા અત્યંત કરતા હતા, અને બીજા અનેક સદ્ગુણોવડે શ્રેષ્ઠ પંક્તિમાં ગણાવા યોગ્ય પણ હતા. આ સર્વ વિદ્યાર્થીઓમાં તથા એશિવાયના બીજા અનેક વિદ્યાર્થીઓમાં કોઇ તો ઓછું ભણેલા છતાં ઘણું ભણેલાને ન ગણકારનારા, અને મહા ઉન્મત્તની પેઠે ગર્વિષ્ટ રહેતા હતા. અને કોઇ તો ઘણું

ભણેલા છતાં પણ 'હજી આપણે જોઇએ એટલી બરાબર વિદ્યા ભણ્યા નથી,' એમ માનીને નિરંતર મનમાં સંકોચ માનતા અસંતોષમાં રહેતા હતા. કોઇ તો પુરૂષપ્રયત્નને બળવાન્ ગણીને ઘણે શ્રમે અધ્યયન કરતા, અને કોઈ તો ગુરૂની કૃપાને બળવાન્ ગણીને પ્રયત્નથી ભણવા વિચારતા નહોતા, પણ સાધારણ યત્ન રાખતા, અને ગુરૂની કૃપા થશે તો સહજમાં સઘળું આવડી જશે, એમ વિશ્વાસ રાખતા, ગુરૂની પ્રસન્નતા જ માત્ર જાળવવામાં અધિક કાળજી રાખતા. કોઇ કોઇ આળસુ તો યત્ન પણ નહોતા કરતા, અને ગુરૂની પ્રસન્નતા મેળવવા પણ કાળજી રાખતા નહોતા, અને એમ ધારતા કે આપણા પ્રારબ્ધમાં હશે, તો ગુરૂની કૃપા પણ થશે અને વિદ્યા પણ આવડશે, માટે અમથા શામાટે મહેનત કરી મરીએ ? નસીબવિના કંઇ મળવાનું નથી. આ વિગેરે અનેક પ્રકારના મતના તથા વિવિધ વિચારના કરનાર વિદ્યાર્થીઓ એ દિવ્યમૂર્ત્તિ ગુરૂના આશ્રમમાં અભ્યાસ કરતા હતા.

હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રકારના અનેક વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ વિદ્યાઓનું દાન આપતા તે દિવ્યમૂર્ત્તિ પ્રસન્ન ચિત્તથી દિવસ વ્યતીત કરતા હતા. પ્રતિદિવસ એક પણ ક્લેશને આણનાર કારણ તો આશ્રમમાં થયા વિના રહેતું નહોતું. પરંતુ આનંદના સમુદ્રજેવા તે, તે ક્લેશનો પોતાના અંતઃકરણમાં યથાવત્ સ્પર્શ થતો અનુભવતા નહોતા. આ સંસારમાં જીવોના પોતાને મળેલા સ્વભાવ તથા તેવડે પોતે મળવી લીધેલા સંસ્કાર જુદાજુદા હોવાથી સર્વેની વૃત્તિ એકસરખી હોતી નથી, સર્વેની સમજણ એકસરખી હોતી નથી, અને સૌને સુખદુઃખ પણ એકસરખું હોતું નથી. આમ હોવાથી તે એક બીજાના ઉપર અનુકૂળપ્રતિકૂળ ભાવવાળા વિદ્યાર્થીઓ એકબીજામાં ભારે રાગદ્વેષ પણ પ્રસંગે રાખતા હતા. તે દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષની પેલી સરિતા નામની સ્ત્રી ઘણે પ્રકારે વખાણને પાત્ર છતાં પણ તેના સાધારણ દોષથી તે પણ ક્લેશનાં કારણોને પ્રકટ કરતી હતી. પ્રતિદિવસે જ્યારે જ્યારે તે દિવ્યમૂર્ત્તિ વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવાના શ્રમથી થાકીને વિશ્રામ લેવા ઘરમાં જઈને બેસતા ત્યારે ત્યારે તે સરિતા સ્ત્રી પોતાના મનના ઉભરાને પોતાના પતિસમીપ આ પ્રકારે બોલીને કાઢતી હતી.

સરિતા મનનો ઉભરો કાઢતાં કહેતી કે હે ભગવન્ ! હું તમારો હાથ ઝાલીને આ આશ્રમમાં આવીને ભારે સુખની આશા રાખતી હતી, પણ તે મારી સઘળી આશાઓ ફોકટ જતી રહી. આ તમારા વિદ્યાર્થીઓની ધાડ એક દિવસ પણ મટતી નથી. બીજા માર્ગે જનાર આવનાર પણ આ આશ્રમમાં રોજ બે ચાર પાંચ ખરા ! તે સર્વને

રસોઇ કરીને જમાડવાના મોટા શ્રમથી હવે હું થાકીને કાયર થઇ ગઈ છું. આ આખા દિવસમાં બે ચાર ઘડી પણ મને વિસામો મળતો નથી. મને એક દિવસ પણ સુખથી ખાવાનો સમય આવતો નથી. કોઇ દિવસ જો જમવામાં સારા પદાર્થો થયા હોય અથવા રસોઇ વધારે સ્વાદવાળી થઇ હોય તો આ વિદ્યાર્થીઓનું ધાડું તે સઘળા સારા તથા સ્વાદવાળા પદાર્થોને માગી માગીને ખાઇ જાય છે, અને પાછળ મારે જમવાનું કાંઇ રહેતું નથી, તે હું પછી થાકેલી ફરીથી રસોઈ ન કરતાં કાંઇ ટાઢું સુકું અન્ન ખાઈને દિવસ કાઢું છું. કોઇ દિવસ રસોઇ વધારે સારા સ્વાદવાળી હોતી નથી, ને તેમના આગલા દિવસના સુમારપ્રમાણે હું રસોઈ કરૂં છું, તો તે દિવસે એ સઘળા દાબીને ખાતા નથી, તેથી ઘણું અન્ન પડી રહે છે, તે પાછળથી મારે ટાઢું ખાઈને દિવસ કાઢવા પડે છે, અને એમને નિત્ય ઉનું કરી આપવું પડે છે. કોઇ દિવસ જમી રહીએ છીએ ને તરત બીજા વટેમાર્ગુઓ આવે છે, એટલે તેમને માટે પાછી રસોઈ કરવી પડે છે, જેથી મને એક દિવસ પણ સુખમાં જતો નથી. આ વિદ્યાર્થીઓમાંથી કોઈ તો પોતાનું કામ બરાબર કરે છે, અને કોઈ તો પોતાનું કામ બરાબર કરતા નથી; અને જ્યારે તેમને બુમ પાડી પાડીને બોલાવીને કહીએ છીએ કે ભાઇ! તું અમુક કામ કેમ વિસરી ગયો? લે લગાર ઝટ કરી આપ. તો તેનું મોડું તોબરાજેવું મોઢું ચઢીને થાય છે, અને બડબડાટ કરતો કામ કરે છે, ને વખતે એમ ને એમ બીજા કામનું બહાનું કાઢીને જતો રહે છે. આજે કેવું છે કે જેને કામ કરવું પડે છે, તેને કઠિણ પડે છે; અને હું કહું છું તો શત્રુજેવી લાગું છું. પણ મારાથી જેટલું થાય તેટલું હું કરૂં, અને પછી ન ચાલતાં બીજાને કામ ન કહું તો આ સઘળું હું એકલે હાથે ક્યારે કરી રહું? અને કદાચિત્ તેમ પણ કરૂં, તો આ રસોઇનું મોડું થાય, અને જમવાનું મોડું થાય છે. તેનું તમે તો કાંઈ ગણતા નથી, પણ કેટલાએક વિદ્યાર્થીઓ તો મારીને ધુંવાપુંવા કરી મૂકે છે, ને એકબીજાઉપર મોટા ઘાંટા કાઢે છે, ને માંહેમાંહે લઢે છે, ને માંહે મળતાં મને પણ કોઇ કઠિણ વચનો પટાંતરે સંભળાવે છે, તથાપિ એમને કોઇને કંઇ પણ કઠિણ વચન નહિ કહેતાં હું મારી મેળે સઘળું સહન કરૂં છું. પરંતુ હવે મને જ્યારે અકળામણ આવવાથી ઘણો સંતાપ થાય છે, ત્યારે આટલું તમને કહીને સંભળાવું છું. મારે તમારા વિના બીજી જગાએ મનની વાર્તા કરવાનું ઠેકાણું પણ નથી. ખરૂં પૂછો તો આ તમારો પિંગલનયન તો છેક જ હાડકાનો આખો અને જીભનો પણ ઘણો ચાટો છે. જુઓ કોઇ જનારઆવનાર પ્રવાસી કે આ બીજા વિદ્યાર્થીઓ કે ગમે તે કોઇ કાંઇ ફળ-

ફળાદિ કે બીજા સુંદર ખાવાના પદાર્થ તમારા આગળ ભેટ મૂકી જાય છે, તે આવે કે ત્યારથી જ આ એક ઇંદ્રિયના જ્ઞાનવાળો પિંગલનયન તેને દૃષ્ટિમાં ધાલે છે. જો તે આપણને સાંભરે, ને એને આપીએ તો 'બીજાકરતાં મને ઓછું આપ્યું; આ બીજા વિદ્યાર્થીઓ જે ગુરૂના વહાલા છે, તેમને વધારે આપો એટલે બસ.' એમ કરીને જ્યારે ત્યારે બડબડાટ કરે. વળી જો ભોગજોગે આ કામની ધાડઆડે મને સાંભરે નહિ, અને તે પદાર્થ રહી જાય તો મને દોષપાત્ર ગણીને બીજાઆગળ બોલે કે 'કાંઈ પણ સારી વસ્તુ આવે છે, તે તો ગુરૂપત્ની પોતે જ ખાઈ જાય છે. આપણા દેખવાગાં પણ આવવા દેતાં નથી. અને લગાર તગાર આપતાં હશે તો આ બીજાઓને આપતાં હશે. પણ મેં કોણ જાણે શું એમનો બાપ મારયો છે કે એમનું બગાડ્યું છે, તે કંઈ પણ સારી વસ્તુ હોય તો મને કોઇ દિવસ સંભારીને આપતાં નથી.' એમ છતાં જો મને તે આવેલો પદાર્થ પાછળથી સાંભરે, અને સૌને આપું તો એ પિંગલનયન એવું બડબડે છે કે આ આશ્રમમાં કોઈ દહાડો કોઈને સારી વસ્તુ આપવાનો ચાલ જ નથી. ઘણો સારો પદાર્થ આવે છે, પણ છેક બગડી જાય છે, ત્યાં લગી જીવથી છૂટતો નથી, ને પછી જ્યારે ફેંકી દેવાજેવો થાય છે, ત્યારે સૌને આપે છે. આવિગેરે અનેક પ્રકારે એનો બડબડાટ હજારો વાર મારા સાંભળવામાં આવે છે; ને મને જ એવું કહે છે એમ નથી. જો તમે બીજા વિદ્યાર્થીઓને પૂછશો તો મારી પેઠે સર્વ તમને એનાં લક્ષણ કેવાં છે તે કહેશે. ભણવા ગણવાને નામે તો કહે છે કે આરતી છે, પણ મિજાજનો પાર નથી. આ તો એની એકની વાર્તા કહી, પણ એવી ને એવી બીજા ઘણાની છે, તે જો આજે ને આજે કહેવા બેસું તો પાર પણ ન આવે. ત્યારે વિચાર કરો કે આ વગરલેવેદેવે મારાથી ક્યાં લગી સહન થાય? કોઇ કોઈ વાર જ્યારે મને ઘણો ક્લેશ થાય છે, ત્યારે હું મારી મેળે એકાંતમાં બેશીને રડીને મારૂં મન ખાલી કરૂં છું. તમને આ સઘળું જાણવામાં છતાં તમે મારી લગાર પણ કાળજી રાખતા નથી, તો તમસરખા મોટાને પાલવે પડીને મને શું સુખ મળ્યું તે કહો. બધા વિદ્યાર્થીઓ તમારી મરજી સાચવે એટલે પછી તમારે શીદ મારી ભાંજગડ કરવી પડે કે 'હું રાંડ જીવું છું કે મરૂં છું.' તમને મારા તરફની લગાર પણ કાળજી નથી. બે વાર ગમે ત્યારે ભાવે તે ખાવું, ને રાત્રદિવસ આ વિદ્યાર્થીઓસાથે તથા આવનારજનાર લોકોસાથે માથાફોડ કરવી, એ જ માત્ર તમને ગમે છે. કોઈ દિવસ ઘરમાં આવીને નિરાંતે બેશીને મને સાંભરતું નથી કે તમે મને સુખદુઃખની વાત પૂછી હોય. તમે જ્યારે મને પૂછો નહિ, ત્યારે બી-

જે ક્યાં મારે કહેવું ? જેમ કૂવાની છાયડી કૂવામાં જ શગાય છે, તેમ મારા મનના ઉભરા મનમાં જ શગાય છે. (લગાર રડીને કહે છે,) શું કરૂં ? મારાં માબાપ પણ મારી કાળજી નથી રાખતાં, તો બીજું કોણ રાખે ? તે બિચારાં નિરાધારસરખાં પડ્યાં, એટલે તે મારી સંભાળ શી રીતે રાખે ? આપ્રમાણે મારે એક દિવસ બળતરાગાં ને બળતરામાં મરવું છે, પણ આ જન્મે તો સુખની ઘડી દેખવી નથી. હું રોજ આપ્રમાણે તમને કહીને થાકી, અને રડીરડીને મારી જાત ખરાબ કરી, પણ તમે ઉંઘ ઉડાડીને એકે દહાડો આ મારી પીડા ટાળવાનો ઉપાય કરતા નથી. બીજા લોકોનાં દુ:ખની વાતો સાંભળીને તેમનાં દુ:ખ મટાડવાના ઉપાય કરો છો, ને મેં કોણ જાણે શું બગાડ્યું છે જે મારી તમને લગાર પણ દયા આવતી નથી.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે શાણી છોકરી! આ પ્રકારનાં વચનો જ્યારે જ્યારે તે દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષ ઘરમાં આવે, ને સ્ત્રીના સમીપ બેસે ત્યારે તે સ્ત્રી તેમને સંભળાવતી, અને તેમના મનને ખેદ થાય એવું કરતી. પણ તે મોટા મન તથા હૃદયવાળા અને શાંતિના સમુદ્રજેવા દિવ્યમૂર્ત્તિ તેનું ટુંકામાં આ પ્રકારે સમાધાન કરતા.

દિવ્યમૂર્ત્તિ સ્ત્રીનું સમાધાન કરતાં કહેતા કે હે કુળવાન્ માતાપિતાવાળી ! તું શાંત થા. આ પ્રકારે મિથ્યા કલેશને વશ થા મા. તું આ સંસારના સ્વરૂપનો તથા તારા સ્વરૂપનો વિચાર કર. આ વિદ્યાર્થીઓ જે એક પક્ષથી ગણતાં પુત્રસમાન છે, તેમના વડે સંતાપને પામીશ નહિ. તારા પ્રારબ્ધવશાત્ તને સુખ મળે છે, તથા મળશે, અને દુ:ખ પણ મળે છે, તથા મળશે. તેને ટાળવાની તારી ઇચ્છા છે, તો તું સુખદુ:ખનાં સ્વરૂપને તથા તેનાં કારણને બરાબર ઓળખ, અને તેના સંબંધમાં ઘટતા ઉપાય કર. આ જગત્ માયાના સંબંધવાળું છે, તેથી દુ:ખરૂપ છે, અને ચેતનના સંબંધવાળું છે, તેથી સુખસ્વરૂપ પણ છે. માયાને જડ, દુ:ખ, અને અસત્ કહી છે, તથા ચેતનને સત્, ચિત્ અને સુખસ્વરૂપ કહ્યું છે. આમ હોવાથી ચેતન તથા માયાના સંબંધવાળો આ જગત્પ્રવાહ એક અંશથી સુખસ્વરૂપ છે, અને એક અંશથી દુ:ખરૂપ છે. તે બેમાંથી જે દુ:ખના કારણનો અંશ છે, તે જો શમી જાય તો પછી ત્રણ કાળમાં તે જ્ઞાતાને દુ:ખનો અનુભવ થતો નથી. માટે તું દુ:ખથી છૂટવાનો જે ઉપાય છે તેને સાધ. જે જે વસ્તુને આપણે દેખીએ છીએ, તે ખરૂં જોતાં આપણને દુ:ખ આપનાર નથી, પણ દુ:ખને આપનાર તો આપણા અંત:કરણમાં રહેલું વસ્તુનું અજ્ઞાન છે. આ સઘળા પદાર્થો તો આવનારજનાર જણાય છે. તેથી તે પદાર્થો મળે ત્યારે તેનો નાશ થવા-

નું ભય, તથા તે ન મળે ત્યાંપર્યંત તે પદાર્થની આશા, અને જાય ત્યારે તેનો વિરહ આપણને દુ:ખ આપનાર થાય છે. માટે ભય, આશા તથા વિરહદ્વારા દુ:ખ આપનાર પદાર્થના મોહનો તું નિરંતરને માટે ત્યાગ કર, અને સુખમાં રહે. તારાથી આશ્રમનું જેટલું કામ થાય એટલું જ માત્ર કર, અને કષ્ટથી વધારે કરીશ નહિ. આ વિદ્યાર્થીઓ કામ કરે તે કરે, ને ન કરે તો અન્નાદિ પદાર્થ આપીને કોઇપાસે કરાવી લેવું; અને કોઈ કરનાર ન મળે તો વિદ્યાર્થીઓને કહેવું, અને તે ન કરે તો તેવિના ચલાવવું; પરંતુ ખેદ કરવો નહિ. તેમ જ બીજાને ખેદ થાય એમ પણ કરવું નહિ. હે સાધ્વિ ! જેમ દશ દિશામાંથી ઉડતાં આવીને પક્ષીઓ એક ઝાડઉપર રાત્રે વાસો રહેછે, અને પાછાં સવારમાં તે સઘળાં ગમે ત્યાં દિશાઓમાં ઉડી જાય છે, તેમ આ સંસારમાં તથા આ આશ્રમમાં પણ દિશાઓમાંથી આવતાં જતાં પ્રાણિઓનો થોડો કાળ જમાવ થાય છે, અને પાછાં પોતપોતાને માર્ગે અથવા તો કાળના મુખમાં વળાં જાય છે. તેના સંયોગ તથા વિયોગકાળે અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ ભાવથી ખેદ કરવો એ ખરો વિચાર કરતાં ઘટિત નથી. વળી જેમ ધર્મશાળામાં થોડા કાળમાટે ઉતરેલા પ્રવાસી પરસ્પર વઢે તો બુદ્ધિમાનોને આશ્ચર્ય થાય છે, તેમ જ થોડા કાળમાટે એક ગૃહ અથવા ગ્રામમાં આવી રહેલાં આ સ્ત્રીપુરૂષાદિ પ્રવાસીરૂપ પ્રાણિઓનો પણ મોટા મમત્વથી થતો વિરોધ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોને આશ્ચર્ય પમાડે છે. માટે હે સ્ત્રિ ! તું અવિચારથી મોહવશ રહીને દુ:ખનું ભાન કરતી અટકીને સુવિચારથી સુખનું ભાન કરતી થા. આ વિદ્યાર્થીઓ તો પોતાના અન્નજળ વિગેરેના સંસ્કારને વશ થયા અહીં આવી રહેછે, તે પાછા પોતાને માર્ગે જશે. તેના સંબંધથી મિથ્યા કલેશ કરીશ નહિ, અને હવે વળી તારી ઇચ્છા છે તો હું તે વિદ્યાર્થીઓને આશ્રમના કામમાં કાળજી રાખવા કહીશ, જેથી તને વધારે શ્રમ થશે નહિ.

હે સરસ્વતિ ! આ પ્રકારનાં સમાધાનનાં વચનો સાંભળીને તે સરિતા લગાર શાંત થતી, તોપણ પાછી બીજી વાર્તાઓને સંભારીને વળી બોલતી કે હે પતિ ! તમે રોજ કહો છો કે હું વિદ્યાર્થીઓને કહીશ, પણ રોજ તે વિદ્યાર્થીઓ તેમ ને તેમ જ વર્તે છે.જુઓ, આ ધૂમ્રલોચન પણ સવારમાં ઉઠે છે, ત્યારથી કોઈ કોઇ નિમિત્તથી ક્રોધ કરે છે, મોટા ઘાંટા કાઢે છે, બીજા વિદ્યાર્થીઓને ધમકાવે છે, અને મને પણ રોષમાં બોલે છે. એને કાંઇ કામ કહીએ છીએ કે ભારે બડબડાટ કરે છે, અને ઢોળાફોડ કરે છે. તેથી મને એને કાંઇ પણ કામ કહેતાં મોટું ભય થાય છે. એ ધૂમ્રલોચન ખરા કારણવિનાનાં ઘણાં કામો રાત્રિદિવસમાં કરે

છે, પણ જો હું એને કાંઈ કામ સોંપુ તો ભાગ્યે જ બડબડાટ કરયા વિના શાંતિથી કામ કરે છે. જ્યારે એનો જીવ ઠેકાણે હોય છે ત્યારે તો એ કામ ઠીકઠીક કરે છે, પણ એનો મિજાજ ઠેકાણે નથી હોતો ત્યારે તો એને જોઇને જ મને કામ સોંપવાની કે બોલવાની હિંમત ચાલતી નથી. આ બીજા વિદ્યાર્થીઓને તેવે વખતે હું જો કામ કહેવા જાઊં તોપણ એ બડબડાટ કરે છે, એટલે હું જ મારી મેળે સઘળું મારાથી થાય એવું કામ કરી લેઉં છું; અને ઘણી વાર તો એ ધૂમ્રલોચન તમને પણ ક્યાં ગણકારે છે? તમારા સંમુખ પણ મોટા ઘાંટા કાઢે છે, તો મારૂં શું ગજું? ત્યારે હવે મારે શું કરવું? શું મારે જન્મારાસુધી આવું દુઃખ ભોગવવું? તમે તો તમારા જ્ઞાનમાં ને ધ્યાનમાં ને વિચારમાં બેશી રહોછો, પછી બીજાં ગમે તો મરી જાઓ! તેનું કાંઇ તમને સ્નાનસુતક નડે છે? પણ જેને વેઠવું પડે તે જાણે! રોજ મારૂં શેરશેર લોહી બળી જાય છે, ને રોજ ઉઠીને હું વિદ્યાર્થીઓને વઢું એ કાંઇ સારૂં દેખાય? લોક કહેશે કે કુળને ઝાડે આ કૌવચ ક્યાંથી વળગી છે? એટલે તમને તો નહિ બોલે એટલે સઉ કેળ ગણે, ને મને રાંડને સઉ કૌવચ ગણે, માટે મારે એમ ગણાવું નથી. તેથી ગમે તેમ કરો, ને આ દુઃખ ટાળો. તમને રોજ કહું, તેથી દુઃખ લાગતું હશે. પણ મારાથી ન સહન થાય ત્યારે શું કરૂં? મારે તો સુડીવચ્ચે સોપારીજેવું રહેવું પડે છે. નથી તો તમને કહેવાતું, ને નથી આ બીજાને કહેવાતું. આમ રોજ મોં બંધ રાખીને મારે ક્યાં લગી માર ખાવો, એ કાંઇ મને સુજતું નથી. આ વિગેરે વચનો સંભળાવતાં નેત્રમાં જળ આણતાં વળી કહેતી કે મારે સૌના આગળ ઓશિયાળો અવતાર કાઢવાનો, લુખોસુકો પદાર્થ ખાવાનો,ને મનમાં બળીને બેશી રહેવાનું, એવું મારૂં નશીબ ક્યાંથી ઈશ્વરે ઘડ્યું? મારા પણ કર્મના ભોગ છે કે મારે નશીબે બધાં માણુસો સરખાં મળ્યાં છે. આવાં વચનોને સાંભળતાં પણ તે દિવ્યમૂર્ત્તિ પુરૂષ તેનું સમાધાન કરતા, અને કહેતા કે હે સ્ત્રિ! હું જેમ તમારો સર્વનો સારોમાઠો સ્વભાવ સહન કરવા પ્રયત્ન કરૂં છું, તેમ તું પણ કરતી રહે. જે આવી ચઢે તે પ્રારબ્ધને ભોગવીને અંત આણવો જ ઘટે છે ખેદ કરવે કાંઇ તરત મટતું નથી, માટે તું શાંત થા. હું તને સુખ થાય એમ હવે ધીરે ધીરે કરૂં છું. હું બહારના શ્રમથી વિસામો લેવાને જ્યારે ઘરમાં આવું છું, ત્યારે તું નિત્ય આપ્રમાણે કરે છે, એ કાંઇ સારૂં નથી. માટે તું પ્રિય બોલનારી, ધૈર્યવડે સહન કરનારી અને શાંત સ્વભાવવાળી થા. એ વિગેરે વચનો બોલતા પાછા બહાર આવે છે, તો ત્યાં પણ પેલા પિંગલનયન મોટા રોષથી મોઢું ચઢાવીને બેઠા હોય, તેને સમય મળવાથી તે પણ પોતાના મનના ઉભરા

આ પ્રકારનાં વચનો બોલી કાઢતો.

પિંગલનયન બોલતો કે હે ગુરો ! આ મારી અનાથની વિનતિ સાંભળો, અને લક્ષમાં લો. હું તમને રોજ નિવેદન કરૂં છું કે આ દુષ્ટ વિદ્યાર્થીઓ મને ભારે સંતાપ આપે છે. વારંવાર મને તે લોકો પરસ્પર વાર્તા કરતાં મર્મવચનનાં બાણ મારે છે. સૌ મળીને મને હસે છે. હું એમને કોઈને બોલાવતો નથી, તોપણ ચાંડાલજેવાઓ મારો પીછો છોડતા નથી. મેં એમને પગે લાગીને, હાથ જોડીને પણ કહ્યું કે તમે મારૂં નામ લેશો નહિ, તથાપિ એ માનતા નથી. તમારી નિત્ય પ્રાર્થના કરવા છતાં પણ તમે એમને રોકતા નથી, એ કાંઇ સારી વાર્તા ગણાતી નથી. બીજા સર્વઉપર તમે દયા રાખો છો, અને એક મારા ઉપર છેક આવી નિર્દયતા શામાટે રાખો છો ? મેં તમારૂં શું બિગાડ્યું છે ? આ નકામાજેવું આસન જે આપે કૃપા કરીને મને આપ્યું છે, તેને આ વિદ્યાર્થીઓ મારી ગેરહાજરીમાં ગમે ત્યાં નાંખે છે. આ મારી પોથી તથા પાણીપાત્રને પણ જ્યાંનાં ત્યાં રહેવા દેતા નથી. એ સઘળા કર્મચાંડાલ એક થઈને મને નિત્ય સંતાપે છે, એ વાર્તાને જાણવા છતાં તમે તેનો કેમ બંદોબસ્ત કરતા નથી ? જેમ બીજા બધા તમારી સેવામાં રજુ રહે છે, તેમ હું પણ મારાથી બને છે, તે આપની સઘળી સેવા બજાવું છું, તેમ છતાં જો આપની ધ્યાનમાં ન આવતું હોય, અને આ સઘળાની ગરજપ્રમાણે કરવું હોય તો મને રજા આપો. તમે સઘળાને બોધ આપો છો પણ તે બોધને એ લોકો લગાર પણ પાળતા નથી, તો તેમને તમે શિક્ષા કેમ કરતા નથી ? એ બધા તમારા વહાલા વિદ્યાર્થીઓ છે, અને હું અળખામણો છું, પણ એવું આપના સરખા મોટા પુરૂષને વહાલાઅળખામણી ગણવું ઘટતું નથી. આ સઘળા વિદ્યાર્થીઓમાં સરદાર જેવા થઇને રહેનાર આ વિશ્વબંધ, પેલો તીક્ષ્ણબુદ્ધિ, અને આ ધૂમ્રલોચન, એ ત્રણ જો મને સંતાપ આપતા અટકે તો બીજા કોઇ એવા નથી કે મને સંતાપ આપે. સઘળા એ ત્રણની રૂકિતમાં ચાલનાર છે, માટે એ ત્રણને તમે કેમ આજ્ઞા કરતા નથી કે એ મારૂં નામ દે નહિ. આવિગેરે વચનો સાંભળતાં તે ગુરૂ સમાધાન આપતા કે હે ભાઇ પિંગલનયન! તું તારો સ્વભાવ લગાર શાંત રાખ. જો ભાઈ! તું સૌથી મોટો છે, માટે આ સૌને બાળક ગણીને એમની કૃતિસામું જોવું નહિ. અપરાધીને ક્ષમા આપવી એ મોટાનો સ્વભાવ છે, તેને તું સેવ; અને ઈશ્વર મને સુબુદ્ધિ આપે છે, ત્યાંપર્યંત હું તમારામાં વહાલાઅળખામણી કરતો નથી. તોપણ તને એમ જણાતું હોય તો હું પણ હવે પછી સાવધાન રહીશ. આ વિદ્યાર્થીઓ તને ચીડવે છે, અને

સંતાપ આપે છે, તેમાં કેવળ એકનો જ દોષ છે કે તારો પણ કંઇ છે, તેનો વિચાર કર. જો તેમનો જ દોષ હોય તો આપણે તેને લક્ષમાં લેવો નહિ, અને આપણો દોષ હોય તો તેને ત્યજવા યત્ન કરવું. આ લોકમાં એવો નિયમ જણાય છે કે પોતાનો દોષ કોઇ જોતા નથી. ઘણા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો પણ પોતાના દોષોને ગુણબુદ્ધિથી સેવે છે. અને પારકાના ગુણને દોષરૂપે જોવામાં, અને પોતાના દોષને ગુણરૂપે જોવામાં તો ઘણું કરીને આ સઘળા જીવો જ કુશળ છે: માત્ર બુદ્ધિમાન્ વિદ્વાન્ જે ગુણદોષનાં ખરાં સ્વરૂપને જાણનાર છે, તથા તત્ત્વવિચારમાં ઉતરીને, પોતાના દોષને જ જોવામાં અત્યંત રૂચિવાળા થઇને, તેને ટાળવામાં પ્રયત્નવાળા હોયછે, તે જ માત્ર કુશળ પુરૂષોમાં ગણાતા નિર્દોષ થઇ સુખને અનુભવે છે. આમ છે માટે હે સુબુદ્ધિને સેવવાની ઇચ્છાવાળા ! તું આપણા દોષોને જોવાનો પણ અભ્યાસ રાખ. કોઇ પણ પુરૂષ આ સૃષ્ટિમાં સઘળા જીવોના દોષને ટાળી સર્વને ગુણવાન્ કરવાને સમર્થ થતો નથી, પરંતુ પોતાના દોષમાત્રને ટાળીને સુખમાં વસનાર તો કોઈ કોઈ મળી આવે એમ છે. માટે તું આપણા દોષોને ઓળખીને ત્યજવામાં પ્રીતિવાળો થા. જો આપણું ચિત્ત નિર્મળ થઇને શીતળ જળજેવું થયું હોય તો આ જગત્માં આપણો કોઇ શત્રુ નથી, પરંતુ આ જીવો પોતાના અજ્ઞાનવડે પોતાના મનથી જ મિથ્યા શત્રુઓને જગત્માં ઉપજાવી લે છે. માટે કોઇ આપણો શત્રુ છે, એવો ભાવ ન ધારતાં આપણું દોષવાળું મન જ ખરો શત્રુ છે, અને તે જ આપણને યોગ્ય વિચારને વશ થયાવિના અંતર્બહિર્ તાપને આપ્યા કરે છે, એવો વિચાર કરી સઘળાઉપરનો વિરોધી ભાવ કાઢવા યત્ન રાખ. બીજાઓ આપણને શામાટે હસે છે તેનો વિચાર કર. તું જાણે છે કે જે મનુષ્ય ચીડાય છે, તેને સર્વ ચીડવવાને તૈયાર થાય છે; અને જે માણસ સામાના વિરોધી સ્વભાવને ઘોળીને પી જાય છે, તેને કોઇ ચીડવતું નથી. માટે હે ભાઇ ! તું આપણા સ્વભાવને જીતીને સુખી થા.

પોતાની જ રૂચિપ્રમાણે ચાલનારો તથા પોતાની ધારણાપ્રમાણે જ બીજાને ચલાવવાની ઈચ્છાવાળો પિંગલનયન આ પ્રકારનાં ગુરૂનાં વચનને સાંભળીને ગુરૂના પ્રતિ રોષ દેખાડતો આ પ્રકારનાં વચનો બોલતો. ' હે ગુરો! તમે કહો છો, પણ હું બધુંએ સમજું છું. તમારી મતલબને હું જાણું છું. તમે પણ બીજાને બોધ આપવામાં કુશળ થાઓ છો, પણ તેપ્રમાણે કરવામાં કુશળ થતા નથી, તો મને એ બોધ કેમ લાગશે ? તમે પણ મને શિખામણ આપો છો, પણ એ દુષ્ટ વિદ્યાર્થીઓને શિખામણ આપવાનું ધારતા નથી. નબળાને સૌ હણવા જાય છે.

દેવતાઓ પણ દુર્બળનો ઘાત કરાવવામાં રાજી જણાય છે. આ દેવીઓ-આગળ પણ બકરાં તથા મરઘાંનો ભોગ અપાય છે; કાંઇ વ્યાઘ્ર કે સિં-હનો વધ કરીને ભોગ અપાતો જણાતો નથી. અજ્ઞાન લોકો જેમ મોટાનો પક્ષ કરીને દુર્બળના વિરોધી થાય છે, તેમ તમે પણ આ બીજા વિદ્યાર્થીનો પક્ષ કરીને હું દુર્બળનો દોષ કાઢો છો, ને મને બોધ આપો છો. મને બોધ આપો છો, તેકરતાં તેમને એક વાર ભય આપીને કહો તો ફરી મને કોઈ પીડે નહિ, પણ તમારી જ એમાં નરમ દૃષ્ટિ જણાય છે. હું તો મારી મેળે સહન કરીશ, પણ મારા ઉપર છેક આવી ક્રૂરતા વપ-રાય છે, તેને તમે કેમ સહન કરો છો, તે હું જાણતો નથી. ગુરૂપત્નીનો પણ મારા ઉપર દ્વેષ હોય એમ જણાય છે. તમે બધાને ઉપદેશ આપો છો, ત્યારે લગાર ઘરમાં પણ ઉપદેશ કેમ અપાતો નથી? ઘણા ખાવાસરખા પદાર્થોને આશ્રમમાં આવતા જોઉંછું, પણ તે કોણ ખાઇ જાય છે, તે આપ જાણતા હશો. મને તો જ્યારે ત્યારે પદાર્થ આપે છે તે બગડેલો જ આપે છે. દોષોને ઓળખતા હો, અને ટાળવામાં સુખ મનાતું હોય તો આપણા આશ્રમમાં મોટો દોષ જે કૃપણતા છે તેને કેમ કાઢતા ન-થી? આપણા વિદ્યાર્થીના મંડળને કોઇ સમયે કોઇ સ્થળે ભોજન કરવા-નું હોય છે, તો ત્યાં પણ મને સર્વ મળીને સંતાપ્યાવિના રહેતા નથી. માટે મને સુખ થાય એવો આપ કૃપા કરીને બંદોબસ્ત કરો, નહિ તો મને આ આશ્રમમાંથી નિકળી જવાની આજ્ઞા આપો. આ સર્વ વિદ્યા-ર્થીઓ તો મને આ સ્થળથી કાઢી મૂકાવવામાં જ રાજી જણાય છે.'

આ પ્રકારનાં વચનોને શ્રવણ કરીને તે પિંગલનયનના અવિવેકને લક્ષમાં ન લેતાં તે પરમ દયાળુ દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરૂષ પ્રસન્ન વદનથી ત-થા કોમળ વાણીથી બોલતા, હે ભાઈ પિંગલનયન! મારા સહિત સર્વ-ના દોષોને તું વર્ણન કરે છે, તે સઘળું યોગ્ય છે, પરંતુ તે દોષોને કેવી રીતે ટાળવાનો ઉપાય કરવો કે તે અવશ્ય ટળે, એ જો તારા જાણવામાં હોય તો તું કહે. મારા સમજવામાં એમ છે કે દોષ ક્રમે કરીને ટળશે, અને તે પણ પોતપોતાના દોષને જાણીને ટાળવા યત્ન કરશે ત્યારે. એ-શિવાય જો તત્કાળ દોષ જવાનો ઉપાય જાણતો હોય તો કહે. અને તારા-માં કોઈ દોષ છે, એમ તને જણાય છે કે નહિ? તું તને પોતાને કેવળ નિર્દોષ માને છે કે શું? જો એમ જ હોય તો તું આ અમારા સર્વના દો-ષોને ટાળ. કારણ કે નિર્દોષ માણસ જ બીજાના દોષને ટાળી શકે, એ પણ એક નિયમ છે.

પિંગલનયન આ વચન સાંભળતાં જ ક્રોધ કરીને પોતાની પોથી વીંટાળીને આઘો જઇને બડબડતો મોંઢું ચઢાવીને બેસતો, અને કહેતો

કે હશે, હશે, હું જ મૂર્ખ છું, હું જ સઘળા દોષવાળો છું, અને તમે તથા આ બીજાં સર્વ નિર્દોષ છો. મારી વાર્તાથી ક્રોધ ચઢે તો મને ક્ષમા કરજો. મારે ન બોલવાનું બોલવું પડે છે, પણ આ ઠેકાણે મારા ગુણની કે મારા બોલની કિંમત જ નથી, એટલે મારે હવે કશું બોલવાનું નથી. મારા કર્મના ભોગ છે, તે હું ભોગવી લેઇશ. તમે મારે માટે શ્રમ કરશો નહિ. આ વહાલા વિદ્યાર્થીઓને મારે સારૂ કડવાં વચન સંભળાવશો નહિ. સૌથી હું તો નેષ્ટ છું, તોપણ જો ઘટતી હોય, ને હું લાયક હોઉં તો મને દયા કરજો. મારા જેવા ઉપર દયા રાખવાનું જ મોટું પુણ્ય છે. આ આશ્રમમાં હું આજપર્યંત રહ્યો, પણ કોઇનામાં મેં દયા દીઠી નથી, પણ તે સારૂં નથી.

આ પ્રકારનાં વચનોને સાંભળીને તે દિવ્યમૂર્ત્તિ ગુરૂ ત્યાંથી બીજી તરફ જતા, અને વિચારતા કે ક્રોધના આવેશમાં માણસને યોગ્ય કે અયોગ્ય બોલવાનો વિચાર રહેતો નથી; તે નિયમપ્રમાણે આ ક્ષણે આ પિંગલનયનના અંતઃકરણમાં રોષ આવ્યોછે, માટે આ સમયે બોધ નિષ્ફળ જ થવાનો સંભવ છે. કારણ કે અંતઃકરણની વિષમાવસ્થામાં બોધને વ્યવસ્થાપૂર્વક ધારણ કરી શકાતો નથી. બીજા વિદ્યાર્થીઓ એને સંતાપ આપવાસરખું પ્રસંગે કરેછે ખરા, તોપણ એ પુતળું કંઈ કેવળ નિર્દોષ નથી. એને પોતાના દોષ જોવાની ટેવ નથી, અને એ પોતાના શરીરને તથા પ્રાણને જેવાં પ્રિય ગણે છે, તેવા પોતાના દોષને પણ પ્રિય ગણતો હોય એવો દેખાય છે, એટલે એના દોષ જલદી મટવાનો સંભવ પણ ઓછો જણાય છે.

હે દીકરી ! આ પ્રકારે વિચારતા એ પિંગલનયનની ઉપાધિથી વેગળા ખસતા, તેવામાં વળી પેલા ધૂમ્રલોચનના હોકારા કાને પડતા, અને તેના ઝપાટામાં આવી ચઢતા. હવે તેના વિષે પણ થોડું સાંભળો.

ગુરૂના આશ્રમમાં ઘણું કરીને સઘળાં કાર્યમાં ફરી વળનાર તે ધૂમ્રલોચન, આશ્રમના સમીપ તુલસી વિગેરે પવિત્ર પત્ર પુષ્પ ફલાદિનાં ઉપયોગી વૃક્ષોને મોટા શ્રમ તથા હોંસ અને કાળજીથી ઉછેરતો, તથા ગો, વૃષભ અને અશ્વાદિ પશુઓનાં ગુરૂના આશ્રમે રૂડે પ્રકારે પાલન થાય તો ઠીક, એવી સારી ઇચ્છાવાળો પણ હતો. ઇચ્છાનો વિરોધ ક્રોધને અવશ્ય ઉપજાવે છે, એ નિયમથી તેને, પોતાની નાનાં પ્રકારે બાંધેલી ઇચ્છાની શ્રેણીમાં ભંગ કરનાર કારણોનો પ્રવેશ થાય કે તતકાળ ભારે ક્રોધ થતો, અને તે ક્રોધનો વેગ પણ પ્રબળ હોવાથી તેને તે કાળે યોગ્યાયોગ્ય વિચારનું બળ કમી રહેતું. આશ્રમસમીપ ઉછેરેલાં પુષ્પપત્રાદિનાં વૃક્ષોને શ્વાન, ગૌ કે વત્સ આવીને બગાડતાં કે ત્રોડતાં કે ક્યા-

શાનો ભંગ કરતાં, ત્યારે તેને મોટો ક્રોધ થતો, અને તે ક્રોધના આવેશમાં તેમને તે ધમકાવતો, તથા મારતો. કોઈ સમયે મારેલાં શ્વાનાદિના પોકારને સાંભળતાં તે દયાળુ ગુરૂ તેને બોધ આપતા કે હે ભાઇ ધૂમ્રલોચન! આ શ્વાનને આટલું બધું મારવું સારૂં નથી. એને મારવાથી સમયે એનો નાશ થાય તો જીવહિંસાનો મોટો દોષ આવે છે. માટે કોઇ પણ પ્રાણિને મારતાં સદા પાપનું ભય ધરજે. આ વિગેરે વચનને સાંભળતાં તે રોષથી બોલતો કે એવાં દુષ્ટોને મારવામાં હું કાંઈ દોષ સમજતો નથી. જે દોષ માને તે ભલે નહિ મારે. આમ છતાં પણ હે ગુરો! તમને ખબર છે કે હું અન્યાયથી એમને મારતો નથી. ઘણી વાર અપરાધ કરતાં જણાય છે ત્યારે જેમ કુલિન ઋષિઓના પુત્રને સુજ્ઞ શિક્ષક મૃદુ વચનોથી બોધ આપે છે તેમ હું તેમને કહું છું કે 'અરે! તમે આ વૃક્ષોને કે કયારાઓને બિગાડશો નહિ. એ તો ગુરૂઈશ્વરના પૂજનનિમિત્તે ઘણા કષ્ટથી ઉછેરાયેલાં છે.' આવાં મૃદુ વચનોને પણ જ્યારે તે ન ગણકારીને ફરી ફરીને આવી નુકશાન કરે છે, ત્યારે તેમને જેમ કોઇ લગાર આડા સ્વભાવનાં ઋષિનાં બાળકોને તેના શિક્ષક ભય આપનાર વચનોવડે બોધ આપે છે, તેમ હું પણ એમને ભય આપતાં કહું છું કે 'અરે દુષ્ટો! તમને સહસ્રવાર ધીરેથી કહ્યા છતાં પણ ન માનીને પુનઃ પુનઃ આ વૃક્ષો તથા કયારાને બિગાડો છો, માટે હવે તમને મારે શિક્ષા કરવી પડશે, યાદ રાખજો, જો ફરીથી આવી બિગાડ કરશો તો તમારાં માથાં ફોડી નાંખીશ, ને બાંધીને ઉંધે માથે લટકાવીશ.' આવા આપેલા ભયને પણ ન ગણકારીને આવી આવી નુકશાન કરે છે ત્યારે જેમ ઉચ્છૃંખલ બાળકોને કે અધિક અજ્ઞાનતાવાળાને તાડનાદિ ઉપાયથી શિક્ષક સુધારે છે, તેમ હું તેમને માર મારૂં છું; તોપણ તેમને હજી પ્રાણાંત શિક્ષા કરતો નથી. જુઓ, આ કયારા ત્રોડી નાંખ્યા છે, આ વૃક્ષની શાખાઓ ત્રોડી છે, આ વૃક્ષનાં મૂળ ખોદી નાંખ્યાં છે! આ પ્રકારે મારે કયાં લગી સહન કરવું? વળી જુઓ, આ શ્વાનાદિ બેસવા ઉઠવાસરખાં સ્થાનોમાં વારંવાર મળમૂત્ર કરે છે, તો એમના કેટલા દોષોની મારે ક્ષમા આપવી, એનો વિચાર કરો. ધર્માત્મા થતાં ને ઠપકો આપતાં તો બેઠા બેઠા સૌને આવડે છે! પણ કામ કરનારને સમજણ પડે છે! નિત્ય એમના પડેલા મળને મારે સાફ કરવા પડે છે, બીજું કોણ કરવા આવે છે?

દિવ્યમૂર્ત્તિ ગુરૂ આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને પ્રિય વચનો કહેતા કે હે શાણા ધૂમ્રલોચન! એ પ્રાણિઓને આપણી મનુષ્ય જાતિકરતાં જ્ઞાન પામવાનાં ઓછાં સાધનો છે, એ વાર્તા કાંઇ તને અજાણી

નથી. પ્રથમ વિચાર કરવો ઘટે છે કે આપણામાં પણ એ પ્રાણિઓકરતાં વધારે ત્રાસ આપનાર દોષો છે, અને આપણને બોધ પામવાનાં તથા વિચાર કરીને દોષોને ટાળવાનાં સાધનો પણ મળેલાં છે. રોજ બોધ પણ મળે છે. તેમ છતાં પણ તેવા ને તેવા જ દોષ આપણે કરીએ છીએ, અને શિખામણ માની સુધરતા નથી, તો એ પ્રાણિઓ ન સુધરે એમાં શું આશ્ચર્ય છે? અને આપણને જેમ દોષબદલ કરેલી શિક્ષા પ્રિય લાગતી નથી, તેમ તે શિક્ષા આપણો સુધારો પણ કરતી નથી, તેમ એમને માટે પણ સમજવું જોઈએ. તો આવડો ક્રોધ કરીને મારવાથી શું ફળ છે તેનો વિચાર કર. આ વૃક્ષોને પીડા કરનાર તેઓ અજ્ઞાનસરખાં છતાં પણ પોતાનાં કર્મનાં ફળ ભોગવશે, અને આપણે પણ સર્વ કર્મનાં ફળ જરૂર ભોગવવાનાં છે તો પછી વિચાર કેમ કરવો ન જોઇએ ? વળી સર્વને પોતાના જીવનનું વિરોધી ફળ ગમતું નથી, તો તેમને પણ માર કેમ ગમે? ન જ ગમે.વળી કોઇ પણ નાના મોટા જીવને હણવો, એ પાપ કેમ ન ગણાય ? જીવવાની તથા સુખની આશાનો ભંગ કરવો એસમાન બીજું કયું પાપ આ જગત્માં છે? માટે રૂડે પ્રકારે વિચાર કરીને ઝાડોનું રક્ષણ થાય, અને આ જીવોને મારી પાપ ન બંધાય, એવો માર્ગ શોધી કાઢ, અને તેમ કરીને આ નિરંતર થનાર ક્રોધના કારણને શમાવ. જીવ માત્રને ક્રોધ મોટો શત્રુ છે. ક્રોધ ઘણા માઠા પરિણામને ઉપજાવનાર છે. જેમ અગ્નિ પોતે બીજાને બાળીને પોતે પણ પોતાના પ્રકટ થવાના સ્થાનમાં બળપાઇ જાય છે, તેમ આ ક્રોધ પોતાના ઉદયથી સમીપનાં સર્વને બાળે છે, અને જે શરીરમાં પોતે પ્રકટ થાય છે, તેનેપણ બાળે છે, અને માંહે વળી ગુપ્ત થઇને રહે છે. અગ્નિકરતાં ક્રોધમાં વિશેષતા એટલી જ છે કે અગ્નિ સર્વને બાળી પોતે નિર્વાણ થઇ જાય છે, અને ક્રોધ તો સર્વને દગ્ધ કરતો કાયમ જ રહે છે, અને વારંવાર દગ્ધ કરવા છતાં પણ નવાં નવાં શરીરોમાં પાછો પ્રકટ થઇ બાળ્યા જ કરે છે. માટે આ ક્રોધ પ્રસિદ્ધ અગ્નિકરતાં ઘણો ખોટો છે. એ ક્રોધને સદ્વિચારદ્વારા પ્રકટ થનાર જ્ઞાનાગ્નિ જ માત્ર બાળી શકેછે, માટે તું વિચાર કર. દરેક માણસે કોઇ પણ ક્રિયા કરતાં તે ક્રિયાના ફળનો વિચાર અવશ્ય કરવો ઘટે છે. જે ક્રિયા સ્વરૂપે દોષરૂપ ન હોય, અને અંતમાં શુભ ફળને ઉપજાવી આપનાર હોય, તે જ ક્રિયા કરવાયોગ્ય ગણાયછે. તું વિચાર કરવામાં કુશળ છતાં ગાફલ શા માટે થાય છે? ભાઇ! આ જગત્માં હિત કરનાર કડવાં વચનોને કહેનાર વિરલ પુરૂષો હોય છે, અને તે કડવાં વચનને પ્રીતિથી સાંભળનાર અને તેથી સુધરનાર પણ વિરલ હોય છે. તેથી હે ભાઇ ! તું શાંત ચિત્તવાળો

થા, અને આપણી દરેક ક્રિયાને તેના ફળના વિચારપૂર્વક કરવાનો અભ્યાસ રાખ.

પોતાના ગુરુનાં આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરવામાં અસમર્થ અને વાણીસ્થાનમાં આવેલાં વચનને જ બોલવામાં કુશળ તે ધૂમ્રલોચન આ પ્રકારનાં વચનો બોલતો.

મનોહર—જય જય શ્રીસદ્ગુરૂદેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી નિયમપ્રમાણે પદ ગાય છે.)

પદ. રાગ દેશ.

પ્રભુ આજ ગણો ક્યાં ન્યારો, છું હું આદિઅનાદિ તમારો, એ રાહે.
સદ્વસ્તુ સુજન સંભારો, જેથી આવે આ દુઃખનો આરો. ટેક.
મમત્વ બાંધી શું મહીસ્થળમાં, મિથ્યા સહો દુઃખમારો ?
કરિ કળ 'હું મમ' શિથિલ કરીને, ભયથી જીવને ઉગારો, સદ્વસ્તુ૦
વિષયતણી આશાઓ વધારી, કાં રચો દુઃખનો ક્યારો ?
તૃષ્ણા ધારી સદા તનુ પીલી, શું ગુંદો છો આ ગારો ? સદ્વસ્તુ૦
તૃષા નથી મનની ટળવાની, છે ભવસાગર ખારો,
માટે મધુર હરિરસ રળવા, ગણિ ભવ ઉરથી અકારો,— સદ્વસ્તુ૦
આખા વિશ્વતણા વૈભવને, અહીં ભોગવવા ધારો,
તે નવ થાય, થાય કદી તોપણ, થાય ન તૃપ્તિ વિચારો, સદ્વસ્તુ૦
ભોક્તાભોગ અચલ નથી જાણો, વળિ છે અસંખ્ય વિકારો,
અવિક્રિય ન લહી ભવવૈભવ, ઉર સંતોષથી ઠારો, સદ્વસ્તુ૦
અતિ દુર્લભ આ નરતનુ પામી, જન્મમરણ કાં ન વારો ?
સત્કીર્ત્તિ ને અચલ પદ વ્હોરી, નિજ કુળને કાં ન તારો ? સદ્વસ્તુ૦
ધીરપણું અહીં ભવરણમાં ભમી, રિપુનાં હૃદય વિદારો,
રિપુદળનો પણ નાશ કરીને, સુખ જય જય લલકારો, સદ્વસ્તુ૦
પછી નિષ્કંટક રાજ્ય અહીંને, ત્યજી અવર વ્યાપારો,
મનહર પ્રભુપદમાં શમી રહેતાં, અર્થ અવરના સારો, સદ્વસ્તુ૦

(વિઠ્ઠલજી જય જય બોલે છે, ને સર્વ તેપ્રમાણે બોલે છે. પછી નમન કરીને ઉઠે છે. અન્ય સર્વ પણ વારા ફરતી નમન કરી કરી જાય છે, ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં મનોહર તથા વિજયા પણ સુઇ જાય છે.)

दिवस २१.

વિજયા—(પ્રભાત ગાય છે.)

પદ. રાગ પ્રભાત.

દયાતણા સાગર રે, હરો દુઃખ દાસનાં રે,
આપો પ્રભુ દીનને અભયદાન,
નિશદિન ભક્તિ રે, આપો પ્રભુ આપની રે,
જેથી જીવ થઇ રહે આપસમાન, દયા૦
આ જગે જ્યાં ત્યાં ભાળ્યું રે, ભયદુઃખ જંગપતિ રે,
જોતાં નથી જડતું શાંતિસ્થાન,
હરીફરી આ વૃત્તિ રે, પ્રભુપદે આવતી રે,
ભાસે છે જ્યાં ભયદુઃખકેરૂં અભાન, દયા૦
વિષયો આ સઘળા રે, નિત્ય નથી ભાસતા રે,
આવી જાતા દઇ દઇ અતિશય દુઃખ,
તેથી હવે અંતર રે, વિષયોથી ત્રાસીને રે,
અહેના ઇચ્છે નિત્ય પ્રભુપદસુખ, દયા૦
જાણ્યું હવે જાતાં રે, ચંચળતા ચિત્તની રે,—
દુઃખ સઉ સત્વર દૂર પળાય,
થાતાં સ્થિર બુદ્ધિ રે, જ્યાં ત્યાં ભાસો આપ શ્રી રે,
મનહર સુખ તવ સઘ કળાય, દયા૦

વિજયા—(મનોહરને નીચે આવતા જોઇને પૂછે છે) વારૂ આ કેટલાએક લોકો એમ કહે છે કે પરમેશ્વરને રૂપ, રંગ કે શરીર નથી, તે તો નિરંજન નિરાકાર છે; અને કોઈ તો કહે છે કે પરમેશ્વરને ચાર હાથ છે, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મવાળા છે, ઘણા સુંદર રૂપવાળા છે, અને ઘનશ્યામ વર્ણવાળા છે. કોઇ કહે છે કે બે હાથવાળા છે, કોઇ કહે છે કે હજાર હાથવાળા છે, અને કોઇ કોઈ તો કહે છે કે પરમેશ્વરને તો અસંખ્ય માથાં છે, ને અસંખ્ય હાથપગ છે. આમ અનેક પ્રકારની લોકોમાં વાતો ચાલે છે, ને જેને જેમ ફાવે છે, તેમ તે માને છે, ત્યારે એમાં સાચું શું હશે; આ સંદેહ મારા મનમાં ઘણી વાર આવે છે.

મનોહર—હે સારા હૃદયવાળી! આ જગત્‌માં ઘણા અજ્ઞાન જીવો પરમેશ્વરના સ્વરૂપવિષે વિવિધ કલ્પનાઓ કરીને ભારે વાદવિવાદ કરે છે, પણ તે સઘળું વ્યર્થ શ્રમજેવું થાય છે. કેટલાએક બુદ્ધિમાન્‌સરખા મનુષ્યો પરમેશ્વરને નિરંજનનિરાકાર માને છે, અને તેઓ પોતાને

જ માત્ર સાચા માને છે, એટલું જ નહિ, પણ ઈશ્વરને આકારવાળા છે, એમ માનનાર લોકોની ઘણી નિંદા કરે છે, તથા ઈશ્વરના વાસ્તવ સ્વરૂપને ન જાણનાર તેઓ પોતાની અપૂર્ણતાથી ઈશ્વરનાં દિવ્ય વિગેરે લીલાતનુઓની પણ નિંદા કરે છે. આમ કરવાથી તેઓ સઘળા નિરાકારરૂપે પરમેશ્વરની ભક્તિ કરતાં છતાં પણ બીજી તરફથી પરમેશ્વરની નિંદા કરનાર થઈને પોતાના ભક્તિના ફળને ખોય છે. એ જ પ્રમાણે કેટલાએક પોતાને બુદ્ધિમાન્સરખા માનનાર મનુષ્યો પરમેશ્વરને આકારવાળા તથા એક સ્થાનમાં રહેનારરૂપે માને છે, અને બીજા નિરાકારરૂપે માનનારની ઘણી નિંદા કરે છે. તેમ કરવામાં પરમેશ્વરની નિંદા કરવાનો દોષ પણ માથે ધારી લે છે, અને પોતાની ભક્તિને પણ નિષ્ફળ કરી નાંખે છે. એ જ પ્રમાણે બીજા ઓછી ગતિવાળા અનેક જાતિના મનુષ્યો પોતે એક પ્રકારના ઈશ્વરને માની લે છે, અને પછી બીજાના માનેલા ઈશ્વરના સ્વરૂપની નિંદા કરે છે, તેમ જ તે ઉપાસકોની પણ નિંદા કરે છે. આમ કરવાથી આ લોકમાં ઘણું કરીને સર્વ એવા મનુષ્યો ઈશ્વરના વિરોધીસરખા જ થઈને પાપનાં ફળ ભોગવતા નિકૃષ્ટ ગતિને પામે છે. મોટા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો તથા સર્વજ્ઞસરખા મહાત્મા પુરૂષો જેઓ પરમેશ્વરને યથાર્થ સ્વરૂપે અનુભવનાર છે, તેઓ તો પરમેશ્વરને માનનાર કોઇ પણ ઈશ્વરભક્તની નિંદા કરતા નથી, તેમ જ પરમેશ્વરના કોઈ પ્રકારના પણ સ્વરૂપનો નિષેધ કરતા નથી. જેમ જન્મના આંધળા માણસો સઘળા અજ્ઞાત પદાર્થના સ્વરૂપમાં ગમે એવી કલ્પનાઓ કરીને પરસ્પર વાદવિવાદ કરીને વઢે છે, તેમ આ પરમેશ્વરને યથાર્થ સ્વરૂપે જણાવનાર આંતર્ દિવ્યદૃષ્ટિના અભાવવાળા સઘળા આંધળા મનુષ્યો પરમેશ્વરના સ્વરૂપવિષે પણ વિવિધ કલ્પનાઓ કરીને વિવાદ કરતા પરસ્પર વઢે છે. આમ છે માટે હે સદ્વિવેકવાળી! પરમેશ્વર તો અરૂપ પણ હોય, અને અનંત પ્રકારનાં રૂપવાળા પણ હોય, એમાં આશ્ચર્ય પામવાસરખું કાંઈ પણ નથી. પરમેશ્વરનું સઘળે વ્યાપેલું એવું જે અવિક્રિય સ્વરૂપ છે, જે નિર્ગુણ નિરાકાર વિગેરે શબ્દોથી ઓળખાય છે, તે તો સામાન્ય સ્વરૂપ છે; અને ભિન્નભિન્ન ઉપાસકોની ઈચ્છાનુસાર તેમની ઉપાસનાની અવધિએ જે ભિન્નભિન્ન ઉપાસકોને વિવિધાકાર પરિણામે પરમેશ્વરના સ્વરૂપની પ્રતીતિ થાય છે, તે તથા વિવિધ અન્ય પ્રકારે, દુર્નિવાર્ય એવાં નિમિત્ત કારણોને લીધે જે દિવ્યાદિ લીલાતનુઓ પ્રકટે છે, તે વિગેરે તો પરમેશ્વરનું વિશેષ સ્વરૂપ ગણાય છે. આ પ્રકારે સામાન્ય તથા વિશેષ સ્વરૂપે પરમેશ્વરને યથાવત્ અનુભવનાર પુરૂષો નિઃસંદેહ રહીને પરસ્પર વિવાદ કે વઢવાડ કરતા નથી, અને કોઇની પણ

નિંદા કરીને પાપભાગી થતા નથી. માટે તારે તો સઘળા સંશયનો ત્યાગ કરીને પરમેશ્વરને વિધિવડે ઉભય સ્વરૂપે અંતઃકરણની યોગ્યતાપ્રમાણે ભજવા. આ શિવાય પરમેશ્વરનો અનુગ્રહ મેળવીને ઉત્કૃષ્ટ ગતિને પામવાનો કોઇ યથાર્થ ઉપાય નથી. (આપ્રમાણે કહીને મનોહર સ્નાન કરીને પોતાનો નિત્યકર્મમાં બેસે છે, અને વિજયા પણ પતિનાં વચનને લક્ષમાં લઇને પોતાના કાર્યમાં પ્રવેશે છે.)

ચંચળા—(કાવેરીને) કેમ કાવેરી બહેન ! નાહ્યાં કે શું ? સેવાપૂજા થઇ કે હવે ?

કાવેરી—હા બા, નાહી તો ખરી. હજી સેવાપૂજાનાં વાસણો સેવાની ઓરડીમાંથી હવે લઇને સાફ કરીશ ત્યાર પછી સેવા. અમારાથી નાહ્યાવિના સેવાની ઓરડીમાં જવાય નહિ, તેથી હવે સેવાની સામગ્રી તૈયાર કરીશ. કેમ તમે શું કરો છો?

ચંચળા—આ હું તો નાહીને બે માળા બની તે ફેરવી, ને એમણે સેવા કરી એટલે આ તુળશીમાં પાણી રેડવા આવી. વારૂ કાવેરી બહેન! તમે રોજ કેટલી વાર નહાતાં હશો?

કાવેરી—બહેન ! અમારે બ્રાહ્મણનો ધર્મ એટલે રસોઇ કરવાની, તેટલી વાર તો નહાવું જ પડે, એટલે રોજ બે વાર તો ખરૂં જ. પછી કાંઇ કારણ આવી પડે તો વધારે વાર પણ નહાવું પડે. જુવો બહેન ! પાળે તેનો ધર્મ છે. પવિત્રાઈ રાખ્યા વિના અંતર પણ શુદ્ધ થતું નથી. તે દહાડે ભટજીએ કથામાં નો'તું કહ્યું કે અંતર તથા બહાર પવિત્રતા રાખવી. તેમાં અંતરથી તો રાગદ્વેષથી રહિત થવું, ને બહારથી તો ના'વું ધોવું.

ચંચળા—હા ખરી વાત. તે દા'ડે આવ્યું'તું ખરૂં. ત્યારે આ લોકોની શી વલે થતી હશે ? આ જીન ધરમવાળા ઘણા લોકો તો જાણ્યામાં રોજ ના'તાએ નથી. એ ધરમ તે કોણ જાણે કેવો હશે, ને કોણે કાઢ્યો હશે ?

કાવેરી—જુવો બહેન ! આપણે બરાબર જાણતાં હોઇએ, તો કોઈનું મન દુઃખાય, એવું કોઈના ધર્મમાટે બોલવું સારૂં કહ્યું નથી. તેમ જ કોઈની નિંદા કરવી એ પણ પાપ ઠરે છે; માટે બીજું તો કાંઇ કહી શકાતું નથી, પણ એ લોકોમાં ઘણું કરીને ઓછું પાણી વાપરવાનું તથા વખતે નહિ નહાવાનું પણ ચાલતું હશે ખરૂં. એમનામાં ઘણી મલિનતા હોય છે, એવી કોઇ કોઇ એમના ધર્મના જાણનારા વાતો કરે છે ખરા. એક વાર મને એક બાઇએ વાત કરી હતી કે 'આ ઢું-

દીયા ધર્મના એક મોટા સાધુ આવ્યા છે.' ત્યારે મેં પૂછેલું કે મોટા તે ઉમરમાં મોટા, કે તપમાં મોટા, કે જ્ઞાનમાં મોટા, કે શી રીતના મોટા? ત્યારે તેણે કહેલું કે 'એમણે જે દા'ડાથી દીક્ષા લીધી છે, તે દા'ડાથી દાતણે કરયું નથી, અને નાહ્યા પણ નથી. તે દીક્ષા લીધાને આજકાલ કરતાં પચાસ વર્ષ થયાં છે.' તો બહેન! પચાસ વર્ષસુધી દાતણ ના કરવું, અને નહાવું નહિ એ કાંઇ નાનીસૂની વાત નથી. એ ધર્મમાં આઉપરથી જણાય છે કે ઘણાં વર્ષ નાહે નહિ અને દાતણ ન કરે તો મોટો તપ કરનાર ગણાતા હશે. સાચીજૂઠી તો બાવા પરમેશ્વર જાણે, પણ આવી વાત સાંભળેલી એટલે કાન ગુનેગાર છે.

ચંચળા—ના ના એ વાત તો સાચી જ હશે. આ આપણા મો'લ્લામાં પેલી છે તે ના'તીએ નથી, ને રાંધીખાઇને અઓટે કરતી નથી. સાવરણીએ આપણે કચરો વાળીએ તેની પેઠે વાળી નાંખેછે. ત્યારે શું એમના ઘરમાં એઠવાડ નહિ થતો હોય? પણ એમના ધરમમાં એ વાતની આભડછેટ માનેલી નહિ એટલે લાચાર. સૌસૌના ધરમમાં જે ચાલતું હોય તેને આપણાથી કેમ કાળુંગોરૂં કહેવાય? પણ સાચું બોલજે કાવેરી બહેન! આપણે એક દા'ડો દાતણ કરતાં નથી તોએ આપણું મોં સારૂં લાગતું નથી, તે એ ઘણા દહાડા દાતણ નહિ કરતાં હશે તેમનાં મોં ગંધાતાં નહિ હોય? ને તેમને અકળામણ નહિ થતી હોય?

કાવેરી—ના તે એમના પાસે જનારઆવનાર કોઇ તેવાં ખરાંબોલાં માણસો કહે છે તો ખરાં કે એમનાં મોંઢાંમાંથી નઠારી વાસ મારે છે. પણ બાવા ધર્મની વાત રહી, એટલે જેને જે ખરૂં સમજાય તે ખરૂં. એમાં આપણાજેવાની અક્કલ કામની નહિ. હશે બહેન! ચાલો સવારના પહોરમાં આવી વાતો કરવાથી આપણને શું ફળ છે? ઉલટી ખોટ છે. (એમ બોલી ઘરમાં જાય છે, અને 'હા' કહીને ચંચળા પણ ઘરમાં જાય છે.)

ચંદન—(પોતાના વર કૃષ્ણદાસને) કેમ વારૂ, આ રામજીનું નામ આવે એવી ગરબી ગાઉં તોએ તમને મગજમાં ચટકો વાગે ખરો કે?

કૃષ્ણ૦—હા હા, એ પણ મને ગમતી વાત નહિ. એવાં રામજીબામજીનાં ભજન કે ગરબીઓ ગાઇ તેમાં સો ઉધાડ થયો? રામ તો એક દસરથ રાજાનો છોકરો હતો. તે જ બચારો વનવન સીતાને સોધતો ફરયો, ને વાંદરાની સહાયતાથી રાવણને મારીને સીતાને પાછી લાવ્યો'તો!

ચંદન—એ વાતો વળી તમે કયાંથી જાણી! તમને કોઇએ કહી

કે કહીં વાંચી'તી ?

કૃષ્ણ૦—એ તો રામાયણમાં મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે.

ચંદન—એ રામાયણની બધી વાતો તમે સાચી માનો છો કે જૂઠી ?

કૃષ્ણ૦—એમાં સું ? એ તો ઇતિહાસજેવું છે, એટલે રામ સારો રાજા થઇ ગયો એ ખરો.

ચંદન—ત્યારે એ રામાયણમાં રામને ભગવાન્ કહ્યા છે, ઈશ્વરનો અવતાર કહ્યા છે, ને એમનું મોટું પરાક્રમ કહ્યું છે, માણસનું શરીર ધરીને બધી લીલા કરીછે, એમ કહ્યુંછે, એ વાત સઘળી ખરી કે ખોટી?

કૃષ્ણ૦—આ એમ ગણીએ તો આ બધાએ માણસ કહેસે કે અમે પરમેસ્વરનો અવતાર છીએ, ને આ બધી અમે તો લીલા કરીએ છીએ, પણ એમ કંઈ ગનાય છે ? તમારા જેવાં રાંડીયાં વાજાંમાં એવી ગડબડ ચાલે ! તમ લોકને અક્કલ નહિ, એટલે જે બ્રાહ્મણે કહ્યું તે બધું ખરૂં. પણ અમારા જેવા આગળ એવી ગપ્પો ગોઠવવા જાય તે અમે કંઈ માનીએ નહિ.

ચંદન—આ તમારાથી રામના જેવાં કામ થાય ખરાં કે ? આ વાંદરાંને બોલાવીને એક દહાડો લગાર એટલાં તો કરી જુઓ ! ને આ પેલા રીંછવાળા આવે છે તેનાં રીંછને લગાર હાથ તો ફેરવી જુઓ ! વાતોના સપાટા મારવા સહેલા છે, પણ તેમના જેવું એક કામ તો કરો ! રામાયણમાં લખેલી બીજી વાતો ખોટી માનો તો પછી એ રામ દશરથનો છોકરો અને સારો રાજા હતો એ પણ ખરૂં શાથી મનાય ? પણ લગાર વિચાર કરો. આ અમે બધાં રાંડીયાં અક્કલવગરનાં, ને મરદ બધા સાંઢીયા અક્કલવાળા કેમ ? ખરી વાત કહેવા જઇએ ત્યારે દુઃખ લાગે ! પણ રૂડો વિચાર તો રાખવો જોઈએ કે ભગવાન્નું નામ ઘરમાં દેવાય નહિ, ત્યારે એ મસાણજેવા ઘરમાં રહેવાય ને ખવાય કેમ ? જે ઘરમાં ભગવાન્ની કથાવાર્તા થતી ના હોય તે ઘરને તો મસાણજેવું કહ્યું છે, એ તમને ખબર છે કે નહિ ? ને ભગવાન્ના સમરણવિના સારાં ફળ પણ ક્યાંથી મળે ?

કૃષ્ણ૦—બેસ બેસ, તારૂં ડા'પણ નકામું ડોળીસ નહિ. તું સું સમજીને બોલે છે ? સું આ રામ ને કૃષ્ણનાં નામ જે ઘરમાં ના દેવાય તે ઘર મસાણજેવાં ? એ વાત મનાય કેમ ? એમ હોય ત્યારે તો આ બધા પારસી, મુસલમાન, અંગ્રેજ લોકો ને એવા જ બીજા ઘણી જાતના લોકો છે તે બધાનાં ઘર તારા વિચારપ્રમાણે તો મસાણજેવાં જ ઠરે કેની ! કોઇના આગળ આવી વાત બોલીસ નહિ, નહિ તો મૂર-

ખમાં ઠરીસ.

ચંદન—તમારા આગળ તો હું મૂરખમાં ઠરી જ ચુકી છું કેની? ને બીજાનું મારે કામે શું છે? પણ હું તમને પૂછું કે એ પારસી, મુસલમાન, અંગ્રેજ વિગેરે બધા, કોઇ પણ તેમણે માનેલા ભગવાન્નું નામ લેતા હશે કેની?

કૃષ્ણ૦—હા હા, મુસલમાનોમાં મોટા મોટા પેગંબરો થઇ ગયા છે. અંગ્રેજમાં પણ ઇસુ નામના કંઈ થઈ ગયા છે, ને પારસીમાં ને બીજા લોકમાં પણ તેવા થયા હોય, તેમનાં નામ લેતા હસે.

ચંદન—તે બધાનાં શરીર કંઈ માણુસજેવાં થયાં હશે કે કંઇ બીજા જેવાં?

કૃષ્ણ૦—માણુસજેવાં, પણ તેમનાં કામો માણુસકરતાં વધારે જબરાં!

ચંદન—ત્યારે તમે તે કશામાંએ નહિ કે! બધાથીએ તમે ગયા? તમારામાં એવા કોઈ નામ લેવા જેવા થયા છે કે નહિ? તે લોકો તો પોતાના માનેલા ભગવાન્નાં નામ લે, એટલે તેમનાં ઘર મસાણજેવાં નહિ, પણ તમે તો કશામાંએ સમજતા નથી, ત્યારે તમારા ઘરની શી વલે, તેનો કંઇ વિચાર કરચો? આપણો ધરમ ના ગમે તો તેનો ધરમ પાળો!

કૃષ્ણ૦—તેમનો ધર્મ સું જખ મારવા પાળીએ? આપણો ધર્મ સમજે તેને સૌથી સારો છે. પણ તને હજી બરાબર સમજણ નથી, એટલે ભેંસના આગળ ભાગવતજેવું! તારી સાથે માથાકુટ નકામી કરવા પછી સું?

ચંદન—એમ કે? હું ભેંસ ત્યારે તમે કોણ ઠરચા? તેનો વિચાર તમે પોતે જ કરી લો! તમે મને ભેંસ કહો તો ભલે પણ મારાથી તો તમને પાડા કહેવાય નહિ? ત્યારે તમારા આગળ પણ શીદ મારે માથાકુટ કરવી પડે! જુવો, લગાર વિચારીને બોલો. આ તો કાલે તમે મને ગરબી ગાતાં અટકાવ કરચો, તેથી પૂછું છું કે હવે મારે શું ગાવું ને કેમ કરવું, ત્યારે તો ગાય ને ભેંસ કરવા બેઠા! ઠેક આવું તે કંઇ સારૂં?

કૃષ્ણ૦—જો પાછું વધારે બોલવા માંડયું કે? તારા બોલનો તારે પાછળથી પસતાવો કરવો પડસે, અને અંતે પછી તેમ કરવાથી પણ કાંઈ ફાયદો નથી થવાનો હોં!

ચંદન—મારે વધારે બોલીને મોં દુઃખવવાની કંઇ જરૂર નથી. જેમાંથી અંતે ફાયદો થાય એવું જે તમે કહો તે હું મારી મેળે કરૂં. બોલો ત્યારે મારે શું કરવું?

કૃષ્ણ૦—કરવું'તું સું ? વળી ખાઇપીને મઝા કરવી. બીજા મૂરખ લોકની પેઠે પેટ બાળીને મરવાનો ખરાબ વિચાર મને પસન નથી.

ચંદન—ખાતાંપીતાં નથી ત્યારે શું ભૂખ્યાં રહીએ છીએ ? ને ગરબી ગાવાની તો તમે ના કહો છો, ત્યારે મઝા તે શેની મારા કરમની કરૂં ? રડયું બે ઘડી કંઈ ગાઇએ તો જીવને સારૂં લાગે. સૂનમુન રહેવું તેમાં તે શી મજા ?

કૃષ્ણ૦—તે તને ગાવાની કોણ ના કહે છે? મારે તો ફકત રાગ-કૃષ્ણ એવાં નામ જેમાં નહિ આવે તેવી ચીજો ગાવાની છૂટ છે.

ચંદન—લો ત્યારે આ માતાના ગરબા ગાઉં ? તેની તો તમને ચીઢ નથી કેની ? અંબાજી, બહેચરાજી, કાળકા, એવાં મહીં દેવીનાં નામ આવે તે તો ગમશે કેની ?

કૃષ્ણ૦—ના ના તે માતાફાતાના ગરબાની તો સાફ ના જ જાણવી. એવા ગરબાની તો મને ઘણી જ ચીઢ છે. દેવદેવીનાં નામો તો નહિ જ આવવાં જોઇએ. કદાચ ઈસ્વર કે પરમેસ્વર એવા સબ્દ આવે તો તેની ઝાઝી ફિકર નહિ. સમજી કેની ?

ચંદન—તમે તે કેવા સ્વભાવના માણસ છો ? દેવ નહિ, દેવી નહિ, ત્યારે ગાવાનું તે બીજું કયાંથી લાવું ? તમે મને કહો કે આ ગાવું,તો પછી મને સમજાય કે તમને કેવું ગમે છે ?

કૃષ્ણ૦—જો લઢાઇમાં સૂર ચઢાવવાની કેટલીએક કવિતાઓ છે, તે હું તને આપીસ, તે પાઠ કરીને રોજ ગાજે. ખરૂં પૂછે તો મને તેવી વીરરસની કવિતા જ ઘણી ગમે છે.

ચંદન—જાઓ જાઓ, એવી કવિતા આપણે ગાઇને શું કરવુંછે? તમે કે દહાડે ધાડ મારવા કે રણે ચઢવા નીકળો છો જે તેવી કવિતા ગાવી? બૈરાંથી તો જે ગવાતી હોય તે ગવાય. એવું ગમે તે ગાઇએ ને લોક સાંભળે તો લાજી મરીએ. તમારૂં શું જાય ?

કૃષ્ણ૦—મૂરખ છે ! સ્ત્રીઓ તો ઘણીએ લઢાઈમાં જઈને જય કરી આવી છે.

ચંદન—મારે તો લડાઇમાં જવુંએ નથી, ને એવું ગાવુંએ નથી. આ બારણે લોકો લઢે છે ને વખતે લાકડીઓ ઉછળે છે, ત્યારે તો બારીબારણાં દેઇને ઘરમાં પેશી જાઓ છો ને ઠાલી ઠકરાઇ શી ! આવ રે મારો વીરરસ ! તમારા વીરરસને મારે શું રડવો છે ! મારે તો ભગવાનનું નામ આવે તો કાયાનું કલ્યાણ થાય.

કૃષ્ણ૦—બેસ બેસ છાનીમાની, લવારો કરતી. સાફ કહુંછું કે જો એવું કંઇ આડુંઅવળું ગાયું તો તમાચે તમાચે દાંત બત્રીસે પાડી નાખી-

સ. પછી તે વખત હું સગા બાપની પણ સરમ રાખવાનો નથી. આ કાને સાંભળ કે પેલે કાને!

ચંદન—હું તો બંને કાને સાંભળું છું ને કહું છું કે મને ગમે એવું ગાવાનું આપો, નહિ તો મને ગમશે તે હું મારી મેળે ગાઇશ. આ ઢોલ વગાડીને કહું છું! પછી આ કાને સાંભળો કે પેલે કાને!

કૃષ્ણ૦—ચાલ ચાલ બીજું નહિ ગાય તો જાનમમેં ગયું. હું તને મારૂં લખેલું આપું છું તે ગાજે એટલે બસ.

ચંદન—હા એમ કરો, એટલે મને પણ સમજાય તો ખરૂં, કે તમે કેવું ગવડાવવા માગો છો.

કૃષ્ણ૦—(પોતાના કાગળોમાંથી એક કાગળ કાઢીને) જો! મોટા મોટા વિદ્વાનોના વિચાર મારા સાંભળવામાં આવે છે, તેની હું કવિતામાં જ નોંધ કરી રાખું છું. તેમાંની આ એક ઠુમરી છે. (કાગળ તેના હાથમાં આપતાં) લે સારા ખુલ્લા અવાજથી મને ગાઇ સંભળાવ જોઉં (કાગળ આપ્યા પછી) લે લલકાર જોઇએ.

ચંદન—(નીચે પ્રમાણે મનમાં વાંચે છે.)

ઠુમરી.

કેળવણી પામીને સારી, સારાં પુસ્તક વાંચોરે,
ઘરડાંની ઘરડી અક્કલ લઇ, મિથ્યા મન ના રાચો રે.
ઊંટ ઊંટની પાછળ જાતાં, વળિ ઘેટાં પણ જાતાં રે,
તેમ સુજન ઘરડાંની ચાલે, ચાલી દુ:ખી શું થાતાં રે?
ભૂતપ્રેતના વ્હેમ ધરીને, સ્ત્રીસુતને કાં ધુણાવો રે?
અક્કલ સારી આવે એવી, વિદ્યા સૌને ભણાવો રે.
વટલાવાને ધાકે મૂરખ પરદેશે નથી વહેતા રે,
મરવું પણ, નથી ધર્મ છોડવો, એવું મુખથી કહેતા રે.
દેશ દેશ જઇ કરી વેપારો, લક્ષ્મી લાવો ઝાઝી રે,
પછી હાથમાં માળા લઇને, બેસો ધર્મને બાઝી રે.
ખરો ધર્મ તો એ છે સઉનો, દેશીને સુખી કરવા રે,
તેને ત્યજી, વ્હેમે ઘર બેઠા, મારી સઉને મરવા રે.
શૂરવીર થઇ દેશી મારા, જાઝે ચઢીને ચાલો રે,
દરિયો ડોળી દેશાવરથી, ધન લાવીને મ્હાલો રે.
નિર્ધન દુ:ખી આ ધર્મ કરે શું, ધનથી સઘળું જાણો રે,
કૃષ્ણદાસ હું કહું બલિહારી, જો જાુઠા મત ના તાણો રે.

(વાંચીને કાગળ પાછો આપવા ધરીને) લો આને લગાર ભઠ્ઠ મૂંઝીને ચાટી જાઓ. એ મારા કામમાં આવે એવું નથી.

કૃષ્ણ૦—એક લાત પડસે જો આઘું પાછું બોલી તો ! હું કહું છું કે એ જ વાંચવું પડસે.

ચંદન—તમે મને ના કહી છે માટે જીવ જાય તોપણ હું એ ગાનાર નથી, કહી રહ્યા !

કૃષ્ણ૦—આ વખતે તું મારી સાથે સીધી વાત કરજે હોં, નહિ તો તારૂં આવી બન્યું છે એમ જાણજે !

ચંદન—હું તો સીધી જ વાત કરૂં છું. તમે લગાર થુંકીને એક વાર ચાટો, એટલે પછી હું એ ગાઉં.

કૃષ્ણ૦—(એકદમ ગુસ્સાથી તેના ઉપર કાગળ ફેંકીને તમાચો ઉગામીને) કેમ આ ને આ ઘડીએ ગાય છે કે નહિ ?

ચંદન— (કાગળ લઇને લગાર ખસી જઇને પછી ઉભી થઇને 'કૃષ્ણદાસ' નામ જે છેડે આવેલું, તેમાંનો 'કૃષ્ણ' શબ્દ દેખાડતાં) લગાર આંખો ઉઘાડીને જુવો ! મહીં આ શું બળ્યું છે ? હમણાં કહેતા'તા કે એવાં નામ ન આવે તે જ ગાવાની છૂટ છે; ને હવે આવા તિરમારખાં કેમ થાઓ છો ?

કૃષ્ણ૦—અરે મૂરખ ! મેં મારૂં નામ તને બોલવાની કે દા'ડે ના કહી છે ?

ચંદન—તમે શું ના કેહેતા'તા ! તમારૂં નામ નહિ બોલવાની તો મ જ તમને મૂળથી ના કહી છે, તે હું કેમ બોલીશ? માટે છાનામાના બેશી રહો.

ભૂધર—(કૃષ્ણદાસનો પાડોશી, જે સઘળી વાર્તા સાંભળતો હતો, તેનાથી બોલ્યા વિના ન રહેવાયું ત્યારે બારીએ આવીને મોટેથી) કેમ છે માસ્તર ! ઓ અંગ્રેજી માસ્તરા લગાર આમ બારીએ તો આવો બાઇ ! છેક એમ શું રાખો છો જૂદાઇજેવું !

કૃષ્ણ૦—(બારીએ આવીને) કેમ સું કહો છો? તમે મને બોલાવો છો! બોલો કામ હોય તે કહો.

ભૂધર—કેમ વારૂ બાઇ ! આ તમારે ઘરમાં રોજ શેની ટપાટપી થાય છે તે કંઇ જણાય ?

કૃષ્ણ૦—તે જાણીને તમારે સું કામ છે ? પારકા ઘરની પંચાત તમારે સું કરવા જોઇએ?

ભૂધર—ના ના હું તો એમ કહું છું કે તમે નથી તો કોઇ દેવને માનતા, નથી દેવીને માનતા, તેમ જ ભગવાનને ને મહાદેવને પણ માનતા નથી; ત્યારે તમે તે હિંદુ છો કે છો કોણ ? ને માનો છો કોને ? તમે તે પેલા ટોપીવાળાના ઇસુખરીસને માનો છો કે બીજા કોઇને

તે કંઇ જણાય ? ને જો તેમ હોય તો આ ચોટલી કપાવીને તેમના ઘરમમાં જાઓ. પણ આ રોજ ઉઠીને ટકટકારો શો! લગાર વિચાર રાખો ભાઇ ! છેક તિનમિન તિનમિન કરો છો એમાં શોભા નથી.

કૃષ્ણ૦—સારૂં સારૂં તમને પૂછસું મહેરબાન ! લગાર તમારા ભારમાં રહેજો. કોઇની ખાનગી વાતમાં વચ્ચે બોલવા આવસો તો મૂરખ ઠરસો.

ભૂધર—ભાઇ મૂરખ તો તમે છો જ, હવે વળી શું ઠરવાના છો? મૂરખને માથે તે કંઇ સીંગડાં ઉગે છે ! આવું કરશો તો બાપનું નામ બોળશો. લગાર શાણપણ રાખો.

કૃષ્ણ૦—બેસો બેસો હવે. આજ પછી અમારા કામમાં બોલ્યા તો તમારી વાત તમે જાણી! (ઘરમાં જાય છે.)

ભૂધર—જા જા હવે, જાણીને ન જાણીવાળી મોટી ! છેક જાતપર જાય છે કો (એમ બોલતો ઘરમાં જાય છે).

માણેક—(ભૂધરની સ્ત્રી) તે તમારે શીદ પારકી પંચાત કરવી પડે છે, આપણો ભારબોજ ખોવાને ? આજનાં છોકરાં પોતાનાં માબાપને જ લાતો મારે એવાં તીતાલીયાં થઇ જાય છે તો તે પાડોશીને શેનાં માને ?

ભૂધર—ના માને તો પડે જઇને ભાડમાં ! આપણે શું ? કહેવાના બે અક્ષર કહી છૂટીએ! બીજું આપણે શું કરીએ? (લગાર ધીરેથી) આ બપોરની વખતે એ બાપ ઘરમાં ન હોય ત્યારે તમે બધાં સાંભળવા જાઓછો તે એ ડોશીને અને વહુને રોજ તેડી જજો. કંઇ કરતાં આ પડોશમાંથી કંકાસ મટે. સાળું જે ઘરમાં ધણીધણીયાણીને રોજ ટંટો થાય ત્યાં જમના દૂતોનો વાસો કહ્યો છે. તો આપણો ને એના ઘરનો એક મોભ રહ્યો કેની, એટલે એના ઘરમાં જમદૂતનો વાસો, તે વખતે આપણને પણ નડે. સાળી ભેંસ આડે ત્યાં કંઇ કાળું થયા વિના રહે છે? માટે શું કહું છું, આજ તમે કથા સાંભળવા જાઓ ત્યારે જરૂર તેડતાં જજો, ભૂલશો નહિ. હું લગાર બહાર જાઉં છું. (જાયછે. કૃષ્ણદાસ પણ પોતાની ચાકરીએ જાય છે.)

(સૌ પોતપોતાને ઘેરથી જમીપરવારીને વિજયાને ઘેર સમય થાય છે એટલે જાયછે.)

માણેક—(સાંકળીને એટલે બેઠાં જોઈને) કેમ સાંકળી મા ! એકલાં બેશી રહ્યાં છો ?

સાંકળી—બીજું ક્યાંથી લાવીએ બાપા ! આ માળા ફેરવું છું, તેમાં મારે બીજાનું શું કામ છે?

માણેક—ત્યારે ચાલોને બે ઘડી કથામાં આવતાં હો તો ? આ બે ડગલાંનું છેટું છે.

સાંકળી—મને કોણ તેડી જાય બાપ ! મારે કાંઈ ના છે ? કોને ઘેર કથા બેઠી છે જે ?

માણેક—એ તો આપણા આ મનોર ભટજીનાં વહુ છે કેની તે રોજ બૈરાંને બોધ આવે એવી સારી કથા કહે છે. ચાલો આવવું હોય તો વહુને તેડીને.

સાંકળી—(મોટેથી) ચંદન વહુ ! ઓ ચંદન ! ક્યાં ગઈ ?

ચંદન—સાસુજી ! તમે મને બોલાવો છો ? શું કામ છે ? તમારે પાણીબાણી પીવું છે ?

સાંકળી—ના બેટા ! પાણી તો નથી પીવું. પણ તમે આવો તો આપણે આ કથા સાંભળવા જઇએ. ચાલો આ બારણે તાળું મારી લો. આ સૌ ખોટી થાય છે.

ચંદન— (પોતાના મનમાં ઘણા દિવસથી સૌને જતાં જોઇને જવાને રાજી હતી તે ઉપરથી કહે છે) ત્યારે તમે જાંઓને. મને વળી તમારા દીકરા આવીને જાણશે તો ખીજશે, ને તમને પણ બે બોલ સંભળાવશે.

સાંકળી—મને એ શું કરનાર હતો? મારે કાંઇ એનું ઓશીયાળું છે ? ને હું મારી જોડે તમને તેડી જાઉં છું કેની ? તમારે શી ફકર છે ચાલો (પછી ચંદન તૈયાર થઇને નીકળે છે. સર્વ વિજયાને ઘેર આવે છે. તેમને સૌને આવકાર દઇ બેસાડે છે. ચંદનને આવેલી જોઈને વીજળી, કમળા વિગેરે મનમાં રાજી થાય છે.)

ચંચળા—ચાલો, વિજયાલક્ષ્મી બહેના! હવે ચાલતું કરો. બોલો સૌ જય જય શ્રીસદ્‌ગુરૂ દેવ. (સૌ બોલે છે.)

વિજયા—(નિયમપ્રમાણે ગાય છે.)

પદ. રાગ કલ્યાણ. લો જ્ઞાનનો સુજનો લ્હાવો, એ રાહે.

સખી સુખ સંસારે લેવું, શીદ કલેશ સહીને રહેવું. ટેક.
આ જગનું સ્વરૂપ વિચારો, સઉ સદ્‌ગુણ ઉરમાં ધારો રે,
પછી કોઇને ન પડે કહેવું, સખી૦
નિજ સ્વરૂપ જ સુખરૂપ જાણો, શુદ્ધ બુદ્ધિ હૃદયમાં આણો રે,
જેથી ભવમાં પડે નવ વહેવું, સખી૦
કુળમર્યાદાને પાળો, આ મનના મળને ટાળો રે,
દુઃખસુખને સમ કરી સહેવું, સખી૦

નવ મિથ્યા વાદે વઢવું, કદી અભિમાને નવ ચઢવું રે,
પતિવ્રત દૃઢ ગ્રહીને રહેવું, સખી૦
મન કોનું દુઃખે તે ન કરવું, શુભ સૌનું કરવા ફરવું રે,—
નિજ સુખને સાધો જેવું, સખી૦
શિખ સર્વંતણી સાંભળીએ, થઇ આકળાં નવ કળકળીએ રે,
ઉરમાં બળ ધરવું એવું, સખી૦
આપણને સર્વ વખાણે, એવી કૃતિ કરતાં જે ન જાણે રે,
તેને માન ન વિજયા દેવું, સખી૦

ભાગીરથી—(જય જય બોલાવીને) ગઈ કાલે તો પેલી સત્ત્વમતિએ પોતાના પ્રબુદ્ધ નામના પતિને સવારમાં સદ્ગુરૂપાસે મોક્ષ આપનારી મંત્રદીક્ષા લેવા જવામાં જે જે ઉપયોગના પૂજા વિગેરેના પદાર્થો એકઠા કરી રાખેલા હતા, તે બતાવ્યા; અને બાકીના પતિએ કહ્યા તે સર્વ તૈયાર રખાવીને પછી પુત્રની સંભાળ લેતી તે પણ ઇષ્ટનું સ્મરણ કરતી સુઇ ગઇ, ત્યાંપર્યંત આવ્યું હતું.

વિજયા ઇષ્ટનું સ્મરણ કરીને કહે છે, પછી ઠરાવપ્રમાણે તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષનો કુળગોર જે શુક્લ હતો તે આવ્યો, અને તેણે પ્રબુદ્ધને તીર્થઉપર લઈ જઇને પંચગવ્યાદિવડે સ્નાનવિધિ કરાવ્યો, અને જનોઇ બદલાવ્યું. પછી તે પ્રબુદ્ધે સઘળાં પૂજાનાં સાહિત્યને પોતાના કરાવેલા મુક્તિમંદિરમાં સેવકોપાસે મંગાવ્યાં, અને જેમ સોળ ઉપચારોવડે દેવનાં પૂજન થાય છે, તેમ તેણે ઘણી પ્રીતિવડે, ઇશ્વરસમાન ગણીને શ્રીસદ્ગુરૂનું પૂજન કરયું. સઘળી પૂજા વિધિપ્રમાણે બ્રાહ્મણે કરાવી. શાસ્ત્રમાં બ્રાહ્મણ મંત્રના જાણના પગમાં અસંખ્ય તીર્થ કહ્યાં છે, તો આ તો બ્રહ્મતત્ત્વને જાણનાર સર્વ બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ હતા, એટલે તેમાં શી ન્યૂનતા હોય? પછી પ્રબુદ્ધે પ્રથમ તે શ્રીસદ્ગુરૂનાં ચરણકમળને પંચામૃતથી સ્નાન કરાવીને ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય અર્પણ કરયાં; પછી આરતી કરી. ત્યાં પર્યંત તો પેલા શુક્લ પૂજા કરાવવા બેઠેલા, પણ જ્યારે મંત્રોચ્ચાર કરાવવાનો સમય થયો, ત્યારે તે શુક્લને દક્ષિણા આપી વિદાય કરયા હતા. કારણ કે ગુરૂ તથા શિષ્ય બેશિવાય ત્રીજાને કાને તે મંત્રનો ઉચ્ચાર સંભળાવો ન જોઇએ, એ મુખ્ય નિયમ છે.

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને વૃત્તિનો કે અંતઃકરણનો જય કરવામાં ઉપયોગી એવો સઘળો વિધિ તે પ્રબુદ્ધને કહીને પછી શ્રીસદ્ગુરૂએ પ્રસન્ન ચિત્તથી પોતાનો કલ્યાણ કરનાર હાથ તેના મસ્તકઉપર મુક્યો, અને અભય આપ્યું. પેલો પ્રબુદ્ધ પુરૂષ પણ જાણે પોતાનો નવો જન્મ થયો હોય, અથવા ભાગ્યનો મોટો ઉદય થયો હોય, એમ માનતો પ્રસન્ન

થતો પોતાને ઘેર ગયો. પછી સ્ત્રીને સઘળી હકીકત કહીને જણાવ્યું કે આજે આપણા માનેલા આ ઘરમાં શ્રી સદ્‌ગુરૂનાં સંપૂર્ણ દોષોને હણુનાર ચરણ ફેરવવાની મેં યાચના કરી છે, અને તે પોતે સ્વીકારી છે. માટે મોટા ઉત્સવસરખો સમારંભ આજે આપણે દ્વારે, તથા ઘરમાં સઘળે કરવો જોઇએ. પછી સેવકોને પણ બોલાવીને ઘટિત આજ્ઞાઓ તત્કાળ આપી દીધી. એક સુંદર ઉંચું સિંહાસન શ્રીસદ્‌ગુરૂને વિરાજવાને ઘણી શોભા આપે એવી રીતે શણગાર્યું. સ્થાને સ્થાને ઉત્તમ પ્રકારનાં પાથરણાં પાથર્યાં. ગાદી, તકીયા અને બીજા અનેક શોભિતા પદાર્થો પણ યોગ્ય સ્થળે મુક્યા. દ્વારસમીપ બાહાર તથા ઘરમાં સઘળે અનેક દીપકો પ્રકટાવવાની સઘળી તૈયારી કરી રાખી. ઉત્તરપૂજાનું સઘળું સાહિત્ય પણ તૈયાર કરી રાખ્યું. પછી નિયમિત સમયે તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષે દિવ્ય સરખા નરવાહનમાં શ્રીસદ્‌ગુરૂને બેસાડીને સઘળા ચામરાદિ વૈભવો સહિત પોતાને ઘેર પધરાવ્યા ત્યાં શ્રી સદ્‌ગુરૂના પોતાના ઘરમાં પધારવાના સમયે જ્ઞાતિની, તથા સંબંધીની, તથા સમીપ વસનારી, દેવાંગના સરખી સુકુમાર, તથા નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રાલંકારથી શોભતી, રૂપવાન્, તથા ગુણવાન્ સર્વ અબળાઓ મળીને આ પ્રકારનાં સુંદર સ્વરોથી ગીત ગાવા લાગી.

ગીત ૧. ધોળ.

આજ જગપતિએ કરૂણા કરી, દર્શન દીધાં પધારી દ્વાર, કે પ્રભુ ગુણ ગાઇએ.
પ્રકટ્યાં પુણ્ય તો જન્મ અનેકનાં, પૂર્ણ પ્રજળ્યા છે પાપવિકાર, કે સુખમાં શગાઇએ.
પ્રભુએ ભક્તને વર શુભ આપીને, ધારી નરતનુ ટાળ્યા શોક, કે પ્રભુ૦
જેનો મહિમા ન દેવાદિક કળે, તો શું જાણે આ પામર લોક, કે સુખ૦
જીવને અધોગતિ જાતા ઉગારવા, કાઢ્યો સદ્‌ગુરૂ કેરો વેષ, કે પ્રભુ૦
જીવને ક્લેશસાગરથી તારવા, દયા ધારી કરે ઉપદેશ, કે સુખ૦
શ્રી બ્રહ્મા આ જીવને જન્માવતા, શ્રીવિષ્ણુ છે પાલક તાત, કે પ્રભુ૦
શ્રી સદાશિવ જગને સંહારતા, શ્રી ગુરૂ આપે મુક્તિ સાક્ષાત્, કે સુખ૦
જેથી શ્રીગુરૂ ત્રિગુણપતિ લહી, સેવો જાણી મહેશ્વરરૂપ, કે પ્રભુ૦
દુઃખ જન્મમરણનાં શમાવીને, જણવી તત્ત્વ કરે તદ્રૂપ, કે સુખ૦
શ્રીસદ્‌ગુરૂસમ કોઈ વિશ્વમાં, નથી સેવવા યોગ્ય કે ધ્યેય, કે પ્રભુ૦
શ્રી મહેશ્વરરૂપ શ્રી સદ્‌ગુરૂ, સહુ જીવના ધ્યેય ને જ્ઞેય, કે સુખમાં૦
જાણી રૂપ બીજું પરબ્રહ્મનું, દેવું જગપતિસમ સંમાન, કે પ્રભુ૦
પંચ ક્લેશ ને ષડ્રિપુ ટાળવા, થાવું શરણ ત્યજી અભિમાન, કે સુખ૦

એવ સદ્‌ગુરૂકેરી ઉપાસના,—સમજી કરવી સાચો ધરી ભાવ, કે પ્રભુ૦
શ્રીનરહરિ પ્રભુને પાયે પડો, નથી એસમ તારક નાવ, કે સુખ૦

ગીત ૨. ઘોળ.

સુજનો જગમાં, સદ્‌ગુરૂ શરણે થાજોરે,
મનમળ હરવા, એ મહા તીર્થમાં નહાજોરે.
તન મન ધનતું, મમત્વ ઉરથી ટાળીરે,
સદ્‌ગુરૂપદમાં, વૃત્તિઓ દેજો ગાળીરે.
દુષ્કૃતકેરા, પુંજ પ્રજાળી દેજોરે,
નિર્ભય થઇને, નિર્ગુણ પદમાં રહેજોરે.
જગમાં તો છે, જીવને વિવિધ દુઃખરે,
ટાળી તે શ્રી-સદ્‌ગુરૂ આપે છે સુખરે.
માટે સઘળા, સંશય સત્વર છાંડી રે,
ગુરૂ વચને, શ્રવણ દેજો માંડીરે.
જગે જોતાં, વિષયો અગણિત ભાળોરે,
ગુરૂ ભજી, ભક્તિ વિષયની ખાળોરે.
ગુરૂ કરૂણાથી, પ્રેમ પ્રકટશે સાચોરે,
જેથી અંતે, મહાસુખ પામીને રાચોરે.
નિજકુળકેરા, વર્ણાશ્રમધર્મ જાણોરે,
માટે સદા, ગુરૂપદમાં સુખ માણોરે.
દુઃખ હણી, સુખ ભોગવવા વિચારોરે,
તો તો નર—હરિ પ્રભુપદ શિર ધારોરે.

ગીત ૩. ઘોળ.

શ્રીસદ્‌ગુરૂને પધરાવી પ્રીતે, સાષ્ટાંગ કરી નમતું શુભ રીતે,
ધારવો હર્ષ અનુપમ ચિત્તે, કે જય જય મુખથી ઉચ્ચારતાંરે.
ઉચ્ચાસન શુભ બેસવા સ્થાપી, બેસાડી વચન વદવું મન માપી,
દો સુખદાન મહાન પ્રતાપી, કે દોષો હૃદયના નિવારતાંરે.
ચરણ પખાળી ચરણામૃત લેવું, કરૂણાદૃષ્ટિ ધરો એમ કહેવું,
બોધ દીએ તે હૃદય ધરી વહેવું, કે દુઃખસુખ સર્વ વિસારતાં રે.
સુંદર પુષ્પ કે તુલસીની માળા, અર્પવી ટાળવા તાપની જવાળા,
પ્રસાદ પ્રીતે ધરાવી રસાળા, કે સ્નેહે ચરણ શિર ધારતાં રે.
શક્તિપ્રમાણે ધનાદિ ધરવું, નહિ તો દીનત્વે નમન કરી ફરવું,
પણ ન ધરયાથી, ન મનમાં દદરવું, કે ગણિ ગુરૂ સર્વાર્થ સારતા રે.
ઋદ્ધિ સિદ્ધિ નિધિના દાતા, છે વિભુ ભવસાગરના ત્રાતા,
નરહરિ પ્રભુ સેવો ગણિ તાતમાતા, કે છે ગુરૂ ભય સહારતા રે.

ગીત ૪ ગરબો.

સુખદાતા ગુરૂદેવ નમીને માગીએ,
દેજો નિશદિન સુમતિકેરૂં દાન જો,
આ ઉરથી આ દુઃખ સઘળાં રહે વેગળાં,
વળિ સત્વર શમી જાય દુઃખદ અભિમાન જો, સુખ૦
વિષયોની ઇચ્છાઓને ઉપજાવતો,
છે જે આશાતૃષ્ણાકેરો તાત જો,
ક્રોધતણો પણ સૃજનારો જે જાણીએ,
પ્રભુ તે કામ હણી દો સુખ સાક્ષાત્ જો. સુખ૦
આ મિથ્યા જ્ઞાનતણાં કારણ સહુ ત્રોડીને,
પ્રકટાવો પ્રભુ અવિચળ સાચું જ્ઞાન જો,
જેથી આ ભવમાં ભયભ્રાંતિ ટાળીને,
અંતે સ્વસ્વરૂપે લહીએ સંમાન જો, સુખ૦
ન જાણીએ અલ્પજ્ઞ અમે શું માગવું,
માટે અંતે નમીને કહીએ એહ જો,
સર્વોત્તમ હિતકર વસ્તુ વિભુ આપજો,
નરહરિ પ્રભુ નિત્ય અમપર ધારી સ્નેહ જો, સુખ૦

આ વિગેરે ગીતને અબળાઓ ગાતી હતી, તથા એક બાજુએ વેદપાઠી વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો વેદઘોષ કરતા હતા. વિધિથી પૂજન કરીને પછી બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપીને ઘરના સઘળા ભાગમાં શ્રી સદ્ગુરૂને ફેરવીને પાછા મોટા વિભવસહિત મુક્તિમંદિરમાં પધરાવવા સમયે સ્ત્રીઓ આપ્રમાણે ગાવા લાગી.

ગીત ૫. ધોળ.

વળી પ્રભુ પ્રેમે પધારજો, દાસનાં દુઃખ તો દળવા રે, દાસનાં૦
આપસમા શ્રી સદ્ગુરૂ દોહ્યલા સંસારે મળવા રે, દોહ્યલા૦
આપતણી કરૂણાવિણ જીવના ક્લેશો તો ન ટળતા રે, જીવના૦
ગુરૂઅનુગ્રહવિણ દેખીએ ભવમાં જીવોને રઝળતા રે, ભવમાં૦
જપ તપ વ્રતને નિયમ પણ સઘળા, કો કાળે જ ફળતા રે, સઘળા૦
પણ શરણાગત જીવ તો સત્વર શુભ ફળને જ રળતા રે, સત્વર૦
ઘડિ ઘડિ વિનવી ચરણમાં નમીને, ભક્તિ તો માગું રે, નમીને૦
ઇચ્છાએ દર્શન આપજો લળી લળી પાવલીએ લાગું રે, લળી૦
પાપવિનાશક ભક્તના તારક, સદ્બુદ્ધિ દેજો રે, તારક૦
નરહરિ પ્રભુ ભીડ સમયે આવીને સંમુખ રહેજો રે, આવીને૦

આપ્રમાણે ગીત ગાતી સ્ત્રીઓ શ્રીસદ્ગુરૂને વિદાય કરે છે, અ-

ને પ્રબુદ્ધ તો ગુરૂને છેક મુક્તિમંદિરપર્યંત સાથે જઇને ત્યાં પધરાવ્યા પછી પાછો પોતાને મંદિરે આવે છે.

વિષ્ણુશર્મા ધ્વજપાળ શેઠને કહે છે, હે શેઠ ! આપ્રમાણે તે હરદત્ત પોતાની સ્ત્રી ગિરિજાને કહેતાં કહે છે કે તે પ્રબુદ્ધ પુરૂષ ત્યાર પછી નિરંતર શ્રીસદ્‌ગુરૂના આપેલા વિધિપ્રમાણે ઘણા સ્નેહથી ઉપાસના કરવા લાગ્યો, અને પેલી સત્ત્વમતિ નામની તેની સ્ત્રી પણ પોતાના પતિની સેવા કરતી, પુત્રની સંભાળ લેતી, તથા પરમેશ્વરમાં ચિત્તને સ્થાપતી સમય ગાળતી હતી. એમ સુખમાં દિવસ જતાં વળી દાન આપવાના સંબંધમાં એક વેળા તે પોતાના પતિસાથે આ પ્રકારના વિચારને કરવા લાગી.

સત્ત્વમતિ કહે છે, હેભગવન્ ! આ સંસારમાં ધનવિનાના દરિદ્રી પ્રાણિઓને ઘણું દુઃખ થતું હશે. કારણ કે વ્યવહારમાં જોઇતા સઘળા પદાર્થો ધનવડે જ મળે છે. બીજા સઘળા પદાર્થવિના ચાલે, પણ અન્નવસ્ત્રવિના કાંઇ ચાલે નહિ. માગનારને વાયદો કરાય છે, પણ કાંઇ પેટને વાયદો કરી શકાતો નથી. તેમાં વળી નિર્ધન પ્રાણિઓને પ્રજા પણ વધારે હોય છે, ને તેમનો આહાર પણ વધારે હોય છે. તેમને ઘણા સારા સ્વાદવાળા પદાર્થો નથી મળતા તોપણ તે વધારે અન્ન ખાય છે. આ આપણા ઘરમાં ચાકરો રાખીએ છીએ, તેથી એ વાર્તાનો સાચો અનુભવ આપણને થાય છે. એવા ગરીબ લોકોને અન્નવસ્ત્રનું ઘણુ દુઃખ પડે છે. તેમાં પણ જેગનાં શરીર સાજાં હોય છે, અને મજુરી કરી શકે છે, તેમને તો અન્નવસ્ત્ર પણ મળવામાં મોટી અડચણ જણાતી નથી, પરંતુ છેક વૃદ્ધ કે અપંગ જેવા પ્રાણિઓને, અને જેમને ઘરમાં બીજું કોઇ કમાઇને લાવી આપનાર નથી હોતું તેનાને પેટ ભરવાની ભારે અડચણ પડતી હશે. આપણે રાંધેલુ અન્ન અપાવવાનો બંદોબસ્ત કરેલો છે, તેમાં જો વધારો કરવો પડે તો ચિંતા નહિ, પણ બિચારાં અપંગ અનાથ પ્રાણિઓ ભુખ્યાં ન મરે એનો પાકો બંદોબસ્ત કરજો. આ લોકમાં સઘળાં દાનમાં અન્નદાન સૌથી મોટું ગણાય છે. કેટલાંક મધ્યમ સ્થિતિનાં માણસો તો બિચારા ધંધોરાજગારવિના અથડાયાં કરે છે. તેમને રોજગાર મળતો નથી અને તેમનાથી ભિખ પણ મગાતી નથી. એવાંને ઘણું દુઃખ પડે છે. તેમની વળી લોકમાં જો મોટી શાખ પણ હોતી નથી તો તેમને કોઇ નાણું પણ ધીરતું નથી. જેથી તેવા લોકો પણ કષ્ટે દિવસો કાઢે છે. પણ તેવા સર્વને કાંઈ આપણાથી આશ્રય આપી શકાય નહિ. એવો મોટો ખર્ચ તો રાજાઓથી થઇ શકે.

રાજાઓનો તો એ ધર્મ જ છે કે આપણી પ્રજામાં કોણ શું કરે છે, કોણ સુખી છે, ને કોણ દુઃખી છે, કોણ ખાવેપીવે સુખી છે ને કોણ ભુખે મરે છે, એની તપાસ કરીને તેના ઘટતા ઉપાય કરવા. ખરૂં જોતાં રાજાઓનાં ઘરમાં કાંઇ પૈસા પાકતા નથી. રૈયતના પૈસાથી જ રાજાઓ સુખ ભોગવે છે. તો રાજાઓએ વિચારથી પોતાનો ખર્ચ ચલાવવો જોઇએ; તથા પ્રજાનું રૂડે પ્રકારે રક્ષણ કરવામાં પણ ઘટિત વિચારથી ખર્ચ કરવા જોઇએ, અને બાકીના સઘળા ધનનો બચાવ કરીને તેમાંથી પોતાની પ્રજાને આબાદ રાખવાના અનેક ઉપાયો રચવામાં તે સઘળા ધનનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ. જો એમ કરે તો આ રાજાઓ પાપી પણ ગણાય નહિ પરંતુ હાલમાં તો ઘણું કરીને રાજાઓમાં આવો ખરો વિચાર કરનારા થોડા જ હોય છે. બાકી ઘણા તો મોજમઝામાં ગર્કાવ થઇને પોતાની પ્રજાપાસે જુલમથી નાણાં કઢાવીને તેનો ખોટો ઉપયોગ કરે છે. પ્રજા બિચારી દીકરી અને ગાયની પેઠે આપેલું દુઃખ વેઠીને દિવસો કાઢે નહિ તો શું કરે? અને ક્યાં જાય? પરિણામે જ્યારે ઈશ્વર તે દીન પ્રજાના નિઃશ્વાસથી કોપે છે, ત્યારે તે દુષ્ટ રાજાઓનો અનેક પ્રકારે નાશ કરીને વળી એ રાંકડી પ્રજાને સુખ મળે એવું કરી આપે છે. ઘણા કાળથી આપણે સાંભળીએ છીએ કે પાપાચરણી રાજાઓ ઘણા, અને પ્રજાને પુત્રની પેઠે પાળનાર રાજાઓ થોડા હોય છે. તેનું કારણ તો એ જ છે કે તે રાજાઓની બુદ્ધિ ઘણી પ્રૌઢ હોતી નથી, અને ઉત્તમ સલાહકાર પણ તેમને હોતા નથી હોય છે તો બાકણ અને પેટભરા હોવાથી કહી શકતા નથી. અને કોઇ કહી શકે એવા હોય તો તેની સત્તા જામેલી હોતી નથી. આપ્રમાણે હોવાથી તે અવિચારી રાજાઓ પોતાને હાથે પોતાનું અહિત કરી લે છે. તેમને ઈશ્વરનું ભય કે ધર્મસંબંધી પૂર્ણજ્ઞાન પણ હોતું નથી. તેથી તે પુણ્યવાન્ મહાત્માના સંગ કરવામાં પણ આતુરતાવાળા હોતા નથી આ વિગેરે અનેક કારણોથી પ્રજાના પાલકો જગત્માં નકામાસરખા થયેલા હોવાથી બિચારી પ્રજા દુઃખમાં અને ભુખમાં મરે છે. શું કરીએ? આપણો એમાં ઇલાજ નથી. એ તો જગત્પતિ ઈશ્વર તેનો કાળે કાળે ઘટતો ઉપાય કરયા જ કરે છે

આ પ્રકારનાં વચનોને શ્રવણ કરતો તેનો પતિ બોલેછે, હે સદ્ધર્મમાં પ્રીતિવાળી! સઘળાં પ્રાણિઓનાં મોટાં પુણ્યનો ઉદય ક્યાંથી થયો હોય કે તે સર્વને ઇશ્વરનું ભય અને ધર્માનુકૂલ મતિ થાય? મૂળે તેમનાં આ જન્મમાં ફળ આપનાર કર્મ દુર્બળ હોય, અને પોતાનું વર્ત્તમાન પુરૂષાર્થ કાચું હોય, એટલે તેમને દુર્બુદ્ધિ જ કાયમ રહેવાની. પણ એવિષે આપણે વિચાર કરવા જઇએ તો આપણે જે કરવાનું છે તે આપણે ભૂલી જ-

ઇએ, અને વળી આપણું મન બીજે રસ્તે ચઢીને આપણને આ ખરા માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરે. માટે આપણે જે કરવાયોગ્ય હોય તે વિચાર કરીને કરતાં ચાલવું. બીજીતરફ લક્ષ આપવાની હાલ ઘણી અગત્ય નથી. આ સંસારમાં ઘણું કરિને સર્વે પ્રાણિઓ પ્રકૃતિસ્વભાવથી તથા પોતાના અભિમાનપૂર્વક રચેલાં કર્મથી સુખદુઃખને ભોગવતાં વર્ત્યાં કરે છે. કોઇ તો જન્મ ધરીને પોતાની સારી કમાણીનું ફળ જે સુખ તેને ભોગવે છે, અને નવાં ખોટાં કર્મો આગળ દુઃખ ભોગવવામાટે રચે છે. કોઇ તો ખોટાં કર્મનું ફળ દુઃખ ભોગવે છે, અને આગળ સુખ આપે એવાં સારાં કર્મને રચે છે. કોઈ મોટાં પુણ્યવાળાં પ્રાણિઓ તો સુખ ભોગવે છે, અને આગળ પણ સુખ જ મળે એવાં સારાં કર્મ રચે છે. અને કેટલાંક દુષ્ટ પ્રાણિઓ તો પોતાનાં પ્રબળ પાપથી આ જન્મમાં પણ દુઃખ ભોગવે છે. અને આગળ પણ દુઃખ જ મળે એવાં પાપકર્મને રચે છે. આ પ્રકારે જેમાં કર્મની ગતિ ઘણી ઉંડી છે, એવો આ સંસાર એક પ્રકારના જ નિયમમાં કે માર્ગમાં વહેતો જણાતો નથી. એમાં આપણો કાંઈ બધાકે ઉપાય નથી, માટે હે સ્ત્રિ! હવે તારે જે કાંઈ કરવાનું હોય તે દાનના સંબંધમાં કહે.

સત્ત્વમતિ કહે છે, હે ભગવન્! મને એમ ભાસે છે કે કેટલાંક કુટુંબ પ્રથમ ધનવાન્ હોય છે, અને પછી તેમના ધનનો નાશ થઇ ગયો હોય છે, અને તેઓ પોતાની આબરૂભેર દિવસો કાઢવાની ઇચ્છાવાળાં હોય છે. તેવાંઓને ઘણું દુઃખ હશે. કારણ કે તેમનાથી દાનધર્મ લેવા તો જવાય નહિ. મજુરી કે હલકો ધંધો પણ તેમનાથી કરાતો નથી, અને તેવાં ઘણાં કુટુંબોમાં કેવળ વૃદ્ધ પુરૂષો અથવા સ્ત્રીઓ જ હોય છે, તેથી તે ધંધો પણ કરવા જઈ શકતાં નથી. તેવાંએ પોતાનો નિર્વાહ શાથી કરવો, એ મને સુજતું નથી. કદાચ તેમને પુત્રપ્રજા હોય છે, ને તેઓ નિર્ધન વૃદ્ધ માતાપિતાને કાળજીથી પાળતા નથી, તો તેવાંની શી વલે? માટે જો આપની ધ્યાનમાં આવે, અને યોગ્ય જણાય તો એવાં માણસોને કાંઇ ગુપ્તપણે અન્નાદિ પદાર્થ પહોંચાડવાનો બંદોબસ્ત કરવો. તેવાં આશ્રય આપવાજોગ માણસોની ખાસ તપાસ કરાવીને તેમને વર્ષમાં બે ત્રણ કડકે થોડું થોડું અન્ન ગાડામાં ભરાવીને તેમનાં નામની ચીઠ્ઠીઓ આપીને માણસોજોડે મોકલી દેવું, અને કોણે મોકલ્યું, એની ખબર પડવા દેવી નહિ. બીજા લોકો એમ જાણે કે એ તો એમણે જ આણ્યું છે. માત્ર તે લોકો જ પોતાના મનમાં જાણે કે કોઇ પરમેશ્વરના ભક્તે મોકલ્યું હશે. આમ થવાથી તેમને લજ્જા આવે નહિ, અને અંતરથી આશિર્વાદ આપે. એ આશિર્વાદ ઘણો કિમતી ગણાવો ઘટે છે.

આપ્રમાણે પ્રથમ ખાનદાનમાં ગણાએલાં પણ પાછળથી કેવળ

દુર્દશામાં આવેલાં, જેમને અન્નને ને દાંતને વેર પડવાનો સમય આવ્યો હોય એવાંને આપણે શક્તિપ્રમાણે વર્ષમાં બે ત્રણ કટકે થોડું થોડું અન્ન અપાવવું,અને તેવાં કુટુંબની ઘણી સંખ્યા હોય, અને આપણું ગજુ ઓછું હોય તો થોડા થોડા અન્નનો સર્વને આશ્રય આપવો.

જેમ અન્નનું દાન મોટું છે, તેમ પ્રવાસીઓને કે તીર્થ કરનારાઓને વહેવાના જે ધોરી મોટા માર્ગ છે, તે માર્ગમાં જ્યાં જળની તંગી હોય એવાં સ્થળોમાં વાવ તથા કૂવા કરાવી સર્વને જળનું સુખ કરી આપવું એ પણ ઘણું મોટું પુણ્ય ગણાય છે. ઘણા લોકો ઉષ્ણકાળમાં એવાં સ્થળોએ પાણીની પરબ મંડાવે છે. માટે એવા સ્થળોની તપાસ કરાવીને જરૂર જણાય ત્યાં થોડા કૂવા અથવા વાવ પણ બંધાવવાની તજવીજ કરવી જોઈએ. વળી એવા મોટા માર્ગો કે જે માર્ગે ઘણા મનુષ્યો રાત્રિદિવસ પ્રવાસ કરે છે, એવા માર્ગમાં ઘણે સ્થળે પ્રવાસીઓને રાત્રિ ગાળવાસરખાં કે નિવૃત્તિએ રસોઈ કરી જમવાસરખાં સ્થાન પણ હોતાં નથી. તેથી સારા પ્રવાસીઓને તેમ જ પ્રસંગે રોગથી પીડાએલા પ્રવાસીઓને મોટી અડચણ પડે છે. માટે આપણી શક્તિનો વિચાર કરીને જે જગાએ ખરી અડચણ હોય એવાં સ્થળોએ થોડી ઘણી પાંથશાળાઓ પણ બંધાવવી જોઇએ. કલ્યાણ કરનાર કર્મોમાં આ પણ મોટું પુણ્યકર્મ ગણાયછે, માટે એવિષે આપને યોગ્ય જણાય તેમ વ્યવસ્થા કરશો. વળી આપણા નગરથી આજુબાજુનાં ગામમાં જવાના મોટા માર્ગો કે જ્યાં થઈને બોજા માથે ઉપાડીને આવનારજનાર માણસો રાત્રદિવસ વહ્યાં કરે છે, એવા માર્ગમાં થોડે થોડે અંતરે વિસામો કરવાયોગ્ય નાના ચોરા બાંધીને ઉપર છાપરૂં પણ કરાવવું; જેથી વર્ષાદ કે તાપના દિવસોમાં ભાર ઉતારીને બેસનારને તાપ કે વર્ષાદ નડે નહિ. એ વિસામા આપણા નગરની સઘળી બાજુએ નગરથી ત્રણ ત્રણ ગાઉની મર્યાદાના અંદર જ માત્ર રાજમાર્ગમાં જ્યાં ખોટ હોય ત્યાં બને તો બંધાવવા જોઇએ. વધારે આગળ જઈને બંધાવવાની ઘણી અગત્ય નથી. આ વિસામા બંધાવનાર પણ ઘણા ભારથી અકળાયેલાં રંક મનુષ્યના આશિર્વાદને મેળવે છે, માટે એ મોટું પુણ્ય ગણાય છે હાલ આટલા સંબંધમાં બંદોબસ્ત કરવો. વળી આગળ ધનનો બચાવ જણાય ત્યારે બીજાં દાનધર્મનાં કાર્યનો આપણે વિચાર કરીશું.

પ્રબુદ્ધ કહે છે, હે સ્ત્રિ ! આપણે રૂડે પ્રકારે ઘરખર્ચને કાઢતાં જે ધન પ્રતિવર્ષ વધારા ખાતે કમાઇએ છીએ, તે સર્વ હાલ તો ધર્માદા ખર્ચમાં નાંખવાનો નિશ્ચય થયો છે, અને તેમ કરવાથી તારાં ધારેલાં આ સઘળાં ધર્મકાર્ય ધીરે ધીરે અવશ્ય થઈ જશે. આ સંસારમાં ધનના, દાન

ભોગ અને નાશ એ ત્રણ માર્ગ છે. ઘણા લોકો ધનનો સંચય કરે છે, તથાપિ તે સંચિત ધનનો પણ દાનમાં, ભોગમાં કે નાશમાં સમાવેશ થવો સંભવે છે. એક પક્ષથી જોતાં ધનનો નાશ તો થવો સંભવતો નથી. કારણ કે જ્યાં ત્યાં પણ ધન પોતાના અસ્તિત્વમાંથી જતું નથી. માત્ર ધન તથા ધનીનો સંબંધ નાશ થવા સરખો છે. તે સંબંધ કોઇ કાળે થાય છે, અને કાળે કરીને નાશ થાય છે. માટે ખરૂં જોતાં દાન, ભોગ અને વિયોગ એ ત્રણ ધનના માર્ગ છે. તેમાં દાનમાં અપાયેલું ધન એક પક્ષથી ભોગમાં ગણવાયોગ્ય છે, અને બીજે પક્ષે જોતાં તે દાન આપેલું ધન દાનકર્ત્તાને કાળે કરીને જન્મજન્માંતરે પણ વધારાસહિત અવશ્ય પાછું મળે છે. માટે એ ધન સંચિતરૂપ પણ ગણાય છે. અને તે સંચય કરેલું ધન ઉપર કહ્યાપ્રમાણે ભોગાદિમાં જ ગણાઈ જાય છે. જેથી ખરૂં જોતાં ભોગ અને વિયોગ બે જ માર્ગ ઠરે છે. ત્યાં સન્માર્ગે તથા અસન્માર્ગે આપણે હાથે ખરચાયેલું સઘળું ધન સુખદુઃખના કારણરૂપ હોવાથી ભોગમાં ગણાય છે; અને આપણી સત્તાની મર્યાદાથી બહાર ગયેલું ધન વિયોગમાં ગણવાયોગ્ય છે. ત્યાં ધનનો વિયોગ તો કોઇ પણ શુભ ફળનો દાતા નથી, તેમ જ અસદ્વ્યય પણ શુભ ફળનો દાતા નથી. માત્ર ધનનો સદ્વ્યય જ શુભ ફળ આપનાર હોવાથી શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે. માટે ધનવાને સારે માર્ગે ધન ખરચવું એ જ માત્ર સંસારમાં કર્તવ્યરૂપ ઠરે છે. આમ છે માટે હે કુળવતિ! તારી ઇચ્છામાં આવે તે તે ધર્મનાં કામ કરવાને તું મને સૂચના કરતી રહેજે.

હરદત્ત ગિરિજાને કહે છે, હે સ્ત્રિ! આ પ્રમાણે રૂડે પ્રકારે વિચારને કરનારાં તે સ્ત્રીપુરૂષ ધારણાપ્રમાણે દાન તથા ધર્મકાર્યને કરતાં આનંદમાં દિવસો કાઢવા લાગ્યાં. પેલો પ્રબુદ્ધ પુરૂષ નિરંતર નિયમિત સમયે શાસ્ત્રના તાત્પર્યને ધારણ કરવાની ઇચ્છાથી મુક્તિમંદિરમાં જતો, અને શ્રીસદ્ગુરૂના મુખથી સિદ્ધાન્તને સાંભળતો, તથા તેમાં જે કાંઇ સંદેહ પડે તે પૂછીને તેનું સમાધાન લેતો. આ પ્રકારે દિવસો કાઢતાં પુત્રના સુખમાં નિમગ્ન થયેલી તથા દાનધર્મસંબંધી વિચારને કરનારી તે સ્ત્રીને એક દિવસે તેનો પતિ, પોતે સાંભળી નિશ્ચય કરેલા વિષયને આ પ્રકારે કહેવા લાગ્યો.

પ્રબુદ્ધ કહે છે, હે સદ્ભાગ્યવાળી! આ મનુષ્ય શરીર ધારણ કરીને પામવાયોગ્ય પદાર્થ તો માત્ર તત્ત્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન જ છે, જે જ્ઞાન વિના જીવોને આ જન્મમરણરૂપ સંસારમાં અનંત કાળસુધી ભ્રમ્યા કરવું પડે છે. સર્વ પાપરૂપ બંધથી મુક્ત કરીને અખંડ સુખસ્વરૂપ કરનાર તે તત્ત્વજ્ઞાનને મનુષ્યશરીરમાં આવીને જે પામતાં નથી, તેને કૃપણ અને આત્મઘાતી કહ્યાં છે. માટે હે સુખની આશાવાળી! તું પણ તે તત્ત્વજ્ઞાન

પામવાની આતુરતાવાળી થજે. શાસ્ત્ર શ્રવણ કરવાથી જે સારરૂપ નિશ્ચય જણાયા છે તે હું તને ટુંકામાં કહું છું, તેને લક્ષમાં રાખજે.

૧ જ્યાં સુધી આ અંતઃકરણમાં પાપસંસ્કારરૂપ મળ છે, ત્યાં સુધી તત્ત્વજ્ઞાન થતું નથી. તેમ જ આ પાપકર્મને કરાવનાર કારણરૂપ પાપવાસના જ્યાંપર્યંત છે ત્યાંપર્યંત કેવળ પાપરહિત રહેવાતું નથી. માટે તત્ત્વજ્ઞાનની ઇચ્છાવાળાએ પાપકર્મ તથા પાપવાસનાનો પ્રથમ ક્ષય કરવો ઘટે છે. જ્યારે પાપકર્મ પોતાનાં કારણસહિત ક્ષય થાય છે, ત્યારે પાપકર્મજન્ય વિક્ષેપ મટે છે, અર્થાત્ પાપકર્મવડે જે ચિત્તની ચંચળતા રહે છે, તે ગટી જાય છે. જેમ પાપરૂપ મળ હોય છે, ત્યાં સુધી જ્ઞાન થતું નથી, તેમ જ ચિત્તની ચંચળતારૂપ વિક્ષેપ હોય છે, ત્યાં લગી પણ જ્ઞાન થતું નથી. માટે જ્ઞાનની ઈચ્છાવાળાએ નિરંતર પોતાના અંતઃકરણતરફ લક્ષ રાખવો, અને અંતઃકરણમાંથી ઉઠતી પાપની મતિ તથા ચિત્તની ચંચળતા જ્યાંસુધી જણાય ત્યાંસુધી જ્ઞાન થવાની યોગ્યતા આવી નથી એમ જાણીને તે બે દોષને ટાળવાના ઉપાયોને ધૈર્ય રાખીને કરવા.

૨ નિષ્કામ કર્મ એટલે ફળની ઈચ્છા રાખ્યાવિના કરેલાં સઘળાં સત્કર્મ પાપરૂપ મળને ટાળીને અંતઃકરણને શુદ્ધ કરનાર છે, અને ફળની ઈચ્છાવિના કરેલી શુદ્ધ સાત્વિક ઉપાસના ચિત્તની ચંચળતાને ટાળનાર છે, માટે તત્ત્વજ્ઞાન પામવાની ઇચ્છાવાળાએ નિષ્કામ કર્મ કરવાં તથા નિષ્કામ બુદ્ધિથી ઈશ્વરની ઉપાસના કરવી.

૩ ફળની ઇચ્છાવગર જો કર્મઉપાસના કરવાની શક્તિ આપણી ન જણાય તો ફળની ઈચ્છા રાખીને પણ કર્મઉપાસના કરવાં. કારણ કે તે સકામ ગણાતાં કર્મઉપાસના પણ કાળે કરીને નિષ્કામપણું કરનાર થાય છે.

૪ આ કર્મ તથા ઉપાસનાને શક્તિપ્રમાણે નિયમથી કરવા છતાં નિરંતર અવકાશના સમયે નિત્ય એટલે નાશને ન પામે એવી, અને અનિત્ય એટલે નાશ પામે એવી વસ્તુઓનો વિવેકવડે વિચાર કરવો. કારણ કે વિવેકથી કરેલો વિચાર પણ અંતઃકરણને શુદ્ધ કરીને નિષ્કામપણું આણનાર થાય છે.

હાલ તો આ ચારના સંબંધમાં જ તને કહું છું કે આપણે સકામ કર્મ એટલે આ જગતમાં આ કાળે આપણાં યશકીર્ત્તિ ગવાય, અને આગળ પણ આપણી કીર્ત્તિ કાયમ રહે, અને લોકો આપણને વખાણે તથા સંભારે એવી ઈચ્છાથી ઘણાં કર્મ કરયાં છે. અને સ્વર્ગમાં અથવા આ લોકમાં આપણને ઉંચા પ્રકારનાં સુખ ભવિષ્યમાં અથવા હમણાં મળે એવી આશાથી પણ આપણે ઘણાં કર્મો કરયાં છે. તેમ

જ મનુષ્યજાતિમાં આપણા સ્વધર્મરૂપ ગણીને પણ ઘણાં કાર્યો કરયાં છે. પરમેશ્વરની પ્રીતિ સંપાદન કરવાને તથા પાપનો ક્ષય કરવાનિમિત્તે પણ ઘણાં કર્મ કરયાં છે, અને હજી કરીએ છીએ. કાંઇ પણ ફળ આપણે મેળવવાની ઈચ્છા વિના પણ ઘણાં ખરાં કર્મ આપણે કરયાં છે, અને હજી કરીએ છીએ. (આ સ્થળે આ લોક તથા પરલોકના વિષયભોગની ઇચ્છાથી કરેલાં કર્મ તે સકામ જાણવાં, અને આ લોક તથા પરલોકના સુખભોગની ઈચ્છાના ત્યાગપૂર્વક જે કરેલાં કર્મ તે નિષ્કામ જાણવાં.) ફળની ઇચ્છા રાખીને ઇશ્વરની ઉપાસના પણ પૂર્વથી આપણે કરીએ છીએ, અને હવે શ્રીસદ્ગુરૂની આજ્ઞાપ્રમાણે ફળ માત્રની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરીને પણ ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાનો આરંભ કરયોછે, એટલે હવે ધીરે ધીરે દુષ્ટ બુદ્ધિ તથા તેનું કારણ તથા ચિત્તની ચંચળતા પોતાની મેળે મટી જશે.

વિવેકવિચાર આપણે કોઇ કોઇ વાર સાધારણ રીતે કરયો હશે. પણ હવે તે લગાર સ્પષ્ટ કરીને કરવો ઘટે છે. તેનો આ પ્રકાર તને સંક્ષેપમાં કહું છું તે પણ તું લક્ષમાં રાખી લેજે.

આ આપણાં શરીર તથા બીજાંનાં શરીરવિગેરે જેટલા પદાર્થ જોવામાં આવે છે, તે સઘળા પદાર્થો નાશ પામનાર હોવાથી અનિત્ય છે. (આ સ્થળે જે પદાર્થનું એકની એક સ્થિતિમાં કાયમ નહિ રહેતાં સ્થાન તથા રૂપથી વિલક્ષણ થવું થાય છે તેને જ નાશ કહ્યો છે. બાકી ખરૂં જોતાં કોઇ પણ પદાર્થનો પોતાના મૂળ કારણ રૂપથી કાંઇ સદા કાળમાટે નાશ થતો નથી.) અને જે આ સઘળા દેખવામાં આવનાર પદાર્થો જેના, વડે દેખાય છે, તે પરમેશ્વર કદાચિત્ પણ વિકારને પામતા નથી, માટે તે નિત્ય કહેવાય છે. આપ્રમાણે જોવાથી એક પરમેશ્વર જ અવિનાશ છે, અને આ દેખાતું સઘળું જગત નાશને પામેછે આમ છે માટે સઘળા નાશવાન્ પદાર્થોમાંથી આપણી પ્રીતિને ધીરે ધીરે ઉઠાડીને ખરી પ્રીતિ માત્ર પરમેશ્વરઉપર જ રાખવી ઘટે છે કારણ કે આપણી પ્રીતિનો પદાર્થ નાશ પામે છે ત્યારે આપણને ઘણું દુઃખ થાય છે. તેથી અવિનાશી પદાર્થઉપર આપણે પ્રીતિ રાખીએ તો તેનો કોઇ કાળે પણ નાશ થતો ન હોવાથી આપણને દુઃખ પણ થાય નહિ. હવે પરમેશ્વરઉપર આપણી પ્રીતિ વધારવામાટે પ્રથમ આપણી પદાર્થઉપર બંધાએલી પ્રીતિને નબળી પાડવાના ઉપાયને કરવા જોઇએ. અને સઘળા પદાર્થથી પાછું વળેલું મન પરમેશ્વરતરફ વળે છે, માટે સઘળા નાશ પામનાર પદાર્થોમાં જે જે દોષ હોય તે તે દોષ જોવાનો અભ્યાસ રાખવો જોઇએ, કારણ કે પદાર્થમાં દોષદર્શન કરવાથી જ તેઉપરની પ્રીતિ ઘટવાનો સંભવ આવે છે. આપ-

ણે આ દેખાતા સઘળા પદાર્થોમાં પ્રીતિ રાખીએ છીએ તે કેવળ આપણા સુખમાટે રાખીએ છીએ. તેથી જ્યારે આપણા શરીરની પ્રીતિ આપણે છોડી શકીએ ત્યારેજ આપણે શરીરના સંબંધી પદાર્થોની પ્રીતિ છોડી શકીશું. માટે શરીરની પ્રીતિ છૂટવાના વિચાર કરવા જોઇએ. પરંતુ જ્યાંસુધી આપણું શરીર જ આપણને દુઃખ આપનાર છે એવું જાણીએ નહિ ત્યાં લગી તે ઉપરની પ્રીતિ છૂટતી નથી. કારણ કે આપણને દુઃખ આપનાર શત્રુઉપર જ સર્વ પ્રાણિઓ પ્રીતિ કરતાં જણાતાં નથી. માટે શરીર જ સઘળાં દુઃખનું કારણ છે, એવું જાણવું ઘટે છે. તથાપિ શરીરવડે નાના પ્રકારનાં દુઃખનો અનુભવ થયા વિના એ શરીર દુઃખનું કારણ છે એવું સિદ્ધ થતું નથી. અને તે સિદ્ધ થયા વિના પ્રીતિ ઘટતી નથી. માટે શરીરને અનુભવથી દુઃખરૂપ જાણવું જોઇએ. ઘણાં મનુષ્યો મોંઢેથી શરીરને ખોટું કહેછે, દુઃખનું કારણ કહે છે, તોપણ તેમાં તેમની પ્રીતિ ઓછી થયેલી જણાતી નથી. ઘણા ત્યાગી થઇને ફરનારા પુરૂષો પણ નિરંતર પોતાનાં શરીરની કાળજીવાળા જણાય છે. માટે શરીરને શબ્દમાત્રથી કહેવું કે એ ખોટું છે, દુઃખ દેનાર છે, એ કાંઇ પ્રીતિ ઘટાડનાર નથી. પણ જ્યારે તેનાથી દુઃખનો ખરો અનુભવ થાય છે, ત્યારે જ માણસો કહે છે કે 'હે ભગવાન્! હવે મને આ શરીરથી છોડવો તો ઘણું સારૂં;' તેથી અનુભવ થવાની જરૂર છે. એમ છતાં પણ સઘળાંને કાંઇ તેવાં દુઃખ આવવાનો સંભવ હોતો નથી, તેથી તેમણે યોગ્ય વિચારવડે જ પદાર્થ માત્રમાં દુઃખરૂપતા નિશ્ચય કરીને તેમાંથી પ્રીતિને ઉઠાવી લેવી ઘટે છે. આ જગત્‌માં જે જે પદાર્થો મારા કરીને માની લેઇએ છીએ તે તે સઘળા દુઃખસુખના આપનાર જણાય છે. તેમ જ આ શરીર પણ મારૂં કરીને માની લીધું છે, તે પણ સુખદુઃખ આપનાર થાય છે. ઘણાં માણસો તો આ શરીર એ જ હું એમ માને છે, અને તેથી શરીરના સુખે સુખી અને શરીરના દુઃખે દુઃખી દેખાય છે. હે સ્ત્રિ! આપણને અનુભવ છે કે આ શરીર સઘળા પ્રકારનાં સુખમાં પડેલું હોય છે તેમ છતાં કોઇ વેળા મનમાં કાંઈ આગળપાછળની વાર્તાનું સ્મરણ થાય છે કે તરત માંહેથી આપણે દુઃખમાં ડુબતાં દેખાઈએ છીએ. તેથી એ તો ખરૂં જ છે કે આ બહારથી જણાય છે એ પાર્થિવ શરીર જ માત્ર આપણે છીએ એમ નથી. પણ આ શરીરના અંદર કોઇ જૂદા જ પદાર્થરૂપ આપણે છીએ. તે આપણે આ શરીરરૂપ ઘરમાં રહેનાર જીવરૂપ છીએ. પણ શરીરનો ને આપણો એવો ગાઢ સંબંધ થયો છે કે જાણે શરીરથી આપણે જૂદા નથી એમ આપણે જાણીએ છીએ. અને તે જૂદા નથી એવું જે આપણું જાણવું કે માનવું છે તે જ આપ-

ણને બંધન તથા દુઃખ આપનાર છે. પરંતુ યોગ્ય વિચાર તથાં નિયમથી જ તે સંબંધ નરમ પાડી શકાય છે. માટે પ્રાણિએ સૌથી પહેલાં પોતાના આ જગત્માંહેલા સઘળા પદાર્થોના સંબંધનો વિચાર કરીને એકેક સંબંધની મર્યાદા વટાવીને તે તે પદાર્થનો પ્રેમ છોડવો ઘટે છે. જેથી નિત્ય તથા અનિત્યનો વિવેક કરનારે સઘળા જગત્ને નાશવાન્ ગણીને પ્રથમથી ત્યાગીનો મિથ્યા વેષ લેઈને ઘર છોડીને નિકળી જવું એમ નથી. પણ વિવેકને વિચારીને મનમાં રહેલી તે તે નાશવાન્ પદાર્થની દ્દઢ ઇચ્છા હોય તેને પ્રથમ નરમ પાડતાં પદાર્થ માત્ર મળે તોપણ ઠીક, અને ન મળે તોપણ ઠીક એવી અસ્પૃહા ઉપજાવીને દ્દઢ કરી લેવી. કારણ કે વિવેકના ફળરૂપ બીજું સાધન અસ્પૃહારૂપ વિરાગ જ શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે. તે વિરાગનો અર્થ, વિષયની અસ્પૃહા જ સમજવો, પણ શિખા કે સૂત્રનો ત્યાગ અથવા ભગવાં વસ્ત્ર કે તુંબડીવિગેરે વાળો વેષ જ વિરાગ છે, એમ સમજવું નહિ.

હે સદ્બુદ્ધિવાળી! પ્રથમ તો આ જગત્માં આપણને આ મોક્ષ પામવાયોગ્ય શરીરને પ્રકટાવનાર નિમિત્ત કારણરૂપ માબાપ છે. તેમને જ ઈશ્વર ગણીને સેવવાં જોઈએ, અને તેમની આજ્ઞા પાળવી જોઇએ. તેમનું મન પ્રસન્ન રહે, તથા ઉત્તર કાળમાં તેમનું તથા આપણું કલ્યાણ થાય એવાં સદાચરણે આપણે ચાલવું જોઈએ. તે માબાપને ત્રાસ આપીને તેમના દુઃખનો ભાગ લીધા વિના અથવા તેમણે આપણને ઉછેરવામાં લીધેલાં કષ્ટનો બદલો આપવા યત્ન કર્યાવિના જો તેમને છોડીને પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરવા જઇએ તો તે પરમેશ્વર પ્રસન્ન થતા નથી. કારણ કે કરેલા ઉપકારનો બદલો ન વાળતાં ઉલટો તેમને સંતાપ આપનાર કૃત્ય કરનાર કૃતઘ્ન ગણાય છે; અને કૃતઘ્નતા એ આ જગત્માં મોહું પાપ ગણાય છે તેમાં પણ માબાપજોડે કૃતઘ્ન થયેલો પુત્ર તો બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી પાપમુક્ત થતો નથી. માટે સૌથી પ્રથમ તો પુત્રે માતાપિતાની ઉપાસના એટલે સેવા કરવામચવું; અને પુત્રીએ તો માતાપિતાએ જે પુરૂષને વિધિપૂર્વક પોતાનું દાન આપ્યું હોય, તે પતિના કુળને સંતોષ આપીને પતિની નિરંતર સેવા કરીને માબાપના ઋણનો બદલો વાળવાનો છે. તે પતિને જો સંતાપ કે અસંતોષ આપે તો તે માતાપિતાને ખોટો બદલો આપનાર છોકરી ગણાયછે. માટે પુત્રે માતા પિતાના કુળને સેવવું, તથા સ્ત્રીએ પોતાની પતિની સેવા કરતાં તેનાં પ્રીતિનાં પાત્ર માતાપિતાઆદિને પણ નીતિપ્રમાણે સંતોષવાં, એ જ ઈશ્વરની પ્રીત મેળવવાનો ઉપાય છે. આટલું કહીને જણાવવાનું એ છે કે આ શરીરઉપરની પ્રીતિ આપણે ઉઠાવવા પૂર્વે પુત્રે એટલે પુરૂષે અને પુત્રીએ

એટલે સ્ત્રીએ શરીરની સાર્થકતામાટે માતાપિતા તથા પતિની પ્રસન્નતા મેળવવી જોઇએ. આ નીતિનો ક્રમ છે. એથી જ શાસ્ત્રમાં પણ માતાપિતાની આજ્ઞાવિના અથવા તેમની સેવાવડે પ્રસન્નતા મેળવ્યાવિના બીજા અનેક પ્રકારના કલ્યાણને માટે કરેલા ઉપાય નિષ્ફળ જાય છે, એમ લખ્યું છે. તે જ પ્રમાણે પુરૂષોએ પણ પોતાની ધર્મપત્નીને સંતોષ આપ્યા વિના તથા તેની સંમતિવિના બીજા કલ્યાણના કરેલા ઉપાય વ્યર્થ ગણાય છે. અને એ જ પ્રકારે સ્ત્રીએ પોતાનાં માતાપિતાની શુભ ઇચ્છાનુસાર વર્તીને તથા પતિની આજ્ઞા લઇને, અને પતિને અનુકૂળ વર્તીને જે જે શુભ ઉપાય કરયા હોય છે, તે શુભ ફળદાતા કહ્યા છે. અને જે સ્ત્રીએ પતિને તથા પતિના વડિલ વર્ગને તેમ જ પોતાનાં માતાપિતાઆદિ વડિલને સંતાપ આપીને કલ્યાણના ઉપાય કરવામાં યત્ન કરયું હોય તો તેને નિષ્ફળ કહ્યું છે. આમ છે માટે દરેક વિચારવાન્ માણસે પ્રથમ આપણા શરીરનાં સંબંધીને સંતોષતાં પરમેશ્વરઉપર પ્રીતિ વધારવી; અને તેમના નાશ થયા પછી અથવા તેમણે પ્રસન્નપણે આપેલી સ્વતંત્રતાથી કેવળ પરમેશ્વરની પ્રીતિ મેળવવા જવું. આપ્રમાણે શરીરના સંબંધીની મર્યાદા વટાવ્યાવિના જો શરીરની પ્રીતિ ઉડાવીએ તો તે દોષવાળો વિરાગ અનર્થ કરે છે. જેથી એકેક મર્યાદાને ઓળંગી સર્વ સંબંધીનો અનુગ્રહ મેળવીને પરમેશ્વરપ્રતિ અગાધ પ્રીતિ કરવી.

આ સ્થળે એવી શંકા થાય કે શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ ન સેવવાયોગ્ય કહેલા પ્રકારે તથા શાસ્ત્રે નિષિદ્ધ કહેલા માર્ગે ચલાવવાથી પ્રસન્ન થનાર માતાપિતા તથા પતિને તે તે નેષ્ટાચરણ કરીને પણ પ્રસન્ન કરવાં કે કેમ? તો ત્યાં આ સમાધાન લેવું ઘટે છે. મનુષ્યમાત્રની યોગ્ય મતિ માન આપવાયોગ્ય ગણાય છે. તેથી જેને સર્વાનુમતે સાક્ષાત દોષ ગણ્યો છે, એવી વિરોધી રીતિએ ચાલવાની આજ્ઞા કરે તો તે માતાપિતા તથા પતિની આજ્ઞાનો ભંગ થવામાં દોષ નથી. પરંતુ માતાપિતાને તિરસ્કાર કરવો, અથવા તાડન કરવું (મારવાં), અથવા અન્નવસ્ત્ર ન આપવાં, કે તેમની ભારે નિંદા કરવી, એવું અનુચિત વર્તન કરવું નહિ. તેમની મંદમતિને યોગે વા યથાર્થ મતિમાં બગાડ થયો હોય અથવા વૃદ્ધાવસ્થા આવવાથી મતિ ફરી ગઇ હોય અને ગમે તેમ બોલતાં કે ચાલતાં ચલાવતાં હોય તો તેમને આપણા તરફથી ઘટતી યોજનાએ પ્રસન્ન રાખવા વિચારવું. પણ તેમની અયોગ્ય આજ્ઞાનું પાલન કરવાની ખરી અગત્ય નથી. એમ છતાં પણ અનેક વિરોધી કારણોનો લાભ લઇ તેમના ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ. એ જ પ્રમાણે ઉપરનાં કારણોથી થયેલી પતિની પણ સત્શાસ્ત્ર તથા શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ બાંધેલી નીતિથી વિરોધી આ-

ગ્રાઓનો પ્રસંગે ભંગ થાય તો મોટો વિરોધ નથી. પરંતુ ગમે એમ છતાં પણ ધર્મથી બંધાએલા પતિઉપર ભારે દ્વેષ કદાચિત્ પણ કરવો નહિ, અને પતિબુદ્ધિનો પતિમાંથી ત્યાગ કરીને બીજે સ્થળે સ્થાપવી નહિ. એ પ્રકારે જ પતિએ પણ પોતાની ધર્મપત્નીનો ગમે તેવાં કારણોથી ત્યાગ કરવો નહિ. પરંતુ પોતામાંથી પતિબુદ્ધિનો ત્યાગ કરીને ઇચ્છાપ્રમાણે અનીતિએ વર્તનાર સ્ત્રીને તત્કાળ ત્યાગ કરવામાં કાંઇ પણ દોષ નથી. તેમ છતાં પણ અનેક પ્રકારના યત્નથી તેને આપણી મર્યાદામાં રાખી તેનું પોષણ કરવું, અને નીતિમાન્ થઇ શકે એમ જણાય તો તેને સુધારવા કષ્ટ પણ કરવું ઉચિત છે. આમ છતાં પણ આ માતાપિતા તથા પતિપત્ની આદિ નિકટ સંબંધમાં જેને જ્યારે જ્યારે પોતાની નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ જાણી લેવી હોય ત્યારે તેમણે સર્વ ધર્મના જાણનાર પોતાના શ્રીસદ્ગુરુને સલાહ પૂછીને તેમની આજ્ઞાપ્રમાણે વ્યવહાર કરવો. કારણ કે જગત્માં સદ્ગુરુ, રાજા અને યમ ત્રણ શિક્ષા કરનાર છે. ત્યાં જે સદ્ધર્મના જાણનારા અને સદ્ગુરુનાં સઘળાં ઉત્તમ લક્ષણોથી યુક્ત હોય તેમને સદ્ગુરુ જાણવા. તેવા સદ્ગુરુને પોતાના સંસારવ્યવહારમાં આવી પડેલા ધર્મસંકટના સમયે નીતિધર્મના નિયમ પૂછી તેમની આજ્ઞાપ્રમાણે કરવું. કારણ કે અનેક પ્રકારનાં વિરોધી કારણો તથા તે તે સમયે વર્તવાની નીતિ, એ સઘળું અત્ર કહી શકાતું નથી. આથી એ પણ સિદ્ધ થયું કે જેમ માતાપિતા અને પતિ સેવવાયોગ્ય છે તેમ સંપૂર્ણ સ્ત્રીપુરુષોએ પોતાના જીવતાપર્યંત યોગ્યાયોગ્ય કર્મનાં સ્વરૂપને જાણવાને તથા સમયાનુસાર નીતિધર્મના સ્વરૂપને જાણવાને, તથા અયોગ્ય કર્મ અનાયાસે થઇ જાય તો તેના નિવારણના ઉપાયને જાણવાને વિગેરે કલ્યાણના સંપૂર્ણ ઉપાયને સાધવાઅર્થે પોતાના સદ્ગુરુ સ્વીકારવા જોઇએ. નહિ તો જેમ મોટા સમુદ્રમાં માર્ગના અનુભવી નાવિકવિના યોગ્ય સ્થળે જઇ પહોંચાતું નથી, તેમ જ આ દુસ્તર ભવસાગરના પારને જાણનારા તથા સાગરરૂપ સંપૂર્ણ વ્યવહારના મર્મને જાણનાર શ્રીસદ્ગુરુની સાહાય્યવિના આ સંસારી મનુષ્ય પણ સુખરૂપ પારને કે ઇચ્છેલા સ્થાનને પામતા નથી એ નિશ્ચય છે.

ઉપરના વિચારપ્રમાણે જોતાં આપણે માતાપિતાની મર્યાદાથી તો છૂટયાં છીએ. હવે તો માત્ર તારી પ્રસન્નતા મારે કરીને છૂટવાનું છે, અને મારી પ્રસન્નતા મેળવીને તારે છૂટવાનું છે. તેમાં પણ આ પુત્ર થવાથી આપણે પિતરોના ઋણથી છૂટાં થયાં છીએ. આ દાન, પુણ્ય તથા બીજાં યજ્ઞવિગેરનાં કામો કરવાથી દેવતાઓનાં ઋણથી પણ છૂટયાં છીએ. તારી ઇચ્છાપ્રમાણે સઘળા પદાર્થો તને મેળવી આપ્યા છે. દાનપુ-

ધ્ય કરવાને આ મન પણ થયું છે. તો હવે મારે સંસારમાં સર્વ સંબંધીઓની મર્યાદાનો અંત આવી રહ્યો છે, એમ કહું તો ચાલે. માટે જો તારી ઇચ્છા હોય તો હું કેવળ નિવૃત્તિથી રાત્રદિવસ એકાંતમાં રહીને પરમેશ્વરપરાયણ બુદ્ધિ કરૂં. તેં પણ દાનના અંતમાં ધ્યાન કરવાનું કહ્યું છે; અને તે ધ્યાન રૂડે પ્રકારે સિદ્ધ કરવામાં આ વ્યવહારનો ઝાઝો સંગ વિરોધી છે. માટે હું એક નિવૃત્તિના સ્થાનમાં રહીને ધ્યાનનો દૃઢ અભ્યાસ કરૂં તો તારી તેમાં પ્રસન્નતા છે કે કેમ, તે તુ મને સ્પષ્ટ કરીને કહે.

આ પ્રકારનાં પતિનાં વચનને શ્રવણ કરીને તે બુદ્ધિમાન્ સત્ત્વમતિ આ પ્રકારના પ્રિય તથા હિતકર વચનો પોતાના પતિને કહેવા લાગી.

વિજયા—જય જય શ્રીસદ્ગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી નિયમપ્રમાણું પદ ગાય છે.)

પદ. ગરબી.

આવોને મારે મંદિરીએ જગરાય, પ્રેમે પૂજું તમારા પાય, એ રાહે.
આ જગમાં નીતિધર્મે સધાય, અંતે તે નવ દુઃખથી ઝલાય. ટેક.
માતપિતાને પ્રથમ સેવે, પછી ધારે ભકિત હૃદય દેવે,
ઇચ્છિત ફળ તેનાથી જ પમાય, અંતે તે નવ૦
સત્ય વચન વદતાં પ્રીતે, વહે જગે કુલિન કુળની રીતે,
ત્રિભુવને યશકીર્તિ જ છવાય, અંતે તે નવ૦
દુઃખ દેઇ પરને ન સુખી થાતા, દુઃખી ન મને સુખ સઉ વહી જાતાં,
સુગુણ ધારી સત્સંગતિ જ ધરાય, અંતે તે નવ૦
પાપે પરધન નવ ઈચ્છે, નિજસમ સુખ સઉને પ્રીછે,
કેવળ સ્વાર્થી કદી ન થવાય, અંતે તે નવ૦
પરનિંદા ન કરે વદને, કદી નવ ધારે વિવિધ મદને,
ત્યજી અભિમાન સદૈવ રહાય, અંતે તે નવ૦
કરી શુભ સઉનું રહે રાજી, રાગદ્વેષે મિથ્યા ન કહે હાજી,
તેને સઉ મિત્રસમાન જણાય, અંતે તે નવ૦
હું મારૂં કરીને ન દુઃખ પામે, રહે શાંત વહે ન ક્રોધે કામે,
મનહર પ્રભુપદમાં પ્રેમે શમાય, અંતે તે નવ૦

ભાગીરથી—જયજય શ્રીસદ્ગુરૂદેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી સમય થવાથી સઉ પોતપોતાને ઘેર જાય છે.)

ચંદન—(પોતાની સાસુને) કેમ સાસુજી! આ બધાં વાતો કરતાં હતાં કે રાત્રે પણ પાછા ભટજી કથા કહેછે, તો તમારી શી મરજી છે!

રાત્રે તમારાથી જવાશે ?

સાંકળી—મારી એકલીથી તે શી રીતે જવાય? તમે મારી જોડે આવજો એટલે આપણે બંને જણાં જઇશું. ઘરમાં બેઠાં બેઠાં કાંઈ ગમે છે?

ચંદન—પણ મને તો તમારા દીકરા આવવા દેશે ત્યારે આવીશ કેની ? બાકી સમજણની વાત તો બધી બહુ આવે છે કથામાં. કેમ ખરૂં કેની ?

સાંકળી—હાસ્તો. માંહે સમજણની વાત ના આવે ત્યારે વળી કથા શેની? ને ભાઈને તો હમણાં આવશે એટલે હું કહી દઇશ, એટલે તમને મારી જોડે મોકલશે. એનેએ આવવું હશે તો આવશે. રડી કંઇ અકકલ તો આવે !

ચંદન—હા એ તો ઠીક છે. પણ આપણે બપોરે ગયાં'તાં એવું કહેવાની કંઇ જરૂર છે? એટલું કહેજો કે આ બધાં બૈરાં કથામાં જાય છે, ને મારે જવું છે, તેથી મારી સાથે મને સંભાળીને લઇ જવા લાવવા મોકલો, એટલે મોકલશે ખરા. હેં સાસુજી ! વારૂ આ કથા સાંભળી, એમાં તમને કંઇ સમજણ પડી ખરી ?

સાંકળી—સમજણ કેમ ના પડે ? સાંજને છેડે ઢોર ધાન ખાઇએ છીએ ને સમજ ના પડે, ત્યારે પછી આ ઢોર ને આપણે માણસ બધાંએ સરખાં જ કેની ?

ચંદન—કહો વારૂ, તમને શી વાતની સમજ પડી ? મને લગાર સમજાવો.

સાંકળી—એમાં શું કહેલું'તું? કથામાં તો એ વાત આવા'તી કે દીકરાએ માબાપની મરજી સાચવવી ને સેવા કરવી, ને ડાહી વહુ હોય તેણે સાસુસસરાની ને પોતાના ધણીની મરજી બરાબર સાચવવી, ને માબાપને પણ રાજી રાખવાં. એમ ચાલે તો તેનું કલ્યાણ થાય છે, ને પરમેસરે રાજી થાય છે. કેમ એમ જ આવ્યું'તું કેની ? હવે તમને શી સમજણ પડી તે બોલો જોઇએ. તમે જુવાન રહ્યાં એટલે તમને વધારે ઈયાદ રહેતું હશે કેની ?

ચંદન—મને તો સમજણ પડી છે કે આપણાં સાસુસસરા કે ધણી ઓછી બુદ્ધિવાળાં હોય કે મંદવાડથી કે ઘડપણથી તેમની બુદ્ધિ ઘટી ગઈ હોય કે ગાંડાંજેવાં થયાં હોય કે ખોટી જીદ માંડી બેસવાની ટેવવાળાં હોય તો તેમની ગેરવાજબી મરજી જાણીને તે ઉઠાવવી નહિ. તેમનો જેટલો વાજબી હુકમ હોય તે ઉઠાવવો. જો તેમની ખોટી મરજી સાચવીને પાપ કરીએ તો બધાંઉપર ભગવાન્ નારાજી થાય, ને અંતે ન-

રકમાં નાંખે. કેમ ખરૂં કેની? (આમ વાત ચાલે છે એટલામાં પોતાના વર કૃષ્ણદાસને આવતા જોઇને) લો આ તમારા દીકરા આવ્યા. (એમ બોલીને ઉપર જાય છે. કૃષ્ણદાસ પણ ઉપર જાય છે. પાછળથી ડોસી પણ દાદરે ચઢે છે.)

સાંકળી—(દાદરે ચઢીને) ભાઇ! આજ લગાર તમે વહેલું વાળું કરી લેશો?

કૃષ્ણ૦—કેમ વારૂ, આજે સું કામ છે? કાંઇ ઘણી ઉતાવળ છે કે સું?

સાંકળી—એ તો આ આપણા મનોર ભટજીને ઘેર રાતે બે ઘડી કથા થાય છે, તે કહ્યું આજથી બબ્બે ઘડી જઇએ. રડી વહેલી ઉંઘ આવતી નથી, ને પાસાં ઘસતાં પડી રહેવું, તેકરતાં ઘડી ભગવાનનું નામ સાંભળીએ તો સારૂં કેની?

કૃષ્ણ૦—વળી એ પીડામાં સું કરવા પડો છો? નકામું રાતના વખતે લોકને ઘેર અથડાવાનું! કથાબથાનું તો બધું ઠીક જ છે, એ તો સૌ પેટ ભરવાના ધંધા છે. તમને ઘરડાં ભોળાં માણસને ભરમાવવાનું છો સમજ્યાં કેની? માટે મારૂં કહ્યું માનો તો છાનાંમાના સુઇ રહેજો, ને ઉંઘ ના આવે તો બેઠાં બેઠાં માળાનાં દોરડાં તાણ્યાં કરજો એટલે થયું. એમાં સા પૈસા બેસે છે?

સાંકળી—અરે ભાઇ! તમારી આવી છેક નઠારી બુદ્ધિ કેમ થઇ ગઇ છે? તમને આપણા ધરમની વાત તો ગમતી જ નથી પણ જુઓ, એમાં આગળ સારૂં થનાર નથી. તમારા બાપને રોજ ભજન કરવાનો ને કથા સાભળવાનો ચાલ હતો, તો આ તમે થયા, ને સૌ સારાં વાનાં થયાં. ને તમારી બુદ્ધિ બગડી છે તે ભગવાન્ જાણે શું એ થનાર છે?

કૃષ્ણ૦—તમારો ઘરડાપો મારા આગળ જવા દો મા! જે થવાનું હસે તે થવા દો. પણ મારાથી કંઈ તમારા જેવું ગાડરીયાપણું થાય નહિ. માટે મારી સલાહ માનો તો કથાબથા પડી મુકો. તમને ખબર છે, જ્યાંથી કથા બેઠી ત્યાંથી સાંભળવા જનારને માથે ખરચની દસા બેઠી જાણવી! તો કથામાં જઈને ફોકટનો રૂપીયો નાંખી આવો તેકરતાં રૂપિયાનું ઘી ખાઓને કે તમારા પગમાં જોર આવે! કથા સાંભળે સો દા'ડા વળવાનો છે?

સાંકળી—ભાઇ! તમારી જૂઠી વાત જવા દો, મને ગમતી નથી. જુઓ પૂર્વે પુનદાન ના કરયાં હોત તો આ તમને આવડા કરવા વારો ન આવત, ખબર છે? આપ્યા વગર કોઇ પામતું નથી. ચોર ચોરી જાય છે, રાજા દંડે છે, બળી જાય છે, રેલમાં તણાઈ જાય છે, રસ્તામાં પડી

જાય છે, ત્યારે જખ મારીને રહીએ છીએ કેની? એ દાતાનો ને કરપીનો એકસરખો વરો થાય છે. મારૂં હમણાં કહ્યું માનતા નથી, પણ આગળ જતાં ખત્તા ખાશો! 'એક કરે ને બીજું વારે તેને ધાલે જમને દ્વારે' તેમ તમારી વલે થશે! બાઇ! તમને ના મળે તો ના આલશો. મને તો મારે પરમેસરે આલ્યું છે, તે આપીશ ને કથા સાંભળવા જઈશ.

કૃષ્ણ૦—ના માનો તો મરજી તમારી. જજો; ને કોઇ દહાડો અંધારામાં પડસો તો સોએ વરસ પૂરાં થઈ જસે ને કથા ફળસે! એમાં મારૂં સું જનાર છે?

સાંકળી—પડીએ શેણે? આ મારી ચંદનનો હાથ ઝાલીને જઇશ ને આવીશ. મને સંભાળનારી બાર વરસની છે. તમે મારી ફકર ન રાખો તેણે શું થયું?

કૃષ્ણ૦—ના ના તે એને તો મારે મોકલવી નથી! એવી લાંબી-ટુંકી પંચાત કરવી હોય તો તમને પણ જવા દી સાફ ના છે! મને એવી ખોટી ટેવ ગમતી નથી.

સાંકળી—કેમ બાઇ! તમારો એના ઉપર હક છે, ને મારો નથી કે શું? મેં તો મારી સેવા કરવા સારૂ એને માથાં ઘસીને આણી છે, ખબર છે? જો! વળી બોલતી નથી ત્યાં લગી! તમને ઉછેરીને મોટા કરયા, પરણાવ્યા એટલે તેનો બદલો વાળો છો કે? તમારે [illegible] સેવા કરવી નહિ, ને વહુને પણ કરવા દેવી નહિ! ત્યારે [illegible] નાંખો-ને એટલે તમારા ઘરમાંથી પીડા ટળે! ([illegible] ઉતરે છે, ત્યારે)

ચંદન—(કૃષ્ણ૦ને) જુઓ બચારાં ડોસીને છેક આવું સંભળાવો છો, તે સારૂં નહિ! એ બચારાં હોંસ કરીને તમને કહેવા આવ્યાં, ત્યારે તેમને રડાવીને કાઢ્યાં. એ કંઇ સારા છોકરાનાં લક્ષણ નહિ. તમે નથી જાણતા, આજે કેટલાક દહાડાથી આ બધા મોહોલ્લાના લોકો રાતે કથા સાંભળવા જાય છે? એમાં પૈસો લેવો નથી ને દેવો નથી. આ તો ઘર ઘરની કથા છે; એ તે કોઇએ મંડાવી છે? ને મંડાવી હશે તોએ આપણે શું? જુઓને, આ સામેવાળી કમળી ને વીજળી કેવી વડકારી ને ફુવડ જેવી હતીઓ, પણ કોણ જાણે ત્યાં કેવીએ કથા થાય છે, તે પાધરી દોર જેવીઓ થઇ ગઇ છે. એમાં શું? ડોસીને લઇને એક દહાડો જઈશ, તો એની બધી બાતમી તમને પણ લાવીને હું કહીશ કેની? આપણે પણ જાણીએ તો ખરાં કે એ બધાં ટોળી વળીને શી કડાકુટ કરે છે તો એમ મારા ગયાવિના ખરો પત્તો શી રીતે લાગનાર છે? આ તો એક પંથ ને બે કાજ. ડોસીનું મન રાજી થશે, ને આપણને સઘળી ખબર પ-

જશે. માટે કહો બોલાવીને, કે જજો, આવશે તમારી જોડે. પછી કાલ-ની વાત કાલ છે. તમે બોલો છો ખરા, પણ લગાર જુક્તિ રાખતા નથી? જુઓ, મારી પાસે તો એવી કળ કે સામાનું મન દુઃખવવું નહિ, ને આપણું ધારયું કરવું. માટે ચાલો, વાળુ કરવા ઉતરો, ને ડોસીનું લગાર સમાધાન કરો.

કૃષ્ણ૦—હસે, તારી મરજી છે તો એમ કરૂં છું. પણ ત્યાંની બધી પાકી બાતમી લાવજે કે ત્યાં કોણ કોણ આવે છે, ને સું થાય છે? (એમ બોલી નીચે જાય છે, ને પોતાની માને કહે છે.) મા! તમારી મરજી એમ જ છે કે જવું, તો લાવો હું વાળું કરી લઉં છું. આજનો દહાડો એને તેડીને જઈ આવજો.

સાંકળી—વળી આજનો દહાડો કેમ ને કાલનો દહાડો કેમ? હું તો મારે ઠીક લાગશે તો રોજ જઇશ. હજીએ મારે તમારૂં ઓશીયાળું ક્યાં લગી વેઠવું?

ચંદન—ના ના સાસુજી એમનું એમ કહેવું છે કે તમે આજનો દહાડો જાઓ, ને પછી જો ત્યાં સારી વાત હશે તો કાલે વળી તમને જવા દઇશ. તો એમાં તમને શી અડચણ છે? આજે આપણે જઈ તો આવીએ. પછી કાલની વાત કાલ છે. લો ચાલો, થાળીઓ પીરસો.

સાંકળી—એ વાતની મારે કાં ના છે જે? સારૂ સાંભળવાનું નહિ હોય તો નકામો ફેરો શીદ ખાઈશું? (થાળીઓ પીરસે છે, ને સૌ વાળું કરી લે છે, ને પરવારી પછી સમય થાય છે, એટલે સૌની સાથે એ પણ મનોહરને ત્યાં જાય છે.)

વિઠ્ઠલજી—(મનોહરને ત્યાં દાસને આવતા જોઇને) આવો પધારો દાસા હમણાંના તમે કાંઈ ઝાઝું બોલતા નથી, એટલે અમને તો સુનું સુનું લાગે છો તમે બોલતા ત્યારે બડી ગમત પડતી’તી.

દાસ—જ્યા‥રે હુકમ ‥થાય ‥ત્યારે હાજર છું. આ તો લગા‥ર પેલી બાધા લી‥ધી છે તેથી સાફ બોલાય છે. પણ જાણી જોઇને ઓછું બોલું છું. લગા‥ર જુબાન કાબુમાં આવસે કે પછી પાછો સેવક હાજર છે. ને સાણુ કામ વગ‥રનું બહુ બોલવું પણ હવે ગમતું નથી. ને થો‥ડું બોલવામાં જ સા‥ર છે નહિ વારૂં ભટજી મા’રા જ!

મનોહર—હા દાસા શાસ્ત્રમાં પણ મતલબજેટલું ઓછું બોલવાનું જ કહ્યું છે, માટે ઓછું બોલવાની ચિંતા નથી. ચાલો બોલો વિઠ્ઠલજી હવે, કાલે ક્યાંથી રહ્યું છે!

વિઠ્ઠલજી—પેલા દિવ્યમૂર્ત્તિ ગુરૂએ પોતાના ધુમ્રલોચન નામના-

ણા વિદ્યાર્થીને શિખામણ આપતાં છેવટે કહેલું કે હે ભાઇ ! આપણી દરેક ક્રિયાને તેના ફળનો વિચાર કરીને કરવાનો અભ્યાસ રાખ. તે વચન સાંભળીને પછી યોગ્યાયોગ્ય વચનનો વિચાર કરયાવિના વાણીનાં સ્થાનમાં આવેલાં વચનને જ બોલવાની ટેવવાળો તે વિદ્યાર્થી આપ્રમાણે બોલ્યો, એટલેથી રહ્યું છે.

મનોહર—(ઇષ્ટસ્મરણ કરીને) પછી બીજે દિવસે તે લક્ષ્મી માતા પોતાની પુત્રીઓને તથા સરસ્વતીની સખી વિગેરે છોકરીઓને બેસાડીને આપ્રમાણે કહેવા લાગ્યાં.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે દીકરી સરસ્વતિ ! પછી પોતાના ગુરૂનાં વચનથી સંતોષ માની શાંત ન થતાં તે ધૂમ્રલોચન તેમના પ્રતિ આપ્રકારનાં અપ્રિય વચન ઉંચા શબ્દથી બોલ્યો.

ધૂમ્રલોચન કહે છે, હે ગુરો ! તમે પણ વિચાર કરયા વિના જ સામાને બોધ આપવા મંડી પડો છો ! આ સઘળા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની ક્રિયા વિચારીને કરતા હશે, અને હું જ એક મૂર્ખ હઈશ કે વિચાર કરયાવિના જ કાર્ય કરતો હઇશ ! સામાની મહેનતનો વિચાર કરવાની તો કોઇને ટેવ જ નથી ! ગમે એટલું કામ કરો પણ અહીં તો તેનો બદલો ઠપકાથી જ વાળવાનો છે ! આ બધા વિદ્યાર્થીઓ અપરાધ ઘણાએ કરે છે, પણ જેને એક આંખથી જ જોવાનુ છે, તેને તે બીજાના અપરાધ કેમ જણાય ? આ શ્વાનોને જો એટલી શિક્ષા કરવામાં નહિ આવે તો કાલે આવીને રસોડામાં પણ ખરાબ કરી જશે ! વાજબી કામ કરતા પણ જ્યારે ઠપકો મળે ત્યારે પછી કેવુ કામ કરવું કે ઠપકો ન મળે ? દરેક કામમાં જાણી જોઇને કસુર જ કાઢવી હોય તો એવો કોણ કામનો કરનારો જગત્‌માં છે કે તેના કામમાં કોઇ દિવસ ઠપકો આવે એવું થાય નહિ ? આ બધા વિદ્યાર્થીઓ મૂર્ખ છતા મોટા પંડિત, ડાહ્યા, અને ધર્માત્મા થઇને બેસે છે ! પણ આશ્રમનાં કામની કાળજી તો બિલકુલ રાખતા નથી. બીજો માણસ કસુરવિના આ મારૂં કામ કરી દેખાડે તો હું પણ તેને સાબાશ કહું ! બધાએ પોતાની જાત સંભાળનારા અને મતલબી છે ! આ ગધેડાજેવો પિંગલનયન પોતાની મતલબવાસ્તે જોઇએ એટલી મહેનત કરે એવો છે, પણ કાંઇ કામ સોંપીએ તો સાફ કહે છે કે ના ભાઇ ! મારાથી આ કામ નહિ થાય ! એવા મતલબી અને બેશરમાને તો કોઇથી કહેવાતું નથી ! જમવાનું હોય તો કહેશે કે મને પ્રથમથી પ્રતિષ્ઠાથી નિમંત્રણ દેજો, ને કામ હોય તો મને કહેશો નહિ ! મૂઢજેવો પોતાના દોષને તો જાણતો નથી, ને ગુરૂના આગળ બીજાના દોષ કાઢવા તૈયાર થાય છે કે આ ધૂમ્રલોચન મને સંતાપે છે ! એમ છતાં પણ તમે તેનું ઉપ-

જાણો છો, ને બીજાને ઠપકો આપો છો, પરંતુ તેને એટલું આપનાથી કહેવાતું નથી કે અલ્યા લુચ્ચા ! તારો આ વાંક છે, ને કેમ બીજાનો વાંક કાઢે છે ? આ બીજા પણ બધા મીઠા થઇને બીજાને ઠપકો અપાવવામાં તૈયાર થાય છે, ને પોતે ડાહ્યા થાય છે ! આ સ્વચ્છ જગામાં બેસવાનું સૌને મન થાય છે, પણ એને સ્વચ્છ રાખવાની કાળજી કોણ રાખે છે ? કોઇ નહિ. અને તમે કહો છો કે ક્રોધ તો ઘણો નઠારો છે, ને દુઃખ આપનારો છે, તે કાઢવો જોઇએ. પણ હું કહું છું કે એ ક્રોધ પણ છો રહ્યો ! 'સંઘરચો સાપ પણ કામ આવે છે,' એવી ઘરડાંની કહેવત કાંઈ ખોટી નથી. એ ક્રોધ પણ એક ખુણે પડચો હશે, તો કોઇ દિવસ કામનો છે ! જેને ક્રોધ નડતો હોય તે ભલે પોતાનો ક્રોધ કાઢે ! મારે તો કાઢવો નથી. બધાને સારૂં બેસવાનું, પાથરવાનું, ખાવાનું, ને તડાકા મારવાનું ગમે છે, પણ કામ કરતાં તો તાવ ચઢે છે ! ખબર છે ? આ માતા (ગુરૂપત્નીને માતા કહે છે) પણ નામનાં માતા છે ! આખો દહાડો કામ કરવાકરતાં તો બડબડાટ ભારી કરે છે ! જે કામ કરીએ તેમાં આગળથી પાધરો ઉત્તર નહિ આપવો, ને પાછળથી બીજાનો દોષ કાઢવો ! છેક કૃપણ સ્વભાવ રાખવો તે શા કામનો ? કોઇને કામમાં જશ આપવાનો સ્વભાવ તો છે જ નહિ ! પોતે કોઇને કામ કહે નહિ, કરવા દે નહિ, ને પોતે કરીને પછી સામાને મહેણાં મારે તેની પેઠે કહી સંભળાવવું ! કડવાં ઝેરજેવાં વચનો બોલવાં ! જાણે મીઠું બોલવાની તો બાધા જ લીધી હોય એમ છે ! ક્રોધ પણ દેશના ઉતારજેવો છે ! આટલું છતાં પણ તેને તો બોધ આપીને ક્રોધ કઢાવવો નથી, ને બીજાનો ક્રોધ કઢાવવો છે, એ તે કેમ નિકળશે ? કામ કરાવવામાં શૂરાં, પણ તેના બદલામાં કાંઈ આપવું હોય ત્યારે તો જીવ ચાલતો નથી ! સૌને પેટ લાગ્યું છે ! પેટ મુકીને કોણ આપણે ત્યાં કામ કરનાર છે ! ઘરમાં પણ અમે કામ કરી મરીએ, તેનો બદલો ઠપકાથી વળે છે, ને બહાર કામ કરીએ છીએ તેનો બદલો પણ ઠપકો ! આ તે સાણું કેમ નિભે ? હશે, અગાડી શું બગડનાર છે ? છોને બધાંએ વૃક્ષ તોડી નાંખે, ને ઠેરઠેર બગાડી જાય ! મારે આવડી બળબળ શામાટે કરવી જોઇએ ? સૌ ધર્માત્મા થાય ત્યારે મારે પાપી શામાટે થવું પડે ? આવિગેરે વચનોને બોલતો બાજુએ જતો. અને તે દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષ પણ પોતાને આસને બેશી વળી વિદ્યાર્થીઓને પાઠ આપતા, અને અંતઃકરણમાં સમાધાન રાખતા.

કોઇ વેળા વળી વિશ્વવંદ્ય નામનો વિદ્યાર્થી આ પ્રકારનાં વચનોથી ગુરૂની સમાધાનવૃત્તિમાં સહજ વિરોધને ઉપજાવતો. તે કહેતો કે હે ભગવન્ ! આપ તો અમને ઘણા શ્રમથી ઉત્તમ વિદ્યાઓ શિખવો છો, એ વાતોની હું કંઇ ના પાડતો નથી, પરંતુ મારા સાંભળવાપ્રમાણે તમ-

સ્ ઋષિના આશ્રમમાં ભણનાર વિદ્યાર્થીઓને તે તમસ ઋષિ આપના કરતાં પણ રૂડે પ્રકારે અને ઉત્તમ ઉત્તમ વિદ્યાઓને અધ્યયન કરાવે છે. અમારાથી પણ ઓછા કાળના ભણનાર વિદ્યાર્થીઓ અમારા કરતાં વધારે વિદ્યાને ભણ્યા કહેવાય છે. આપણા આશ્રમમાં ભણનારાને કોઈ વિદ્યામાં પણ ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન થયું જણાતું નથી; અને તે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ તો અનેક વિદ્યામાં નિપુણ થયા કહેવાય છે. કોઈ તો આકાશગમનાદિના સામર્થ્યને લાવનારી વિદ્યાને જાણનારા છે. કોઇ તો પારકા મનની વાર્તાને જાણનારા થયા છે. કોઈ તો ભૂત, ભવિષ્ય, ને વર્તમાનકાળના જાણનારા થયા છે. કોઈ તો અંતરિક્ષમાં રહેલા લોકોમાં પ્રવેશ કરનાર થયા છે. કોઈ તો સિદ્ધોનાં દર્શન કરનારા થયા છે. કોઇ તો નિધિના જોનારા થયા છે. કોઇ તો રિદ્ધિઓને પામ્યા છે. આ વિગેરે અનેક પ્રકારની લોકને આશ્ચર્ય પમાડનાર વિદ્યાઓને તેઓ જાણે છે. અને એ વાર્તા ખોટી પણ નથી. તો આપણા આશ્રમમાં ભણનારને આપ કૃપા કરીને એવી સામર્થ્યવાળી વિદ્યાઓને કેમ ભણાવતા નથી? હું સમજું છું કે વખતે તેઓ સઘળા અમે જાણીએ છીએ તેવી વિદ્યાઓને નહિ જાણતા હોય. તોપણ બીજાને મોહ ઉત્પન્ન કરાવે એવું તેઓ જાણેછે ખરા. આ વિગેરે વચનોથી બીજાની શ્રેષ્ઠતાને વર્ણન કરતો જોઇને તે દિવ્યમતિ ગુરૂ તેને પૂછતા કે ભાઈ! આ વાર્તા સાચી છે, એવો તને અનુભવ છે? મને તો એમ ભાસે છે કે તમસના વિદ્યાર્થીઓ એવા કુશળ થયા હોવા ન જોઇએ. એ તમસ્ જાતે નાના છળને જાણનાર છે ખરો, પરંતુ તે છળમાં કોઇ પણ દૈવી વિદ્યાનો અંશ જણાતો નથી. તેથી કદાચિત્ તેના વિદ્યાર્થીઓને તે શિખવતો હશે તોપણ તેમાં કલ્યાણ નથી. માટે સંતોષથી તમે આ કલ્યાણ કરનારી વિદ્યાને ભણો, વિવિધ ફળવાળી વિદ્યાઓનાં ઉત્તમ, મધ્યમ, તથા મંદ કારણોને જાણો, અને પછી તેમાં આસક્ત થવા વિચારો. કદાચિત્ આ વાર્તામાં કિંચિત્ સત્યતા હશે તોપણ ઘણે પ્રસંગે મિથ્યા મોહથી ખોટી વાર્તાને પણ ખરી માનવામાં ભુલ કરો છો, તે કરશો નહિ. હે શાંત ચિત્તવાળા! તું મિથ્યા મોહને વશ થઇશ નહિ. આ જે વિદ્યાનું તમે અધ્યયન કરો છો, તેનું અનુપમ અને અવિનાશ ફળ જે હાલ પ્રત્યક્ષ નથી, તે તેના યોગ્ય કાળે અવશ્ય પ્રકટ થશે એવા વિશ્વાસપૂર્વક તે વિદ્યાને તમે સિદ્ધ કરતા રહો, અને ઉપસ્થિત રાખો. જે કાંઈ જનોને આશ્ચર્ય પમાડનાર શુદ્ધ અને સબળ સામર્થ્ય છે, તેને તો આ તમે ભણોછો એ જ વિદ્યા પ્રકટ કરી આપનાર છે, માટે નિઃશંક થઇને પ્રસન્ન રહો. આ વિગેરે વચનોને સાંભળીને તે બુદ્ધિમાન્ અને ગુરૂભક્ત હોવાથી વિનયવડે બોલતો કે આપ જે કહો છો એ જ સત્ય છ-

શે. હું તો માત્ર સાંભળેલી વાર્તા કહું છું. આ પ્રકારે બોલતો છતાં કોઇ કોઇ વેળા બીજા ઋષિના આશ્રમની સ્તુતિ સાંભળતો, ને ગુરૂ આગળ કરતો; અને ગુરૂ તેની વાર્તાને નિર્બળ ગણે તો લગાર પોતાના મનમાં સંકોચ માનતો, તથા ગુરૂનાં તે વચનને લગાર ઓછી પ્રીતિથી સાંભળતો. તે સઘળી વાર્તાના જાણનાર પેલા દિવ્યમૂર્તિ ગુરૂ તો કોઇના પણ દોષને લક્ષમાં ન લેતાં ઉદાર ચિત્તવડે આપણા વિદ્યાર્થીઓને નિયમપ્રમાણે વિદ્યા આપ્યા કરતા હતા.

વળી કોઈ વેળા તીક્ષ્ણબુદ્ધિ નામવાળો વિદ્યાર્થી પોતાના તે દિવ્યમૂર્તિ ગુરૂને આ પ્રકારનાં અપ્રિયમાં ગણાવાજોગાં વચનો સંભળાવતો હતો.

તીક્ષ્ણબુદ્ધિ કહેતો કે હે સર્વજ્ઞ ગુરો! આપ સઘળું જાણનારા છતાં અને સર્વશક્તિમાન છતાં આપના ઐશ્વર્યને ઢાંકીને બેશી રહો છો, એ વાર્તા અમારા અંતઃકરણને ભારે સંતાપ કરનાર થઇ પડે છે. આ વાચાટ ઋષિના વિદ્યાર્થીઓ વારંવાર મારૂં હાસ્ય કરતાં કહે છે કે તારા ગુરૂ તને શી વિદ્યા શીખવે છે? અમને તો અમારા ગુરૂ બહુ બહુ ઉપયોગી વિદ્યાઓ શિખવે છે! તારા ગુરૂ તો સર્વ વિદ્યાના જાણ અને સેવવાયોગ્ય નથી, છતાં તમે મંદમતિસરખા તેને સેવો છો. આ વિગેરે બીજાં કેટલાંક તેમનાં બોલેલાં વચનો તો આપના આગળ મારાથી કહી પણ શકાતાં નથી. પેલો દુર્મુખ બ્રાહ્મણ તો જ્યાં ત્યાં આપની નિંદાને પ્રકટ કરવામાં જ પ્રસન્ન રહે છે, તોપણ તેવા દુષ્ટને આપ કાંઈ શિક્ષા કરવાનો આદર કરતા નથી. કોઇ તો આપના વિષે ગુરૂપણાની અયોગ્યતા કહે છે. કોઇ તો આપને મુખ્ય સદ્ગુણ તથા સિદ્ધાન્તના જ્ઞાનથી રહિત કહે છે. કોઇ તો આપને વિષે દુર્ગુણોનો આરોપ કરતા જણાય છે. હું વિગેરે આપના સઘળા વિદ્યાર્થીઓ આપના સ્વરૂપને સમજીએ છીએ કે આપ ઈશ્વરસમાન છો, તથાપિ જ્યારે કોઈ બ્રાહ્મણો કે બીજા આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ કે ઇતર પ્રાણિઓ આપના સ્વરૂપને નિંદવાયોગ્ય ગણે છે, ત્યારે તેમનાં વચનથી અમારા ચિત્તને ગ્લાનિ થાય છે, અને તેમના જેવાં ક્રૂર વચનોથી તેમને ઉત્તર અપાતું નથી. તેમ જ તેમને શિક્ષા કરવાનું પણ અમને સામર્થ્ય નથી. તેથી ઘણો પરિતાપ પામીએ છીએ. એવે સમયે અમને યાદ આવે છે કે પેલા પરીક્ષિત્ રાજાએ મદને કે બીજાં વિરોધી કારણોને વશ થઇને બ્રાહ્મણના ગળામાં મરેલો સર્પ વીંટાળ્યો હતો, તે જોઇને તે ઋષિના પુત્રે ક્રોધવડે તે પરીક્ષિત્‌ને 'સાતમે દિવસે સર્પ દંશ કરજો, અને તે સર્પદંશથી મૃત્યુ થજો' એવાં શાપવચન કહ્યાં હતાં, અને તેપ્રમાણે થયું હતું. જેથી તે કાળે એ વાર્તાના જાણનાર ઘણા દુષ્ટો એ-

વાં નિંદ્ય કર્મ કરતાં ભય ધરીને અટકયા હશે.. તેપ્રમાણે આ દુષ્ટોને દંડ કરવાસરખું સામર્થ્ય હજી અમારામાં કોઈને કેમ આવતું નથી ? જગત્માં એવા દુષ્ટોની નિંદા કે વિરોધી વચન બોલતાં જ જીભ બહાર નિકળી પડે એવો કોઇ દ્રઢસંકલ્પ આપ પણ કેમ કરતા નથી ? અમારે ભિક્ષાનું અન્ન લેવાને ઘેરઘેર જવું પડે છે, તેમાં ઘણા સજ્જનોના મુખથી આપની સ્તુતિ સાંભળીને તો અમને મોટો હર્ષ થાય છે, પણ કોઈ કોઇ સ્થળે જ્યાં આપની નિંદા સાંભળવાનો સમય આવે છે, ત્યાં તો અમને મરણકરતાં પણ અધિક દુઃખ થાય છે. માટે હે ભગવન્ ! કોઇ એવો ઉપાય આપ કરો અથવા અમને આપો કે જેથી અમે એવા દુષ્ટોની આ જગતમાથી જડ કાઢી નાંખીએ. આપ આ સમયે આપની શક્તિનો ઉપયોગ નહિ કરો તો પછી ક્યારે કરનાર છો? માટે કોઇ પ્રકારથી પણ દુર્જનોનાં મુખ ભંગ થાય એવો ઉપાય આપ કરો, અથવા અમને શિખવો. આ વિગેરે વચનોને શ્રવણ કરતાં છતાં પણ અંતર તથા બહારના સંપૂર્ણ શત્રુનો જય કરનાર તથા ભૂતપ્રાણિમાત્રમાં નિર્વૈર ભાવે વર્તનાર તે પરમદયાલુ દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષ પ્રસન્ન મુખથી તે શિષ્યને શાંત કરવાને આ પ્રકારનાં સત્ય, પ્રિય તથા હિતકર વચનને બોલતા.

દિવ્યમૂર્ત્તિ ગુરૂ કહેતા કે હે શ્રદ્ધાવાન્ વિદ્યાર્થી ! તું તારી બુદ્ધિને યોગ્ય વિચારવાળી કર, અને પછી જો આ સંસારનું અધિપતિપણું જેને છે એવા ઈશ્વર સર્વજ્ઞ તથા સર્વશક્તિમાન્ છે, તોપણ તેમને ન માનનાર તથા તેમની નિંદા કરનાર પાપી પ્રાણિઓ ઘણાં હોય છે. તે દુરાત્માનાં વજ્રપાતસરખા વચનોને શ્રદ્ધાવાન ઇશ્વરભક્ત સાંભળીને તમારી પેઠેજ સંતાપને પામે છે, અને તેમનો નાશ કરવા કે તે દુષ્ટોને શાસન કરવા ઈશ્વરને વિનવે છે.તથાપિ સર્વને પોતપોતાનાં કર્મનાં ફળ આપવામાં સ્વતંત્ર ઈશ્વર તેમના પ્રતિ મધ્યે જ પોતાના ક્રોધને વશ થઈ વિરોધી ભાવના પ્રકટાવતા નથી. તેમજ તે ભક્તોને પણ તેવું સામર્થ્ય આપીને આ જગત્માંથી દુષ્ટોનો અભાવ કરતા નથી. તો આપણે તે ઈશ્વરની સત્તામાં સ્વાભિમાનથી એવી અનુચિત ઈચ્છાને શામાટે પ્રવર્તાવવી જોઇએ ? હે ભાઇ! અંતઃકરણમાં શુદ્ધ તામસનો પરિણામ આણ્યાવિના કોઇને શાપરૂપ વચનનો ઘાવ કરાતો નથી; અને શુદ્ધ તામસનો એક વાર અંતરમાં આવિર્ભાવ થવાથી મેળવેલું સામર્થ્ય હણાઇ જાયછે, કે ન્યૂન થઈ જાય છે. આ પ્રકારે છતાં જગત્માં આપણે સિદ્ધબળના પ્રભાવે કદાચિત્ દુર્જનોનો નાશ કરીએ, વળી તેમ તેમ બીજા અનેક થવાના, તે અનેકને દેહપર્યંત ક્રૂર સંકલ્પ કે વચનરૂપ શસ્ત્રથી હણવારૂપ ચાંડાલ-

નું કર્મ કરવા જ કરીએ, તો તેથી આપણો કયો અર્થ સિદ્ધ થાય એ મને સમજાતું નથી. વળી મોટા પુરૂષો જેમને સામર્થ્ય છે, તેમણે તો અપરાધીને બનતા સુધી ક્ષમા આપવામાં મોટાઇ માનવી, શિક્ષા આપવામાં મોટાઇ માનવી નહિ, એવો નિયમ છે. અને તે જ નિયમે જગત્પતિ ઈશ્વર વર્તતા જણાય છે, તો આપણે તે ઈશ્વરના ભૂષણને કેમ ધારણ કરવું નહિ? અને દુર્બળ હૃદયવાળા તથા અભિમાનવાળા દુર્જનો પોતાને મળેલા થોડા બળથી પણ પોતાથી નબળાને હણે છે, એ તો દુર્જનોનું દૂષણ છે, તો દુર્જનતાની ઈચ્છા ન રાખનાર આપણે તે દુર્જનના દૂષણને શામાટે સેવવું જોઇએ? માટે હે ભાઇ! તું શાંત ચિત્તવાળો થા, પ્રિયઅપ્રિય શબ્દનો અંતરમાં પ્રવેશ થતાં ઉત્પન્ન થનાર હર્ષ તથા શોકનો જય કર, આપણા બળને વધારતો ઈશ્વરના ભૂષણનો અધિકારી થા, અને આપણી આખું જગત્ સ્તુતિ કરે તો ઠીક, એવી દુરાશાનો ત્યાગ કર. એ આશા અનેક દોષરૂપ પાશને ઉપજાવી નીચી ગતિએ લઈ જનાર થાય છે, માટે હે સુજ્ઞ! તું નિરંતર ઉચ્ચ પદનો લક્ષ કરતો ચાલ, અને નીચા પદનો તિરસ્કાર કરતો રહે. મોટા પુરૂષે સદા એકરસરૂપે રહેવું, એવાં યોગ્ય વચનોને સ્મરણમાં રાખ. તેં દૃષ્ટાંત આપ્યું તે સ્થળે જ તું જોકે પરીક્ષિતને શાપ આપનાર પુત્રના એ કૃત્યથી તેનો પિતા પ્રસન્ન થયો છે કે અપ્રસન્ન? તે સમર્થ પિતાએ પોતાના ઉચ્છૃંખલ ગતિના પુત્રને ઘણા તિરસ્કારથી તેનાં કૃત્યનો પશ્ચાત્તાપ કરાવ્યો છે. એવાં જ મહાપુરૂષોના સર્વસાથે નિર્વૈર રહેવાવિષેનાં અનેક ચરિત્રો સ્થળે સ્થળે વર્ણવ્યાં છે તેને લક્ષમાં રાખ, અને આપણને પ્રતિકૂળ જણાય એવા દુર્જનોના અધિક સંગથી બચતો રહેવા યત્ન રાખ. અને તેમ ન થતાં પર્યંત યોગ્ય વચનોવડે તે દુર્જનોનાં મુખ બંધ કરવાને તારી ઇચ્છા હોય તો કુશળ થા. આ વિગેરે અનેક વચનોથી રૂડે પ્રકારે સમાધાન આપતાં છતાં પણ તે પોતાની વૃત્તિનો પ્રતિકૂળ ભાવ ન સહન કરી શકવાથી લગાર કચવાતાં તથા મુખમુદ્રા વિરૂપ કરતાં કહેતો કે હા, હા, આપ કહો છો તે ઠીક છે. એમ બોલીને તે શ્રદ્ધાવાન્ તથા બુદ્ધિમાન્ શિષ્ય ધીરે ધીરે મનને વ્યવસ્થામાં લાવતો, તથા તે દિવ્યમૂર્ત્તિ ગુરૂ પણ વળી બીજા વ્યવહારમાં પ્રવેશ કરતા. ત્યાં તો વળી અવકાશ લેઇને પેલો પિંગલનયન આ પ્રકારનાં વચનો તે ગુરૂને સંભળાવવા સાવધાન થતો.

પિંગલનયન કહેતો કે હે ગુરો! તમારો આ સ્વભાવ મને ગમતો નથી. સૌને મીઠાં મીઠાં વચનો કહીને તેમને શાંત કરવાની યુક્તિઓ આપની પાસે ઘણી છે, તે હું જાણું છું, પણ એમાંથી અમારો કોઇનો અર્થ

કરતો નથી. તમને મેં અનેક વાર હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી હતી કે આ દુષ્ટ વિદ્યાર્થીઓને વારો. પણ તે તમે બરાબર કરતા નથી. ખેર તે નહિ કરો તો જેમ ધરે તેમ કરો, પણ હવે મારે એક બીજું કહેવાનું છે કે આ મારા સરખાએ તમારા આશ્રમમાં ખાઇને ક્યાં સુધી પડી રહેવું, તે કહો. તમે આ આડીઅવળી વિદ્યા ભણવાની ભાંજગડમાં નાંખો છો, ને કોઇઉપર ખરી કૃપા કરતા નથી. આપની પાસે જે જોઈએ તે છે, તે છતાં દરિદ્રિ સ્વભાવથી કોઈને આપી શકતા નથી, પણ અંતે એ આપના પણ કામમાં આવે એવી નથી. જ્યારે ત્યારે તમે કહો છો કે અમુક ગ્રંથ ભણો ને તમુક ગ્રંથ ભણો, ખુબ શ્રમ કરો; પણ આપ વિચાર કરો કે જ્યારે અમારે જ મહેનત કરીને ભણવું હોત તો આ ક્ષેત્રમાં બીજા ઘણાએ ઋષિના આશ્રમો છે, તેમને ત્યાં જાત, પણ ખાસ કરીને આપના આશ્રમમાં આવવાનું જે કારણ છે તેને તો હજી તમે લક્ષમાં પણ લેતા નથી. જુઓ મહેનત કરીને ભણનારને તો સૌ ભણાવે, એમાં કાંઈ નવાઇ નથી, પણ મારા જેવાને ન ભણનારને કૃપાના બળથી ભણાવો ત્યારે ખરા! તમારા જેવાના શરણમાં આવી પડયા, ને જ્યારે મહેનત રહી ત્યારે અમારાં કર્મના ભોગ જ જાણવા! ઘણા મોટા પુરૂષોએ વિદ્યાર્થીઓની જીભઉપર એક બે કે ત્રણ અક્ષર લખીને તે વિદ્યાર્થીઓને સઘળી વિદ્યાના જાણનાર કરયા છે, એ વાર્તા તમને કાંઇ અજાણી નથી. માટે ગમે તેમ કરીને હવે કૃપા કરો, અને હવે આ ભણવાની ભાંજગડ છોડાવીને એક પળમાં ભેસપતિ જેવા કરી મુકો, ત્યારે તમે ગુરૂ ને અમે વિદ્યાર્થી થયા પરમાણ! ગમે તેમ કરીને મારા જીભના ટેરવાઉપર સરસ્વતી બેસે ને વગર ભણ્યે ચૌદ વિદ્યા ને ચોસઠ કળા, અને એવિના પણ જે કંઇ હોય તે સઘળું આવડે એવું કરો. અને વળી ખરૂં પૂછો તો સઘળી વિદ્યા ભણીને આ વ્યવહાર ચલાવવામાટે તો અર્થની જરૂર પડે છે, તો અમારી ભુખ ભાગે, અને જેટલા ધનની જરૂર પડે તેટલું તરત ઉપજાવી લેવાની પણ વિદ્યા કૃપા કરીને આપો. કારણ કે ભણ્યા ગણ્યા પછી પણ ઘેર ઘેર ભિખ માગવાનું તો ઉભું રહે, ત્યારે તે તે વિદ્યા શેની? એવી વિદ્યાને તો હું અવિદ્યા જ ગણું છું. માટે સઘળી વિદ્યા ભણ્યાવગર આવડે; ને જોઇએ, એટલુ ધન તત્કાળ ઉપજાવી લેવાય એવું કૃપાબળથી આપો. પ્રથમ તો મને એકને મનોરથ પૂરીને વિદાય કરો, પછી આ બિચારા બધાને પણ ધ્યાન પહોંચે તો એમ કરીને છોડવો, એટલે તમને પણ આ અમે જે રોજ પજવીએ છીએ તે મટીશું, એટલે નિરાંત થશે. આ મારી વિનતિ ધ્યાનમાં લઇને હવે સત્વર એકએકને પાર ઉતારો, નહિ તો આ ભણતાં તો કોઇ વિદ્યાનો પાર આવવાનો નથી, પણ અમા-

શે પાર આવી જશે. તમે કહેશો કે હું કાંઇ સર્વજ્ઞ નથી, ને સર્વશક્તિમાન્ નથી, પણ હવે એ વાત હું માનવાનો નથી. આ તમારા વહાલા વિદ્યાર્થી વિશ્વવંદ્યે અને બીજાએ પણ મને ખાતરી કરીને કહ્યું છે કે તમારા મનોદયપ્રમાણે ધારે તો તત્કાળ કરી આપવાને આ આપણા ગુરૂ સમર્થ છે. માટે હવે સઘળાં નિમિત્તને છોડીને માગણીપ્રમાણે આપવા ઉદાર ચિત્તવાળા થાઓ. એમ થશે તો જ તમને સેવ્યા પણ જગત્માં પ્રમાણ ગણાશે. આ મારાં વચનો અયોગ્ય લાગે તો ક્ષમા કરજો, પણ કાર્ય થાય એમ કરો. આ વિગેરે વચનોને સંભળાવતો ઉત્તરની આશાથી સંમુખ બેશી રહેનો ત્યારે તે પરમદયાળુ મહાપુરૂષ આ પ્રકારે હૃદયને શીતળ કરનાર વચનોને કહેતા.

દિવ્યમૂર્ત્તિ ગુરૂ ઉત્તર આપતા કે હે ભાઇ પિંગલનયન! તું પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવામાં નાના પ્રકારની યુક્તિ રચતો જણાય છે, પણ વિદ્યા ભણવામાં તેવી યુક્તિનો કે યત્નનો ઉપયોગ કરતો નથી. મારાં યથાર્થ વચનો પણ તને મિથ્યા મિહાશવાળાં જણાય છે, એટલે નિરૂપાય છું. આ સઘળા વિદ્યાર્થીઓને તારા નિમિત્ત વારંવાર બોધ આપ્યા છતાં પણ તેઓ સઘળા તારાં તથા તેમનાં પોતાનાં વિરોધી પ્રારબ્ધકર્મને વશ વર્તતા તારૂં મન દુઃખવનાર થાય છે, એમાં મારો દોષ તારી દૃષ્ટિમાં આવે છે તો એ પ્રારબ્ધનું કે ઈશ્વરેચ્છાનું બળ છે, એમ જાણી મારે અલક્ષ કરવો યોગ્ય છે. હે ભાઈ પિંગલનયન! તારા નામપ્રમાણે તું નેત્રમાં ને હૃદયમાં દોષને રાખી રહેલો જણાય છે, એમાં તારા અસાવધપણાવિના બીજું કશું કારણ નથી. તું કહે છે કે 'તમારા આશ્રમે ક્યાં સુધી પડી રહીએ? અમને વગરભણ્યે જીભને ટેરવે સંપૂર્ણ વિદ્યા આવે એવું કરો તો જ અમારૂં આવવું સાર્થક છે, અને જોઈતું ધન ઉપજાવવાની સિદ્ધિ આપો, એટલે તમારી ને અમારી ખટપટ ટળે'. પણ આ તારાં વચનો વધારે વિચારવિના મુખમાંથી નિકળી આવ્યાં હોય એમ જણાય છે. હે ભાઇ! તને કે આ વિદ્યાર્થીઓને જ માત્ર એવી કૃપા મારે કરવી, અને આ જગત્નાં બીજાં સઘળાં પ્રાણિઓઉપર કેમ ન કરવી તેનું કારણ તું કહે. કદાચિત્ તું એમ કહીશ કે 'અમે તો તમારા આશ્રમમાં આવીને પડયા છીએ, માટે અમારા ઉપર કૃપા કરો, અને બીજા સર્વે કાંઈ આવ્યા નથી'! પણ એ તારૂં બોલવું યોગ્ય જણાશે નહિ. કારણ કે તમે સર્વ તો આ આશ્રમમાં વિદ્યા ભણવાને આવ્યા છો, તે એવું સાંભળીને કે આ ગુરૂ ઠીક વિદ્યા ભણાવે છે. તમે કાંઇ એવું સાંભળીને આવ્યા નથી કે આ ગુરૂ તો જીભને ટેરવે વગરભણ્યે સઘળી વિદ્યા સ્થાપે છે, અને ધન ઉપજાવવાની સિદ્ધિ આપે છે. આ રીતે જે સાંભળીને

તમે ભણવું ધારી આવ્યા છો, તે નિયમપ્રમાણે તો હું તમને વિદ્યા આ-
પું છું, અને જે નથી આવ્યા તેમને આપતો નથી. પણ જ્યારે લોકમાં
એવી વાર્તા સંભળાય કે આ ગુરૂ તો વગરભણ્યે સઘળી વિદ્યા જીહ્વાએ
સ્થાપે છે, ને લક્ષ્મીની સિદ્ધિ પણ આપે છે, તો આખું જગત્ જે એ બે
પદાર્થને ઇચ્છે છે, તે સર્વ આ આશ્રમમાં આવ્યાવિના કેમ રહે ? આવે
જ. અને આવીને બેસે એટલે તમારા જેવો હક તે સર્વને થાય, અને તે-
ઓ પણ તારી પેઠે જ માગે, અને હું ન આપું તો વિષમદર્શી ઠરૂં, માટે
આપવું જ પડે. આમ કરવાથી આ મારી ઉપાધિ વધે કે ઘટે, ને તું જ
કહે. અને વળી ઈશ્વર આ જગત્ના પતિ છતાં અને સર્વજ્ઞ તથા સર્વ શ-
ક્તિમાન્ છતાં પણ તેમણે આખા જગત્ને તેવી એકસરખી સ્થિતિમાં મુક્યું
નથી, તો બીજાથી તેમના સિદ્ધ સંકેતને વ્યર્થ કરીને કેમ મુકાય? માટે
પોતાના જ કાર્યમાં કુશળતાવાળા ! તું વિચાર કર, અને આ દુરાશાનો
ત્યાગ કરીને વિદ્યા ભણવામાં પ્રીતિવાળો થા. તેં દૃષ્ટાંત આપ્યું તે તો
વિદ્યાર્થીના પ્રારબ્ધને તથા ઈષ્ટના સંકેતને જાણનાર ગુરૂએ શ્રદ્ધાભક્તિના
બળવાળા કોઇ વિદ્યાર્થીને એ વિધિએ વિદ્યા આપી હશે. પરંતુ તેમાં પ-
ણ શ્રદ્ધા, ભક્તિ, પ્રારબ્ધ, ઇષ્ટસંકેતવિગેરે કારણો હોવાં ઘટે છે. તા-
રામાં પણ તે કારણો પ્રકટશે તો તને પણ કોઇ ગુરૂ તેમ કરશે. માટે
હાલ તો સાવધાન ચિત્તથી વિદ્યા ભણવામાં આ અવિદ્યાને વશ થ-
ઈશ મા. તારી ઇચ્છા હોય તો લક્ષ્મી તથા સરસ્વતીની ઉપાસના કરીને
તેમને પ્રસન્ન કરીને તારી ઈચ્છાપ્રમાણે વર માગી લે. પરંતુ તેમાં પણ
કષ્ટ કરયાવિના જ તને ફળ મળે એવી આશા રાખીશ મા. હે ભાઈ !
આ જગત્માં ક્ષુદ્ર વ્યવહારોમાં પણ અમુક પ્રકારનાં કાળ તથા યત્નની
જરૂર છે તો આ મોટા અર્થની સિદ્ધિમાં તેની જરૂર હોય એમાં શી ન-
વાઇ છે ? માટે પ્રસન્ન ચિત્ત રાખ, અને ઘટતો ઉદ્યોગ કરવામાં પ્રીતિ-
વાળો થઈ સુખી થા.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રકારનાં વચનો
બોલતા તે ગુરૂ વળી બીજા વ્યવહારમાં જોડાતા. ઘણા ખરા વિદ્યાર્થી-
ઓને આ પિંગલનયનના જેવી ઇચ્છા ખરી, પણ તે વિચારવાળા હો-
વાથી ઘટિત પ્રયત્ન કરતા હતા. એક સૌમ્યહૃદય નામનો વિદ્યાર્થી
પણ કેવળ ગુરૂકૃપાથી પોતાના મનોરથ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખતો
હતો ખરો, પણ તે કાંઇ છેક પિંગલનયનજેવી અયોગ્ય ઇચ્છાને અધીન
થતો નહોતો. તે ગુરૂની કૃપા મેળવવાને ગુરૂ પ્રસન્ન થાય એવાં યત્ન
પ્રીતિથી કરતો હતો, અને આ પિંગલનયન તો તે કામમાં રોણક હતો.
સરસ્વતી કહે છે, હે દયાલુ માતા ! તમે પ્રથમ દશ વિદ્યાર્થીઓનાં

નામ કહીને તેમનાં અંતઃકરણનાં સાધારણ સ્વરૂપ કહ્યાં હતાં, પણ આ પાછળથી નામનિર્દેશ બે જેમાં એકનું નામ તીક્ષ્ણબુદ્ધિ, અને બીજાનું નામ સૌમ્યહૃદય કહ્યું, તેમનાં અંતઃકરણનાં સાધારણ સ્વરૂપ કહ્યાં નથી, માટે જો યોગ્ય જણાય તો કહો.

લક્ષ્મી માતા કહે છે, હે દીકરી! ઘણા વિદ્યાર્થીઓ હતા, પણ સર્વની વાર્તા કરતાં ઘણો વિસ્તાર થાય, અને આજે તો તને વિદાય કરવાની છે, માટે ટુંકામાં કહેવાશે તેટલી વાર્તાને તારા પ્રતિ આજે કહેવા ધારૂં છું. એમ છતાં તારી ઇચ્છા છે તો આ બેના સાધારણ સ્વભાવ તને ટુંકામાં કહું છું, તે સાંભળી લક્ષમાં રાખજે. પેલો તીક્ષ્ણબુદ્ધિ તો ઘણો જ ભલો હતો. પોતાના ગુરૂને સર્વજ્ઞ ઇશ્વરસમાન માનતો, તથા સાચી પ્રીતિથી અધિક સેવા કરતો. વિદ્યા ભણવામાં પણ ઘણો કુશળ હતો, પરંતુ લગાર ભુલકણા સ્વભાવનો હતો. સૌની પ્રીતિ મેળવવાની ઇચ્છાવાળો હતો, પણ પ્રસંગે પોતાના વિસરભોળા સ્વભાવથી કોઇની અપ્રસન્નતા પણ મેળવી લેતો. સમયઉપર બોલવાનું પણ પ્રસંગે વિસરતો, તેથી તેને ઘણો સંકોચ થતો હતો. સામાનાં ક્રૂર વચન સાંભળી રહેવાના સ્વભાવવાળો હતો, પણ તત્કાળ યોગ્ય ઉત્તરથી દુર્જનને લજાવવામાં લગાર પાછળ પડતો. પોતાની ભલાઈથી સર્વને સંતોષવામાં પાછો પડતો નહોતો. ગુરૂના આશ્રમમાં સઘળા લાવવા યોગ્ય પદાર્થ લાવવામાં કાળજીવાળો હતો. ગુરૂ તથા ગુરૂપત્નીની પ્રસન્નતા મેળવવામાં મોટા ઉત્સાહવાળો રહી સઘળાં કાર્યમાં આગળ પડતો ભાગ લેતો હતો. લગાર તાત્પર્ય નિર્ણય કરવામાં સંશયવાળો હતો, પણ વિચારીને નિઃશંક થવામાં પ્રવીણ હતો. ગભીરસરખો છતાં કાંઇક ટીંખળી સ્વભાવનો હતો. શાંતિથી કાર્ય કરવામાં ચપળ પુરૂષોને પણ શરમાવે એવો, વ્યવસ્થાથી કામ કરનારો હતો. ટુંકામાં કહીએ તો સઘળા પ્રકારે જ ઉત્તમ હતો, તોપણ પેલા પિંગલનયનજોડે એને બીયાબારૂં ચાલતું હતું. કોઇ વાર ધૂમ્રલોચનજોડે પણ પડાપટકજેવું જણાતું, પણ તે શાંત સ્વભાવથી મોટો વિરોધ વધારનાર થતો નહોતો.

પેલો સૌમ્યહૃદય પણ ઘણો નરમ સ્વભાવનો હતો. તે ગુરૂના કૃપાબળને જ માત્ર શ્રેષ્ઠ માનતો. ગુરૂ તથા ગુરૂપત્નીની પ્રસન્નતા જાળવવામાં ખંતીલો હતો. પણ વધારે આગ્રહવાળો હોવાથી પ્રસંગે પોતાના આગ્રહઆગળ ગુરૂની અભિરૂચિ છે કે નહિ તેનો લક્ષ કરવામાં અકુશળ જણાતો. વિદ્યા ભણવાની ઇચ્છાવાળો ઘણો, પણ શરીરની અધિક પ્રતિકૂળતાવાળો તે ભારે શ્રમથી અધ્યયન કરી શકતો નહોતો. શિખેલી વિદ્યાના સંબંધમાં પણ કોઈ કોઇ વેળા પોથી છોડીને વાંચતાં તાત્પર્ય

આઢવામાં ગુંચવાતો, ત્યારે અકળાઇને ગુરૂપ્રીત્યર્થે સાષ્ટાંગ દંડવત્ ખેંચતો, ને વળી વાંચતો, ને વિચારતો શ્રદ્ધાભક્તિને સાધતો, પણ મન તેને ભમાવી નાંખતું. પોતાનું ધારયું કરવામાં પાછો પડતો ત્યારે વારંવાર નેત્રમાં જળ આણતો. ગુરૂની કીર્ત્તિને અખંડ સ્થાપવા તથા તેનો દિશાઓમાં વિસ્તાર કરવાની પ્રીતિવાળો છતાં શક્તિપ્રમાણે યત્ન કરવા ધારતો, પણ યોગ્ય યત્ન ન થવાથી મુખમુદ્રા વિરૂપ કરી વિચારતો, ને નિષ્ફળતા જણાયે ગુરૂકૃપાઉપર વિશ્વાસ મુકી બેસતો. ઘણી વાર તે બિચારો સર્વની પ્રસન્નતા મેળવવા નિમિત્તે નાના પ્રકારના ઉપાયને રચતો, પરંતુ દૈવયોગથી સર્વની અપ્રસન્નતા થાય એવા પ્રસંગ આવી પડતા. હે દીકરી! ટુંકામાં કહું છું કે તે વિદ્યાર્થી પણ મંડળને શોભાવનાર, ઉત્તમ સંસ્કારવાળો, તથા ઉદાર ચિત્તનો હતો. પોતાનું સર્વ શ્રીગુરૂને અર્પણ છે એવી બુદ્ધિથી વર્તતો, અને પોતે અભિમાનરહિત થઇ કૃતકૃત્ય થવાને ઇચ્છતો હતો.

આવિગેરે અનેક ગુણવાન્ તથા દોષવાન્ વિદ્યાર્થીઓના સહવાસમાં કાળ વ્યતીત કરતા તે દિવ્યમૂર્ત્તિ ગુરૂ રાત્રદિવસ ઉપાધિગ્રસ્ત સરખા જણાતા છતાં અંતરથી નિઃસંગસરખા ઉપાધિરહિત રહેતા હતા. કોઇ વેળા કોઇ વિદ્યાર્થી કહે કે હે ગુરો! જુઓ, અમુક વિદ્યાર્થી બીજાના આગળ આપની તથા અમારી નિંદા કરે છે, માટે એને શિક્ષા કરવી જોઇએ. કોઇ કહે કે અમુક વિદ્યાર્થી બીજા ઋષિની પાઠશાળાઓમાં જઇને પાઠ શિખે છે, અને ત્યાં આપણા આશ્રમની થતી નિંદાને શ્રવણ કરે છે, અને અમે એને વારવા જઈએ છીએ, તો અમને તિરસ્કાર કરે છે, માટે એને વિમુખ ગણી ત્યજવો જોઇએ. કોઇ કહે કે અમુક વિદ્યાર્થીએ મારી પોથી ફાડી, ને મને વારંવાર ન સહન થાય એવા અપશબ્દો તે બોલે છે, અને એકલો જોઇને મને તાડન પણ કરે છે., આ પ્રકારે આખો દિવસ અનેક વિદ્યાર્થીઓ પરસ્પરના ક્લેશ તથા દ્વેષને ગુરૂઆગળ પ્રકટ કરતા. કોઇ વેળા પેલો પિંગલનયન વિદ્યાર્થીઓજોડે વઢવાડ કરીને ગુરૂને ન્યાય કરવા રોકતો. કોઈ વેળા પેલો ધૂમ્રલોચન ગુરૂના સાંભળતાં વિદ્યાર્થીઓને આ પ્રકારનાં વચનો સંભળાવતો. 'અહો મૂર્ખના શિરોમણિ વિદ્યાર્થીઓ! તમે મોટા ધર્માત્માના દીકરા ને જ્ઞાનમાં પૂરાએલા થઈને બેશી રહો છો, ને આ વૃક્ષોની સંભાળ રાખતા નથી? પેલો મૂઢ પિંગલનયન તો નજરે નુકશાન કરતાં જોતો છતો પણ ગો,વત્સ કે શ્વાનને હાંકતો નથી! તમે સઘળા પણ તેવા જ મૂર્ખ શીદ થાઓ છો? જુઓ આ શ્વાનોને તો હણી નાંખવાનો લગાર પણ દોષ નથી! મારા વિચારપ્રમાણે તો આ શ્વાનને મારી નાંખવામાં પાપ છે એમ કહેનાર મનુષ્ય મહામૂર્ખ છે, એમાં લગાર પણ સંદેહ નથી.

માટે હવે પછી એને તાડન કરતા રહેજો.' વળી કોઇ વિદ્યાર્થી કહે કે આ ગુરૂપત્ની અમને ખાવાના પદાર્થમાં ભાણુઅંતર કરે છે. કોઇ કહે કે અમુક વિદ્યાર્થી મારાં વસ્ત્ર પૂછ્યાવિના પહેરે છે. આ વિગેરે અનેક પ્રકારના વિનાકારણના ક્લેશોને પણ ઉપજાવીને તે ગુરૂને વારંવાર ત્રાસ આપતા. પેલી સરિતા સ્ત્રી પણ પ્રસંગ જોઇ જોઇને પોતાના મનના અભિપ્રાય જણાવતી. આ પ્રકારના ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેતાં છતાં પણ પોતાના અંતર્માં શાંત રહેનાર તે દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષ વારંવાર તે વિદ્યાર્થીઓને સલાહસંપથી સુખપૂર્વક રહેવાને બોધ કરતા. તે બોધની અસર બે ત્રણ દિવસ બરાબર રહેતી. અને જે સ્વભાવે જ નઠારા વિદ્યાર્થીઓ હતા, તેમને તો પાછું ધૂળપર લિંપણજેવું થઇને રહેતું. આ રીતની સ્થિતિને જોતાં જાણતાં છતાં તે દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષ જે પ્રકારના વિચારથી શાંત અને સુખમય રહેતા હતા, તે વિચારનું સંક્ષેપમાં તને સ્વરૂપ કહું છું, તે શ્રવણ કર, અને હૃદયમાં રાખી તેવે પ્રસંગે સુખી રહેજે.

દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાત્મા પ્રસન્ન ચિત્તથી વિચાર કરતા કે અહોહો ! પરમાનંદ છે. આ સંપૂર્ણ જીવો નાના પ્રકારના ક્લેશમાં પડેલા જણાય છે, છતાં તે ક્લેશથી તેઓ કંટાળતા હોય એમ જણાતું નથી. જો તેઓ કંટાળતા હોય તો આ વર્તમાન સૃષ્ટિને છ મન્વંતર તો વહી ગયા, અને આ સાતમો વૈવસ્વત મનુ ચાલે છે, અને તેની પણ આ અઠ્ઠાવીશમી ચોકડી ચાલે છે, તો આટલા કાળમાં તો આ સઘળા ગૃહસ્થાશ્રમ ખાલી થઇને જગત્ પણ ઉજ્જડજેવું થઇ જાત. પરંતુ તેમ થયું જણાતું નથી. જેથી આ જીવોને આ ક્લેશ, ક્લેશરૂપે સદા સંતાપતો હોય એમ જણાતું નથી. એ જીવોને એ ક્લેશવાળી અવસ્થામાં પણ કોઇ મોટો આનંદ હોવો જોઇએ. તે વિના આ જીવો આ ક્લેશવાળા આશ્રમોને સેવતા જીવતા રહેવા જોઇએ નહિ. એક પક્ષે જેમ વિષનો જીવ વિષમાં રહે છે, તેમ આ સઘળા ક્લેશમૂલક અવિદ્યાના જીવો અવિદ્યાદિ ક્લેશમાં પડ્યા પડ્યા જીવે છે. જેમ પદ્મના પત્રઉપર પાણીનો પાકો સ્પર્શ થતો નથી, તથા જેમ જ્ઞાનીઓનાં અંતઃકરણમાં અવિદ્યાદિ ક્લેશોના સ્પર્શનો સંભવ થતો નથી, તેમ જ આ જીવોને ક્લેશથી થતા ત્રાસનો નિરંતર સરખો સ્પર્શ રહેતો નથી, એમ માનવામાં લગાર પણ સંદેહ નથી.

આ જગત્ જે અવિદ્યાથી જ સિદ્ધ છે, તે આખા જગત્ને એકે કાળે અવિદ્યાદિ પંચ ક્લેશથી રહિત કરવાની આશા કોણ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ કરે ? કોઈ જ નહિ. કેવળ રાગદ્વેષમાં જ રચીપચી રહેલા આ જીવો નિર્વૈર થઇને શાંતિથી કેમ જ રહે ? મોટા મોટા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો પણ આ સંસારમાં ક્લેશને જિતીને નિરંતર સુખી થઇ રહ્યા નથી,

તો આ મર્કટના સૈન્યજેવું વિદ્યાર્થીનું મંડળ નિરંતર શાંતિમાં અને સુખમાં કેમ જ રહે? સંસારનાં સંપૂર્ણ સુખની લાલસા છોડીને છેલ્લા આશ્રમને સેવનાર આ દંડામુંડાઓ તથા આ અતીતોવિગેરે ત્યાગીઓ પણ, એક મઠમાં રહેનાર અથવા જૂદા રહેનાર પણ, જ્યારે પોતપોતાનાં મંડળોમાં મળે છે ત્યારે ક્ષુદ્ર કારણોથી દંડે દંડથી અથવા તુંબડાં આદિથી પરસ્પર ઝગડતા ભારે યુદ્ધ કરે છે, અને નિર્વિકાર રહેતા નથી, તો સઘળા પ્રકારની આશાના ભરેલા પ્રથમાશ્રમીમાં ગણાતા પ્રથમાવસ્થાવાળા આ વિદ્યાર્થીઓ પરસ્પર સાધારણ ક્લેશ કરે એમાં શું આશ્ચર્યછે? ઉલટા આ વિદ્યાર્થીઓ પેલા છેલ્લા આશ્રમવાળા મૂર્ખોકરતાં ઓછા વઢે છે, એટલા સારા જાણવા. આ સંસાર જોતાં જ ભેદવાળો જણાય છે, અને જ્યાં ભેદ હોય ત્યાં ભયશોકવિગેરે ક્લેશનાં કારણો હોવાં જ ઘટે છે, તો આ સમગ્ર જીવના ક્લેશને કારણસહિત એક કાળે ટાળવાની અનુચિત ઇચ્છા આ માગ મનાતા અંતઃકરણમાં કેમ જ સ્ફુરે? આ જીવોને ખરૂં જોતાં પોતાનું અંતઃકરણ જ નિરંતર અનેક પ્રકારનાં દુઃખનું આપનાર છે. તે અંતઃકરણનો જ્યારે અનેક ઉપાયથી જય થાય છે, ત્યારે જ તે ક્લેશને આપનાર થતું નથી, પણ કેવળ સુખનો જ અનુભવ કરાવનાર થાય છે. અંતઃકરણનો જય કરવાના ઘણા ઉપાયો છે, તોપણ મનુષ્યો પોતાની પ્રકૃતિનો જય કરવાના ખરા ઉપાયને જાણતા નથી, અને તે જણાવનારા પુરૂષો પણ વિરલા છે. જણાવનાર અને જાણનાર હોય છે, તો તેઓ પોતાની મેળે ઉદ્યમ કરતા નથી, તેથી છતે ઉપાયે દુઃખનો અંત આવતો નથી. એક ઉદરમાં પાકી જન્મેલાં, એક ઘરમાં ઉછરેલાં, અને નિરંતર સમીપમાં રહેલાં એક કુટુંબનાં માણસો પણ જ્યારે એકબીજાઉપર દ્વેષ રાખી વઢી મરે છે, તો આ બિચારા જૂદાંજૂદાં સ્થળમાં ઉછરેલા વિદ્યાર્થીઓનો શો અપરાધ ગણવો? આ પશુઓ તથા પક્ષિઓ જેમને માત્ર આહારની જ કાળજી છે, અને તે જ્યાં ત્યાં મળે છે, તથાપિ નિરંતર એકબીજાંજોડે વઢતાં જણાય છે, તો હજાર પ્રકારની કાળજીવાળા અને પશુપક્ષીકરતાં વિશેષ જ્ઞાનના સાધનવાળા પરસ્પર વઢે એમાં શી નવાઈ છે? એક ગભાણમાં ઘાસ ખાનારા અને એક શકટે જોડાનારા બળદો નિરંતર પરાધીન રહી ભાર ખેંચે છે, તે પણ પરસ્પર દ્વેષ રાખી વઢતા જણાય છે, તો આ અજ્ઞાન મનુષ્યોની શી વાર્તા? આહાર, નિદ્રા, ભય અને મારૂંતારૂં માનીને વિષયભોગ ભોગવતાં સંસારભાર વહેવો, એ સર્વ જીવોનો સામાન્ય સ્વભાવ છે. તેથી વધારે તો આ અંતઃકરણનો જય કરીને જે પોતાને અધીન અંતઃકરણસહિત ઇંદ્રિયોને ચલાવવી તે છે. તે સર્વ ઇંદ્રિયને વશ વર્તાવનાર જ આ જગ-

તુમાં મનુષ્ય અથવા પુરૂષ ગણાય છે. અને જેને સ્વાભિમાનવડે સઘળા પ્રકારની ઇંદ્રિય તથા વૃત્તિની પ્રવૃત્તિ ઇચ્છાના અભાવે નિર્મૂળ થઈ ગઇ છે, તે જ આ જગત્‌માં પુરૂષોત્તમ મનાય છે. આ પ્રકારના ઇંદ્રિયજિત્ પુરૂષ જ જગત્‌માં ક્વચિત છે, તો પુરૂષોત્તમ તો અત્યંત ક્વચિત્ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? અને એમ હોવાથી આ સઘળા સાધારણ જીવો જે ક્લેશના ભોગવનાર જ છે, તે તે ક્લેશથી એક કાળે મુક્ત ક્યાંથી જ હોય ? અને તેમ ન હોય તેથી બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ તેના સંબંધે ખેદ કેમ જ કરે ?

આ દેખવામાં આવતા સઘળા પદાર્થો ક્રમે કરીને પોતાના નાશરૂપ પર જાય છે, જેથી તે સર્વ વિકારો છે. અને વિકારી પદાર્થનો જાણનારો જો પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણે છે તો તે જ માત્ર નિર્વિકાર થઇ રહે છે. પરંતુ તેવી નિર્વિકાર અવસ્થાને આ જીવો એક કાળે પામી શકતા નથી, માટે જીવસમુદાય થોડા ઘણા પણ ક્લેશને ભોગવ્યાવિના રહેતો જ નથી. માટે આ જીવોના ક્લેશથી ક્લેશના ભોક્તા થવાનો સંભવ નથી, પરંતુ જીવોના અધિક સહવાસવાળા પુરૂષો અવશ્ય ક્લેશના ભોગવનાર થાય છે, જેથી સહવાસને સેવનાર પુરૂષે આ પ્રકારે જ સાવધાન રહેવું ઘટે છે.

૧ પોતાના અભિમાનને મરેલુંજેવું નરમ કરી રાખવું જોઇએ. કારણ કે સઘળા દોષનો રાજા અભિમાન છે.

૨ પોતાનાં માનેલાં માણસ તથા પદાર્થોનું ભલું થાય એવા ઉપાય હોય તેનો ઉપયોગ કરવો, અને તેમનું શુભ કરવું. પણ તેમના ઉપર અમત્વ રાખીને તેમને તથા આપણને દુઃખ થાય એવું કરવું નહિ.

૩ આપણા મનમાં જે જે વાર્તાઓ આવે કે તરત યોગ્યાયોગ્ય વિચાર કરયાવગર તેમને અમલમાં આણવા ઉતાવળા થવું નહિ. બનતા સુધી તો કારણવગરના મનમાં આવતા વિચારોને તરત રોકવા, અને ન રોકાય તો બીજા પદાર્થનો વિચાર કરવા માંડવો, અથવા ઇષ્ટમંત્રનો જપ કરતાં મનને તેમાં જોડવું.

૪ ખરા કારણવિના મુખમાંથી વચનો કાઢવાં નહિ. ખાસ બોલવાનો પ્રસંગ આવે તો સામાં માણસોના સ્વભાવનો વિચાર કરીને બોલવાં. કોઇના સંબંધમાં સાંભળનારને દુઃખ થાય એવાં વચનો બોલવાનો અભ્યાસ બિલકુલ ત્યજવો. સૌને લાભ કરે એવાં થોડાં, અને ખરાં વચનો પ્રિય લાગે એવા ભાવથી બોલવાં.

૫ આપણો સહવાસ કરનાર સઘળાં માણસોના સ્વભાવને ખરા યત્નથી ઓળખી લેવા, અને પછી તેમની રૂચિ તથા લાભને વિચારી તેમનાથી વ્યવહાર કરવો. આપણને હાનિ ન પહોંચે એવી સાવધાનતા

રાખવી.

૬ ખોટી આશાઓ બાંધવી નહિ, અને કોઈને ખોટી આશા બંધાવવી નહિ. પ્રથમથી જ સ્પષ્ટ વ્યવહાર કરવો.

૭ કોઇના મુખથી વાર્તા સાંભળતાં તેના મુખમાંથી નિકળતા કડવા શબ્દોને આવતાં તરત જ પી જવા, અર્થાત્ મનમાં મારી નાંખવા. તેને પાછા તરત તેવા કડવા શબ્દો સંભળાવવા યત્ન કરવું નહિ, પણ ખરા દ્વેષથી મર્મમાં તેવાં વચનો બોલે તો સાંભળીને પછી ધૈર્યથી તેના મર્મનું છેદન કરે એવી યુક્તિથી ઉત્તર આપવાં, જેનાથી આપણને કે તેને ક્લેશ થવા ન પામતાં તેને શુભ ગુણ આવે અને કાળે કરીને તેનો દોષ ટળે. પરંતુ અપ્રિય વચન સાંભળીને કદાચિત્ પણ તપી જઈને ક્રોધ કરવો નહિ. કારણ કે ક્રોધના પ્રકટ થવાથી આપણા અંતરનું ધૈર્યબળ તથા શુદ્ધ સ્મૃતિ એ બે ઢંકાઈ જાય છે. તેથી દુર્જનોને આપણે જય કરી શકતા નથી, અને તેમને આપણે સુધારી શકતા પણ નથી. માટે સાવધ રહીને ક્રોધ ન ઉપજાવતાં શબ્દપ્રતિ શબ્દ વાળવા.

૮ થયેલી વાર્તામાં જે અનર્થરૂપ હોય અર્થાત્ ચિત્તમાં ખેદ ઉપજાવનાર હોય તેને તત્કાળ વિસરી જવા યત્ન રાખવું. જેટલી વાત આપણને બોધરૂપ હોય તેને હૃદયમાં સ્થાપી રાખવી.

૯ આપણા સાથે શત્રુવટ રાખનાર મનુષ્યજોડે સંબંધ રાખવો નહિ, તેનાથી સાવધાન રહેવું, અને તેનું ભુંડુ કરવાની ઇચ્છા કે યત્ન કરવું નહિ. એમ કરવાથી જેમ ભક્ષ ન મળવાથી અગ્નિ પ્રજળીને શાંત થઈ જાય છે, તેમ શત્રુનો શત્રુવટ છૂટી શાંત થઈ જશે. અને નહિ શાંત થશે તો તે શત્રુભાવથી ઉપજતો અગ્નિ તેના જ અંતઃકરણને બાળીને તેને શાંત કરી નાંખશે. માટે બુદ્ધિમાને કોઇના ઉપર પણ શત્રુભાવ ઊપજાવી અંતરમાં રાખવો નહિ.

૧૦ જગત્માં દુર્જનો કોઇના યશને કે કીર્ત્તિને જાણી પ્રસન્ન થતા નથી, એ નિયમ છે. માટે દુર્જનોમાં પોતાનાં યશકીર્ત્તિને ગવરાવવાનું યત્ન રાખી સંતાપને પામવું નહિ. તેમ જ દુર્જનોવડે કરાયેલી નિંદાનું ભય રાખવું નહિ. સજ્જનોવડે ગવાતી યશકીર્ત્તિથી ફુલાઇને અભિમાની થવું નહિ. પરંતુ સ્તુતિ તથા નિંદા સાંભળીએ તોપણ મનને સમભાવમાં સ્થાપી રાખવું. સજ્જનો નિંદે એવાં આચરણથી ડરવું.

૧૧ એક ઘરમાં કે કુટુંબમાં ઘણાં માણસો હોય તો તેમાં સઘળાંએ પોતાને મોટાપણું ગણવું નહિ. સૌએ મોટાપણું લઇને માનમાં બેશી રહેવું નહિ. સૌ સરખું વજન રાખવા જાય તો ઘરનો વ્યવહાર ચાલે નહિ. માટે એક વડિલ હોય, તેની મર્યાદામાં રહેવું, તથા પોતા-

પોતાના દરજ્જામાં પોતાની ગણના કરીને ઘટિત કામ કરવા સાવધાનપણું રાખવું. પોતાના પ્રામાણ્યવહારને કરવામાં લાજવું નહિ.

૧૨ સેવકધર્મવાળા પુરૂષોએ પોતાના વડિલની નિરંતર આજ્ઞા પાળવી, તથા તેમની ઈચ્છા વર્તીને ઝટ ઝટ કરવા યોગ્ય કામને કરી લેવાં. પણ આળસ રાખીને કામ કરવાના ભયથી છુપાવું નહિ, તથા મને આજ્ઞા કરશે કે સોંપશે તો પછી કરીશ એવી ખોટી આશા કરવી નહિ.

૧૩ વડિલોએ પોતાની મર્યાદાનું પાલન થવાઅર્થે વિવેકથી રહેવું. ઘરમાં રહેનાર ઉછાંછળી મતિવાળાને વારંવાર વધીને બોલવાસરખો પ્રસંગ આપવો નહિ. તેમની કસુરના પ્રસંગ લક્ષમાં આવે તે જણાવવા; તથા તેને સુધરવા બોધ આપવો, પરંતુ મૂર્ખતાથી તે બોધનો સ્વીકાર ન કરે અથવા ગમે તેવાં ઉત્તર પાછાં વાળે અથવા ઉંચે શબ્દે સંમુખ રહી બોલે, તો તેનાં કૃત્યપ્રતિ અરૂચિનો ભાવ દેખાડી વડિલે આજુબાજુ મૌન ગ્રહી ખસવું. પણ સામસામા ઉંચે શબ્દે બોલી વઢવાડસરખો પ્રસંગ આણવો નહિ. તેમ જ તેની મૂર્ખતાનો વિચાર કરી અંતરમાં ખેદરહિત રહેવા યત્ન રાખવું.

લક્ષ્મીમાતા કહે છે, હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રકારના ઘણા નિયમનો વિચાર તે દિવ્યમૂર્ત્તિ મહાપુરૂષે કરયો છે, તે તથા એમના સઘળા ઓછી મતિના વિદ્યાર્થીઓ તથા એમની સ્ત્રીનો કેવો સુધારો થયો છે વિગેરે કથા હજી બેત્રણ દિવસ કહેવા જેટલી છે, તે હું તને ત્યાં વાંચવામાં આવે એવી ગોઠવણ કરીશ. માટે તું ચિંતા કરીશ નહિ. આજે હવે તારે તૈયારી કરવાની છે, માટે આટલેથી જ બંધ રાખું છું. એમ બોલીને તે છોકરીઓસહિત લક્ષ્મીમાતા ઉઠયાં, અને સરસ્વતીને વિદાય કરવાની સઘળી તજવીજ કરી રાખી હતી તેપ્રમાણે તેને સજ્જ કરવા લાગ્યાં. સરસ્વતી પણ આણે આવેલાં મનુષ્ય જમી પરવારી તયાર થયાં એટલામાં પોતાનાં નાનાંમોટાં ભાઇબહેનોવિગેરે સાથે જમીને વસ્ત્રાલંકાર પહેરીને પ્રસન્ન મુખથી તૈયાર થઇ રહી. એ સમયે આપઆપણા કુળાચારપ્રમાણે કાકી, મામી, માસી તથા તેવી જ વડિલ પાડોશણોવિગેરે આપવાયોગ્ય પદાર્થો લેઇલેઇને વિદાય કરવા આવ્યાં. ત્યાં વારાફરતી તે વડિલ સ્ત્રીઓએ આ પ્રકારનો બોધ તે સરસ્વતીને આપ્યો. તેને તે સરસ્વતી પ્રીતિવડે સાંભળવા લાગી.

કાકી શિખામણ આપે છે કે હે સુલક્ષણિ બહેન સરસ્વતિ ! તમારી માતાએ તમને આપવાયોગ્ય સઘળી શિખામણ આપી છે. તોપણ અમો વડિલનો ધર્મ છે, માટે કહું છું કે તમારી સાસુને ઘણા માનથી નમન કરજો, તથા તેમની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તીને તેમના મનને સંતોષ

આપજો. મોટી નણંદ તથા જેઠાણીઓને વિવેકથી નમજો, તથા તેમની પણ પ્રીતિ મેળવજો. નાની નણંદ તથા દેરાણીને પ્રિય વચનથી સુખસમાચાર પૂછજો, અને તેમની જોડે પરસ્પર ઉંચે શબ્દે બોલવાનો કદાચિત્ પણ પ્રસંગ આણશો નહિ. પુરૂષવર્ગના સમીપમાં ખાસ પ્રયોજનવિના ભારે સાદે બોલવાનો અભ્યાસ રાખશો નહિ. સુખદુઃખને સહન કરી માબાપનાં વખાણ થાય એવુ કરજો. મારા તરફથી સૌને બોલાવજો, તથા તમારા સુખસમાચારનાં પત્ર લખતાં રહેજો.

માસી શિખામણ આપે છે કે હે સન્મતિવાળી બહેન સરસ્વતિ! તું શાંત સ્વભાવથી સાસરામાં સર્વની પ્રીતિ મેળવીને શોભજે. આપણા સરખી આપણી નણંદ, જેઠાણી, દેરાણી વિગેરે જેવાં જાડાં પાતળાં વસ્ત્ર પહેરતાં હોય તેવાં આપણે પણ પહેરીએ. તેમના મનમાં ઓછું આવે એવાં તેમનાથી ચઢીયાતાં વસ્ત્રો પહેરીએ નહિ. ખાવાપીવાના પદાર્થોમાં પણ અમુક વસ્તુ ગમે ભાવે, અને ફલાણી વસ્તુ ગમે નહિ ભાવે એવો ભાવઅભાવ દેખાડીશ નહિ. જે કાંઈ સર્વ ખાય અને આપણને મુકે તે ઓછુંવધતું રૂચિના પ્રમાણમાં જમવું, પણ હિંચું મન દેખાડવું નહિ. આનો સ્વાદ સારો છે, ને આનો સ્વાદ નઠારો છે વિગેરે જમણના ગુણદોષ આગળ પડીને આપણે કહેવા નહિ. શયનગૃહ કે શય્યા (સુવાનું ઘર કે પથારી) વિષે આ મને રૂચે છે, અને આ મને ગમતું નથી, એવો ભાવ જણાવવો નહિ. જેવું હોય તેવું પણ ઊતમ માનીને સેવવું. સમયે લુખુંસુકું ખાવાનું તથા ભોંયઉપર સુવાનું મળે તોપણ પ્રસન્ન ચિત્ત રાખવું. કોઇ વાતે પણ આપણે કલેશ કરવો નહિ, સામાને દેખાડવો નહિ, અને કોઇને કલેશ થાય એવું કાંઇ કરવું નહિ. સમય જોઈને તારાં સાસુજીને મારા તરફથી સુખસમાચાર પૂછજે, ને તારી કુશળતાનાં પત્ર હરેક સમયે લખતી રહેજે. તું શાણી છે એટલે તને ઘણી શિખામણ અમે શું આપીએ? ટુંકામાં એ જ કે અમને વખોડે એવું કાંઈ કરીશ નહિ.

મામી શિખામણ આપે છે કે હે બહેન સરસ્વતિ! તમે સાસરામાં રહીને સર્વની પ્રીતિ સંપાદન કરજો. સાસરાનાં સુખમાં ગરકાપ થઇને પીહેરનાં સગાંને છેક વિસારી દેશો નહિ. તેમજ સાસરાંનાં દુઃખ દેખીને પીહેરનાં સુખને સંભારી મનને ઉદાસ કરશો નહિ. સુખદુઃખને આપણા મનમાં શમાવીને રહેજો. આપણા ઘરની દુઃખની વાતો કોઇના આગળ પણ કરવી નહિ. પીહેરમાં આપણી કુશળતા વારંવાર લખવી, પણ સાસરામાં પડતા દુઃખની વાર્તા લખવી નહિ. કારણ કે માબાપવિગેરેને તમારૂં દુઃખ જાણીને સંતાપ થાય. ત-

મને તો પરમેશ્વર એવું કાંઈ પણ દુઃખ દેખાડશે નહિ, કેમકે સઘળા પ્રકારે શોભતું સાસરૂં તમારા મામાએ શોધી કાઢ્યું છે. સાસરામાં આપણા વડિલોને ન ગમે એવી પાડોશણોની સંગતિ રાખવી નહિ. આસપાસ વસનારનાં ઘરનો નિંદ્ય ઘરાચાર આપણે શિખવો નહિ, ને આપણા ઘરનો ઉત્તમ ઘરાચાર વિસરવો નહિ. સર્વને વહાલું લાગે એવું મધુર વચન બોલવું, અને બીજાનું બોલેલું કડવું તે મીઠું કરી પીવું. સૌથી વહેલાં ઉઠવું, અને સૌના સુવાના સમયે સુવું. પુરૂષના પગરવવાળી જગામાં કદાચિત પણ સુવું નહિ, એ વાર્તા લક્ષમાં રાખજે.

પછી સમીપ વસનારી સ્ત્રીઓ વિવિધ ફળ તથા યથાશક્તિ ધન સરસ્વતિના ખોળામાં આપે છે, તથા સુખથી સાસરામાં રહીને સૌની પ્રીતિ મેળવીને ફરી મળવા આવવાને તથા સૌને સંભારવાને ભૂલે નહિ, એવા ભાવનાં પ્રિય વચન બોલતી કુંકુમના ચાંદલા કપાળમાં કરી વારા ફરતી મળીને બેસે છે. નિકટનાં તથા લગાર અંતરનાં સગાં પણ વસ્ત્ર, ધન, ફળ વિગેરે પદાર્થો તેના ખોળામાં આપે છે, ને ચાંદલા વિગેરે કરે છે. સરસ્વતીની સખીઓ પોતાની પ્રિય સખીના વિયોગથી સજળ નેત્રથી આ પ્રકારનાં પ્રિય વચનોનું રચેલું ગીત ગાય છે.

ગીત. રાગ સીતાના મહિનાનો.

ઓ બ્હેની ! તું સુખથી આજ, પધારી સાસરે.
દે છે અમને વિરહનું દુઃખ, રહીએ કોને આશરે.
સખિ ! દુઃખસુખકેરી વાત, તું આગળ બોલતાં,
મર્મે દીધેલ હૃદયનાં દ્વાર, તુજ પાસે ખોલતાં.
શુણી અમ દુઃખકેરી વાત, તું ધૈર્ય જ આપતી,
ટાળી હૃદયતણો પરિતાપ શાંતિ ઉર સ્થાપતી.
પ્રતિદિવસ અમે તુજ મુખ, જોઈ સુખ માણતાં,
જન્મ લગીની તું સંગી હોય, એવું મન જાણતાં.
પ્રિય ભગિનિ ! આ જગની માંહ્ય, પ્રીતિસમ સુખ ના,
તેમ પ્રિય જનકેરા વિયોગ,-સમું કોઇ દુ.ખ ના.
આ જ અનુભવથી અમે બ્હેન ! લહી આ વાતને,
આ દુઃખ નવ વર્ણ્યું જાય, જણાય જે જાતને.

તુજ માતાએ દીધો છે બોધ, આ જગ તો પ્રવાહ છે,
તેમાં ધરતાં ઝાઝો સ્નેહ, હૃદય રહે દાહ છે.
થાય જેનો જગે સંયોગ, તેનો તો વિયોગ છે,
સદા ટકે ન ભોક્તા ને ભોગ, તેથી જગ રોગ છે.
આ વિધિ શુણિ જાણ્યું સત્ય, તોપણ મન ન માનતું,

સ્મરી સંયોગકેરૂં સુખ, આ અંતર દાઝતું.
છે ધન આદિ મુકયાનાં સ્થાન, ઘણાં આ લોકમાં,
નથી વાત કરવાનાં સ્થાન, સખિ! હર્ષશોકમાં.
કોણ તુંવિણુ હસાંને હાથ,—અહીં બેસાડશે ?
સુણી અમ દુઃખ તુંવિણ કોણ, નયન જળ પાડશે!
દઇ શિખ શુભ માર્ગની ગાંઠ, તુંવિણ કોણ સ્થાપશે!
પ્રિય ખાનપાનાદિ પદાર્થ, પ્રીતે કોણ આપશે!
કંઠે કર ધરીને ઓ બહેન! કોશું ફરશું વાડીમાં!
મહાયાત્રામાં કોની સંગ, જાશું બેશી ગાડીમાં!
આ ગીતતણા શુભ રાગ, ગાઇ કો શિખાડશે!
શુભ વાદ્યતણો આ સ્વાદ, તુંવિણુ કો ચખાડશે!
આવિણ દુઃખ અમને અનેક, સખિ! છે વિયોગથી,
પણ નથી કો અવર ઉપાય, ઉગરવા આ રોગથી.
એક પક્ષે તો હર્ષ અપાર, દીસે ઉર અમતણે,
તને મળશે શ્વસુરગૃહ સુખ, જે જન ઉત્તમ ગણે.
છે અબળાનો પરવશ દેહ, અજાણ્યું એ તો નથી,
આજ તુજને અવરને કાલ, જાવું નિજ ધર્મથી.
માટે મનમાં ધારી વિવેક, વદું શુભ વેણને,
નવ કરીએ, કરીશ તું બહેન! સજળ આ નેણને.
પ્રભુ રક્ષા કરશે સદૈવ, એ આશા રાખીએ,
ફરી સુખથી મળશું કાલ, એવું મુખ ભાખીએ.
લખી પત્ર સુખદ તુજ સ્નેહ, સદા સંભરાવજે,
રહી અમ ઉરમાં તું સદાય, સ્મરણ કરાવજે.
તુજ નવિન સખી જે થાય, તેશું કરી સ્નેહને,
ન વિસારીશ અમને બહેન! જાળવિ રહેજે દેહને.

સરસ્વતી ઉત્તરવચન કહે છે.

રાગ ઉપરનો.

હે સખિ! નવ ધરશો દુઃખ, હૃદયે ધૈર્ય ધારજો,
ક્ષમા કરીને મુજ અપરાધ, સદા સંભારજો.
આપણુ અબળાકેરા ધર્મ, જાણો છો વિવેકથી,
તે પાળી ગ્રહેવું સુખ. વહેવું જગે નેકથી.
ધર્મશાળાના સરખો સંબંધ, લહો આ સંસારનો,
વળી વૃક્ષસ્થ પક્ષીનો યોગ, તેવો નરનારનો.
પ્રવાસી ને પક્ષીસમાન આપણુ સર્વ જાણજો,

ક્ષણે સંયોગ ક્ષણે વિયોગ, અવશ્ય પ્રમાણજો.
આ અસ્થિર જગનું સ્વરૂપ, વિચારી વિરામજો,
એમાં આવ્યા ગયાનું દુઃખ, વાગી સુખ પામજો.
પત્રદ્વારાએ સુખસમાચાર, જાણીને જણાવજો,
ઉર ધરી આલસ્ય પ્રમાદ, ન નયન તણાવજો.
મુજ માતાસમીપ સદાય, આવી લેજો બોધને,
હુંસમ કરી વેળાએ સેવ, ત્યજી અવરોધને.
શું અધિક કહું પ્રિય બહેન ! વિસરી ન વિસારજો,
હરિકરુણાથી આવ્યે યોગ, મળવા ઉર ધારજો.

આ પ્રકારે બોલી પોતાની સખીઓને ઘણા સ્નેહથી મળીને પછી સંપૂર્ણ વડિલ વર્ગને નમન કરે છે. સર્વ આશિર્વાદ આપે છે. સર્વને નમીને સર્વસહિત ગામથી બહાર આવે છે, અને ત્યાંથી વિદાય કરી સર્વ પાછાં વળવાના સમયે લક્ષ્મીમાતા આ પ્રકારનાં પ્રિય વચન બોલે છે.

પદ. ગરબી.

સુખદ વચન આ કહું છું શુણજે દીકરી,
અંતરમાં આણીને અતિશય વહાલ જો;
સદ્‌ગુણ ને નીતિના નિયમો સેવજે,
(તેથી) વેરીમાં પણ વસીને થાઈશ ન્યાલ જો. સુખદ૦
મહીયરની મોટમ તું ત્યાં ના ભાખતી,
સાસરીયાંનો કાઢીશ ના કદી દોષ જો;
વેણ કઠિણ કો તુજને કે અમને કહે,
તે શુણી સહેજે પણ નવ આણીશ રોષ જો. સુખદ૦
ઓછી મતિનાં નાનાં મોટાં માનવી,
રાખે છે ઉર હાસ્ય કરવાની ટેવ જો;
ચીડવવાને આડું અવળું ભાખતાં,
તે સહુ શુણિ વિસરી સ્મરીએ ગુરુદેવ જો. સુખદ૦
કામ કરવામાં આળસ તું ના રાખજે,
ઓછું ને પ્રિય વદી હળી મળી સહુ સાથજો;
સુખથી રહીને સુખસંદેશા મોકલી,
ઇષ્ટસ્મરણ કરી થઇને રહેજે સનાથ જો. સુખદ૦
સહુને ઘટતે માને નમી બોલાવજે,
તુજ સાસુને કહેજે મારા પ્રણામ જો;
માતાસમ જાણી સાસુને સેવજે,
'જી' કહી ઉત્તર દેતાં કરજે કામ જો. સુખદ૦

શાણી તુજને શિખામણ શી આપવી,
જાણે છે તું યોગ્યાયોગ્ય વિચાર જો;
જેવો સમય જુએ તેવું ત્યાં ચાલજે,
સો શબ્દોનો એક કહ્યો આ સાર જો. સુખદ૦

આ પ્રકારનાં વચનો બોલીને સ્નેહજળે ભરેલાં નેત્રથી હૃદયે દાબી-ને મસ્તકે હાથ મુકીને પછી રથઉપર બેસવા આજ્ઞા કરે છે. તે સમયે સ-રસ્વતી પ્રથમ માતા પિતાને પ્રણામ કરીને પછી સર્વને યથા ઘટિત નમી-ને પ્રસન્ન મુખ કરી રથઉપર બેસે છે, અને વેગથી રથ ચાલવા માંડે છે. સરસ્વતીના માતાપિતા વિગેરે સર્વ સરસ્વતીનાં વખાણ કરતાં નગરમાં પ્રવેશી પોતપોતાને ઘેર જાય છે.

મનોહર—જય જય શ્રી સદગુરૂ દેવ. (સર્વ બોલે છે.)

દાસ—ધન છે, ભ..ટજી મા'રાજ! આપની વાનીને ! એ છોકરી-ને ને એનાં મા..તાપિતાને પન સાબાસ ! નહિ વારૂ વિ..ઠ્ઠલજી !

વિઠ્ઠલજી—ઓહો ! એમાં શું પૂછવું ? એ સરસ્વતી ને એનાં માતાપિતા એ કાંઇ મનુષ્યમાં ગણાય નહિ. એ તો દેવજેવાંજ જાણવાં. લો હવે, નિયમપ્રમાણે થવા દો, એટલે સર્વ ઉઠે. આજ ભટજી મહારા-જને ઘણો શ્રમ થયો છે.

દાસ—બોલો રી કુંજબિહારીલાલકી જે. હવે દયા થવાદો એક ભજનની, એટલે પૂરન.

મનોહર—(જય બોલીને.)

પદ. ગરબી.

યોગ્ય શિખામણ સઉને દેવી, એ જ સુજનનો ધર્મ જી,
એ જાણી આ હિતનાં વચનો, કહું છું છોડી મર્મ, શુણજો નરનારી.
આ સંસાર પ્રવાહસમો છે, પ્રતિક્ષણ વહેતો ચાલે જી,
નવ જાણી તે મંદમતિ જન, મોહ ધરીને મ્હાલે, શુણજો૦
મારૂં તારૂં કરી કરી નિશદિન, ક્લેશ હૃદયમાં આણે જી,
વિવિધ વિષય મેળવવા તલપે, પ્રાપ્તનું સુખ નવ માણે, શુણજો૦
સુકૃત ન કરી કૃપણપણું અહી, ધનસંચય કરી મરતા જી,
લક્ષપતિ ને કોટિપતિનાં, મિથ્યા નામો ધરતા, શુણજો૦
જે ધન ધર્મવિષે નવ ખરચ્યું, ભોગવી સુખ ના લીધું જી,
તેનો નાશજ ત્રીજો રસ્તો, દ્વાર સ્વર્ગનું દીધું, શુણજો૦
ઇચ્છાઓ ધારી અંતરમાં, નિશદિન બળતું બાળે જી,
પણ ના સદ્ગુરૂશરણ ગ્રહીને, કામનું બળ ખળ ખાળે, શુણજો૦
ક્રોધાગ્નિમાં પ્રજળી રહેતાં, રાગદ્વેષને ધારી જી,

એવાં મૂઢને ક્યાંથી આવે, પરમાનંદસુખવારી, શુણજો૦
જ્યાં ત્યાં છળ રમી સ્વાર્થ જ સાધે, અંતે અનર્થ જ લાધે જી,
જેમ જેમ ઇચ્છ્યું મેળવે તેમ તેમ, આશાનું દળ વાધે, શુણજો૦
આશાપાશ પડયાં જન જગમાં, કષ્ટે મુક્ત ન થાતાં જી,
આ લોકે દુઃખ પામી પાપ રળી, દુખદ યમાલય જાતાં, શુણજો૦
માટે સઘળા દોષ દહીને, સુગુણ ગ્રહી સુખ પામો જી,
મનહર પ્રભુપદ પ્રીત ધરીને, ભવદુખ સઘળાં વામો, શુણજો૦

વિઠ્ઠલજી—જય જય શ્રીસદ્ગુરૂદેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી નમન કરીને ઉઠે છે. બીજાં પણ સર્વ વારા ફરતી નમન કરી ઉઠે છે, અને માર્ગે જતાં કથાનાં વખાણની વાતો કરતાં પોતપોતાને ઘેર જાય છે.)

વિજયા—(સર્વના ગયા પછી શયનની સઘળી તૈયારી કરીને) અરેરે! આ બિચારી સરસ્વતીને સાસરે વિદાય કરી છે, પણ ત્યાં કોણ જાણે કેવાં માણસો મળ્યાં હશે તે ઇશ્વર જાણે. પરમેશ્વરની કૃપાથી એને સારાં માણસો મળે, અને સુખી થાય તો ઘણું સારૂં. મારી વૃત્તિ તો હવે એને સાસરે ગયા પછી શું થયું હશે, એ વાર્તા જાણવાને ઘણી આતુર થઇ છે.

મનોહર—એટલી વાર્તા તો તું નિશ્ચય કરીને જાણજે કે સદ્ગુણી મનુષ્યને જ્યાં ત્યાં પણ અંતે સુખવિના બીજું કાંઇ મળનાર નથી. સરસ્વતીના સાસરાની કથામાં તારી વૃત્તિ હશે તો તે પણ સાંભળવામાં આવશે. હવે આ ક્ષણે સર્વ આશાતૃષ્ણાના પાશથી છૂટીને ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં સુવું એ જ ઇષ્ટ છે. માટે કાંઇ સ્તુતિરૂપ પદ તું બોલ, અને હું સુઉં છું, તે મને પણ નિદ્રા આવે. અને ગાઇ રહીને તું પણ સુઈ જજે.

વિજયા—જેવી આપની આજ્ઞા. (ગાય છે.)

પદ. ગરબો.

હે વિશ્વપતિ ગુરૂદેવ! દયા કરી આંખો રે,
આ ભક્તપ્રતિ ધરી પ્રેમ, પ્રભા નિજ નાંખો રે. ટેક.
આ અજ્ઞાને ઘેરેલા જીવને, અવર નથી આધાર રે,
આપસ્મરણ દુઃખહર ગણી કરતા, તે શુણી આણો પાર, દયા૦
આ પાપી કુટિલ અધર્મી એવા, આપશરણ નવ સાધે રે,
એવા દુષ્ટથી દૂર રાખી પ્રભુ, દો મતિ સુકૃત વાધે, દયા૦
અકળ કળાના પતિ વિભુ પ્રીતે, કર જોડી વદું વેણ રે,
સદ્ગુણ આ ઉર સ્થાપી ટાળો, દુર્ગુણ સઉ દુખદેણ, દયા૦

મૂઢ થયા ના માની તમને, નિજ બળ વ્યર્થ વિખાણે રે,
પણ અલ્પજ્ઞ નરાધમ તે ના, પ્રભુપદ સુખકર જાણે, દયા૦
અભયવરદ વિભુ! આ અવનિમાં, તે જનને ધિક્કાર રે,
જેણે જન્મ ધરી કરી ભક્તિ, ન ધર્યો પ્રભુપદ પ્યાર, દયા૦
જય જય જય જય જય જગરાયા, કાયા ધન મન જુઠું રે,
આપ કૃપાબળ પામ્યા વિણ ના, જાગ્રત્ થઇ હું ઉઠું દયા૦
ક્ષણ ક્ષણ વિનયવડે મનમધ્યે, પ્રીતે કરૂં નમસ્કાર રે;
મનહર પ્રભુ હું રંકતણા તે, પ્રેમે કરજો સ્વીકાર. દયા૦

(વિજયા પતિને નમીને પછી મનમાં ઉપદિષ્ટ નમસ્કારાત્મક મંત્રનો જપ કરતી પોતાના શયનમાં સુએ છે.)

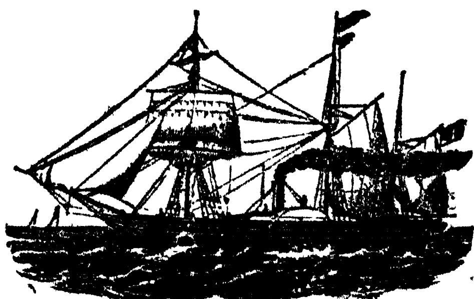
तृतीय अलंकार समाप्त.

ગીતિ વૃત્ત.

શોભા ને સુખદાતા, આ ત્રીજો પણ પૂર્ણ થયો ગ્રંથ,
વાંચી ધારી હૃદયે, લે સુખ સાચું સદા કામિની કંથ.
જો પ્રભુકરૂણા થાશે, ગાશે યશ આતણા સુજન પ્રીતે;
તો વળી ચતુર્થ પ્રકટી, દુઃખ હરશે જનતણાં જ શુભ રીતે.

દોહરો.

જય જય જય દેવેશ જય, જય જગના આધાર,
કરિ કરૂણા દો એ સદા, જીવ કરે સુવિચાર.

ગીતિ વૃત્ત.

આ ભામિનિભૂષણને, ભવતારક શુભ નાવ સુજન જાણો,
પઠનારોહણ કરિને, ભવતરી અનુપમ અખંડ સુખ માણો.

શ્રીશ્રેયઃસાધકઅધિકારીવર્ગદ્વારા પ્રકટ થયેલા ગ્રંથો.

શ્રી નૃસિંહવાણીવિલાસ પ્રથગ પુસ્તક—(જ્ઞાનનાં, અનુભવનાં, અને ઉપદેશનાં અપૂર્વ પદ વિગેરેનો સંગ્રહ) મૂલ્ય ૦–૮– ટ. ખર્ચ ૦–૧–૦

શ્રી નૃસિંહવાણિવિલાસ દ્વિતય પુસ્તક—(પ્રથગ પુસ્તક પ્રમાણે એમાં જ્ઞાનનાં, અનુભવનાં, અને ઉપદેશના સુંદર પદોના સંગ્રહ ઉપરાંત ઈશ્વર અને ગુરૂ સ્તુતિના અપૂર્વ ગૌરવ અને લાલિત્યવાળાં અનેક પદોનો સમાવેશ કરયો છે.) મૂલ્ય રૂ. ૧–૦–૦ ટ. ખર્ચ ૦–૨–૦

શ્રી મંગલવિચાર મૂલ્ય ૦–૪–૦ ટપાલ ખર્ચ ૦—૧–૦

શ્રી સુરેશચરિત્ર (પૂર્વાર્ધ)—(સાધક અવસ્થાથી તે સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા પર્યંતની નાટકના રૂપમાં અતિ અદ્ભુત પ્રક્રિયા) મૂલ્ય રૂ. ૧–૮–૦ ટ. ખ. ૦–૨–૦

શ્રી સિદ્ધાન્તસિન્ધુ પ્રથમ રત્ન—(કર્મ અને ઉપાસનાથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરયા વિના વેદાંતના અધ્યયનથી, જ્ઞાનપ્રાપ્તિદ્વારા મોક્ષ ન થતાં ઉલટી ભ્રષ્ટતા અને પતીતતા હાલ અનેક સ્થળે જોવામાં આવે છે. તેવા અનર્થકર માર્ગથી અધિકારિઓને ઉગારી તેગને સદ્ધર્મમાં સ્થાપી, કર્ત્તવ્યનો યથાર્થ ઉપદેશ આપી, વેદાંતના શુદ્ધ સ્વરૂપનું અનુશાસન કરનાર આ એક જ ગ્રંથ છે.) મૂલ્ય ૧–૮–૦ ટ. ખ. ૦–૨–૬

શ્રી ભામિનીભૂષણ પ્રથમ અલંકાર
શ્રી ભામિનીભૂષણ દ્વિતય અલંકાર
શ્રી ભામિનીભૂષણ તૃતીય અલંકાર
} સ્રીયોને યથાર્થ ગૃહિણી ધર્મમાં સ્થાપનાર, તથા પુરૂષોને યથાર્થ ગૃહસ્થ ધર્મમાં સ્થાપનાર આ સમાન એકે ગ્રંથ પૂર્વે થયો નથી, હાલ થતો નથી, અને ભવિષ્યમાં થવો સંભવતો નથી. એને અવલોકનાર તથા શ્રવણ કરનાર સેંકડો સ્રી પુરૂષોના ગૃહસ્થાશ્રમ સુધરી ગયાનાં દૃષ્ટાન્તો વિદ્યમાન જ છે, અને વર્તમાનમાં અનેકના ગૃહસ્થાશ્રમ હજી સુધરતા જ જાય છે) મૂલ્ય પ્રત્યેક અલંકારનું રૂ. ૧-૦-૦ પ્રત્યેકનું ટપાલ ખર્ચ ૦-૧-૬.

ઉપરના ગ્રંથો નીચે લખેલે સ્થળે મળશે.

વડોદરા—परमात्मस्वरूप श्रीमन्नृसिंहाचार्यजीना आश्रममां રા. રા. માસ્તર છોટાલાલ જીવણલાલ પાસેથી ભુતડીને ઝાંપે.

અમદાવાદ—રા. રા. ત્રિકમલાલ અચરતલાલ કંસારીયા. પંચમુખી હનુમાનની સામે પંડિતજીની પોળમાં, કુવા પાસે મંદિરમાં. રાયપુર. તથા

રા. રા. હરીલાલ મોહનલાલ વકીલ તળીયાની પોળ સારંગપુર.

સુરત—રા. રા. નાથાભાઈ ફકીરભાઈ કીનખાબવાળા. મહીધરપુરાની વાણીયા શેરીને નાકે.

મુબાઇ—પંડિત જ્યેષ્ઠારામ મુકુંદજી. કાલબાદેવી રોડ.

વીરમગામ—રા. રા. ઇશ્વરભાઇ જીવાભાઇ. સોદટ એજન્ટ.

ભાવનગર—રા. રા. જેકીસનદાસ જેઠાભાઈ કણીયા બી. એ. સંસ્કૃત પ્રોફેસર. સામળદાસ કોલેજ.

ભરૂચ—રા. રા. ભગુભાઇ ફકિરભાઇ આ. માસ્તર. હાઇસ્કુલ.

